

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

SOĞUK SAVAŞ SÜRECİ VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ
(1939-1952)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY

HAZIRLAYAN
Ahmet ÇELİK

ELAZIĞ - 2018

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

SOĞUK SAVAŞ SÜRECİ VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ
(1939-1952)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY

HAZIRLAYAN
Ahmet ÇELİK

Jürimiz, ... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu Doktora Tezini, oy birliği/oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Doktora Tezi****Soğuk Savaş Süreci ve Türkiye'ye Etkileri
(1939-1952)****Ahmet ÇELİK****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Ana Bilim Dalı****Elazığ-2017, Sayfa: XIII+441**

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dünyada yeni bir denge oluşmuş, ABD ve SSCB süper güç olarak ortaya çıkmıştı. Dünya bu iki güç etrafında bölünerek, ülkelerin, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarını etkileyecek, İki Kutuplu bir sistem oluşmuştur.

Sovyet yayılması ve Batılı müttefiklerin buna engel olmaya çalışması çerçevesinde geçen Soğuk Savaş, Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nın başında başlamıştır. Sovyet istekleri, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda iç ve dış politikasını etkilemiştir. Dünya genelinde Soğuk Savaş'ın başlamasıyla ideolojik olarak komünizm-kapitalizm mücadelesi, siyasi anlamda Sovyet yayılması ve Batı'nın onu çevreleme mücadelesi başlamıştı. Türkiye bu mücadele ile Sovyet baskı ve istekleri karşısında ABD ile müttefik olmuş, antikomünizm, daha genelde anti-sovyetizm ABD etkisine dönüşmüştür. Türkiye'nin dış politikası ile siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı bu duruma göre şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş, Türkiye

ABSTRACT

Doctorate Thesis

**Cold War Process and Its Impact on Turkey
(1939-1952)**

Ahmet elik

**The University of Firat
The Institute of Social Science
The Department of History
Elazığ-2018, Page: XIII+441**

After Second World War, following the emergence of the USA and USSR as superpowers, a new equilibrium emerged in the world. The World was divided around these two forces and system of Bipolar was formed, which would affect the political, economic and socio-cultural structures of the countries.

Cold War, which was mainly between the USSR aiming to expand and Western Allies trying to prevent this expansion, began at the beginning of the Second World War in Turkey. Soviet demands affected the Turkey's internal and external policies in the Second World War. With beginning of the Cold War, ideological struggle for communism-capitalism, political dissemination of the Soviet Union and the struggle for the inclusion of the West began. Turkey was allied with the US in the face of Soviet oppression and requests by this struggle, anti-communism, more generally anti-sovietism had become US influence. Turkey's foreign policy, political, economic and socio-cultural structure had been shaped by this situation.

Key Words: Second World War, Cold War, Turkey

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	IX
ÖN SÖZ	XI
GİRİŞ	1
I. Dünya Dengesi Kavramı.....	2
II. Rusya'nın Kısa Tarihi	5
III. ABD'nin Kısa Tarihi.....	8
IV. İdeolojiler ve Uluslararası İlişkilere Etkileri	11
V. Soğuk Savaş Öncesi Türkiye	18
VI. Türkiye-SSCB İlişkilerinin Kısa Geçmişi	23
VII. Türkiye-ABD İlişkilerinin Kısa Geçmişi	28
VIII. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türkiye'nin İç Politik Yapısı.....	35

BİRİNCİ BÖLÜM

1. YENİ DÜZENİN MİMARİ: İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI.....	48
1.1. Savaşın Sebepleri ve Başlaması	48
1.2. Almanya'nın SSCB'ye Saldırması	53
1.3. Savaş Sonrası Düzenin İlk Temeli; Atlantik Beyannamesi (14 Ağustos 1941)..	55
1.4. Amerika Birleşik Devletleri'nin Savaşa Girmesi	57
1.5. Demokrasi Grubunun Oluşumu	59
1.6. Savaş Sonrası Dengeyi Oluşturan Konferanslar	62
1.6.1. Moskova Konferansı (19-30 Ekim 1943)	62
1.6.2. Tahran Konferansı (28 Kasım-1 Aralık 1943)	64
1.6.3. Dumbarton-Oaks Konferansı (21 Ağustos-7 Ekim 1944)	65
1.6.4. Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945)	66
1.6.5. San-Francisco Konferansı (25 Nisan 1945)	69
1.6.6. Potsdam Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945).....	70
1.7. İkinci Dünya Savaşı ve ABD	72
1.8. İkinci Dünya Savaşı ve SSCB	77
1.9. İkinci Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi ve Etkileri	79

1.9.1. Savaşın Siyasi Sonuçları	80
1.9.2. Savaşın Ekonomik Sonuçları	82
1.9.3. Savaşın Sosyal ve Kültürel Sonuçları	85
1.9.4. Klasik Sömürgeciliğin Sona Ermesi	86
1.10. İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye	87
1.10.1. İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dış Politikası	88
1.10.2. Moskova Görüşmeleri ve Türkiye'nin Dış Politikası	90
1.10.3. Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Anlaşması.....	92
1.10.4. Müttefiklerin Türkiye'yi Savaşa Sokma Gayretleri	93
1.10.5. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye-ABD ilişkileri	95
1.10.6. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye-SSCB ilişkileri	98
1.10.7. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de İç Politikadaki Gelişmeler	103

İKİNCİ BÖLÜM

2. SOĞUK SAVAŞIN BAŞLAMASI.....	107
2.1. Soğuk Savaş'ın Tanımı ve İçeriği	107
2.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Oluşan Denge	111
2.3. Savaş Sonrası Gelişmeler ve Soğuk Savaş'ın Başlaması	113
2.3.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası SSCB'nin Yayılma Politikası	116
2.3.1.1. SSCB'nin Doğu Avrupa Politikası.....	121
2.3.1.2. SSCB'nin Güney Politikası.....	126
2.3.2. ABD'nin Karşı Politikaları ve Önlemleri	131
2.3.2.1. Monroe Doktrini'nin Bırakılması ve Yeni ABD Politikası	138
2.3.2.2. ABD'nin Politika Değişikliğinde İngiltere'nin Rolü	139
2.3.2.3. Kennan Telgrafı ve Çevreleme Stratejisi	140
2.3.2.4. ABD'nin Ekonomik Önlemleri	142
2.4. Soğuk Savaş'ta Blokların Oluşması	151
2.4.1. Batı Bloku'nun Oluşması	151
2.4.1.1. NATO'nun Kuruluş Süreci	153
2.4.2. Doğu Bloku'nun Kuruluşu	157
2.4.2.1. Varşova Paktına Giden Süreç.....	158
2.4.2.2. Varşova Paktı Anlaşması'nın İmzalanması	161
2.5. ABD Kapitalist Düzeni'nin Kurulması	161

2.5.1. Bretton Woods Antlaşması	162
2.5.2. IMF ve Dünya Bankası'nın Kuruluşu	164
2.6. SSCB'nin Atom Bombasını Geliştirmesi ve Mücadelenin Yeni Boyutu	165
2.7. Kore Savaşı ve İki Kutuplu Mücadelenin Seyri	166

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOĞUK SAVAŞ'IN ETKİSİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI	169
3.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye'nin Yalnız Kalması	171
3.2. Sovyetler Birliği'nin Yayılma Planları ve Türkiye	176
3.2.1. Sovyetler Birliği İçin Türkiye'nin Önemi ve Sovyet İstekleri	176
3.2.2. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Karşı Sinir Harbi	179
3.2.3. Sovyetlerin Boğazlarla İlgili İstekleri ve Sovyet Notaları	180
3.2.3.1. Birinci Sarper-Molotov Görüşmesi (19 Mart 1945)	181
3.2.3.2. İkinci Sarper-Molotov Görüşmesi (7 Haziran 1945)	183
3.2.3.3. Potsdam Konferansı ve Boğazlar Meselesi	184
3.2.3.4. Birinci Sovyet Notası (7 Ağustos 1946)	186
3.2.3.5. İkinci Sovyet Notası (24 Eylül 1946)	188
3.2.4. Sovyetlerin Toprak Talebi Meselesi	190
3.3. Türkiye'nin Güvenlik Arayışı ve ABD	194
3.3.1. ABD Açısından Türkiye'nin Önemi	196
3.3.2. Türkiye'nin ABD'ye Bakışı ve Türkiye ABD Yakınlaşması	198
3.3.2.1. ABD'nin Başlardaki Tutumu ve ABD Notası	199
3.3.2.2. ABD'nin Türkiye'ye Karşı Politika Değişikliği Süreci	202
3.3.2.3. Missoure Gemisinin Türkiye'ye Gelmesi ve İlişkilerin Seyri	206
3.4. Statükocu Dış Politika'nın Temelleri: Truman Doktrini ve Marshall Planı	210
3.4.1. Truman Doktrini	210
3.4.2. Marshall Planı	212
3.5. Türkiye'nin NATO'ya Girme Çabaları	214
3.5.1. Akdeniz Paketi Projesi ve Türkiye	215
3.5.2. Kore Savaşı ve Türkiye	216
3.5.3. Türkiye'nin NATO'ya Üye Olması	218
3.6. Türkiye'nin Batı Yanlı Politikası ve Sovyet Rusya ile İlişkiler	221

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SOĞUK SAVAŞ'IN ETKİSİNDE TÜRK SİYASİ YAPISI.....	225
4.1. Soğuk Savaş'ın Etkisi ve Siyasi Sistemin Dönüşümü	226
4.1.1. Çok Partili Sisteme Geçişte San-Francisco Konferansı'nın Etkileri.....	229
4.1.2. Demokrasiye Geçişte ABD Faktörü.....	232
4.1.3. Demokratik Sistem İçin Yapılan Yasal Değişiklikler	235
4.2. Türkiye'de Siyasi Muhalefetin Oluşma Süreci	238
4.3. Kurulan Siyasi Partiler	241
4.3.1. Milli Kalkınma Partisi.....	242
4.3.2. Demokrat Parti	243
4.3.3. Kurulan Sol Partiler.....	248
4.3.3.1. Türkiye Sosyalist Partisi	249
4.3.3.2. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi	251
4.3.4. Millet Partisi.....	252
4.4. CHP'de Paradigma Değişimi	254
4.5. Partiler Arası Mücadele ve 12 Temmuz Beyannamesi	257
4.6. Çok Partili Sistemin Getirdikleri.....	260

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. SOĞUK SAVAŞ'IN TÜRKİYE EKONOMİK YAPISINA ETKİSİ	263
5.1. Neden Liberal Ekonomik Sistem?.....	264
5.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye Ekonomisi.....	265
5.3. Liberal Ekonomiye Eklemlenme Aşamaları	267
5.3.1. Liberalleşme Sürecinde Siyasi Çevrenin Etkisi	269
5.3.2. 1948 İktisat Kongresi (22-27 Kasım 1948).....	272
5.4. Türkiye Ekonomisinin Batı Ekonomilerine Entegre Olma Süreci	274
5.4.1. 7 Eylül Kararları ve Yapılan Devalüasyonun Etkileri	276
5.4.2. Türkiye'nin IMF ve Dünya Bankası'na Üyeliği	278
5.5. Liberalleşme ve Dış Ticaret	281
5.6. Ekonomiye Etkileyen İki Argüman: Truman Doktrini ve Marshall Planı.....	282
5.6.1. Truman Doktrini'nin Türk Ekonomisine Etkisi	283
5.6.2. Marshall Planı'nın Türk Ekonomisine Etkisi.....	288
5.7. Yabancı Uzman Raporlarının Türk Ekonomisine Etkisi.....	293

5.7.1. Thonburg Raporu	295
5.7.2. Barker Raporu	298
5.7.3. Marthin-Cush Raporu.....	300
5.8. Yabancı Sermaye ile Kalkınma Modeli	302

ALTINCI BÖLÜM

6. SOĞUK SAVAŞ'IN SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPIYA ETKİSİ.....	306
6.1. Türk Toplum Yapısının Genel Özellikleri	307
6.2. Soğuk Savaş Etkisinde Sosyal ve Kültürel Yapı.....	310
6.3. Türkiye’de Anti-Komünizm.....	312
6.3.1. Soğuk Savaş ve Türkiye’de Komünist Hareketler	317
6.3.2. Soğuk Savaş ve Türkiye’de Anti-Komünist Faaliyetler	319
6.4. Anti Komünizmin ABD Etkisine (Hegemonya) Dönüşümü.....	323
6.5. Soğuk Savaş Etkisinde Türkiye’de Din ve Milliyetçilik.....	330
6.5.1. Anti-Komünizm ve Milliyetçilik.....	332
6.5.2. Anti-Komünizm ve Din.....	335
6.6. Soğuk Savaş Etkisinde Topluma Yön Veren Unsurlar	340
6.6.1. Eğitim	340
6.6.2. Basın.....	348
6.6.3. Sinema.....	355
6.6.4. Radyo	357
SONUÇ	360
KAYNAKÇA.....	370
EKLER	385
EK 1. Orijinallik Raporu.....	385
ÖZ GEÇMİŞ	441

KISALTMALAR

ABCFM	: The Amerikan Board of Commissioners for Foreign Mission (Amerikan Protestan Misyoner Kuruluşu)
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEİK	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Kurulu
ARAMCO	: Saudi Arabian Oil Company (Suudi Arabistan Petrol Şirketi)
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	: Central Intelligence Gency (Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı)
COMECON- СЭВ	: Council for Mutual Economic Assistance- Совет экономической взаимопомощи (Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi)
Çev.	: Çeviren
D-8	: Developing-8 (Gelişen Sekiz Ülke)
DP	: Demokrat Parti
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
EAM	: Ulusal Kurtuluş Cephesi
ECA	: Economic Cooperation Administration (Ekonomik İşbirliği İdaresi)
EDES	: Hür Demokratik Yunan Ordusu
ELAS	: Ulusal Kurtuluş Ordusu
EXİMBAK	: Export-İmport Bank (İthalat-İhracat Bankası)
FED	: ABD Federal Rezerv Bankası
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KOMİNFÖRM	: Komünist Ülkeler Arası Bilgilendirme Bürosu
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MKEK	: Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu
MKP	: Milli kalkınma Partisi
MÖ	: Milattan Önce
MP	: Millet Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
ODTÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi

OECE: Organisation Europenne de Cooperation Economique (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü)

SBF : Siyasal Bilimler Fakültesi

SCF : Serbest Cumhuriyet Fırkası

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCF : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

TKP : Türkiye Komünist Partisi

TSEKP: Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi

TSP : Türkiye Sosyalist Partisi

USIE : United States Information and Exchange (Birleşik Devletler Enformasyon ve Değişim Kuruluşu)

VOA : Voice of Amerika (Amerika'nın Sesi)

Yay. : Yayınları

ÖN SÖZ

Şüphesiz ki tarih alanında yapılan her çalışma, tarihe ışık tutması bakımından önemlidir. Tarihi olaylar farklı amaçlarla ve farklı bakış açılarıyla değerlendirilebilir. Ancak tarihe pragmatik çizgiden baktığımızda, ne işe yarayacağını, nasıl kullanılacağını sorgulayabiliriz. Tarih, var olan sorunların temelini araştırmada bize yardımcı olan önemli bir bilim olarak karşımıza çıkar.

Günümüz Türkiye'sine baktığımız zaman, pek çok alanda geri kaldığını görmekteyiz. Bu geri kalmışlığın uzunca bir geçmişi vardır. Soğuk Savaş döneminin bu geri kalmışlığa etkisi, hem yakın bir dönem olması, hem de Türkiye'yi geri bırakan etmenlerin daha büyük olması sebebiyle, önceki dönemlerden ve diğer etkenlerden daha önemli hale gelmektedir. Pasif dış politika anlayışının, darbelerle kesilen oturmamış bir demokratik yapının, gelişmemiş sanayisi, tarımı, madenciliği ile halka yüklenen vergilerle ayakta tutulan ekonominin, toplumu geliştirecek dinamiklerin geri kalmasının kökenlerini ortaya koymak için tarih biliminden yararlanmaya çalışmak gerekmektedir. Bilindiği gibi, tarih süreklilik arz eder. Geçmiş, geçmişte kalmamıştır. Günümüzü etkiler, geleceğimize yön verir. Tarihe bakarak hataların görülmemesi durumunda tekrar eder.

Türkiye'nin coğrafi konumu, emperyalizm için her dönemde önemli olmuştur ve bu durumu devam etmektedir. Türkiye'nin coğrafyası değişmediğine göre, önemi de değişmeyecektir. Jeopolitik konum genellikle avantaj olarak değerlendirilir, ancak güçlü bir ülke değilseniz, konumunuz dezavantaja dönüşebilir. Güçlü devletler arasında denge siyaseti izleyerek varlığını devam ettirmeye çalışırsınız. Türk politikacılar için kendini güçlü bir devletin şemsiyesi altında görmek, geleneksel hale gelmiş bir politikadır. Tanzimat Batıcılığı anlayışında; gelişmekten ziyade ülkenin kaderini Batılı bir devlete bağlamak anlayışından öteye gitmiyordu. Osmanlı politikacıları ve aydınlar mandacı bir anlayış içindeydiler. Öyle ki Keçecizade Fuat Paşa; *“Bab-ı Aliyi İngiltere'nin dostluğundan mahrum görmektense, birkaç vilayetimizi elden çıkmış görmek daha iyidir”* diyebilmişti. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde verilen Milli Mücadele sonrasında, Tanzimat Batıcılığı'ndan sıyrılıp, Milli bir dış ve iç politika uygulanmaya çalışıldı. Ancak İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında yine eski anlayışa geri dönüldü.

İkinci Dünya Savaşı, tıpkı Fransız ihtilali gibi kendinden önceki düzeni değiştirdi. Bu savaş, ideolojilerin mücadelesine sahne oldu. Kapitalizm ve komünizm faşizmi ortak düşman olarak kabul ettiler ve ittifaka giriştiler, fakat savaş sona erip

nasyonalizm yenilince bu defa dünya, komünizm ile kapitalizmin mücadelesine sahne oldu. Bu mücadele, “Soğuk Savaş” olarak literatüre girdi. İkinci Dünya Savaşı’nın sonundan SSCB’nin çöküşüne kadarki süreçte dünyanın yapısı, iki süper gücün mücadelesine göre şekillendi. Ülkelerin iç ve dış politikalarına, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarına, büyük oranda, Soğuk Savaş yön verdi.

Türkiye, diğer ülkelerden farklı olarak, Soğuk Savaş’a 1939’da yani İkinci Dünya Savaşı’nın başında girdi. Sovyet Rusya’nın baskılarını çok erken hisseden Türkiye, politikalarını buna göre şekillendirdi. Sovyet Rusya, savaşın başında ve savaş sırasında, geleneksel politikaları ekseninde, Türkiye’ye yaklaşmıştı. Bu sebeple Türkiye’nin Soğuk Savaş dönemi politikalarını, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte değerlendirmek gerekir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemi dış politikasını, İkinci Dünya Savaşı’nın başından itibaren maruz kaldığı Sovyet Rusya baskısına göre şekillendirdi. İç politikasının şekillenmesi de bu dış politika uygulamalarına göre gelişti. Türkiye’de Sovyet baskı ve istekleri sonucu oluşan korku ve anti-komünizm algısı, ABD’nin SSCB’ye karşı geliştirdiği politikalarla yolu kesişince, ABD etkisine dönüştü. Türkiye’nin dış politikası, siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı, anti-komünizm çizgisinde ABD etkisiyle birleşerek oluştu. Soğuk Savaş’ın etkisinin sadece dış politika gelişmesi şeklinde yorumlanması, Türkiye’deki diğer gelişmelerin süreçten tecrit edilerek değerlendirilmesi sorununu da ortaya çıkardı.

Günümüz Türkiye’sinin içinde bulunduğu duruma bakarak, ortaya attığımız iddia; *“İkinci Dünya Savaşı yıllarından başlayarak, günümüze kadar uzanan süreçte, Türkiye’nin dış politika paradigmaları ile siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı, Soğuk Savaş’ın etkileri ile şekillenmiştir.”* Olayların ve belgelerin yorumlanması ile bu tezimizi ispatlamaya çalışacağız.

Çalışmamız; Uluslararası dengeyi değiştiren ve Türkiye’nin Soğuk Savaşı’nın başladığı İkinci Dünya Savaşı (1939) ile Türkiye’nin NATO’ya katıldığı (1952) yıllar arasını kapsamaktadır. Soğuk Savaş süreci İkinci Dünya Savaşı ile başlamıştır. Türkiye’ye etkileri noktasından baktığımızda da, çalışmamızı İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ele almak kopuklukları ortadan kaldıracaktır. Bu dönem, Türkiye’nin yeni bir sürece girdiği dönemdir. Bu sebeple, Türkiye’nin Sovyet isteklerine ve baskılarına maruz kaldığı bu dönemden itibaren çalışmamızı başlatmayı uygun gördük. Bu dönemde meydana gelen olaylar, Türkiye’yi sonraki süreçte her açıdan etkileyecektir. Türkiye’de ABD etkisini artırma çalışmasının alt yapısı, 1946 yılında başlamış,

özellikle Truman Doktrini ve Marshall planı sayesinde hazırlanmış, 1952 yılında NATO'ya alınarak tamamlanmıştır.

Çalışmam sırasında desteğini eksik etmeyen danışman hocam Prof. Dr. Rahmi Doğanay'a ve diğer bölüm hocalarıma teşekkür ederim.

GİRİŞ

Dünyada mevcut uluslararası denge, canlı ve değişkendir. Kendi çağlarının şartlarına göre askeri, ekonomik, dini ve ideolojik temellerle şekillenmiş farklı dengeler kurulmuş ve yıkılmıştır. Genellikle dönemin güçlü devleti veya devletleri tarafından kurulan bu dengeler, daha zayıf olan devletlerin dış politikalarının, siyasi yapılarının, ekonomilerinin ve sosyo-kültürel yapılarının şekillenmesinde etkili olmuşlardır.

Bittiği söylenen her şey diğer bir başlangıcın hareket noktası olmuştur; her olay kendinden önceki olayların sonucu ve kendinden sonraki olayların sebebidir. Tarihi olayları domino taşlarının yıkılışı gibi birbirinin devamı şeklinde değerlendirmek mümkündür. Fakat bu olaylar içinde bazıları tarihe kesin çizgilerle yön vermiştir. Çünkü bu olayların etki alanı geniş ve etkileri uzun sürelidir. Söz konusu önemli olaylar, mevcut uluslararası sistemi altüst ederek, yeni bir konjonktür oluşturmuşlardır.

İkinci Dünya Savaşı, dünya tarihi için bir dönüm noktasıdır. Dünya genelinde toplumları etkilemiş, kendinden önceki konjonktürü yıkmış ve hatta sonrasında yeni bir denge kuramadığı için 45 yıl dünyayı etkileyecek olan mücadele dengesine sebep olmuştur. Dünya genelinde devletleri ve toplumları etkileyen bu mücadele, Soğuk Savaş dönemi olarak dünyayı kutuplara ayırmış ve her alanda sürekli mücadeleyi gerekli kılmıştır. Soğuk Savaş; klasik savaşlardaki gibi sıcak bir çatışma olmamasına karşın, ilkeleri, etkileri ve ortaya çıkardığı sonuçlar açısından klasik bir savaştır. Prusyalı General Carl von Clausewitz'in "Savaş Üzerine" isimli eserinde söylediği "*Savaş, politikanın başka araçlarla devamıdır*"¹ sözünden anlaşıldığı üzere, Soğuk Savaş da amaçları² ve sonuçları açısından Birinci ve İkinci Dünya Savaşı gibi bir savaştır.

Dünya genelinde global sistemin bozulmasından sonra yenisinin kurulması için verilen mücadelenin dördüncüsü olan Soğuk Savaş; İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD liderliğindeki demokratik Batı dünyası ile SSCB önderliğindeki Komünist Blok arasında, dünya üzerinde her anlamda nüfuz kurma adına yapılan mücadeleyi ifade eder. Ancak Soğuk Savaş'ın genel tanımının yanında, birçok özel tanımı da vardır. Her ülke bu süreçten farklı şekilde etkilenmiştir.

Tarihin belirli bir dönemini incelerken, sadece incelenen dönemin şartları ile olaya bakmak metodolojik bir hatadır. Çünkü olaylar dönemin şartları ile tarihi

¹ Ferhat Telli, *İdeolojilerin Dünya Savaşı*, Yazı-Görüntü-Ses Yayınları, İstanbul-1998, s. 13.

² Savaşların özel amaçları olmasına karşın hepsinin genel amacı; dünya üzerinde hâkimiyet kurma ve çıkar elde etmektir.

geçmişin getirdiği şartların bileşkesi şeklinde ortaya çıkar. Bu sebeple Soğuk Savaş sürecini incelerken; uluslararası denge kavramını ve bu dengeler ile etkilerini, Soğuk Savaş'ın aktörlerinin geçmişi ile tarihsel amaçlarını, uluslararası ilişkilerde etmen haline gelen ideolojileri, derinlemesine olmasa bile, incelenen dönemi daha iyi anlayabilmemizi sağlayacak şekilde ele almak gereklidir.

Jeopolitik konumunun önemi sebebiyle Soğuk Savaş sürecinden en fazla etkilenen ülkelerden biri olan Türkiye'nin, bu süreçten nasıl etkilendiğinin mukayesesini yapabilmek için; Türkiye'nin jeopolitik konumu ve uyguladığı denge politikaları, Soğuk Savaş'ın başat aktörleri ile ilişkilerinin geçmişi ve İkinci Dünya Savaşı öncesi siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısına bakmak gereklidir.

I. Dünya Dengesi Kavramı

Soğuk Savaş sürecini iyi anlayabilmek ve meydana gelen olaylara geniş çerçeveden bakabilmek için; dünyadaki uluslararası ilişkilere yön veren ve devletlerin politikalarını etkileyen önemli bir argüman olan “*Dünya Dengesi*” terimini anlamak önemlidir. Önemli olaylarla ve belirli süreçlerle oluşan dünya dengesi, bir olay sonrası yıkılıp yenisi kuruluncaya kadar, uluslararası ilişkilere ve devletlerin her türlü politikalarına yön verir.

Güçler Dengesi; ülkeler içinde birinin siyasi, askeri, ekonomik vb. yönlerden diğer ülkelerin aleyhine tüm kontrolü ele geçirmesine müsaade etmeyerek, ülkeler arasındaki belirli bir dengenin korunmasını öngören siyasal bir kuram ve bu kuramın uygulanması olarak tanımlanmaktadır³.

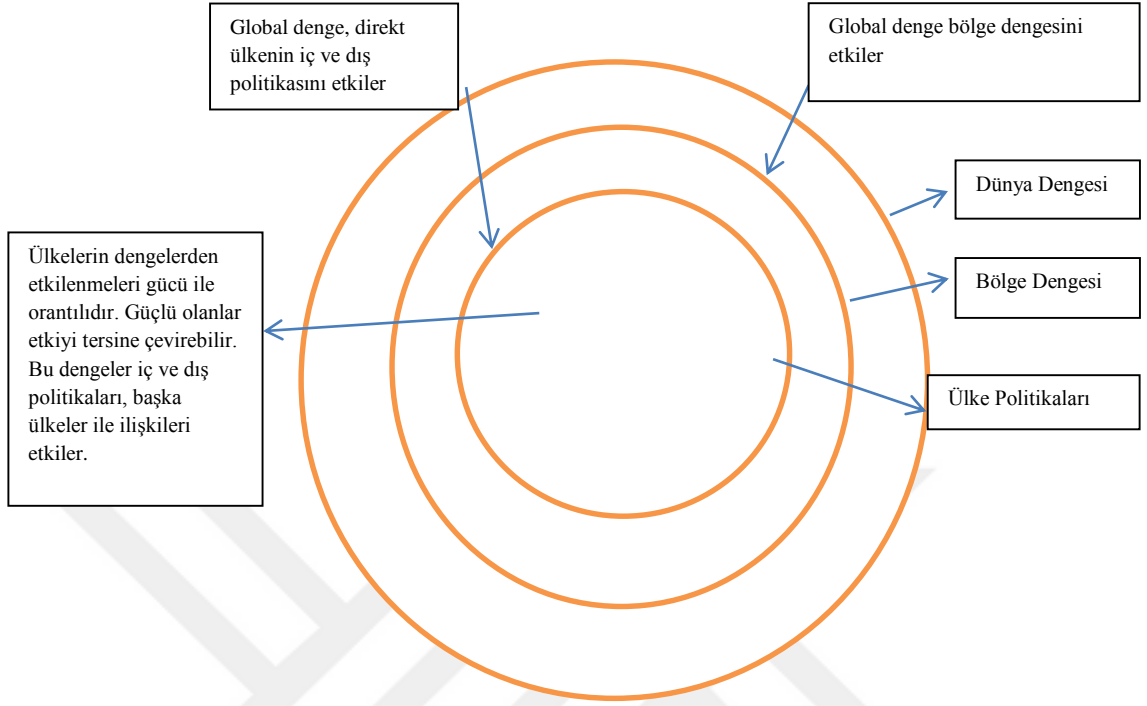
Uluslararası kuvvetler dengesi, devamlı surette kuvvetlerin birbirini yok ettiği dinamik bir dangedir. Her etki bir tepkiyi davet eder⁴. Tıpkı fizik kuralları gibidir. Ancak her tepki zamanın şartlarına göre gerçekleşir ve tepkiler farklı sonuçları doğurur. (Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları ile İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları arasındaki farklar gibi.) Dengenin ana öğeleri vardır. Bunlardan biri çökerse tüm denge bozulur. (Rusya'ya karşı bir denge unsuru olan Almanya'nın yenilgisinden sonra, Sovyet Rusya lehine dengenin bozulması gibi.)

Dünya Düzeni kavramı; bölgesel veya global güç dağılımını ifade eder. Bu güç farklı alanlardaki üstünlüğün toplamıdır. Uluslararası Düzen; güç dağılımının küresel ölçekte uygulanabilmesidir. Bölgesel Düzen ise; küresel olmaktan ziyade daha dar bir

³ Kürşat Yalçınkök, <http://akademikperspektif.com/2015/04/08/realizm/>, Erişim Tarihi: 27.04.2017.

⁴ Louis J. Halle, *Soğuk Harp*, Çev. Arif Koçak, GHTBY, Ankara-1976, s. 299.

alandanda uygulanmasıdır. Ancak uluslararası düzen ile bölgesel düzen daima etkileşim içindedir.

Şekil 1. Konjonktür (Denge) Etki Çemberi

Şekilde görüldüğü üzere; dünya dengesi bölgesel dengeyi, bölgesel denge ise ülkelerin dış ve iç politikalarını etkilemektedir. Ya da Dünya dengesi direkt olarak ülkeleri etkileyebilir. Ülkeler, içinde bulunduğu siyasi, ekonomik, askeri ve teknolojik gücü oranında bu dengelerden etkilenir veya yine gücü oranında bu dengeyi etkileyebilirler.

Dünya hiçbir zaman tam manasıyla bir sabit düzene sahip olmadı. Çok açılı gücü elinde bulundurmamakla, düzene şekil vermek mümkün olduğu için ve bu gücün sürekli bir döngü içinde hareketli olmasından dolayı sürekli değişmiştir. Dengeler büyük olaylar neticesinde el değiştirmiş ve yeni düzen başlamıştır. Büyük olaylar neticesinde siyasi, ekonomik, teknolojik ve askeri gücü elinde bulunduran devletler, bu gücü kaptırmışlar ve yeni güçler kendi düzenlerini dünyaya dayatmışlardır.

Henry Kissinger; Güç dengesi en az iki şekilde sarsılabilir demektedir; İlk olarak, önde gelen bir ülke gücünü hegemonya elde etme tehdidi oluşturacak derecede artırabilir. İkincisi; o zamana dek ikincil kalmış bir devlet, büyük güçlerin saflarına geçme peşine düşer ve öteki güçleri yeni denge kurulana ya da genel bir çatışma

yaşanana dek bir dizi telafi edici uyarılama yapmaya yöneltir⁵. Fakat üçüncüsünü eklemek gerekir; o zamana kadar gücü elinde tutan ve dengeyi sağlayan devlet veya devletler, bir felaketle gücünü kaybeder. Soğuk Savaş dönemi denge değişimi, bu üç şekli de kapsamaktadır.

Her konuda ilklerin öncüsü olan Soğuk Savaş dönemi, o zamana kadar Avrupa merkezli olan güç dengesini de kaydırmıştı. 1945 yılında dünya güçler dengesinde kriz ortaya çıkmıştı. Bu 18. Yüzyılın sonundan beri son 150 yılda Avrupa'nın başına gelen dördüncü krizdi. Napolyon, Moskova'ya kadar Avrupa'yı zapt edince dengeyi ciddi şekilde bozmuştu. Dengenin tekrar kurulması için bir devletler ittifakı zorunlu olmuştu.

20. Yüzyılın başlangıcında İmparator II. Wilhelm, mevcut düzeni bozacak şekilde Avrupa güçler dengesine müdahale etti. Tekrar bir devletler ittifakı zorunlu oldu. Bu ikinci tehlikenin bertaraf edilmesi için 1914-1918 arasında dört yıl şiddetli savaşlar verildi. Müdahale için üçüncü neden, 1930'ların sonunda, Hitler, Avrupa güçler dengesini alt üst edince ve tıpkı Napolyon gibi, Manş denizinden Moskova kapılarına kadar Avrupa'yı zapt edince ortaya çıktı. Hitler'i yenmek ve Avrupa'da dengeyi tekrar kurmak için büyük bir ittifakın, gücü kesilinceye kadar savaşması yine zorunlu oldu.

Fakat Avrupa'nın dengesi Hitler'e karşı kazanılan zaferle yeniden kurulamadı. Bu üçüncü müdahale, Avrupa'nın yarısı bitkin halde bulunduğu bir sırada, geri kalan yarısını Rusya'ya kazandırdı. Batılı Müttefikler, Alman ordularının vaktiyle yapmış olduğu tehditten daha az olmayan, SSCB'nin yayılma tehdidiyle karşı karşıya kaldılar.

Avrupa'da güçler dengesini devam ettirmek yahut yeniden kurmak için 18. Yüzyılın sonundan sonraki süreçte dört büyük harbin yapılmış olduğunun tespit edilmesi uygun olur; bunların dördüncüsü İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Soğuk Savaş'tır⁶.

İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı şartlarla, Soğuk Savaş döneminde dengenin Avrupa'dan (SSCB-ABD) doğu ve batı yönünde kaydığını görmekteyiz. Bu denge kayması İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sonuçlara bağlıdır, ancak tesadüfi bir olay değildir. Bu iki gücün sahneye çıkmasının tarihi geçmişine bakmak gerekmektedir.

Dünyaya yön veren olayların ve devletlerin politikaları birden ortaya çıkamaz. Oluşması için belirli bir tarihi sürece ihtiyaç vardır. ABD ve Sovyet Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası etkili güç haline gelmesini, sadece o dönemin kendilerine verdiği

⁵ Henry Kissinger, *Dünya Düzeni*, Çev. S. Sultan Gül, Boyner Yayınları, İstanbul-2016, s. 44.

⁶ Halle, *Soğuk Harp*, s. 10.

fırsatla açıklamak yetersizdir. Tarihi politikaları ve amaçlarını görmezden gelerek, Soğuk Savaş döneminde bu iki ülkenin ön plana çıkmasını açıklamak oldukça zordur.

1830’larda Alexis de Tocqueville şu dikkate değer kehaneti yazmıştı; *“Yeryüzünde bugün, farklı çıkış pozisyonundan aynı hedefe doğru hareket halinde görünen iki büyük millet vardır. Ruslar ve Anglo-Amerikalılar. Her ikisi de sessizce büyümüş, gelişmiştir. Şimdi, insanlığın dikkati başka taraflara çekildiği sırada, birden bire milletlerin ön safında yer alıyorlar. Böylece dünya, onların mevcudiyetini ve büyüklüklerini hemen hemen aynı anda öğrenmiş oluyor. Diğer bütün milletler aşağı yukarı doğal sınırlarına ulaşmış görünüyorlar. Onlara durumlarını muhafaza etmekten başka bir şey kalmamış gibi görünüyor. Fakat diğer milletler yerinde sayarken bu ikisi büyüyeceklerdir. Sonu henüz belli olmayan bir yolda, yalnız onlar, zahmetsiz ve süratle ilerliyorlar. Onların çıkış noktaları farklıdır; yolları birbirinden ayırdır; buna rağmen, kaderin gizli planında, bu iki devletten her birinin günün birinde dünyanın bir yarısının kaderini ellerinde tutmasının kararlaştırılmış olduğu görünüyor.”*⁷

Tocqueville’nin bu kehanetinden iki farklı sonuç çıkarılabilir: tahmin edilebilen şeyler (facialar hariç) kaçınılmaz olmalıdır. Eğer bir olayın meydana gelmesi kaçınılmaz ise, ancak o önceden söylenebilir. Buna karşı, bir olayın sadece meydana gelme olasılığı varsa bu olay hakkında inandırıcı tahmin yapmak zordur. Tocqueville spekülasyona kaçmıyor; ona göre Amerika ve Rusya’nın gelecekteki gelişimleri daha o zamanki durumlarında kesinleşmiştir⁸. O halde; dünyanın Soğuk Savaş sürecinde iki süper güce dayanan düzeni, rastlantıların geçici sonucu değildir. ABD ve Sovyet Rusya’nın İkinci Dünya Savaşı sonrası başat aktör olmaları ve Soğuk Savaş döneminde uyguladıkları politikalar, tarihi süreçte oluşmuş ve savaş sonrası ortam, onlara bu politikalarını uygulama fırsatı sunmuştur.

II. Rusya’nın Kısa Tarihi

Uzun bir imparatorluk geçmişi olan Rusya’nın, Bolşevik İhtilalinden sonra ve Soğuk Savaş sürecinde imparatorluktan miras kalan politikaları terk etmesi kolay olmadı. Soğuk Savaş sürecinde izlediği yayılmacı politika tarihten miras kalan milliyetçi politikalarla bağlantılıydı.

Soğuk Savaş sürecinde Sovyet Rusya’nın genişleme çabası, aslında Çarlık döneminden kalan, mecburiyete dayalı bir alışkanlıktı. Tarihi süreç içinde Rusya’nın bu kadar genişlemesi aslında savunma politikasının neticesi ile mümkün oldu. Büyük İwan

⁷ Halle, *Soğuk Harp*, s. 17.

⁸ Halle, *Soğuk Harp*, s. 17.

günlerinden bu güne kadar Moskova'nın tarihi, bir kıtasal yayılma tarihidir. Ama bu yayılma saldırgan değil, tersine günümüze kadar, ölüm tehlikeleriyle dolu bir dünyada, doğal savunma hatlarının noksanlığından ileri gelen, savunucu bir yayılmadır⁹.

Sovyet Rusya'nın tarihinden miras kalan politikalarından biri Sıcak Denizlere İnme planıdır. Kuzeyi buzul denizleri, güney tarafında ise Osmanlı idaresinde bulunan Boğazlar ve Karadeniz arasında sıkışıp kalan Rusların sıcak denizlere inme isteğini Çar I. Petro devlet politikası haline getirmiştir. Çünkü Çar'ın düşüncesine göre ilerleyebilmenin en önemli koşulu denizlere yakın olabilmektir. Düvel-i Muazzama arsına girebilmenin ön koşulu buydu. Tarihten gelen diğer bir politika ise; Panslavizm politikasıdır. Panslavizm, Rusya'nın özellikle Çarlık döneminde uyguladığı, Slav ırkından olanları kendi hâkimiyeti altında bir devlet halinde toplama siyasetidir. Batı Avrupa siyasi çevrelerinde Panslavizm kavramı, 1870 yıllarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. O dönemde bu ifade ile Slav ırkından olan kavimlerin Rusya'nın yönetiminde birleşmesi kastedilmiştir¹⁰.

Rusya'nın ekonomik gelişimi, prekapitalist bir yapı içinde, yukarıdan aşağı devlet müdahalesiyle başlamıştır. 18. Yüzyılda Rusya, ihracata yönelmiş bazı sanayiye sahipti. Gizli tutulan usullere göre hazırlanmış Rus derisi, demir, bakır, yelken bezleri ihraç edilmekteydi. Ama Avrupa'daki gelişmeler bu ihracatı azaltmıştır. Yüksek gümrüklerle korunan iç pazarda, pamuk sanayisi bir miktar gelişmiştir. 1871'de Rus sanayisi, Avrupa'ya nazaran çok gerideydi. Asıl sanayi gelişmesi, 1880'den sonra başlamıştır. Gümrük tarifeleri yükseltilmiş, yabancı sermaye çekilmeye çalışılmış ve demiryolu malzemesi yapımı için sübvansiyon verilmiştir. Bu yoldan, yüksek gümrük himayesi altında, ihtilalden önce, bir miktar sanayi gelişmesi sağlanmıştır¹¹. 1917 ihtilali, Rusya'nın gelişmesine bambaşka bir yön verecektir.

1917 yılı hem Rusya, hem de dünya tarihi açısından önemlidir. Bolşevik İhtilali Rusya'nın iç ve dış politikasına yön verirken dünya dengelerini de etkilemiştir. Bolşevik İhtilali neticesinde kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, bölge ve dünya dengelerini etkileyecek önemli bir gelişmedir.

İdeolojilerin uluslararası ilişkileri yönlendirmeye başladığı Fransız İhtilali sonrası dönemde sosyalizm, bir hayalet gibi Avrupa'da gezinmeye başlamıştı. Kapitalist sistemi tenkit ederek taraftar toplayan bu ideolojinin ilk ayak sesleri Vladimir Lenin

⁹ Halle, *Soğuk Harp*, s. 123.

¹⁰ Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Çev. Agah Oktay Güner, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul-2007, s. 11.

¹¹ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul-2013, s. 68.

öncülüğünde Rusya'nın Petersburg şehrinde, 1905 devrim girişimiyle başlamıştı¹². Hükümet bu ayaklanmayı bastırmakla birlikte, Çar, Duma adı verilen meclisin toplanmasını kabul etti. Birinci Dünya Savaşı başladığında Rusya kargaşa içindeydi. Özellikle savaşın getirdiği güçlükler sonucunda, 8 Mart 1917'de, Petersburg'da halk gösterilere başlamış ve iki gün sonra olaylar ihtilale dönüşmüştür. 12 Mart'ta "*İşçilerin ve Askerlerin Sovyeti*" kurulmuş ve Çar II. Nikola tahtan çekilmek zorunda kalmıştır. Kurulan geçici hükümet cumhuriyeti ilan etmesine rağmen karışıklıklar sürmüş, Bolşevikler bu durumu değerlendirerek Askeri İhtilal Komitesi kurarak yeniden ayaklanmışlar ve iktidarı ele geçirmişlerdir. 8 Kasım 1917 tarihinde Lenin Petersburg'a gelmiş ve Bolşevik iktidarı dönemi başlamıştır. Sovyet Rusya'nın ilk icraatı savaştan çekilmek olmuştur. Çarlık taraftarları ve Bolşevikler arasında başlayan mücadele sırasında İngiltere, ABD, Fransa ve Japonya Rusya'ya kuvvet göndermişlerse de, Batılıların bu çabaları sonuç vermemiş ve 1921 yılında Bolşevikler iç mücadeleyi kazanmışlardı. 30 Aralık 1922'de, Sovyet Rusya ve diğer Sovyetlerin birleşmesiyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kuruldu¹³.

İki dünya savaşı arasındaki Sovyet tarihi üç döneme ayrılmaktadır: Savaş Komünizmi Dönemi (1917-1921); Yeni İktisat Siyaseti (1921-1927); Yeni Sosyalist Taarruz Dönemi (1928-1941). İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet Rusya'nın politikaları, olayların gidişatına göre, yeni bir boyut kazanacaktır.

Soğuk Savaş'ın anlaşılabilmesi bakımından önemli olan; komünistler yönetimindeki Rusya'nın tutumu, komünistçe olmaktan çok, Rusça bir tutumdur. Çarların zamanında olduğu gibi, Komünistlerin zamanındaki Rusya'da da merkeziyetçilik ve otoriterlik mevcuttur. Keza komünistler de araziye genişleterek Rusya'nın güvenliğini sağlamaya ve bu suretle yabancıların tehdit edici mevcudiyetlerini, Rus sınırlarından uzak tutmaya çaba sarf ettiler. 1917 İhtilali, Rusya'daki geleneksel otorite prensibine sadece yeni bir canlılık verdi. İhtilal, bozulmuş ve zayıflamış otoriter bir hanedanı yeni bir hanedan ile değiştirdi¹⁴.

¹² Lenin ilk olarak 1903 yılında katıldığı Roma Kongresi'nde devrim yaratacak düşünceleri dile getirdi. Lenin ve düşüncelerini destekleyen bir topluluk oluştu ve bu topluluğa *Bolşevik* adı verildi.

¹³ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitapevi, İstanbul-2000, s. 534-535.

¹⁴ Halle, *Soğuk Harp*, s. 18.

III. ABD'nin Kısa Tarihi

Kuzey Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi yerlerde Avrupalılar, az çok, boş topraklara yerleşmişlerdi. Bunlar, iliklerinde kapitalizm olduğu halde, pek az direnmeyle karşılaştıkları bakir ve verimli topraklarda kendilerine ait toplumlar kurmuşlardı. Feodalizm'in aşılması güç engellerini hiç tanımayan bu toplumlar, başından itibaren kapitalist yapılara sahip olmuşlardır. Bu zengin ve geniş topraklarda, kapitalist gelişmeye tek engel, Avrupa egemenliği idi. Ama bu yeni yükselen burjuva toplumları, daha işin başında, Avrupa egemenliğine son verebilecek kadar sağlam ve güçlü idiler. Nitekim bunu kolayca başarmışlar ve kapitalizmin gelişmesine elverişli bir politik düzen kurmuşlardır. ABD'nin hızlı kapitalist gelişmesinin temelinde İngilizlere karşı kazandığı Bağımsızlık Savaşı yatmaktadır. Bağımsızlık Savaşı ile yabancı egemenliğinden kurtulduktan sonra ABD, çok uzun bir süre himayeciliğin şampiyonluğunu yapmıştır¹⁵.

Fransız İhtilali'nden hemen önce, Amerika kıtasının kuzeyinde Amerika Birleşik Devletleri adıyla yeni bir devlet, bağımsızlık savaşı vererek ortaya çıktı. Kuruluşundan sonra 1800'lerde siyasi ve ekonomik olarak ilerleyip, güçlenecek ve Birinci Dünya Savaşı sırasında bu gücünü diğer uluslara gösterme fırsatı bulacak, İkinci Dünya Savaşı'nda ön plana çıkarak, Soğuk Savaş'ta Batı Bloğunun liderliğini üstlenecektir.

Amerika kıtasının keşfiyle birlikte, Kuzey Amerika kıtası da Avrupa sömürgeciliğinin iştahını kabartmıştı. İspanyollar, Fransızlar ve İngilizler bu sömürgeci devletlerin başında geliyordu. İngilizlerin Kuzey Amerika'da yerleşmeye başlamaları 1607 yılında olmuştur. Koloni denen yerleşimler kurmaya başlayarak, Kuzey Amerika'ya yeni İngiltere adını vermişlerdir. Ticaret şirketleri tarafından kurulan koloniler, İngiliz Kralı'nın dini üstünlüğünü kabul etmeyenlerin göç edip kurdukları koloniler, büyük toprak sahipleri tarafından mülk esasına göre kurulan koloniler zamanla birer Crown Kolony; yani İngiltere Kralına ait sömürgeler haline gelmişlerdir. ABD'nin bağımsızlığında, Avrupa'da çıkan 7 yıl savaşları önem taşır. Bu savaş İngiltere kazanmış olmasına rağmen, savaşın maliyetini kolonilere koyduğu vergiler ile gidermeye çalıştı. Bu vergiler, kolonilerin İngiltere'ye karşı ilk başkaldırışına sebep olmuştur. Amerika'nın birleşik menfaatleri için bir kongre yapıldı. 1774'te Birinci Kontinental Kongre toplanmıştı. Burada amaç bağımsızlık değil, krala hakların kabul ettirilmesidir¹⁶.

¹⁵ Avcıoğlu, *Türkiye'nin...*, s. 68.

¹⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, C. 1-2, Alkım Yay., İstanbul-2007, s. 62.

Bağımsızlık düşüncesi, savaşın başlamasından sonra gelişti. Fildelfiya Kongresi üzerine İngiltere kolonileri askeri tedbir almaya başladı ve 18 Nisan 1775 tarihinde İngiliz askerleri ile halk arasında çatışmalar başladı. Savaşın patlaması üzerine 10 Mayıs 1775'te, yine Fildelfiya'da İkinci Kontinental Kongre toplandı ve Amerika Kıta Ordusu adı ile bir ordu kurulmasına ve başına George Washington'ın getirilmesine karar verildi. 1776 yılında ayrı bir Amerika bayrağı kabul edildi. Thomas Jefferson'ın başkanlığında bir heyet, 4 Temmuz 1776 tarihinde Bağımsızlık Beyannamesini yayınladı¹⁷. Bu beyanname, ABD'nin ideolojik geçmişinin oluşturulması açısından önemlidir. ABD liberal sisteminin tohumları bu belge ile atılmıştır.

ABD bağımsızlığını kazandıktan sonra kendi siyasal örgütlenmesine döndü ve anayasa çalışmaları başladı. 1787 anayasası ile özgürlük ve eşitlik (Liberty and Equality) adı altında dayatılan düzen, daha o zamandan ABD kapitalist sisteminin temeli olarak kabul edebiliriz. İktidar ve sorumluluk zenginlere aittir. Diğerlerine ise, zenginler onlara karşı olduklarından, onları zenginlere karşı koruma ayrıcalığı. Öyleyse Amerikan anayasasının kendini devrimci, yenilikçi, eşitlikçi, adil saymasının hiçbir önemi yoktur. Çünkü her zaman bencil ve yırtıcı olan insanın etkilerini, birini diğerine karşı oynayarak dengelemeye yöneliktir¹⁸.

ABD tarihi ve gelişimi için önemli adımlardan biri Monroe Doktrini'dir. 1817 yılında başkan olan James Monroe'nin, 1823'te yaptığı yıllık konuşmasının bir bölümünde yer alan doktrin, iki ana düşüncenin birleşimidir. Birisi; Avrupa'nın batı yarım küresinde yeni uydu ülkeler edinmesini yasaklamak amacını güden bir hüküm, yani kolonizasyonu reddeden düşünce, ikinci ise; Avrupa'nın yenedünyadaki ulusların işlerine, onların bağımsızlığını tehdit edecek bir şekilde müdahale edemeyeceğini ilan eden karışmazlık düşüncesi'dir¹⁹.

Avrupa diplomasisinin politik oyunlarını kendi gelişme ve varlığı için tehlikeli gören ABD, Monroe Doktrinini kendisine kalkan yaparak, her iki Amerika kıtasına da Avrupa Emperyalizminin el atmasına engel olmuştur. Lakin kendi ekonomik gelişmesi için Güney Amerika'yı gayet elverişli bir alan olarak görmüş ve "*Monroe Doktrini*",

¹⁷ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi..., s. 63.

¹⁸ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitapevi, Ankara-2014, s. 508.

¹⁹ Allan Nevins ve Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, Çev. Halil İnalcık, Doğu Batı Yay., Ankara-2005, s. 198.

“Panamerikanizm”, “Dolar Diplomasisi” ve hatta “Büyük Sopa” gibi vasıtalarla bu kıtayı sıkı bir şekilde nüfuzu altına almıştır²⁰.

ABD’nin 19. Yüzyıl sonlarında, dünya işlerinde yeni davranışının ilk belirtisi Açık Kapı Politikası (Open Door Policy) ilkesinin ilan edilmesidir. 1899 yılında dönemin ABD Dışişleri Bakanı John Hay tarafından hazırlanan bu politikanın temelinde; ekonomik bakımdan geri kalmış ülkeler, sömürgeci devletlerin yalnız kendilerine özel nüfuz bölgeleri olarak kalmamalı, bütün sömürgeci devletlerin eşit olanaklar çerçevesinde yararlanmasına açık tutulması yatıyordu²¹. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD’nin, demokrasi ve liberalizm ideolojisinin temsilciliğini yapmasının temelinde, bu politikayı uygulanabilir kılma çabası ve düşüncesi yer almıştır.

ABD tarihi açısından Wilson yönetimi bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Woodrow Wilson döneminde ABD’nin başkanlık makamı, parti sistemi, dünya devletleri arasındaki yeri, kendine özgü olgunlaşmış kavramlara ulaşmış, bunları uygulamaya hazırlamıştı²².

Wilson, dış siyasette de eskisinden farklı bir program uyguladı. Büyük sopa ve dolar diplomasisinin ABD’ye düşmanlık kazandırdığını düşünerek daha yumuşak ve barışçı bir politika izlemeye karar verdi. Fakat ABD’nin bu politikasına en ciddi tehdit, 1914 yılında Avrupa’dan geliyordu. Birinci Dünya Savaşı’nda ABD politikasında etkili olan iki unsur ekonomi ve duygusallıktı. Birinci Dünya Savaşı’nın başında ABD tarafsızlık ilan etse de, Amerikalılar 1914 savaşına, 1939 savaşıdan daha ilgisiz kalamazdı ve tarafsızlık hem halk hem de hükümet için imkânsızdı. Amerikalıların çoğu, İngiltere’ye anavatan olarak bakıyor ve Fransa’ya bağımsızlık savaşında verdikleri destekten dolayı sempati besliyorlardı. Almanların hükümet ve toplum işlerinde mutlakiyetçilik taraftarı oldukları ve Avrupa’ya hâkim olurlarsa er geç demokratik Amerika’yla anlaşmazlığa düşeceği belliydi²³.

Ekonomik düşünceler, siyasi ve duygusal düşünceleri güçlendirdi. Amerikan halkı, Büyük Britanya ve Fransa’ya çok büyük oranlarda yardımda bulundu. Amerikan endüstrisi kendisini hızla İngiliz-Fransız savaş ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ayarladı ve muazzam miktarda savaş malzemeleri temin ettiler ve büyük karlar sağladılar. Ancak Almanlar, İngilizleri desteksiz bırakmak için, denizaltıları kullanarak

²⁰ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 70.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Nevins ve Commager, *ABD Tarihi*, s. 439-446.

²² Nevins ve Commager, *ABD Tarihi*, s. 448.

²³ Nevins ve Commager, *ABD Tarihi*, s. 457.

ABD ticaret gemilerini batırmaya başlayınca, 6 Nisan 1917 tarihinde ABD savaşa katıldı. Birinci Dünya Savaşı, ABD'ye kapitalist dev olma yolunu açan önemli olaylardan biriydi. Birinci Dünya Savaşı sonrası uygulanacak politikaların belirlendiği Wilson ilkeleri, ABD'nin kapitalist düzeninin oluşması için kurulacak dünya sistemini dayatıyordu. Ancak Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, Avrupalılar, eski sömürge düzenlerinden vazgeçmedi. ABD, beklediği şekilde ekonomik çıkar elde edemedi. Bu sebeple kendisini kandırılmış hissederek kıtasına geri döndü ve bir sonraki fırsatı beklemeye başladı.

1919-1929 yılları arasında, İngiltere'nin dünya pazarları üzerinde yüzyıllardır sürdürdüğü egemenliği zayıfladı. Yerine bir süreden beri dünyanın en büyük ekonomik gücü haline gelmeye başlayan ABD geçti. Ayrıca Avrupa uluslararası politikalar açısından merkezi bir güç olmaktan çıkmaya başladı. ABD, ikili antlaşmalarla gücünü pekiştirdi ve hegemonyanın İngiltere'den kendisine geçmesinin adımlarını atmaya başladı. ABD'nin 1920'deki petrol üretimi dünyadaki üretimin üçte ikisine; çelik üretimi dünyadaki yarısından fazlasına, elektrik üretimi ise Avrupa'dakine eşitti. 1920'lerde ABD, dünyanın en büyük ihracatçısı ve İngiltere'nin ardından en büyük ithalatçısıydı. Bu büyük güç, savaş sonrasında Avrupa'ya büyük miktarda mali fonlar aktardı. Savaşın iki büyük galibi olan İngiltere ve Fransa'ya, bu ülkelerin ulusal gelirlerinin neredeyse yarısına ulaşan borçlar vermişti.

ABD'nin genel politikası; tüm dünyada etkili bir oluşumun lideri olmaktı. Dünya siyasetini yönlendirebilen ve az gelişmiş ülkelerin içişlerine müdahale edebilen, ekonomik olarak kendine bağlayabilen bir güç, ABD'nin kapitalist sisteminin önünde bir engeldi. ABD, ülkelerde liberal ve demokrat sistemler istiyor, ekonomik, askeri ve siyasal olarak etkili bir güç istemiyordu. Bu O'nun kapitalist düzenini işletebilmesi için gerekliydi.

IV. İdeolojiler ve Uluslararası İlişkilere Etkileri

Bolşevik Rusya'nın ideolojisi tüm Avrupa için tehdit unsuruydu, fakat Almanya'nın Nasyonalizm, İtalya'nın Faşizm ve Japonya'nın Militarizmi tüm dünya için tehlike olmuştu. İkinci Dünya Savaşı'nda bu tehlikeyi bertaraf etmek için taban tabana zıt, biri diğerine tepki olarak ortaya çıkan iki ideoloji bir araya gelmişti. Savaş sona erince iki düşman ideoloji yine kafa kafaya gelmişlerdir. Soğuk Savaş sürecinde dünya kutuplara ayrılırken, ideolojik olarak ayrılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasındaki

mücadeleyi ve sonrasında ortaya çıkan siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapıyı, ideolojileri tecrit ederek anlayabilmek zordur.

Fransız İhtilaline kadar, genellikle toplumları ve bireyleri yönlendiren olgular dinlerdi. Fakat ihtilal yeni ideolojileri ortaya çıkardı ve devletler siyasi, ekonomik ve toplumsal politikalarını ideolojiler üzerinden kurmaya başladılar. Dinî düzen, yerini ideolojilere bırakmıştı. İdeolojiler toplumları yönlendirirken aynı zamanda uluslararası ilişkileri de yönlendirmeye başlamışlardı.

Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan ideolojik akımlar zamanla dünyaya yayıldı. Her ülke kendi tarihi misyonu, coğrafyası ve amaçları doğrultusunda farklı ideolojileri benimsedi. Örneğin Almanya ve İtalya gibi ülkelerde nasyonalizmin benimsenmesi kadar doğal bir durum olamazdı çünkü; bağımsızlıklarını kazanmaları için gerekli olan şey milliyetçi duygulardı.

İdeolojiyi; düşünce yapısı, dünya, evren, toplum ve insanla ilgili duygu, düşünce ve inançlar toplamı diye tanımlayabiliriz. Özellikle 18. Yüzyıl sonu ve 19. Yüzyıl başları bu anlamda ideolojiler çağı olarak nitelendirilmiştir. Çeşitli tarihlerde Faşist, Marksist, Komünist ve Kapitalist ideolojiler popüler olmuşlardır. Devletlerin ideolojilerine göre dış politikaları, anayasaları, kanunları, siyasi kurumları ve kültürel kurumları şekillenmiştir.

İdeoloji, insanları, geniş kitleleri harekete geçirebilmekte, toplumları değiştirip, belirli hedeflere ulaşabilmesini sağlamakta kullanılabileceği gibi, toplumda statükonun korunmasında, insanların kendi sorunlarını öğrenmesi ve bunlara çözüm yolları bulmasında engelleyici bir unsur olarak da kullanılabilir²⁴.

İdeoloji kavramı, ideolojilerin tarihi ile ideoloji-emperyalizm ilişkisine kısaca göz atacak olursak; İdeoloji teriminin kökleri asla açık seçik ortaya konmamıştır. İdeoloji kelimesi, Fransız Devrimi döneminde Antonie Destutt de Tracy (1754-1836) tarafından türetilmiş ve alenen ilk kez, 1796 yılında kullanılmıştır. İdeolojiyle ilişkilendirilen anlamlar arasında en göze çarpanları şunlardır;

Siyasi bir inanç sistemi.

Eylem yönelimli siyasi fikirler kümesi.

Yönetici sınıfın fikirleri.

Belli bir sosyal sınıf veya sosyal grubun dünya görüşü.

Sınıfsal veya sosyal çıkarları dışı vuran siyasi fikirler.

²⁴ Mustafa Mutlu, *Vietnam'dan Körfeze Savaşlarda Kamuoyu Oluşumu*, Okumuş Adam Yay., İstanbul-2003, s. 44.

Sömürülenler veya baskı altındakiler arasında yanlış bilinci yayan fikirler.

Bireyi sosyal bir bağlamda konumlandıran ve müşterek aidiyet yaratan fikirler.

Bir siyasi sistemi ve rejimi meşrulaştırmak için, ayrıcalık verilmiş fikirler kümesi.

Hakikat tekeli iddiasındaki her şeyi kapsayan siyasi öğreti.

Soyut ve oldukça sistematik nitelikteki siyasi idealler kümesi²⁵.

Siyasal ideolojiler, bir ülkedeki siyasal sistemin şekli üzerinde etkide bulunurlar. Belirli ilkeler etrafında şekillenen sistemler, bölgesel olarak farklılık gösterir. Mutlak monarşiler gücünü dini kurallardan alırken, Batılı ülkelerin çoğunda siyasi sistemler liberal-demokratik temellidir. Aynı şekilde komünizmin etkili olduğu sistemlerde, Marksizm-Leninizm kuralları baskındır. Siyasi yönetim şekli olarak komünizmi benimseyen devletlerde Komünist Parti tek ve egemen partidir. Lenin'in; "*Komünist Parti tek başına işçi sınıfının çıkarlarını temsil etmektedir*" inancı etkilidir. Dünyadaki ulus-devlet ayrımı ise, ulusların kaderlerini tayin etme isteğinin siyasi ideolojilere yansımaları olan "*milliyetçilik*" ideolojisini etkili kılmıştır.²⁶

Fransız İhtilali ile şekillenen modern siyasi düşünceler, Napolyon Savaşları ile Avrupa'ya yayılmış, fakat bu düşüncelerin gelişmesi 1815-1848 yılları arasında gerçekleşmiştir. Mutlak Monarşiye karşı bir tepki olan "*hürriyetçilik*", diğer adıyla anayasal düzeni öngören "*liberalizm*" ve hegemonya düzenine tepki olarak doğan "*nasyonalizm*" gelişen düşüncelerdir. Bunların yanında, Fransız İhtilali ile filizlenen ve eşitliği, özellikle ekonomik eşitliği, savunan "*sosyalizm*" ise uzun bir süre tartışmalı bir süreçten sonra 1917 Bolşevik İhtilali sonrası kendine alan bulmuş ve uluslararası politikaya dâhil olmuştur²⁷.

Bir ideolojinin başarısı uygulanabilir doktrinlerle ölçülmüyordu. Diğer ideolojilerle mücadelesindeki başarı, ayakta kalabilme ve halkının ekonomik ve psikolojik ihtiyaçlarına cevap verebilme kabiliyetine bağlıydı. İkinci Dünya Savaşı, bir bakıma, ideolojilerin birbiriyle ittifak kurduğu ve mücadele ettiği bir savaştır. 1929 buhranı sonrası popüler olan nasyonalizm, bu savaşta yenilmiş ve eski popülerliğini kaybetmiştir.

En dikkat çekici olan unsur; ideolojilerin temellenmesinde ekonominin etkisidir, yani ideolojileri şekillendiren temel unsur ekonomidir. Siyaset ve ekonominin zaman

²⁵ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, Çev. Ahmet K. Bayram, Adres Yayınları, Ankara-2013, s. 23.

²⁶ Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, s. 21.

²⁷ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Alkım yay., İstanbul-2006, s. xx.

zaman iç içe geçtiğini görmekteyiz. Bu açıdan baktığımızda ideolojileri ekonomi temelinde sınıflandırmak mümkündür.

Özel mülkiyetin ortaya çıkması sonucu Sanayi Devrimi ve sonrasında liberal düşüncelerle kendine yaşama alanı bulan kapitalist sistemin doğuşu ve ona tepki olarak ortaya çıkan ve sosyalizmden sonraki evre olan komünist yapı arasındaki mücadele, dünya siyasal sistemini ve dengeleri etkilemiştir.

Genellikle sömürü sistemine geçişte bir alt model olarak görünen ve iki kutuplu sistemin oluşmasında SSCB'nin emperyalist olarak nitelediği kapitalizm; üretim araçlarının özel mülkiyetine ve bunların kâr amacıyla işletilmesine dayanan bir ekonomik sistemdir. Kapitalizmin merkezindeki özellikler; özel mülkiyet, sermaye birikimi, ücretli emek, bir fiyat sistemi ve rekabetçi pazarları içerir.

Kapitalizm; mal ve hizmetlerin hayatın en temel gereksinimlerine varana dek kâr amacı taşıyan, insan emek gücünün bile piyasada satılan bir meta değeri içerdiği, dolayısıyla bütün ekonomik aktörlerin piyasaya bağımlı olduğu bir sistemdir²⁸.

Kapitalist ekonomi pratiği, Avrupa'da 16. ve 19. Yüzyıllar arasında kurumsallaşmıştır. Feodalizm sona erdiğinden beri kapitalizm, Batı dünyasındaki egemen sistemdir ve bütün dünyaya, İngiltere başta olmak üzere, Avrupa'dan yayılmıştır.

Kapitalist sisteme bir tepki olarak ortaya çıkan ve temelinde eşitliği savunan, 1917 yılından sonra SSCB'nin resmi ideolojisi olan komünizm; özel mülkiyetin olmadığı, bütün malların, üretim araçlarının topluma ait bulunduğu, bunları herkesin ortaklaşa kullandığı toplum düzeni ve böyle bir düzenin kurulması gereğini savunan siyasal, ekonomik ve toplumsal öğretilerdir.

Komünizm; ideolojik doktrinlerini Marksizm'den alan bir öğretilerdir. Bolşevik devriminin lideri Vladimir Lenin'in akıl hocası olan Karl Marks'ın meşhur Komünist Manifestosu²⁹, komünizmin ideallerini belirler. Buna göre özel mülkiyete dayalı kapitalist toplumun yerine meta üretiminin son bulduğu komünist toplum geçecektir. Komünizmin temelinde yatan sebep, sınıfsız, ortak mülkiyete dayalı bir toplumun kurulması isteğidir.

²⁸ Ellen Meeiksins Wood, *Kapitalizmin Kökeni*, Çev. A. Cevdet Aşkın, Epos Yayınları, Ankara-2003, s. 10.

²⁹1845 yılında Paris'ten kovulan Karl Marx, oradan Belçika'ya gitti ve yazılarına devam etti. Hayatının önemli bir noktası 1846'da, Engels'le birlikte Alman İşçileri Derneği'ni kurduğu zamandı. Dernek ertesi yıl Komünist Örgütü ile birleşti. Komünist Derneği Marx'tan ve Engels'ten bir program hazırlamalarını istedi ve bu program, İhtilaller yılı olarak bilinen 1848'de yayınlandı. Bkz. Nejat Muallimoğlu, *Bütün Yönleriyle Komünizm*, Sermet Matbaası, İstanbul-1976.

Sadece üretim araçlarının ortaklaşalığına dayanan sosyalizm, komünizme geçiş aşaması olarak görülür. Marksizm'in öngörüsü; işçi sınıfının yönetimi ele almasıyla, burjuvanın etkisi yok edilecek, sonra komünizmin ön safhası olan sosyalizm aşaması başlayacak ve nihayet son safhaya, komünizme geçilmesiyle de süreç tamamlanarak devlet kalkacaktır.

1871'de kısa süren Paris Komünü'nü bir yana bırakırsak, dünya tarihinde ilk kez proletarya iktidarı, 1917 Bolşevik İhtilali ile kurulmuş ve bu iktidar kapitalist ekonomik sisteme alternatif bir sistem öne sürmüştür. Kendisi için olduğu kadar uluslararası sistem açısından da bu alternatif geçerli olmuştur³⁰.

Soğuk Savaş dönemini kendinden öncesi dönem ile ayıran önemli bir konu da; emperyalist sistemin farklılaşması ve uygulanışına ideolojilerin eklenmesidir. Dünyada hâkimiyet kurmanın temelinde çıkar vardır. Güçlünün zayıf olanı sömürmesi tarihi bir gelenektir. Sömürme sistem ve teknikleri zamana göre kendini yenilemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan dengede de sömürge sistemi, ideolojileri kullanarak kendini meşru hale getirmeye çalışmıştır.

Bugün Sömürgecilik yerine kullanılan Emperyalizm; bir devletin diğer bir devlet üzerinde, ister maddi, ister manevi bir kontrol, nüfuz kurması veya bir üstünlük sağlaması demektir³¹. 19. Yüzyılda Avrupa'da endüstrinin gelişmesi ile ortaya çıkmış ve Avrupa'yı sömürgeciliğe iten sebep ekonomi temelli olmuştur.

1870'lerden itibaren Avrupa'da endüstri geliştikçe üretim artmıştır, üretim arttıkça endüstri ülkelerinin kendi nüfusları bu üretimi tüketemez olmuşlar ve üretim fazlası ortaya çıkmıştır. Bu üretim fazlasını satacak alanlar aramaya başlamışlardır. Buna paralel olarak endüstrinin ham madde problemi ortaya çıkmıştır. Avrupa'nın sınırlı ham madde kaynağı karşısında yeni ham madde kaynakları, ham madde sağlayacak topraklar elde etme zorunluluğu ortaya çıkmıştır³². Bunun sonucunda ise Avrupa sömürge güçleri Afrika ve Uzak Doğu'ya sömürge amaçlı yayılmışlardır.

Sömürge sistemi; İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar askeri güç kullanılarak devam ettirildi. Savaştan sonra bağımsızlık fikirlerinin dünya çapında yayılması sömürgeciliğin eski sistemini tasfiye etti. Fakat, savaş sonrası oluşan konjonktür, emperyalizmin neo-kolonyalizm şeklinde devamını sağladı. Dönemin şartlarına göre emperyalizmin baş aktörleri değişti ve kullandığı sömürü araçları şartlara göre kendini

³⁰ Erel Tellal, "Sovyet Dış Politikası ve Gromiko", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62-3, s. 350.

³¹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 79.

³² Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 80.

yeniledi. Bu defa emperyalist güçler, askeri güçle değil de ideolojik sistemleri kullanarak ülkeleri hegemonyasına almaya çalıştılar.

Prof. Dr. Muhammet Kutup; İdeolojileri hegemonya aracı olarak değerlendirerek şöyle der; “*Hegemonya ile birlikte bir takım düşünce, ideoloji ve inanç sızabilmektedir. Bu sızmalar Avrupa’nın yenik düşürdüğü halkların zihinlerine gelip, dökülmektedir. Bu da ya yenik düşmüşlerin, yenik düşüreni taklit etmesi şeklinde ortaya çıkan dolaysız sızma yoluyla; ya da planlı olarak uygulamaya konulan fikri emperyalizm yoluyla olmaktadır. Söz konusu fikri emperyalizm, çoğu zaman yenik düşürenin yenik düşürdüğü kimselerin zihinlerine bu inanış düşünce ve ideolojileri yerleştirmek suretiyle ortaya çıkar. Böylelikle yenik düşürdüğü kimsenin kendisine tabi olmasını ve itaatine karşı çıkmamasını garantilemek ister.*”³³

Fikirlerle işgal, ideolojik emperyalizm; ilk olarak Fransız İhtilalinden sonra Napolyon’un Avrupa’yı işgali sırasında kullanılmıştır. Napolyon, Avrupa’da kontrolü sağlayabilmek amacıyla halkları kendi yönetimlerindeki monarşilere karşı başkaldırmaları için Fransız İhtilali ile doğan düşünceleri kullanmıştır. Fransa’da kökleşmiş düşünceleri yıkan bu fikirlerin diğer ülkelerde de etkisini kullanarak, ideolojilerle işgali ilk uygulayan olmuştur.

Bir bakıma ideolojilerin ayakta kalma savaşı olan İkinci Dünya Savaşı sonucunda, nasyonalizm yenilmiş, dünya komünizm ve kapitalizmin mücadele alanı haline gelmiştir. Savaştan sonra gerek ABD ve gerek SSCB emperyalist amaçları için ideolojileri kullanmaya başlamışlardır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası yöntemi değişen emperyalizmin amacı da farklı bir boyut almıştır. Fahir Armaoğlu; “*19. Yüzyılda doğan ve günümüze kadar tesirlerini devam ettiren sömürgecilik tamamen ekonomik faktörlere dayanmaktadır*”³⁴ demiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında emperyalizm ekonomik amaçların dışında güvenlik amacıyla da kullanılmaya başlanmıştır.

Kapitalist ülkelerin sistemlerini tehdit etmesinden dolayı sosyalist düşünceler daha başından itibaren tepki toplamıştır. Kapitalist ülkelerin sosyalist düşüncelere karşı tepkisini, 1848 Avrupa ihtilal hareketlerine kadar götürmek mümkündür. Komünist düşüncelerin, kapitalist sistemin yıllar içinde oluşturduğu ekonomik sistemi tehdit etmesi, ona karşı bir antipati oluşturmuştu. 1917 yılında Rusya’da ete kemiğe

³³ Muhammet Kutup, *Çağdaş Fikir Akımları*, İşaret Yayınları, İstanbul-1986, s. 1.

³⁴ Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 80.

bürünmeden önce ortalıkta dolaşan bir hayalet, mücadele edilmesi gereken bir şeytan olarak görülüyordu.

Antikomünizm ve Anti sosyalizm ise; mülkiyetin paylaşılmasını isteyen sosyalist ve komünistlere karşı çıkan, mülk sahibi sınıflar ve muhafazakârlar için kullanıldı. 1840'lı yıllardan itibaren bu terim terminolojiye girdi. Ardından Karl Marx ve Friedrich Engels'in 1848'de ünlü Komünist Manifesto adlı eserini yayınlaması ve 1848 Devrimleri ile birlikte toplumda yer edinen komünizm düşüncesi, bu sınıflarda korkuya yol açmış ve antikomünist söylemler daha da belirgin hale gelmiştir. Ardından 1871 yılında gerçekleşen Paris Komünü, bu komünist kalkışmanın ilk örneği sayılır. Komün halkı 2 ay boyunca iktidarı kendi eline almış, daha sonra hükümet güçleri tarafından bastırılmıştır. Bu olay, daha sonra birçok Marksist önder tarafından örnek gösterilmiştir.

Komünist fikirlere karşıtlığın başlangıcı, Marksizm'in felsefi olarak yeni kuramsallaştığı yıllar olsa da, somut olarak Sovyetler Birliği'nin kuruluş yıllarına dayanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkmış savaş yorgunu çeşitli halklar, yeni bir sistem arayışı içerisine girmişler ve bu tarihlerde sosyalizm fikirleri işçilerde ve halklarda heyecan uyandırmaya başlamış ve hatta bir kurtuluş yolu olarak görülmüştür. Fakat Marksist teorinin karşıt olduğu burjuvazi ve kilise, bu fikre baştan beri cephe almış ve bu görüşü yeryüzünden silmeye çalışmıştır. Örneğin 1920 yılında Papa XV. Benedictus, laiklik içeren bu toplum düzeninin Hristiyan medeniyetinin temellerini zayıflatacağını bildirerek kutsal makam aracılığıyla resmi bir açıklama yaparak komünizm akımını kınamıştır. Zengin toprak sahipleri, şirketler ve eski düzeni isteyen tüm kesimler bu propagandayı desteklemişler, hatta birer parçası olmuşlardır³⁵.

Çarlık yanlısı Beyaz Ordu birlikleri, Ekim Devrimi'nin ardından iktidara gelen Bolşevikleri devirmek için 1917-1922 yılları arasında Rus İç Savaşı'nı başlatmıştır. ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Polonya, Japonya gibi ülkelerden finansal destek, silah ve asker yardımı alan Beyaz Ordu birlikleri, Kızıl Ordu mensuplarına ve kendilerine destek vermeyen sivil halka yönelik şiddet ve katliam hareketlerine yönelmişlerdir³⁶.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya'nın genişlemeye başlaması ve ABD kapitalist sistemini tehdit etmesi üzerine başlayan Soğuk Savaş mücadelesinde ABD'nin kullandığı önemli bir argüman, Anti-Sovyetizm ve Anti-Komünizmdir.

³⁵Richard Bellamy, *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge-2003, p. 62.

³⁶ Nicholas V. Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Çev. Figen Dereli, İnkılap Yay., İstanbul-2014, s. 519.

V. Soğuk Savaş Öncesi Türkiye

Soğuk Savaş dönemindeki uluslararası mücadeleden en çok etkilenen ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Jeopolitik konumu sebebiyle Türkiye, bu mücadeleden pek çok açıdan etkilenmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi; tarihsel sürecin ve dönemin etkilerinin bir bileşkesi olan Soğuk Savaş döneminde, Türkiye de geçmişinde izlediği politikalar ile dönemin şartlarının getirdikleriyle etkilenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dış politikası, siyasi yapısı, ekonomik şartları ve sosyo-kültürel yapısı, Soğuk Savaş dengesine göre şekillenmiştir. Türkiye'nin bu konjonktürde nasıl etkilendiğini, değişimin boyutlarını görmemiz açısından, süreç öncesindeki yapısını ele almamız bir gerekliliktir.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na kadarki iç ve dış politikaları ile her alandaki yapısı, Soğuk Savaş'taki durumunu etkilemiştir, fakat Türkiye'yi bu süreçte etkiye maruz bırakan en önemli etmen, tarihin birçok döneminde olduğu gibi, sahip olduğu jeopolitik konumudur.

Peki, ne demektir jeopolitik? Jeopolitik; coğrafyaya dayanan dış politika, coğrafyanın yön verdiği dış politika olarak tanımlanırken, Kefeer'e göre jeopolitik, bir devletin sosyal, politik, ekonomik ve stratejik unsurlarının bu devletin dış politikasının tayin ve izlenmesine uygulanmasıdır³⁷. Dünya konjonktürüne göre bu uygulamalar farklılık gösterebilir.

Jeopolitik konum; coğrafi konumun değeri ile birlikte dünya ve bölge güç merkezlerine göre, yani dünya politik yapısına göre ülkenin bulunduğu yeri açıklamaktadır. Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemindeki konumu tampon devlet (NATO belgelerinde Barrier Country) olarak belirlenmiştir.

Nicholas J Spykman'ın tanımı, Türkiye'nin durumuna en uygun olanıdır. Jeopolitik, bir ülkenin güvenlik politikasının coğrafi unsurlara ve olaylara göre planlanmasıdır³⁸. Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki stratejisi, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında meydana gelen olaylara göre şekillenmiştir. Soğuk Savaş sürecinde Sovyet Rusya, Türkiye'yi sıcak denizlere inme yolu veya enerji kaynaklarının kapısı olarak görürken, ABD Bariyer Ülke, SSCB'yi çevrelemede Rimland elemanı ve yine enerji kaynaklarına yakınlığı sebebiyle önemli görmekteydi.

³⁷Mustafa Kocakenar, "Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler", <http://www.tasam.org/>, Erişim tarihi: 19.10.2016.

³⁸Servet Cömert, *Jeopolitik ve Türkiye'nin Yer Aldığı Yeni Jeopolitik Ortam*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul-2001, s. 71.

MÖ 4. Yüzyılda yaşıyan Herodot (MÖ 485-425) coğrafi faktörler ile medeniyetlerin gelişmesi arasında doğrudan ilişki bulunduğunu, “*Mısır, Nil’in hediyesidir*” diyerek Mısır, Pers ve Yunan medeniyetlerinin coğrafi avantajları sayesinde yükseldiğini iddia etmiştir³⁹. Ancak Herodot’un bu tezi kendi dönemine göre haklı olsa da, dünya güç dengesi ve konjonktürüne göre coğrafya dezavantaja dönüşebilmektedir. Coğrafya; ulaşım imkânlarının ve emperyalist düşüncelerin gelişmediği MÖ dönemlerdeki şartlara göre bir avantajdı. Fakat modern çağda avantaj gibi görünen coğrafya dezavantaja dönüşebilmektedir. Coğrafya avantajından yararlanmak için gücü elinde bulundurmak bir zorunluluktur. Türkiye’nin çok önemli coğrafi konumu, elinde güç olmaması nedeniyle İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş döneminde dezavantaja dönüşmüştür.

Türkiye’nin, Osmanlı’dan devraldığı dış politika mirası ve Cumhuriyet dönemi dış politikası ile yine tarihi süreç içinde Soğuk Savaş’ın başat aktörleri ile ilişkileri; hem İkinci Dünya Savaşı, hem de Soğuk Savaş dönemi ilişkilerini etkilemiştir.

Osmanlı Devleti, dışarıdan kendisine yönelen tehditlere karşı, yanına bir büyük devleti almak suretiyle bir denge meydana getirerek varlığını korumaya, dağılma ve yıkılmasını önlemeye çalışmıştır. Buna “*Denge Politikası*” diyoruz⁴⁰. Bu politika Osmanlı mirası olarak, Soğuk Savaş döneminde uygulanmıştır. Bu denge politikasında Türkiye’nin güçlü devletleri yanına alabilmesinin en önemli nedeni, yukarıda bahsettiğimiz jeopolitik konumuydu.

Denge politikasını devrelere ayıracak olursak;

1791-1878: Rus tehlikesine karşı İngiltere’ye dayanma

1888-1918: Rus ve İngiliz tehlikesine karşı Almanya’ya dayanma

1920-1936: Batılılara karşı Sovyet Rusya’ya dayanma.

1936-1939: Faşist İtalya tehlikesine karşı İngiltere’ye dayanma

1939-1945: İkinci Dünya Savaşı sebebiyle değişken bir denge politikası izlemiştir.

1945 sonrası: Sovyetler Birliği tehlikesine karşı ABD’ye dayanma.

Türkiye’nin Batıya bakışı, Batı ile ilişkilerinde Osmanlı tecrübesi, erken cumhuriyet dönemi ve savaş sonrası için miras kalmış ve politikalarda etkili olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’na 18. Yüzyıldan itibaren damgasını vuran modernleşme

³⁹Mackubin Thomas Owens, “In Defence of Classical Geopolitics”, *Naval War College Review*, Volume: 52, Number: 4, Newyork-1999, p. 60-72.

⁴⁰Armaoğlu, *19. Yüzyıl...*, s. 43.

hareketlerinden başlayarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadarki dönüşüm süreci, Batı'yla ilişkiler bağlamında iki dinamik üzerine oturur: İlki, Osmanlı İmparatorluğu'nun imparatorluklar çağıının sonuna gelinmesiyle birlikte Batılı emperyalist güçlerin paylaşım sahası olarak Doğu Sorunu'nun konusu olmasıdır. Toprakların paylaşılması kadar, imparatorluk pazarına hâkim olmayı sağlayacak imtiyazlar koparmak da aynı güçlerin mücadele başlıklarından biriydi. İkinci ise, imparatorluğun bir nüfuz ve paylaşım mücadelesinin nesnesi olduğunu bilen Osmanlı aydın ve bürokratlarının, imparatorluğu ayakta tutmak için modernleşmek anlamında Batılılaşmak gerektiğine inanmalarıdır. Zor bir denklem içerisinde hareket etmek zorunda kalan Osmanlı aydınlarının bütünsellik ve tutarlılık gerektiren ideolojiler benimsemek yerine, pragmatizme yönelmelerinin arkasında da büyük ölçüde bu koşullar yatmaktaydı⁴¹.

Aydınların Batı ya da Avrupa kavrayışlarını şekillendiren modernleşme serüveni, 17. Yüzyıla kadar geriye götürülebilir. Ancak imparatorluğun otarşik siyasetinden verilmiş ilk ciddi taviz Nizam-ı Cedid'di. Bu reformlar, Avrupa karşısındaki üstünlük hissinin tersine döndüğü yeni bir dönemi açtı. Bu dönemin reformcuları, bir Avrupa devletine yaslanmadan devletin ayakta kalamayacağı fikrinde birleşmekle birlikte, bunun hangi Avrupa devleti olacağı hususunda görüş ayrılığı yaşamaktaydılar.

Bir karşı dalga olarak Avrupa düşmanlığıysa, III. Selim başta olmak üzere reformcu yöneticilerin gözde ülkesi haline gelen Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesiyle yükseldi. Batılılaşmak ile Batılı güçlerin paylaşım nesnesi olmak arasında sıkışmanın bu şekilde somutlaşması sonraki yıllarda pek çok kez tekrarlandı. Bununla birlikte, yine bu dönemden itibaren imparatorluğun Hristiyan tebaasının Avrupalı tüccarlara tanınan ayrıcalıklardan yararlanması yönünde düzenlemeler yapılması, tebaanın devletle kurduğu sadakat ilişkisini bozdu. Böylece Avrupalı güçlerin, imparatorluğun iç işlerine müdahale edebilmelerine yarayan elverişli bir kanal açıldı⁴². Bu gelişmeler, bir bütün olarak Müslümanlar arasında Avrupa düşmanlığının kaynaklarından biri oldu. Sonuç olarak Avrupa düşmanlığı çoğu durumda gayrimüslim düşmanlığıyla iç içe geçmişti. Osmanlı-Avrupalı güçler arasındaki ilişki ve bu ilişkinin neticesi, yeni Türkiye'nin politikalarında da etkili olmuştu.

⁴¹Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, Can Yay., İstanbul-2015, s. 46.

⁴²Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 47.

Yeni kurulan Cumhuriyetin, Atatürk'ün başlıca mimarı olduğu dış politikasında, Misakı Millîde de ifadesini bulduğu biçimde, milli bir devlet kurmak, temel dış politika hedefini oluşturmuştur⁴³. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar ki süreçteki dış politikasını ikiye ayırmak mümkündür. 1931 yılına kadar Türkiye'nin dış politika meseleleri, Lozan Barış Antlaşması'ndan kalan sorunları çözüme kavuşturma ve ülkenin uluslararası arenadaki yerini sağlamlaştırmaya çalışmaktı. 1931 yılından sonra Avrupa'da savaş çanları çalmaya başlayınca güvenlik, dış politikanın temel amacı haline dönüşmüştü.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye, geçmişten gelen ve Lozan'da çözülemeyen meseleleri çözmeye, uluslararası arenada yerini sağlamlaştırmaya ve çevresiyle ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1930'ların başlarına kadar geçen süredeki dış politika, Lozan'ın etkisi altındaki yıllardır. Türkiye bu süreçte Yunanistan ile Ahali Değişimi (Etabli) Sorunu'nu çözüme kavuşturmaya çalışmış, Türkiye-Irak Sınırının belirlenmesi (Musul Sorunu) konusu üzerinde durmuş ve hem komşu hem de diğer devletlerle ilişkilerini iyileştirmeye çalışmıştır.

1930'lu yılların başları itibariyle tüm dünyayı etkisi altına alacak olan siyasi krizler dönemine girilmiştir. Avrupa'da, Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan konjonktüre karşı revizyon isteyen Almanya ve İtalya ile statükonun korunmasından yana olan İngiltere ve Fransa arasında yaşanan gerginliklerden Türkiye de etkileniyor ve tarafsızlığına karşı anti-revizyonist tarafa daha yakın bir görünüm sergiliyordu. Bunun bir göstergesi, 1932 yılında Milletler Cemiyetine üye olmasıdır.

1930 yılından itibaren siyasal kargaşalara bakarak genel bir savaşın öngörülmesinin etkisiyle, Türkiye'nin dış politikası yeni bir rotaya girmeye başlamış ve bunun sonunda İngiltere ve Fransa'ya belirgin bir yaklaşma sağlanmıştır. Bu yaklaşmanın bir yansıması olarak, Yunanistan'ın önerisiyle Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne davet edilmiştir. 18 Temmuz 1932 tarihinde, Cemiyet Genel Kurulunda yapılan oylamada kırk üç ülkenin onayıyla Türkiye Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmiştir⁴⁴. Türkiye'nin bu dönem politikaları güvenlik oluşturma çabalarının ekseninde meydana gelen politikalardır.

⁴³Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Dönemi Dış Politikası*, Yay. Haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2000, s. 20.

⁴⁴Alper Bakacak, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası" *Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitapevi, Ankara-2016, s. 222-223.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasının ardından, 1933 yılında Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesi ile Avrupa'da dengeler değişmeye başlamıştır. Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politika izlemeleri ve birlikte hareket etmeleri, Balkan ülkelerini rahatsız etmiş ve ittifak düşüncesini güçlendirmiştir. Bunun sonucunda Balkan Devletleri güvenlik amaçlı bir araya gelerek, 1934 yılında Balkan Antantını kurmuşlardır. Balkanlardan gelebilecek tehlikeler, Türkiye'nin Osmanlı'dan kalma tecrübesi ile güvenlik noktasında ön sıralardadır. Bu dış politika anlayışı, Soğuk Savaş yıllarına da yansımaktadır.

Savaş giden süreçte Türkiye'nin güvenlik önlemlerinde önemli bir adım da 1936 yılında imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'dir. 1933'ten itibaren dünyanın hızla savaşa doğru gitmesi, Milletler Cemiyeti'nin etkinliğini yitirmesi ve silahsızlanmanın da gerçekleşmemesi, Türkiye'nin 1935'ten itibaren Boğazlar ile ilgili statüyü gündeme getirmesine yol açmıştır. İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi sebebiyle toplanan Milletler Cemiyeti'nde konuyu dile getiren Türkiye, olumlu cevap almış ve İsviçre'nin Montreux kentinde, 22 Haziran 1936'da Boğazlar rejimini değiştirecek olan konferans toplanmıştır. Yapılan görüşmeler sonunda 20 Temmuz 1936'da yeni Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Böylece Türkiye, savaş öncesinde Boğazlar üzerinde istediği hâkimiyeti kurmuştur.

Savaş tehlikesi her ne kadar Batı'da görünse de İtalya'nın "*Bizim Deniz*" teorisiyle Akdeniz'de yayılmaya çalışması ve Habeşistan'ı işgal etmesi, Türkiye ve Ortadoğu ülkelerini güvenlik arayışına sevk etmiştir. Türkiye'nin girişimleriyle Irak ve İran'la Cenevre'de 1935 yılında yapılan görüşmeler sonuçsuz kalmış, ancak İtalya'nın faaliyetleri nedeniyle bu üç devlet aralarına Afganistan'ı da alarak, 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabat Sarayı'nda beş yıllık bir süre için geçerli olacak, Sadabat Paktı'nı imzalamışlardır. Türkiye yine benzer şekilde, ancak farklı bir yayılmacı düşmana karşı, 1954 yılında Bağdat Paktı'na öncülük edecektir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da oluşan düzen, 1935 sonrasında tartışılmaya başlanmış ve mevcut düzeni korumak isteyen İngiltere ve Fransa ile, düzeni değiştirmek isteyen Almanya ve İtalya arasında gerginliği tırmandırarak gruplaşmayı getirmiştir. Türkiye bu ortamda Hatay meselesi sebebiyle sorun yaşadığı Fransa ile ilişkileri 1939'da düzeltilmiş, sonrasında 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile

“*Karşılıklı Yardım Antlaşması*” imzalanmıştır⁴⁵. Bu anlaşma Türkiye’nin savaş politikasına yön verirken, Sovyet Rusya ile ilişkilerini de etkileyecektir.

VI. Türkiye-SSCB İlişkilerinin Kısa Geçmişi

Soğuk Savaş’ın başat aktörlerinden biri olan Sovyet Rusya ile Cumhuriyetin ilk yıllarında geliştirilen iyi ilişkiler, İkinci Dünya Savaşı sırasında düşmanlığa dönüşmüş ve Soğuk Savaş yıllarında Türkiye’nin iç ve dış politikasının şekillenmesinde Sovyet Rusya’nın tavrı, belirleyici etkenlerden biri olmuştur. Sovyet Rusya’nın emperyalist amaçları sebebiyle ilişkilerin bu noktaya geldiği açıktır. Ancak belirli bir aşama ve olay örgüsü sonucunda ilişkilerin bozulduğunu görmekteyiz.

Bir Soğuk Savaş aktörü olarak SSCB’nin Türkiye ile ilişkileri, İkinci Dünya Savaşı’nın başlarında ve savaşın sonunda Türkiye’ye karşı politikaları, Türkiye’nin daha sonraki tüm politikalarını etkilemesi bakımından önemlidir. Osmanlı Döneminde Türk-Rus ilişkileri savaş temelli ilişkilerdi. Birinci Dünya Savaşı sonrası kısa süreliğine ilişkilerin seyri değişmişti. İkinci Dünya Savaşı’na kadar ilişkileri iki döneme ayırmak mümkündür; 1936’ya kadar yakınlaşma dönemi, 1936’dan sonra baskı ve güvensizlik dönemi.

Osmanlı Devleti için kuzeydeki tehlike olarak görülen Rus Çarlığı ile ilişkiler 15. Yüzyılda Karadeniz’deki ticaret yollarıyla başladı. 17. Yüzyıldan itibaren ilişkiler genellikle mücadeleyle geçmişti. Bir kara gücü olan Rusya, 16. Yüzyıla yaklaşırken, kuzey ve batı istikametinde genişlemiş, Karadeniz’e yaklaşmasıyla da Osmanlı Devleti ile sorunlar başlamıştı. 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması neticesinde Karadeniz kıyısında yer edinmiş, 18. Yüzyıla gelindiğinde ise gözünü *Çarlar’ın Şehri* (Tsarigrad) dedikleri İstanbul ve sıcak denizlere iniş için Boğazlara dikmişti⁴⁶. 1700’deki İstanbul Antlaşması’yla Ruslar, İstanbul’da devamlı elçiliğe sahip olmuşlardır. 1853-1856 tarihleri arasında yapılan Kırım Savaşı, Rus genişlemesini durduran önemli bir olaydır. 1876 yılında başlayan 93 Harbi, 1878’de Edirne Antlaşması ve üç ay sonra Yeşilköy Antlaşması ile Osmanlı Devleti’nin toprak kaybetmesi ile neticelendi⁴⁷. Özellikle 93 Harbi’nin neticeleri, Türk toplumunun hafızasında Ruslara karşı düşman imajını temsil eden Moskof tabirinin yerleşmesinde

⁴⁵Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savası ve Türkiye, 1939-1945”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1 (1919-1980), s. 422-424.

⁴⁶Reşat Sagay, *XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-1972, s. 71.

⁴⁷Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1990, s. 96.

önemli bir yer aldı. İkinci Dünya Savaşı başlarından itibaren Soğuk Savaş yıllarındaki politikalarda da Moskof imajı, komünizmin algılanmasında etkili olacaktır.

1900'lerde büyük bir kara ordusu bulunan ve genişlemeye devam eden Çarlık Rusya'sı, sona yaklaşan Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarında, rakip olarak gördüğü Batılı güçlerle beraber hareket etmiştir⁴⁸.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya rakip bloklarda savaşa girdi ve Osmanlı-Rus Savaşları Kafkas Cephesi'nde cereyan etti. 1917 yılında Rusya'da Bolşevik devrimi gerçekleşince Rusya savaştan çekildi ve Osmanlı Devleti ile 5 Aralık 1917'de Erzincan'da ateşkes, 3 Mart 1918 tarihinde de Brest Litovsk Anlaşması imzalandı. Bu antlaşma neticesinde Sovyet Rusya, 93 Harbi ile aldığı Batum, Ardahan ve Kars'ı iade etmişti. Sovyet Rusya, iç savaş sırasında komünizmi yok etmek için Beyaz Ordu'ya destek veren Batıyla olan mücadelesinde ortak düşmana sahip Türkiye'yi yanında tutmaya çalışmıştır⁴⁹.

Türk Rus ilişkilerindeki yakınlaşma dönemi; her iki toplumun imparatorluk yapısından sıyrılıp cumhuriyet sistemini benimsedikleri ilk dönemlerinde yaşanmıştır. Bu, bir anlamda iki toplumun kaderlerinin aynı çizgide kesişmesinden kaynaklanmaktadır. Bolşevik ihtilaliyle Rusya yalnızlığa itilmiş, Türkiye ise Osmanlı'nın bütün cephelerde yenilgiyi kabul etmesiyle varoluş mücadelesi vermeye başlamıştır. Komünistler, eski Çarlık topraklarını eksiksiz olarak geri kazanmayı düşlerken, Atatürk ve arkadaşları Anadolu ve Trakya'yı içine alan ana yurdu kurtarmaya çalışıyorlardı. Bu durum, Rusya ve Türkiye'yi yakınlaşmaya itmiştir⁵⁰.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin temeli Lenin ve Atatürk tarafından atılmıştır. Mağlup bloktan çıkmış yeni Türkiye ile galip bloğun mağlup üyesi olan Rusya arasında dostluk ilişkilerinin kurulması dönemin talebiydi. Kuşkusuz bu ilişkilerin kurulmasında uluslararası ortamın yanı sıra tarafların milli, ideolojik ve sınıfsal çıkarları da önemli rol oynamıştır. Batı'nın büyük devletleri karşısında mücadeleye başlamış Türkiye için Sovyet Rusya ile iyi ilişkilerin kurulması yaşamsal öneme sahipti. Batıda sosyalist devrimin galip geleceğine olan ümitler boşa

⁴⁸Osmanlı Devleti için Hasta Adam tabirini ilk defa kullanan Rus Çarı II. Nikolay olmuştur.

⁴⁹Mayıs 1918'de, Bolşevikleri devirmek isteyen Çarlık generallerinin yönetimindeki Beyaz Ordu'nun faaliyetleriyle ortaya çıkan iç savaşa, İngiltere, Fransa, ABD ve Japonya asker göndererek destekte bulunmuştur. Funda Keskin, "Sovyetlerde İç Savaş Kutusu", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1(1919-1980), 2003, s. 157.

⁵⁰Aygün Attar, "Yeni Belgeler Eşliğinde II. Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkilerinde İran Gerginliği", *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*. C. 2, S. 2, Elazığ-2004, s. 135.

çıkınca, yüzünü Doğu'ya çeviren Sovyet Rusya, ortak emperyalist düşmanlara karşı savaştan Türkiye'yi, Bolşevizm'in yayılması için bir deneme tahtası olarak görüyordu.

1920'li yıllarda her iki ülkenin siyasi tarihinde benzer gelişmeler yaşanırken, uluslararası ilişkiler sisteminde kendilerine özgü yer işgal etmiş, iki taraflı ilişkilerden geniş uluslararası işbirliği sistemine doğru büyük mesafe kat etmişlerdir. Bu dönemden başlayarak 1930'lu yılların ortalarına kadar devam eden sürede, Türk Sovyet ilişkileri genel olarak dostane ilişkiler olarak tanımlanabilir⁵¹.

Milli Mücadele döneminde ilişkilerin başlaması ile ilgili ilk temas, Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da bir Bolşevik yetkili ile görüşmesiyle olmuştur⁵². Batı'da sosyalist devrimin zafer kazanacağından ümidini kesen Rus Bolşevikleri, Bolşevizm'in daha çok Şark ülkelerinde yayılacağını, İran'da ve Türkiye'de emperyalizm karşıtı hareketin sosyalist devrime dönüşeceğini düşünüyorlardı. Sovyetlerin esas planlarından biri, Mustafa Kemal Paşa'yı Türkiye'de Bolşevik lider yapmaktı⁵³.

Sivas Kongresi sonrasında, 13 Eylül 1919 tarihinde, Çiçerin tarafından “*Türkiyeli İşçi ve Köylülere Çağrısını*” yayınlamış, kan emici kapitalizme karşı beraber mücadele etmeye çağıran mektuptan sonra Türkiye, Batı ile olan savaşta güçlü bir devletin desteğinden yararlanma fırsatı bulmuştu. Lenin'in de belirttiği şekilde bu destek sosyalizmi desteklemek şeklinde değil, Rusya'nın gücünü denge unsuru olarak kullanmak şeklinde gerçekleştirilmişti

M. Kemal Paşa, 24 Nisan 1920'de TBMM'de, Sovyet Rusya ile beraber, emperyalistlere karşı mücadele edilebileceğini söylemiş ve Batılılara karşı ortak hareket etmeyi öneren bir mektup göndermişti⁵⁴. Bu birlikteliği sağlamak amacıyla Bekir Sami Bey ve beraberindeki heyet Moskova'ya gitti. Türkiye ile Sovyet Rusya'yı yakınlaştırmak için ilk adım olan bu olay ayrıca TBMM'nin aldığı ilk dışişleri kararıdır⁵⁵.

Heyet, 19 Temmuz 1920 tarihinde Moskova'ya varmış ve 10 gün süren beklemeden sonra Sovyet yetkililerle görüşebilmiş, fakat herhangi bir olumlu sonuç alamamıştı. İkili ilişkilerin iyileştirilmesi ve iki ülkenin doğu sınırının açılmasını öneren heyete Ruslar Misak-ı Milli'de Ermenistan'a Van ve Bitlis'ten toprak verilmesi

⁵¹Cemil Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, Çev. Ali Asker, Bilgi Yay., Ankara-2011, s. 15.

⁵²Kadir Kasalak, *Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1993, s. 112.

⁵³Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk...*, s. 16.

⁵⁴Mektubun metni için bkz.: Yerasimos, *Türk-Sovyet...*, s. 232.

⁵⁵*Türk Parlamento Tarihi*, C. I., Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923, TBMM Basımevi, Ankara-1994, s. 599.

yönünde değişiklik istemişlerdi. Sonuçsuz kalan bu görüşmelerden sonra, Aralık 1920’de, Sovyetlerin isteği ile Yusuf Kemal Bey ve oluşturulan heyet Moskova’ya gönderilmiştir. Olumlu geçen görüşmelerin ardından 16 Mart 1921 tarihli “*Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması*” (Moskova Antlaşması) imzalandı. Bu anlaşma ile Sovyetlerden cephane ve yılda 10 milyon altın ruble yardım alınması sağlanırken, Kars ve Ardahan Türkiye’ye bırakıldı⁵⁶.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 tarihinde, M. Kemal Paşa TBMM’de yaptığı konuşmada Sovyet Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde durmuş; “...*Misak-ı Milli’yi kabul ederek, maddi ve manevi alanda tam bağımsızlığımızı kabul edenleri derhal dost kabul ederiz. Tam ve gerçek bağımsızlığımızı açık ve samimi şekilde ilk önce kabul ederek, bize barışma elini uzatan Rus Şuralar Cumhuriyeti ile dostluk bağlarımızın kuvvetlendirilmesi dış politikamızın temelidir.*”⁵⁷ diyerek, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesinin, Türkiye’nin dış politikası için önem arz ettiği ve bağımsızlığının tanınması noktasında gerekli olduğunu belirtmiştir.

Türkiye’nin Sovyet Rusya ile daha 1920’li yıllardan itibaren giderek geliştirdiği ve hatta bazen Batılıların ittifak olarak gördüğü dostluk ilişkileri devam edecektir, ama bu siyasî ve diplomatik ilişkiler bir ideolojik etki getirmeyecekti. Zaten Türkiye, kuruluşundan beri anti-komünist faaliyetlere girişmişti. 1921 başlarında Mustafa Kemal Paşa komünist faaliyetlere karşı tedbirler almış, 1922’de hükümet komünist propagandasını yasaklamış ve nihayet 1925’te Türkiye Komünist Partisi’nin son kalıntıları da kanun dışı ilân edilmişti⁵⁸.

Sovyet Rusya ile Türkiye arasında imzalanan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması ve Türkiye ile Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan Sovyet Cumhuriyetleri arasında imzalanan 13 Ekim 1921 tarihli Kars Anlaşması, Türkiye ile Ukrayna SSC arasında imzalanan 21 Ocak 1922 tarihli Dostluk ve Kardeşlik Anlaşmaları, Sovyetlerle Türkiye arasındaki ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Bu anlaşmaların sonucu olarak taraflar arasında 17 Aralık 1925’te tarafsızlık, saldırmazlık ve düşman oluşumlara katılmama konusunda Paris Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın ikinci bendine göre; “*taraflar, diğer tarafın aleyhinde olan herhangi bir devletle yapılan siyasi*

⁵⁶ Selda Kılıç, “İstiklâl Harbinde Sovyetler Birliğinden Gelen Yardımlar”, *DTCF Dergisi*, 56.1, 2016, s. 136.

⁵⁷“Başkan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’nin TBMM’nin I. Dönem 3. Yasama Yılına Açış Nutukları, 1 Mart 1922”, *Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni Açış Konuşmaları*, TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yay., TBMM Basımevi, Ankara-1987, s. 81.

⁵⁸Süleyman İnan, “Atatürkçülük (Kemalizm) ve İdeoloji”, <http://www.ozgurtoplumundegerleri.com/>, Erişim Tarihi, 24.06.2016.

anlaşmalara katılmayacaktı. Eğer taraflardan herhangi biri 6 ay önceden görüş bildirmezse üç yıllığına imzalanan anlaşmanın süresi bir yıl daha uzayacaktı.” 17 Aralık 1929’da anlaşmanın süresi iki yıl, 30 Ekim 1931’de ise beş yıl daha uzatıldı. 7 Kasım 1935’te on yıl süreyle uzatılmıştı⁵⁹.

1934 yılında Lev Karahan, SSCB’nin Türkiye Büyükelçiliği görevine atandı. Türkiye Karahan’ı Brest Litowsk Barış Anlaşması’ndan tanıyordu. Bu atama, iki ülke ilişkilerinin kötüleşmeye başlamasının habercisiydi. 1921 görüşmelerine katılmış birisi olarak Josef Stalin, Türklerin L. Karahan’a antipatisi olduğunu çok iyi biliyordu. 8 Şubat 1921’de S. Orjenikidze’nin Bakü’den Lenin’e gönderdiği şifreli telgraf bunu doğrulamaktadır. “*Stalin’in Türklerle görüşmelere katılması gerçekten çok önemlidir. Türkler Çiçerin’e inanmıyor, L. Karahan’dan da nefret ediyorlar.*”⁶⁰

Yaşanan bu gelişmelere rağmen, taraflar birbirilerine karşı sağduyulu tutumunu sürdürerek karşılıklı çıkarlarını gözetme politikasını 1930’lu yılların ortalarına kadar koruyup devam ettirebildiler. 1930’lu yıllarda uluslararası durumun gerginleşmesi ve savaş tehlikesinin artması, Türkiye’yi dış politika konusunda tedbirli davranmaya zorladı. Türkiye’nin Brian-Kellog Paktı’na katılması, bu paktla bağlı Moskova Protokolünü imzalaması, Londra Sözleşmesine katılması, Balkan Paktı’nı ve Sadabad Paktı’nı imzalaması, Boğazlar konusunda Montrö Sözleşmesi’nin esas aktörü olması, O’nun Batı’yla ilişkilerini bir hayli iyileştirdi. Bu siyaset, Türkiye’yi Britanya’nın çıkarları eksenine yaklaştırdı.

Birinci Dünya Savaşı sonrası her iki ülkeyi tehdit eden galip devletlere karşı mücadelede, çıkarlarının örtüşmesine rağmen, Sovyet Rusya’nın, Mustafa Kemal’i, Türkiye için Bolşevik lider olarak hazırlama planları suya düştü. Antant devletlerine karşı mücadelede sınıf çıkarlarını değil, halkın milli iradesini temel alan Atatürk, Rusya’ya yakınlığa da, Bolşevik ideolojisinin egemen olmasına müsaade etmedi. Mustafa Kemal’in bu yaklaşımı sonucunda Sovyet Rusya’nın Dışişleri Komiseri Georgi Çiçerin İstanbul’u alarak Kemalistlere değil, solcu Türklere verme tavsiyesinde bulundu⁶¹.

1936 yılında Türkiye, değişen şartlar nedeniyle Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nde yeniden düzenleme yapmak amacıyla taraf devletlere birer nota göndermiştir⁶².

⁵⁹Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk...*, s. 15.

⁶⁰Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk...*, s. 17.

⁶¹Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk...*, s. 10.

⁶²Kudret Özersay, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi” *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1(1919-1980), s.370-371.

Türkiye'nin isteklerine göre yeniden düzenlenen ve 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montreux Konferansı'nda Sovyet Rusya Türkiye'yi desteklemiştir.

Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki bu dostluk havası 1939 yılına kadar devam etmiş, İkinci Dünya Savaşı öncesi Sovyet Rusya'nın Almanya ile bir pakt imzalamasından sonra sorunlar belirmeye başlamıştır. Almanya'nın saldırgan politikaları nedeniyle 1939 başlarında Türkiye'nin İngiltere'ye yanaşması taraftarı olan Sovyet Rusya, Almanya ile pakt imzalamasından sonra, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşmasını engellemeye çalıştı, ancak sonuç alamadı. İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939 tarihinde imzaladığı antlaşmaya "*Sovyetler Birliği ile silahlı bir uyumsuzluğa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek eyleme zorlanamayacağına*" ilişkin bir madde koyduran Türkiye, Sovyetlere iyi niyetini göstermeye çalışmış ancak Sovyetler Birliği karşı çıkmaya devam etmişti.

VII. Türkiye-ABD İlişkilerinin Kısa Geçmişi

Soğuk Savaş'ta Türkiye'nin izlediği politikaların etkisi bugün dahi hissedilmekte, içeriği de şekillendiren dış politikanın bazı eksikliklerini görmekteyiz. SSCB'nin bir tehlike olarak görülmesi ve denge politikası gereği, İngiltere'nin yerini alan, ABD'ye yanaşmak dönemin şartlarının bir gereği olabilir, fakat ileride göreceğimiz gibi, pek çok alanda koşulsuz teslimiyeti sadece Sovyet korkusuyla veya komünizm korkusuyla anlatmaya çalışmak yetersizdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış politikasını şekillendiren ABD taraftarlığının geçmişe dayanan başka sebepleri de vardır.

Türkiye-ABD ilişkilerinin tarihine bakılacak olursa; iki ülke arasındaki ilk doğrudan temasın ticaret sahasında olduğu görülür. Güçlenen ABD kapitalizmi, özellikle 1700'lerin sonundan itibaren Akdeniz ticaretinin bir parçası olma çabası içerisine girmişti. Bağımsızlık sonrasında ABD'liler İzmir'de bir konsolosluk açmak istemiş, Osmanlı'nın isteksizliği nedeniyle bu talep karşılıksız kalmıştı. İki ülke arasında 1830'da, ABD'ye bazı ticari haklar tanıyan Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması imzalandı. Böylece iki ülke arasındaki ticari faaliyetlerin hacmi artmaya başladı⁶³.

ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'yla düşük yoğunluklu siyasi ilişkisine rağmen 19. Yüzyıl paylaşım mücadelelerine damgasını vuran Doğu Sorununa kayıtsız kaldığı söylenemez. Özellikle iç savaşın ardından ABD kapitalizminin, hızla büyüyen pazar arayışlarının uyandırdığı yayılmacı güdü, ABD'yi bu paylaşım mücadelesiyle yakından

⁶³Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, TTK Basımevi, Ankara-1991, s. 1.

ilgilenmeye sevk etti. Doğu Sorunu'nda ön planda yer almak yerine Avrupalı güçlerin birbirleriyle çekişme halinde oldukları sahnenin hemen gerisinde yer alan ABD; Boğazlardan Geçiş Sorunu, Girit Sorunu, Bulgaristan ve Makedonya olayları, Ermeni Sorunu, Arap Milliyetçiliğinin yükselişi, Yahudi göçü gibi önemli gündem maddeleriyle yakından ilgilendi. Ancak hiçbirine Avrupalı güçlerin yaptığı şekilde doğrudan müdahil olmaya kalkışmadı⁶⁴.

Özellikle 19. Yüzyılın sonundan itibaren ABD'li misyonerlerin de yardımıyla imparatorluğu terk ederek bu ülkeye göç eden Hristiyan nüfus, ABD'nin Doğu Sorunu'na ilgisini artırdı ve ABD'de Osmanlı aleyhtarı olarak nitelenebilecek bir kamuoyu oluşturdu. Bu kesimler arasında ABD'ye giden Ermenilerin, Ermeni Sorununa dikkat çekmeye dönük gayretleri önemliydi. ABD'nin Doğu Sorunu'na dolaylı da olsa müdahil olabilmesini sağlayan bu göçmen nüfus, sonraki yıllarda da ilişkilerin sürekli bir ögesi haline gelecektir⁶⁵.

Neticede ABD, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ilkesel olarak barışçı bir tutum takınmamıştı, ancak imparatorluk 19. Yüzyılda henüz ABD kapitalizminin yayılma alanının dışında, Avrupalı güçlerin çatışma alanı dâhilinde bulunmaktaydı.

Bu dönemin öne çıkan öğeleri kültürel ve dini temaslardı. 1800'lerin başından itibaren imparatorluk topraklarında izlerine rastlanan ABD'li Protestan misyonerleri Anadolu dışında, özellikle Suriye gibi bölgelerde, sabırlı bir çalışma yürütmekteydi. Bu çalışmaları yönlendiren ve yöneten ise ABCFM⁶⁶ adlı kuruluştur. Misyonerlik faaliyetleri, Müslümanları din değiştirmeye ikna etmekten ziyade, Hristiyan Osmanlıları hedef kitle olarak belirlemişti ve özellikle Ermenilerle yoğun biçimde ilgilenilmekteydi.⁶⁷

ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki esas yüzü okullardı. Bu okullar, misyonerlerin yürüttüğü faaliyetlerin eğitim sahasındaki izdüşümleriydi ve çoğunlukla yerli halkla ilişki kurmayı sağlayan misyoner hastaneleriyle birlikte kurulmuşlardı. Okulların sayısında özellikle 1820'lerden sonra bir artış gözlenir ve çok geçmeden yüksekokul (college) açılmasına karar verilir⁶⁸.

⁶⁴Örnek, *Türkiye'nin Soğuk ...*, s. 66.

⁶⁵Örnek, *Türkiye'nin Soğuk ...*, s. 67.

⁶⁶Amerikan Protestan Misyoner Kuruluşu (The Amerikan Board of Commissioners for Foreign Mission) 5 Eylül 1810 tarihinde bu ismi kullanmaya başlayan kuruluş, ABD dışında okullar açarak Hristiyanlığı yaymayı hedeflemiştir. İstanbul Misyonu (Constantinople Mission) kuruluşun merkezlerinden biridir.

⁶⁷Örnek, *Türkiye'nin Soğuk ...*, s. 67.

⁶⁸Örnek, *Türkiye'nin Soğuk ...*, s. 68.

Bu kurumlar arasında, 1863'te eğitime başlayan Robert Koleji'nin özel bir yeri vardır. Bu kolej, ABD'nin Ortadoğu'daki ilk eğitim kurumudur. Kolej her ne kadar ABCFM'ye bağlı bir misyoner okulu olmasa da, gerek okulun açılmasında Cyrus Hamlin tarafından sağlanan kaynaklar, gerekse eğitimin niteliği açısından bakıldığında, bu okul da misyonerlik faaliyetlerinin bir uzantısı olarak değerlendirilmelidir. 1871-1872'deyse İstanbul'da Amerikan Kız Koleji açıldı. Sonraları Anadolu'nun farklı yerlerinde, daha çok Hristiyan çocuklarına eğitim vermek üzere yüksekokullar açıldı⁶⁹.

İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar, ABD'yle ilişkilerin en önemli boyutunu eğitim alanındaki faaliyetler oluşturdu. Türkiye'nin eğitilmiş insan gücünün kayda değer bir bölümünün bu okullarda yetiştirilmiş olması oldukça önemliydi. 1900'lerde İstanbul ve Anadolu'da 400'ü aşkın okulda 17500 öğrencinin eğitim görmesinin küçümsenecek bir olgu olmadığını vurgulayan Uygur Kocabaşoğlu, elindeki verileri Yusuf Akçura'nın verdiği mektepleşme rakamlarıyla karşılaştırdıktan sonra, bu okullardaki öğrenci sayısının 1913-1914 yıllarında imparatorluk dâhilindeki sultani ve idadilerde okuyan öğrencilerin yaklaşık yarısına tekabül ettiğini belirtmektedir⁷⁰.

Bunun dışında, misyoner okullarında İngilizce dışındaki dillerde eğitim ve edebiyata verilen önem nedeniyle Ermeni ve Bulgar dillerinin gelişimine katkıda bulunulması, okullarda dini kılıfa rağmen pozitif ve liberal bir eğitim verilmesi, müfredatın okulun bulunduğu yörenin ihtiyaçlarına uyarlanması, kadın eğitiminin çok kısıtlı olduğu bir ülkede kızlara yüksekokul tahsili verilmesi, yapılanların ne kadar derin izler bırakmış olabileceğine ilişkin ipuçları vermektedir⁷¹.

İlber Ortaylı, misyonerlik faaliyetinin desteklenmesi dolayısıyla 20. Yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde Amerikan eğitimi görmüş, Amerikan tarz-ı hayatına ve politikasına sempati duyan bir aydın tabakası yetiştirilmiş olduğunu ve bu sayede ABD'nin, bir ölçüde Balkanlarda, fakat özellikle Anadolu ve en çok da Arap Ortadoğu'sunda, kendi politika ve ticaretine yardımcı olacak geniş gruplar kazandığını belirtmektedir⁷².

Kocabaşoğlu'ysa bu okullar sayesinde, her türlü olumsuzluğa rağmen, ABD'nin ehvenişer bir devlet imajını sürdürdüğünü söylemekte ve Birinci Dünya Savaşı'nın

⁶⁹Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, İmge Kitapevi, Ankara-200, s. 138-140.

⁷⁰Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki...*, s. 168.

⁷¹Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 68.

⁷²İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul-2007, s. 112.

ardından bir grubun Amerikan mandası istemesinde bu okulların rolü ve payı olduğuna dikkat çekmektedir⁷³.

Gerçekten de Anadolu'daki kurtuluş mücadelesinin başlangıç yıllarında bir kesimin desteklediği ABD mandası fikrinin öncüleri arasında yer alan Halide Edip Adıvar, Üsküdar'daki Amerikan Koleji'nde eğitim görmüştü. Yine aynı grup içerisinde yer alan, Türkiye siyasi hayatının önemli figürlerinden ve en tutkulu ABD taraftarlarından olan Ahmet Emin Yalman da yükseköğretimini ABD'de tamamlamıştı⁷⁴.

ABD'nin, manda isteyen kesimler vasıtasıyla, 19. Yüzyıl boyunca uzaktan izlediği imparatorluğun kaderi hakkında söz sahibi haline gelmiş olması ilginçtir. ABD mandasının savunulmasında, ABD Başkanı Wilson'ın adıyla anılan ilkelerin⁷⁵, Anadolu üzerinde Türklere egemenlik hakkı tanıdığı fikri kadar, ABD'nin diğer Batılı güçlerden farklı olarak emperyalist amaçlar peşinde koşmadığı inancı da etkili olmuştur⁷⁶. Diğer bir deyişle ABD, bu yıllarda en tehlikesiz büyük güç olarak görülmekteydi. ABD mandası fikrini işlemek üzere 1918'de Wilson Prensipleri Cemiyeti kuruldu. Bilindiği gibi, mandacılık tartışması Erzurum ve Sivas kongrelerine damgasını vurmuş ancak Milli Mücadele'nin başlamasıyla rafa kaldırılmıştı. Halide Edip, Ahmet Emin Yalman gibi isimler ise sonraki yıllarda ABD'yle kurulan müttefiklik ilişkisinin önde gelen savunucuları arasında yer aldılar. Yalman, basım tarihi 1956 olan kitabında ABD mandasının tartışıldığı yıllardan bahsederken, o zaman istenenin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleştiğini söylemektedir. Yalman; *“o yıllarda gerçekleştirilmiş olsaydı, Avrupa'daki ve Asya'daki gelişmelerin yönü, Amerikan halkına maddi bir külfet getirmeden, barış ve ilerlemeye çevrilmiş olurdu”*⁷⁷ demektedir.

Aslında 20. Yüzyılın başında manda taraftarlarının ABD'nin emperyalist bir ülke olmadığı kanaatini sarsan gelişmeler de yaşanmamış değildi. Örneğin ABD, savaştan önce gündeme gelen Chester Projesi'yle diğer emperyalist ülkelerin de

⁷³Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki...*, s. 168.

⁷⁴Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 68.

⁷⁵Amerikan başkanı Woodrow Wilson, ülkesini Birinci Dünya Savaşı'na soktukten sonra, savaş sonu barış düzenlemelerinde uygulanmasını istediği On Dört Maddeyi Amerikan Kongresinde açıklamıştı. 8 Ocak 1918'de ilan edilen On Dört Maddenin 12. Maddesi Osmanlı İmparatorluğunun geleceği ile ilgiliydi. “Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türklerin yaşadığı parçasının egemenliği sağlanmalı fakat bugün Türklerin yönetiminde bulunan öteki uluslara, kesin ve her türlü şüpheden uzak bir yaşama güvenliği ve kendi gelişmelerini istedikleri gibi yürütecek kesin ve engelsiz fırsatlar olanağı verilmeli, Çanakkale Boğazı bütün ulusların gemilerine ve ticaretine uluslarca sağlanacak güvenlik altında sürekli olarak açık bulundurulmalıdır” Bu madde Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik gizli anlaşmalara karşı olduğu izlenimi vermektedir. Ancak Paris Barış Konferansı'na katılan Amerikan heyetindeki uzmanlar Batı Anadolu'nun Türkiye'den ayrılmasını kabul edilebilir bulmamalarına karşın, İzmir ve hinterlandını Yunanlıların denetimine vermiş, 12. Maddeyi kendisi çiğnemiştir.

⁷⁶Osmanlı son dönemlerinde 2. Abdülhamit de Almanya için benzer bir düşünce içindeydi.

⁷⁷Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 70.

ilgilendiği Musul petrol bölgesine ulaşmayı tasarlamaktaydı. 1900’lerde Türkiye’ye gelerek “*Ottoman-American Development Company*” adlı şirketi kuran Albay Colby, M. Chester’in ismini taşıyan bu projeye göre, inşa edilecek demiryolu hattı 99 yıl işletilecek ve demiryolu hattının iki yanında 20 km’lik bir alandan çıkarılan madenler işletilebilecekti. Bu koşulların ayrıntıları zaman içerisinde değişse de madenler konusundaki isteklerden vazgeçilmedi. Nitekim Musul’un Türkiye toprakları içerisinde yer almayacağı anlaşılınca proje de birkaç deneme dışında ölmeye bırakıldı⁷⁸. ABD sermayesinin, bu tür girişimlere rağmen, Ortadoğu bölgesindeki çıkar çatışmalarında Avrupalı güçlerin gerisinde kalması, Türk yönetici çevrelerinde ABD aleyhine olumsuz bir yargısı oluşmasını büyük ölçüde engelledi.

Öte yandan, ABD ile Osmanlı İmparatorluğu savaşta farklı taraflarda yer almış olsalar da aralarında doğrudan bir çatışma yaşanmaması, ABD’ye negatif duygular beslenmemesinin nedenleri arasında sayılmalıdır. Üstelik Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle başlayan işgal yıllarında, uzun süre İstanbul’da kalan ABD diplomatı Amiral Mark Bristol’ün, aralarında Mustafa Kemal’in de bulunduğu kişilerle dostluk ilişkisi kurduğu bilinmektedir. Bristol’ün kişisel bağları, cumhuriyet döneminde de ilişkilerin olumlu seyretmesine katkıda bulunmuştur⁷⁹.

Amerika, Osmanlı Hükümeti’nin 1 Ekim 1914’te, yıllardan beri adli ve ekonomik açıdan ülkeyi esaret altına alarak milli egemenliği yok eden kapitülasyonları kaldırmasını, bütün İtilaf Devletleri gibi kabul etmeye yanaşmamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu’daki Türk-Ermeni çatışmaları nedeniyle eğitim ve insani amaçlı kurumları savaş alanı içinde kalarak zarara uğrayan ve yatırımları yarı yarıya azalan Amerikan misyonerlerinin etkisiyle, 1915 zorunlu Ermeni tehciri Amerika tarafından protesto edilmiştir⁸⁰.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, İlhak yerine Manda sistemi Türk-Amerikan ilişkilerini etkileyen bir süreçtir. İngiltere’nin İstanbul Bölgesi ve Doğu Anadolu bölgesi olmak üzere iki ayrı mandanın sorumluluğunu Amerika’nın almasını önermiş; ABD Anadolu’ya King-Crane Komisyonu ve Genral Harbord’u araştırma yapmak için göndermiştir. 4-11 Eylül 1919 tarihinde yapılan Sivas Kongresi’nde ABD Mandasını savunanların bulunmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa, 24 Eylül 1919’da Harbord’a bir

⁷⁸Chester Projesi’ne Türkiye tarafından bakıldığında; Türkiye’nin bu projeyi gündemde tutarak, Lozan görüşmeleri sırasında ABD desteğini sağlama taktiği izlediği yorumu yapılmaktadır. Chester Projesinin detaylarını incelemek için Bkz; Erdal Açıkse-Rahmi Doğanay, *Amerika’nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali Chester Projesi*, FÜ Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ-2010.

⁷⁹Örnek, *Türkiye’nin Soğuk...*, s. 71.

⁸⁰Nuri Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, ATAM Yay., Ankara-2013, s. 4.

muhtıra sunmuş ve Türkiye'yi maruz kaldığı haksız baskıdan kurtarmak ve ülkenin kalkınmasını hızlandırmak yolunda güçlü ve tarafsız bir milletin yardımının kıymetli olacağına yönelik bir açıklamada bulunmuştur⁸¹.

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'ndan sonra Doğu Anadolu'daki Ermeni mandasının sorumluluğunu alması için yeniden ABD'ye müracaat etmişler, ancak Amerika nezdinde, Amerika'yı hiçbir stratejik çıkarı bulunmayan bir bölgeye çekerek Avrupa işlerine karıştırma gayreti olarak görüldüğünden reddedilmiştir. ABD geleneksel Avrupa işlerinden uzak durma politikasına geri dönmüştür.

Amerika'nın geleneksel politikasına geri dönmesi, Türkiye'deki çıkarlarından vazgeçtiği anlamına gelmiyordu. 12 Ağustos 1919'da İstanbul'a yüksek komiser olarak Amiral Bristol'u atadı. Bristol 1927'ye kadar devam eden Türkiye'deki görev süresi boyunca, Türkiye ile Amerika arasında resmi ilişkileri başlatacak uygun zemin bulamamış, fakat Milli Mücadele yıllarında Ankara'nın ABD'ye karşı yaklaşımı dostane çerçevede olmuştur. Bilhassa ekonomik kalkınmada ABD'den gelecek yardımların memnuniyetle karşılanacağı belirtilmiş, 26 Şubat 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Misak-ı Milli esası dâhilinde Ankara'nın diplomatik ilişkilerin tekrar kurulmasına hazır olduğunu ve ABD'nin vatan topraklarının herhangi bir kısmı üzerinde hiçbir zaman emeller beslememiş olması hasebiyle Amerikan teknisyenlerinin ekonomik kalkınmanın kolaylaştırılmasında sağlayacağı katkıdan memnun olacağını belirtmiştir⁸².

Cumhuriyet'in kurulmasının ardından ABD yönetimi Türkiye'yle ilişkilerini ağırdan aldı, keza ilk diplomatik temas ancak 1927'de kurulabildi. Lozan görüşmeleri sırasında, iki devlet arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak anlaşma, Ermenistan meselesi ve ABD'li eğitim kurumlarının, Lozan'daki yabancı okullar konusundaki hükümlerle Türkiye Devleti'nin kontrolüne sokulmasının yarattığı tepki neticesinde ABD senatosunda reddedilmişti. Ancak bu durum resmi kanallar dışında ABD'lilerle işbirliği yapmanın önünde engel değildi. Bu yıllardaki önemli bir gelişme, ABD'li filozof John Dewey'in Mustafa Kemal'in davetiyle yaptığı Türkiye ziyaretiydi. Dewey, ziyareti vesilesiyle Türk eğitim sistemine ilişkin bir rapor hazırladı; Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Talim ve Terbiye Dairesi onun önerisi üzerine kuruldu⁸³.

⁸¹ Karakaş, *Türk-Amerikan...*, s. 9.

⁸² Karakaş, *Türk-Amerikan...*, s. 10.

⁸³ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 71.

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülkedeki bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmış ve eğitimde millilik esası benimsenmiştir. Milli kültürün korunması amacıyla Türk Tarihi ve Yurt Bilgisi derslerinin Türkçe olarak ve Türk öğretmenler tarafından verilmesi mecburiyeti getirilmiştir. Bursa Amerikan Kız Koleji'nde okuyan Türk kızlarından üçünün Amerikalı öğretmenlerinin telkinleriyle Hristiyan olmalarının anlaşılması üzerine bu kolej kapatılmıştır⁸⁴.

Yurt dışındaki okullarına büyük önem veren ABD ile, milli eğitim hassasiyetinden taviz vermeyen Türkiye'nin ilişkileri olumlu gelişmedi. Türkiye-ABD arasındaki ilişkileri geliştirmek için, Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşması, Amerikan Senatosu tarafından onaylanmadı. Ancak hem ABD hem de Türkiye ilişkilerin geliştirilmesinden yanaydı. Türkiye açısından ABD hem sanayileşmiş, hem de tarafsız bir görünümdeydi. Dolayısıyla 17 Şubat 1927'de Bristol ile Aras arasında *Geçici Uzlaşma Belgesi* (Modus Vivendi) imzalanarak diplomatik ilişkilerin başlatılması öngörülmüştür⁸⁵.

Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkilerin resmi bir çerçeveye oturtulması iki ülkenin karşılıklı olarak ticari ve ekonomik konular üzerinde yoğunlaşmalarına imkân tanımıştır. 1 Ekim 1929 tarihinde Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması imzalanmıştır. Cumhuriyet Hükümeti, İtalyan tehlikesine karşı 1934 tarihinde silahlı kuvvetlerini modernleştirmeye yönelik girişimlerde bulunmuş, bu kapsamda ABD'den askeri malzeme alımında bulunmak istemiş, fakat ABD savaşa karşı olduğunu belirterek bu isteği geri çevirmiştir. 1935 yılında Washington Büyükelçisi Ertegün aracılığı ile Amerika Hava kuvvetlerinden Türk pilotlarını eğitilmesi için talepte bulunulmuş fakat ABD Genelkurmayı bu isteği de geri çevirmiştir.

Türkiye ve ABD arasında, karşılıklı elçiliklerin açıldığı tarih olan 1927'den, Truman Doktrinine kadar ikili ilişkiler belli bir seviyede devam etmiş, ABD tarafından istenen ayrıcalıklar⁸⁶, Lozan Antlaşması maddeleri ve Türkiye'nin öncelikleri bahane edilerek geri çevrilmişti. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki ilişkiler bambaşka boyutlara ulaşacaktır.

⁸⁴ Ayten Sezer "Osmanlı'dan Cumhuriyete Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Hacettepe Üniversitesi EFD*, Özel Sayı, Ankara-1999, s. 178.

⁸⁵ Karakaş, *Türk-Amerikan...*, s. 16.

⁸⁶ Bu süreçte, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu sonrasında kapatılan Amerikan misyoner okullarının tekrar açılması için Türk hükümetine ısrarda bulunan ABD, işadamlarının Türkiye ile ticaret yapabilmesi için de çeşitli imtiyazlar talep etmiştir. Fahir Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-2000, s. 289-290.

VIII. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türkiye'nin İç Politik Yapısı

Soğuk Savaşın Türkiye'ye etkileri noktası; dış politikasını şekillendirmesinin yanında siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısına da etkide bulunmuştur. Soğuk Savaş dönemi Türkiye'sinin içinde bulunduğu durum, sadece o dönemin şartlarının getirdiği bir durum değildi. Geçmişten getirilen şartlar ile dönemin ortaya çıkardığı şartlar, Soğuk Savaş Türkiye'sini oluşturmuştur. İncelenecek dönemde meydana gelen değişiklikleri görebilmemiz için İkinci Dünya Savaşı'na kadarki yapıya bakmamız gerekir.

İki savaş arası dönem Türkiye'sini tanımlayacak olursak; milliyetçi-korumacı bir dönem diyebiliriz. Osmanlı dönemi açık pazarını gören kurucu kadro, siyasi, sosyal ve ekonomik yapıyı korumacı bir yaklaşım ve hissiyatla ele almışlardır. Siyasette Cumhuriyet ama bürokrasiye tüccar müdahalesini engelleme, ekonomide milli politikalar ile korumacı-devletçi, sosyal yapı ise inkılaplarla aydınlatılmaya çalışılan, ideolojisi Kemalizm ile yabancı ideolojilerden korunmaya çalışan, ümmet yapısından ulus yapıya geçirilmeye çalışılan bir toplum modeli için mücadeleyi görmekteyiz.

Türk siyasal sisteminin en belirgin özelliği, Türk toplumunun isteği doğrultusunda gelişmemiş olmasıdır. Siyasal sistemdeki gelişmeler, dış etkilerin kapsamında, tepeden yapılan değişikliklerden ibarettir. Tanzimat'tan itibaren, Soğuk Savaş dönemindeki çok partili hayata geçiş de dâhil olmak üzere dış etkilerin, bazen zorlaması ve bazen de gerekliliği doğrultusunda yapılan değişiklikler, siyasi sistemi şekillendirmiştir.

Osmanlının son kalıntıları olan sultanlık ve hilafet kurumlarını kaldıran Mustafa Kemal Atatürk, Türk Devleti'nin yönetim biçimini cumhuriyet olarak ilan etti. Egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusa veriliyordu. TBMM ulus adına egemenliği kullanabilecekti. Yasama yetkisi doğrudan TBMM'nin, yürütme yetkisi TBMM'nin seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun seçtiği bakanlar kurulu aracılığı ile mecliste oluşmakta ve toplanmaktaydı. Fakat seçim sistemi Anayasa'nın öngördüğü kadar demokratik değildi. Bu sistem 1876-1878 Birinci ve 1908-1918 İkinci Meşrutiyet dönemlerinin bir kalıntısıydı. Oy verenler, sonradan kendi vekillerini meclise seçecek olan bir seçmenler topluluğuydu. Dolaylı, iki dereceli bir sistemdi. 1946'ya dek yürürlükte kalan bu sistem, büyük toprak sahiplerinin ve eşrafın CHP'nin tüm Tek Parti yönetimi boyunca kendi güç ve ağırlıklarını TBMM'de korumalarını sağladı.⁸⁷.

⁸⁷ Necdet Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul-1997, s. 71.

Daha kurtuluş savaşı sırasında Mustafa Kemal Paşa, Türk Devletine yeni bir biçim vermeyi düşünmekteydi. Bunun için hareketin liderliğini üstlendi. Hâkimiyet Sultan-Halifeden alınıp kayıtsız şartsız Türk ulusu adına Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verildi⁸⁸. Yeni kurulmuş bulunan Türkiye Cumhuriyeti dış görünüşü bakımından otoriter bir devlet olmakla birlikte, Atatürk'ün düşüncesi hiçbir zaman, tek partili totaliter bir devlet kurmak değil, demokrasiye geçmek için çaba harcamaktı. Atatürk, Batı'nın diğer totaliter devletlerindeki sistemi eleştirmiş, çok partili sisteme geçme denemeleri de yapmıştır.

Çok partili yapı denemelerinin ilki 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıdır. İçişleri Bakanlığı'nın kuruluşunu onaylamasından sonra Genel Başkanlığa Kazım Karabekir getirilmiştir. TCF'nin programını özetlediğimizde bazı muhalif noktaları görmekteyiz. Partinin sistemi liberalizm ve halkın hâkimiyetidir. Genel olarak hürriyetlere taraftardır. Dini inançlara saygılıdır. İdari yönden, yerinden yönetimin gerçekleşmesine çalışacaktır. Cumhurbaşkanı'nın seçiminden sonra milletvekilliği ile ilişkisi kesilir. TCF, programından da anlaşılacağı gibi, Halk Fırkası'na göre daha gelenekçi ve toplumsal dönüşümlere mesafeliydi. Bu yapısıyla Çağdaş Türkiye'nin oluşumuna muhalif çevrelerin teveccühünü kazandı.

13 Şubat 1925 tarihinde Bingöl'de çıkan Şeyh Sait ayaklanması başlamış, bu sebeple Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştır. Şeyh Sait İsyanının bastırılmasına karşın bu kanun yürürlükte kalmıştır. İstanbul'da isyanla ilgili olarak yakalanan bazı kimselerin TCF'ye üye kazandırmak için çaba sarf ettikleri anlaşılmış ve parti şubelerinde de bunu doğrulayan bazı belgeler ele geçirilmiştir. Savcılığın yapılan suç duyurusunu hükümete ulaştırması sonrasında toplanan Bakanlar Kurulu, Takrir-i Sükun Kanununa dayanarak, 3 Haziran 1925'te partiyi tamamen kapatmıştır⁸⁹. Böylece Cumhuriyet döneminin ilk çok partili hayat denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra çok partili demokratik hayata geçiş için atılan ikinci adım Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu ile gerçekleşmiştir. 1929 ekonomik krizinin etkisiyle yaşanan ekonomik ve siyasal bunalımların, toplumsal bir patlamaya dönüşmesini istemeyen Mustafa Kemal Paşa, tüm bu sorunların çözümü için bir muhalefet partisnin kurulmasını uygun görmüştür. Partinin kuruluşu için Paris Büyükelçisi Fethi Okyar Bey görevlendirilmiş, 12 Ağustos 1930 tarihinde verilen dilekçenin kabulü ile parti resmen kurulmuştur.

⁸⁸ Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili...*, s. 69.

⁸⁹ Ergün Aybars, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, İleri Kitapevi, İzmir-1994, s. 57-60.

SCF parti programı olarak liberal sistemi benimsemiştir. Kuruluşundan yaklaşık bir ay sonra, 7 Eylül 1930 tarihinde, İzmir’de yapılan miting partinin sonunu hazırlamıştır. Bu mitingde halkın inkılaplara karşı tutumu ortaya çıkmış ve ülkenin muhalif bir partiye hazır olmadığı anlaşılmıştır. Yapılan olaylı belediye seçimlerinin ardından Fethi Bey, 17 Kasım 1930 tarihinde partinin feshine ilişkin dilekçeyi İçişleri Bakanlığına göndermiştir.

Gerek halkın hazır olmaması gerek dönemin şartlarının uygun olmaması sebebiyle çok partili hayat denemeleri başarısızlığa uğramıştır. Bu süreçte Türkiye toplumsal olarak geçiş aşamasındadır. İnkılaplara muhalif muhafazakâr çevrelerin muhalefeti bu konuda da hedefe ulaşmasını, dolaylı da olsa, engellemiştir. 1946 yılına kadar ülke tek parti iktidarı ile yönetilmiş, çok partili sistem denemesi bir daha gündeme gelmemiştir.

Erken dönem cumhuriyetinin ekonomisini ve savaş sonrasında emperyalizmin geri dönüşünü anlayabilmek için Osmanlı dönemine baktığımızda; 18. Yüzyılda İngiltere’de başlayan ve yeni enerji kaynaklarının sanayiye uygulanmasıyla kendini gösteren Sanayi Devrimi ile Batılı devletler, sömürge imparatorlukları kurmuşlar ve yayılma politikalarını hızlandırmışlardır. Osmanlı Devleti de, sahip olduğu zenginlikler nedeniyle, Batılı güçlere hedef olmaktan kendini kurtaramamıştır⁹⁰.

19. Yüzyılın ortalarından itibaren, kapitülasyonlar, ticaret sözleşmeleri ve dış borçların da etkisiyle, Osmanlı ekonomisinde tarım, sanayi, ulaştırma gibi alanlarda yabancı etkinliği giderek artmıştır. Bankacılık, posta taşımacılığı, demiryolları, madencilik sektörü gibi kamu hizmetleri yabancı şirketlerin kontrolüne girmiştir⁹¹. Azınlıkların kontrolünde bulunan ticarete ise milli tüccar bir türlü ön plana çıkamamıştır. Tarımda, modernleşmeye geçilememiştir⁹².

Osmanlı Devleti’nin çöküntüye doğru gittiğinin farkına varılmasıyla bu çöküntünün ekonomik sebeplere dayandığı şuuru aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Ancak bu konuda ortaya konan çözüm teklifleri eski iktisadi ve sosyal sistemin yeniden yürürlüğe konması isteğinden ileri gidememiştir⁹³. Osmanlı Devleti’nin çöküşünü sadece askeri yetersizliklere bağlamak, 17. ve 18. Yüzyıl ıslahatçılarının bakış açısıyla

⁹⁰Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, Ankara-1995, s. 249.

⁹¹Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, ATAM Yay., Ankara-1990, s. 54-55.

⁹²Turan, *Türk Devrim...*, s. 249.

⁹³Şerif Mardin, “Tanzimat’tan Cumhuriyete İktisadi Düşüncenin Gelişimi (1838-1918)”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul-1985, s. 618-634.

çöküşün sebeplerine bakmamıza neden olur. Oysa ki; savaşlarda başarı kazanmak, savaş uzun süre sürdürebilmeye bağlıdır ve bu da ekonomik güçle alakalıdır.

Osmanlı Devleti'nde şartları oluşturulamayan ve Avrupa ekonomisinin dinamosu olan burjuva sınıfı, İttihat ve Terakki yönetiminde oluşturulmaya çalışıldı. İttihat ve Terakki güdümünde bir milli burjuvazi yaratarak buna dayanmak fikri, siyasal iktidarlarını sürdürmek isteyen bu kadroların en belirgin hedeflerinden biri olmuştur⁹⁴. İttihat ve Terakki'nin en belirgin hedeflerinden biri milli iktisat fikridir.

Şerif Mardin, Batı'nın emperyalist amaçlarla yaklaşmasının anlaşılmasını, Tanzimat dönemine kadar geri götürür. Ona göre Tanzimat'ı başlatanlar, çeşitli devletlerin birbirleriyle ticaret alanında amansız bir savaşa girmiş olduklarını ve 19. Yüzyılda daha çok benimsenecek olan emperyalist politikaları anlamamıştır⁹⁵.

Hâlbuki tam da bu politikalar nedeniyle Avrupalı güçlerin ardı arkası kesilmeyen müdahaleleri var olan yapısal sorunları kronikleştirdi. Örneğin imparatorluğun zaten çok zayıf olan ve büyük oranda 18. Yüzyıl sonunda birkaç alanda yapılan yatırımlara dayanan sanayi altyapısı, 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'yla çöküş noktasına geldi. Bu antlaşmadan sonra imparatorluğun yarı sömürgeye dönüşme süreci hız kazandı; iç pazar, yabancı mallarla dolup taşı. Artan ithalatı karşılamak üzere yapılan borçlanma yabancı finans sermayesinin imparatorluk üzerindeki nüfuzunu artırdı. Sonuç olarak, 19. Yüzyılın son çeyreğine iflas etmiş bir mali yapıyla girildi⁹⁶.

Esasında iktisadın Batı etkisinden kurtarılması, modernleşme döneminde hem Batıcıların hem de Türkçülerin vurguladıkları bir noktaydı. Ancak iktisadi alandaki bağımlılığın sadece Osmanlı'ya özgü olmayan kapitalist emperyalist sistemin dünya çapındaki örgütlenmesinin bir neticesi olduğu ve iktisadi, siyasi, askeri boyutlarının birbirini bütünlendiği üzerinde çok fazla durulmadı. İktisadi bağımlılığın imparatorluğu çöküşe doğru götürdüğünü fark edenlerse kapitalistleşme ve dış unsurun yerine yerli unsuru geçirme gayreti dışında bir çözüm önerisi getiremediler.

Türkçülerden önce iktisadi durum üzerine yazan Yeni Osmanlılardan bazı kalemler, yerli tüccar zümresi oluşturulmasını isterken bir tür iktisadi millileştirme talep ediyordu. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'na giderken ve savaş yıllarında, daha çok Alman tarihçi okulunun etkisiyle ortaya konan görüşler neticesinde, bir milli ekonomi yaratılması gerektiği noktasında birleşildi. Ancak milli ekonomi görüşünün içerdiği

⁹⁴ M. Derviş Kılınçkaya, *Ekonomik ve Toplumsal Alanda İnkılap, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitapevi, Ankara-2004, s. 371.

⁹⁵ Şerif Mardin, "Batıcılık", *Makaleler 4: Türk Modernleşmesi*, İletişim Yay., İstanbul-2005, s. 15.

⁹⁶ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk ...*, s. 51.

korumacı yaklaşım, kapsamlı bir emperyalizm eleştirisine esin kaynağı olmadı ya da iktisadi alanda yabancı sermayenin reddi gibi sonuçlar doğurmadı⁹⁷.

“Askeri ve siyasi zaferler iktisadi zaferle taçlandırılmazlarsa elde edilen zaferler sürüp gidemez, az zamanda söner” diyen Mustafa Kemal Atatürk, ekonomik gelişmenin önemini kavramış ve ekonomik özgürlük olmazsa emperyalizmden kurtulmanın mümkün olmayacağını farkında olarak, ulusal çıkarları öne alan, tam bağımsızlık ilkesine dayalı nitelikleri sıklıkla vurgulamıştır.

Birinci Dünya Savaşı başladığında İttihat ve Terakki kapitülasyonları kaldırmış, şirketleşme desteklenmiş ve millî bankaların kurulmasına başlanmıştır. Ancak savaş kaybedilince bu girişimler yarıda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında siyasi yapısı, kurumları ve ekonomik politikaları tamamen farklı bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti ortaya çıksa da, toplumsal yapısı ve kültürü hala Osmanlı Devleti’nin devamı niteliğindeydi.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşundan itibaren ekonomik alandaki uygulamalarına temelde yön veren olgu; Osmanlı’dan kalan devlet anlayışını her yönüyle değiştirme çabasıdır. Kendisine miras kalan ekonomik bağitlerden (Kapitülasyonlar, Duyun-ı Umumiye, dış borçlar gibi) kurtulmayı ilk hedef olarak benimseyen yeni Cumhuriyet Devleti’nin yönetim kadrosu, Lozan Antlaşması ile hedeflerine büyük oranda kavuşmuştur.

İkinci Dünya Savaşı’na kadarki Cumhuriyet dönemi ekonomisini iki bölümde incelemek mümkündür. 1930’a kadar liberal prensiplerle gelişmeye çalışmak, 1930 sonrasında müdahaleci devletçilik uygulamasına geçiş. Ekonomik yıkım içerisinde bulunan halkın refah seviyesini yükseltmek ve özellikle üretim alanlarına yeni bir şekil vermek isteyen iktidar kadrosu, önce liberal bir anlayışla ekonomiye ivme kazandırmaya çalışmıştır. Sermaye, tecrübe ve teknoloji konusundaki eksiklikler istenilen atılımın önündeki engel olmuştur. 1929 dünya ekonomik buhranının etkisi ve İkinci Dünya Savaşı’nın kapıda görünmesinden sonra müdahaleci devletçilik politikası uygulanmaya başlamıştır.

Batı’yla ilişkinin karakteri, topyekûn Batılılaşmacı bir modernleşme projesinin yürütüldüğü Cumhuriyet devrinde de büyük ölçüde korundu. İktisadi alana bakıldığında, Cumhuriyet’in ilk yıllarında izlenen politikaların özellikle dış dünyayla ilişkiler ve yabancı sermayeye ilişkin tutum bağlamında, İttihatçıların iktisat

⁹⁷ Örnek, *Türkiye’nin Soğuk ...*, s. 52.

politikalarından kopuş niteliği taşıdığı söylenemez. Bu açıdan özgünlük gösterdiği iddia edilen dönem 1930'lardır. 1930'larda dış politikada herhangi bir ülkeyle angajmana girmeyen, içeride devlet öncülüğünde bir sanayileşme hamlesi yürüten bir iktidar pratiği sergilenmekteydi, Ancak bu hat üzerinde hareket edilmesi, bağımsız kalma tercihinin ziyade 1929 ekonomik buhranı ile beraber dünya çapında içe kapanma yöneliminin güçlenmesiyle ilişkiliydi. Bilindiği gibi, iki dünya savaşı arası dönem, Batılı emperyalist ülkelerin bir yandan girdikleri büyük paylaşım mücadelesinin ardından yeni kurallara dayanan uluslararası düzen yaratmaya çalıştıkları, öte yandan savaşın yaralarını sarmakla ve patlak veren iç siyasal krizlerle meşgul oldukları yıllardı. Üstelik 1930'larda önemli sanayi tesislerinin kurulması da dış finansmanla, hatta Karabük örneğinde olduğu gibi Türkiye'de nüfuzunu artırmak isteyen Batılı güçler arasında bir rekabet yaratılarak mümkün olabilmişti⁹⁸.

Yönetici kadro ekonomik bağımsızlığın önemini kavramış ve siyasi reformlardan önce ekonomiyi düzeltmeye gayret etmişlerdir. Bu amaçla İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. Amaç; baştanbaşa harabeye dönmüş Anadolu'yu yeniden imar etmek, halkı yoksulluktan kurtarmak ve üretimi arttırmak için kararlar almaktır. Yeni Türk Devleti'nin ekonomik politikasının belirlenmesi ve dış dünyaya tam bağımsızlık konusundaki kararlılığın gösterilmesi amacıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın desteği ve dönemin İktisat Bakanı Mahmut Esat Bey'in girişimleriyle, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İktisat Kongresi toplanmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türkiye İktisat Kongresi'nin açış konuşmasında tam bağımsızlık için ekonomik egemenliğin de sağlanması gerekeceğini ifade ederek ekonomik gücün üzerinde durmuştur. Kongrede, bağımsız ekonomiye geçiş için alınacak tedbirler görüşülmüş ve ülkenin içinde bulunduğu kötü ekonomik koşullar çerçevesinde çok önemli kararlar alınmıştır⁹⁹. Buna göre Türk ulusu kan dökerek sahip olduğu ulusal bağımsızlık ilkesinden hiçbir biçimde fedakârlık yapmayacaktır. Bu bağımsızlık ilkesi içinde ekonomik kalkınma sağlanacak, siyasal bağımsızlık gibi, ekonomik bağımsızlık da esas kabul edilecektir. Kongre kararlarının daha çok duygusal içeriğe sahip olduğu yorumları da vardır.

Erken dönem Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik gelişme anlayışı; büyük devletlerin ekonomik boyunduruğu altına girmeden, öz kaynaklarla bağımsız kalkınmaktır. Yabancı sermayeye karşı değillerdi ancak Türk kanunlarına uymak

⁹⁸ Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 257.

⁹⁹ Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişime Tarihi (1919-2009)*, İmaj Yay., Ankara-2009, s. 44.

önkoşuldu. Sosyalist tarzda bir ekonominin benimsenmeyeceği özellikle vurgulanmıştır. Bu arada devlet destekli ve özel sektör ağırlıklı bir liberal ekonomik politikanın izleneceği belirtilmiştir¹⁰⁰.

Ekonominin birçok alanında gelişmeler emperyalizmin boyunduruğundan kurtulmak amaçlı olarak planlanmıştır. Bu kapsamda ekonominin birçok alanında milli imkânlarla gelişmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye nüfusunun büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaktaydı. Bu nedenle öncelikle tarım alanında düzenlemeler gerekmekteydi. Bu kapsamda 17 Şubat 1925 tarihinde köylü üzerinde büyük bir yük oluşturan Aşar Vergisi kaldırıldı. Savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçişin önemli ekonomik sonucu olarak tarımda üretim artmış, 1923'te tarımın gayri safi milli hâsıla payı % 40 iken 1926'da %50 olmuştur. 1925'te çıkarılan kanunla 22.233 çiftçi ailesine, bedeli 20 yılda ödemek şartıyla 731.000 dönüm toprak dağıtılmış, kredi faizleri % 12'den % 9'a düşürülmüştür. Avrupa'ya tarım öğrenimi için öğrenciler gönderilmiş, Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü açılmıştır¹⁰¹. Alınan tedbirler neticesinde üretimin arttığını görmekteyiz.

Sanayileşme, ekonomik kalkınmanın bel kemiğidir. Sanayileşmeyen bir ülke, siyasi bağımsızlığını koruyamaz ve emperyalist güçlerin tutsağı olmaktan kurtulamaz. Osmanlı döneminden ders çıkarılması sonucu Cumhuriyetin ilanından sonra milli sanayinin kurulabilmesi için tedbirler alınmıştır¹⁰². Hükümet, 19 Nisan 1925 tarihli yasa ile kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'na, elindeki tüm tesislerin yönetimini bırakmış, fakat banka sermaye ihtiyaçlarını karşılayacak kaynaklara sahip olamamıştır. İlk yıllarda, devlet bütçesinden yapılan harcamalarda yerli malların satın alınması zorunlu kılınmış, tekstil fabrikalarının genişletilmesi ve yeni fabrikaların yapılması teşvik edilmiştir. 1912 yılında yürürlüğe konan Teşvik-i Sanayi Kanunu, 1927 yılında 15 yıl süreyle tekrar yürürlüğe konmuş, özel sermayeyi sanayileşme alanına çekebilmek ve özendirici tedbirler almak istenmiştir¹⁰³.

Cumhuriyet öncesinde ticaret genellikle azınlıklar tarafından kontrol ediliyordu. Ancak Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında azınlıkların çoğunun yurt dışına çıkmaları nedeniyle ticari alanda büyük boşluk doğmuştur. Cumhuriyetin

¹⁰⁰ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi-Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*, Ezgi Kitapevi, Bursa-1998, s. 33-34.

¹⁰¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilgi Kültür Sanat Yay., İstanbul-2009, s. 38-39.

¹⁰² Tekeli-İlkin, *1929 Dünya...*, s. 40.

¹⁰³ Kokut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)*, İmge Kitapevi Yay., Ankara-2006, s. 52-53.

ilanından sonra, Türklerin ticari hayata atılabilmesi için çeşitli tedbirler alınmış ve ilk olarak tüccara kredi sağlanması amacıyla, 26 Ağustos 1924 tarihinde İş Bankası kurulmuştur. 19 Nisan 1926 tarihinde Kabotaj Kanunu çıkarılarak Türk denizlerinde taşımacılık yapma hakkı Türklere tanınmıştır¹⁰⁴. 13 Mayıs 1929'da Ticaret Kanunu çıkarılmış, aynı yıl gümrük vergileri ve kambiyo kontrolü yoluyla ticaret açığı kapatılmış, Türk parasının değeri korunmuştur. Bu yıllarda devletin para işlerini düzenleme işi hala Osmanlı Bankası'nın kontrolündeydi. Bu banka yabancılar tarafından oluşturulmuş ve merkezi Avrupa'da olan bir kuruluştur. Bu durum 11 Haziran 1930'da Merkez Bankası Kanunu'nun çıkarılmasıyla düzeltilmiş ve devletin para işlerini ve kısa süreli para siyasetini ayarlayacak Merkez Bankası kurulmuştur¹⁰⁵.

1930 yılı ekonomik politikada önemli değişikliklerin meydana geldiği bir yıl olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan liberal ekonomik politika, özellikle 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı nedeniyle beklenen sonuçları sağlayamamıştı. Gümrük tarifeleri yükselecek diyerek aşırı ithalata gidilmesi, buhran nedeniyle ihracat gelirlerinin beklenmedik düzeye ulaşması ve Türk lirasının hızla değer kaybetmesi, Osmanlı borçlarının ilk taksitinin vadesinin gelmesi, özel sektörün elinde yeterince sermaye birikiminin olmaması, bilgi birikimi ve deneyiminin yetersiz olması, yeterli sayıda teknik eleman, vasıflı işçi ve mühendisin bulunmaması gibi nedenler, toplumda liberal ekonomiye karşı bir tepki doğurmuş ve aydınlar, yöneticiler arasında ekonomik model tartışmaları yoğunlaşmıştır. Artık ülkede özel teşebbüsün yapamadığını devlet yapsın görüşü değil, ülke için yararlı ve gerekli olanı devlet yapsın görüşü hâkim olmaya başlamıştır¹⁰⁶.

Özel sektörün başarılı olamaması üzerine 1931'de devletin ekonomiye daha fazla müdahale etmesini öngören Mutedil Devletçi Politika ile Türkiye'nin hızla kalkındığı ve sanayileşmenin ön plana çıktığı yeni bir dönem başladı. Atatürk, sanayileşmeyi devlet öncülüğünde beş yıllık planlara bağlamış ve milli ekonominin temeli tarımdır ilkesini yürürlükte tutmuştur. Atatürk bu ilke ile topraksız çiftçi bırakmamak, iş araçlarını artırmak, iyileştirmek ve korumak, özel tedbirler alarak ucuz ve iyi ürün elde etmek amacını gütmüştür¹⁰⁷.

1930-1933 yılları arasında sanayileşmeyi hızlandıracak kurumsal yapılanmaya gidilmiş, Sanayi Bankası ve Ofisi yerine 20 milyon lira sermaye ile 3 Haziran 1933'te

¹⁰⁴ Bu kanun 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe girmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, Dere II, C. XXIV, s. 143.

¹⁰⁵ Tekeli-İlkin, *1929 Dünya...*, s. 130-131.

¹⁰⁶ Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi...*, s. 68.

¹⁰⁷ Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi...*, s. 74.

Sümerbank kurulmuştur. Böylece, planlı kalkınma modelinin uygulanması aşamasına geçilmiş, yerli ve yabancı uzmanlardan oluşan bir kurulun hazırlamış olduğu ve devlet öncülüğünde sanayi kesiminde yapılacak yatırımların ana ilkelerini belirleyen rapor, 1934 yılında beş yıl süreyle yürürlüğe konmuştur¹⁰⁸.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, temel hammaddeyi yurtiçinde üretilen ve üretilebilecek sınıai tesislere, büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere, kuruluş kapasitelerinin iç tüketimi karşılayabilecek düzeyde tutulmasına öncelik vermiştir. Bu dönemde 20 fabrikanın kurulması öngörülmüş ve dokuma, cam, kimya ve kâğıt sanayinde çok sayıda fabrika açılmıştır. Bu fabrikaların işletme ve yönetimleri Sümerbank'a verilmiş, madencilik ve enerji işlerini yönetmekle Etibank ve Maden Tetkik Arama Enstitüsü görevlendirilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarılı olması üzerine 1936 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlık çalışmalarına başlanmıştır. Birincisinden daha geniş olarak hazırlanan planla, kurulacak tesis ve fabrikaların yüzü geçeceği öngörülmüş ve bu amaçla İktisat Bakanı Celal Bayar başkanlığında bir Sanayi Kongresi toplanmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması, İkinci Planın yürürlüğe girmesini engellemiştir.

Türkiye'nin içinde bulunduğu olumsuz koşullar ve Osmanlı'dan devralınan enkaza rağmen, Atatürk'ün titizlikle uygulamış olduğu dört temel ekonomi politikası başarıyı beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Türk Lirasının yurt içindeki değerini koruyan, enflasyonsuz para-kredi politikası izlenirken, gerçek kamu kaynaklarına dayanan denk bütçeler oluşturulmaya çalışılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu iyimser gidişat yerini olumsuzluklara bırakmış ve İkinci Dünya Savaşı'nın bu olumsuzluğunun ardından gelen Soğuk Savaş dönemi gelişmeyi durdurmuştur.

Türk ekonomisinin en büyük problemi, ekonominin şekillenmesinde etkili olan faktörlerin ekonomik dinamiklere göre değil, siyasi yapıya göre ve dış ilişkilerin etkisiyle şekillenmesidir. Günümüze kadar devam eden bu problem, ekonomiyi şekilsel bozukluk üzerine temellendirmiştir.

Bir toplumun sosyo-kültürel yapısı, o toplumun kişiliğini, karakterini gösterir. Düşünce yapısı, olaylara bakışı, tepkisi, gelecekle ilgili planları sosyo-kültürel yapısıyla alakalıdır. Bu yapı tarihten gelen milli kimliği, coğrafyası, komşularıyla ilişkileri

¹⁰⁸ Boratav, *Türkiye İktisat...*, s. 65-66.

sonucu oluşurken, lider kadronun eğitim, medya gibi unsurları kullanarak daha milli, aydın bir toplum oluşturma isteklerine göre şekillenebilirken, emperyalist bir sistem ile güçlü bir medeniyetin isteği doğrultusunda da şekillenebilir.

Toplumun milli kimliğinin göstergesi olan bu sosyo-kültürel yapıyı şekillendiren temel unsurlar; eğitim, ideoloji, din ve tarihin yanında yönetim yapısı ve ekonomik geçim kaynakları da soyo-kültürel yapının gelişim unsurlarındandır.

Türk toplumunun Soğuk Savaş dönemi, hatta günümüze kadar devam eden, sosyo-kültürel yapısını anlayabilmek için Osmanlı döneminden kalan miras, cumhuriyet döneminde yapılan devrimler ile İkinci Dünya Savaşı sırasında toplumsal alanda meydana gelen değişimleri mukayese ederek değişimi görebiliriz. Sosyo-kültürel yapıyı anlayabilmek için öncelikle Osmanlı toplum yapısı ile Batılılaşma, Kemalizm ve Laiklik kavramları ile amaçlarını anlamamız gereklidir.

Atatürk, modern bir dünyada gelişebilmek için toplumun temel dinamiklerinin değişmesi gerektiğine inanmış, Osmanlı'dan gelen yapıyla ilerlemenin mümkün olmayacağını düşünerek sosyetenin zihinsel algısını değiştirmeye gayret etmiştir.

Cumhuriyetin ilanı sonrasında halifeliğin kaldırılması, Medeni Kanun'un kabulü, Latin Alfabesine geçiş, Türkçe ibadet ve ezan çalışmaları yapılarak değişimin önü açılmaya çalışılmıştır. Ancak bu tür çalışmalar halkın tepkisini çekmiş ve yönetici kadroya karşı düşmanca duyguların oluşmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş dönemindeki idari alandaki yumuşama, bu tepkinin farklı şekillerde ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Cumhuriyetin ilanından sonra girişilen inkılaplar eğitimin kullanılmasıyla daha modern muasır medeniyetlerin üstünde bir toplum inşasına girişilmiştir. Ancak Osmanlı geleneğini devam ettirmekte kararlı muhafazakâr kesim varlığını sürdürecektir. Kemalizm düşüncesi toplumun düşünce yapısında etkiliydi. Kemalizm diğer alanlarda olduğu gibi toplumsal yapıda da korumacı bir rol üstlenmişti. Savaş sonrası ABD'nin antikomünist söylemleri empoze etmesi, bu tehlikeye karşı dinin ön plana çıkarılması önerisi, varlığını koruyan muhafazakâr kesimin tekrar yeşermesine ortam hazırlamıştır.

Cumhuriyeti kuran kadro, birçok alanda yenilik yapmış olsa bile, toplum temelli olmayan değişikliklerin sürekliliğini sağlayamayacağının farkındaydı. Toplumu dönüştürmeye yönelik bir dizi inkılaplar yapıldı, çünkü siyasi ve ekonomik değişim ve gelişimin tamamlanabilmesi için bunun topluma uyarlanması ve toplum tarafından devam ettirilmesi gerekiyordu. Toplumun eğitimi, düşünce yapısı, ideoloji ve din algısı

çağdaş standartlara ulaştırılması bir zorunluluktur. Bu dönemde, toplumun düşünce yapısının ilerlemesi, Kemalist ideolojinin öncülüğünde gerçekleştirilmeye çalışıldı.

Osmanlı modernleşme sürecinden Cumhuriyet'e, Batı'yla ilişkilerin en hararetli eleştirilen yönü iktisadi bağımlılık ilişkileri değil, Avrupa taklitçiliğinden kaynaklandığı ileri sürülen kültürel yozlaşma ve tüketimcilik oldu. Tanzimat'tan itibaren edebiyatın Avrupai, züppe, yüzeysel Batıcılığı eleştirmek için yarattığı Felatun Bey, Bihruz, Efruz Bey gibi karakterler, kültürel Batılılaşmaya gösterilen tepkinin dışavurumuydu. Batı tipi yaşamı giyim eğlence alışkanlıkları ve bunların körüklediği tüketimcilik, öncelikle edebiyat eserlerinde yerilmekteydi. Ancak zaman içinde bu tür kültürel eleştiriler, Batının kültürel tahakkümünün köklü bir eleştirisi olmaktan ziyade, modern yaşam tarzına ve değerlerine daha hızlı uyum sağlayan, seküler politikalara taban desteği sağlayan kesimlerin eleştirisine dönüşecekti. Böylece taklitçilik savı, bir tür modernleşme aleyhtarlığının ve uzun yıllar sürdürülen tutucu bir seferberliğin kullanıldığı kültürel kodlardan biri olacaktı¹⁰⁹.

Düşünce dünyasına yakından bakıldığında, radikal solun şiddetle susturulduğu İkinci Dünya Savaşı sonuna kadarki dönem boyunca, çıkan tek aykırı sesin Kadrocular olarak bilinen gruptan geldiği görülür. Kemalizm'e, antiemperyalist bir renk vermeye niyetlenen Kadro hareketi, komünist hareketten koparak Kadro ekibine katılan Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör ve İsmail Hüsrev Tökin gibi isimlerin de etkisiyle, Batı'nın sömürge ve emperyalist siyasetini açıklama ve eleştirmeye çalıştı. Ancak Batı politikalarına yönelik eleştiriler, içerde yürütülen kapitalistleşme sürecine itiraz etmeyen, bu anlamda emperyalizmi bir dış düşman olarak tanımlayan, “*üçüncü yol*”cu bir içerikteydi. Kadrocuların emperyalizm başlığındaki bu yaklaşımı, sınıf yerine milliyeti geçiren ve bu yönüyle Türkiye'nin sınıf karakterini reddeden Kemalizm'le uyumluydu. Ancak Kemalist ideolojiyi şekillendirme gayreti içerisindeki Kadrocuların görüşleriyle iktidarın Batı karşısındaki politikalarını biçimlendirdiğini söylemek mümkün değildi. Zaten bilindiği gibi kısa süre sonra dergi kapatıldı. Hatta dergiyi çıkaran isimler atamalar yoluyla dağıtıldı¹¹⁰.

Kadrocularla ilgili bir not Soğuk Savaş dönemi Türkiye'sini anlamak bakımından da önemlidir. Bilindiği gibi, Kadro dergisi çevresi, Türkiye'nin dünyadaki yerini “mazlum milletler” olarak tanımladıkları geri kalmış, sömürgeleştirilmiş ülkelerin yanında görmekteydi. Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyetler Birliği ile ilişkilerin sıcak

¹⁰⁹ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk ...*, s. 52.

¹¹⁰ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk ...*, s. 56.

olduğu dönemde Mustafa Kemal'in de daha çok pragmatik kaygılarla buna benzer bir söylemi dillendirdiği görüldü. Ancak bu söyleme bir ideolojik tercih muamelesi yapmak, Türkiye'nin, özellikle Mustafa Kemal'in liderliğinde dış politikasını, bu tercihle şekillendirdiğini söylemek yanlış olur. Üstelik bu yıllarda Türkiye aydınının geniş bir kesimi dünyaya bakarken kendini mazlum milletlerin değil, güçlülerin cephesinde görmek arzusundaydı¹¹¹.

Cumhuriyet yönetimi kurulduğu andan itibaren hemen hemen her alanda oldukça önemli bir dizi değişim gerçekleştirmiştir. Bu Yıllardaki okullaşma oranının yüksekliği büyük bir ileri görüşlülükle bu konuya eğilimini göstermektedir. 1923-1932 yılları arasındaki bütün ekonomik zorluklara rağmen büyüklü küçüklü 2650 yeni okul binası yaptırılmıştır¹¹². Bu eğitim seferberliğinin, toplumda inkılabın öncülüğünü yapabilecek kadroları yetiştirmek amacını taşıdığını söyleyebiliriz.

Kültür alanında taassubun, özellikle dini taassubun karşısına çıkacak ana temel olarak milliyetçilik ön plana çıktı. Bu dönemin resmi söylemlerinde, kilit kavramlar olarak yenilik, milliyetçilik ve laiklik oldukça sık kullanılan vurgular olarak göze çarpmaktadır. Buradaki esas hedefin, gevşek dini bağlarla bir arada yaşayan bir imparatorluk tebaasının birbiriyle daha çok kaynaşmış bir millet haline gelmesini sağlamak olduğu açıktır. Bu yaklaşım çerçevesinde girişilen inkılap hareketlerinin Türkiye'de toplumsal farklılaşmalara ivme kazandırdığı ortadadır. Ancak, kolayca tahmin edilebileceği gibi söz konusu yeni değerler, daha çok cumhuriyetin sunduğu eğitim olanaklarından yararlananlar açısından etkili olmuştur. Bunların ise genel nüfus içinde oranları oldukça düşüktür.

Halkın çoğunluğu muhafazakâr, dine taassup derecesinde bağlı ve inkılabı benimsememişti. Gelişmek için gerekli olan halk ivmesi kazanılamadı. Toplum Batı'daki gibi burjuva veya mücadeleci ekonominin, teknolojik gelişmenin gereklerini kavrayamadı. Bunun yanında eğitilmiş olarak ideolojiler karşısında dirayetli durabilecek bir toplum yapısı da çıkmadı. Bu da İkinci Dünya Savaşı sonrası emperyalist güçlerle mücadele edilebilme olanağı sağlamadı. Ne ekonomik, teknolojik ne de ideolojik alanda.

Türkiye'de siyasal ve toplumsal düşüncelerin oluşumu modernizasyon krizi ile olmuştur. Türk Devleti'nin 1923'te restorasyonundan sonra, özgürlük sloganı altında bir dizi seküler reformlar yapılmıştır. Fakat ülkeyi idare edenler, 1945'ten sonra

¹¹¹ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk....*, s. 57.

¹¹² Kılınçkaya, *Ekonomik ve Toplumsal....*, s. 372.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tarafsızlık ve özgürlük anlayışından uzaklaşarak, ülkeyi ABD ile tek taraflı yakın işbirliği yolunda ilerletti. Bu durum Türkiye'nin gelişmesinde problemler ortaya çıkardı; zayıf bir ekonomi, kargaşa ve toplumda ideolojik bölünme¹¹³.

¹¹³A. A. Сотниченко, “Турция: геополитическая ось Евразии”, *Геополитика*, Тема выпуска: Турция Выпуск IX, Главный редактор: Л.В. Савин, Москва 2011 г., с. 5-6.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. YENİ DÜZENİN MİMARİ: İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Dünya tarihinde meydana gelen olayların büyüklüğü; etkilediği alan, etkileme gücü ve kendinden sonra etkisinin devam etme sürecine göre ölçülür. Bu bakımdan İkinci Dünya Savaşı, tarihin gördüğü büyük olaylardan biridir ve insanlık yeni bir çağa isim koyacaksa bunun başlangıç noktası İkinci Dünya Savaşı olabilir. İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen olaylar, hem savaşın gidişatına yön verirken, hem de savaş sonrası konjonktürü oluşturmuştur. Böylesine önemli bir olayın her detayı şüphesiz önemlidir, ancak bazı olaylar hem savaşın gidişatı hem de savaş sonrası sistemin yeniden inşası bakımından öne çıkmaktadır. Bu bölümde; İkinci Dünya Savaşı'nı, Soğuk Savaş hazırlama noktasında ele alacağız. Bu bağlamda savaş öncesinde meydana gelen olaylar da şüphesiz savaş sırasındakiler kadar önemlidir.

İkinci Dünya Savaşı, devam ettiği sürenin uzun olması ve geniş bir coğrafyada cereyan etmesi sebebiyle olay örgüsü geniş kapsamlıdır. Biz İkinci Dünya Savaşı'nı, savaş sonrası dengeyi nasıl etkilediği yönüyle ele alacağız. Bu iki şekilde olmuştur; savaş sırasında meydana gelen ve savaş sonrası düzeni kurmak için yapılanlar ile savaşın yıkıcılığı sonucunda güç dengesinin ve sistemin değişmesi.

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'ye etkileri, savaş sonrası etkisi kadar önemlidir. Çünkü Türkiye'nin Soğuk Savaş'ı İkinci Dünya Savaşı ile başlamıştır. Almanya ile bir pakt imzalayan Sovyet Rusya'nın baskıları, savaşın henüz başında kendini göstermiş, izlenen politikaya yön vermiştir. Türkiye savaş sırasında tam bir Denge Oyunu oynamış, savaşın dışında kalmayı başarmıştır. Ancak savaş sırasında izlediği politikalar, savaş sonrasında Türkiye'nin politikalarını etkileyecektir.

1.1. Savaşın Sebepleri ve Başlaması

Savaşa giden sürece baktığımızda; Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan konjonktürden memnun olmayan devletler vardı. Bunlar; Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarından ve savaş sonrası oluşan dengeden olumsuz yönde etkilenen ve değişim isteyen Almanya, İtalya ve Japonya'nın bulunduğu Revizyonist gruptu. Yine Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan dengeden memnun olan, bu dengenin değişmesini istemeyen Fransa ve İngiltere'nin bulunduğu Statükocu grup bulunmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği iki önemli olay, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dengeleri önemli ölçüde etkileyecekti. Birincisi; Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilali, ikincisi; her ne kadar Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa politikasına güvenmeyerek, Monroe Doktrini ile kıtasına dönmüş olsa da, ABD'nin olayların sonuçları üzerindeki etkisiydi.

Birinci Dünya Savaşı sonrası döneme damgasını vuran en önemli kişi Amerikan Başkanı Woodrow Wilson olmuştur. Daha sonraları Realistlerin İdealizm olarak adlandırdığı fikirlerin savunucusu olan Wilson'ın ilk hedefi, bu tür savaşların tekrar yaşanmasını önleyecek bir kolektif güvenlik sistemi yaratmak olmuştur. Milletler Cemiyeti, bu amaca yönelik olarak kurulmuş evrensel bir örgüttür. Ancak, örgütün siyasi ağırlığı, görevlerini yerine getirmek için kullanacağı yasal araçları ve meşruiyeti ile ilgili sorunlar, bu yeni sistemin de çok kısa bir süre içinde çökmesine sebep olmuştur. Bütün bu sorunlar, sistemde yeni ortaya çıkan iki büyük devlet, ABD ve Sovyetler Birliği'nin, örgütte yer almamasıyla daha da ağırlaşmaya başlamıştır.

Wilson ve arkadaşları her ne kadar barışçıl bir dünya vizyonu oluşturmaya çalışmışlarsa da, iki savaş arası dönem, dünya tarihinin en çalkantılı dönemlerinden biri olmuştur. Dünya ekonomisindeki problemler, 1929'da Büyük Buhrana¹ yol açmıştır.

1929 Dünya Ekonomik Krizi, kapitalist ekonomik modelin en büyük krizlerinden biridir. Ancak siyasi sistem üzerinde de etkili olmuş ve 1919'dan sonra kurulmaya çalışılan uluslararası sistemin başarısızlığa uğramasına yol açmıştır. ABD'de çıkmasına karşın bütün dünyayı etkisi altına aldığından, liberal demokrasi anlayışına duyulan güven azalmış, İtalya'da Faşizm ve Almanya'da Nazi hareketi ekonomik ve siyasal bunalımın büyüklüğü karşısında güç kazanmıştır. Milletler Cemiyeti sorgulanmış ve ortak güvenlik ve silahsızlanma çabaları başarısızlığa uğramıştır. Bu durum Almanya'ya kendisine empoze edilen Versailles Antlaşması'nı ihlâl etme fırsatı vermiş ve 1930'lara gelindiğinde dünya çok farklı bir şekle bürünmüştür.

İki savaş arası uluslararası sistem; *yapay çok kutuplu sistem* olarak adlandırılabilir. Bu sistemdeki önemli güçler, İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya,

¹Ekonomik gücünün zirvesinde olan ABD, New York borsasının 24 Ekim 1929'da büyük miktarda değer kaybetmesiyle tarihin en büyük bunalımlarından birine sürüklendi. Bu krizin ortaya çıkmasıyla ilgili iki görüş öne çıkmaktadır. Birincisi; ABD ekonomisinin savaş sonunda aşırı büyümesinden dolayı uluslararası ekonomide büyüyen dengesizlik. İkincisi John M. Keynes'e aittir; Keynes, 1921-1929 arasında düşük hammadde fiyatlarının ve yükselen ücretlerin, fiyatları ve sanayi karlarının artmasına yol açtığını öne sürdü. Büyük oranda karların ve yatırımların artışıdaki çekicilik borsa spekülasyonlarının artmasına neden oldu. Böylece üretim potansiyeli talepten daha hızlı arttı. Fazla kapasite kar oranının düşmesine yol açtı ve borsa paniğe kapıldı. Bkz. Murat Sarıca, *Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları*, İÜSBF Yay., İstanbul-1982.

İtalya, ABD ve Sovyetler Birliğidir. Fakat ABD ve Sovyetler Birliği sistemden izole olmuşlar ve kurulan kolektif güvenlik sisteminin dışında kalmışlardır. Avrupa'daki büyük devletler ise statükocular ve revizyonistler olarak iki gruba bölünmüşlerdir. Statüko yanlısı İngiltere ve Fransa Birinci Dünya Savaşı'ndan yıpranarak çıkmışlardı ve sistemdeki etkinlikleri çok azalmıştı. Bu yüzden revizyonist Japonya, İtalya ve Almanya'nın yayılmacı ve saldırgan politikalarını önleyecek güçleri yoktu.

Bu dönemin yükselen ideolojisi faşizm oldu. Önce İtalya, Japonya daha sonra Almanya ve İspanya faşist ideolojileri benimseyerek yayılmacı politikalar izlemeye başladılar. 1931 yılında Japonya Mançurya'yı, 1937'de Çin'in geri kalanını, 1935 yılında İtalya Etiyopya'yı işgal etmiş ve Milletler Cemiyeti'nin bu revizyonist devletlere yaptırımı çok cılız kalmıştır. Özellikle Almanya, 1933 yılında başa geçen Adolf Hitler önderliğinde tekrar silahlanarak yayılmacı politikalar izlemeye başlamıştır. İngiltere ve Fransa, yatıştırma politikası izleyerek Almanya'nın isteklerine boyun eğmişlerdir. Hitler, ilk olarak 1935 yılında Versailles'in yasakladığı zorunlu askerlik sistemini tekrar geri getirmiştir. Ayrıca tek millet-tek devlet ilkesini gerçekleştirmek amacıyla 1938 yılında Avusturya ile birleşmiş, 1939 yılında da Çekoslovakya'yı işgal etmiştir². Almanya'nın daha çok toprağa ihtiyacı olduğunu söyleyen Hitler, daha fazla genişlemek arzusundaydı³.

Savaşa giderken yaşanan önemli olaylardan biri Nazi Almanyası ve Faşist İtalya'nın, 25 Ekim'de işbirliği anlaşması imzaladıktan sonra, 1 Kasım'da Roma-Berlin Mihver ittifakını ilan etmeleriydi. Savaştan önceki diğer önemli gelişme; Almanya ve Japonya arasında imzalanan Anti-Komintern Paktı idi. Japon ordusu, Sibiry ve Moğolistan sınırlarında Sovyetlerle sürtüşmekteydi. Bu gerilim, Almanya'ya Japonya'yla yakınlaşma şansı tanımış ve 25 Kasım 1936 tarihinde Anti-Komintern Paktı'nı imzalamışlardı. Buna göre, her iki ülke, içlerinden birisi SSCB tarafından saldırıya uğrarsa diğerine destek sözü vermişti. Berlin, İtalya'nın da bu anlaşmaya katılımı için baskı yapmış, Mussolini bir sene sonra, 6 Kasım 1937'de anlaşmayı imzalamıştı. Şubat 1939'da Macaristan ve Mart 1939'da İspanya bu ittifaka katıldılar.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından günler önce, 1939 yılının 23 Ağustos gecesi, Sovyetler Birliği ile Almanya arasında bir saldırmazlık paktının imzalandığının

²Baskın Oran, "Türk Dış Politikasının Teoriği ve Pratiği", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul-2002, s. 404.

³28 Eylül 1939'da kürsüden halka seslenen Hitler "Yaşam sahası" anlamına gelen "Lebensraum" tabirini vurguluyordu. Bkz: Ek 1.1.

duyurulması birçok çevrede büyük şaşkınlıkla karşılanmış, şok etkisi yaratmıştı⁴. Ancak bu iki ülkenin, dünyayı şok eden bu paktı imzalamasının bazı nedenleri de vardı. Bu nedenlerin ilkinin Sovyetler Birliği'nin savaştan hemen önce Batı'ya karşı olan güvensizliği olarak görmek mümkündür. Buna göre, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde Almanya ile Sovyetler Birliği arasında meydana gelen uzlaşmanın başlangıcını, Almanya'nın Avusturya'yı ilhakına kadar götürebiliriz. Almanya'nın Avusturya'yı ilhakına Batılı devletlerin gösterdiği zayıf tepki, Sovyet Rusya'nın Batılılara karşı hiçbir zaman içinden atamadığı şüpheyi yeniden kuvvetlendirmiş ve canlandırmıştır. Ayrıca yine Batılı devletler, Münih Konferansı'nda Çekoslovakya'nın parçalanmasını kabul etmişler ve Çekoslovakya'yla ittifak içerisinde bulunan Sovyetler Birliği'ni konferansa davet etmemişlerdi. Bu iki olay, savaştan hemen önce Batılılarla Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin dönüm noktasını oluşturmuştur. Ayrıca, aylardan beri Almanya'ya karşı İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında sürdürülen görüşmeler de sonuçsuz kalmıştı. Bu görüşmelerde Sovyetler Birliği, Batı'nın kendisini savunmasız bırakmak istediğinden, Batılı devletler ise, anlaşma yapmak için Polonya'ya asker sokma şartını öne süren Sovyetler Birliği'nin daha sonra Polonya topraklarından bu kuvvetlerini geri çekmeyerek işgal altına alacağından ve etki alanını genişleteceğinden endişe duyuyordu. Bir Alman saldırısına karşı hazırlanabilmek için zamana ihtiyacı olduğunu bilen Stalin, Hitler'le doğrudan anlaşarak zaman kazanmaya karar verdi⁵. Ayrıca Stalin, Hitler'le yapılacak görüşmelerde avantaj sağlayacağı düşüncesiyle, Batı yandaşı olarak bilinen Yahudi asıllı Dışişleri Bakanı Litvinov'u görevden alarak yerine Molotov'u atamıştı. Bunlarla birlikte, Alman Hükümeti de, 1939 Temmuz'undaki bir direktifiyle Alman basınında Sovyet karşıtı yazılar yazılmasını yasaklamıştı. Son olarak, Almanya ve Sovyetler Birliği arasında Saldırmazlık Paktı ile birlikte bir de gizli protokol imzalandı. Tipik bir saldırmazlık paktı olan bu anlaşmanın gizli bölümünde, Doğu Avrupa'da ve özellikle Polonya ile Baltık bölgesinde Alman ve Sovyet etki alanları belirlendi. Litvanya'nın kuzey sınırında kalan Baltık bölgesi, yani Finlandiya, Estonya ve Letonya Sovyet nüfuz alanı oluyordu. Litvanya Almanya'nın nüfuzuna bırakılmıştı. Bununla birlikte, her iki devlet de Polonya'nın Vilna bölgesinin Litvanya'ya ait olduğunu kabul ediyordu. Polonya da Sovyet Rusya ile Almanya arasında paylaşıldı. Narev, Vistul ve San nehirlerinin meydana getirdiği çizginin doğu

⁴Bu Pakt özellikle Türkiye'de şaşkınlıkla karşılanmıştır. Türkiye Sovyetlerin Batılı Müttefiklerle hareket edeceği düşüncesindeydi ve bu paktı beklemiyordu. Bkz. Ek 1.2.

⁵Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitapevi, Ankara-2005, s. 64-65.

kısmı Sovyet nüfuzu, batı kısmı da Alman nüfuzuna bırakılıyordu. Yine bu gizli protokolle Almanya, Romanya'ya ait Besarabya'nın Sovyet Rusya'nın eline geçmesine izin veriyordu⁶. Bu gelişmeler Soğuk Savaş'ın temel nedeni olan Sovyet genişlemesinde Almanların verdiği tavizlerin de etkili olduğunu göstermektedir. Gerek bu anlaşmanın sonuçları ve gerekse Almanları durdurduktan sonra onları kovalarken girdiği Doğu Avrupa topraklarından çekilmek istememesi, Soğuk Savaş'ın temel nedenlerindendir.

Altı yıl boyunca, dünyanın çeşitli bölgelerinde kesintisiz savaşlarla süren İkinci Dünya Savaşı; Alman ordularının Polonya'ya saldırdığı 1 Eylül 1939 tarihinde başladı. Ne var ki birbirinden kopuk görünseler de bu tarihten önceki çatışmalar da, savaşta birincil rol oynayan tarafların stratejik hedefleri arasında yer aldığından, savaşın başlangıcı tarihsel olarak daha önceleridir. Kimi tarihçiler ve uzmanlar tarafından Birinci Dünya Savaşı'nın devamı, hatta son hesaplaşması olarak da görülmektedir⁷.

Almanya'nın 1 Eylül 1939'da savaş ilan etmeksizin Polonya'yı işgale başlaması üzerine, İngiltere ve Fransa, Almanya'dan işgali sona erdirmesini ve birliklerini Polonya'dan çekmesini istemişler, fakat yanıt almadıkları için 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etmişlerdir. Almanya'nın kesin başarılı olacağına inanan İtalya'da, 10 Haziran 1940'da Fransa'ya savaş ilan ederek İkinci Dünya Savaşı'na katılmıştır.

Almanya'nın kısa süre içinde çeşitli cephelerde büyük başarılar elde etmesi, Hitlerin daha büyük amaçlar belirlemesine sebep olmuştur. 22 Haziran 1941'de savaş ilan etmeksizin Sovyetler Birliği'ne saldırmıştır.

Japonya, 1907'de başlattığı Çin Savaşı'nı sürdürmekte kararlı idi. ABD'de Çin'e mali yardım yaparak, Japonya'nın yayılmacılığını önlemek istemiştir. Japonya 7 Aralık 1941'de Pearl Harbour'daki Amerikan donanmasına saldırmış ve 8 Aralık günü de ABD ve İngiltere'ye savaş ilan etmiştir. Bu gelişmeler üzerine, 11 Aralık tarihinde Almanya ve İtalya ABD'ye resmen savaş ilan etmiştir. Bu gelişmelerden sonra savaş tüm dünyaya yayılmış ve dünya savaşı halini almıştır⁸.

Tarihin gördüğü en büyük savaşın öneminin büyüklüğü tartışılmaz bir gerçektir. Bugün dahi ölenlerin sayısı netlik kazanmayan bu savaş içinde cereyan eden her olay ve her muharebe şüphesiz ki önemlidir. Ancak bazı olaylar savaş sonrasını etkilemesi sebebiyle daha öne çıkmaktadır. Almanya'nın SSCB'ye saldırması, savaşın sonunu

⁶Sander, *Siyasi Tarih...*, s.65.

⁷Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitapevi, İstanbul-2000, s. 597.

⁸ Savaşın fiilen devam ettiği alanlar için Bkz. Ek. 1-3.

göstermesi ve savaş sonrası SSCB yayılmacılığının önünü açması bakımından önemliyken; Japonya'nın ABD deniz üssü Pearl Harbour'a taarruz etmesi, savaşa girmek için bahane arayan ABD'nin savaşa katılmasına neden olmuş, bu da hem savaşın seyrini değiştirmiş, hem de savaş sonrası ABD'nin, çekilmemek üzere dünya arenasına girmesine neden olmuştur.

1.2. Almanya'nın SSCB'ye Saldırması

1941 yılına geldiğinde Hitler'in elinde üç seçeneği vardı; elde ettikleriyle yetinecek, İngiltere'ye taarruzu devam ettirecek veya SSCB'ye saldırarak onu saf dışı bırakıp enerji kaynaklarına ulaşacak ve İngiltere'nin tüm enerji gelirlerini kesecekti. Hitler üçüncü seçeneği uygun bularak SSCB'ye saldırdı. Ancak bu olay, 4 yıl daha devam etmesine neden olsa da, savaşın sonucunu belirlemiştir. Hitlerin SSCB'ye saldırması hem savaş için, hem de savaş sonrası oluşacak denge için adeta bir milat sayılmaktadır.

Hitler, 31 Temmuz'da ordu başkomutanı Brauchistch ve kurmay başkanı Halder'e, gerektiği takdirde İngiltere'nin yenilgisinin iki yılı alabileceğini söyledi. Ancak Rusya parçalanırsa, İngiltere'nin son umudu da bitecek ve Almanya, Avrupa ve Balkanların efendisi olacaktı. Rusya devrildiği zaman Japonya'nın önemi artacak ve ABD, İngiltere'nin umutlarını desteklemekte zorlanacaktı. Kurmay Başkanı Halder'in notlarında; *"Rusya'yı ne kadar çabuk parçalarsak Ukrayna, Beyaz Rusya ve Baltık Devletleri bizim için o kadar iyidir"*⁹ demişti. Hitler'in Sovyet Rusya ile savaşının en geçerli nedeni ise; Almanya'nın İngiltere ve destekçisi ABD ile uğraşırken doğuda Rusya'nın güçlenmesi ve yıpranan Almanya'nın savunmasız kalma endişesiydi.

Savaştan önce Almanya ile Sovyet Rusya arasında yapılan anlaşma gayet olumlu gitmekteydi. Alman zaferleri karşısında Sovyet Rusya da sınırlarını genişletiyor, Batıya doğru ilerliyordu. Haziran ve Temmuz'da Kızıl Ordu Baltık Devletlerini işgal etti ve Romanya'dan bazı yerleri aldı. Bunlar genel anlamda Nazi-Sovyet pazarlığıyla örtüşüyordu, ancak Molotov 12 Kasım 1940'ta Berlin'e geldiği zaman, Romanya'dan daha fazla pay, Finlandiya'da tam yetki, Bulgaristan'ı koruma hakkı, Türk boğazlarında Rus üssü ve Macaristan, Yugoslavya, Yunanistan, İsveç ve Polonya'da Rus çıkarlarının tanınmasını istedi¹⁰. Rusların bu istekleri emperyalist amaçlarını açıkça göstermekteydi. Savaş öncesinde yapılan Almanya-Sovyet Rusya anlaşmasında da bu açıkça

⁹ Robert Alexander Clarke Parker, *II. Dünya Savaşı*, Dost Kitapevi, Ankara-2009, s.71.

¹⁰ Parker, *II. Dünya...*, s.72-73.

görülmekteydi. Emperyalist çizgide giden iki gücün çıkarları çatışma noktasına gelmişti. Her ikisini de düşman olarak algılayan Batı, ikisinin birbirine düşmesini bekliyordu.

Hitler'in Molotov'a yaptığı teklif; Almanya-İtalya-Japonya-SSCB ittifakıydı. Molotov'un Berlin'den dönmesinin ardından Sovyetler Birliği, 26 Kasım 1940'ta Almanya'ya yanıt verdi. Alman birliklerinin Sovyet nüfuz alanındaki Finlandiya'dan çekilmesi, Boğazlarda kendisine üst verilmesi, Kafkaslardaki isteklerinin kabul edilmesi ve Japonların Sakhalin'deki kömür ve petrol iddialarından vazgeçmesi şartıyla dörtlü bir anlaşmayı imzalayacaktı. Hitler, Sovyetler Birliği'nin bu yanıtı üzerine uzlaşma arayışına son vererek, 5 Aralık 1940'ta Rusya'ya saldırmak için hazırlıkların başlaması emrini verdi¹¹. Hitler'in Sovyet Rusya'ya saldırması, savaşın seyrinin gerektirdiği zorunluluklar kadar, Hitler'in Rusya'yı istila etme isteği ve arzusuyla da ilgiliydi¹². Hitler, Sovyet Rusya'ya saldırmasıyla ilgili olarak Alman milletine hitaben yaptığı konuşmada şöyle demişti; *“Yirmi yıldan beri Moskova'da iktidarda olan Bolşevikler ve Yahudiler, yalnız Almanya'yı değil bütün Avrupa'yı ayaklandırmak, ateşe vermek niyetinde idiler. Son günlerde ise Almanya'ya saldırmak için İngilizlerle anlaştılar”*¹³

22 Haziran 1941'de Almanya Sovyet Rusya'ya saldırdı. Almanlar hızla ilerleyerek Moskova kapılarına dayandılar. Kızıl Ordu doğu cephesinden getirdiği birliklerle batı cephesini sürekli takviye etti. Kasım başında Alman saldırısı durdurulmuştu. 7 Kasım'da başlayan don Alman ordusunu olumsuz etkiledi. Kızıl Ordu, doğudan gelen ve kış savaşında deneyimli ve iyi donanımlı savaşçıların da aralarında bulunduğu yeni kuvvetlerle takviye edildi. Kasım sonunda makinelerin çalışmasını bile etkileyen olağanüstü soğuklar başladı. Alman saldırısı 5 Aralık 1941'de durduruldu¹⁴. Garip bir tesadüf ki; 7 Aralık 1941'de Japonlar Pearl Harbour'daki Birleşik Devletler Pasifik Donanması'na saldırdı. Almanların durdurulması ve ABD'nin savaşa girmesi tarihinin yakınlığı dikkat çekicidir.

Almanya'nın saldırısı üzerine Amerika ile İngiltere hemen Rusya'ya yardıma karar verdiler. Norveç ve Danimarka Alman işgali altında olduğundan, Baltık Denizi'nden yardım yapmak imkânsızdı. Harp dışında kalmış bulunan Türkiye'nin, Türk-Alman Saldırmazlık Paktı dolayısıyla Boğazları Müttefiklere açması

¹¹ Parker, *II. Dünya...*, s. 73.

¹²1924'te Mein Kampf (Kavgam) kitabında *“Alman halkına yaşam alanı sağlamak üzere yeni topraklardan bahsettiğimiz zaman, çoğunluğu Rusya'ya ait olan doğuya doğru genişlemesi gerekir”* demiştir. Bkz: Ek 1.1.

¹³ Almanya'dan hemen sonra İtalya'da Sovyet Rusya'ya savaş ilan etmişti. Bkz: Ek 1.4.

¹⁴ Parker, *II. Dünya...*, s. 82. Bu tarihten sonra Rusların karşı taarruzları başladı. Bkz: Ek 1.5.

beklenemezdi. Esasen Türkiye Boğazlardan geçişe müsaade etse bile Müttefikler geçemezlerdi. Çünkü Ege adaları tamamen Alman işgali altında idi. Doğu Asya'dan yardım yapılamazdı, orada da Almanya'nın müttefiki Japonya vardı. Geriye tek yol olarak Basra Körfezi ve Kuzey İran kalıyordu. İran Şahı Rıza'nın Mihver devletlere temayülünden dolayı ülkesinden geçit vermesi de şüpheli görünüyordu. Bunun üzerine İngiltere ve Rusya İran'ı işgale karar verdiler¹⁵. İran krizi daha sonra Soğuk Savaş'ın başlamasına neden olan olaylardan biri olacaktı. Rusya İran'dan çıkmak istemeyecek, Ortadoğu'ya inmek için kullanmaya çalışacaktı.

Hitler'in Sovyet Rusya'ya saldırmak için, kendine göre haklı nedenleri vardı. Ancak bu saldırı hem savaşın gidişatı, hem de savaş sonrası oluşan dengenin ilk temeliydi. Bu tarihten sonraki gelişmeler, yeni süreci başlatmış oldu.

İngiltere, Almanya'nın Rusya'yı işgalinde başarılı olma ihtimali ve SSCB-Almanya ile anlaşma ihtimallerini göz önünde bulundurmuş ve yine yalnız kalma korkusuyla ABD ile görüşmüştür. ABD'nin, Birinci Dünya Savaşı sonrasında çıkardığı dersler vardı. Avrupa, ABD'nin kapitalist sömürü sistemini uygulamayı kabul etmemiş ve ABD kıtasına geri dönmüştü. Fakat bu defa eline geçen fırsatı iyi değerlendirmek istiyordu.

1.3. Savaş Sonrası Düzenin İlk Temeli; Atlantik Beyannamesi (14 Ağustos 1941)

Birinci Dünya savaşı sonrasında Avrupa'daki gelişmelere karışmama yönünde bir politika izlemeye başlayan ABD, İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı ilk yıllarda bu politikasına devam etti. Savaş başladığı zaman Amerikan kamuoyu Hitlerin totaliter rejimi ve saldırgan tutumuna karşı olsa da, ABD hükümeti tarafsızlık politikasının devamında ısrar etti. Savaşın taraflarına silah satışında bulunmadı.

Almanya ve İtalya'nın başlattığı savaş Avrupa'da, Uzak Doğu'da ve Kuzey Afrika'da tüm şiddeti ile devam ederken başta İngiltere olmak üzere, Fransa ve Sovyetler Birliği ABD'nin tarafsızlık politikasına son vermesi zamanının geldiğini düşünmekteydi. Çünkü Almanlar bütün cephelerde üstün konumda idiler. Almanların üstün konumunu sürdürmesi ve Müttefik devletlerin de talepleri üzerine ABD, tarafsızlık politikasını daha fazla sürdürmedi ve Müttefik devletlere silah satışına başladı. 21 Mart 1941 tarihinde ise “*Ödünç verme ve Kiralama Yasasını*” çıkardı. Bu

¹⁵Fahir Armaoğlu, “İkinci Dünya Harbinde Türkiye”, *AÜSBF Dergisi*, C. XIII, No: 2, Haziran 1958, s. 160.

kanuna göre; ABD bedeli savaş sonrasında ödenmek kaydıyla herhangi bir ülkeye para ve silah yardımı yapabilecekti.

Bu gelişmenin ardından İngiltere Başbakanı Churchill ile ABD Devlet Başkanı Roosevelt Kanada açıklarında bir savaş gemisinde bir araya geldiler. 5 gün süren görüşmelerin ardından, 14 Ağustos 1941'de Atlantik Bildirisini yayınladılar. Daha sonra Birleşmiş Milletler Antlaşması'na da dâhil edilen bu bildirinin maddeleri şöyleydi:

1-Birleşik Amerika ile İngiltere, toprak vesaire bakımından büyümek gayesini gütmeyeceklerdir.

2-Uluslar tarafından özgürce bir istek gösterilmedikçe, dünyada hiç bir sınır değişikliği yapılmayacaktır.

3-Her ulus, istediği hükümeti seçebilecektir. Amerika ile İngiltere, hükümrانlık haklarıyla kendi kendilerini bizzat idare etmek hakkından mahrum kalanları, bunlara kavuşturmağa çalışacaklardır.

4-Büyük, küçük, yenmiş ve yenilmiş bütün milletlerin, ekonomik refahları için muhtaç oldukları ham maddeler eşit koşullarla sağlanacaktır,

5-Uluslar arasında tam bir işbirliği kurulacaktır.

6-Nazi istibdadı çöktükten sonra, her ulusa kendi sınırları içinde güvenle yaşamak imkânları sağlanacak ve bütün memleketlerin insanları korku ve ıstıraptan uzak olacak bir surette yaşamak imkânlarına kavuşturulacaktır.

7-Barış, bütün insanlara, hiç bir engele uğramadan açık denizleri ve okyanusları aşmak haklarını verecektir.

8-Dünyanın bütün milletleri, gerek kendi maddi çıkarlarına dokunan sebeplerle ve gerek ruhi ve ahlaki nedenlerle, zora başvurma âdetinden vazgeçeceklerdir. Kendi sınırları dışındaki milletleri tehdit eden veya etmesi ihtimali olan milletlerin elinde kara, deniz ve hava silahları bulundukça yarınki barış korunamaz. İlerde geniş ve sürekli bir genel güven sistemi kurulmak için ilk iş olarak böyle uluslar silahsızlandırılacaktır. Barışsever milletlerin sırtındaki silahlanma yükünü hafifletmek için de Birleşik Amerika ile İngiltere ellerinden gelen her yardımı yapacaklardır¹⁶.

ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill, Almanya ve İtalya'nın savaşı önde götürdüğü 1941 yılında yayınladıkları bu bildiri ile dünya kamuoyuna ve vicdanına seslenerek manevi üstünlüğü kazanmaya çalıştılar. Bu bildiri

¹⁶Atlantik Beyannamesi'nin metni için bkz.: *Ayın Tarihi*: No: 93, Mart 1944, s. 150.

ile savaş sonrası dönemde kuracakları yeni düzenin esaslarını belirlediler. İki lider, Alman-İtalyan ittifakının kurmaya çalıştığı insan haklarını çiğneyen, yayılmacı, faşist totaliter dünya düzenine karşı kendi yenedünya düzenlerini ilan ediyorlardı. Yenedünya düzeninin anahtar kelimesi *kalıcı barış ve demokrasi* olacaktı. Bu, ABD'nin açık kapı politikasını devam ettirebilmesi için gerekli olan şarttı. ABD, Birinci Dünya Savaşı sonrası yaptıramadığını şimdi yaptırmaya çalışacaktı. Yıpranmış ve kendine bağımlı Avrupa istiyordu ve bu yüzden savaşa hemen dâhil olmadı. Ayrıca Wilson ilkeleri ile Atlantik Beyannamesi'nin benzerlik göstermesi, ABD politikasının değişmez niteliğini göstermektedir.

Atlantik Beyannamesi'nde dikkat çeken önemli bir nokta; Almanya'nın Sovyetlere saldırmasından hemen sonra gerçekleşmiş olmasıdır. İki liderin savaş sonrası planlarını oluşturmaya başlamaları, savaşın sonunu görmeleri açısından önemlidir.

1.4. Amerika Birleşik Devletleri'nin Savaşa Girmesi

İkinci Dünya Savaşı'nın gidişatını ve savaş sonrası konjonktürü etkileyecek önemli olaylardan biri de ABD'nin savaşa girmesiydi. Birinci Dünya Savaşı'nda da benzer şekilde savaşın belirli bir evresinden sonra savaşa dâhil olan ABD, savaşın gidişatını etkilemişti. Gereken ortamın oluşmaması, Avrupa diplomasisi ile mücadele etmek istememesinden, kıtasına geri dönmüştü ve ikinci defa daha bilinçli hareket ederek savaş sonrası kapitalist dev olarak dünya siyasetine girmeyi başaracaktır.

Ada ülkesi olan Japonya, ihtiyaçları sebebiyle genişleme ihtiyacı duyarak Uzak Doğu'da yayılma faaliyetlerinde bulundu. Milletler Cemiyeti, ABD, İngiltere, Avustralya, ve Hollanda gibi devletler, Japonya'nın Çin'e saldırılarından rahatsız oldu ve uyarı ve diplomatik baskı ile karşılık verdiler. 24 Şubat 1933'te Japonya, tepki olarak Milletler Cemiyetinden çekildi. Japonya'da *ABCD Kuşatması* (America, Britain, China ve Dutch'un baş harflerinden) terimi türetilmiş ve milliyetçilik duygusunu güçlendirmeye yardımcı olmuştur. 1939 Temmuz'unda ABD, Japonya üzerindeki baskıyı 1911'de imzalanan ABD-Japonya ticaret paktını iptal ederek arttırdı. Japonya, Çin'deki askerî seferine devam etti ve Nazi Almanyası ile Birinci Dünya Savaşı'ndaki düşmanlığı resmî olarak kaldıran Anti-Komintern Anlaşmasını imzaladı. 1940'ta, Nazi Almanyası ve Faşist İtalya ile üçlü anlaşmayı imzalayarak Mihver Devletleri Blok'una girdi.

1941'in son aylarında savaş, bütün dünyayı saran bir yangın halini almıştı. Churchill, her şeyden çok ABD'nin savaşa katılması için önündeki bütün engelleri kaldırmak üzere, 1941'in Ağustos ayında Birleşik Devletler Başkanı Roosevelt ile Newfoundland açıklarında bir kruvazörde buluştu. Çünkü şunu iyi anlamıştı ki, Sovyetler Birliği'nin savaşa katılmasına ve Amerika'nın maddi desteğine karşılık, Büyük Britanya'nın kesin bir zafer kazanması imkânsızdı. Çünkü Alman orduları Moskova'ya yaklaşıyorlar, Japon kuvvetleri de Güneydoğu Asya'ya doğru hareket hazırlığı içindeydiler. Bunlara ilave olarak, Sovyet Rusya çökebilir ve Hitler ile Stalin aralarında anlaşabilirlerdi¹⁷. Böyle bir durum İngiltere'yi yeniden yalnız kalma ihtimali yüksekti.

ABD, 1941 yılının Eylül ayında kendisini savaştan devletler konumuna getiren hattı geçti. Roosevelet'in, donanmaya, Alman denizaltılarının bulundukları yerlerin İngiliz Deniz Kuvvetlerine bildirilmesi emrini vermesi, bir çatışmayı er veya geç kaçınılmaz hale getirmişti. Eylül 1941'de Amerikan destroyeri Greer, bir Alman denizaltısının yerini İngiliz uçaklarına bildirirken torpillendi. 11 Eylül 1941'de Roosevelet, durumu açıklamadan Alman korsanlığını ilan etti. Roosevelet, İzlanda'ya kadar uzanan önceden belirlenmiş Amerikan savunma alanında görülen herhangi bir Alman veya İtalyan denizaltısının görülür görülmez batırılma emrini Birleşik Devletler Deniz Kuvvetlerine verdi. Artık ABD, denizde fiili olarak Mihver Devletleri ile savaş halindeydi¹⁸.

Aynı anda Roosevelet, Japonların meydan okumasını da kabul etti. 1941 Temmuz'unda Japonya'nın Hindin'i işgal etmesine cevap olarak, ABD'nin Japonya'yla yaptığı ticaret anlaşmasını yürürlükten kaldırdı. Hurda maden satışını yasakladı ve sürgündeki Hollanda Hükümeti'ni, Hollanda Doğu Hint Adaları'ndan Japonya'ya petrol ihracatını durdurmaya teşvik etti. Bu baskılar, 1941 Ekim'inde Japonya ile görüşmelerin başlamasına yol açtı. Roosevelet Amerikan görüşmecilerine, Amerika'nın daha önce bu eylemleri tanımayı reddetmesine dayanarak, Japonya'dan işgal ettiği bütün topraklardan çekilmesi talebinde bulunması talimatını verdi.

Roosevelt, Japonya'nın bu şartı kabul etme ihtimalinin olmadığını biliyordu. Japonya bu baskılar üzerine, 7 Aralık 1941'de, Pearl Harbor'a sürpriz bir baskın

¹⁷ Mustafa Ekincikli, *İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti*, Berikan Yayınevi, Ankara-2002, s. 40.

¹⁸ Ekincikli, *İnönü-Bayar...*, s. 40-41.

düzenleyerek, Amerikan Pasifik Filosunun önemli bir kısmını tahrip etti¹⁹. 11 Aralık'ta Hitler, Tokyo ile yapılan anlaşmayı geçerli sayarak, ABD'ye savaş ilan etti. Böylece İkinci Dünya Savaşı kıtalararası bir hal aldı²⁰.

1.5. Demokrasi Grubunun Oluşumu

Fransa'nın teslim olmasından sonra İngiltere, Demokrasi Cephesinin tek savaşıyan ülkesi olarak yalnız kalmıştı. Tüm savunma gücü; Kraliyet deniz kuvvetleri, Manş Denizi Siperi, etkin silahlardan yoksun bir ordu, Kraliyet Hava Kuvvetleri avcı uçağı filosu ve inatçı bir azimden başka bir şey değildi. Alman orduları Fransa'da ilerlerken; Hitler, İngiltere'nin ele geçirilmesi için ilk planların hazırlanmasını emretmişti²¹.

Ancak, Hitler bunu göze alamadı. İngiltere'yi hava bombardımanlarıyla dize getirmek istemekteydi. Şimdi Fransa'nın yenilmesinden sonra tüm sorun, İngiltere'nin barışa zorlanmasıydı. Ama İngiltere inatla direnmekteydi. Hitler, bu ülkeye baş eğdirebilmek için tüm hammadde kaynaklarını kesecek yeni bir oluşumun içine girdi; İtalya, Almanya arasında, daha önce, 22 Mayıs 1939 günü imzalanmış olan Çelik Pakt adı verilen ikili ittifakı daha da genişletip, içine Japonya'yı katarak, 27 Eylül 1940'ta Üçlü Pakt denilen yeni bir ittifak antlaşmasına dönüştürdü. Bu biçimi ile yeni düzenin Avrupa'daki kurucuları Almanya ve İtalya, Asya'daki sorumlusu Japonya oluyordu. İngiltere gittikçe yalnızlığa itilmekteydi²².

Hitler'in asıl amacı, bu ittifakı batıda İspanya ve doğuda SSCB ile daha da genişletmekti. Ama olaylar hiç de Hitler'in düşündüğü gibi gelişmedi. Daha Üçlü Pakt imzalanmadan, Franco, Hitler'den Almanya'nın karşılayamayacağı kadar malzeme isteyerek İspanya'nın bu birliğe girmek için o kadar aceleci olmadığını ortaya koydu. Sovyetler Birliği ise, bu pakta girmesi bir yana, Balkan ve Orta Avrupa sorunları yüzünden, 1940 yılının ortalarından itibaren Almanya ile arasındaki tüm ilişkiler gittikçe gerginleşerek, düzelmez bir duruma düştü.

Sovyetler Birliği'nin Almanya ile 23 Ağustos 1939 saldırmazlık anlaşmasını imzalarken tek bir amacı vardı; bu işbirliğinin yaratmış olduğu esnek ortamdan yararlanarak emperyalist emellerini gerçekleştirmek. Bu arada Almanya, Batılılarla

¹⁹Teorik olarak savaşa dâhil olan ABD'nin, aktif bir şekilde savaşa girmesinin önünü açan olay Japonların Pearl Harbor baskını olmuştur. Bkz: Ek 1.6.

²⁰ Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, İş Bankası Yay. İstanbul-2016, s. 371-373.

²¹ Necdet Ekinçi, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul-1997, s. 34

²² Ekinçi, *Türkiye'de Çok Partili...*, s. 34.

yapacağı savaşlardan oldukça yıpranmış olarak çıkacağından, tek diri güç olarak kendisi kalacak, bu sayede dünya üzerindeki egemenliğini gerçekleştirecekti. Ama Fransa'nın Almanya karşısında tutunamaması, Sovyetlerin tüm ileriye dönük tasarılarını alt üst etti.

Almanya Fransa ile uğraşırken, Sovyetler Birliği 1940 yazının başında, Estonya Letonya ve Litvanya'yı kendi topraklarına kattı. 27 Haziran 1940'ta Romanya'ya baskı yaparak Besarabya ve Kuzey Bukovina'nın kendisine bırakılmasını istedi. Oysa Sovyetlerin Almanya ile yapmış olduğu pazarlıkta hiç kuzey Bukovinadan söz edilmiyordu. Almanya bu sıra Sovyetlerle hiçbir sorun çıkmasını istemediği için Romanya'yı desteklemedi. Bu ise revizyonist Bulgaristan ve Macaristan'a cesaret verdi. Bulgaristan Dobruca'yı, Macaristan ise Transilvanya'yı aldı. Bunun yanında Almanya Romanya'nın geri kalan toprakları için garanti verdi. Bu durum Sovyetlerin tepkisine neden oldu. 1 Eylül 1940 ta Almanya'ya protesto notası veren Sovyetler, açıkça Romanya ve Tuna bölgesinde ilgilerinin olduğunu belirtiyorlardı ve bu olayları kendilerine bir tehdit olarak görüyorlardı²³. Aslında Sovyetler, Almanların kendilerini sıkıştırmak istediğini anlamıştı.

Hitler, Ruslar ile anlaşma umudunu yitirince Sovyetler Birliği'ni Fransa'ya yapmış olduğu gibi beklenmedik bir saldırı ile ezip, kendisi için tehlike olmaktan çıkarmaya karar verdi. 18 Aralık 1940'ta, Alman Ordularına Sovyet Rusya'yı ezmek için saldırıya geçmek üzere hazır olmaları emrini verdi²⁴. Hitler de İngiltere'yi kısa dönemde yenemeyeceğini anlamış, Napolyon gibi, geniş doğu topraklarını ele geçirerek ham madde stokunu arttırmak ve uzun sürecek bir yıpratma savaşı ile İngiltere'yi yenme düşlerine kendini kaptırmıştı. Ancak savaş dışı bir ülkeden, ABD'den gelen bir haber, Hitler'in tüm düşlerinin yok olmasına neden oldu. 1941 Mart ayının ilk haftasında, barış içinde yaşayan bir ülkede savaşın en önemli olaylarından biri gerçekleşiyordu. ABD Kongre'si, Ödünç Verme ve Kiralama Yasasını kabul etmişti. Temsilciler Meclisi, Beyaz Saray'dan gelen ilk metni 10 Ocak'ta onaylayarak Kongre'ye sunmuştu. Konu, ulusal bir sorun olarak tüm ülkede heyecanla tartışılıyordu. Yasa tasarısını süsleyen tüm o güzel sözler, Amerikan gençlerini cepheye göndermemek için alındığı söylenen tüm önlemler, gerçekleri gizleyen birer boyadan başka bir şey değildi. Düşünebilen her Amerikalı, Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'nın bir tür savaş ilanı olduğunu anlamıştı. Bu tasarının yasalaşması ile ABD, tek partili totaliter

²³ Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili...*, s. 35.

²⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, C. 1-2, Alkım Yay., İstanbul-2007, s. 374.

diktatörlüklerin temsilcisi Mihvere karşı savaşıran demokrasilerin güç birliğini simgeleyen demokrasi cephesinin silah deposu durumuna geliyordu.

Oylamadan yalnızca üç saat sonra Başkan Roosevelt, Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'ndan iki ülkenin yararlandırılacağını açıkladı. Birinci ülke, 28 dev torpidolar ile savaş gemisi alacak olan İngiltere'ydi. İkinci ülke ise çok geç de olsa Yunanistan olmuştı.

Almanya'nın Balkanlardaki varlığı Türkiye'yi Hitler'e daha da yaklaştırdı. Almanya, 18 Haziran 1941'de Türkiye ile bir saldırmazlık Antlaşması imzaladı²⁵. Hitler, Sovyetlere saldırmak için her türlü önlemi almıştı. Bu gelişmeler doğrultusunda Almanya, 22 Haziran 1941 sabahı erkenden, savaş ilan etmeksizin Sovyetler Birliği'ne saldırdı. 140 tünden oluşan Alman kuvvetleri, üç ordu grubu düzeni içinde ilerlemeye başladılar²⁶.

Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki soğukluk savaşa dönüşünce İngiltere ve Sovyetler Birliği ortak düşman ve tehdit karşısında kalmışlardı. İşbirliğine gitmeleri en doğal davranıştı. Bu işbirliğine yönelen ilk ülke İngiltere olmuştı. 22 Haziran 1941 akşamı, İngiliz Başbakanı Churchill, radyoda yapmış olduğu bir konuşmada bu savaşın bir sınıf savaşı olmadığını, bu nedenle iki ülkenin işbirliğine yönelmesi gerektiğini, İngiltere'nin bu işbirliği için elinden geleni yapacağını açıklamıştı. Sovyetler Birliği bu öneriyi yanıtsız bırakmışken²⁷, Alman ordularının ilerleyişi karşısında çaresiz kalınca Stalin, Hitler yenilinceye kadar kapitalist ülkelerle birlikte hareket etmek zorunluluğunu kabul etti.

12 Temmuz 1941'de Moskova'da İngiltere ile, 1 Ağustos 1941'de de ABD ile SSCB arasında Ortak Hareket Antlaşmaları imzalandı. Birbirlerine her türlü yardım yapmayı ve ayrı ateşkes ve barış imzalamamayı her üç ülke de kabul ediyordu²⁸. Böylece, üç kıtanın üç büyük devleti kendilerine yönelmiş ortak tehlike karşısında farklı dünya görüşlerine karşın, ortak hareket etmeyi kabul ettiler.

Sovyet Rusya, ABD ve İngiltere, ittifakın geçici bir ittifak olduğunun farkındaydılar. Ama ortak düşmana karşı birlikte hareket etmek zorunluluktı. Sovyet Rusya yayılmacı emellerinden vazgeçmemişti ve müttefiklerine güvenmiyordu. Aynı şekilde ABD ve İngiltere'nin de planları vardı ve Rusya'nın gerek ideolojik planlarının

²⁵ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C.1, TTK Yay., Ankara-2000, s. 637.

²⁶ Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili...*, s. 37.

²⁷ Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili...*, s. 38.

²⁸ Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 377.

ve gerekse tarihi emellerinin farkındaydılar. Savaş sonrasında belirgin bir şekilde ortaya çıkan bu durum, savaş sırasında yapılan konferanslarda da kendini gösterecekti.

1.6. Savaş Sonrası Dengeyi Oluşturan Konferanslar

Savaş sırasında meydana gelen olaylar, hem savaşın gidişatını etkilemiş, hem de savaş sonrası düzenin oluşmasında etkili olmuştur. Savaş sırasında Müttefikler arasında yapılan görüşmeler, savaş sonrasında dünyanın inşa edileceği hususunda işaretler verirken, görüşmeler sırasında tarafların karşılıklı güvensizlik gösterileri, savaş sonrası mücadelenin sinyallerini de vermekteydi. Savaş sonrası dünya dengesinin oluşmasında, savaşın yıkıcı etkisi ile güç dengesinin kayması kadar önemli olan başka gelişmeler de Müttefiklerin yaptıkları konferanslardır.

1.6.1. Moskova Konferansı (19-30 Ekim 1943)

1943 Moskova Konferansı'na gelinceye dek, Atlantik Beyannamesi'nde öngörülen Birleşmiş Milletlerin gerçekleştirilmesi ve savaş sonrası dünya düzeninde barış ve güvenliğin sağlanabilmesi için bir örgüt kurulması ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Demecine imza koyan ülkelerin izleyecekleri genel siyaset konusunda, önde gelen Müttefik devlet adamlarının söylev ve demeçleri dışında, bir resmi açıklamada bulunulmamıştı.

ABD'nin savaşa girmesinden sonra, bu ülke ile İngiltere ve SSCB arasında ortak düşmana karşı sıkı bir işbirliği yapılmakla birlikte, Almanya'ya karşı Batılıların ikinci bir cephe açması ve Amerikan yardımlarının yetersiz kalması, Sovyetlerin Batılıların kendisini güçlü düşman karşısında yıpratmak istedikleri kanısına kapılmasına neden olmuştu. Sovyetler Birliği'nin bu durumunu fark eden Japonya da, Uzakdoğu'da kazandığı toprakları elinde tutabilmek için Almanya ve Sovyetler Birliği'nin bir zeminde anlaşmalarını sağlama yolunda çabalarını arttırmıştır²⁹. Sovyetler de böyle bir barışa istekli görünmekteydi.

Roosevelt ve Churchill, Stalin'in bu şüphecilliğini ortadan kaldırmak için onu konferanslara davet etmişlerse de, ne Stalin Rusya'yı terk edebilmiş, ne de onlar Rusya'ya gidebilmişlerdir. Bu nedenle, ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull ile İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, 1943 Ekiminde Moskova'ya gittiler³⁰. 19-30 Ekim günleri arasında dışişleri bakanları düzeyinde yapılan bu toplantıya, Sovyetler Birliği

²⁹Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 391-392.

³⁰Ekinci, Türkiye'de Çok Partili..., s. 51.

Dışişleri Bakanı Molotov'un yanı sıra Çin Dışişleri Bakanı da katılmıştır. Konferansın sadece dışişleri bakanları arasında yapılması, Tahran Konferansı'na hazırlık niteliğindeydi. Bu konferans dışişleri bakanları arasında nabız yoklama şeklinde geçmiş ve üç liderin Tahran'da buluşmasının ön hazırlığı olmuştu.

Konferansın aldığı kararlar iki amaca yönelikti. Birinci amaç, savaşın kısıtlanması; Bunun için Sovyetler, ikinci cephenin en geç 1944 ilkbaharında açılmasını, Almanya'nın bombardımanı için İsveç havaalanlarının kullanılmasını ve Türkiye'nin Müttefiklerin yanında savaşa girmesini istemişti³¹. İsveç havaalanlarının kullanılması dışındaki, diğer iki isteğin kabul edildiğini görmekteyiz.

İkinci amaç ise Savaş Sonrası Dünya Düzenine dönüktür. Moskova Konferansı sonunda yayınlanan ortak demecin dördüncü maddesinde zirveye katılan devletler:

*“Barışı ve milletlerarası güvenliği korumak maksadıyla hemen mümkün olunca barışsever milletlerin egemen eşitliği prensibine dayanan ve büyük küçük bütün milletlere açık milletlerarası bir teşkilat kurulması zaruretinin kabul etmişler ve ayrıca hak ve düzenin ve devamlı bir ortak güvenlik sistemine bağlanması ve barış ve güvenliğin korunması için Birleşmiş Milletler adına ortaklaşa hareketi sağlayacak bir biçimde, kendi aralarında ve gerektiği zaman Birleşmiş Milletler Demecine imza koyan diğer üye devletler ile karşılıklı görüşmeler yapmayı gerekli görmüşler ve son olarak Savaş sonrası dönemde silahlanmayı bir düzene bağlanmasını ilgilendirecek bir genel anlaşmanın hazırlanması için kendi aralarında ve Birleşmiş Milletlerin diğer üyeleriyle işbirliğinde bulunacakları hususunda da anlaşmışlardır.”*³²

Konferansta görüşülen bir başka önemli konu da; savaş suçlularının etkili bir biçimde cezalandırılmasıydı. Tüm ülkelere ders olacak bir biçimde; savaş sonrasında bir uluslararası mahkeme kurularak, bu savaşa neden olan Faşist, Nasyonal Sosyalist ve Militarist sorumluların yargılanmasına karar verilmişti. Bu amaçla Müttefikler, bir *Kurtarılmış Avrupa Deklarasyonu* yayınlamışlar; Almanya'da Nasyonal Sosyalizm'in İtalya'da Faşizm'in ortadan kaldırılmasını kararlaştırmışlardı³³. Bu konferans, savaş sonrası, Müttefikler tarafından kurulması düşünülen dünya düzeni için yapılan ilk uluslararası toplantı olmuştu.

Toplantıda alınan kararlar ve planlanan düzene baktığımızda, Almanya, İtalya ve Japonya'nın yenilip etkisiz bırakılmasından başka, bu ülkelerin ideolojilerinin de saf

³¹Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi..., s. 392.

³²Ekinci, Türkiye'de Çok Partili..., s. 52

³³Ekinci, Türkiye'de Çok Partili..., s. 52.

dışı bırakılması gündeme getirilmişti. Müttefiklerin savaş sonrası sadece siyasi ve askeri olarak değil, ideoloji olarak da rakipsiz olmak istedikleri görülmektedir.

1.6.2. Tahran Konferansı (28 Kasım-1 Aralık 1943)

Japonya ile yapılacak barış antlaşmasının koşullarını belirlemek için, Chiang Kai Shek ile Kahire’de bir görüşme yapan Roosevelt ve Churchill, oradan 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arası yapılacak zirveye katılmak için Tahran’a geldiler ve orada Stalin ile buluştular.

Stalingrad savaşlarından sonra Alman gerilemesinin tüm cephelerde yaygınlaşması, özellikle İtalya’nın çökmesinin ardından Balkanlarda Alman karşıtı ulusal gerilla hareketlerinin daha da yaygınlaşarak, Nazilere büyük darbeler indirmesi, Üç Büyüklerin ileriye dönük ümitlerinin güçlenmesine neden olan olaylardır. Avrupa’da Müttefik üstünlüğü iyice belirgin hale gelirken, Tahran Konferansı’na katılanlar, yine Moskova Konferansı’nda olduğu gibi, sürmekte olan savaşı sona erdirmek ve savaş sonrası kurulacak dünya düzeni konusunda alınması gereken önlemleri ele aldılar³⁴.

Bu Konferansa Sovyet danışmanı olarak katılan Valantin Berojkov’un aktardığına göre; Roosevelt ve Churchill, faşizmin yok edilmesi için savaşan, olağanüstü çaba harcayan, tüm ülke halklarının, yeni bir dünya savaşının hiçbir zaman tekrarlanmaması için büyük bir heyecan içinde olduğunu görmüşlerdi. Faşizm ve Nasyonal Sosyalizme karşı dünya kamuoyunda beliren tepkiler, Batılı yöneticiler ve bu arada özellikle Roosevelt üzerinde büyük bir duyarlılık oluşturmuş bulunuyordu³⁵. Bu duyarlılık, Rusların Alman Nazilerine karşı gösterdikleri mücadele sebebiyle, Soğuk Savaş’ın ayak seslerinin duyulmaya başlamasına kadar Rus sempatisine kadar ilerleyecekti.

1 Aralık 1943 tarihinde Üç Büyüklerin liderleri Roosevelt, Churchill ve Stalin, önceki iki Konferans boyunca belirgin hale gelmiş bulunan tüm görüş ve çıkar ayrılıklarını bir yana bırakmışlar ve Üç Büyükler Tahran Bildirisi olarak tarihe geçecek belgeyi imzalamışlardır. Bu bildirinin son bölümünde:

“Yeryüzünden köleliği, zulmü, baskıyı kaldırmak için, irili ufaklı bütün milletlerle işbirliği yapmaya çalışacağız. Bu milletlerin demokratik ülkeler topluluğu dünya ailesine katılmalarını sevinçle karşılayacağız. Dünya’da hiçbir kuvvet; karada

³⁴Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi..., s. 393-394.

³⁵Ekinci, Türkiye’de Çok Partili..., s. 54.

Alman ordularını denizlerde denizaltılarını yok etmeye, askeri sanayini havadan tahrip etmeye bize engel olamaz”³⁶ denilerek bu konferansta da uğruna savaşılan değer olarak demokrasi bir kez daha vurgulanmış, diğer ülkelerin demokrasi cephesine katılması istenmiştir. Tüm kötülüklerin nedeni olan Nazi Almanyası’nın, ne pahasına olursa olsun ortadan kaldırılacağı tüm dünyaya ilan edilmişti.

Sovyet yayılmasının sinyalleri, başka bir deyişle savaş sonrası ayrılıkların sinyalleri; aslında Tahran Konferansı’nda kendini belli etmeye başlamıştı. Tahran Konferansı toplandığı sırada Türkiye’nin savaşa sokulması konusuna Stalin karşı çıkmıştı. Türkiye’nin savaşa girmesi demek, yeni cephenin Balkanlarda açılması demektir. Oysaki Balkanlarda bir cephe açılması Balkanlar üzerinde emelleri olan Sovyet Rusya’nın bu amaçlarının suya düşmesi anlamına geliyordu.

Üzerinde durulması gereken başka bir konu demokrasi kavramıydı. Taraflar demokrasi vurgusu yapıyorlardı, ancak bu demokrasi kavramının içinin nasıl doldurulacağı ve ne için bunu istedikleri savaş sonrasında ortaya çıkacak bir durumdu.

1.6.3. Dumbarton-Oaks Konferansı (21 Ağustos-7 Ekim 1944)

Moskova Demecinin belirlemiş olduğu özellikleri taşıyan, dünya düzenini oluşturacak bir uluslararası örgüt kurma yolunda ilk girişim; ABD, İngiltere, SSCB ve Çin hükümetlerinin katılmış olduğu, 21 Ağustos-7 Ekim 1944 tarihleri arasında Dumbarton-Oaks’ta yapılan toplantıda olmuştur.

Bu toplantıda, Atlantik Beyannamesi’nin ruhuna uygun, bir Birleşmiş Milletler Anayasası oluşturulması üzerine tartışmalar yapılmıştır. Bu konuda çeşitli öneriler verilmiştir. Bu önerilerin bir bölümü, Birleşmiş Milletleri bir çatı altında toplayacak uluslararası örgütün amaçlarının ne olacağını belirlemektedir. Bunlar; uluslararası barış ve güvenliği korumak, uluslararası dostluk ilişkilerini geliştirmek, ekonomik ve toplumsal konular gibi insancıl sorunları çözmek için uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi ve bu ortak hedeflere ulaşabilmek için tüm çabaları koordine etmek ve merkezileştirmek gibi görünen amaçlardır³⁷. Savaş sonrası barış ortamını hazırlamak için, örgütün ve üye ülkelerin uymaları gereken bazı kurallar yine bu önerilerde belirlenmiştir. Bu kurallardan en önemlisi hiç kuşkusuz barışsever devletlerin egemen eşitliğinden söz edilmesidir. Bu kural, kurulması düşünülen uluslararası örgütün

³⁶ Ekinci, *Türkiye’de Çok Partili...*, s. 54

³⁷Sander, *Siyasi Tarih...*, s.139.

özelliğini ortaya koyuyor ve genel çizgileri ile Milletler Cemiyeti arasındaki benzerliği kaçınılmaz kılıyordu³⁸.

Öneriler, özellikle kurulması düşünülen uluslararası örgütün amaçlarını gerçekleştirebilmesi için, üye ülkelerin yüklenmeleri gereken temel sorumlulukları belirliyordu. Eski Milletler Cemiyeti Misakında olduğu gibi tüm üyelerin temsil edileceği bir Genel Kurul, küçük devletlerin süreli, büyük devletlerin süresiz olarak bulunacakları bir Güvenlik Konseyi, bir Milletlerarası Adalet Divanı ve Sekreterlik, Birleşmiş Milletler örgütünü oluşturuyordu.

Güvenlik Konseyi barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alacaktı. Kuramsal olarak Birleşmiş Milletlerin her üyesi bir veto hakkına sahipti. Uygulamada ise, daha Birleşmiş Milletler çalışmaya başlamadan, bu hak büyük değişikliğe uğrayacak, yalnızca dünya düzenini kurup, koruyacak olan Güvenlik Konseyine girebilmiş, büyük devletlere Veto Hakkı tanınacaktı. Güvenlik Konseyi, herhangi bir konu üzerinde karar verirken kararlar oybirliği ya da oy çokluğuna dayanarak mı alınacaktı? SSCB konsey kararlarının oy birliği ile alınmasını savunurken, ABD ve İngiltere ise bunun aksini savunuyordu. Bu konu Dumbarton-Oaks'ta çözümlenememiş, daha sonra Kırım Yalta'da yapılacak Üç Büyükler zirvesine bırakılmıştı³⁹.

1.6.4. Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945)

Normandiya çıkarmasından ve Fransa'nın kurtarılmasından sonra, Almanya'nın teslim olması her an beklenir bir durum halini almıştı. Bu durumda, dünya düzeni ve gerekli olan barış için temelden bir anlaşmaya ulaşmak ve SSCB'nin Japonya'ya savaş açmasını sağlamak için Üç Büyükler, 4-11 Şubat 1945 günleri arasında Yalta'da buluşmaya karar vermiştiler.

1943 tarihli Tahran Konferansı'nda üç büyük devlet, ABD, İngiltere ve SSCB, savaş sonrasında kuracakları dünya düzeninin genel hedefleri üzerine anlaşmışlardı. Savaştan sonra kurulacak olan ortak güvenlik sistemi, Birleşmiş Milletler Anayasası maddeleri ile belirginlik kazanmıştı. BM Anayasası, Atlantik Beyannamesi'nde ortaya konulan ilkeler temel alınarak, 1944'te yapılan Dumbarton-Oaks Konferansı'nda

³⁸Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili...*, s. 55

³⁹*Ayın Tarihi*, No: 135, Şubat 1945, s. 264.

hazırlanmaya başlanmıştı. Ayrıca, 1944 sonbaharında Almanya'nın üç devlet arasında işgal bölgelerine bölünmesi üzerinde de anlaşmaya varılmıştı⁴⁰.

Zirvede ele alınan konulara baktığımızda; Ortak Barış Sistemi ile ilgili Birleşmiş Milletler Örgütü tasarısı Dumbarton-Qaks'ta kaleme alınmış ve bu örgütün Genel Kurulunda temsil ile, Güvenlik Konseyinde oylama sorunları çözüme kavuşmamıştı. Zirve'nin 6 Şubat 1945 günlü oturumunda bu sorun ele alındı. Dumbarton Oaks'ta büyük tartışmalara neden olan Güvenlik Konseyinde ki oylama sorunu, Yalta Zirvesi'nde beş büyük devlete sürekli temsil ve veto yetkisi verilmesi ile çözüme bağlandı. Ancak, savaş sonrası dünya düzeninin sürekliliğini sağlayacak olan barış, Üç Büyüklerin tavrına dayanmaktaydı. Churchill'e göre, Küçük devletlerin isteklerini serbestçe açıklama olanağı sağlanmayacak olursa, Müttefikler kendilerini sahte bir mevkiye getirecekler, niyetlerine sadık kalmayacaklardı⁴¹. Eğer böyle bir imaj verilirse, Üç Büyük devletin dünya ulusları üzerinde bir hakimiyet kurmak istedikleri düşüncesi yayılacaktı. Böyle bir izlenim doğmaması için, ABD ile SSCB ve İngiltere'nin yanında Fransa ve Çin de büyük devlet statüsünde bu gruba alındı.

Bu zirve, bir barış konferansı değildi. Savaş sonrası dünya düzeninin kurulabilmesi için diğer konferanslarda anlaşmaya varılmış genel ilkeler üzerinde bu zirvede daha ayrıntılara inilmiş ve başta ABD, SSCB ve İngiltere olmak üzere büyük devletlerin çıkarları gözetilmiş, dağıtılacak toprakların geçici yönetimi, demokratikleşme ön plana çıkarılarak ilgili devletlere verilmişti.

Üç Büyüklerin diğer konferanslarında olduğu üzere Yalta Zirvesinde de Mihver tarafından işgal edilmiş Avrupa ülkelerinde demokratik rejimlerin kurulacağını ön gören, bir "*Kurtarılmış Avrupa Demeci*" yayınlanmıştır⁴². Ancak Batılılar ile Sovyetlerin demokrasi kavramından anladıkları farklı kavramlardır. Bu nedenle Soğuk Savaş sürecinde her iki taraf da demokrasi kavramını kendi anladığı biçimde yorumlayacak, buna göre hareket edecek ve Yalta Zirvesi'nin özüne aykırı hareket etmediğini ileri sürecekti.

Böyle bir anlayış içinde, Üç Büyük devletin temsilcisi Roosevelt, Churchill ve Stalin, kendi ülkeleri ve uluslarının çıkarları doğrultusunda, kurtarılan Avrupa ulusları için yayınladıkları ortak demeçte:

⁴⁰Sadece Almanya ve Avrupa'da değil, dünyanın pek çok yerinde haritaların değişeceği bu konferansta vurgulanmıştır. *Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul-1990, s. 331.Bkz: Ek 1.7.

⁴¹ *Tahran Yalta ve Potsdam Konferansları*, Sinan Yay., İstanbul-1972, s. 102.

⁴²Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili...*, s. 59.

“Nazi Almanya’sının hâkimiyetinden kurtarılmış milletlerle, Mihver’in eski peyki Avrupa memleketlerine müphem siyasi ve iktisadi meselelerini demokrasi usulleriyle halletmeye yardım eylemek” üzere siyasetlerini birbirleri ile uyumlu hale getirmek için anlaşmış olduklarını belirttikten sonra;

“Avrupa düzeninin kurulması ve milli iktisat ve hayatının ihyası kurtarılmış milletlere Naziliğin ve Faşistliğin en son izlerine varıncaya kadar silmek ve istedikleri demokrasi kurallarını verecek” bir biçimde gerekli önlemlerin alınmasının gerekliliğini vurgulamışlardı⁴³. Üç Büyükler; Atlantik Paketi’nı dayanarak, her milletin kendi siyasi sistemini kendisinin belirlemesi gerektiği, işgalci milletler tarafından, demokratik haklarına tecavüz edilmiş milletlere bu hakların verilmesi gerektiğini vurgulamışlardı.

Bu üç devlet, kurtarılan milletlerin demokratik haklarını kullanabilecekleri şartların yaratılmasını kolaylaştırmak için, aşağıdaki hususlarda müştereken yardım edeceklerdi:

1. Dâhili barış şartlarını kurmak.
2. Sıkıntıda bulunanlara yardım için muvakkat tedbirler almak
3. Halkın demokrat unsurlarının geniş ölçüde temsil edilecekleri muvakkat hükümet makamları kurmak ve bunlara, mümkün olur olmaz hür seçimlerle milletin arzusuna itaat eden bir hükümet kurmayı tavsiye etmek.

Bu gibi seçimleri icap ederse kolaylaştırmakla kalmayıp, eğer Üç Büyükler, Avrupa’da herhangi bir kurtarılmış ülkede koşulların gerekli kıldığına inanırlarsa, bu demeçle üstlendikleri ortak sorumluluğu yerine getirmek üzere, gerekli önlemleri almak için derhal aralarında görüşmelere başlayacaklarını da kararlaştırmışlardır. Demecin en son bölümünde ise:

“Atlantik misakı esaslarına olan imanımızı, Birleşmiş Milletler demeciyle giriştiğimiz taahhüdü ve barışı seven milletlerle işbirliği halinde bütün beşeriyetin barışını, güvenliğini hürriyetini ve genel refahını sağlamak üzere kanuna dayanan bir dünya düzeni kurmak hususundaki kararımızı iş bu demeçle teyit ederiz”⁴⁴ denilmekteydi. Ayrıca, Üç Büyüklerin üzerinde durdukları bir başka önemli nokta da; Kurtarılmış milletlerin son faşist kalıntıları ortadan kaldırmaları ve milletlerin özgür iradelerini koruyacak demokratik sistemleri kurmalarına yardımcı olmaktı.

Üç Büyükler, Yalta Zirvesi’nde, 25 Nisan 1945 tarihinde San Francisco’da toplanacak Birleşmiş Milletler Konferansı’na, diğer devletlerin kurucu üye olarak

⁴³Ekinci, *Türkiye’de Çok Partili...*, s. 59.

⁴⁴ *Ayın Tarihi*, No: 135, Şubat 1945, s. 236.

katılabilmelerini de, 1 Mart 1945 gününden önce Mihver Devletlerine savaş açmaları şartına bağlamıştı⁴⁵.

Yalta Konferansı'nda oluşturulan Güvenlik Konseyi'ndeki daimi üyelerin Veto hakkı kullanabilmelerindeki amaç; Üç Büyüklerin ortak çıkarlarını korumaktı. Örneğin, Çin Hong Kong'un geri verilmesini isterse, Mısır, İngilizlere karşı Süveyş Kanalı ile ilgili bir sorun ileri sürecek olursa, Arjantin, ABD'ye karşı bir davayı gündeme getirirse, bu talepler veto edilebilecekti. Çünkü bu devletlerden hiçbiri güvenlik konseyi üyesi değildi. Anlaşmazlığa taraf olan devlet ise sürekli konsey üyesi olsa bile oylamaya katılamayacaktı. Veto hakkını veren 3. paragraf, büyük devletlerin kendi çıkarlarını korumasını sağlayacaktı.

1.6.5. San-Francisco Konferansı (25 Nisan 1945)

Savaş sonrası düzeni etkileyen önemli gelişmelerden biri ve Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kuruluşundaki son aşama olan San Fransisco Konferansı, 26 Nisan 1945'te toplanmış, savaş sırasında bozulan dünya dengesinin yeniden tesis edildiği ve yeni düzende rol kapma ve yer edinme yarışına dönüştüğü bir toplantı olmuştur.

1941 yılında barışın sağlanması için uluslararası bir örgütün kurulması gerekliliği gündeme getirilmişti. Dumbarton Oaks Konferansında içeriği şekillenmiş ve Yalta Konferansı'nda BM'nin kurulması için San-Francisco'da bir toplantı düzenlenmesine karar verilmişti. 25 Nisan 1945'te, savaşın sonunun geldiği ama henüz bitmediği tarihte, dünya güvenlik örgütü antlaşmasını düzenlemek için, resmi adı "*Uluslararası Örgüt Oluşturmaya Mahsus Birleşmiş Milletler Konferansı*" toplandı. Yalta'da alınan karara göre; tarafsız devletlerle, BM üyelerinden herhangi birisiyle savaş halinde bulunan devletler konferansa davet edilmemişti.

Kurulması öngörülen Birleşmiş Milletler Örgütü'nün yapısı, örgütte devletlerin nasıl temsil edileceği konularında farklı görüşlerin olması, küçük devletler ile büyük devletler arasında çatışmaya sebep olmuş ve sonuçta 5 büyük devletin (ABD, SSCB, İngiltere, Çin ve Fransa) Güvenlik Kurulunda sürekli üyeliği ve veto hakkı elde etmesi ile sonuçlanmıştır. Savaştan sonra ABD ile SSCB'nin yol ayrımına geldiğini gösteren çatışmalar yaşanmıştır. Konferansta, Polonya'nın temsil şekli konusunda anlaşmazlık yaşanmış; ABD geçici Polonya hükümetinin temsil etmesini isterken, SSCB Polonya'yı denetimi altında tutmak istemiştir.

⁴⁵ *Ayın Tarihi*, No: 135, Şubat 1945, s. 293.

San Francisco Konferansı'nda Dumbarton Oaks Önerileri geliştirilerek, Birleşmiş Milletler Antlaşması hazırlanmış ve Konferansa katılan 51 devletin oy birliği ile kabul edilmiştir. BM Anayasası ilerleyen süreçlerde devletlerin iç politikalarında da etkili olacaktır. Ayrıca Sovyetler lehine boğazların statüsünün değiştirilmesi yönünde de kararlar alınmıştır⁴⁶.

1.6.6. Potsdam Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945)

Hitler ortak tehlikesine karşı işbirliği yapan ABD ve Sovyetler Birliği, bu tehlike bertaraf edildikten hemen sonra, 1945 Temmuz'unda, Almanya'ya karşı kazanılan zaferin ihtişamını sergilemek istercesine, Prusya'nın kraliyet merkezi olan Potsdam'da toplanan konferansta, artık birbirlerine mesafeli davranacaklarının ilk işaretlerini verdiler. İki ülke de savaşın getirdiği yıkımı ortadan kaldırmayı ve Avrupa'nın yeniden inşasını istemekteydi⁴⁷. Ancak savundukları ideolojilerin farklılığı onları bu ortak hedefe ulaşmada işbirliğine değil, çatışmaya sevk edecekti. Bu çatışma, ya da yaygın adıyla Soğuk Savaş, Avrupa'nın ve hatta dünyanın, iki kutba ayrılması ile sonuçlanacaktı.

Yalta ve Potsdam Konferansları arasındaki sürede, uluslararası durumda da önemli gelişmeler olmuş, üç büyük devlet arasında savaş içinde başlayan işbirliğinin, savaştan sonra da devam edip etmeyeceği konusunda tereddütler belirmeye başlamıştı. Alman saldırganlığının tekrar ortaya çıkması ve stratejik tehdit oluşturmaları konusunda Batılı devletlerle aynı görüşte olan Sovyetler Birliği, Siyasi ve ekonomik konularda farklı düşünüyor, serbest piyasa ve demokratik seçim söylemlerinde onlardan ayrışıyordu.

Konferansta Polonya, İran ve Boğazlar sorununun ardından gündeme gelen en önemli konu, Almanya'daki Nazi kuruluşlarının ortadan kaldırılarak, bu ülkenin Nazilerden temizlenmesi ve savaş suçlularının cezalandırılması olmuştur. Bu amaçla uluslararası Nürnberg Mahkemesi'nin kurulmasına karar verilmiştir. Müttefiklere göre; Almanya'nın Nazilerden temizlenmesi ile silahtan arındırılması birbirini etkileyen unsurlardır. Çünkü Nazizm ortadan kalkarsa Militarizm de kalkar, demokratik düzen kurulur, bu ülkenin bir daha Statu-quo'yu bozmak için harekete geçmesi mümkün olmazdı. Nazizmi ortadan kaldırmak için, Alman eğitim sistemini kökünden değiştirip,

⁴⁶Ayşe Şatıroğlu, "San Francisco Konferansı Sonrası Dünyada Türkiye'nin Yer Arayışı" <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/431228>, s. 28.

⁴⁷ Çağrı Erhan, "Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar", AÜSBF Yay., s. 261.

yeni kuşakları demokrasiye alıştırmak gerekmektedir. Bunun için de Almanya'nın bir süre işgal altında kalması öngörülmektedir. Demokrasiyi kurmak için, tüm Almanya'yı kapsayan ve yerel özerkliğe sahip devletlerden kurulu bir federasyon kurulmasına karar verilmiştir. Bu karar, Soğuk Savaşı tetikleyen olaylardan biridir.

Üç Büyüklerin tüm konferanslarında olduğu gibi Potsdam'da da ulaşılmak istenen ortak amaç; totalitarizmin yeryüzünden kaldırılması ve kendilerinin kurmak istedikleri savaş sonrası dünya düzenine uygun olarak, demokrasinin dünyaya egemen rejim haline getirilmesiydi. Ancak, demokratikleşme kavramı Potsdam Konferansı'nda daha belirgin bir biçimde öne çıkarılmaktadır. O kadar ki; İtalya'nın 1943 yılından beri Demokrasilerle işbirliği içinde olduğu göz önünde tutularak, barış hükümlerinin mümkün olduğunca yumuşak tutulmasına karar verilmiş, Başkan Truman'ın önerdiği biçimde, İtalya'nın siyasal özgürlüğünü, iktisadi kalkınmasını geliştirmek ve İtalyan halkının kendi hükümet biçimini seçebilmelerini sağlamak için tüm önlemler alınmıştır. Öte yandan, İspanya'nın savaştan önceki ve sonraki siyasal rejimi ile savaş boyunca Mihver ile yakınlaşması gündeme getirilerek, bu ülke için en etkin acil önlemlerin alınması gerektiği vurgulanmıştır. İspanya sorunu gündeme geldiğinde, ilk sözü Churchill alarak:

“İngiliz Hükümeti şimdiki ve bundan önceki Franco'ya ve Hükümetine nefret duymaktadır. İspanya'nın politikasından bir takım şeyler çeşitli durumlar, bizim İngiliz ölçülerimize göre bütünüyle demokratik olmayan şeylerdir.

*Franco, bana bazı başka Batılı ülkelerle birlikte Sovyetler Birliği tehlikesine karşı kendisiyle birleşmemiz gerektiğini söyleyen bir mektup gönderdiğinde, kabinenim izniyle, çok soğuk bir cevap gönderdim”*⁴⁸ demiş, Franco rejimine karşı duygularını ortaya koymuştur. Stalin ise; *“Franco rejiminin güçlendiğini, başka ülkelere de yarı faşist rejimlerin kurulmasına yol açan bir rejim olduğunu”*⁴⁹ düşünmektedir. Bununla birlikte Stalin, İspanya'ya karşı bir müdahale düşünmemekle birlikte, Üç Büyüklerin *“Franco'dan yana değil de demokrasiden yana olduğunu gösterecek diplomatik alanda daha esnek yollar bulunmasını”*⁵⁰ istemektedir.

Stalin'in böyle rahat konuşmasını sağlayan şey, Avrupa ülkelerinin yanında, Amerika'nın basın ve kamuoyunda da Faşist ve Nazi rejimlerini andıran totaliter hükümetlere karşı beliren tepkilerdir. Bu tepkileri öne çıkaran Stalin:

⁴⁸ Tahran Yalta ve Potsdam Konferansları Gizli Belgeler, Çev. Fahri Yazıcı, Sinan Yay., İstanbul-1972, s. 173.

⁴⁹ Tahran Yalta ve Potsdam..., s. 173.

⁵⁰ Tahran Yalta ve Potsdam..., s. 176.

*“Franco rejimini bugünkü durumunda bırakmak tehlikeli olacaktır. Bu sorunu atlarsak, İspanya’daki Franco rejimini onayladığımız ya da içten içe desteklediğimiz düşünülecektir.”*⁵¹ demektedir.

Bu nedenle Üç Büyükler, Konferansın sonunda yayınlanan ortak üçlü bildirinin 10. bölümünde:

“İlgili oldukları sürece, savaş süresince tarafsız kalan, belirtilen nitelikleri taşıyan ülkelerin Birleşmiş Milletlere üye olma isteklerini destekleyeceklerdir” denilirken aynı bölümde Üç Büyükler, *“Alman halkına demokrasi ve barış temellerine dayanan bir rejimin kurulması fırsatı tanınmasını, bu rejim için de, ırk, milliyet ya da din farkı gözetilmeden tüm vatandaşlara eşit haklar verilmesini”*⁵² öngörmektedir.

Ayrıca Üç Hükümet, Japon halkının demokrasi eğilimini güçlendirmek ve yeniden canlandırmak için, tüm engelleri kaldıracak; temel insan haklarının yanı sıra düşünce, din, konuşma özgürlüğünü sağlayacak tüm önlemlerin alınması konusunda da anlaşmıştır.

Konferansın sonucu bize gösteriyor ki; savaşın galibi olan devletler, aralarındaki mücadelenin sinyallerini vermelerine rağmen, kendi çıkarlarını gözeterek kuracakları savaş sonrası dünya düzenine uygun olarak, demokratik bir dünya düzeni tasarlamışlardır.

Konferans sırasında, ileride taraflar arasında sorun yaratacak olan Boğazlar da gündeme gelmiş ve tartışmalara neden olmuştu. Stalin, Motreux Sözleşmesi’nin bazı maddelerine karşı çıkıp değiştirilmesini önermiş ve Boğazlarda üs kurma isteğinde ısrar etmişti. Churchill, Stalin’in isteklerine karşı, Boğazlar konusunun iki taraflı olmadığını söylemiş ve sonuç olarak tarafların Türkiye’ye istek ve görüşlerini teker teker belirtmesi kararlaştırılmıştır⁵³. Konferansta çözülemeyen Boğazlar meselesi, Soğuk Savaş’ın başlaması ve devam etmesi sürecinde çatışma konularından biri olacaktır.

1.7. İkinci Dünya Savaşı ve ABD

Hitler, Sovyetler Birliği’ne saldırdığı zaman, senatör olarak görev yapan Truman, iki diktatörü eşit görmüş ve Amerika’nın onları ölünceye kadar birbirleriyle savaşmaları için cesaretlendirmesi önerisinde bulunmuştu: *“Hangi şartlar altında olursa olsun Hitler’i galip görmek istemesem de, Almanya’yı kazanıyormuş gibi*

⁵¹ Tahran Yalta ve Potsdam..., s. 176.

⁵² Tahran Yalta ve Potsdam..., s. 355.

⁵³ Fahir Armaoğlu, “İkinci Dünya Harbinde Türkiye”, *AÜSBF Dergisi*, C. XIII, No: 2, Haziran 1958, s. 177-178.

*görürsek Rusya'ya yardım etmeliyiz. Böylece onların mümkün olduğu kadar çok adam öldürmesine izin vermeliyiz. İkisi de sözlerine sadık değiller.”*⁵⁴ Truman'ın bu bakış açısı, savaş sırasında ve sonrasında ABD'nin izleyeceği politikanın şekillenmesinde etkili olmuştur.

ABD'nin siyasi ve ekonomik politikaları, İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen olaylara ve savaşın sonucuna göre şekillenmiştir. Ödünç Verme ve Kiralama Yasası gereği, savaş sırasında ülkelere verdiği borçlar ve savaşın yol açtığı yıkımdan etkilenen ülkelere savaş sonrası yaptığı yardım, O'nun bu ülkeler üzerinde hegemonya kurmasını kolaylaştırarak dünya dengesinde aktif politika izlemesinin önünü açmıştır.

ABD, İkinci Dünya Savaşı enkazından görece hafif kayıplarla çıktı. Mihver güçlerine karşı verilen savaşta ülkenin asker ve denizcilerinin neredeyse dörtte üçü savaş meydanında olmak üzere, yaklaşık 400.000'inin yaşamlarını kaybetmelerine karşın, bu rakamların savaştaki genel ölü sayısının % 1'inden ve ABD'nin Sovyet ortağının kaybının % 2'sinden azını temsil ettiğini vurgulamakta yarar var. Avrupa, Doğu Asya, Kuzey Afrika ve başka yerlerdeki muadillerinin aksine, ABD'li sivillerin çoğu için savaş yokluk değil, refah anlamına geldi. 1941 ile 1945 yılları arasında ülkenin gayri safi milli hasılası ikiye katlandı ve on yıllık buhranın getirdiği yokluklara alışmış ABD vatandaşlarına son derece üretken bir tam istihdam ekonomisinin mucizelerini yaşattı. Savaş yıllarında reel ücretler hızla ve çarpıcı oranda yükseldi ve sivil vatandaşlar bol miktarda ve ucuz tüketim mallarına erişebildiler. Savaş, Seferberlik ve Reorganizasyon Dairesi direktörünün yorumuyla; “*Amerikan halkı daha önceki tüm zamanlardan % 50 oranında daha iyi yaşamayı öğrenmek gibi hoş bir zorlukla karşı karşıya kaldı.*” Savaş sırasında, ekonomide görülen ve Roosevelt'in New Deal politikasıyla aşılamayan gevşeklik, nihayet ortadan kaldırılmış, kaynaklardan ve insan gücünden etkin biçimde yararlanılmıştı. Beş yıl boyunca, ülkedeki üretim donanımının boyutları %50, fiziksel mal verimi ise %50'nin üzerinde artmıştı. Bu dönemde, ABD'nin ekonomisi, o zamana kadar hiç görülmeyen bir biçimde yılda %15 büyümüştü. ABD, büyük güçler arasında yoksullaşmak yerine zenginleşen tek ülkeydi. 1945'te Washington'un 20 milyar dolarlık altın rezervi vardı ki, bu toplam dünya rezervinin 2/3'sini oluşturuyordu⁵⁵. Mart 1945'te yeni Başkan Harry S. Truman şu yorumuyla bariz bir gerçeğe parmak bastı: “*Bu savaştan dünyanın, belki de tarihin, en*

⁵⁴ Kissinger, *Diplomasi*, s. 406.

⁵⁵Herbert L. Peacock, *A History of Modern Europe 1789-1981*, Oxford-1982, Heineman, p. 371.

güçlü ulusu olarak çıktık."⁵⁶ Bu düşünce ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası, uluslararası alanda hakim bir güç olma arzusunu tetikleyecektir.

ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan güçlü olarak çıksa da, savaşın yarattığı yeni dünyanın korkutucu belirsizliklerini, ne savaşın Amerikan halkına kazandırdığı ekonomik yararlar hafifletebiliyordu, ne de Mihver saldırılarına karşı verilen mücadele sırasında ülkelerinin kazandığı giderek artan askeri güç, üretim gücü ve uluslararası prestij. Japonların Pearl Harbor'a saldırıları, Amerikalıların 19. Yüzyıl başlarındaki Napolyon Savaşlarından beri tadını çıkardıkları incitilmezlik yanılmasını yerle bir etmişti. Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD'nin dış siyasetinin ve savunma siyasetinin merkezi motiflerinden biri olan *Ulusal Güvenlik* saplantısının kökenleri doğrudan, 7 Aralık 1941 tarihli Japon saldırısıyla sonuçlanan ve mitleri sona erdiren olaylara dayandırılabilir. 60 yıl sonra New York'la Washington'a yapılan terörist saldırılarına dek Amerikalılar, kendi ülkelerinde böylesine doğrudan ve böylesine beklenmedik bir saldırı yaşamayacaklardı.

Amerika askeri strateji uzmanları Japon saldırısından, gelecek açısından her biri derin anlamlar taşıyan pek çok ders çıkardılar. İlk olarak, teknolojinin, özellikle de hava gücünün dünyayı küçülttüğünü ve Amerika'nın çok övündüğü iki okyanusluk bariyerin artık dış saldırılardan yeterince koruma sağlamadığını anladılar. Gerçek bir güvenlik için artık, yurt kıyılarının çok ötesinde başlayan bir savunmaya ihtiyaç vardı. Askeri söylemle; *derinlemesine savunma*⁵⁷. Bu kavram, Roosevelt'le Truman yönetimlerinin savunma yetkilerini, ABD kontrolünde bütünleşmiş, küresel bir hava ve deniz üsleri ağı kurulmasını, aynı zamanda geniş çaplı hava transit haklarının müzakere edilmesini savunmaya yöneltti. Bunlar, ABD'nin gücünü olası sorunlu bölgelere kolayca yönlendirebilmesini ve gelecekteki düşmanlarını ve Amerikan topraklarını vuracak gücü ortadan kaldırabilmesini ya da caydırabilmesini sağlayacaktı. Dışişleri Bakanlığı'nın derlediği 1946 tarihli temel bölgeler listesi, ABD'nin askeri üs gereksiniminin ne denli geniş çaplı olduğunu görebilmemizi sağlıyor. Bu listede başta gelen yerler arasında Burma, Kanada, Fiji Adaları, Yeni Zelanda, Küba, Grönland, Ekvator, Fransız Fas'ı, Senegal, İzlanda, Liberya, Panama, Peru ve Azor Adaları yer alıyordu.

Üst düzey Amerikan strateji uzmanları, ikinci olarak ve daha geniş çaplı bir yaklaşımla, ülkenin askeri gücünün körelmesine bir daha asla izin verilmeyeceğinde

⁵⁶ Robert J. McMahon, Soğuk Savaş, Çev. Sinem Gül, Dost Kitapevi Yay., Ankara-2013, s. 15.

⁵⁷ McMahon, *Soğuk Savaş*, s. 16.

kararlıydılar. ABD askeri gücü, yenedünya düzeninin temel unsuru olmalıydı. Bu nedenle Roosevelt ve Truman yönetimleri, hiçbir ülkenin gerisinde kalmayacak deniz ve hava üsleri kurmakta, Pasifik'te güçlü bir askeri varlığa sahip olmakta, Batı yarıküreye hâkim olmakta, yenilgiye uğratılmış olan İtalya, Almanya ve Japonya'nın işgallerinde merkezi bir rol üstlenmekte ısrarlı oldular. Soğuk Savaş'ın patlamasından bile önce, ABD'nin strateji planlamacıları, son derece geniş çaplı bir ulusal güvenlik kavramı üzerinde çalışıyorlardı.

ABD'li siyaset planlayıcılarının İkinci Dünya Savaşı deneyiminden çıkardıkları üçüncü ders, ülkenin güvenlik gereksinimlerine dair geniş çaplı vizyonu daha da pekiştirdi: *“Düşman bir devletin ya da devletler birliğinin Avrupa ve Doğu Asya halkları, toprakları ve kaynakları üzerinde baskın bir kontrole sahip olmasına bir daha asla izin verilemezdi”*⁵⁸. Jeopolitikçilerin kullanmayı sevdikleri adla Avrasya Bölgesi, dünyanın en büyük stratejik-ekonomik ganimetiydi. 1940-1941 dönemi olaylarının acı bir biçimde gösterdiği gibi, zengin doğal kaynakları, ileri sanayi altyapısı, vasıflı işgücü ve gelişmiş askeri tesisleri bileşimiyle dünya gücünün kaldıraç noktasıydı. Mihver güçleri, 1940'ların başında Avrasya'nın büyük bölümünün kontrolünü ele geçirdiklerinde uzun süreli bir savaş verme, dünya ekonomisini altüst etme, Batı Yarıküreyi tehdit etme ve sonunda buraya saldırma olanağını elde etmiş oldular. ABD'nin savunma yetkilileri, böyle bir şeyin yeniden yaşanması durumunda uluslararası sistemin bir kez daha istikrarsızlığa sürükleneceğinden, dünya güç dengesinin tehlikeli bir biçimde bozulacağından ve ABD'nin fiziksel güvenliğinin ciddi derecede riske gireceğinden kaygılanıyorlardı. Üstelik ABD'ye karşı dolaysız bir saldırının önü alınsa bile, Amerikalı liderler yine de böyle bir şeye hazırlanmak zorunda kalacaklardı ve bu da hem askeri harcamalarda hem daimi savunma kurumunun büyüklüğünde çok önemli bir artış, yurttiçi ekonominin yeniden biçimlendirilmesi ve ülke içinde değerli ekonomik ve siyasi özgürlüklerin sınırlaması anlamına gelecekti. Kısacası Avrasya'ya Mihver güçlerinin egemen olması ya da gelecekte düşman bir gücün Avrasya'nın kontrolünü ele geçirmesi, ABD'nin temel inanç ve değerleri açısından çok önemli olan siyasi özgürlük ekonomisini tehlikeye sokacaktı. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı deneyimi, Avrasya'da avantajlı bir güç dengesini korumanın ne kadar önemli olduğu konusunda zorlu bir ders olmuştu.

⁵⁸ McMahon, *Soğuk Savaş*, s. 17.

Amerikan düşünüşüne göre dünya düzeninin askeri-stratejik boyutları, ekonomik boyutlarından ayrılamazdı. ABD’li planlamacılar, daha serbest ve açık bir uluslararası ekonomi sisteminin kurulmasını da, tarihin en dehşet verici çatışmasının küllerinden kurmaya kararlı oldukları yeni düzenden aynı derecede ayrılmaz sayıyorlardı. Dışişleri Bakanı Cordell Hull’a göre deneyimleri onlara, serbest ticaretin; barışın temel önkoşulu olduğunu öğretmişti. Buhran on yılının karakteristik özellikleri olan otarşi, kapalı ticaret blokları ve yatırımla döviz konvertibilitesinin önündeki milliyetçi bariyerler, devletler arası rekabet ve çatışmayı teşvik etmekten başka sonuç vermemişti. Amerikan formülüne göre daha açık bir dünya, daha müreffeh bir dünya demektir. Daha müreffeh bir dünya da daha istikrarlı ve barışçı bir dünya olacaktır. ABD, bu hedeflere ulaşmak için savaş döneminin diplomatik konseylerinde çok taraflı serbest ticaret rejimi, tüm ülkeler için eşit yatırım fırsatları, istikrarlı döviz kurları ve tam döviz konvertibilitesi yönünde baskı yaptı. 1944 sonlarında toplanan Bretton Woods Konferansı’nda, bu ilkelerin genel kabul görmesine ve küresel ekonominin istikrara kavuşturulmasından sorumlu iki temel uluslar üstü kurumun, Uluslararası Para Fonu’yla Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası’nın (Dünya Bankası) kurulmasına öncü oldu. Dünyanın önde gelen kapitalist devleti, savaş sonunda dünya mal ve hizmetlerinin % 50 gibi şaşırtıcı bir bölümünün üreticisi olan ABD’nin, Roosevelt ve Truman yönetimlerinin ve ABD iş dünyasının coşkuyla benimsedikleri yeni, çok taraflı ticaret rejiminden fayda sağlayacağına kesin gözüyle bakılıyordu. Amerikan idealleri, Amerikan çıkarlarıyla ayrılmaz biçimde iç içe geçmişti.

Amerikan basınının, Amerikan halkını dünya liderliğine hazırlar nitelikteki yazılarında “*Büyük Amerikan Cumhuriyeti’nde güç ve sorgulanamaz niyetlerin artık el ele olmasının yalnızca ABD’nin değil, tüm dünyanın talihi*”⁵⁹ olduğunu yazarken, Amerikan toplumunun canlılığını ve özgüvenini ifade ediyordu. ABD’nin haklı kaderine dair bu tür inançlar, Amerikan tarih ve kültürü içerisinde derin köklere sahipti. ABD’li liderler, ülkelerinin böylesine önemli bir geçişi gerçekleştirme gücünden pek de kuşku duymuyorlardı. Oluşturmaya çalıştıkları küresel düzenle insanlığın geri kalanının gereksinim ve çıkarları arasında olası bir çelişki de görmüyorlardı. Pek az yenilgi yaşamış bir halkın kibrine kapılmış olan Amerikalılar, Dean Acheson’ın sözcüklerini kullanırsak, “tarihi kavrayıp kendine uydurma” güçlerinden kuşku duymuyorlardı. Geriye tek bir önemli engel kalıyordu. Life dergisinin Temmuz 1945’te uyardığı gibi,

⁵⁹ *Chicago Tribune*, 17 December, 1944, p. 1.

“Sovyetler Birliği dünyada bizim gerçek adalet ve iyi yaşam kavramlarımıza meydan okuyacak dinamik güce sahip tek ülke olduğundan, Amerikalılar için bir numaralı sorundur.”⁶⁰ Savaşın bitiminden itibaren, ABD düşüncesinin temelinde Sovyetleri rakip olarak görmek vardı.

1.8. İkinci Dünya Savaşı ve SSCB

SSCB’nin savaş sırasında çok iyi bildiği bir şey vardı; Batı kendisine düşmandı. Almanya’nın doğuya doğru genişlemesi ile Almanya’ya yaklaştı. Batılıların Almanya ve SSCB’yi savaştırarak zayıf düşürmeye çalıştığını düşünüyordu. Bu düşüncesinde haksız sayılmazdı. Tarihindeki güvenlik gerekçesiyle yayılma psikolojisi, bu dönemde emperyalist ideallerin de dâhil olması ile, İkinci Dünya Savaşı’nın kendine verdiği fırsatla yeniden ortaya çıkacaktır.

İkinci Dünya Savaşı’nda en çok can kaybını Kızıl Ordu ve sivil Sovyet halkı vermişti. 22 Haziran 1941’de başlayan Almanların Barbarossa Harekâtı ile kendisini eski müttefiki ile savaşır durumda bulan Sovyetler, 3 yıl boyunca Batılı devletlerin de ekonomik yardımıyla, Almanları Doğu Cephesinde durdurdu. Ancak Stalin’in Batılı devletlerden beklediği, ekonomik yardımdan çok, üzerindeki Alman yükünü hafifletecek ikinci bir cephenin açılmasıydı. ABD ve İngiltere, biraz da bilinçli olarak, bu cepheyi 1944 Haziran’ına kadar açmadılar. Bu gecikme de daha çok can ve mal kaybına ve ekonominin daha çok bozulmasına yol açtı.

Rusya’nın küresel güç olabilmek yolundaki girişimleri, Batı’nın ciddi siyasal ve ekonomik hataları sonucunda kademeli olarak etkinliğini arttırmıştır. Öncelikle, kapitalizmin 1929 ekonomik krizi neticesinde, Avrupa’da antidemokratik siyasal oluşumlara uygun zemin hazırlaması, Alman faşizminin yükselişine basamak teşkil etmiştir. Hitler’in işgal ordularına karşı, Sovyet Kızıl Ordusu’nun Berlin sokaklarında sona eren kesin galibiyeti⁶¹, Yalta Konferansı’nda Alman tehlikesini öncül sebep gösteren Moskova’nın pazarlık yeteneğini arttırmıştı. Stalin, Avrupa savunma hattına karşı oluşturduğu kendi tampon bölgesinde Doğu Almanya topraklarını işgal ettiği gibi, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Baltık ülkeleri, Bulgaristan ve Romanya’da komünizmin siyasal yaşam alanını genişletmekten çekinmemişti. Böylelikle Moskova’nın yükselişi, Avrupa Kıtası’nı Demir Perde ile ikiye bölmekle kalmamış, 21.

⁶⁰ Mcmahon, *Soğuk Savaş*, s. 20.

⁶¹ İkinci Dünya Savaşı Ruslar’a normal şartlarda asla yapamayacakları bir şeyin fırsatını vermiştir; Almanları yenmek için Avrupa ortalarına kadar gelmek. Bkz: Ek 1. 8.

Yüzyılda sonuçları devam edecek şekilde, nüfuz alanını Hindistan ve Çin topraklarına kadar genişletmiştir. Sosyalizm ve kapitalizmin ideolojik farklılaşımı, Avrasya hinterlandında Kremlin'in manevra alanını güçlendirirken; Arap sosyalizmi, Ortadoğu ve Kuzey Afrika boynuzunda SSCB'nin kritik bir çekim gücü elde etmesine sebep olmuştur. İkinci önemli gelişme ise Sovyet gücü karşısında ABD'nin harekete geçerek, Avrupa kıtasını kontrol eden Kızıl Ordu'nun konvansiyonel gücüne karşı, nükleer caydırıcılık şemsiyesi altında mukabil dengeyi yakalayabilmek yolundaki stratejik girişimlerini harekete geçirmesidir⁶².

Savaş sonrasında Sovyet Rusya'nın emperyalist düşüncelerle yayılması, önlem alınmasını gerekli kılmış, Churchill meşhur *demir perde* konuşmasını yapmıştır. Ancak Stalin'i yayılmaya iten sebeplerden biri de, Stalin ile Churchill arasında, Ekim 1944'te yapılan görüşmede aldıkları kararlardır.

Yüzdeler Anlaşması olarak literatüre geçen bu görüşmede, İngiltere ve Rusya Doğu Avrupa'da sahip olacakları üstünlüğü yüzdelerle belirlemişlerdir. Macaristan'da İngiltere %50, Sovyetler %50, Bulgaristan'da %25, %75; Romanya %10, % 90; Yugoslavya'da %50, %50; Yunanistan'da %90, %10⁶³. Churchill'in anılarında yazdıklarından anlaşıldığına göre, bu anlaşma o andaki savaş durumu düzenlemesiydi ve imzalanacak olan barış antlaşmalarında değişikliklere açıktı⁶⁴. Gerçek ne olursa olsun, böyle bir düzenlemenin savaş sonrası gelişmelerini etkileyeceği açıktı ve öyle de oldu. Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ülkelerinde askeri üstünlüğünü sonuna kadar kullanırken, Yunanistan'a karışmadı ve İngiltere, Yunan iç savaşında kralcı hükümete tam destek verirken, Sovyet Rusya Yunan komünistlerine doğrudan yardım yapmadı.

Bu durum, daha Şubat 1945'te Müttefik liderlerinin Yalta'daki buluşmasında belirginleşmişti. Bu buluşmada varılan mutabakat Avrupa'da yaklaşık yarım yüzyıl sürecek bir barış düzeninin temelini attı. Bu temel üzerinde Avrupa doğu ve batı yarısı olmak üzere yeniden ikiye bölündü. Eski bölünmenin üzerine yeni katmanlar eklenirken, Adriyatik ve Baltık Denizleri arasındaki sınır bir kez daha gerçeğe dönüştü. Aynı yılın sonunda, Avrupa'nın doğusunda Yunanistan hariç tüm devletlerin hükümetlerinde komünistler ya egemen durumdaydı ya da iktidarı paylaşıyordu. Sovyet ordusu komünizmin diğer ülkelere yayılmasında devrime göre çok daha iyi bir araç

⁶²Mesut Hakkı Çaşın, *Rus İmparatorluk Stratejisi*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul-2006, s. 161-162.

⁶³ Kissenger; Churchill'in, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'nın doğusunda ilerlemesinin durdurmak için yeterli gücü olmadığını farkında olması sebebiyle bu görüşmenin gerçekleştiğini ve nüfuz alanlarının belirlendiğini söyler. Churchill, nüfuz alanlarını çizdiği kâğıdı Stalin'e vermiştir. Bkz: Ek 1.9.

⁶⁴ Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul-2009. s. 48.

olmuştu. Savaştan önce kurulan Baltık Cumhuriyetleri, 1939'da içine düştükleri Sovyet kışkıracısından kurtulamadı. Ayrıca savaştan önce Polonya ve Romanya'ya ait olan bazı topraklar, artık Sovyetler Birliği'nin sınırları içinde kalmıştı⁶⁵.

1.9. İkinci Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi ve Etkileri

Nazi Almanya'sının sonu Normandiya çıkarmasından sonra görülmüştü. Müttefik ordularının yaptığı çıkarma harekâtı püskürtülmüş olsaydı bile, Almanya'nın yenilgisi kaçınılmazdı. Çünkü Müttefiklerin, özellikle hava gücü, Almanlarınkine karşı çok üstündü. Ancak Alman komutanlar asılma korkusuyla savaşı devam ettirdiler.

Savaşın asıl yükünü çeken Sovyet güçleri, 25 Nisan 1945 günü Berlin'i kuşattılar. 27 Nisan'da Amerikan güçleriyle buluştular. Şiddetli sokak çatışmalarından sonra, Berlin 2 Mayıs günü Müttefiklerin eline geçti. Bu arada 2 milyon dolayında Alman askeri de Sovyet cephesinden kaçarak, ABD ve İngiliz güçlerine teslim oldular.

Güney cephesinde, bütün muharebelerin fiilen 2 Mayıs 1945'te sona erdiği İtalya'da, teslim belgesi üç gün önce imzalanmıştı. 4 Mayıs'ta benzer bir teslimiyet belgesi Montgomery'nin karargâhında, Kuzeybatı Avrupa'da bulunan Alman birliklerince imzalanmıştı. 7 Mayısta Eisenhower'ın karargâhında, Rusların, Amerikalıların, İngiliz ve Fransız temsilcilerinin huzurunda, bütün Alman birliklerinin kayıtsız şartsız teslim olduklarını belirten bir başka anlaşma daha imzalandı⁶⁶. Avrupa'daki savaş, resmen 8 Mayıs 1945 gece yarısı bitmişti, ancak bu, fiili olarak bir hafta önce biten savaşın nihai ve resmi sonucuydu. Savaşın tüm cephelerde sona ermesi ise, Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombalarından sonra, Japonya'nın 2 Eylül 1945'te Almanya'nın kabul ettiğine benzer şartlarda teslim olmasıyla gerçekleşti⁶⁷.

İkinci Dünya Savaşı, ABD dışında, savaşa katılmayan ülkeler de dâhil olmak üzere olumsuz etki bırakmıştı. Bir kere sanat, Avrupa'dan ABD'ye taşınmıştı. Bunun yanında insan psikolojisi üzerindeki etkisi, atom bombası korkusu ve kıvılcık tehlikesinin insan zihnine kazınması, nüfus oranlarının değişmesi, okur-yazar oranları ve sanayisi harap olmuş ülkelerin iş sorunları, İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz sonuçları arasındaydı.

⁶⁵ John M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Yay., İstanbul-2016, s. 669-670.

⁶⁶ Turgay Merih, *Soğuk Savaş ve Türkiye*, Ebabil Yayınları, Ankara-2006, s. 22-23.

⁶⁷ ABD'nin Missouri zırhlısında Japonya'nın Teslim Belgesini imzalaması, savaşı tamamen bitiren olaydır. Bkz: Ek 1.10.

1.9.1. Savaşın Siyasi Sonuçları

Almanya, İtalya ve Japonya gibi, Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılmış barış antlaşmalarına aykırı siyasaları benimsemiş, revizyonist devletlerin yenilmesinden sonra; dünya güç dengesi bütünüyle değişmiş, meydana gelen büyük yıkımlar neticesinde, Avrupa'nın tüm dünyayı etkileyen politik gücünün artık geride kaldığı görülen bir gerçektir⁶⁸. ABD, SSCB gibi daha önce dünya siyasasında ikinci derecede etkili olan devletler ön plana çıkmış, İngiltere, Fransa gibi, savaş bitkini, dünyanın bir önceki siyasasının yıldızı olan devletler geri plana itilmişlerdi. 1945 yılının bir başka önemli özelliği; Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm gibi bir zamanların gözde totaliter rejimlerinin, ideolojik anlamda eski çekiciliklerini yitirmesi, savaş sonrası dünya düzeninin yükselen değerleri olan demokrasi ve komünizmin birer seçenek olarak savaşın galipleri tarafından dünya uluslarına dayatılmış olmasıdır.

Savaştan sonra Avrupa merkezli dengenin bozulmasının yanında, Avrupa'da birbirini dengeleyen devletlerin dengesi de bozuldu. 20. Yüzyılda Almanya, Moskova'nın gücüne set çeken en önemli Avrupa kuvvetiydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, her ne kadar tamamen istikrarlı değilse de, güçler dengesi için bir temel mevcuttu. Bu temel 1945'te yıkılmıştı. Sovyetler Birliği'nin silahlı kuvvetleri, tarihte tampon devletler kuşağını oluşturan ülkelerin hemen hemen tamamını, hatta bu devletlerin ötesindeki bölgeleri de işgal etmişlerdi.

Avrupa'daki savaşın en çabuk ve açık biçimde ortaya çıkan sonucu, neden olduğu korkunç ve benzeri görülmemiş yıkımdı. Bu durumun en belirgin örneği, Almanya'nın yoğun hava bombardımanları yüzünden yerle bir olmuş şehirleriydi. Bu savaşın önemli bir yeniliği olan bombardımanlar, İspanya iç savaşı sırasında gerçekleşen ve o zamanlar çok korkunç görünen İspanyol şehirlerinin bombalanmasına göre daha acımasız olup, ağır bedellere yol açmıştı ve yerle bir olan sadece şehirler değildi. Ekonomik yaşam ve iletişim özellikle Orta ve Doğu Avrupa'da çok ağır biçimde tahrip olmuştu. 1945 sonlarında milyonlarca göçmen başını sokacak bir ev bulmak için ortalıkta dolaşıyordu. Yiyecek teminindeki güçlükler yüzünden ciddi bir açlık ve salgın hastalık tehlikesi vardı. 1914'e kadar bir gerçeklik olan ve ancak iki dünya savaşı arasında bir illüzyon olarak varlığını sürdüren güç yapısı, 1941'den

⁶⁸Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, İş Bankası Yay., Ankara-2013, s. 439.

itibaren kaçınılmaz biçimde yok olmuştu. İki büyük küresel güç Avrupa'ya siyasi anlamda egemen olup kıtanın bağrında askeri bir varlık oluşturdu⁶⁹.

Avrupa tarihinde Almanya'nın ağır bastığı bir dönem sona erdi. Bir zamanlar Avrupa'daki güç yapısının merkezinde bulunan Almanya'nın bu özelliği artık fiilen sona ermişti. Hitler'in yarattığı güç, Polonya ve Çekoslovakya'nın kurtulması, ayrıca Avusturya için farklı bir işgal düzenlemesi yapılmasıyla parçalanmıştı. Bismarck'ın daha küçük Almanya'sı bile artık Rus, Amerikan, İngiliz ve Fransız işgal bölgelerine bölünmüş ve doğudaki toprak kayıplarıyla daha da küçülmüştü.

Savaşın sosyal, askeri psikolojik pek çok sonucu olmuştu, fakat en önemli sonucu; Avrupa merkezli siyasi dengenin yerine, iki kutuplu bir dünya düzenini ortaya çıkarmasıydı. Bir tarafta kapitalist ABD ve diğer tarafta Komünist SSCB. Dünya'nın bu iki süper güç etrafında toplanması, hegemonya alanlarına bölünmesiydi.

Nasıl ki, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dünya, 19. Yüzyılın dünyasından çok farklı olmuş ise, 1945'ten sonraki dünya da, 1918'in dünyasından çok farklı bir yapıda olmuştur. Bu farklılıklar ve yeni dünyamızı şekillendiren faktörleri şu noktalarda toplamak mümkündür;

Bir kere, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ve bu güne kadar devam eden milletler arası politikanın yapısı çok değişmiştir. Savaştan sonra dünya politikasına iki yeni kuvvet, Süper Devlet adı verilen, Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya hâkim olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra milletler arası politikanın yapısı değişmiş ve ikili bir yapı ortaya çıkmıştır.

Sovyet Rusya'nın sivrilmesinin bir mühim neticesi de, ilk defa olarak milletler arası münasebetlere doktrin ve ideoloji unsurunun girmesidir. Sovyet sistemi, dünya proleter ihtilali gibi, komünizmi bütün dünyada hâkim kılmak isteyen bir doktrine dayandığından, savaştan sonra Sovyet dış politikası tamamen bu hedefe yönelmiş ve bu da milletlerarası politikaya doktrin ve ideoloji unsurunun girmesine sebep olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın önemli sonuçlarından biri de, milletler arası politikanın *alan genişlemesidir*. 1945'e gelinceye kadar, milletler arası münasebetlerin yoğunlaştığı başlıca alan Avrupa idi. Hâlbuki bugün artık böyle değildir. Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan gibi geniş ülkeli ve kalabalık nüfuslu iki ülkenin ortaya çıkışı ve Japonya'nın Asya'da büyük bir ekonomik kuvvet olarak tekrar sivrilmesi ile Asya, gayet mühim bir

⁶⁹Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 669.

milletlerarası politika alanı haline gelmiştir. Nihayet, Üçüncü Dünya Ülkelerine de Asya- Afrika- Latin Amerika grubu dendiğini de unutmayalım.

İkinci Dünya Savaşı'nın siyasi etkileri önemlidir çünkü, Avrupa'nın güçlü devletlerinin siyasi etkilerini kaybetmeleri, iki gücü ön plana çıkardı. Siyasi ve askeri açıdan zayıflayan Avrupa güçleri, Sovyetlerin yayılmasına engel olamadı ve ABD ise kurtarıcı olarak Avrupa'ya müdahale hakkı elde etti.

ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson, “19. Yüzyıldan aldığımız tüm dünya yapısı ve düzeni yok oldu”⁷⁰ diyordu. Son beş yüz yıl boyunca dünya işlerine hâkim olmuş Avrupa merkezli uluslararası sistem ortadan kalktı. Bu sistemin yerini, birer kıta büyüklüğünde, kendi gereksinim ve değerleriyle bağdaşan, yeni bir düzen kurmaya kararlı, iki askeri dev aldı.

Ekonomik ve sosyal buhranların yanı sıra Avrupa siyasi olarak da çok güç günler geçirmekteydi. Savaştan sonra Avrupa'daki güç dengesi, savaş öncesindekinden tamamen farklıydı. Avrupa'nın intiharı bu bölgede doldurulamaz bir uluslararası ilişkiler boşluğu doğurmuştu. Ülkelerarası ilişkilerin yürütüleceği siyasi bir temel kalmamıştı.

1.9.2. Savaşın Ekonomik Sonuçları

İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik etkilerinin önemi şudur; savaş sonrası Avrupa öyle bir hale gelmiştir ki, açlık ve sefalet komünizmin yayılmasına zemin hazırlamıştır. İdeolojik mücadelenin temeli olmuştur. ABD'nin kapital sistemini tehlikeye sokan bir durum olduğu için, ABD yardımlarla Avrupa'nın içişlerine müdahale hakkı elde etmiştir. Tabi ki siyasi ve askeri tedbirler de ABD'nin önünü açmıştır, fakat ekonomi diğer unsurlara oranla ön plandadır.

İngiliz ve Fransız hükümetlerinin aksi yöndeki tüm çabalarına rağmen, ekonomik ve siyasi anlamda, Avrupa Çağı'nın geçtiğine hiç şüphe yoktu. Avrupa ekonomileri gerçek bir çöküş ile karşı karşıyaydılar. Savaş sırasında, Avrupa ülkelerinin toplam Gayri Safi Milli Hasılası ortalama %25 oranında düşmüştü. Avrupa'nın toplam dünya imalat verimi içindeki payı, 19. Yüzyılın başından beri tüm zamanlarda elde edilen payın altındaydı. Savaştan önce Batı Avrupa, ürettiğinden 2 milyar dolar fazla mal ve hizmet tüketmekteydi⁷¹. Doğu Avrupa'nın savaş sonrasında, onları Alman işgalinden kurtaran Sovyetler Birliği'nin etkisine girmesiyle, bu bölgeden sağlanan gıda

⁷⁰Mcmahon, *Soğuk Savaş*, s. 12.

⁷¹Kennedy, *Büyük Güçlerin...*, s. 432.

maddelerinin miktarında önemli ölçüde bir düşüş yaşandı. Batı Avrupa, mal ve hizmet satarak, karşılığında Doğu Avrupa ülkelerinden gıda maddeleri alma imkânını yitirdi.

Avrupa’da savaş sonrasında, olağanüstü bir enflasyon yaşanmaktaydı. Mesela İtalya’da fiyatlar savaş öncesine göre 35 kat artmıştı ve artmaya devam ediyordu. Macaristan’da 1 dolar 2 trilyon pengos olunca, bu para birimi ortadan kalktı⁷². Avrupa’nın pek çok ülkesinde takas sistemine dönülmüş, sigara, kahve ve ekmek gibi maddeler paradan daha geçerli ticaret aracı haline gelmişti.

Tüm ülkelerde, sağlam kalabilmiş fabrikalar, savaş malzemesi üretecek biçimde düzenlenmişti. Bunların tekrar eski üretim biçimlerine dönüştürülebilmesi için gerekli olan parasal kaynak yoktu. Öte yandan, savaş boyunca toprak ihmal edildiğinden zirai üretimde verimlilik azalmıştı. Tarım aletleri yetersiz ve azdı. 1946’da elde edilen buğday ve patates miktarı, 1938’in ancak %70’i düzeyindeydi. Batı Avrupa ülkeleri, kısa vadeli bazı yatırımlarla gıda üretimlerini artırmayı hedeflemekteydiler. Ancak sert geçen 1946-1947 kışı tarım konusundaki iyimser yaklaşımları ortadan kaldırdı. Birçok ülkede ekmek karneye bağlandı. Et fiyatları olağanüstü artış gösterdi. Gıda sıkıntısı özellikle, İtalya, Avusturya ve Doğu Avrupa’da had safhaya ulaştı. Gıda sıkıntısının üstesinden gelmek için tüm paralarını gıda ithalatına yatıran ülkeler, kısa süre sonra bir de dolar krizi ile yüz yüze kaldılar⁷³.

⁷²Erhan, “Avrupa’nın İntiharı...”, s. 260.

⁷³Erhan, “Avrupa’nın İntiharı...”, s. 260.

Tablo 1. İkinci Dünya Savaşı Savunma Harcamaları (Milyon Dolar)⁷⁴

Amerika	387.000
Almanya	272.000
Rusya	192.000
İngiltere	120.000
İtalya	94.000
Japonya	56.000
Kanada	15,680
Fransa	9.000
Fransa (Normandiya çıkarması)	6.000
Güney Amerika ülkeleri	8.000
Belçika	3,250
Polonya	1.550
Hollanda	925
Çekoslovakya	800
Yunanistan	220
Yugoslavya	200
Meksika	200
Çin	--
Toplam	1.116.825 milyon

Tabloya baktığımızda İkinci Dünya Savaşı'nda harcanan para, dünya uluslarının uzun yıllar boyunca yaptığı birikimi yok etmiştir. Demiryolları, ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, kapitalist ekonominin küresel ölçekte genişlemesi, sanayi devriminin dünya toplumlarını ve ekonomilerini daha sıkı bir biçimde birbirine bağlaması ve toplumlar arasındaki ekonomik, siyasi ve kültürel bağları arttırması, yani, *globalleşme* denilen süreç, savaşları ve savaşların etkilerini de globalleştirdi. Uluslararası ticaretin tüm dünya ekonomilerini birbirine bağladığı ve 1929 Ekonomik Krizinde görüldüğü gibi, dünyanın bir köşesindeki ekonomik gelişmelerin dünyanın büyük bölümünde yankı bulduğu bir çağda, büyük savaşların tarafsız devletleri derinden etkilememesi düşünülemezdi⁷⁵. İkinci Dünya Savaşı'nda görüldüğü gibi, savaşa katılan

⁷⁴Çaşın, *Rus İmparatorluk...*, s. 208.

⁷⁵Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Savaş ve Gündelik Yaşam*, Homer Kitapevi, İstanbul-2007, s. 19.

Ülkelerin sayısının artması, savaşa katılmayan ülkelerin üzerinde de etkisini gösterdi. Tüm bu etkiler neticesinde, İkinci Dünya Savaşı, tam bir global savaş olmuştu.

1.9.3. Savaşın Sosyal ve Kültürel Sonuçları

Modern ağda savaş artık sadece cepheyi değil, cephe gerisini, diğer bir ifadeyle toplumu ilgilendiriyordu. Cephe gerisindeki toplumsal alan, savaşın gerçekleştiği ve savaşın etkilerinin görüldüğü alanlardan biri, hatta en önemlisi olarak ortaya çıkıyordu. Hobsbawm'ın deyişiyle; *“Yirminci yüzyılın modern savaşları bütün yurttaşları kapsıyor ve çoğunu seferber ediyor; hayal edilemeyecek miktarlarda askeri donatımla sürdürülüyor ve bütün ekonomiyi bunları üretecek şekilde yönlendirmeyi gerektiriyor; hesapsız yıkımlara yol açıyor ve nihayet savaşa katılan ülkelerin hayatına hâkim oluyor ve bu hayatları dönüştürüyordu.”*⁷⁶

Savaşın sosyal sonuçlarına baktığımızda; Savaş Avrupa'da her açıdan büyük tahribata yol açmıştı. Her şeyden önce, beş buçuk yıl süren savaşta ölen 40 milyondan fazla insanın yarısından çoğu Avrupa'da hayatlarını kaybetmişlerdi. Cari kaybı açısından ilk sırada Sovyetler Birliği gelmekteydi. Sovyetlerin kaybı 20 milyon asker ve sivil. Buna, 4.3 milyon Polonyalı, 4.2 milyon Alman, 1.7 milyon Yugoslav, 600 bin Fransız 410 bin İtalyan, 390 bin İngiliz ve sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte 6 milyon olarak tahmin edilen Yahudi, ingene, Macar ve diğer halkların can kayıpları eklendiğinde ortaya korkunç bir manzara ıkmaktaydı⁷⁷. Ortaya çıkan bu durum, Avrupa'nın ekonomik, sosyal ve siyasi yapısını alt üst etmeye tek başına yeterliydi. Ancak savaşın getirdiği yıkım, insanların ölmesi ve sakat kalmasıyla sınırlı değildi.

Savaş, uzun yılların ürünü olan altyapıyı ortadan kaldırmıştı. Özellikle kıta Avrupa'sında, köprüler, yollar ve su kaynaklarının büyük bölümü tahrip edilmişti. Zirai alanlar patlamamış mermiler veya mayınlarla doluydu. Fabrikaların çoğu yok edilmiş, sağlam kalanlar ise kalifiye işgücü yokluğundan çalışamaz durumdaydı. Savaş insanları yerlerinden g ettirmişti. lkeler mültecilerle dolup tařmaktaydı⁷⁸.

Savaşın bu ekonomik ve sosyal sonuçlarının en önemli sebebi, Sovyet ideolojisinin kendine Avrupa'da yayılma alanı bulmasıydı. Açlık ve sefalet içindeki halk sosyalizme adeta bir kurtarıcı olarak bakmaya başlamıştı. Buna karşılık, savaştan

⁷⁶Metinsoy, *İkinci Dünya...*, s. 18.

⁷⁷Savařta len insan sayısı kesin olarak bilinmemektedir. 55-70 Milyon arası rakamlar tahmin edilmektedir. Ancak 55 Milyondan az olmadığı kesindir. *Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul-1990, s. 342. Bkz: Ek 1.11.

⁷⁸Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 176.

yeni çıkan Batılı ülkeler ekonomik yönden zayıflamış, askerlerini de terhis etmişlerdi. Avrupa güçler dengesi de bozulmuştu. Batı Avrupa ülkeleri ne siyasi ne de ekonomik ya da askeri bir dayanışma içindeydiler. Bu durum Soğuk Savaş şartlarına ortam hazırlamıştır. Avrupa'nın içinde bulunduğu Sovyet Rusya'ya hareket alanı hazırlamış, Avrupalıların güçsüzlüğü ise askeri ve ideolojik karşı koyma amacıyla ABD'yi davet etmelerine neden olmuştur.

1.9.4. Klasik Sömürgeciliğin Sona Ermesi

İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan önemli bir gelişme sömürgelerin tasfiye edilmeye başlanması olmuştur. Bu süreç Asya ve Afrika kıtalarında hızlı bir seyir takip etmiştir. Sömürgeci devletlerin savaşta yıpranmasının yanı sıra, sömürgelerdeki milliyetçilik anlayışının gelişmesi de sömürge mantığının yıkılmasına ortam hazırlamıştır⁷⁹. Mihver Devletlerine karşı savaşmış olan Asya ve Afrika sömürge halkları, savaşın sonunda kendi milletlerine de bağımsızlık verilmesi isteğinde bulunmuşlardır. Zaten dünya genelinde başka milletlere ait toprakların işgal edilmesi de artık hoş karşılanmamaya başlamıştır. İşgalin devam etmesi ABD'nin Açık Kapı politikası ile uyumuyordu.

Savaşın bitimiyle birlikte Japon sömürge imparatorluğu tarihe karışmış, büyük bir çöküntü içerisine giren ve güç bir durumda savaşı bitiren İngiltere, sömürgeleri içerisinde kendisini istemeyen topraklardan hızla çekilerek önemli bir politik girişimde bulunmuş, onun yerini dolduran ABD ise girdiği hiçbir ülkede başarı kazanamamıştır. Fakat İngilizler askeri çekilmeye rağmen politik olarak, boşalttıkları bölgelerden ellerini çekmemişler ve Amerikalılara karşı oluşan rekabette ezilmemişlerdir⁸⁰. Bu durum özellikle Ortadoğu coğrafyasında, İngiliz politikacıların diplomatik birikimleri sayesinde, ABD etkinliğini kırdıklarını görmekteyiz.

İngiltere sömürgesi Seylan (Sri Lanka) 1947 yılında bağımsızlığa ilk adımını atmış ama tam bağımsızlığını 1972 yılında kazanmıştır. İngiliz denetimindeki Hindistan yarımadasında ise, 1946 yılında Pakistan ve Hindistan adıyla iki bağımsız dominyon kurulması kararlaştırılmış ve bu karar 18 Temmuz 1947 tarihinde İngiliz Parlamentosu'nda kabul edilmiştir. 15 Ağustos 1947 tarihinde İngilizler, Hindistan yarımadasından tamamen çekilerek, Hindistan'a bağımsızlık tanımışlardır. Hem

⁷⁹ İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları dünya çapında bağımsızlık hareketlerini hızlandırmıştır. *Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul-1990, s. 352. Bkz: Ek 1.12.

⁸⁰ Sabit Dokuyan, *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye*, C. 1, IQ Yay., İstanbul-2013, s. 28.

Hindistan hem de Pakistan, ancak İngiliz Uluslar Topluluğunda (Commonwealth) üye olarak bağımsız olabilmışlardır. Diğer İngiliz sömürgesi Birmanya 4 Ocak 1948 tarihinde bağımsız olmuştur. Vietnam, Laos, Kamboçya topraklarında bulunan Fransa, İkinci Dünya Savaşı sonrasında direnişle karşılaşmış ve bu mücadele ABD'nin de katılımıyla 1975 yılına kadar sürmüştür. İngiliz sömürgesi Malezya'da 1948 yılında Malezya Federasyonu, 1957 yılında ise tam bağımsız Malezya Devleti kurulmuştur. Hollanda sömürgesi olan Endonezya İkinci Dünya Savaşı sonrasında direnişe geçmiş ve 2 Kasım 1949 tarihinde Endonezya'nın bağımsızlığı tanınmış, 18 Ağustos 1950 tarihinde ise Endonezya Cumhuriyeti kurulmuştur. Kuzey Afrika'da Tunus, 1947 yılından itibaren kademeli olarak bağımsızlığa uzanmış ve 1956 yılında Fransızlar Tunus'un bağımsızlığını tanımıştır. İspanya ve Fransa denetimindeki Fas ise girdiği bağımsızlık mücadelesini 1956 yılında tamamlayabilmiştir. Fransa denetimindeki Cezayir, şiddetli mücadeleler sonrasında, 3 Temmuz 1962 tarihinde bağımsız olmuştur. İtalya denetimindeki Libya, İkinci Dünya Savaşı sonunda İngiliz ve Fransız denetimine geçmiştir. BM'nin 1949 yılında aldığı bir karar üzerine, 1952 yılında bağımsız devlet olmuştur. Afrika'nın diğer Bölgelerinde yer alan İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz ve Belçika sömürgelerindeki bağımsızlık hareketleri ise uzun zaman almış ve hedefe daha geç ulaşabilmişlerdir. Buralarda uygulanan katı yönetim anlayışı ve bölge kalkınmasının sınırlandırılması, bağımsızlıkların gecikmesinde etkili olmuştur. 1977 yılında Cibuti Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Afrika'daki sömürge uygulamaları son bulmuştur⁸¹.

Sömürge sisteminin sona ermesi, aslında sömürgecinin tamamen sona ermesi anlamını taşımamaktadır. Kapitalist sistemin önerdiği sömürge sistemi, ABD'nin dayattığı Açık Kapı Politikası'nın uygulamaya konulmasıdır. Ülkelerin belirli bir devletin sömürgesinden çıkartılarak tüm devletler için açık Pazar haline getirilmesi sistemidir. Üretim açısından güçlü olanın sömürebileceği bu sistem, ABD kapital düzeninin en büyük gerekliliklerinden biriydi.

1.10. İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye

İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Türkiye'nin Soğuk Savaşı başlamıştı. Türkiye'nin savaş dışı kalma politikası da Sovyet tehdidinden korunma amaçlıydı. Savaş boyunca Türkiye'nin savaş dışı kalma politikası ve iki tarafı barıştırmayı

⁸¹ Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, s. 29.

amaçlayan siyaseti, savaş sonrası gelişmelerin öngörülmesi neticesinde ortaya çıkan politikadır.

1923'ten İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye'nin takip ettiği dış siyaseti etkileyen en önemli unsur, Türkiye'nin kuruluşundan hemen sonra, Avrupa'nın en güçlü devletleriyle sınır komşusu olmasıdır. Kuzeydoğusunda Sovyetler Birliği ile komşu iken, Irak'taki Manda Yönetimi ve Kıbrıs dolayısıyla güneyde İngiltere, Suriye'deki Manda yönetiminden dolayı Fransa ve On iki Ada yüzünden İtalya ile sınır komşusu olmuştur.

7 Nisan 1939 tarihinde İtalya'nın Arnavutluk'u işgale başlamasına kadar Türkiye, Avrupa'da yaşanan gelişmeleri, dikkatle takip etmesine rağmen kendisi için yakın bir tehdit olarak görmemiştir. Ancak İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, Türkiye'de büyük bir kaygı uyandırdı. İtalya bu hareketi ile Türkiye'nin güvenlik bölgesine ayak basmış olmaktaydı⁸². Türkiye bu tarihten itibaren Avrupa'dan gelebilecek bir tehlikeye karşı önlem alma gayreti içine girmiştir.

Türkiye'nin 1939 ilkbaharında Batılılara kesin olarak bağlanmasında, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi ve Almanya'nın, Mart 1939'da bütün Çekoslovakya'yı ele geçirip, *hayat sahası* politikasıyla doğuya doğru yayılması da etken⁸³ olsa bile, asıl sebep Sovyetler Birliği'nin niyetlerinin ortaya çıkması olmuştur.

1.10.1. İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dış Politikası

Türkiye, 1939 başlarına kadar Avrupa'da ortaya çıkan sorunlar karşısında Lozan'dan beri takip etmiş olduğu barış ve tarafsız siyaset yolundan ayrılmamıştır. Fakat 1939'a gelindiğinde dünya, savaşın eşiğine gelmiş ve Türkiye bu tarihten itibaren güvenliğini sağlama alacak dış politika geliştirmeye başlamıştır.

İngiltere, Yunanistan ve Romanya'ya verdiği garantiyi, 13 Nisan 1939'da Türkiye'ye de teklif etmişti. Türkiye bu teklife verdiği cevabında, İtalya'nın Arnavutluk'a yerleşmesinden duyduğu endişeyi gizlememiş ve "*Akdeniz'in İtalyan egemenliği altına düşmesi ihtimali, İngiltere için olduğu kadar, Türkiye için de açık bir tehlike teşkil eder.*"⁸⁴ demişti.

⁸²Ahmet Şükrü Esmer ve Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, AÜSBF Yay., s. 138.

⁸³Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 353.

⁸⁴Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul-2003, s. 76.

İkinci Dünya Savaşı'nda, Türkiye'nin jeo-stratejik pozisyonu savaşan tarafların dikkatini çekti. Müttefiklerin uzun süren çabaları, Türkiye'yi yanlarına çekmeye yeterli olmadı. Ankara, tüm baskılara rağmen, tarafsızlığını sürdürmeyi başardı. Türk siyasi çevrelerinde var olan Alman sempatisi ve ekonomik faktörler Türkiye'nin bu tutumunda etkili olmuştur⁸⁵ şeklinde iddialar olsa da, Türkiye'nin savaş dışı kalma politikası tamamen dış güvenlik amaçlıdır. “*Tarafli ama savaşmayan ülke*” olarak adlandırılan Türkiye'nin izlediği “*denge oyunu*”, savaş sırasında yaşanacak felaketlerden ziyade, savaş sonrası için taşıdığı endişeyle alakalıdır. Müttefiklerin safına daha yakın durmasına rağmen savaşa katılmaması, Türkiye'nin erken başlayan Soğuk Savaşı ile ilgiliydi.

Türkiye, bu dönemde bir yandan İngiltere ile açık ve seçik bir Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması imzalarken, öte yandan Almanya ile Dostluk ve Saldırmazlık Paketi'ne girmiştir. 1941 yılının Avrupa haritasına bakıldığında görüleceği üzere Türkiye, Nazi egemenliği altında Avrupa'nın içine uzanan, büyük, az gelişmiş bir tampon kara kitlesi oluşturuyordu. Çevresi tamamen Mihver veya Mihver yanlısı kuvvetlerle sarılmıştı. Böylesine sıkıştırılmış oluşuna ve kendisini baştan çıkarmak için harcanan bütün çabaya rağmen Türkiye, çevresini saran yıkım ağının dışında kalmayı başardı. Türk dış politikasını yönetenlerin başlıca amacı da zaten buydu.

1930'lardan sonra Batılı devletlerle ilişkilerine bir düzen veren ve Sovyetlerle dostluğu da sürdüren Türkiye'nin, 1930-1938 yılları arasında dış politikasını etkileyen en önemli unsur; İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de yarattığı tehlike olmuştur. Bu tehlikeye karşı Türkiye, Balkanlarda, Balkan Antantını, Ortadoğu'da Sadabat Paketi'ni kurmuştur. Ayrıca, bir yanda İngiltere, öte yanda Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye arasında, bir İtalyan saldırısına karşı, karşılıklı garantiler verilerek, 1936 yılında bir de Akdeniz Paketi kurulmuştur⁸⁶.

Türkiye, yayılcı Alman ve İtalyan politikalarının görüldüğü ve savaşın henüz başlamadığı 1939 yılı başlarında, İngiltere ile olan ilişkilerini hızlandırmış ve 12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu'nu yayınlamıştır. Bu bildiride; iki devlet, hiçbir devlete karşı olmayacaklarını açıklayan bir bağlaşma anlaşması imzalayacaklarını ve bu anlaşma imzalanıncaya kadar Akdeniz güvenliği tehlikeye düştüğü takdirde,

⁸⁵Павел Морару, “Геостратегическое значение Турции к концу Второй Мировой войны”, *Взгляд военного атташе Румынии, Геополитика: Турция*, Москва-2011 г., с. 77.

⁸⁶Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, AÜSBF Yay., Ankara-1979, s. 7.

işbirliğini öngörmüşlerdir. Fransa ile Hatay meselesinin halledilmesi sonrasında, 23 Haziran 1939'da, Türk-Fransız Deklarasyonu da yayınlamıştır⁸⁷.

1.10.2. Moskova Görüşmeleri ve Türkiye'nin Dış Politikası

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamakta olduğu günlerde Türkiye, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerine önem vermeye devam etmişti. Öyle ki, İtalya 1939'un Nisan ayında Arnavutluk'u işgale başladıktan sonra Akdeniz'in ve Balkanların statüsünü korumak amacıyla Romanya ve Yunanistan'a yardım sözü veren İngiltere, aynı amaçla Ankara Hükümeti'ne de karşılıklı yardım anlaşması teklifinde bulunmuştu⁸⁸. İtalya'nın bu hareketi karşısında kendi güvenliği bakımından büyük endişe duyan Türkiye, 17 Aralık 1925 Anlaşması'nda olduğu gibi, Sovyetler Birliği'nin kesin durumunu öğrenmeden, hiçbir yükümlülük altına girmek istememişti.

Alman ve İtalyan tehlikesi karşısında Batılı devletlerin yanında yer almak isteyen Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa ile temaslarda bulunurken Türkiye, Sovyet Hükümeti'nin kesin görüşünü öğrenmeden kesin bir söz vermekten kaçınmıştır. Ancak 1939'un Ağustos ayında, Sovyetler Birliği'nin Almanya ile bir Saldırmazlık Pakti imzalaması, Türk dış politikası açısından yeni bir sayfa açılmasına neden olmuştur. Çünkü Türkiye, İngiltere ile görüşmelere girişirken, Sovyetler Birliği'nin Batılı Devletlerin yanında yer alacağını ummuştur. Ancak Sovyetler Birliği, Almanya ile anlaştıktan sonra, Türkiye'ye karşı takip ettiği politikayı değiştirmeye başlamıştır. Bu sürece kadar Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile anlaşmaya teşvik eden Sovyetler Birliği'nin, tam tersi bir politika içine girdiğini görmekteyiz.

4 Ağustos 1939'da, Alman-Sovyet Pakti'nin imzalanmasından önce, Sovyet Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret ederek, Türkiye ve SSCB arasında bir anlaşma yapılması amacıyla Moskova'ya davet etmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler, ortamın şartlarına göre yeniden ele alınmak istenmişti. Şükrü Saraçoğlu, Moskova davetine olumlu yanıt verince, 15 Eylül'de resmen davet edildi ve 25 Eylül 1939'da Moskova'ya gitti. Moskova'ya giden heyetin görevi; Sovyetler Birliği ile karşılıklı yardım ya da işbirliği anlaşmasının imzalanması için yollar aranmasıydı⁸⁹. Bunun yanında İngiltere ve Fransa'yla imzalanacak olan Üçlü İttifak Anlaşması ile

⁸⁷Ahmet Aras, *Amerikan Belgelerinde II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye (1945-1950)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara-2007, s. 9.

⁸⁸Haluk Ülman, *İkinci Cihan Savaşı'nın Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*, Sevinç Matbaası, Ankara-1961, s. 23.

⁸⁹Haluk Ülman, *İkinci Cihan...*, s. 25.

Türk-Sovyet Dostluğu arasında bir bağlantı kurulmasının da hedeflendiği görülmektedir. Türk heyetinin bu amaçlarına karşılık SSCB'nin ise; Montreux Sözleşmesi'ni kendi çıkarlarına göre düzenlemeyi ve Üçlü İttifak Antlaşması'nın içeriğini öğrenerek Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamayı hedeflemişti.

Moskova Görüşmesi'nin daha ilk günü Molotov, SSCB'nin Montreux'de yapılmasını istediği değişiklikleri içeren bir kâğıdı Saraçoğlu'na vermek istemiş, Saraçoğlu'nun bunu reddetmesi üzerine ortam gerginleşmiştir. 17-19 Eylül'de Alman Dışişleri Bakanı'nın Moskova'yı ziyaret etmesi sebebiyle görüşmelere ara verilmiştir. Bu arada, Ankara, Saraçoğlu'na *“Sovyetlerle anlaşmaya varılamayacağı ya da kötü niyetlerinin olduğunun anlaşılması durumunda geri dönmesi”*⁹⁰ talimatını vermişti.

Ara verilen görüşmelere 1 Ekim tarihinde, Stalin'in de katılımıyla devam edildi. Bu görüşmelerde Boğazların ortak savunulması ve Üçlü İttifak Anlaşması'nda değişikliklerin yapılması istenince, görüşmelerde ilerleme olmadı. Yapılan toplantılarda Saraçoğlu'na, Türkiye ve SSCB arasında bir işbirliği anlaşması imzalanabilmesi için Sovyet Dışişleri tarafından sunulan talepler şunlardı;

1. Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortak savunulması.
2. Montreux Boğazlar Rejimine, Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin Boğazlardan geçemeyeceği garantisinin eklenmesi.
3. İngiltere ve Fransa ile girişilen ittifak müzakerelerinin istişareye çevrilmesi.

İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ile savaşa girmesi durumunda Üçlü İttifak'ın geçersiz sayılması⁹¹.

Söz konusu bu talepler nedeniyle, görüşmelerden herhangi bir sonuç çıkmaması üzerine Türk delegesi, 20 Ekim 1939'da Türkiye'ye geri döndü. Moskova görüşmeleri, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası olma özelliği taşımaktadır. Milli Mücadele'den beri dostluk ilişkileri çizgisinde devam eden Türk-Sovyet ilişkilerinde, tarafların yol ayrımı olan bu gelişme üzerine, Türkiye SSCB'den uzaklaşıp, Batılı devletlere yakınlaşmaya başlamıştır.

Moskova Görüşmeleri, Türk dış politikasının ana hatlarını belirlemesi bakımından son derece önemlidir. Türkiye'nin hem İkinci Dünya Savaşı, hem de Soğuk Savaş sırasında izleyeceği politikaları belirlemiştir. Sovyetlerin Türkiye üzerindeki emellerinin anlaşılması, savaş sırasında denge stratejisini zorunlu kılarken, savaş

⁹⁰Barış Ertem, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 3, 2010, s. 254.

⁹¹Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze)*, AÜSBF Yay., Ankara-1983, s. 63-65.

bittiğinde ise ABD'nin güvenliği ekseninde uygulanan dış politika, ilişkileri belirleyen aktör olmuştur. Bu da Türkiye'yi pek çok açıdan etkileyecektir.

1.10.3. Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Anlaşması

İkinci Dünya Savaşı sonrası dış politikanın temel amacı; Sovyet tehlikesine karşı Batı ile işbirliği yapmaktır. Türkiye'nin savaş başlarındaki politikası ile savaş sonrası politikası örtüşmektedir. Savaş sonrası ortaya çıkacak olan durum, Eylül 1939 tarihli Moskova Görüşmelerinde kendini göstermiştir. Artık Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yolları ayrılmıştır. Sovyetler, her fırsatta geleneksel amaçlarını açığa vuracaklardır.

Moskova Görüşmeleri'nin olumsuz geçmesi üzerine Şükrü Saraçoğlu henüz yoldayken, İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında, 19 Ekim 1939 tarihinde Üçlü İttifak Anlaşması Ankara'da imzalanmıştır. Anlaşmayı Türkiye adına Başbakan ve Dışişleri Bakan vekili Refik Saydam ve İngiltere ile Fransa adına da, bu iki ülkenin Ankara'daki Büyükelçileri imzalamıştır⁹².

Anlaşma gereğince, İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin herhangi bir Avrupa ülkesinin saldırısına maruz kalması halinde Türkiye'ye her türlü aktif desteği sağlayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Ancak Türkiye, bu devletlere aynı desteği, otomatik olarak sağlama hükmüne ve yükümlülüğüne yanaşmamıştır. Ayrıca anlaşmanın 4. Maddesine göre; İngiltere ve Fransa'nın bir Avrupa devletinin saldırısına uğramaları halinde, Türkiye sadece müsamahakâr bir tarafsızlık uygulayacaktır. Bunlara ek olarak, anlaşmanın 2 numaralı protokolüne göre Türkiye, Sovyetler Birliği ile savaşa meydan verebilecek her durumda anlaşmayı uygulamaktan muaf tutulacaktır. Parasal konulara değinen özel bir protokol çerçevesinde, İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye savaş malzemesi, kredi olarak 25 milyon sterlin, 16 milyon sterlin değerinde külçe altın ve 3,5 milyon sterlinlik bir kredi transferi yapmayı ön görmüştür⁹³. Türkiye, dış politikasına uygun bir anlaşma sağlamakla birlikte, doğrudan saldırıya uğradığı takdirde çarpışacak, bu arada büyük çaplı maddi destek alacak, yoğun bir şekilde silahlanacaktır.

Bu sırada 1940 yılından itibaren Almanların Balkanlara olan ilgisi artmıştır. Çünkü Almanya'yı Ortadoğu petrollerine götürecek en kısa yol Balkanlardan gelen ve Türkiye⁹⁴ üzerinden geçmekte olan yol olmakla birlikte, 28 Ekim 1940'ta İtalya'nın da

⁹²Melih Esenbel, *Türkiye'nin Batı İle İttifaka Yönelişi*, İsis Yay., İstanbul-2000, s. 28.

⁹³Deringil, *Denge Oyunu...*, s. 95-96.

⁹⁴Türkiye'nin endişelerinin arttığı dönemde Hitler İnönü'ye bir mektup göndererek, Türkiye'ye saldırı amacının olmadığını belirtmiştir. Hitler Sovyetlerle savaş halindeyken Türkiye'nin tepkisini çekmek istememesinin yanında, Sovyetlerin boğazlar üzerindeki isteklerini de bildirmiştir. Bkz. Ek. 1.13.

Almanya'dan sonra Rusya'ya saldırması, Türkiye'yi rahatsız etmiştir. İngiltere de Balkan ülkeleri arasında bir birliğin oluşmasını istemiştir. Bu modeli uygulayabilmek için başta Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan'ın bir araya gelmesi gerekmiştir. Türkiye, böyle bir birliğin kurulması durumunda Sovyetler Birliği'nin de katılmasını ve ABD'nin bunu desteklemesini istemiştir⁹⁵.

Türkiye'nin böyle bir ittifaka yönelmesi, Sovyetler Birliği'nce hoş karşılanmamıştır. Sovyetler Birliği'nin, ileriki süreçte Çarlık Rusya'nın yayılma politikasını benimseyerek, tekrar Boğazlar Meselesini ele alma yoluna gideceğinin⁹⁶ farkında olan Türkiye, bölgede ittifak kurmaya çalışırken ABD'nin dikkatini bu bölgeye yoğunlaştırmaya çalışmıştır.

1.10.4. Müttefiklerin Türkiye'yi Savaşa Sokma Gayretleri

İkinci Dünya Savaşı sonrasında görülmüştür ki, savaşa katılan zayıf ülkeler Sovyet peyki haline dönüşmüşlerdir. Türkiye'nin savaştan ziyade savaş sonrası düşünerek, savaşa dâhil olmaması, bu bakımdan, isabetli bir karar olmuştur. Almanların durdurulması ve onların yenilmesinden sonra, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'nın hâkimi olmasına Müttefiklerin engel olup olamayacağı, Türkiye'yi endişelendiren konu olmuştur. 1943 yılının başlarından itibaren, SSCB başta olmak üzere, İngiltere ve ABD, Türkiye'ye savaşa girmesi konusunda baskı yapmaya başlamışlar, ancak Türkiye Sovyetlerin savaş sonrası izleyeceği politikanın farkında olması ve Batılı devletlerin bu politikaya karşı izleyecekleri stratejiyi tahmin edemediği için savaşa dâhil olmaktan kaçınmıştır.

Casablanca Konferansı'nda ilk defa Türkiye'nin savaşa girmesi gündeme geldi ve Churchill'in İsmet Paşa'yı ikna edebileceği düşünüldü. İsmet Paşa'ya iletilen görüşme talebinin kabul edilmesi üzerine, 30 Ocak 1943 tarihinde Adana'da görüşme yapıldı. Bu görüşmede Churchill, Türk idarecilere Stalingrad ve Kahire'de kazanılan başarılarla Alman tehdidinin yok edildiğini, Sovyetler Birliği'nin kuzeyden, Müttefiklerin Türkiye üzerinden harekete geçmeleri durumunda, Almanların kısa süre sonra teslim olacaklarını anlatmaya çalıştı. İnönü ise; askeri açıdan yeterli güce ulaşmadan savaşa girmenin mümkün olmayacağını belirtti. Bu görüşmeler sırasında, Başbakan Şükrü Saraçoğlu Churchill'e, Türkiye'nin savaş sonrasında Sovyetler

⁹⁵Necati Sözüöz, *Türk Amerikan İlişkilerine Genel Bakış (1923-1950)*, Fakülteler Matbaası, İstanbul-1992, s. 26.

⁹⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa bir Bakış 1800-1959*, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara-1959, s. 47.

Birliği'ne karşı fiili garantiye sahip olmak istediğini, Avrupa'nın Slavlarla ve komünistlerle dolu olduğunu ve Almanya yıkıldığı takdirde, bütün yenilen devletlerin Bolşevikleşeceğini ifade etti⁹⁷. Bunun üzerine Churchill, Stalin'e Türkiye'nin endişelerini anlattı, ancak herhangi bir gelişme yaşanmadı.

Fransa üzerinden yapılması planlanan çıkarmayı görüşmek üzere Quebec Konferansı'nın yapıldığı sırada, Türkiye'nin savaşa katılma zamanının gelmediği belirtildi. Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı Krom sevkiyatını durdurması ve silah yardımına devam edilmesi üzerinde de duruldu. Ancak Sovyetler, Türkiye'nin hemen savaşa girmesinde ısrar etti. Sovyetlerin Quebec'de ve daha sonra Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrar etmelerinde öne sürdükleri neden, Türkiye'nin tarafsız kalmasının sadece Almanların işine yaradığı şeklindeki açıklamalarıdır⁹⁸. Fakat, Quebec Konferansı zaten Almanlara indirilecek son darbenin planlaması için yapılmıştı. Sovyetlerin Türkiye'nin savaşa girmesindeki ısrarı, savaş sırasında çok savaş sonrası planlarıyla alakalıydı.

19 Ekim 1943 tarihinde, Dışişleri Bakanları düzeyinde yapılan Moskova Konferansı'nda Molotov, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Sovyet isteğini tekrar etti. Churchill'in, Türkiye'nin kendi rızası sonucu savaşa girmesinin daha akıllıca olacağı şeklindeki görüşüne karşı Molotov; *“Türkiye'nin savaşa girmesi gecikecekse niçin silah yardımı almaya devam etsin. Türkiye'nin savaşa katılmasına şimdi ihtiyaç vardır. Bu sebeple Türkiye'den, üç devletin müşterek talepte bulunmaları teklifi kenara itilmemelidir”*⁹⁹ şeklindeki görüşünü bildirmiştir. Ancak Ekim 1943'e gelindiğinde Alman saldırıları zaten Sovyetler tarafından durdurulmuştur. Sovyetlerin bu isteğinin arkasında da, Alman işgaline uğramış Türkiye'nin Sovyetler tarafından kurtarılması bahanesiyle işgali vardır. Ya da zayıflamış bir Türkiye istemektedirler. *“Savaşa girmeyecekse silah yardımı almasın”* şeklindeki açıklamanın arkasında da bu yatmaktadır.

5 Kasım 1943 tarihinde, Kahire'de yapılan Eden-Menemencioğlu görüşmesi sırasında Sovyetlerin yayılmacı olmadığını söyleyen Eden'e Menemencioğlu, Sovyetlerin savaşı kısaltmak için değil, Türkiye'yi askeri açıdan zayıflatmak için savaşa çekmeye çalıştığını söyledi. Eden hiç olmazsa üslerin kullanılmasına izin

⁹⁷Armaoğlu, “İkinci Dünya ...”, s. 167.

⁹⁸Barış Ertem, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türkiye-Sovyet İlişkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 3/11, Yaz-2010, s. 259

⁹⁹Ertem, “Türkiye Üzerindeki...”, s. 260.

verilmesini isteyince, bunun savaşa girmekle aynı anlama geleceğini söyleyen Menemencioğlu, bunu da reddetti.

28 Kasım 1943 tarihinde, toplanan Tahran konferansında da Türkiye'nin savaşa girmesi konusu gündeme geldi. Churchill, Boğazlar konusunda tehdit ederek Türkiye'nin savaşa sokulabileceğini söyledi. Ancak Stalin'in bu aşamada Türkiye'nin savaşa sokulması konusunda ısrarcı olmadığı görülmektedir. Çünkü Türkiye'nin savaşa girmesi demek, Balkanlar üzerinden bir cephenin açılması anlamına geliyordu¹⁰⁰. Oysa bu Sovyetlerin savaş sonrası Balkan politikasına uygun değildi. Bu Konferansta, Kahire'de İnönü ile tekrar görüşülmesi kararı alındı. Aralık 1943 tarihinde Kahire'de yapılan görüşmede Churchill, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda şiddetle ısrar etti. İnönü prensip olarak savaşa katılmayı kabul etti, ancak Türk ordusunun Almanlara karşı savunma gücü oluşacak şekilde yardım yapılincaya kadar savaşa girilmeyecekti. Churchill'in 15 Şubat 1944'e kadar savaşa girilmesini istemesine karşı İnönü, Alman kuvvetleri karşısında ordunun zayıf olduğunu belirtip, hazırlıkların bitirilmesinden sonra savaşa girilebileceğini ifade etti¹⁰¹. Kahire'de alınan karar gereği, Türk-İngiliz askeri uzmanların görüşmeleri başladı, ancak herhangi bir sonuç çıkmadı.

Türkiye bu büyük felaketten diplomatik manevraları sayesinde yara almadan kurtulmuştur. Ancak Türkiye'nin izlediği bu politika, savaş sonrası için olumlu sonuçlar doğurmayacaktır. 7 Şubat 1944'te, ABD'nin Ankara Büyükelçisine ilişkileri soğutma talimatı gönderildi. 2 Martta İngiltere ve 1 Nisan'da da ABD Türkiye'ye yaptıkları yardımları durdular¹⁰². Müttefiklerle ilişkiler alt düzeye inmişti. Savaş sonrası güvenlik arayışı için Türkiye, ABD ve İngiltere ile arasını düzelterek için çaba sarf edecektir.

1.10.5. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye-ABD İlişkileri

Avrupa'nın savaşın eşiğine geldiği yıllarda, Türkiye ile ABD arasında ekonomik ilişkiler gelişmekteydi. 1 Ekim 1929 tarihli Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması'nın yerine, 1 Nisan 1939 tarihinde yeni bir ticaret anlaşması imzalanmış ve 5 Mayıs 1939 tarihinde yürürlüğe girmişti¹⁰³.

Türkiye'ye yönelik Amerikan "*Ödünç Verme ve Kiralama*" yardımlarının başlaması ve bu konu ile ilgili meseleler, Türk-Amerikan diplomasisinin en önemli

¹⁰⁰Time Dergisi 20 Aralık 1943 tarihli sayısında İkinci Cephenin Balkanlar üzerinde açılmasını simgeleyen bir harita yayınlamıştır. Bkz: Ek 1.14.

¹⁰¹ Ertem, "Türkiye Üzerindeki ...", s. 261-263.

¹⁰² Armaoğlu, "İkinci Dünya ...", s. 263.

¹⁰³ BCA 030.18.01.02/86.37.17.

gündem maddesini oluşturmaktaydı. İngiltere'nin aracılığı ile bu yardımlardan Türkiye'nin de yararlandırılması gündeme getirilmiş, 7 Kasım 1941 tarihinde Türkiye'ye de yardım yapılması onaylanmıştı. 30 Kasım 1941 tarihinden itibaren de iki devlet arasında konuyla ilgili herhangi bir anlaşma olmaksızın Amerikan hükümetince Türkiye'ye yardıma başlanmıştı. Yardımın yapıldığı 1941-1944 döneminde, "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu" uyarınca Türkiye, Amerika Birleşik Devletlerinden toplamda 95 milyon dolarlık savaş malzemesi almıştı¹⁰⁴. ABD'nin savaş çıkarları gereği, Türkiye'nin Almanya karşısında direnebilmesine katkıda bulunmak amacıyla gerçekleştirdiği bu yardımlar, iki ülke arasındaki ilişkilerin çeşitlilik kazanmasında önemli bir unsur olmuştu. ABD, Türk-Alman Saldırmazlık Paketi'nin imzalanması ve Türkiye'nin Almanya'dan kredi almasına rağmen Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'ndan Türkiye'yi yararlandırmaya devam etmiştir. Buradaki amacı, Türkiye'nin Almanya'nın yanında yer almasını engellemektir. Türklerin Almanlarla anlaşması, Almanların Ortadoğu'ya girmesi anlamına geliyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Türkiye ve ABD'nin benzer siyasi tavır gösterdikleri söylenebilir. Türkiye, Almanya'nın tutumunu daha çok önemsemiş olsa da, iki ülke de İngiltere ve Fransa'ya karşı belli bir yakınlık duymuştur. İki ülke de resmi olarak tarafsız kalmaya çalışmış ve Türkiye, savaşın büyük bir bölümünde bunu yapmayı başarmıştır.

Türkiye'deki Amerikan diplomatların, eğitimcilerin, teknik danışmanların, doktorların ve arkeologların çalışmaları vasıtasıyla Türkiye'deki Amerikan etkisi artmıştır. ABD'nin 1939'da Türkiye'nin pozisyonunu belirlemedeki dolaylı rolü, Batı'nın etkisinden kaynaklanmıştır. Eski elçi John V. A. McMurray, İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin tavrını belirlemesindeki ABD ve Avrupa ülkelerinin etkisi hakkında; *"Ben ABD'nin bir etki yaptığına inanmıyorum. Baştan itibaren Türkler Almanya'dan şüphelenmeye başladılar ve İngiltere'ye yakınlaştılar. İngiltere ise, bu dostça tarafsız tutumu genel olarak onaylamıştır. ABD ise, Ankara'da ya da Washington'da benim bildiğim kadarıyla, tabi ki itilafların davasına sempati duyduklarını saklamamışlarsa da, Türkleri bu konuda etkilemek için çaba harcamamıştır."*¹⁰⁵ şeklinde fikirlerini ifade etmiştir.

¹⁰⁴ Nuri Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, ATAM Yay., Ankara-2013, s. 55.

¹⁰⁵ Roger Reed Trask, *The Relations of the United State and Turkey 1927-1939*, The Pennsylvania State University, August-1959, p. 357-369.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk-ABD ilişkilerinde etkili olan bir diğer unsur, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda yapılan baskılardır. Türkiye'ye karşı uygulanan baskı diplomasisinde ABD temsilcileri, İngiltere ve SSCB ile birlikte hareket etmişlerdir. 4 Aralık 1943 tarihinde Kahire'de yapılan toplantıya ABD Başkanı Roosevelt de katılmış, 6 Aralık'ta görüşmeler sona erince İnönü ve Menemencioğlu ile yalnız görüşmüştür. Bu görüşmede Roosevelt, savaştan sonra BM'nin kurulacağı hakkında bilgi verdikten sonra, tüm devletlerin başka devletlerin toprağında gözü olmadığını ilan edeceklerini söylemiş ve görüşme şöyle devam etmiştir;

“ Roosevelt: Ankara’da bu görüşü yaymak için Steinhardt ile Türk Dışişleri Bakanı ortak çalışırlar mı?

İnönü: Memnuniyetle. ABD’den gelen fikirlere karşı büyük sempatimiz vardır. Daima sizinle beraber olacağız. Siz Dünya nizamı ve sulh için bu şekilde çalışırsanız muhakkak memnuniyet verici neticeler elde edersiniz ve bütün insanıyet size medyun olur.

Roosevelt: Ben sizin meselenizi tamamiyla anlıyorum. Ümit ederim ki 2-3 ay zarfında Almanlar çok daha az kuvvetli olacaklar ve Türkiye de savaş bitmeden muharebeye girecektir.

İnönü: Çok teşekkür ederim. Yarın ne netice alacağımızı bilmiyorum. Amerika’nın ve şahsen sizin yüksek hislerinize emniyetim vardır. Bizi 2 ay içinde savaşa sokmak istiyorlar.

Roosevelt: Siz hazırlığınızı derhal yapınız.

İnönü: Sizin şahsiyetinizin, bana ve Türk Milleti’ne telkin ettiği sevgiden ve hayranlıktan dolayıdır ki ben buraya geldim. Ümit ederim ki bizi bırakmazsınız.

Roosevelt: Hayır, asla. Nasıl büyükbabam sözünü tutarak Yunanlılara bir harp gemisi göndererek yardım ettiyse, ben de sizi bırakmayacağım”¹⁰⁶

Bu diyalog, savaş sonrasında Türkiye-ABD ilişkilerinin nasıl gelişebileceği hakkında önemli ipuçları veriyordu. Bu dönemlerde İngiltere'nin diplomasisine olan güven azalırken, ABD daha sempatik olmaya başlamıştı. Ayrıca ABD'nin ekonomik gücü de buna eklenince savaş sonrası strateji belirlenmişti.

1944 Mart'ında, Türkiye ile İngiltere arasında Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na katılması konusundaki görüşmelerin sonuçsuz kalması üzerine, savaşa dâhil olan Amerikan Hükümeti'nin yardımı da, 1 Nisan 1944 tarihinden itibaren kesintiye uğramıştır. Türkiye'nin, 23 Şubat 1945 tarihinde Mihver devletlere savaş ilan ettiğini

¹⁰⁶ Ertem, “Türkiye Üzerindeki..., 262-263.

açıklaması üzerine, aynı gün Amerikan Hükûmeti ile Türk Hükûmeti arasında, iki devlet arasındaki askerî yardımla ilgili ilk anlaşma olan, “*Askeri Yardım Antlaşması*” yapılmıştır¹⁰⁷. Bu antlaşma doğrultusunda Amerikan Hükûmeti tarafından Türkiye’ye askerî yardıma tekrar başlanmıştır. Bu antlaşma gereğince yapılan yardımlar, İkinci Dünya Savaşı süresince kaydını taşıdığı için, savaşın sona ermesiyle yardımlar da sona erdirilmiştir.

1.10.6. İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye-SSCB ilişkileri

Tarihçi Stefanos Yerasimos, Batı’yı emperyalist olarak niteleyip, savaşın arifesinde Türkiye’nin Batı ve Sovyet Rusya’ya bakışının iki tarafın çıkar mücadelesine göre şekillendiğini belirtmektedir. Ne var ki, emperyalizmin Türkiye’ye duyduğu ilginin yeniden alevlenmesi için, Ortadoğu’daki çıkarlarının bir Rus tehdidi ile karşı karşıya kalmasından daha uygun bir vesile olamazdı. Bir buçuk yüzyıldan beri Türkiye üzerinde oynanan oyunun kuralı buydu. Öte yandan Türkiye’deki iktidarı düşündüren sorunlar da emperyalizmin endişeleriyle örtüşüyordu. 1939 yılı Mayıs ayında Ankara’yı ziyaret eden Fransa Genelkurmay Başkanı General Weygand, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’yü SSCB’nin benimsediği tarafsızlık tutumundan dolayı endişeli bulmuştu. İnönü; “*yıpranmamış bir Rus ordusu bizim için büyük bir tehlike teşkil eder; onun için de SSCB’nin savaşa katılması lazımdır*”¹⁰⁸ sözleriyle Wegand’ı bu kanaate sürüklemişti.

İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye SSCB ilişkilerine baktığımızda savaşın gidişatına göre şekil aldığını görmekteyiz. Sovyetlerin Almanya ile ittifak içerisinde olduğu dönem, Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne saldırması ve Almanların üstün olduğu dönem ve Sovyet-Alman savaşında Sovyetlerin üstünlüğü ele geçirdiği dönem.

Sovyet-Alman ittifakı döneminde, Türkiye-SSCB ilişkileri genel olarak gerginliğin hâkim olduğu bir görüntü vermiştir. 10 Haziran 1940 tarihinde, İtalya’nın Almanya’nın yanında savaşa girmesiyle, savaş Akdeniz bölgesine yayılmıştı ve Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile imzaladığı Üçlü İttifak gereği savaşa girmesi gerekti. İngiltere ve Fransa’nın Türkiye’den savaşa katılmasını istemesi üzerine Türkiye, Sovyetlerle imzaladığı 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması gereğince durumu Sovyetler Birliği’ne bildirdi. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, bu durumu sert bir tepkiyle karşıladı. Türkiye’nin Sovyetlere güven telkin

¹⁰⁷ İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C.1, TTK Yay., Ankara-2000, s. 648.

¹⁰⁸ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye I. Dünya Savaşından 1971’e*, Çev. Babür Kuzucu, Gözlem Yay., İstanbul-1976, s. 1329.

etmeye yönelik çabaları da sonuç vermedi. Sovyetlerin yayın organı “*Comunist Internationalist*” durumu şöyle değerlendirdi; “*Türk yöneticileri, İngiltere ve Fransa ile olan paktlarını bir takım anlamsız sözlerle ne kadar saklamaya çalışırlarsa çalışsınlar bu, Türkiye’nin muharip emperyalist devletlerle bir karşılıklı yardım paktı yaptıkları gerçeğini değiştirmez.*”¹⁰⁹

Sovyetlerin tepkisi üzerine Türkiye, Üçlü İttifak gereği aldığı sorumluluğun kendisini Sovyetler Birliği ile silahlı bir ihtilafa sürükleyemeyeceğini belirten, ittifak antlaşmasının 2 numaralı protokolünü öne sürerek savaş dışı kalmaya devam edeceğini ifade eden bir notayı, 13 Haziran günü İngiltere ve Fransa’ya sundu. Notada Türkiye’nin savaşa girmesi konusuyla ilgili şu ifadeler yer almaktaydı: “*Hariciye Vekili, İtalya’nın harbe girmesi üzerine, Büyük Britanya ve Fransa Büyükelçileri tarafından, hükümetleri namına yapılan teşebbüsü ve telkinleri Hükümete arza müzaraat etmişlerdir. İşbu teşebbüs ve telkinleri dikkatle tetkik ettikten sonra Cumhuriyet Hükümeti, Üçlü Müahede’nin ikinci maddesinin şartsız olarak tatbikinin bugünkü ahvalde Türkiye’yi Sosyalist Sovyetik Cumhuriyet Birliği ile silahlı bir ihtilafa sevk edebileceği kanaatine varmıştır. Binaenaleyh Hükümet bu Muahedenamenin asli cüzünü teşkil eden iki numaralı protokolün hükümlerine istinad etmeğe karar vermiştir.*”¹¹⁰

Ayrıca İngiltere de, Türk Ordusu’nun henüz savaşa katılacak kadar hazırlıklı olmadığını biliyor ve Fransa’nın yenilerek savaştan çekilmesinden sonra Türkiye’nin savaşa katılmasıyla, savaşın Balkanlar ve Ortadoğu’ya doğru genişlemesinden de çekiniyordu. Bu yüzden İngiltere, bu dönemde Türkiye’nin kararına destek vermişti¹¹¹. Bu şekilde Türkiye, Sovyetler Birliği’nin de etkisiyle savaş dışı durumunu korudu. Bununla birlikte, 1940 yılının Ekim ayından itibaren Almanya’nın Romanya’ya sızması, Sovyetler Birliği’ni telaşlandırdı. Sovyetler Birliği’nin Balkanların Alman etkisi altına girmesinden çekinmesi nedeniyle, iki ülke arasındaki nüfuz bölgeleri tartışmaları artarken, 23 Ağustos 1939 tarihli Alman-Sovyet Paketi da zayıflamaya başladı. Savaşın Batı Avrupa’dan doğuya ve Balkanlara doğru yönelmesi, Nazi Almanyası ile Sovyetlerin zaten yapay olan işbirliğinde ciddi sorunlara yol açtı. Gerek Almanya, gerekse İtalya, SSCB’nin Balkanlara yayılmasını istemiyorlardı. Sovyetler ise, Almanya’nın artık kendi güvenlik bölgesine girdiğini görüyordu. Ayrıca Sovyetler

¹⁰⁹Mehmet Altan, *Süperler ve Türkiye Türkiye’de Amerikan Sovyet Yatırımları*, AFA Yay., İstanbul-1986, s. 73.

¹¹⁰Düstur, 3. Tertip, C. 21, s. 15.

¹¹¹Gürün, *Dış İlişkiler...*, s. 15.

Birliği, Boğazlar konusundaki fikrini de değiştirmemişti ve Almanya'nın Balkanlarda ilerlemesi Sovyetlerin Boğazlarla ilgili çıkarlarına tersti.¹¹²

12 Kasım 1940 tarihinde, Hitler-Molotov görüşmelerinde Boğazlar söz konusu olmuştu. Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, görüşmelerde Sovyetlerin Montreux konusundaki memnuniyetsizliklerini anladıklarını, esasen Almanya'nın da hazırlanmasına hiçbir şekilde katılmadığı bu sözleşmenin bir kenara bırakılıp yenisinin Türkiye, SSCB, İtalya ve Almanya arasında düzenlenmesinden yana olduklarını belirterek, Almanya'nın her zaman Boğazlar rejiminde SSCB çıkarlarına uygun bir iyileştirme için etkin yardıma hazır olduğunu ekledi. Bu toplantıda; yeni Boğazlar sözleşmesinin ilke olarak savaş gemilerini ve ticaret filosunu, serbestçe Akdeniz'e çıkartmak dâhil olmak üzere, SSCB'ye bazı özel ayrıcalıklar vermesi konusunda anlaşma sağlandı. SSCB, görüşmelerde ayrıca Ege adalarında ya da Boğazlarda bazı kontrol noktalarına sahip olmak istediğini de belirtti.

Sonunda SSCB, Almanya ve İtalya'yla Türkiye'yi mevcut yükümlülüklerinden kurtarmak ve O'nu peyderpey kendileriyle işbirliği yapmak için kazanmanın ortak çıkarları olduğu ve genel olarak, yürürlükteki Montreux Sözleşmesi'nin kaldırılması konularında anlaştı. Varılan anlaşmaya göre, Sovyetler herhangi bir zamanda savaş gemilerini sınırsız geçirme hakkına sahip olacak, Karadeniz ülkeleriyle Almanya ve İtalya hariç diğer ülkelerin savaş gemileri ilke olarak Boğazlardan geçemeyeceklerdi¹¹³.

Esas konusu, dünyanın Mihver devletleriyle SSCB arasında nüfuz bölgelerine ayrılması olan bu görüşmelerden sonra Ribbentrop, Moskova'ya dönmek için ayrılmakta olan Molotov'a, bir antlaşma taslağı verdi. Dünyayı Almanya, Japonya, İtalya ve SSCB arasında paylaştıran taslağın Türkiye'yle ilgili kısmında şunlar öneriliyordu: Türkiye, İngiltere'ye olan taahhütlerinden kurtarılacak Mihver'le işbirliği yaptırılmalı. Yeni bir Boğazlar rejimi düzenlenerek SSCB'ye sınırsız geçiş hakkı verilmeli. Boğazlar Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapatılmalıdır¹¹⁴.

Hitler, bu tekliflere sıcak bakmadı, çünkü büyük stratejik öneme sahip Boğazları başka bir devletle paylaşmak istemiyordu. SSCB'nin Boğazlarla ilgili talepleri Almanya'yı rahatsız etmişti. Hitler, Berlin görüşmelerinden sonra, Sovyetlerle işbirliğini bitirme zamanının geldiğine karar vermişti. Berlin görüşmelerinden sonra

¹¹² Ertem, "Türkiye Üzerindeki...", s. 255.

¹¹³ Ertem, "Türkiye Üzerindeki...", s. 256.

¹¹⁴ Mustafa Aydın, "Görelî Özerklik: Savaş Kaosunda Türkiye. 1939-1945", *Türk Dış Politikası: 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul-2002, s. 431.

SSCB'nin yeni taleplerini iletteği 26 Kasım 1940 tarihli telgrafa cevap vermeyen Hitler, 18 Aralık 1940 günü, Rusya ile bir anlaşmaya varılamayacağını anladı ve kurmaylarına Rusya'ya karşı saldırıya hazır olma emrini verdi.

Sovyetler Birliği de Berlin görüşmelerinden sonra, Almanya ile imzaladığı saldırmazlık paktının uzun ömürlü olamayacağını anlamıştı. Bu nedenle, Almanya ile çıkabilecek muhtemel bir savaşta Türkiye'nin durumunu çok önemli gördüğü için Türkiye'ye karşı tutumunu yumuşatmaya başladı. Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Vişinski, 9 Mart 1941 tarihinde, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Akay'a, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin zor durumundan faydalanarak ona saldırmasının söz konusu olmadığını, tersine eğer Türkiye'ye bir saldırı olursa 1925 Türk-Sovyet Paktı gereği Sovyetlerin anlayışlı dostluğuna güvenebileceğini bildirdi. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı yumuşama politikası uygulamaya başladığını gören ve Türk-Sovyet yakınlaşmasının ilerlemesinden çekinen Almanya, 17 Mart 1941 tarihinde, Berlin görüşmelerinin detaylarını ve Sovyetlerin görüşmelerde Türkiye üzerinde öne sürdüğü talepleri Türk yetkililere açıkladı. Böylece Türkiye, Berlin'de kendi üzerine yapılan Sovyet-Alman pazarlığını resmi olarak ilk kez 17 Mart 1941'de, İnönü'nün Hitler'e gönderdiği bir mektubu teslim etmeye giden Türk Büyükelçisi Hüsrev Gerede'ye Hitler'in bizzat aktarmasıyla öğrendi¹¹⁵. Sovyetler Birliği'nin Berlin'deki taleplerini öğrenen Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği'nden 9 Mart'ta Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi'ne söylenenlerin resmen açıklanmasını istedi. Bunun üzerine Sovyetler Birliği, 25 Mart 1941'de, Türkiye'ye saldırma amacının olmadığını resmen açıkladı.

Almanya'nın 22 Haziran 1941'de Baltık'tan Romanya'ya kadar uzanan geniş bir cephe üzerinden Sovyetlere karşı saldırıya geçmesiyle, İkinci Dünya Savaşı'nın geleceğini en kesin biçimde etkileyen olaylardan birisi olan Alman-Sovyet savaşı başlamış oldu. 22 Haziran 1941 tarihine kadar tarafsız kalmış olan SSCB, kendisini savaşın içinde buldu. Türkiye aynı gün, Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki savaşta tarafsız olduğunu ilan etti¹¹⁶. Savaşın başladığı tarihte Sovyetler ile İngiltere arasında hiçbir anlaşma yoktu. 1939'da Sovyetler ile İngiltere ve Fransa arasında bir işbirliği anlaşması için görüşmeler başlamış, ancak Sovyetlerin Almanya ile saldırmazlık paktı imzalaması üzerine bu görüşmeler kesilmişti. Sovyetlerin savaşa katılmasıyla birlikte, İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında bir ittifak ortamı oluştu. Bunun sonucu olarak, iki ülke arasında 12 Temmuz 1941 tarihinde, Ortak Hareket Antlaşması imzalandı. Bu

¹¹⁵ Aydın, "Görelî Özerklik...", s. 434.

¹¹⁶ BCA, 30.18.1.2/95.54.1

antlaşma gereği, Sovyetler Birliği'ne yardım ulaştırabilmek amacıyla İngiltere ve Sovyetler Birliği, 1941 Ağustosunda İran'ı işgal ettiler. Bu şekilde Sovyetler Birliği'ne, İngiliz-Sovyet işbirliğinin ilk 3 ayında 450 uçak, 22 bin ton kauçuk, 3 milyon çift ayakkabı ve savaş endüstrisi için gerekli madenler ulaştırıldı. ABD de, Ekim ayında Sovyetler Birliği'ne 60 Milyon Dolarlık bir yardımda bulundu. Savaş boyunca ABD'nin Sovyetlere yardımı artacak ve toplamda 11 Milyar doları bulacaktır. Sovyetler Birliği İran'ın kuzeyini işgal etmişti. Yapılan yardımlarla birlikte, kısa süre içinde Türk sınırına büyük bir Sovyet askeri gücü yığıldı. Sovyetler Birliği'nin Berlin'de Türkiye üzerine pazarlık yaptığının ortaya çıkması nedeniyle zaten gergin olan Türk kamuoyunda, İngiltere'nin Sovyetler Birliği ile anlaşırken Birinci Dünya Savaşı'ndaki gibi Boğazları vaat ettiğine dair söylentiler çıktı. Bu çerçevede, Türkiye'nin olası endişelerini gidermek amacıyla her iki ülke, 10 Ağustos 1941 tarihinde, aynı kapsamlı birer notayı Türkiye'ye sundular. İngiltere ve Sovyetler Birliği notalarında genel olarak Boğazlar üzerinde herhangi bir tecavüze niyetleri olmadığını, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve Montreux Rejimi'ne olan bağlılıklarına yer verdiler¹¹⁷.

Ancak Sovyetler Birliği'nin tüm bu garantileri ve yumuşama politikası Türk idarecilerin Sovyetlere güvenebilmelerini sağlayamamıştır. Saraçoğlu'nun 1939'daki Moskova ziyaretinde yaşadığı olaylar ve Sovyet talepleri halen Türk idarecilerin Sovyetlere karşı geliştirmekte oldukları politikaları etkilemekteydi. Bunun bir örneği, 27 Ağustos 1942 günü yaşandı. Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papen ile yeni Başbakan olan Şükrü Saraçoğlu bir görüşme gerçekleştirdiler. Bu görüşmenin temel konusu, Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa katılmasıydı. Şükrü Saraçoğlu, bu görüşme sırasında Von Papen'e *“Bir Türk olarak SSCB'nin yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir defa ortaya çıkabileceğini, fakat bir başbakan olarak Türkiye'nin mutlak bir tarafsızlık takip etmesinin şart olduğuna inandığını”*¹¹⁸ söyledi. Türk idarecilerin 1939'daki Moskova görüşmelerini ve Sovyet taleplerini halen unutmadıkları açıktı. Aynı günlerde, Türkiye'nin kendilerine karşı bu güvensizliğini bilen Sovyetler Birliği de, Türkiye'nin Almanya ile yakınlaşmasını engelleme gayretleri içerisindeydi. Düşürdükleri Alman uçaklarını onararak bu uçaklarla Türk sınırlarını ihlal etmek ve böylece Alman uçaklarının Türkiye sınırlarını

¹¹⁷Ayın Tarihi, No: 88, Mart 1941, s. 49.

¹¹⁸Aydın, “Görelî Özerklik...”, s. 449.

ihlal ettiği izlenimini yaratmak¹¹⁹ da bu amaçlarını gerçekleştirmek için yaptıkları faaliyetler arasındaydı.

Çok geçmeden, Türk idarecilerinin Sovyetlere karşı duyduğu güvensizliğin yersiz olmadığı ortaya çıktı. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı yürüttüğü yumuşama ve işbirliği politikası, Almanya ile sürmekte olan Stalingrad Muharebesi'nin sonlarına kadar devam etti. Ancak, Sovyetlerin Stalingrad'da Almanları yenmesi ve savaşın gidişinin Sovyetler Birliği yararına değişmesi ile birlikte, Türkiye'ye karşı yürüttükleri yumuşama politikası da derhal değişerek, 1943'ün ilk aylarından itibaren tekrar 1941 öncesi durumuna dönmeye başladı. Stalingrad çatışmaları devam ederken durumun Almanya için iyi olmadığını gören Türkiye de, bunun uzun vadeli sonuçlarından endişe etmeye başlamıştı. Özellikle SSCB'nin böyle bir zaferden sonra Avrupa'nın hâkimi olmasına Müttefiklerin engel olup olamayacağı konusu Türkiye'de endişe uyandırmaktaydı¹²⁰. Türkiye, artık yalnızca savaş dönemi için değil, savaş sonrası için de Sovyetler Birliği'nden kaygı duymaktaydı.

Büyükelçi Selim Sarper'in Molotov ile 19 Mart 1945 tarihli görüşmesinde, Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı uzatmayacaklarını bildirmiş, gerekçe olarak ise günün koşullarına uyum göstermediğini belirtmişti. 7 Haziran 1945 tarihindeki görüşmede daha ileri gitmiş, Boğazların ortak savunulması amacıyla üs istemişti¹²¹. Türkiye, Sovyet isteklerine karşı durabilmek için güçlü bir devletin desteğini sağlayamadığı bu dönemde tek başına karşı koymak zorunda kalmıştı. 1946 yılına gelindiğinde 2 ayrı nota ile istekler yinelenmiş, Türkiye savaş durumunu göze alarak notaları sert bir dille reddetmiştir. Bu gelişmeler, Soğuk Savaş Türk Dış Politikasını şekillendiren gelişmelerdir.

1.10.7. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de İç Politikadaki Gelişmeler

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sürecinde, savaşa girmediği halde savaştan en çok etkilenen ülkelerden olmuştur. Savaşın olumsuz etkileri, iç politikada da kendini göstermiştir. Bu dönemde özellikle ekonomik ve sosyal gelişmeler savaşın tesiri ile şekillenmiş ve bu durum savaş sonrası için, dış politikadaki gelişmeler kadar, ülkenin iç politikalarında yönlendirici olmuştur.

¹¹⁹BCA, 30.10.0.0/232.562.11

¹²⁰Aydın, "Görelî Özerklik ...", 450.

¹²¹Mustafa Aydın, "7 Haziran 1945 Molotov-Sarper Görüşmesi", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1(1919-1980), s. 473.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmemekle birlikte savaş ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığıyla yaşamıştır. Bunun sebepleri de açıktır; savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye seferberlik havasına girmiş, faal nüfusun en dinamik yaş grupları arasına giren önemli bir kesimi silah altına alınmış ve bütçenin gittikçe artan bir kısmı savunma giderlerine tahsis edilmiştir¹²². İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomi üzerindeki olumsuz etkisini atlatabilmek için bazı önlemler alınmaya çalışılmış, bu kapsamda birtakım kanunlar çıkarılarak ekonomik gelir elde edilmeye çalışılmıştır.

Savaş sırasında iktisadi önlem amaçlı çıkarılan kanunlardan biri Milli Korunma Kanunu'dur. Bu kanuna dayanılarak çıkarılan kanunnameler, savaş yılları iktisat politikasının ana unsurlarını oluşturmuşlardır. 18 Ocak 1940 tarihinde çıkarılan kanunla devletin ekonomiye müdahale olanakları genişlemiş ve özel girişim adeta devletin vesayeti altına girmiştir. Bu dönemde çıkarılan bir diğer önemli kanun da, 11 Kasım 1942 tarihinde olağanüstü koşullara bağlı olarak ve bir defaya mahsus olmak üzere çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu'dur. Kanun ile 15 gün içinde 500 milyon TL toplanması öngörülmüş ve vergisini belirlenen süre içinde ödemeyenler zorunlu çalışma veya mallarının haczedilmesi yaptırımı ile karşı karşıya kalmışlardır¹²³.

Dönemin Başbakanı ve Varlık Vergisi'nin mimarı olan Şükrü Saraçoğlu'na göre, bu vergiyle şu sonuçlara ulaşmak hedeflenmiştir; Enflasyonla mücadele için tedavülden para çekmek. Savaş yıllarında haksız kazanç elde etmiş olanların kazançlarını vergilendirmek ve devlet gelirlerini artırmak¹²⁴.

Varlık Vergisi sona erdikten bir yıl sonra, Toprak Mahsulleri Vergisi gündeme getirildi. Uygulama tarzı olarak Varlık Vergisine benzeyen bu vergi sistemi, 26 Nisan 1944 tarihinde yürürlüğe girdi. Boratav; Toprak Mahsulleri Vergisi, büyük ve küçük çiftçi arasında fark gözetmeyen bir kanun diyerek savaş şartları içinde üretimi düşmüş, sadece kendi ihtiyacını karşılayacak kadar üretim yapabilen, küçük köylüyü ezdiğini söylemektedir¹²⁵.

Yaklaşık üç yıl süren bu uygulama da farklı bir kesimin, yani büyük çiftlik sahiplerinin CHP iktidarına sırt çevirmesine hatta savaş sonrası dönemde cephe almasına sebep olmuştur.

¹²² Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitapevi Yay., Ankara-2006, s. 287.

¹²³ Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişime Tarihi (1919-2009)*, İmaj Yay., Ankara-2009, s. 121.

¹²⁴ Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi...*, s.120.

¹²⁵ Boratav, *Türkiye İktisat...*, s. 85.

İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği altı yıllık süreçte, Türk toplumunun gündelik yaşamı savaşa göre şekillenmiştir. İnsanların gündelik veya ekonomik yaşam tarzlarından başka ideolojik grupların birbiriyle ilişkileri de savaşa göre şekillenmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Almanya'nın savaşta üstün olduğu yıllarda Türkiye'de komünizm karşıtlığı daha da artmıştır. Turancılar aktif bir çalışma içerisine girerek komünist düşmanlığını körüklemişlerdir. Almanya'nın 2 Şubat 1943 tarihinde Rusya karşısında aldığı ilk büyük mağlubiyet olan Stalingrad yenilgisiyle beraber, Türkiye'deki sol düşünceye sahip kesimlerde büyük bir hareketlilik görülmüştür. Yurt ve Dünya, Değirmen, Adımlar gibi sol görüşlü dergilerde yayımlanan yazılarda, Turancılara karşı oldukça sert bir üslup kullanılmıştır. Muzaffer Şerif Başoğlu, Halit Tanyeli, Niyazi Berkes ve Adnan Cemgil önderliğindeki sol görüşü benimseyen isimler, kendi yayın organlarını Turancılık karşıtı görüşlere saldırı aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu yazarların ortak fikri; Türkiye'de oluşan milliyetçi hareketlerin faşizme kaydığı yönünde olmuştur. Savaşın Sovyetler lehine dönmesi ile Türkiye yönetim olarak da Turancılık karşıtı bir yaklaşımı benimsemiş, bu görüşe sahip olanlar tutuklanmaya başlanmıştır. İrkçılık-Turancılık Davası olarak adlandırılan, milliyetçilerin yargılanması süreci, 29 Mart 1945 tarihinde sonuçlanmış ve on sanığa, onar yıla kadar çeşitli cezalar verilmiştir. Fakat verilen karar, 31 Ekim 1945 tarihinde Askeri Yargıtay tarafından bozulmuş ve yapılan ikinci yargılama sonucunda tüm sanıklar, 1 Mart 1947 tarihinde beraat etmiştir¹²⁶.

İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği süreçte ABD ve Türkiye'nin SSCB'ye ve ideolojisine bakışında farklılık göze çarpmaktaydı. Bu iki taraf için de ilişkilerin aslında savaş sonrasına yönelik karşılıklı çıkar amaçlı birliktelik olduğunun göstergesiydi.

Soğuk Savaş'ın Batı Bloku tarafından benimsenen hâkim temaları olarak anti-sovyetizm ve sosyalizm karşıtlığı, 1940'ların başından itibaren Türkiye'deki resmi ve sivil çevrelerde yaygın görüş haline geldi. Bu bağlamda, Soğuk Savaş'ın doruk yaptığı ilk tarihi an, Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliğine saldırmasıyla başlayan ve savaş sonuna kadar süren dönemdi. Bu yıllarda, Türkiye'de Almanya'nın Sovyetlere saldırmasını samimiyetle destekleyen bir kesimin sesi duyulurken, ABD kamuoyunda yaygın bir Stalin ve Sovyet sempatisi hüküm sürmekteydi.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde hükümet politikalarını göstermesi ve halkı yönlendirmesi gibi meziyetleri olmasından dolayı en çok etkilenenlerden biri de basın

¹²⁶ Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, s. 64.

olmuştur. Bu süreçte basınla ilgili birtakım düzenlemeler yapılmış ve çeşitli önlemler alınmıştır. Bu önlemlerin başında, Kasım 1940'ta ilan edilen sıkıyönetim gelir. İç ve dış politika konularında, sadece belirli sınırlar içinde yazıların basına yansıdığı ve haberlerin yayınlandığı bu dönemin gazetelerindeki başyazılar, genelde dış politika konularını kapsamış ve iç politikaya geniş yer verilmemiş/verilememiştir. Sıkıyönetimin kendini en çok hissettirdiği bu dönemde, çeşitli gazeteler sıkıyönetim ve hükümet tarafından kapatılmıştır¹²⁷.

¹²⁷ Detaylı bilgi için bakınız; Ahmet Çelik, *İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Muhalif Basın (1939-1945)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ SBE, Isparta-2011.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SOĞUK SAVAŞIN BAŞLAMASI

2.1. Soğuk Savaş'ın Tanımı ve İçeriği

Tarih, uluslararası ilişkilerde kalıcı bir dostluğun olamayacağını, bu ilişkilerin çıkar üzerine kurulduğunu öğretmiştir. İlişkiler, ancak çıkara dayalı geçici ortaklıklar olabilir, çıkarlar çatıştığı anda, devlet politikaları aniden değişebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ilişkilere baktığımızda da durum böyle olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ortak düşmana karşı birlikte hareket etmek zorunda kalan SSCB ile ABD ve onun Batılı müttefikleri, düşman yenilip, savaş sona erdiğinde, amaçları doğrultusunda harekete geçtiler ve çıkar çatışmaları geçici ortaklığa son verip kendi aralarındaki mücadeleyi başlattı.

Uluslararası ilişkilerde doğal bir denge mevcuttur. Bu denge zaman zaman bozularak büyük bir olayı, genellikle savaşı meydana getirir. Savaş sona erdiğinde galipler tarafından yeni bir denge oluşturulur. Bu denge kurulurken galiplerin çıkarları göz önünde tutulur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulmaya çalışılan dengede galipler arasında sorunlar meydana geldi. Çünkü galiplerin savaş sonrası dünya planları farklıydı ve galiplerin uyum sağlaması zaten zordu. Çünkü biri diğerine düşman iki karşıt ideolojileri ve kendi çıkarlarına göre amaçları vardı.

Galiplerin ideolojilerin birbirine karşıt olmasından başka, tarihi ideallerinden doğan çatışma ve savaşın sonrasında yeryüzünde kurmak istedikleri egemenlik mücadelesi çatışmayı kaçınılmaz kılıyordu. Soğuk Savaş; tarafların tarihi emellerinden doğan çatışma ile savaş sonrası ortaya çıkan durumu kendileri için fırsata çevirme arzularından kaynaklı çıkar çatışmalarının bileşkesidir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan konjonktürden doğan güç boşluğu sebebiyle, tarafların etki alanını genişletmek ve karşı tarafın etki alanını daraltmak üzerine kurulu bu mücadeleye; ABD'li devlet adamı Bernard Baruch tarafından, 1947 tarihli konuşmasında *Soğuk Savaş* ismi verilmiştir.

Soğuk Savaş'ın ne olduğu konusunda çok farklı görüşler ortaya konmuştur. Oral Sander; İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya ve İtalya'yı (bunlara Japonya'yı da ekleyebiliriz) dize getiren ABD ve SSCB'nin, karşıt ideolojilerle yeryüzünde etki

kurmak için gösterdikleri çabaların öyküsü olarak nitelemektedir¹. Cemal Acar ise; Almanya'nın silinmesiyle Avrupa'da oluşan güç dengesi boşluğu şimdi iki farklı sistemi, Kapitalizm ile Komünizmi karşı karşıya getirmişti² diyerek mücadeleyi ideolojiler üzerinden tanımlamıştır. Farklı tanımlara rağmen, Soğuk Savaş'ın merkezinde ABD ve SSCB'nin hâkimiyet kavgası yatmaktadır.

Bu dönemdeki mücadelenin sebepleri ve uygulama tarzına dayanarak pek çok Soğuk Savaş tanımı yapılmıştır. Soğuk Savaş dönemi anlaşmazlıkları, savaş sonrasında dünyanın yeniden şekillenmesinde, galip devletlerden her birinin, kendi hesabına büyük çıkarlar elde etmek istemesinden ileri gelmekteydi ve özellikle çıkar çatışmalarının ideolojik alana kaydırılması etki alanını genişletmiştir.

İdeolojik anlamda Soğuk Savaş, özgürlükçü demokrasiyle komünizm arasında dünya çapında bir anlaşmazlık olarak tanımlanır. Taraflar, kendi sistemlerinin bütün dünyadaki kesin üstünlüğüne güveniyorlardı. Komünizmin resmi hedefi, insanlığı kapitalist baskıdan kurtarmaktı. Batı'daki ideolojik düşünceye sahip kimseler bunu, Moskova'nın egemen olmaya çalıştığı bir dünyaya, kendi otoriter sistemini zorla kabul ettirme çabası olarak yorumluyorlardı. Amerikalılar, kendi yönlerinden geleneksel olarak, insanlığın otokrasiden kurtarılması üzerinde duruyorlardı³.

Soğuk Savaşın en önemli özelliği, tarafların nüfuz mücadelesi sebebiyle ülkeleri birçok alanda derinden etkilemeleri idi. Çalışmamız doğrultusunda bizim yaptığımız tanım ise; İkinci Dünya Savaşı sonrası, galiplerin amaç ve ideolojilerinden kaynaklı anlaşmazlıkların çatışmaya dönüşmesi ile etki alanına almaya çalıştıkları ülkelerin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarını kendi ideolojilerine dost, karşı tarafın ideolojisine düşman olacak şekilde dizayn etmek istemeleridir. Bu amaç, zaman içinde ülkeleri kendi çıkarları doğrultusunda hegemonyasına almak, bağımlı hale getirmek düşüncesine evrilecektir. SSCB, ülkeleri komünist partiler aracılığı ile kendine bağlayıp peyk haline getirirken, ABD ise SSCB korkusuyla ülkeleri kendine bağlamaya çalışmıştır.

Dünyada her dönemde uluslararası ilişkiler dengesi mevcut olmuştur. Zaman zaman bu dengeler miladını doldurarak, meydana gelen büyük bir olaydan sonra yeni bir denge kurulmuştur. Kurulan bu hassas dengeler, kazanan tarafın diğer tarafı kontrol altında tutmak için çeşitli mekanizmaları elinde tutmasıdır. İkinci Dünya Savaşı sona

¹Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitapevi, Ankara-2005, s. 202.

² Cemal Acar, *Soğuk Savaş Süper Güçlerin Hakimiyet Kavgası*, Ötüken Yay., İstanbul-2007, s. 29.

³ Louis J. Halle, *Soğuk Harp*, Çev. Arif Koçak, GHTBY, Ankara-1976, s. 149.

erdiğinde, savaşın galipleri yeni dengeyi kurarken, Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkardıkları dersle daha dikkatli hareket etmişlerdi. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni denge kurulurken, bu defa savaşın galipleri arasındaki uyuşmazlıklar sebebiyle kalıcı bir barış sağlanamamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yeni sistemde, daha önce görülmedik şekilde, Avrupalı güçler, dışarda bırakıldı. Avrupalı büyük devletlerin yerini başat aktörler olarak Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği aldı. Böylece ABD liderliğindeki kapitalist blok ile SSCB liderliğindeki sosyalist blok arasında siyasal, ekonomik, askeri ve ideolojik rekabete dayalı *iki kutuplu sistem* dönemi başladı.

Sayırsız tarihi koşullar, Soğuk Savaşta Sovyet Rusya'yı bir meydan okuyucu, hiç değilse yüzeysel bir bakışla saldırgan rolüne itti. Fakat o sırada tarihi koşullar o derece zorlayıcıydı ki; Ruslara, üstlendiği bu rolden başka bir seçim bırakmıyordu ve bu ilerleme de ABD'yi ve müttefiklerini tepki göstermeye zorluyordu. Soğuk Savaş böyle başladı⁴.

Soğuk Savaş, iki blok arasındaki ilişkilerde, blokların davranışlarını denetlemeye yönelik, taraflarca benimsenmiş kuralların bulunmadığı ve ilişkilerde tamamıyla güce dayanan davranışların öne çıktığı, hakim olduğu olduğu bir dönemdir⁵. Blokların ortaya çıkmasıyla kullanılmaya başlanan Soğuk Savaş'ın başlangıç tarihi olarak kesin bir tespitte bulunmak zordur. Yalta Konferansı, Potsdam Konferansı, Winston Churchill'in Demir Perde tabirini kullandığı konuşması ya da Truman Doktrininin ilanından her hangi birisi, Soğuk Savaş'ın başlangıcı olarak kabul edilebilir⁶. Ancak Soğuk Savaş'a neden olan çatışmalara, İkinci Dünya Savaşı sırasında rastlamak mümkündür, çünkü taraflar savaş sonrası planlarını, daha savaş devam ederken belirlemişlerdir.

Yaygın bir görüşe göre Soğuk Savaş Potsdam'dan sonra başlamıştır. İki Japon kentine atom bombası atılması, Amerika'nın atom tekeli kullanarak Soğuk Savaş başlatması olarak kabul edilmiştir⁷. Çünkü İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiği ve Japonya'nın teslim olmak üzere olduğu bilinen bir gerçektir. Bu zamanlama, ABD'nin atom bombalarını Japonya'yı yenmek için değil, Sovyetler Birliği'ne gözdağı vermek için kullandığı yorumunu yapmamıza imkân vermektedir.

⁴Halle, *Soğuk Harp*, s. 7.

⁵Mustafa Ekincikli, *İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti*, Berikan Yayınevi, Ankara-2002, s. 92.

⁶Turgay Merih, *Soğuk Savaş ve Türkiye*, Ebabil Yayınları, Ankara-2006, s. 1.

⁷Cüneyt Akalın, *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1*, Kaynak Yayınları, İstanbul-2003, s. 69.

Onur Öymen ise; Soğuk Savaş'ın başlama tarihini 19 Mart 1945'te Rusların, Türkiye'den toprak talebinde bulundukları tarih olarak kabul etmektedir⁸. Ancak Türkiye'nin Soğuk Savaş Eylül 1939 yılında yapılan Moskova görüşmeleri sırasında başlamıştır.

Soğuk Savaş'ı hangi tarafın başlattığını kesin olarak söyleyebilmek de zordur. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan konjonktür, her iki tarafa da emperyalist bir fırsat tanımıştır. Soğuk Savaş; etki alanını genişletmek ve ülkeler üzerinde hegemonya kurabilmek için ideolojilerin kullanıldığı yeni bir sömürge düzenini ortaya çıkararak, her iki tarafın da ülkelerin iç işlerine, siyasi, ekonomik ve toplumsal düzenlerine müdahale etme fırsatı vermiştir.

Soğuk Savaş'ın kökleri en azından geniş çaplı yapısal terimler açısından, yıkıcı bir küresel çatışmanın yere serdiği bir dünyayla, savaşın harabeye çevirdiği, yeniden biçimlendirilmeye hazır bu dünyaya Washington'la Moskova'nın dayatmaya çalıştıkları, birbirleriyle çelişen uluslararası düzen reçeteleri arasındaki kesişime dayanıyordu. Geçerli uluslararası düzen ve buna eşlik eden güç sistemi dengesi altüst olduğunda, az çok çatışma yaşanması kaçınılmazdır. Böylesine ani ve yıkıcı bir tahribat yaşandığındaysa bundan daha azı beklenemez. Savaşın hemen ertesinde ABD-Sovyetler Birliği ilişkilerinin gerilim, kuşku ve rekabete boğulması, pek de şaşırtıcı değildi. Ancak bu dönemi izleyen çatışmanın düzeyi ve boyutu, özellikle de süresi yalnızca yapısal etkenlerle açıklanamaz. Ne de olsa tarih, büyük güçlerin uzlaşma ve işbirliği yolunu izledikleri, her bir tarafın en temel çıkarlarını karşılayabilecek, karşılıklı olarak kabul edilebilir bir uluslararası düzen kurmak amacıyla birlikte hareket etmeyi seçtikleri sayısız örnekle doludur. Akademisyenler bu tür sistemleri, *büyük güçlerin ortak egemenliği* terimiyle tanımlamışlardır. Ancak hem ABD, hem Sovyetler Birliği'nden bazı önde gelen yetkililerin umutlarına karşın, bu kez öyle olmadı. Bunun nedenleri, Soğuk Savaş'ın başlangıcı meselesinin özüne iniyor. Özetlemek gerekirse, kaçınılmaz gerilimleri, Soğuk Savaş adını verdiğimiz kırk yıllık uzun bir çatışmaya dönüştüren, ABD'yle Sovyetler Birliği'nin birbirinden farklı emelleri, gereksinimleri, tarihleri, egemen kurumları ve ideolojileri oldu⁹.

İdeolojileri, hem Sovyetler Birliği'ne hem Amerikalılara, kendi uluslarının dünya tarihindeki rolüne dair Mesihvari bir inanç kazandırdı. Çok geçmeden ortaya çıkacak Soğuk Savaş bölünmesinin iki tarafında liderleri ve vatandaşları, kendi

⁸ Onur Öymen, *Silahsız Savaş*, Remzi Kitapevi, İstanbul-2002, s. 99.

⁹ Robert J. McMahon, *Soğuk Savaş*, Çev. Sinem Gül, Dost Kitapevi Yay., Ankara-2013, s. 14.

lkelerinin ulusal çıkarlarının korunmasından çok daha geniş çaplı amaçlar adına hareket ettiğine inandılar. Hem Sovyetler hem Amerikalılar soylu güdülerle hareket ettiklerini düşündüler; insanlığı yeni, muhteşem bir barış, adalet ve düzen çağına yöneltmek. Dünyanın büyük bölümünün yere serilmiş olduğu bir dönemde, iki ülkenin de ezici bir güce sahip olması ve zıt ideolojik değerler, kesin bir çatışma reçetesi anlamına geliyordu¹⁰. Zaten diğer ülkeleri kendilerine bağlamada kullandıkları argüman, kendi çıkarları için değil de insanlığın çıkarı için mücadele ettikleri imajıydı.

Dünyada siyasi, ekonomik ve toplumsal yapıları derinden etkileyen Soğuk Savaş süreci, İkinci Dünya Savaşı sırasında başladı ve savaş sonrası ilk yıllarda iki kutuplu denge oluşmaya başladı. İkinci Dünya Savaşı'nın getirdikleri ve savaş sonrası tarafların çıkara dayalı politikaları gereği izledikleri planlar siyasi, ekonomik ve askeri kuruluşlar ve kurumların oluşması süreci, Soğuk Savaş'ın gelişim aşamasıdır.

2.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Oluşan Denge

Avrupa'da büyük bir yıkıma sebep olan savaş, bazı galip devletlerin bile ekonomik ve siyasi güçlerini kaybetmelerine neden oldu. Ancak savaşın büyük yıkımına karşı iki devlet güçlü bir şekilde ayakta kaldı. Biri, savaşın sınırlarından uzakta olmasın ve ekonomisine sağladığı büyük katkıdan dolayı güçlenen ABD idi. İkinci, savaşın olumsuz şartlarını sonuna kadar yaşayan, topraklarında meydana gelen savaş sebebiyle yıkıma uğramasına karşın güçlü ordusu sebebiyle savaş sonrası Avrupa'sının güçlü devleti kalabilen Sovyet Rusya idi. Bu iki devlet, savaş sonrasında Batı Avrupalı müttefiklerin tükenmesi üzerine ortaya çıkan g boşluğunu askeri güçleri ve ideolojileriyle doldurmaya çalışacaklardır. Özellikle Sovyet Rusya savaş sırasında girdiği topraklardan çekilmemesi ve elinde bulundurduğu ideolojik silahıyla Avrupa'yı tehdit etmekteydi.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, İngiltere ve ABD yöneticileri, Sovyet Rusya'nın bölgesinde yayılmaya çalışarak, dünya için tehlike olabileceğini ngrmşlerdi. Savaş sonrasında denge unsuru olan Almanya ve Japonya'nın etkisini kaybetmesi, Sovyet Rusya'nın doğusunda ve batısında yayılma alanı ortaya çıkarmıştı. 12 Mayıs 1945 tarihinde Churchill, Truman'a çektiği telgrafta endişelerini şöyle dile getirmişti;

“Bir ya da iki yıl içinde durum ne olacak? Bu tarihte Amerikan ve İngiliz orduları eriyecek, Fransızlar esaslı bir şekilde teşkilatlandırılmaktan uzak bulunacak;

¹⁰Mcmahon, *Soğuk Savaş*, s. 26.

oysa Rusya iki ya da üç yüz tümenini ayakta tutma kararını verebilecektir. Cepheye (Rusya) bir demir perde inmiştir. Ardında nelerin cereyan ettiğini bilmiyoruz”¹¹

Batılıların endişelerini haklı gösteren olay, savaştan sonra SSCB’nin ordularını eski konumunda tutmasıydı. Almanya’nın yenilip teslim belgesini imzalamasının ardından Batılı müttefikler ordularını geri çekip terhis etmeye başladılar. Müttefiklerin ordusu 5 milyon civarında iken 880 bine düştü. Avrupalılar savaşın yaralarını sarmaya başladılar. Diğer müttefiklerinin aksine Sovyet Rusya, ordusunda herhangi bir azaltmaya gitmedi. Çünkü Stalin hala güvenlik endişesi taşıyor, bir saldırı gelebileceğini düşünüyor ve Doğu Avrupa’da tampon bölge oluşturmak istiyordu. Ancak Sovyet Rusya’nın güvenlik amaçlı bu politikası Batılılar için sorun oluşturmaktaydı¹². Doğu Avrupa’da Sovyetlere dost ülkelerin olması kabul edilebilirdi, fakat bu bölgenin Rus nüfuzu altına girmesi anlamına gelmiyordu

ABD’nin Japon şehirlerine atom bombası atması, Sovyetlerin endişelerini daha da arttırmıştı. Batılılar için büyük bir sorun olan Almanya’nın yenilmesinde Sovyet ordularının gösterdiği yararlılıklar Batılılar için göz ardı edilebilirdi. Sovyetlerin bu güvensizliğine karşılık Batılılar da Sovyetlere güvenmiyordu. Onlara göre Sovyetler Birliği Batı Avrupa’ya yayılmak için her yolu deneyecekti. Zaten savaş sırasında Doğu Avrupa’da 500 bin kilometre karelik toprağı ilhak etmişti. İşte bu korku ve güvensizlik anti-komünist politikaları tetikleyip, Stalin ve Hitleri aynı noktaya taşıyacaktı. Komünizmin yayılmasına engel olmak için Sovyetlerin karşısına ABD’nin çıkması gerektiğine ABD’liler başta olmak üzere diğer Batılılar da inanmaktaydı¹³ veya inanmak zorunda kalmıştı.

İkinci Dünya Savaşı, hem Avrupa hem de uluslararası sistem açısından önemli değişimlere sahne oldu. Bir kere eski güç dengesi sisteminin aktörleri olan Avrupalı büyük güçler yerlerini ABD ve Sovyetler Birliği’ne bıraktılar. Westphalia ile kurulan uluslararası sistem de böylece sona erdi. O zamana kadar uluslararası sisteme hâkim olan İngiltere ve Fransa, fiziksel ve ekonomik olarak çökerek bölgesel birer güç haline geldiler. Mihver devletlerinden Almanya ve Japonya yenilgilerinin ardından işgal edildiler. Avrupa’nın önemli ölçüde zayıflaması, özellikle İngiliz ve Fransız sömürgelerinde bağımsızlık taleplerinin artmasına sebep oldu. Pek çok sömürge

¹¹ NATO Belgeler, NATO Enformasyon Servisi Yay., Brüksel-1971, s. 12.

¹²Stefen E. Ambrose, *Dünyaya Açılım: 1938’den Günümüze Amerikan Dış politikası*, Çev. Ruhican Tul, Dış Politika Enstitüsü Yay., Ankara-1992, s. 50.

¹³Ambrose, *Dünyaya Açılım...*, s. 50.

ülkesinin bağımsızlıklarını kazanması, sistemdeki aktörlerin de sayısının artmasına neden oldu.

Bu savaştan iki devlet, ABD ve SSCB güçlü çıkmıştı. Yalnız bu iki devlet aralarında yarışabilecek durumdadır. Tüm Avrupa ülkeleri birleşseler bile, bir tanesiyle başa çıkabilecek durumda değillerdi. Almanya yenilmiş, İngiltere ve Fransa yıpranmıştı. Böylece Avrupa’da büyük bir boşluk doğmuştu. Uzakdoğu’da Japonya dengesi çökmüştü. İngiltere bitkin durumda olduğu için, bölgenin en güçlü devleti ABD idi. Alexia de Tocqueville’nin daha 1832’ de söylediği gibi; Amerikalılar ve Ruslar iki süper güç olmuş *“her biri, dünyanın yarısının kaderine hâkim”* olacak hale gelmişti.

2.3. Savaş Sonrası Gelişmeler ve Soğuk Savaş’ın Başlaması

İkinci Dünya Savaşı’nda ABD ve SSCB ilişkilerine baktığımızda; Almanların Sovyetler Birliği’ne saldırması ve Stalingrad savaşlarından başlayarak Yalta Zirvesine kadar geçen dönemde, Anglo-Amerikan kamuoylarında, Ruslar hakkında sevgi ve güven havası sezilmektedir. Kızıl Ordu’dan kahraman ve şerefli ordu, Stalin’den Joe Amca diye söz edilmekte, Alman saldırılarına karşı Sovyet savunması kahramanca olarak nitelenmekte ve Sovyet direnmesi olmasaydı savaş kazanılamazdı denilmekteydi.

Ancak 1945 yılında her şey değişecektir. Birkaç ay içinde, altı yıl sürmüş bir dünya savaşı sona ererken, kırk dört yıl sürecek bir başka savaş başlayacaktır. 6 ve 9 Ağustos günleri Amerikan Hava Kuvvetleri, tarihte ilk defa atom bombasını kullanarak Japon şehirleri Hiroşima ve Nagazaki’yi yerle bir etti. Müttefiklerin Mihver kuvvetlerine karşı zafer kazanması için böylesi bir kitle katliamı kaçınılmaz mıydı? Aslında 1945 Ağustos ayı başında Almanlar zaten üç aydan beri teslim olmuş vaziyetteydiler. Japonlar da teslim olmaya mahkûmdu. Ancak ABD için asıl sorun bu değildi. Çünkü Mayıs ayından beri her şey değişmişti. Hitler tehlike olmaktan çıkmış, onun yerini yeni bir düşman almıştı; komünizm. Bu yüzden Hiroşima’ya atılan bomba, hem Mihver kuvvetlerine karşı sürdürülen savaşın son eylemi, hem de, daha sonra ismi konulacak olan yeni bir çatışmanın ilk eylemidir¹⁴.

Churchill bile daha sonra anılarında; *“Japonların kaderinin atom bombasıyla belirlendiğini sanmak hata olacaktır. Yenilgileri ilk atom bombasının atılmasından evvel kesindi ve bu yenilgiye ezici deniz gücü neden oldu. Bu, tek başına Japonya’nın nihai taarruzu başlatacağı okyanustaki üsleri eline geçirmesini imkânsız kılmış ve milli*

¹⁴Christian Delacampagne, *20. Yüzyıl Felsefe Tarihi*, Çev. Devrim Çetinkasap, İş Bankası Yay., İstanbul-2016. s. 211-212.

*ordusunu taarruza geçmeksizin teslim olmaya zorlamıştı. Deniz filosu imha edilmişti*¹⁵ diyerek atom bombasının Japonları yenmek için kullanılmadığını adeta itiraf etmiştir. Gerçek düşman Almanya'nın yenilmesinden sonra yapılan eylemler, yeni düşman Sovyet Rusya'nın şahsında komünizme karşı yapılmıştır.

1945'te ortak düşman Almanya'ya karşı zoraki müttefiklik sona ermiş, komünist-kapitalist mücadelesi tekrar alevlenmeye başlamıştı. Sovyetler Birliği'nin komünizmi yaymaya kararlı tavrı karşısında ABD, Savaşın yıktığı ülkelerin komünist ideolojiyi benimsememeleri için önlem almaya mecbur hissetmiştir¹⁶.

Truman, başlarda Sovyetlerle anlaşmazlığı jeopolitik çıkar farklılıklarına değil, kötü niyet ve politik acemiliğe yoruyordu. Diğer bir deyişle, Stalin'i normal hareket etmeye yöneltme olanağının mevcut olduğuna inanıyordu. Ancak Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki gerginliğin yanlış anlamadan değil, doğal farklılıklardan doğduğu gerçeğini kavradıkları zaman Soğuk Savaş başlamış oldu.

1945-1946 yıllarının zoraki işbirliği havasının uzun sürmeyeceği hemen anlaşılmıştı. Bundan sonra, kökenini 50 yıllık Rus-Amerikan güvensizliği, ABD'nin savaştan sonra uygulamaya çalıştığı ekonomik politika ve Doğu Avrupa ile Uzakdoğu'daki Sovyet politikasından alan Soğuk Savaş, tam unsurlarıyla önce Avrupa'ya, sonra da tüm yeryüzüne yayıldı. Avrupa'da ve Avrupa dışında yaşanan bazı olaylar Soğuk Savaş'ı daha da hızlandırmıştı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyayı ABD ve Sovyetler Birliği ikilisi yönlendirmeye başlamıştı. ABD, 1823 yılından beri sürdürdüğü ve Monroe Doktrini kapsamındaki yalnızlık politikasını, 11 Haziran 1948 tarihinde yayınladığı Vandenberg Kararı ile tamamen bırakmıştı. Senatör Vandenberg; BM yasasına dayanılarak bölgesel veya ortak tedbirler ile ilgili kararların alınması, bu alanda yapılacak örgütlenmelere katılınması amaçlarını savunmuştu¹⁷.

Sovyetler ise yayılmacı bir siyaset izlemenin yanı sıra, teknolojik manada ABD ile bir yarış içerisine girmiştir. Komünizmin yayılmasına karşı olan devletler ise SSCB karşısında birleşme yolunu tercih etmiştir. İki dünya görüşünün çatışması sonrasında, Sovyetlerin önderliğinde Doğu Bloğu ile ABD önderliğindeki Batı Bloğu ortaya çıkmıştır.

¹⁵ Basıl Liddell Hart, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, Çev. Kerim Bağrıaçık, İş Bankası Yay., İstanbul-2016, s. 962.

¹⁶ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, İş Bankası Yay., Ankara-2013, s. 445.

¹⁷ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitapevi, İstanbul-2000, s. 861.

Almanya'nın doğu toprakları üzerinde Rus hâkimiyeti sağlanınca, bu güce karşı koyamayacaklarını anlayan Avrupa devletleri, ABD'nin himayesine sığınmışlardır. ABD Başkanı Harry Truman, Sovyet Rusya'ya taviz vermeyen bir dış politika izlemiştir¹⁸.

Amerika'nın savaş sonrası barış rüyası, Sovyet ordusunun, Nazi ordusunu nihayet durdurup, 1942'nin sonlarına doğru Almanları, Stalingrad'da kesin olarak yenilgiye uğratıp, gerileyen Almanları batı yönünde Berlin'e doğru takip etmeye başlamasıyla yıkılmıştı. Savaş bitmeden önce bile Sovyetler Birliği, Doğu ve Orta Avrupa'ya yayılıp otoritesini Polonya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk'ta zorla kabul ettirmeye başlamıştı. Bu ülkelerde, Sovyetler tek taraflı olarak kukla hükümetler kurdu. En önemli görev yerleri komünistlerin ellerindeyken, Sovyetler için egemenliğini daha da genişletmek kolay oldu. Sovyetlerin Doğu Avrupa'da demokratik hükümetlere izin vereceğini vaat ettiği Yalta Deklarasyonu'nun, Sovyetler için Amerikalılardan farklı bir anlama geldiği netlik kazandı¹⁹. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında, iki defa Alman işgaline uğrayan Rusların, tampon bölge oluşturmak için dost yönetimler kurmaya çalışması normaldi. Sovyetlere göre komünist rejimler demokratik yönetim ve Komünist Parti üyeleri arasındaki seçimler de serbest seçimlerdi. Almanya'nın eski uydu devletleriyle (Macaristan, Bulgaristan, Romanya) yapılan, 1945 ve 1946 yıllarında galip devletlerin büyük bir çabayla müzakere ettiği Batılı barış anlaşmaları, Sovyetlerin etkisini kıramıyordu.

Devlet sistemi açısından Sovyetlerin davranışı anlaşılabilirdi. Devletlerarası çatışma ve üyeleri tarafından hissedilen güvensizlik ve korkuyla nitelenen bir sistemde, her devlet potansiyel rakiplerine karşı kendi koruyucusu olarak hareket etmek durumundaydı. Ortak düşmana karşı ittifak sonlandığı için, büyük bir olasılıkla yeni rakibi olacak güce karşı Sovyetler Birliği tahmin edilebilir şekilde kendini güçlendirecekti. Doğudan ve batıdan gelen işgallere maruz kalan tarihiyle, Çarlık Rusyası gibi, uluslararası oyunun temel kurallarını acı tecrübelerle öğrendi. Sovyetler Birliği olarak, kapitalist devletleri amansız düşmanlar olarak varsayan bir ideolojiyle tehlike ve itimatsızlık duygusu derinleşti²⁰. Savaşta asker ve sivil yirmi milyon insanını kaybetmişti. Bu yüzden Doğu Avrupa'da komünist olmayan yönetimlerin kurulması

¹⁸ Sabit Dokuyan, *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye*, C. 1, IQ Yay., İstanbul-2013, s. 29.

¹⁹Steven W. Hook, John Spanier, *İkinci Dünya Savaşından günümüze Amerikan Dış Politikası*, Çev. Özge Zihnioğlu Tanırlı, İnkılap Kitapevi, İstanbul-2014, s. 31.

²⁰Hook ve Spanier, *İkinci Dünya...*, s. 32.

kabul edilemezdi. Amerika'nın serbest seçimler için ısrarı, Sovyetler Birliği'ni Avrupa'dan atmak için bir çaba olarak değerlendirilebilirdi.

Amerikan dış politikası her ne kadar bu bölgelerde genel olarak etkili olduysa da, Roosevelt'in halefi Başkan Harry S. Truman'ın aldığı önlemler, yalnızca en yakındaki krizlere hızlı tepkilerdi. Politikalar, Soğuk Savaş'ı sürdürüp kazanmaya yönelik etraflı bir Amerikan stratejisinin ürünü değildi. Bu tür tutarlı bir strateji, ancak Moskova'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası davranışlarını tarihsel bir perspektife yerleştiren, Sovyet dış politikasının yeniden değerlendirilmesi sonrasında geldi.

2.3.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası SSCB'nin Yayılma Politikası

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Sovyetler Birliği'nin dış politikası bazı konularda çok güçlüydü. Fakat genel olarak değerlendirildiğinde bu politika, Stalin'in ilkel karakterli entrikalarının başlıca aracına dönüşmüştür. 1930'lara oranla, savaştan sonraki yıllarda Sovyet tasfiye politikalarının belli ölçüde yumuşaması da bununla ilgiliydi. Stalin, ülke içinde oynadığı oyunun kurallarını dış politikaya uygulayarak komşu ülkelere karşı baskı ve sindirme politikası uyguluyordu. Stalin, Almanya'nın yenilgisinde oynadığı büyük rol nedeniyle, savaş sonrası dönemde dünyanın kaderini etkileme gücüne sahip bir devlet adamına dönüştürmüştü²¹ ve Stalin'in genişleme arzusu, Sovyetlerin genişleme doktrini halini aldı. Bu yüzden Soğuk Savaş'ın başlaması, Sovyetlerin sınırlarını genişletmesiyle ilgili Stalin doktrininin çıkış noktasıydı.

SSCB'nin savaş sonrası politikalarını yönlendiren üç unsur bulunmaktadır; güvenlik endişesi, tarihi amaçları ve temsil ettiği ideoloji. Savaş sonrası SSCB'nin yaptığı hamleleri bu üç sebep ile beraber savaş sonrası oluşan konjonktürü değerlendirme amacını da katarak anlayabiliriz. Doğu Avrupa, Uzak Doğu ve Güney yönlü yayılma siyaseti, güvenlik endişesi, tarihten getirdiği geleneksel politikaları ve temsilcisi olduğu ideolojiyi yayma amaçlıdır. Savaş sırasında Doğu Avrupa'da Almanları kovalarken girdiği bölgelerden geri çekilmeyerek yayılma alanını genişletmiştir. Burada Alman tehlikesi ve Batılılara karşı savaş döneminde başlayan güvensizlik gerekçesiyle tampon bölge oluşturmayı amaçlamıştır.

En önemlisi güney siyasetidir. Amacı ve içeriği farklı, ABD tarafından gösterilen tepki daha şiddetliydi. Çünkü buralarda yayılma siyasetinde güvenlik endişesi

²¹ Cemil Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, Çev. Ali Asker, Bilgi Yay., Ankara-2011, s. 9.

değil, enerji bölgelerine inme amacını görmekteyiz. Güneye inmenin üç yolu vardı; İran, Yunanistan ve Türkiye²². Sovyet Rusya'nın Yunanistan'daki iç savaşı desteklemesi, savaş sırasında işgal edilen İran'dan çıkmaması ve Ortadoğu için anahtar rol oynayan Türkiye'den taleplerde bulunarak baskı kurması, Soğuk Savaş'ın Ortadoğu ayağıydı.

Sovyetlerin kısmen başarıya ulaşmış birçok ülkeyi peyk haline getiren yayılma politikalarının daha önemli sonucu; Sovyet yayılma politikası korkusuyla ülkelerin ABD'ye koşulsuz yanaşmaları, Sovyet tehdidinin ABD için kapitalist hegemonya aracı haline getirilmesidir. Önemli bir detay da şuydu ki ABD savaş sonrasında SSCB'nin politikalarının farkındaydı, ancak Sovyet politikalarına kayıtsız kaldı ya da öyle gözükmesini istedi. SSCB tehlikesine karşı bir koruyucu melek olarak davetli bir şekilde geldi. Bu da O'nun emperyalist amaçlarını gölgelemesini sağladı.

Soğuk Savaş'ın kökenleri, yani başlamasında etkili olan olaylar, bölgesel olarak gelişmişti. Soğuk Savaş'ın başlangıcında Sovyetlerin Avrupa ve özellikle Ortadoğu'ya girmek için izlediği güney siyaseti etkili olmuştu. Aslında bu gelişmeler İkinci Dünya Savaşı'nda başlayan ve savaş sonrasında devam eden gelişmelerdi. Sovyetler savaş döneminde Almanları durdurma adına işgal ettiği bölgelerden çekilmemiş, Almanları durdurduğu için ses çıkarılmayan, Müttefiklerin şımarık çocuğu, yayılma stratejisini genişletmişti. Doğu Avrupa'da işgal ettiği bölgelerden çekilmemesi, Komünist rejimleri destekleyerek peyk haline getirmesi, Prag Darbesi ve Berlin Ablukası Soğuk Savaş'ı başlatan Avrupa'daki gelişmelerdi.

Doğu Avrupa'da Alman işgalini sona erdiren SSCB, bu bölgelerde savaş öncesinde Moskova'ya sığınan komünist parti liderlerinin ülkelerine geri dönmelerine imkân sağladı. SSCB ordularının kurtarıcı olarak görüldüğü bu bölgelerde kalması, komünist partiler için büyük bir dayanak oldu. Avrupa'daki durumunu sağlamlaştırmak için, işgal altında tuttuğu ülkelerde komünist rejimler kurdu. Böylece uydu devletler oluşturarak, Doğu Bloğunun oluşmasına zemin hazırladı.

Müttefik orduları tarafından kurtarılan ülkelerin politik kaderleri henüz kararlaştırılmamıştı. Geleneksel büyük devletlerin çoğu, kendilerini değişen rollerine henüz uyduramamışlardı. Fransa yere serilmişti. Her ne kadar savaştan galip çıkmış ise de, Büyük Britanya tükenmişti. 1871'deki gücü Avrupa'yı korkutan, güçsüzlüğü ise kaosa neden olan Almanya, 4 işgal bölgesine ayrılmıştı. Stalin, Sovyet sınırını Elbe'nin

²²Sovyet Rusya hem tarihi hem de dönemsel amaçlarını gerçekleştirebilmek için güneye inmenin yollarını kullanmaya çalışmıştır. O dönem için kullanabileceği dört güzergah için Bkz: Ek 2.4.

600 mil batısına kaydirmıştı²³. Batı Avrupa'nın zayıflığı ve Amerikan kuvvetlerinin çekilmesi dolayısıyla, Sovyet ordularının hareket alanını genişleten bir boşluk açılmıştı.

Rusya, daha önceden Fransa (Napolyon Bonapart Dönemi), İkinci Dünya Savaşı sırasında da Almanya tarafından işgal edilme tehlikesi ile karşı karşıya kalmanın ve 1917 Bolşevik İhtilali sırasında Avrupa devletlerinin iç savaşa müdahale etme girişimlerinin etkisiyle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Batı ile arasına tampon bölge kurma fikrine sahip olmuştur. Bu gerekçeler etrafında Doğu Avrupa'ya giren Sovyetler Birliği güçleri, savaş içinde 475.000 kilometre karelik alanı ilhak etmişken, savaş sonrasında 1.019.200 kilometre karelik bir alanı kontrolü altına alarak daha fazla bir yayılım göstermiştir²⁴. Sovyet işgalleri ve komünist rejimlerin yayılması ile birlikte, 1947 yılına gelindiğinde, Moskova merkezli olmak üzere bir komünist blok ortaya çıkmıştı.

Soğuk Savaşın, sıcak savaşın hemen sonrasında başladığı düşünülecek olursa, sebeplerini de aynı dönemde gelişen olaylar içinde aramak gerekir. Amerika'nın Dışişleri Bakanı James H. Byrnes, Ekim 1945'te selefi Edward R. Stetinius'a, Rusların Londra'daki görüşmelerde sergiledikleri uzlaşmaz tavırları şu sözlerle ifade etmektedir;

*“Bir yıl önceki Rusya'dan tamamen farklı bir Rusya ile karşı karşıyaydık. Savaşta bize ihtiyaçları olduğu ve bizim onlara gerekli malzemeleri verdiğimiz müddetçe iyi ilişkilerimiz vardı, fakat şimdi savaş sona erdiğinden saldırgan bir tavır alıyorlardı ve savunulmayacak politik toprak sorunları üzerinde ayak diriyorlardı.”*²⁵

Stalin'in Doğu Avrupa üzerindeki mutlak kontrolüne karşı demokrasi ile yönetilen ülkeler, ancak heyecanlı nutuklarla karşı çıkmışlar, fakat Stalin'in ciddiye alacağı bir tepki verememişlerdi. Sovyetler Birliği ise askeri işgali, bir uydu rejimler ağına dönüştürmeyi başarmıştı.

Sovyetlerin geleneksel “*yayılmacılık yoluyla güvenlik*” formülüne dayanan planlarının, savaş yıllarında ABD ve İngiltere'yle sorunlu bir biçimde olsa da geliştirilmiş bulunan işbirliği çerçevesini koruma gereksinimiyle dengelenmesi gerekiyordu. Kremlin'in topyekûn savaş sırasında kurulmuş Büyük İttifak ortaklığını sürdürmekteki çıkarı, Sovyet diplomasisinde hiçbir yeri olmayan duygusallığa değil, bazı pratik kaygılara dayanıyordu. İlk olarak Sovyet yöneticiler, Batı'dan bariz bir kopuştan en azından öngörülebilir gelecekte kaçınılması gerektiğinin farkındaydılar.

²³ Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, İş Bankası Yay. İstanbul-2016, s. 407.

²⁴ Uçarol, *Siyasi Tarih...*, s. 856.

²⁵ Kissinger, *Diplomasi...*, s. 417.

Savaşın ülkelerine getirdiği felç edici insan gücü, kaynak ve sanayi tesisi kayıpları düşünüldüğünde, ABD ve İngiltere'yle vakitsiz bir çatışmaya girilmesi Sovyetleri, ABD'nin Ağustos 1945'te atom kapasitesini gözler önüne sermesinden sonra daha da somut hale gelmiş bulunan ciddi bir dezavantajla karşı karşıya bırakacaktı. İkinci olarak, Stalin'le başyardımcıları, ABD'nin vermiş olduğu, Sovyetlerin yeniden yapılanma çabalarına cömertçe mali destekte bulunma sözünü tutmasının sağlanabileceğinden umutluydular. Başiboş bir yayılmacılık politikası, savaş sırasındaki ittifakın dağılmasına ve sonuçta ekonomik desteğin kesilmesine yol açabileceğinden, büyük olasılıkla ülkeye zarar verecekti²⁶.

Sovyetler, o kadar uzun süre bir parya devlet olarak dışlandıktan sonra saygın, sorumluluk sahibi bir büyük güç olarak görülmeyi bekliyorlardı. Biraz da paradoksal bir yaklaşımla, tam da ideolojik inançlarının onlara tiksinimeyi öğrettiği kapitalist devletlerden saygı görmek için yanıp tutuşuyorlardı. Rusların tek istediği saygı değildi elbette; uluslararası kurullarda eşit söz hakkı elde etmekte ve çıkarlarının meşruiyetinin kabul görmesinde de ısrarlıydılar. Daha da önemlisi, sınırlarındaki genişlemenin Batılılar tarafından resmi olarak tanınmasını ve Doğu Avrupa'da oluşan nüfuz kürelerinin kabul görmesini, ya da en azından bu duruma razı olunmasını amaçlıyorlardı.

Bu kritik dönemde Sovyetler Birliği'nin hassas denge kurma eyleminin başında tarihin en amansız, acımasız ve kuşkucu yöneticilerinin bulunduğu gerçeği, Moskova'nın savaş sonrası hırslarının öyküsüne kaçınılması olanaksız bir kişisel unsur katar. Otoriter Stalin savaştan önce, savaş sırasında ve sonrasında, Sovyet siyasetinin tek hâkimiydi ve hiçbir muhalefete tahammül göstermedi. Stalin'in halefi Nikita Kruşçev de Stalin'in konuştuğunu, kendilerinin dinlediğini itiraf etmiştir. Tarihçi John Lewis Gaddis, eski Bolşevik devrimci *"1930'larda, yönettiği hükümeti ve hatta hükmettiği ülkeyi kendi patolojik derecede kuşkucu kişiliğinin kocaman bir uzantısına dönüştürdü"*²⁷ diye kaydeder. İkinci Dünya Savaşı ertesinde Stalin, hem yurtiçindeki hem yurtdışındaki tüm olası rakiplerine olduğu gibi, Batılı müttefiklerine karşı da derin bir kuşku ve güvensizlik içindeydi.

Ancak Rus dış siyaseti, her ne kadar bunlar da önemli olsa da, yalnızca Stalin'in acımasızlığının ve kanmak bilmez hükmetme susuzluğunun ürünü olarak

²⁶Mcmahon, *Soğuk Savaş*, s. 23.

²⁷John Lewis Gaddis, *Soğuk Savaş Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçekler*, Yapı Kredi yay., İstanbul-2015, s. 20.

yorumlanamaz. Tüm acımasızlığına, paranoyasına ve kendi halkına karşı zalimliğine rağmen Stalin, genel olarak ihtiyatlı, dikkatli bir dış siyaset izledi ve her zaman, fırsatla risk arasında denge kurmaya çalıştı. Rus diktatör, güçler bağıntısını daima büyük bir dikkatle hesapladı. ABD'nin üstün askeri ve sanayi gücüne bir gerçekçinin saygısıyla baktı ve tam lokma koparmanın direnç yaratacağı durumlarda yarım lokmayla yetindi²⁸. Stalin için her zaman komünizmi yayma arzusundan daha öncelikli olan Sovyet devletinin gereksinimleriydi. Bu da, askeri yayılmacılık stratejisiyle değil, kurnaz bir siyaset oyunuyla mümkündü.

Sovyet devletinin temelini oluşturan Marksist-Leninist ideoloji de, Stalin'le başlıca yardımcılarının bakış açılarını ve politikalarını karmaşık, saptanması zor biçimlerde de olsa etkiledi. Marx'la Lenin'in öğretileri onlarda Mesihvari bir gelecek inancı oluşturmuştu. Moskova kısa vadede hangi güçlüklerle karşılaşarsa karşılaşsın, tarihin onların tarafında yer aldığı yönünde, rahatlatıcı bir güven duygusu kazandırmıştı. Stalin'le Kremlin'in seçkinleri, sosyalist ve kapitalist dünyalar arasında çatışma yaşanmasını kaçınılmaz görüyorlardı ancak, proletarya devrimi güçlerinin, sonunda baskın geleceğinden emindiler. Bu nedenle, güçler dengesi Batı'nın lehinde görüldüğü zamanlarda çok fazla baskı yapmak istemediler. Dışişleri Bakanı V. M. Molotov'un deyişiyle, *“İdeolojimiz, mümkün olduğunda saldırıya geçme anlamına gelir; mümkün olmadığında bekleriz.”* İdeolojik katiyet kimi zaman ihtiyatlı bir sabır doğuruyorsa, kimi zaman da gerçekliği saptırıyordu. Örneğin Rus liderler, bu kadar çok Doğu Alman ve Doğu Avrupalının Kızıl Ordu güçlerini kurtarıcılar olarak çok zalim olarak görmesinin nedenini anlayamadılar. Dahası, rakip kapitalist devletlerle aralarında bir savaş çıkmasının kaçınılmaz olduğunu ve çok geçmeden kapitalist sistemin yeni bir küresel buhrana gireceğini düşünmeyi sürdürdüler²⁹.

Savaş sona erdiğinde Sovyetler Birliği, rakip olarak gördüğü tek devlet olan ABD'nin kıtasına çekileceğini düşünmüş, eline geçen dünya gücü olma fırsatını değerlendirmek istemiştir. Bu amaçla Avrupa, Ortadoğu ve Asya'da yayılma politikaları gütmeye başladı³⁰. Savaş sırasında Stalin ve Churchill'in aralarında yaptığı Yüzdele Anlaşmasına göre Sovyet nüfuzuna dahil ülkelerde komünistler yönetime gelmeye başlamıştı.

²⁸Mcmahon, *Soğuk Savaş*, s. 25.

²⁹Mcmahon, *Soğuk Savaş*, s. 26.

³⁰Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, C. 1-2, Alkım Yay., İstanbul-2007, s. 433-434.

2.3.1.1. SSCB'nin Doğu Avrupa Politikası

Savaş bittiğinde Sovyetler Birliği'nde, Batı Avrupa'dakine benzer bir siyasal istikrarsızlık yaşanmadı. Josef Stalin ya da savaş sırasında Amerikan kamuoyunun taktığı ismiyle Uncle Joe, muhaliflerini iktidara geldiği ilk yıllardan beri acımasızca sindirmektedir. Ekonomi için ise aynı istikrardan söz etmek mümkün değildi.

Ekonomideki bozukluk ve müttefiklere karşı giderek artan güvensizlik, Sovyetlerin Doğu Avrupa'da ilerlemeye geçmelerine yol açtı. Fiziki ve psikolojik olarak tükenmiş olan Doğu Avrupa ülkeleri, Sovyet ideolojisinin yayılması için uygun şartlara sahipti.

Sovyetler, kurtardıkları Doğu Avrupa ülkelerinde sadece ideolojilerini yaymak ve kendilerine bağlı uydu hükümetleri iktidara getirmekle kalmadılar, savaşın ekonomilerine getirdiği yıkımı da bu ülkelerden sağlayacakları kaynaklarla telafi etmeye çalıştılar. Polonya'daki kömür madenleri ve çelik tesisleri, kurtarıldıkları andan itibaren Moskova için çalıştırılmaya başlandı. Romanya petrolü de Sovyetler Birliği'ne akıtılıyordu. Ayrıca, işgal edilen Finlandiya topraklarından kereste ve nikel sağlanıyordu³¹. Ancak, Sovyetlerin bu kaynak aktarma operasyonundan en büyük zararı, tahmin edilebileceği gibi Almanya gördü. Doğusu, Kızıl Ordu'nun işgali altında olan Almanya'da Sovyetler, tüm taşınabilir değerleri, fabrika demirbaşını, uçak, tank, tren, otomobil artıklarını ve hatta demiryollarını söküp kendi ülkelerine taşıdılar³². Bu yağmadan sanatsal ve tarihi eserler de payını almış, aralarında Truva hazinelerinin de bulunduğu pek çok değerli eser, Sovyetler Birliği'ne aktarılmıştı.

Sovyet gücünün Doğu Avrupa'ya yayılması ve buradaki ekonomik yapının sosyalist biçime dönüştürülmesi, Batı Avrupa devletleri üzerinde büyük bir baskı oluşturuyordu. Bu baskının bir boyutu ekonomik unsurlar içeriyordu. Savaş öncesinde çok üst düzeyde olan Batı-Doğu Avrupa ticari ilişkileri, Doğu Avrupa ülkelerinin dış ticaretlerini kendi aralarında yapmaya ve dışarıya mal satıp, dışarıdan mal almamaya başlayınca, bu Batı Avrupa devletlerinde bir ticaret sıkıntısı yarattı. Baskının diğer bir boyutu da politiktir. Fransa ve İtalya başta olmak üzere, Batı Avrupa ülkeleri, iç politikalarında Sovyetlerce desteklenen komünist partilerinin meydan okumalarıyla karşı karşıyaydılar³³.

³¹Kennedy, *Büyük Güçlerin...*, s. 424.

³²Kennedy, *Büyük Güçlerin...*, s. 424.

³³Jan Librach, *The Rise of the Soviet Empire A Study of Soviet Foreign Policy*, New York-1965, s. 173-174.

Sovyetlerin Avrupa'ya, yani dünya ticareti için çok önemli bir pazara ve yatırım merkezine yönelik bu tehditleri, savaş sonrasında belki de tekrar, daha önce olduğu gibi, kabuğuna çekilecek olan ABD'nin, Avrupa'ya ekonomik ve daha sonra da askeri güvenceler vermesine yol açmıştır.

Sovyetler Birliği'nin, savaş sonrası düzen tasarısı da köklü güvenlik korkularından doğmuştu. Amerikalılarda olduğu gibi onlarda da bu korkular tarih, kültür ve ideoloji süzgeçlerinden yansiyordu. Hitler'in Haziran 1941'deki sürpriz saldırısının anısı, Amerikalıların Pearl Harbor anısı denli canlıydı ve çok daha dehşet vericiydi. 15 Sovyet Cumhuriyeti'nden 9'u tümüyle ya da kısmen Almanlar tarafından işgal edilmişti. “*Büyük Vatan Savaşı*” olarak kutsadıkları savaştan kişisel olarak etkilenmemiş neredeyse tek bir Sovyet vatandaşı bile kalmamıştı. Yaklaşık olarak her aile bir yakını kaybetmişti. Savaşın vakitsiz sona erdirdiği milyonlarca insan yaşamının yanı sıra, 1.700 kent ve kasaba, 700.000'den fazla köy, belde ve 31.000 fabrika yıkılmıştı. Ülkenin en tarihi kenti olan Leningrad, tek başına milyonlarca yaşama mal olmuş, uzun bir kuşatmayla harabeye dönmüştü. Alman istilas, ülkenin tarım tabanını da mahvetmiş, milyonlarca hektarlık ürünü yok etmiş ve on milyonlarca sığır, domuz, koyun, keçi ve atın katledilmesiyle sonuçlanmıştı³⁴.

Alman saldırısı ve işgalinin acı anıları daha eski anılarla (Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Alman istilas, Rus iç savaşı sırasında İttifak Devletlerinin müdahalesi ve bir önceki yüzyılın başında Napolyon'un Rusya'yı fethetme girişimi) birleşerek Sovyet liderleri, anayurtlarını gelecekteki toprak ihlallerinden koruma yönünde haklı bir saplantıya sürüklemişti. Yerkürenin kara alanlarının altıda birini kaplayan ve ABD'nin üç katı büyüklükte olan Sovyetler Birliği'nin coğrafi yayılımı, yeterli düzeyde bir ulusal savunma sorununu daha da derinleştiriyordu. Ekonomik açıdan en önemli iki bölgesi olan Avrupa Rusyası'yla Sibiry, ülkenin uç bölgelerinde yer almaktaydı. Yakın geçmişte, ikisinin de saldırıya son derece açık olduğu görülmüştü. Bunlardan ilki Polonya koridoruna, yani Napolyon, Kayser ve Hitler'in askerlerinin geçmişte kolayca geçtikleri istila güzergâhına bakıyordu. İkincisi ise, son 25 yılda iki kez Japon saldırısına maruz kalmıştı; üstelik Sibiry'nın, devrim kargaşasının sancılarını hala yaşayan istikrarsız bir komşu olan Çin'le geniş bir kara sınırı vardı. Ancak Sovyet Rusya'nın Meksika ve Kanada gibi işgal düşüncelerinden uzak komşu ve doğal bir

³⁴McMahon, *Soğuk Savaş*, s. 21.

savunma oluşturan iki okyanustan yoksundu. Sovyet Rusya, savunma planlarını oluştururken bunları göz önüne almak zorundaydı.

Sovyet anayurdunun savunma gereksinimi, savaş sonrasının dünyasında tüm Kremlin tasarılarının merkezinde yer aldı. Bu açıdan en önemli kaygı, Polonya istila yolunu, ya da geçidini kapamaktır. Stalin, Polonya'nın ülkesi için “ölüm kalım meselesi” olduğunu vurguluyordu. Stalin Mayıs 1945'te, ABD elçisi Harry Hopkins'le bu hassasiyetini paylaşmıştı. “*Almanlar yirmi beş yıl içerisinde iki kez Polonya üzerinden Rusya'yı istila ettiler. Böylesine korkunç bir şey olan bu tür Alman istilalarıyla ne İngilizler karşılaştılar ne de Amerikalılar. Dolayısıyla, Polonya'nın güçlü ve dost bir ülke olması Rusya'nın çıkarıdır.*”³⁵ Almanların hızla toparlanacaklarına ve bir kez daha Sovyetler Birliği'ni tehdit edeceklerine inanan Stalin, dünya henüz yeniden biçimlendirilebilir durumdayken, Sovyetlerin gelecekteki güvenlik ihtiyaçlarını güvenceye alacak adımlar atılmasını zorunlu görüyordu. Bunun için de en azından, Polonya'yla öteki önemli Doğu Avrupa devletlerinde uysal, Sovyet yanlısı yönetimler kurulması, Sovyet sınırlarının devrim öncesi kadar genişletilmesi ve Almanya'nın sert bir işgal rejimi, sistematik sanayisizleştirme ve yüksek savaş tazminatları yoluyla kösteklenmesi gerekiyordu. Ayrıca Almanların ödeyecekleri tazminat, savaşın yıkımından sonra toparlanmakla uğraşan Sovyetler Birliği'nin karşı karşıya bulunduğu devasa yeniden inşa çabalarına katkıda da bulunabilirdi.

Savaştan sonra Rusya, bütün Polonya'yı ve Berlin'in yaklaşık 160 km batısındaki bir hatta kadar Almanya'yı işgal etmiş, Macaristan'ı, Avusturya'nın doğu kısmını ve aynı şekilde Romanya ve Bulgaristan'ı ele geçirmişti. Her ne kadar işgal kuvveti olarak değilse de, Yugoslavya'ya da girmişlerdi³⁶. Kısacası Sovyetler, bir el çabukluğu denilebilecek şekilde, Avrupa'nın doğu yarısının askeri yönden zaptını gerçekleştirmişlerdi. Avrupa'nın yarısını tam anlamıyla ilhak etmişlerdi yahut bunu yapmak üzereydiler. Moskova'nın orduları, kuzeyden güneye doğru Avrupa'nın ortasından geçen bir hatta ulaşmışlardı. Bu hattın ötesinde, böyle birden bire yayılan Rus gücünü durdurabilecek, ona karşı çıkabilecek bir güç yoktu.

2.3.1.1.1. Prag Darbesi

Amerikan tarihindeki barış zamanında yapılan ilk askeri ittifak olan NATO'nun kurulmasının en önemli sebebi, 1948 Şubatı'nda komünistlerin Çekoslovakya'ya

³⁵Mcmahon, *Soğuk Savaş*, s. 23.

³⁶Halle, *Soğuk Harp*, s. 9.

yaptıkları Prag Darbesi'dir³⁷. Bu olay, Batı'nın ekonomik önlemlerinin yanında askeri önlemler de almasının zorunlu olduğunu göstermiştir.

Çekoslovakya'da meydana gelen komünist hareket, Sovyet Rusya'nın Doğu Avrupa ülkelerinde komünistler aracılığı ile etkisini ve istedikleri zaman zorla bu ülkelerin siyasi yapılarında oynama yaparak, kendilerine bağımlı hale getirebileceklerini göstermesi bakımından önemliydi. 1942 yılında Almanya Prag'daki yönetime el koymuş, komünistlerin örgütlediği Çek Ulusal Komitesi'nin çalışmaları ile Almanlara karşı ayaklanmışlardı. 1946 yılında yapılan seçimlerde de komünistler galip çıktı. Çekoslovakya'da komünistlerin önceleri çok önemli olan etkileri, 1947-1948 kışında yavaş yavaş azalmıştı. Bu durumda, cepheler belirlenmiş olduğu için Moskova, Prag'da Şubat Harekâtını emretti³⁸.

Çekoslovakya'nın iç ve dış politikasını etkileyen ve Avrupa politikasında da değişikliklere neden olan olaylar, 19 Şubat 1948'de SSCB Dışişleri Bakan Yardımcısı Zorin'in, Çekoslovakya'ya verilecek buğdayın dağıtımına nezaret etmek gerekçesi ile Prag'a gelmesiyle başladı. Zorin'in gelmesinden sonra Başbakan Gottwald 8 polis müdürünü değiştirip yerlerine komünistleri atadı. 20 Şubat 1948'de komünist olmayan bakanların büyük bölümü Gottwald'ı istifaya zorlamak umuduyla istifa ettiler. 21 Şubat'ta 200 bin işçi Prag sokaklarında, istifalar kabul edilmezse genel greve gideceklerini haykırarak gösteri yürüyüşü yaptılar. 23 Şubat'ta Başbakan Gottwald istifa etti ve bakanların fabrikaları özelleştireceklerini ve toprak reformunu da engelleyeceklerini gerekçe göstererek işçilere silah dağıttı. Ertesi gün muhalif basın susturuldu ve 25 Şubat'ta da başbakan 12 istifa mektubunu Cumhurbaşkanı Beneş'e götürdü. Beneş kendi atadığı başbakan tarafından silahlandırılan 200 bin işçinin baskısı, ülkenin bir iç savaşa sürüklenmesi endişesiyle, istifaları kabul etti³⁹. Bunun üzerine 25 Şubat'ta yeni bir hükümet kuruldu ve geçici meclis yeni hükümeti onayladı. Böylece hükümet tamamen komünistlerin denetimine girdi.

Çekoslovakya'da, komünistler 1946 yılında yapılan seçimlerden en kuvvetli parti olarak çıkmışlardı ve hükümeti kontrol ediyorlardı. Ancak Almanlara karşı kazandıkları başarıdan dolayı elde ettikleri sempati, Marshall Planı açıklandıktan sonra kaybolmaya başlamıştı. Stalin, Doğu Avrupa ülkelerinin Moskova'ya sadık kalması konusunda paranoya derecesinde katıydı. Bütün hayatı komünist olarak geçen

³⁷Kissinger, *Diplomasi*, s. 438.

³⁸Halle, *Soğuk Harp*, s. 135.

³⁹Sander, *Siyasi Tarih*, s. 195-196.

liderlerden herhangi birisinin milliyetçi duygular beslediğinden en küçük bir şüphe duyulanlar hemen temizliğe tabi tutuldular⁴⁰.

Baskın tarzındaki bu olay Batı tarafından ebedi Rus yayılmasının ve saldırganlığının örneği olarak görüldü ve ekonomik-askeri ittifak sürecine yardımcı oldu. On yıl içinde, ikinci kez Prag, totalitarizme karşı direnme hareketinin etrafında organize edildiği sembol bir şehir oldu. Nasıl ki Prag'ın Naziler tarafından işgali, 1939'da Büyük Britanya'nın sınırı çizmesine neden olan olay olduysa, dokuz yıl sonraki hükümet darbesi de ABD'nin Batı Avrupa demokrasilerinin ve diğer herhangi bir Avrupa ülkesinin benzer bir akıbete uğramasına karşı birleşmesine neden oldu⁴¹.

2.3.1.1.2. Berlin Krizi

Lenin'in "*Avrupa'ya sahip olmak için önce Almanya'ya sahip olmak gerekir*" dediği söylenir⁴². Sovyetlerin amaçları doğrultusunda vazgeçmeyecekleri bir coğrafya olan Almanya, ABD, Sovyet Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından Yalta ve Potsdam konferansları sırasında 4 bölgeye ayrılmış ve işgal edilmişti⁴³. Paylaşım bölgeleri içinde Sovyet Rusya'nın bölgesinde kalan Berlin de, Müttefiklerin isteğiyle 4 bölgeye ayrıldı. Sovyetler hariç diğerleri kendi işgal bölgelerinde ekonomik reform yapacak, 3 bölgede bir Alman hükümetinin kurulmasını kararlaştırdılar. Sovyet Rusya bu gelişmelere tepki göstererek Berlin'i ablukaya aldı⁴⁴.

Sovyet Rusya'nın Berlin'i kuşatması sonucu Batı Almanya ile bağlantısı kesildi. Sovyetlerin amacı hem Müttefik askerlerinin, hem de Batı Berlin'de yaşayanların ihtiyaçlarını karşılamalarını engellemek, Müttefik devletleri taviz vermeye zorlamaktı. 24 Haziran 1948 tarihinde barikatlar kurulmaya başlandı. Sovyetlere göre tek ikmal sağlayabilecekleri hava taşımacılığı ile 2.5 milyon insan beslenemezdi. Ancak Sovyetlerin beklentilerinin aksine 1 yıl boyunca hava yoluyla şehre ihtiyaç maddeleri taşınarak abluka boşa çıkarılmıştı⁴⁵.

Rusların Berlin Ablukasındaki amacı; buradaki nüfusu çevreleyerek Batı'yı anlaşılmaya zorlamaktı. Ancak Batılıların hava trafiği çözümü Rusların planlarını bozmuştu. Ayrıca bu abluka, Ruslara ekonomik bir külfet getirmiş, Kruşçev bu ablukayı

⁴⁰Çekoslovak Cumhuriyeti'nin kurucusunun oğlu olan Dışişleri Bakanı Jan Masaryk komünistler tarafından öldürülmüştü. Prag'da Komünist bir diktatörlük kurulmuştu. Bkz: Ek 2.5.

⁴¹Kissinger, *Diplomasi*, 438.

⁴²Şenol Kantarcı, "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı Koalisyonlar Dönemi mi?" *Güvenlik Stratejileri*, Yıl: 8, Sayı: 16, s. 50.

⁴³Almanya'nın ABD, SSCB, İngiltere ve Fransa tarafından işgal edilen 4 bölgesi için Bkz. Ek 2-1.

⁴⁴Oral Sander, "Türk Amerikan İlişkileri", AÜSBF Yay., Ankara-1979, s. 200.

⁴⁵Sander, "Türk Amerikan...", s. 202.

Sovyetlerin boğazında bir kemik olarak nitelemişti. Moskova bu ablukanın mümkün mertebe üstünlüğü koruyarak, artık vazgeçilmesi gereken pahalı bir hesap hatası olduğunu anladı ve 12 Mayıs 1949 tarihinde kuşatma kaldırıldı.

Berlin krizinde, iki kutuplu mücadelenin ilk karşılaşması yaşanmıştı. Hem bu kriz, hem de Prag olayı Müttefiklere, çok acele bir şekilde etkili bir savunma birliği kurulmasının gerekliliğini göstermişti.

2.3.1.2. SSCB'nin Güney Politikası

Dış politikasını kendi rejimini bütün dünyaya yaymak esası üzerine kuran SSCB, yayılmacı bir politika izledi. Savaş sırasında işgal ettiği Doğu ve Orta Avrupa ülkelerini her yönüyle kendine bağlayan SSCB, güneye açılabilmek için Türkiye, Yunanistan ve İran üzerinde baskı kurmaya çalıştı. Ancak Sovyet Rusya'nın güneye inme politikası, ABD ve İngiltere için daha önemli olması sebebiyle, Doğu Avrupa veya Japonya'dan boşalan doğu bölgesindeki yayılmasından daha sert tepki gördü.

Sovyetler, daha Dünya Savaşı'nın dumanları tüterken harekete geçmişlerdi. Türkiye, Yunanistan ve İran, onların baskısını ilk hissedenlerdi. Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki davranışları, savunma bakımından açıklanabilirse de bu sebep, Türkiye'den Hindistan'a olan çizgide, Sovyetler Birliği'nin güneyindeki alan için daha az geçerlidir. Sovyetler Birliği, bu coğrafyada Stalin'den çok önce Çarların Rusya'nın milli ve hayati olarak seçtikleri ve uygulamaya çalıştıkları Sıcak Denizlere İnme amacını uygulamaya koyabileceğini düşünmüştü. Bu çerçevede Stalin, Akdeniz'de açık denizlere açılan bir liman oluşturmak ve Ortadoğu'da yer edinmek istedi⁴⁶. Sovyet Rusya'nın güney politikasının üç önemli parçası olan Türkiye, İran ve Yunanistan ile ilişkileri, bu politika ekseninde gelişti ve bu bölgelerde meydana gelen olaylar direkt veya dolaylı olarak bu politikanın ürünüydü.

Türkiye bu planın uygulanması bakımından önemliydi ve Sovyet Rusya, Türkiye üzerinde nüfuz kazanmak için ilk olarak, 1945 yılının Haziran ayında çeşitli taleplerde bulundu. Türklerin, Türk-Sovyet sınırında yer alan birçok Türk bölgesinden vazgeçmelerini, Çanakkale Boğazı'nı yöneten Montrö Konvansiyonu'nun ortak Sovyet-Türk yönetimi lehine gözden geçirilmesini, Türkiye'nin İngiltere'yle ilişkisinin kesilmesini ve Sovyetler Birliği ile bir anlaşma imzalanmasını, son olarak ortak

⁴⁶Hook ve Spanier, *İkinci Dünya...*, s. 34.

savunmada kullanılmak üzere, Çanakkale’de Sovyet deniz ve kara kuvvetleri için üs istedi.

Sovyet Rusya’nın Güney Siyaseti için diğer bir önemli ülke İran’dı. Nazi etkisinin yayılmasının önüne geçmek ve ülkeyi Batı’nın Sovyetler Birliği’ne askeri yardım gönderebileceği bir geçit olarak kullanmak için, Sovyetler Birliği ve İngiltere’nin işgal ettiği, 1941’in sonlarından beri bulunduğu İran’dan askerlerini çekmeyi reddederek bu ülkedeki baskısını da yoğunlaştırdı. Sovyetler Kuzey İran’ı, İngilizler de orta ve güney bölgeleri işgal altında tutuyordu. İngilizler çekildiğinde Sovyetler, İran’ı bir Sovyet uydusuna dönüştürmeyi denedi. İran Başbakanının, Sovyetleri çekilmeye ikna etmek için imtiyazlı petrol önerisi şiddetle reddedildi. Moskova’nın hedefi Azerbaycan’ın kuzey bölgesini ayırıp, daha sonra çeşitli araçlarla İran’ı zorlamaktan başka bir şey değildi. Amerikan Hükümeti, bir kez daha Londra’yı destekleme zorunluluğuyla karşı karşıyaydı. ABD ve İngiltere, İran’ı güç kullanarak savunacakları yönünde sert açıklamalarda bulununca Stalin geri adım atmıştı⁴⁷.

Sovyet Rusya’nın güneye inme politikasının diğer parçası Yunanistan’dı. Sovyetler burada direkt müdahaleden ziyade, komünist ayaklanmacılara dolaylı destek vererek etkili olmaya çalıştılar. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanların çekilmesinden sonra komünistler Atina’yı ele geçirmek için girişimde bulunmuş, çıkan çatışmalarda İngilizlerin de desteği ile komünistler yenilmiş ve yapılan seçimi sağcılar kazanmıştı. Bundan bir yıl sonra komünistler, destek almalarını kolaylaştırmak için kuzey bölgesinde yeniden iç savaş başlattılar. Sovyet Rusya bu savaşta komünistlere dolaylı olarak, Doğu Avrupa’daki uyduları üzerinden destekte bulundu.

İki dünya savaşında Almanya’yı kontrol altına alma girişimlerinin öncülüğünü yapan İngiltere, Soğuk Savaş’ın başlarında Sovyet Rusya’ya karşı koymak için ilk adımı atan ülke olmuştur⁴⁸. Bunun en önemli sebebi Rusların güneye inme çabalarının İngiltere’nin çıkarlarına ters olmasıydı. İngiltere’nin gücünün yetersizliğinin anlaşılması üzerine ABD devreye girecektir. Ancak Amerikan dış politikası her ne kadar bu bölgelerde genel olarak etkili olduysa da, aldığı önlemler, yalnızca en yakındaki krizlere hızlı tepkilerdi. Politikalar, Soğuk Savaş’ı sürdürüp kazanmaya yönelik etraflı bir Amerikan stratejisinin ürünü değildi. Bu tür tutarlı bir strateji, ancak Moskova’nın İkinci Dünya Savaşı sonrası davranışlarını tarihsel bir perspektife yerleştiren, Sovyet dış politikasının yeniden değerlendirilmesi sonrasında geldi.

⁴⁷Hook ve Spanier, *İkinci Dünya...*, s. 35.

⁴⁸Hook ve Spanier, *İkinci Dünya...*, s. 35.

2.3.1.2.1. İran Krizi

Soğuk Savaş hazırlayan olaylardan biri de savaş sonrasında İran’da ortaya çıkan gelişmelerdir. İngiltere ve SSCB, İkinci Dünya Savaşı’nda, Türkiye’nin savaşa girmemesi sebebiyle, Hitlerin Sovyetler Birliği’ne saldırıya geçmesi üzerine, aralarında anlaşarak, 1941 de İran’ı işgal ettiler. İngiltere ve Sovyetler birliği, bu ülkeyi ikmal yolu olarak kullandılar.

Rıza Şah, 1941 Ağustosunda tahttan indirildi ve ülkeden uzaklaştırıldı. Yerine oğlu Rıza Pehlevi geçti. Savaşın sonlarına doğru, İran’ın geleceği Batılıların kafasında soru işaretleri yaratmaya başladı. Sovyetler Birliği’nin 1945 sonbaharında kuzey İran’ın iki eyaletinde patlak veren ayrılıkçı Azeri ve Kürt hareketlerine destek vermesi, İran’daki Rus birliklerinin, İran askerlerinin bu iki eyaletteki bölgesel ayaklanmaları ezmelerine engel olması, olaya yeni bir boyut getirdi. İran’ın boşaltılması konusundaki İngiliz-Amerikan girişimleri, Stalin tarafından geçiştirildi. 1942 yılında, İngiltere ve SSCB arasında yapılan anlaşmaya göre; taraflar savaşın bitiminden altı ay sonra birliklerini İran’dan çekeceklerdi. Zamanı geldiğinde İngiltere, petrol bölgesindekiler hariç, birliklerini çekmiş, ancak 2 Mart 1946’da, Sovyet birlikleri hala İran kuzey bölgesinde bulunuyordu⁴⁹.

Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa’da yaptığı gibi, işgal ederek, burasını kendi nüfuz alanına mı çevirecekti? Basra Körfezi’ne inip bir limanı ele geçirmeye mi çalışacak, yoksa Güney İran’daki petrol yataklarına mı el atacaktı? Batılıların gözünde Sovyetlerin niyetleri açıklık kazanmamıştı.

İran, baskıyla petrol ayrıcalıkları elde etmeye çalışmak, Azerbaycan belgesinde özerklik hareketlerini desteklemek ve anlaşmalara aykırı olarak işgal süresini uzatmak iddialarıyla, BM Güvenlik Konseyi’ne şikâyetle bulundu. Konsey, sorunun taraflar arasında karşılıklı görüşmeler yoluyla çözümünü uygun buldu. İki devlet arasındaki ikili görüşmeler, ABD’nin de baskısıyla olumlu sonuca ulaştı. Varılan anlaşmaya göre, Sovyetler Birliği askerlerini geri çekecek, Azerbaycan’daki özerklik tanınacak ve İran kuzey bölgesinde Sovyetlere petrol ayrıcalıkları verecekti. 6 Mayıs 1946’da Sovyet askerleri İran’dan çekildi. Sovyet askerleri çekilince, İran hükümeti birlik göndererek Azerbaycan’daki özerklik hareketini bastırdığı gibi, daha sonra başbakan olan Musaddık, İran parlamentosundan, hükümetin parlamentoya danışıp onayını almadan yabancı ülkelere ayrıcalık vermeyeceği yolunda bir yasa çıkartarak, petrol

⁴⁹Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 261.

ayrıcalıklarını kaldırdı⁵⁰. Fakat Musaddık'ın bu uygulamaları daha sonra İngiltere ile de sorunlara neden olacaktı.

İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da sona ermesinin ardından, 10 Haziran 1945'te, SSCB Halk Komiserleri Konseyi, "*İran'ın Kuzeyinde Sovyet Sanayi İşletmelerinin Oluşturulmasına Dair*" gizli bir karar aldı. Ardından 21 Haziranda Sovyet Devlet Savunma Komitesi "*İran'ın Kuzeyinde Petrolle İlgili Jeolojik Arama Çalışmalarına Dair*" kararını aldı. Sovyet Rusya bunlarla da yetinmeyerek Komünist Parti Politbürosu da 6 Temmuzda, "*Güney Azerbaycan'da ve İran'ın Kuzeyindeki Diğer Eyaletlerde Ayrımcılık Hareketlerinin Organize Edilmesine İlişkin Önlemlerle*" ilgili gizli bir karar aldı⁵¹. Bu adımlar, Sovyetler Birliği'nin yayılmacılık niyetinin ciddi ve müttefiklere karşı gelmekte kararlı olduğunun bir göstergesiydi.

O yıllarda Ortadoğu'dan uzak durmasına karşın, ABD'nin İran'da iki askeri heyeti vardı. Bu heyetler, siyasal bakımdan zayıf konumdaki genç monark Şah Rıza Pehlevi'ye akıl veriyorlardı. ABD, 1930'lu yıllarda Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirmiş ve bu ülkedeki petrol kaynaklarını denetim altına almıştı. İkinci Dünya Savaşı'nda, stratejik bir kaynak olarak petrolün önem kazanması, ABD'yi Suudi Arabistan'daki çıkarlarını güçlendirmeye yöneltti. ARAMCO kuruldu. ABD, Suudi Arabistan'ın doğusunda havaalanları inşasına başladı. 1991 körfez savaşında adı medyada çok geçen Dahrân havaalanı bu sırada kuruldu⁵².

Bu gelişme, Stalin'i tedirgin ediyordu. Sovyetler Birliği durumun vahametinin bilincindeydi. Kahire-Süveyş'te bulunan dev İngiliz üssü ve Dahrân'daki Amerikan üssünün genişletilmesi ve güçlendirilmesi, Sovyetler Birliği'ni daha da rahatsız etmişti. Kısacası, 1945'in sonunda İngiltere ve Amerika, Ortadoğu'nun zengin petrol yataklarının denetiminin hesaplarını yaparken, Sovyetler Birliği de eski müttefikinin önünü kesmenin yollarını arıyordu. Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni karşı karşıya getiren Boğazlar üzerindeki Sovyet talepleri, işte böyle bir ortamda patlak verdi⁵³. Sovyetler Birliği, güney siyaseti için her yolu deneyecekti. Türkiye ise tam bir bariyer ülke konumuna gelecekti.

⁵⁰Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 261.

⁵¹Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk...*, s. 8.

⁵²Akalın, *Soğuk Savaş...*, s.190.

⁵³Akalın, *Soğuk Savaş...*, s. 190.

2.3.1.2.2. Yunanistan İç Savaşı

Yunanistan tarihine baktığımızda 1940 yılları bağımsızlık mücadelesinin en zor yılları olmuştu. Almanya, İtalya ve Bulgaristan tarafından ülkenin tümü işgal edildi ve direnişçiler harekete geçti. Direniş hareketleri sol ELAS ve sağ EDES örgütleri tarafından organize edildi. İngiltere de bu örgütlere destek sağladı. Ancak savaşın sona ermesiyle komünist eğilimli örgüt ELAS'ın tasfiyesi başladı. Silahlı çatışmaların yaşanmasından sonra 12 Şubat 1945 tarihinde ELAS, Sovyet Rusya'dan umduğu desteği bulamayarak teslim oldu⁵⁴.

Ülkede 1946 yılında yapılan seçimleri, sol partilerin boykot etmesi sonucu, sağ partiler kazandı. Seçimlerin ardından kralın ülkeye dönmesi için yapılan halk oylamasını monarşiyi destekleyenler kazandı. Bu siyasi gelişmelerin ardından komünistler ülkenin kuzeyinde ayaklanma başlattılar⁵⁵. Yunanistan'daki komünist baskı, 1946 güzünden başlayan yaygın gerilla savaşları yoluyla hükümet üzerinde uygulandı. İç savaş, Yunanistan için yeni bir şey değildi. İkinci Dünya Savaşı sırasında, komünist ve anti-komünist gerillalar enerjilerinin birçoğunu Almanlar yerine birbirleriyle savaşarak harcadı. İngilizler Yunanistan'a ayak basıp almanlar çekildiğinde, komünistler Atina'yı ele geçirmeye çalıştı. Ancak haftalarca süren sert sokak kavgalarından ve İngiliz takviyelerinin çıkarmasından sonra, Atina'daki komünist yönetim yerinden atıldı. 1945 yılının Ocak ayında ateşkes imzalandı. Yalnızca bir yıl sonra, Yunanlılar sağcıların çoğunluğu kazandığı genel bir seçim yaptı. 1946 yılının Ağustos ayında komünist güçler, Doğu Avrupa'daki Sovyet uydularının tedariklerini yeterli oranda sağlayabileceği kuzeydeki savaşı tekrar başlattı⁵⁶.

Yunanistan'ı, İngiltere'nin çıkar bölgesinde kabul ettiği için Stalin ayaklanmacılara direkt yardım etmemiştir. Ancak Stalin'in komünistler üzerinde manevi bir etkisinin olduğu yadsınamaz. Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk gibi komünistler tarafından yönetilen ülkeler ayaklanmacılara yardım yapmaktaydı⁵⁷. Stalin, ABD ve İngiltere ile Yunanistan krizi nedeniyle karşı karşıya gelmeyi istemiyordu. Bu sebeple komünist direnişçilere açıkça destek vermekten kaçınmış olabilir.

21 Ocak 1946 tarihinde, Yunanistan'daki sorun Sovyetler Birliği tarafından BM Güvenlik Konseyi'ne taşındı. Sovyetlerin amacı, BM Antlaşmasının 35. Maddesini

⁵⁴Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 204-205.

⁵⁵Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 430.

⁵⁶Hook ve Spanier, *İkinci Dünya...*, s. 35.

⁵⁷Muharrem Gürkaynak, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Avrupa'da Savunma ve Güvenlik" *Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara-204, s. 35.

gerekçe göstererek İngilizleri ülkeden çıkarmaktı. Ancak genel kurulda bu istek reddedildi. Bundan sonra 24 Ağustos 1946 tarihinde Ukrayna, Yunanistan'ın politikasının Balkan coğrafyasında güvenliği bozduğunu ileri sürerek konuyu BM'ye taşıdı. Sovyetlerin desteğine rağmen Yunanistan'a herhangi bir yaptırım uygulanmadı⁵⁸. Sovyetlerin BM'nin daimi üyesi olmasına rağmen yalnız kaldığını görmekteyiz.

Sorunun BM'ye taşınmasının ardından bu sefer Yunanistan 3 Aralık 1946'da BM Güvenlik Konseyine başvurmuştu. Yunanistan'ın kuzeyindeki direnişçilere Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk'un yardım ettiğini belirtmiştir. Balkan İnceleme Komisyonu kurularak bölgeye gönderilmiş, hazırlanan rapor BM Güvenlik Konseyine sunulmuştur. Ancak bu defa Sovyet vetoları başlamış, sorunun burada çözülemeyeceği görülmüştür⁵⁹.

Yunanistan, komünist çetecilerle uzun bir süre mücadele etmiş, ancak yardım almaları nedeniyle başarılı olamamıştır. Truman Doktrinini ile gelen destek ve sonrasında Yugoslavya'nın KOMINFORM'dan çıkarılmasıyla yardımın kesilmesi iç savaşı durdurmuştur.

Yunanistan iç savaşı iki bakımdan önemlidir. Birincisi Soğuk Savaş'ın mücadele alanlarının belirlenmesi, ikincisi ise bu mücadelede kullanılacak argümanların belirlenmesidir. Dış destek, yani iki gücün Soğuk Savaş'ta direk müdahil olmadan diplomatik, ekonomik ve askeri yardımları, savaşın nasıl cereyan edeceğini gösteriyordu. Bu durum ilerleyen süreçte Türkiye ile yakından ilgilidir. Yunanistan iç savaşının gösterdiği diğer önemli konu ise; Birleşmiş Milletler Örgütü'nün sorunları çözme konusundaki etkisizliği veya iki gücün gövde gösterisi arenasına dönüşmüş olmasıdır.

2.3.2. ABD'nin Karşı Politikaları ve Önlemleri

Uluslararası kapitalizmin çıkarları gereği ABD'nin, Sovyetler Birliği tehlikesi varken sorumluluktan kaçamayacağını savunan liberaller, özellikle Avrupa'daki yıkımın giderilmesi amacıyla kurgulandığı ileri sürülen yeniden yapılandırma programlarını, hem iktisadi hem insani gerekçelerle savunarak, dış müdahalenin bir insani sorumluluk olduğu tezini işlemektedirler⁶⁰. Ancak ABD resmi makamlarının,

⁵⁸Fahir Armaoğlu, "Sovyet-Amerikan Münasebetlerinin Üç Yılı (1945-1948)" I. Bölüm, *AÜSBF Dergisi*, 1949, s. 433.

⁵⁹Armaoğlu, "Sovyet-Amerikan...", s. 434-37.

⁶⁰Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, Can Yay., İstanbul-2015, s. 26.

Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalmış ülkelerin durumundan yararlanarak, Avrupa, Ortadoğu ve Akdeniz bölgesinde güçlenme çabalarını artırdığı da gerçektir.

Amerikan dış politikasının vizyonu, İkinci Dünya Savaşı koşullarında oluşmuştu. Anderson'un ABD politikası için 1943 Vizyonu adını verdiği bu yaklaşımda; dünya baştan sona kapitalizm için güvenli hale getirilmeliydi ve kapitalizm dünyasında ABD üstün konumda olmalıydı⁶¹. Ancak savaşın ardından Orta ve Doğu Avrupa'da komünizmin yerleşmesi ve İtalya ve Fransa gibi ülkelerde güçlü komünist partilerin gelişimi, ABD'nin dış politika vizyonunda önemli bir değişiklik meydana getiriyordu. Yeni vizyonun temel önceliği, çevreleme vizyonu ile açıklanıyordu. Ancak Anderson'a göre, çevreleme politikası yaygın kullanımının aksine düşmanı dizginlemeyi değil yok etmeyi amaçlıyordu⁶². Bu nedenle savunmayı değil saldırgan bir politikayı öngörüyordu. Bu politika, ABD'nin güvenliğini değil zaferini hedefliyordu.

Değişim her şeyden önce maddiydi. İkinci Dünya Savaşı, Avrupa'da milyonlarca ölü, milyonlarca göçmen, değişen sınırlar, bombalanmış şehirler, işsizlik ve açlık bırakarak sona ermişti. Avrupa'nın hemen yanıbaşındaki Sovyetler Birliği'nin yalnız insan kaybı 20 milyonun üzerindeydi. Yüzyıl başında Avrupa'nın parlayan yıldızı olarak görülen Almanya, faşizme beşiklik etmenin yarattığı dehşet ve suçluluk duygusuyla ve tamamen yıkılmış şehirleriyle, tarihin sıfır yılını yaşamaktaydı. Avrupa'yı molozlar içerisinde bırakan savaş, Atlantik'in öte yakasında kendisini tarihinde hiç olmadığı kadar muzaffer hisseden, yeni misyonlara hazırlanan bir dünya gücüne yükselme olanağı yarattı. Gerçekten de savaşın bitiminde, ABD'de her alanda bir iyimserlik dalgasının hâkim olduğu gözlemlenebiliyordu. Bir kez, Avrupa'daki savaşa sonradan dâhil olan ABD, verdiği az sayıda kayba rağmen büyük kazançlar elde etmişti. Almanya'nın yarısı elinde sayılırdı. Japonya'da tam denetim kurmuştu. ABD yönetimi, savaşın bitiminde, teslim olacağını bildirdiği halde Japonya'nın iki şehrini atom bombasıyla vurmuş, teknolojisinin üstünlüğünü tüm dünyaya kanıtlamış ve rakiplerine gözdağı vermişti. Savaş boyunca ekonomik kayıplar vermek bir yana savaşın tedarikçisi olarak içeride bir süredir uygulanan Keynesyen Yeni Düzen politikalarının da yardımıyla, bunalım dönemini tamamen unutturacak bir refaha kavuşmuştu⁶³. Ancak savaşın sonu gelse de, ABD için kazanç evresinin sonu

⁶¹Perry Anderson, *Amerikan Dış Politikası ve Düşünürleri*, Çev. Barış Baysal, Ankara-2015, s. 26.

⁶²Anderson, *Amerikan Dış...*, s. 38.

⁶³Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 107-108.

görünmemektedir; ABD, birkaç yılda Avrupa'daki yıkımı kendisi için ekonomik bir kazanca dönüştürecek mekanizmaları kurmak için hazırlıklara başlamıştı.

Savaşta geleneksel büyük güçler gerileyince, ABD onların bıraktığı yeri doldurmak durumunda kaldı. Yeni süper güç haline geldikten sonra ABD'nin, 20. Yüzyıl'ın ilk 40 yılında olduğu gibi kendi kabuğuna sıkışıp kalması söz konusu olamazdı. Amerikan gücünün ve nüfuzunun böyle dışarıya doğru yayılmasının başlıca sebebi savaşın kendisiydi. 1945'te savaş sona erdiğinde, ABD'nin Avrupa'da 69, Asya ve Pasifik'te 26 tümeni varken, kendi kıtasında hiç tümeni yoktu⁶⁴.

Çizdiğimiz bu sanki mükemmele yakın bir durumun varlığını sergileyen tablo, savaşın sona ermesiyle yerini endişeye ve kararsızlığa bıraktı. Amerikan yönetimi ve ekonomi ve siyaset uzmanları, savaş araç gereci üreten fabrikaların durmasıyla milyonlarca insanın işsiz kalacağını bildikleri için endişelenmekteydiler. Bu işsiz milyonlara bir de, ordudan terhis olan yüzbinlerce işsiz genç eklenecekti. Ayrıca, savaş sırasında yılda 15 milyar dolara kadar yükselen ihracat gelirleri, hesaplamalara göre 3 milyar dolara kadar düşecekti. Çünkü açıkça görülmektedir ki, savaş ülkelerin alım gücünü de sıfırlamıştı.

ABD için en büyük pazar olma özelliğini taşıyan Avrupa devletlerinin dolar stokları erimişti. Amerikan ihracatının azalması, doğrudan doğruya ekonominin küçülmesi, enflasyonun artması, işsizlik ve durgunluk anlamına gelmekteydi. Nitekim savaşın sona ermesinden sadece bir yıl sonra, 1946'da, Amerikan sanayi üretimi %30 azaldı. İşsiz sayısı 500 binden 2.7 milyona çıktı. Üç yıl içinde bu sayının 10 milyona çıkacağı tahmin ediliyordu. Kısaca, Avrupa'nın ekonomik iflası, ABD'nin de ekonomik iflasını hazırlamaktaydı.

1930'lu yıllardaki büyük ekonomik bunalımın etkisinden hala kurtulamamış olan ABD yöneticileri, savaş sonrası ekonomi politikalarını oluştururken, dünyada yine bir buhran yaşanmasının önüne geçmeyi amaçlıyorlardı. Bu bağlamda ABD'nin savaş sonrası politikasının dayandığı iki temel varsayım vardı; Birincisi, 1930'lardaki yüksek gümrük duvarları ve bölgesel ticaret blokları, dış ticaretin doğal akışını engellemiş ve sonunda İkinci Dünya Savaşı'na varan siyasal çatışmalara yol açmıştı. Eğer, barış kurulacak ve sürdürülecekse, ithalat ve ihracatın serbestçe akması gerekli ve önemliydi. İkincisi, savaş sırasında diğer sanayi devlerinden farklı olarak ekonomisini büyüten ABD'nin bu durumunu koruması için, dünya ekonomik yapısında kendi lehine bazı

⁶⁴Kennedy, *Büyük Güçlerin...*, s. 421.

değişiklikler yapması gerekmekteydi. ABD bunu başarabilecek güçteydi⁶⁵. ABD'nin bu yeni politikası en güzel ifadesini Dışişleri Bakanı James Byrnes'in şu sözlerinde buldu: *“Uluslararası politikamız ve iç politikamız birbirinden ayrılamaz. Dış ilişkilerimiz ister istemez, ABD'deki istihdamı etkileyecektir. Sürekli bir barış, dışa kapalı bloklar ve ekonomik savaş temelinde kurulamaz. Yeryüzünün birçok ülkesinde siyasal ve ekonomik ilkelerimiz, bu ilkeleri kabul etmeyen ideolojilerle çatışma halindedir. Kendi ekonomik sorunlarımızı başarılı bir biçimde yönetebildiğimiz ölçüde, yeryüzünün her bölgesinde kendi ilkelerimize taraftar sağlayabiliriz.”*⁶⁶

ABD ekonomik güç kullanarak, siyasal gücünü arttırmak, böylece kendi istediği ekonomik düzeni empoze etmek istiyordu. Bu ekonomik düzen ise Adam Smith'in geliştirdiği, engellenmeyen ticaret sayesinde kaynakların daha etkili bir biçimde dağılacakını, verimliliğin her yerde yükseleceğini, böylece herkesin satın alma gücünün artacağını ileri süren teorisine dayanıyordu. Bu anlayış çerçevesinde, ABD'nin öncülüğünde, 1942-1946 döneminde, IMF, Dünya Bankası, GATT gibi uluslararası ekonomik kuruluşlar kuruldu. Ancak, ABD'nin savaş sonrası dünya için uygulamak istediği ekonomik sistem bazı temel sorunları da beraberinde getirmekteydi. Bir kere, Laissez-faire'e⁶⁷ dayanan bir ekonomik sistem kaçınılmaz olarak, en çok rekabet yeteneği olan ülkenin, yani ABD'nin yararına ve rekabet için az donanımları olan ülkelerin (savaştan büyük zarar görmüş devletlerin) zararına çalışmaktaydı. İkincisi, ABD'nin elindeki para, savaşın getirdiği toplu yıkımla başa çıkmak için yetersizdi. Üçüncüsü, her ne kadar, Amerikalılar dünyayı ekonomik açıdan tek bir pazar haline getirmek için yola çıktılarsa da, önce Sovyetler Birliği ve arkasından Çin'in buna pek yanaşmayacaklarını hesap edememişlerdi⁶⁸. Bu noktada ABD, ekonomik hedeflerinin bir kısmından vazgeçmek ve bir kısmına da öncelik vermek durumunda kaldı. En öncelikli hedefi ise, Amerikan ekonomisi için can damarı olan Avrupa pazarının diriltilmesiydi. Bu işlemi ABD, bir dizi planın uygulanmasıyla başarıyla gerçekleştirecekti.

ABD'nin kapitalist sisteminin en büyük yardımcısı “Açık Kapı” politikasıydı. Bu sayede ürettiğini satabilecek ekonomik hegemonyasını kurabilecekti. Birinci Dünya Savaşı sonrası demokrasiyi bu kadar çok dillendirmesi ve Avrupa'nın ilhak sistemiyle

⁶⁵Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 194.

⁶⁶Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 195.

⁶⁷Laissez faire, sadece mülkiyet haklarını korumayı amaçlayan yeterli düzenlemelerin bulunduğu bir ekonomik ortamda özel taraflar arasındaki alım satım işlemlerinin müdahaleci hükümet kısıtlamaları, tarifeler ve sübvansiyonlardan arındırılmasını ifade eder. Laissez faire, bırakınız yapsınlar anlamına gelir.

⁶⁸Kennedy, *Büyük Güçlerin...*, s. 422.

sömürüsüne karşı çıkması bu sebeptendi. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Avrupa'nın eski düzenden vazgeçmemesi, ABD'nin kendini kandırılmış hissetmesi, kıtasına geri dönmesine neden olmuştu. İkinci Dünya Savaşı Avrupa'yı zayıflatmış ve Avrupa tarzı sömürüyü sona erdirmişti. Şartlar, ABD'nin dünyanın demokratikleşmesi planına uygundu. Fakat bu defa başka bir güç kapitalist sistemi tehdit etmeye başladı; SSCB.

ABD uluslararası ekonomik kuruluşların saldırgan milliyetçiliğini azaltıp, ekonomik ve siyasal alışverişi yükselteceği umundaydı. Kapalı bir ekonomik sistem uygulayan ve ABD'ye aldırış etmeyerek Doğu Avrupa ve Uzakdoğu'da genişleme niyetinde olan Sovyetler Birliği ile ABD'nin uluslararası çıkarlarının çatışacağı, savaş sonrası dönemin daha ilk yıllarından belliydi.

İkinci Dünya Savaşı sona erince savaş sırasında zoraki kurulan ABD-SSCB ilişkisi bozulmuş ve tarihi güvensizliğe dayanan soğukluk, yeni ortamın getirdiği psikoloji ile daha da artış göstermiştir. 1945 yılında San Fransisco Konferansı'nda kabul edilen BM Anayasası'nda 5 daimi üyenin ortak karar vermesi ve bu devletlerin sınırlarını genişletmemesi yer almıştır. Fakat sonraki süreçte bu amaçlara ulaşılamayacağı anlaşılmıştır⁶⁹. Uluslararası politikada, Sovyetlerin komünizmi yayma çabasının bir sonucu olarak, doktrin ve ideoloji faktörlerinin etkisi kendisini göstermeye başlamıştır. Böylece komünizm fikrinin yayılmasını istemeyenlerle Sovyetler arasında bir çatışma ortamı doğmuştur⁷⁰. Bu çatışmanın sebepleri ile ilgili olarak; *“Tarihin garip bir cilvesi olarak geçen dünya harbinde Amerika ve İngiltere Sovyet Rusya ile bir safta birlikte savaş yapmışlardır. Savaşın beklendiğinden daha kısa zamanda ve tamamıyla müttefiklerin lehine sona ermesi üzerine İngiltere ile Amerika yine Rusya ile birlikte barışı da sağlamayı tahmin etmişlerdir. Hatta Sovyetlere daha müsait şartlar koşmaya hazırlanmışlardır. Fakat bütün bu iyi niyetler, Moskova tarafından zaaf alameti sayılarak, Sovyetler Birliği müttefik olsun olmasın, her meselede yalnız kendi görüşünü kabul ettirmekte ısrar etmiştir”*⁷¹ gibi yorumlar da yapılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin yardımıyla dünya savaşını kazanan ABD, savaş sonunda komünizme karşı tavrını belirleme noktasında bir müddet tereddüt yaşamış ama kısa sürede bu tereddüdünü yenerek Sovyet karşıtı bir oluşumun içinde konuşlanmıştır. Öncelikle Doğu Avrupa'yı hâkimiyeti altına almaya çalışacak olan ABD, bu konuda başarısız olmuştur. Doğu Avrupa'nın geleceği ile ilgili olarak Sovyetler Birliği ile

⁶⁹Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, s. 36.

⁷⁰Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 420.

⁷¹*Yeniçağ Gazetesi*, 9 Şubat 1946, s. 3.

görüşme girişimleri de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. ABD, ekonomik gücünü kullanarak Sovyetler üzerinde etki kurmaya çalışmıştır. 1946 yılı Ocak ayında, Stalin'in ABD'den istediği 6 milyar dolarlık kredinin, Amerika'nın Doğu Avrupa'daki isteklerinin gerçekleşmesine imkân tanınması şartıyla kabul edileceği bildirilmiştir. ABD'nin, Sovyetlerden Dünya Bankası ve IMF'ye girerek açık bir ekonomik politika izlemesi isteği ise Sovyetler tarafından reddedilmiştir⁷².

Sovyetler Birliği ile yaşanan bu çatışmanın temelinde, ABD'de yaşanan başkanlık değişiminin de büyük etkisi olmuştur. 1945 yılı Nisan ayında, Sovyetlere karşı ılımlı bir siyaset izleyen Franklin Roosevelt ölmüş ve komünizme karşı sert tavra sahip Harry Truman iktidara gelmiştir. Nikita Kruşçev anılarında; *“Amerika dış politikasını kuvvet durumuna göre yönetiyordu. Atom bombasına sahiptiler ve atom bombası oluşu kötü bir şeydi. Daha da kötüsü, o zamanki başkan Truman'dı ve kendisinin ne devlet adamlığı yetenekleri, ne de uysal bir kafası vardı. Ayrıca Sovyetler Birliğine karşı düşmanlık ve garezle doluydu. Başkanlık bir yana, Truman'ın başkan yardımcılığına bile layık olduğunu kimin düşüneceğini aklıma getiremiyorum.”*⁷³ diyerek, ABD'nin elindeki gücü ve Truman'ın başkanlığını değerlendirmiştir.

ABD önderliğinde oluşmaya başlayan Batı Bloğu ilk etapta, Doğu Bloğu gibi bir merkezden idare edilememiştir. Batı Bloğu devletleri arasında askeri ve siyasi birlik tam olarak sağlanamamış, devletler arasında geçmişten gelen çeşitli çatışmalar varlığını korumuştur. Sovyetlerin Akdeniz'e geçiş istekleri karşısında Türkiye ve Yunanistan merkezde olmak kaydıyla bir önleme politikası ilk yakınlaşma nedeni olmuştur. Bu amaçla Sovyet tehdidi altındaki ülkelerin maneviyatının yüksek tutulması, askeri ve iktisadi yardımlar yapılması gündeme gelmiştir. Truman, 12 Mart 1947 tarihinde, Türkiye ve Yunanistan'a yapacağı yardımları açıklayarak, Batı Bloğu oluşumu için önemli bir adım atmıştır. Yunanistan ve Türkiye'ye yardım etmeye başlayan ABD, aynı zamanda Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasını uygulamaya sokmuştur. Artık ABD, komünistlerin de içinde bulunduğu iç savaş yaşanan her devlete müdahil olmuş ve İtalya ve Fransa gibi ülkelerde, komünist karşıtı güçleri desteklemiştir. Truman Doktrini'nin ilanından sonra Sovyetler tarafından gelen şiddetli tepki, Türkiye ve Yunanistan'ın ABD denetimine girdiği ve askeri bakımdan bağımsızlığını kaybettiği eleştirisi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Sovyet tarafı, savaş sırasında hiçbir katkısı

⁷²Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 210.

⁷³Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, s. 38.

olmayan ve Almanya'ya menfaat sağlayan Türkiye'nin yardımı hak etmediğini belirtmiştir. ABD tarafından ortaya atılan Marshall Planı da bloklar arası çatışmanın diğer bir ayağını oluşturmuştur. Marshall Planı, Soğuk Savaş sürecinin parçası sayıldığı gibi Truman Doktrini'nin de tamamlayıcısı olmuştur. ABD, Plan ile Sovyetlerin Avrupa üzerindeki etkinliğini kırmanın yanı sıra, Avrupa ile yaptığı ithalat-ihracat sürecinin desteklenmesini de amaçlamıştır. Yapılan ABD yardımları, Batı Avrupa'da görece bir büyüme ve refah ortamı yaratmıştır ama dünyanın ikiye bölünmüşlüğü ise daha da netleşmiştir.

Batı Bloğunun kurumsallaşması bakımından atılan önemli adımlardan olan NATO'nun (North Atlantic Treaty Organization) oluşumu ise (4 Nisan 1949) Avrupa'nın ikiye bölünmesini derinleştirerek, Marshall planının yarattığı ekonomik ayrılmaya, askeri bir ayrışma eklemiştir. NATO'yu kurmaya çalışan ABD, Rus saldırısına karşı Avrupa devletlerini savunmak ve yardım götürmek amacı gütmüştür. Oluşumunun ilk yıllarında, askeri işlevden çok politik bir görev üstlenen NATO, İngiltere'den boşalan Avrupa hamiliğini üstlenmeye çalışmıştır. Örgütün kurulması ile birlikte Sovyetler Birliği, KOMİFORM'u bir barış cephesi olarak göstermeye ve NATO'yu savaş taraftarı olarak suçlamaya başlamıştır.

Sovyet karşıtı Batılı ülkelerin NATO'yu kurması, yani Avrupa'yı güvenli hale getirmek istemesindeki temel amaç; Sovyetler Birliği'nin yayılmasını durdurmak ve Avrupa'dan komünizm tehlikesini atmaktır. Savaş sonrasında Çin, Doğu Avrupa ve Kuzey Kore komünistleşmiş, Ortadoğu da bu ideolojinin etkisi altına girmeye başlamıştı.

Sovyet yayılmasının bir vaka olmasına karşın, Batı kamuoyunda abartıldığını söylemek mümkündür. Çünkü Sovyet ordusu 1945 sonrasında hiç ilerleyememiş, Çekoslovakya'yı dahi işgal edememiştir. Batılı ülkeler, özellikle ABD, Sovyetlerin ve ideolojisinin büyük bir tehlike olduğunu, engellenmesi gerektiğini vurgulamışlar, böylelikle izlenecek komünizm karşıtı politikada tepki çekmemeyi sağlamışlardır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan en düşük kayıpla ve en yüksek faydayla çıkan ülke olan ABD'nin, savaş sonrası dış politikasının yedi temel amacı vardı:

1- Uluslararası ticareti canlandırmak ve genişletmek. 2- Avrupa kapitalizmini yeniden inşa etmek ve kontrol altına almak. 3- SSCB'nin nüfuz alanını sınırlamak ve mümkünse sıfırlamak. 4- Yeni bağımsızlığını kazanmış olan Asya ve Afrika ülkelerini kendi nüfuz alanına çekmek. (ABD bu ülkeleri ucuz işgücü, hammadde ve tarım deposu ve Amerikan ihraç malları için potansiyel talep alanları olarak görüyordu.) 5- Sosyalist

hareketleri, örgütlenmeleri ve devrimleri engellemek. 6- Bağlantısızlık hareketinin gelişimini engellemek ve bu hareket içinde yer alan ülkeleri kendi nüfuz alanına çekmek. 7- Ortadoğu petrollerini kontrol etmek ve Baas hareketinin gelişimini engellemek⁷⁴.

2.3.2.1. Monroe Doktrini'nin Bırakılması ve Yeni ABD Politikası

1796 tarihinde, Başkan George Washington'un konuşmasında yaptığı, Avrupa'nın diplomasisinden mümkün olduğunca uzak durulması öğüdünü, James Monro 1823 yılında doktrin haline getirmiş, bu durum ABD'nin sessizce kıtasında büyümesine yardımcı olmuştur. ABD, Avrupa'nın işlerine karışmayarak dış politikasını Avrupa etkisinden kurtarmış, 1800'ler boyunca Amerika kıtası başta olmak üzere, Karayipler ve çevre okyanuslarda etkisini kurmayı başarmıştır⁷⁵.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında sessiz kalan ABD, Almanya'nın İngiltere ile giriştiği denizaltı savaşlarında Amerikalıların ölmesi üzerine Almanya ile ilişkileri gerilmiş ve 2 Nisan 1917 tarihinde savaş ilan ederek ilk defa Avrupa'ya asker göndermişti. Ancak savaş sonrasında Avrupa diplomasisi ile mücadele etmeyerek, Milletler Cemiyeti'ne katılmamış, Monro Doktrini'ne sadık kalmaya devam etmiştir⁷⁶.

Güç dengesini tamamen değiştiren İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa'nın büyük güçlerinin etkisini kaybetmesiyle oluşan güç boşluğunu dolduran ABD, artık kendi kıtasında kalamayacağını anlamıştı⁷⁷. 1823'ten beri kendini dış dünyadan izole eden ABD Senatosu, Milletler Cemiyetine katılmama kararının aksine, Birleşmiş Milletlere katılmayı oy birliği ile kabul etmiştir. Bu durum ABD'yi yönetenlerin de artık dünyaya açılma vaktinin geldiğini gördüklerini göstermektedir. Değişen konjonktür, daha fazla içe kapanık bir politika izlenemeyeceğini göstermiş, 100 yıllık politikasını terk etmesini de Truman Doktrini ile belgelemiştir.

ABD yöneticileri ve Başkan Truman, başlarda çekimser kalsa da kendi kıtasında kalmanın ekonomik ve siyasi çıkarlara ters düştüğünü anlamıştır⁷⁸. Savaş zamanında artan üretimiyle ihracatta en öne geçen ABD, bu yüksek üretim kapasitesini dünyaya

⁷⁴Caner Sancaktar, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Marksist Yaklaşım" *Bilge Strateji*, C. 3, S. 5, Güz 2011, s. 29.

⁷⁵Erhan, "Avrupa'nın İntiharı...", s. 30-31.

⁷⁶Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Alkım yay., İstanbul-2006, s. 132.

⁷⁷Kennedy, *Büyük Güçlerin...*, s. 428.

⁷⁸FRUS, 1947, Vol. V, s. 45-47.

pazarlayabilmek için, savaşın yarattığı yıkımı azaltmaya çalışmış, Truman Doktrini ile başlayan açılımı, Marshall Planı ile devam ettirmiştir⁷⁹.

Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası tutumu, fiili ve ideolojik yayılma çabası da ABD'nin Avrupa başta olmak üzere, Ortadoğu ve diğer bölgelerle ilgilenmesine sebep olmuştur. Çünkü liberal ekonomik sistemi benimseyen ABD, toplumların komünizme eğilim göstermesinden rahatsız olmuştu.

2.3.2.2. ABD'nin Politika Değişikliğinde İngiltere'nin Rolü

Savaş sonrası şartlardan yararlanan komünizmin genişlemesi, ABD'nin bu ideolojiye karşı durmasına sebep olmuştur. ABD'nin böyle bir mücadeleye girişmesinde, Avrupa'nın en önemli gücü olan İngiltere'nin payı çoktur. Sovyet Rusya'nın yayılma alanı olarak belirlediği coğrafyaların İngiltere'nin en önemli çıkar alanları olması, ABD'yi yönlendirmesinde etkili olmuştur.

Sovyet Rusya'nın Türkiye'yi tehdit etmesi, İran ve Yunanistan krizleri, İngiltere'yi çözüm arayışına itmiştir. Türkiye ve Yunanistan'a Sovyet etkisine girmemeleri için yardım etmiş, ancak savaş sonrasında girdiği ekonomik darlık sebebiyle yardımı sürdürmeyeceğini görmüştü. Bu sebeple, bu ülkeleri koruma yükünü ABD'ye devretmek istedi. ABD'de komünizme karşı girişeceği mücadelede kamuoyunun tepkisini çekmeden gerçekleştirmenin yollarını arıyordu. Tam bu sırada, İngiltere'nin ABD Büyükelçisi Lord Inverchapel, 24 Şubat 1947 tarihinde, İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı yardımları devam ettiremeyeceğini beyan eden bir notayı Marshall'a bildirdi. Bu fırsatı değerlendiren ABD'li yetkililer konuyu gündeme taşıdılar. Bu tarihten sonra bu ülkelere yapılacak yardımın şekli üzerinde tartışmaya başladılar.

ABD'nin Batı dışı toplumlara yönelik politikalar geliştirmeye başlaması, Britanya'nın zayıflayan dünya egemenliğiyle ilişkiliydi. Oluşan boşluğun yeni bir hegemon güç tarafından doldurulması, özellikle iki sistem arasındaki rekabet koşullarında göz ardı edilemeyecek bir sorumluluk olarak değerlendirildi. Ancak ABD'nin bu rolün hakkını vermesinin önünde ciddi engeller vardı. Britanya, uzun sömürgecilik ve yayılmacılık tarihi içinde gelişen bir bilgi derleme, yorumlama mekanizması kurmuştu⁸⁰. Ancak ABD, henüz bu tür bir mekanizmayı inşa etme sürecindeydi. Bu süreçte bir yandan dış ilişkilerle bağlantılı devlet örgütünün yeniden

⁷⁹ *FRUS*, 1947, Vol. III, s. 197-199.

⁸⁰ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 152.

yapılandırılması, diğer yandan ise dış politikanın bu ihtiyaç ekseninde dönüşmesi gerekti.

2.3.2.3. Kennan Telgrafı ve Çevreleme Stratejisi

İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet Rusya, Avrupa’da ekonomik, siyasi ve ideolojik kazançlar elde etme fırsatı buldu. Çevreleme Stratejisi, Sovyetlerin bu kazançlarını daha da genişletmesinin önüne geçmek için ortaya konan doktrindir. Bu doktrin, ABD’nin Moskova’daki Büyükelçiliğinde görev yapan diplomat George Frost Kennan tarafından 1947 yılında ileri sürülmüştür.

Kennan’ın Uzun Telgraf olarak bilinen, Şubat 1946’da ABD’ye yolladığı belgede, Sovyet Rusya’nın hedeflerinden bahsetmiştir. Kennan, Sovyet Rusya’nın politikalarının komünist ideolojinin amaçlarıyla, Çarlık Rusya’sının yayılmacı politikasının karışımından oluştuğunu belirtiyordu. George Kennan’a göre: *“Stalin’in dünyaya yaklaşımının tam kalbinde komünist ideoloji yatıyordu. Stalin, Batılı kapitalist devletleri değişmez bir şekilde düşman olarak görüyordu. Sovyetler Birliği ile Amerika arasında bir sürtüşme, bu nedenle bazı yanlış anlamaların veya Washington ile Moskova arasındaki hatalı iletişimin sonucu değildi, Sovyetler Birliği’nin dış dünyayı algılama tarzından kaynaklanıyordu”*⁸¹.

Kennan makalesinin ilk bölümlerinde, Sovyet Rusya’nın politikalarının iyi anlaşılması için komünist ideolojiyi ve bu ideolojinin 50 yıllık gelişim sürecini iyi incelemenin gerekliliğinden bahsetmiştir. Bu tarihsel girişten sonra, yayılma amacı güden bir devletin kapitalist devletlere karşı tutumunun daha iyi anlaşılabilceği, kapitalist ülkeleri düşman olarak algıladığı ve bu açıdan bakılmadan Sovyetlerin iyi analiz edilemeyeceğini belirtmiştir⁸².

“Komünist Parti’nin tek güç olduğu ve politikalarının uygulandığı Sovyetlerin ilerlemesini durdurabilmenin yolunun, uzun süreli, sabırlı, ama kararlı ve dikkatli bir çevreleme politikası uygulayabilmekten geçmektedir” diyen Kennan uyarısında; Sovyetlerin ABD’nin ortağı olmadığını, O’nu rakip olarak görmesi gerektiği, ilişkilerini sınırlı tutması, uluslararası barışın tesisi edilmesi için ortak hareket etmeyi düşünmemesi gerektiğini vurguluyordu⁸³.

⁸¹Kissinger, *Diplomasi ...*, s. 417.

⁸²Kissinger, *Diplomasi...*, s. 572.

⁸³Kissinger, *Diplomasi...*, s. 580.

Sovyetler Birliği'nin üzerinde bulunduğu coğrafyanın genişliği ve bu genişlik sayesinde yayılma yollarının çok olması, Çevreleme politikasının uygulanabilirliği için bazı adımların atılmasını gerekli kılıyordu. Her şeyden önce Norveç'ten başlayarak, Türkiye ve Uzakdoğu'ya kadarki coğrafyada bulunan, Sovyetlere sınırı olan devletlerin askeri güçlerini karşı koyabilecek duruma getirmek gerekliydi. Bu amaçla askeri ittifaklar oluşturulmuştur. Bundan başka ekonomik ve siyasi olarak zayıf olan ülkelerin Sovyet etkisine girmesinin daha kolay olmasından, böyle ülkelere yardım edilmeye başlanmıştır⁸⁴.

Savunma maksatlı ortaya çıkan Çevrelem politikası, ABD tarafından planlanmış ve uygulanmıştır. Bu politika Batılı diğer müttefikler tarafından benimsense de, bu ülkeler yeterince katkıda bulunamamıştır. Bu politikanın uygulanması sayesinde Sovyet Rusya'nın Batı Avrupa'ya doğru genişlemesi durdurulmuş, doğu-batı sınırı netleşmiştir.

ABD'nin bu değerlendirmeye girişmesi için, 2 Eylül 1945'te Japonya'nın teslim olmasından, 12 Mart 1947'de Truman Doktrini'nin açıklanmasına kadar on sekiz ay geçti. Bu geçen süreyi iki farklı şekilde değerlendirmek mümkündür. Birincisi; ABD'nin savaş sırasında birlikte hareket ettiği SSCB ile savaş sonrasında birlikte hareket etme arzusu, ikincisi; ABD'nin Sovyet yayılmacılığına sessiz kalarak, ülkelerdeki Sovyet korkusunun pekişmesini bekleyerek, sonradan bu ülkeler tarafından kurtarıcı sıfatıyla davet edilmek.

Askeri liderler, Truman'a, ABD'nin artan stratejik pozisyonunu muhafaza etmek için silahlı kuvvetleri derece derece azaltması konusunda ısrar etti. Ama dışarıdan gelen kaygılardan ayrılmaya yönelik ulusal isteği hisseden Başkan ve Kongre, hızlı bir tasfiye uyguladı. Faal olarak görev yapan toplam asker sayısı 1945'te 12 milyon iken 1948'de 1.5 milyona düştü. ABD'nin askeri gücünü bu şekilde azaltmasının, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'daki etkisini başka yerlerde de kurma çabasını teşvik ettiğine şüphe yok. ABD, askeri personeldeki aşırı azaltmalarla birlikte bile, dünyanın en büyük deniz kuvvetlerine ve nükleer tekeline sahip olmayı sürdürdü. Ama Amerika'nın işgal altındaki topraklara verdiği taahhütler göz önünde bulundurulduğunda, ABD, küçük bir çatışmadan daha fazlasına müdahale edecek kara kuvvetlerine sahip değildi.

Sovyet yayılması, nihayetinde Amerikan politikalarının yeniden değerlendirilmesine yol açınca, üç stratejik pozisyon netlik kazandı. Bir uçta, Amerikan askerlerinin Avrupa'dan çekilmesine karşı uzun zamandan beri uyarılarda bulunan, eski

⁸⁴İlter Turan, *NATO İttifakı'nın Stratejik ve Siyasal Sorunları*, İÜİF Yay., İstanbul-1971, s. 17-18.

realist Winston Churchill duruyordu. İngiliz ve Amerikan askerlerinin varlığının, Sovyetler Birliği'ne Doğu Avrupa'da serbest seçimlere izin verme ve Kızıl Ordu'yu Doğu Almanya'dan çekmede, Yalta'daki yükümlülüklerini yerine getirmek için bir baskı oluşturacağına ısrar ediyordu. Churchill'e göre Sovyetlerin isteği; savaşın meyveleri ve güçleriyle doktrinlerinin sınırsız yayılımıydı. Sovyetler ve Sovyetlerin istekleri, arasındaki tek engel, İngiliz Milletler Topluluğu ve ABD idi. Kısacası Churchill, Soğuk Savaş'ın başladığını ve Amerikalıların bunu fark edip, BM'de Büyük Üçlü birliği (ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği) rüyasından vazgeçmesi gerektiğini açıkça söylüyordu.

2.3.2.4. ABD'nin Ekonomik Önlemleri

ABD, Avrupa'daki güç dengesini tehdit eden asıl tehlikenin askeri değil, ekonomik ve siyasal olduğunu fark etmişti. Şöyle ki; savaş zamanı meydana gelen yıkım ve doğal felaketlerden sonra Avrupa'da yaşam çok güçleşmişti. Bunun sonucunda da özellikle komünist partilerin etkin olduğu Fransa, İtalya ve Yunanistan gibi ülkelerde hükümet darbeleri veya seçimler aracılığıyla, komünist yönetimlerin işbaşına geçmesi durumunda, ülkelerini Sovyetler Birliği'nin etkilerine açık hale getirebilirlerdi⁸⁵. ABD yönetimindeki genel kanı, komünizmin gelişeceği ortamlar kargaşanın ve yoksulluğun olduğu ortamlardı. Bunun önüne geçilebilmesi de ekonomik yardım yapılarak kargaşa ve yoksulluğu engellemeye bağlıydı. ABD'nin, ekonomik yardım planı olarak hazırladığı Truman Doktrini ve Marshall Planı'nı uygulamaya koymasındaki amacı da, komünizmin yayılmasının önüne geçmekti.

ABD'nin Sovyet yayılcılığı karşısında aldığı ekonomik önlemler, ileriki dönemlerde kapitalist amaçlara hizmet etmeye de başlayacaktı. ABD'nin Soğuk Savaş'ı ilan etmesi anlamına gelen Truman Doktrini ilk adımdı. Sovyetlerin enerji bölgelerine inmesinin yolu kesilmek istenmiş ve bu yol üzerindeki Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve ekonomik yardım yapılmıştı. Sovyet yayılcılığının diğer önemli alanlarından biri de ABD ticaretinin önemli alanlarından biri olan Avrupa idi. Avrupa, özellikle Batı Avrupa, savaştan yıkılmış şekilde çıkmış ve komünizmin yayılmasına açık hale gelmişti. Hem Sovyetlere karşı önlem olarak, hem de ABD ticareti için kalkındırılması gerekiyordu. Bu amaçla Marshall Planı uygulamaya konulmuştu.

⁸⁵Gürkaynak, "İkinci Dünya...", s. 55.

2.3.2.4.1. Truman Doktrini

Amerikan politikasındaki yönlendirici ana çizgilerden biri Truman zamanında gerçekleşmiştir. Truman anılarında; *“İkinci Dünya Savaşı sonunda, Amerika’nın katılımı olmadan Rusya’nın karşısına çıkabilecek bir gücün bulunmadığı açıklıkla belli oldu.”* diyecektir. Truman, Sovyetlerin Yunanistan ve benzeri ülkelerde başarı sağlamalarının, komünistlerin önemli bir tehdit olduğu, İtalya ve Fransa’da komünist partilerin gelişmesine yol açacağını düşünüyor ve hareketsiz kalmanın şimdi Sovyet kontrolünde olmayan geniş bir bölgeyi Ruslara teslim etme sonucunu doğuracağını ileri sürüyordu⁸⁶.

ABD’li yöneticilerin görüşüne göre; Sovyet Rusya ve peyklerinin, savaş zamanında ve sonrasında, zayıf devletlere sosyalist rejimi dayatarak, dünya barışını tehdit etme amaçları ortaya çıkmıştı. Truman yönetimi, bu durumu engellemeyi amaçlamış, Sovyet Rusya’nın baskısında olan Türkiye ve Yunanistan’a ekonomik destek, İran’a ise diplomatik destek olmaya karar vermişti⁸⁷. Çünkü Sovyet Rusya’nın politikası, yeni düzende ABD’nin hem Avrupa’daki, hem de Ortadoğu’daki yaşamsal çıkarlarını tehdit ediyordu. Bu sebeple, Truman ve ekibi Sovyet Rusya’nın Türkiye ve İran üzerindeki baskısını engellemeyi, Yunanistan’daki iç savaşı da Yunanistan hükümeti lehine sonlandırmayı hedeflemişti.

ABD Başkanı Harry Truman’ın, 12 Mart 1947’de kongrede yaptığı konuşmadan anlaşılan, ABD dünyaya yayılmak istiyordu. Truman, kongreye sunduğu raporda, Amerikan dış politikasının esasının dünya çapında komünizmi durdurmak ve çembere almak olduğunu ilan etti. Bu amaçla ABD, savaşın yıkıntılarını taşıyan Batı Avrupa’nın güvenliğini sağlamak ve başka bölgelerde de söz sahibi olmak istiyordu⁸⁸. Savaşın sonlarında bozulmaya başlayan ABD-SSCB ilişkileri, Truman’ın başkan olmasıyla su yüzüne çıkmış ve bu doktrinle iyice gerginleşmiştir. ABD’nin SSCB’ye karşı koyduğu ilk açık manevra, Truman Doktrini’dir.

ABD, İngiltere’nin de telkinleriyle, Sovyet Rusya’nın yayılma alanlarının önünü kapatmak için adım atmıştır. Özellikle enerji bölgesi olan Ortadoğu’ya inişinin anahtarı olabilecek iki ülkeye yapılacak yardımlar Sovyet yayılmacılığını durdurmanın ilk adımı olmuştur. Truman, kongrede yaptığı konuşmada, Türkiye ve Yunanistan’a toplam 400

⁸⁶Ferhat Telli, *İdeolojilerin Dünya Savaşı*, Yazı-Görüntü-Ses Yayınları, İstanbul-1998, s. 38

⁸⁷Gürkaynak, *“İkinci Dünya...”, s. 59.*

⁸⁸Merih, *Soğuk Savaş...*, s. 46.

milyon dolarlık bir yardım ve bu iki ülkenin askeri ve sivil personelinin eğitimi için yetki istemiş ve bunun 22 Mayıs'ta kabulüyle “*yardım yasası*” yürürlüğe girmiştir.

ABD, bu doktrini İngilizlerle birlikte Ortadoğu'ya da genişletmek istemiş, ancak kendilerini doğrudan bir Sovyet tehdidi altında görmeyen Arap devletlerinin çoğu bunu kabul etmemiştir⁸⁹. ABD, kuzey kuşak ülkelere Truman Doktrini kapsamında yapılan yardımların dışında, 1947'de Suudi Arabistan ile üs ve 1949'da Bahreyn ile liman kolaylığı öngören bir anlaşma yapmıştır. Ortadoğu'daki ABD taahhütleri artmış ve artık bölgedeki İngiliz-Sovyet rekabetinin yerini ABD-Sovyet rekabeti almıştır⁹⁰.

Batı Bloğunun liderliğini İngiltere'den devralan ABD, Doğu Avrupa'dan Akdeniz'e ve petrol bölgelerine doğru uzanan Sovyet tehdidine karşı bir set oluşturma amacındaydı. Bunu sağlamanın yollarından birisi Sovyet yayılcılığı karşısında iktisadi ve askeri güçleri itibarıyla kendi başlarına tehdiye karşı duramayacak olan ülkelere doğrudan yardımda bulunmaktı. Söz konusu Sovyet yayılcılığının önde gelen muhataplarından birisi Türkiye, diğeri Yunanistan'dı. Nitekim, henüz savaş bitmeden Türkiye ile ilgili Sovyet talepleri başlayacak, savaş sonrasında Sovyetler ile ABD ve Avrupa ülkeleri arasındaki görüşmelerde öncelikli konulardan birisi Boğazlar olacaktır. Yunanistan'da ise iç savaşta komünistler etkili olmuş ve bu ülkeye yardım yapılması gerekmişti.

Truman Doktrinini'nden bir ay öncesine gittiğimizde; 24 Şubat 1947 günü, İngiliz Büyükelçisi Lord Inverchapel, Washington'da ABD Dışişleri Bakanı Geroge Marshall'a biri Yunanistan, diğeri de Türkiye ile ilgili hükümetinin iki notasını sunmuştu. İngiliz Hükümeti'nin içinde bulunduğu güçlüklerden dolayı Türkiye ve Yunanistan'a karşı geleneksel taahhütlerini yerine getiremeyeceğini belirtiyordu. Yani İngiltere, kendi nüfuz bölgesi olan Türkiye ve Yunanistan'a yardım edemeyeceğini söylüyor ve Amerika lehine bölgeden elini ayağını çekiyordu. İngilizler ekonomik yönden güçsüz olabilirlerdi, ancak bunun yanında İngiliz emperyalistlerinin yüzlerce yıllık deneyimleriyle edinmiş oldukları gerçekçi yanları vardı. Bu gerçekçilik, İngiliz Hükümeti'ne şunu dikte ettirmekteydi; “*Asya, Afrika ve Pasifikteki kolonileri ve dominyonları kurtarmak için, çaresiz nüfuz bölgelerinden birinden çekilmek gerek. Ve sömürge imparatorluğunu yıkımdan kurtarmak uğrunda Amerika'ya taviz vererek, ortak düşmana karşı onun liderliğini kabullenmek gerek.*”⁹¹ Zaten ABD, Güneydoğu

⁸⁹Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 233.

⁹⁰Tayyar Arı, *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, Alfa Yay., İstanbul-1999 s. 67.

⁹¹Merih, *Soğuk Savaş...*, s. 46.

Avrupa'ya ve Yakındoğu'ya sokularak, İngiltere'yi bu bölgelerden çıkarmayı daha önce tasarlamıştı. Konu, 25 Eylül 1946'da Pentagon yöneticileri tarafından ele alınmıştı.

İngiltere'nin notalarını anlayışla karşılayan Amerikan yönetimi hemen harekete geçmiş, Türkiye ve Yunanistan'ı Sovyetler karşısında yalnız bırakmamak yolunu seçmiştir. Truman, Dışişleri Bakanı Acheson'dan bir rapor istemiştir. *“Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak acil yardım konusundaki durum ve tavsiyeleri”* adını taşıyan bu rapor, Türkiye için şu önerileri içeriyordu. Türkiye'ye kredi açılması; Türkiye'ye uzun süreli mali yardım için kongreye yasa önerisi verilmesi; var olan yasal imkânlardan yararlanarak, Türkiye'ye her türlü askeri yardım yapılabilmesi için bu konuda kongreye yeni yasa önerileri verilmesi⁹².

ABD yardım konusunda, Yunanistan'a daha fazla pay ayırmıştı. Yunanistan'da 1949 yılına kadar sürecek iç savaş devam etmekteydi. Komünist bir yönetimin başa geçmesinden korkuluyordu. Böyle bir durum, yalnız doğu komşularını etkilemekle kalmaz, İtalya üzerindeki komünist baskısının artmasına da neden olabilirdi. İtalya doğusundan Yugoslavya ve Yunanistan gibi iki komünist devlet tarafından sarılırsa, İtalya'da komünistlerin etkisi daha da artabilirdi. İtalya'nın kuzey batısındaki Fransa'da da Batının ikinci büyük komünist partisi vardı. Dolayısıyla tüm Avrupa komünizm tehlikesi altına girmiş oluyordu⁹³. Özellikle Batı Avrupa'nın güvenliğini tehdit edecek bir durumun oluşması, hem Ortadoğu'da ki hem de Avrupa'daki güç dengelerinin Sovyetler lehine gelişmesini sağlayacaktı.

Truman'ın, Sovyetler Birliğini engellemek amacıyla izlediği politikanın başarılı olması için ihtiyaç duyulan parasal kaynağı sağlayabilmek ve Amerikalıları Sovyetlerin gerçekten tehdit olduğuna inandırması şarttı. Truman bunun için Yunanistan'daki iç savaşı dramatik bir şekilde kullandı.

12 Mart 1947'de Truman'ın Kongreye gönderdiği demeçte, ilk olarak Yunanistan'ın içinde bulunduğu duruma dikkat çekmiş, 4 yıl süren işgalin ülkeyi harabeye çevirdiğini, komünist ayaklanmacıların ülkenin durumunu daha da zorlaştırdığını ve ülkenin geleceğinin tehlikede olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Türkiye'yi ele alarak, bu ülkenin varlığını sürdürmek için İngiltere'den yardım talep ettiğini ve Türkiye'nin durumunun iyileştirilmesinin Ortadoğu'daki istikrarın sürmesi için şart olduğuna dikkat çekmiştir⁹⁴. Başkan Truman, son olarak durumu şu şekilde

⁹²Merih, *Soğuk Savaş...*, s. 104.

⁹³Arı, *2000'li Yıllarda...*, s. 66.

⁹⁴Armaoğlu, “Sovyet-Amerikan...”, s. 417-418.

özetlemişti; “*Birleşik Devletlerin silahlı azınlıklar veya dış baskılarla karşılaşan özgür ulusları destekleme politikasına sahip olması gerektiğine inanıyorum.*”⁹⁵

İlerleyen yıllarda Truman Doktrini diye anılacak olan bu demeçten sonra Kongre, 1948 yılının Haziran’ına kadar, Sovyet Rusya’nın baskısı altında olan Türkiye ve Yunanistan’a 400 milyon dolar kredi vermeyi kararlaştırmıştır. Kredi miktarının küçük olmasına karşın, ABD için önemli bir adımdı. ABD, tarihinde ilk kez savaş durumu dışında başka ülkelerin ilişkileri ve sorunlarıyla ilgileniyordu.

Truman, 1947 yılından başlayarak, sadece Yunanistan ve Türkiye’ye askeri yardım yapmakla kalmayıp, aynı zamanda ABD dış politikasına yeni bir unsur “SSCB’yi Çevreleme Politikası” da getirmiş oluyordu. Bu politikayı “*Sovyet askeri tehdidi ya da herhangi bir komünist devlet tarafından desteklenen iç savaşların devam ettiği bütün devletlere yardım yapmak*” biçiminde özetlemek mümkündür.

Truman Doktrini, hem dünyadaki yönetimleri demokratik ve totaliter olarak ikiye ayırıp, Soğuk Savaş mücadelesini resmi olarak ilan ederken, hem de Avrupa’nın doğusu ve Balkanlardaki ideolojik bölünmeyi belirlemiştir. Doktrinin içeriğine göre ABD, yardım yapmayı planlarken kendi çıkarlarını düşünmemiş, Sovyet Rusya’nın savaş sonrası baskıcı politikasını engellemeyi hedeflemiştir⁹⁶. Ancak hem daha önce ABD’nin yaşam alanlarının öneminden bahsederken, hem de daha sonraki uygulamaları bunun aksini göstermektedir.

Birleşmiş Milletler Yunanistan’ın kuzeyindeki iç savaşı sonlandırmaya yönelik olarak, 29 Eylül 1947’de toplandığında Sovyetler Birliği delegeleri Yunanistan’daki durumu çözüme kavuşturmak için konuşmaktansa, ABD’nin Türkiye ve Yunanistan’a yapmayı öngördüğü yardımı eleştirmişti. Sovyetler Birliği temsilcileri, yardımın kontrol edilmesi gerektiğini ifade ederek, ABD’nin Türkiye ve Yunanistan’da üsler tesis etmek için bu çeşit bir yardımı planladığını ileri sürmüşlerdir⁹⁷. Sovyetler Birliği delegeleri, konuyu, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde tartışmaya açmak istemişlerse de, bir sonuç almaları mümkün olmamıştır.

2.3.2.4.2. Marshall Planı

Savaş sonrasında yapılan konferanslarda Sovyetler Birliği’nin 10 milyar dolar civarında savaş tazminatı, Ruhr bölgesinin kontrolünde söz hakkı istemesi ve

⁹⁵Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara-1999, s. 244.

⁹⁶Gürkaynak, “İkinci Dünya...”, s. 60.

⁹⁷Fahir Armaoğlu, “Sovyet-Amerikan...”, s. 436

Almanya'nın, Sovyet kontrolünde bulunan Doğu bölgesi gibi Batı bölgesinin de demokratikleştirilmesi gibi talepleri, ABD'nin savaş sonrasındaki siyasetinin belirleyen hususlardan olmuştu⁹⁸. 1947 yılının Mart ve Nisan aylarında, Moskova'da yapılan dışişleri bakanları toplantıları için gelmiş olan, ABD Dışişleri Bakanı George C. Marshall, 15 Nisan'da Stalin ile de uzun bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmeden sonra Marshall, Stalin'in Avrupa'ya yönelik düşüncelerinde bir değişikliğin olmadığını anlamıştı. Avrupa'daki koşullar da Sovyet etkisine açık gözüküyordu. Marshall yardımının başlamasıyla birlikte, Sovyetler Birliği'nin heyecan ve tedirginliği gizlenemeyecek düzeye yükselmişti. Çünkü, Avrupa'nın ekonomik çöküntü içinde bulunması Sovyetlerin işine geliyordu. Bu durumdan kurtulmaları ise, Amerika'nın ekonomik nüfuzuna girmeleri anlamına gelmekteydi. Böylece ekonomik ayrılık, siyasal ayrılığı da beraberinde getirmekteydi. Çünkü Doğu Avrupa'nın ekonomik ve siyasal birleşmesi, Marshall Planı'nın etkisiyle oluşmaya başlamıştır⁹⁹. Ekonomik kaynaklarını savaş boyunca tüketen ülkeler, ekonomilerini harekete geçirecek kaynakları bulamıyorlardı. Bu durumu fırsat bilen Sovyet Rusya bu ülkeler üzerindeki komünist propagandasını arttırmıştır¹⁰⁰.

Savaşın ortaya çıkardığı felaketin yaraları sarılmaya çalışılsa da, otoyolların, tren yollarının ve sulama kanallarının çok azı yeniden inşa edilebilmişti. İş imkanları çok azdı ve milyonlarca insan ağır şartlar altında yaşamını sürdürmeye çalışıyordu. ABD'ye göre, bu şartlar altındaki Avrupa'nın komünist propagandaya kanması çok kolaydı¹⁰¹.

5 Haziran 1947'de, ABD Dışişleri Bakanı Marshall, Harvard Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmasında, Avrupa'nın kalkınması için bir program yapılması gerektiği düşüncesini dile getirmişti. ABD'nin Avrupa'ya yardım etmesini ve Avrupa devletlerinin ekonomik ihtiyaçları konusunda aralarında anlaşarak, tamamının olmasa bile bir kısmının onayını alan bir program oluşturmalarını öneriyordu. Bu programın, herhangi bir ülkeye veya rejime değil, açlığa, sefalete, ümitsizliğe ve kargaşaya karşı çıkmak amacını gütmesi gerektiğini belirtiyordu¹⁰².

Bu konuşmanın amacına gelince; savaş sonrasında 1946 yılına kadar ABD 50'den fazla ülkeye, toplam 14 milyar 300 milyon dolar yardım vermiş, bu yardımın

⁹⁸Gürkaynak, "İkinci Dünya...", s. 62.

⁹⁹Ataöv, "Soğuk Harbin...", s. 128.

¹⁰⁰Güler, II. Dünya Harbi..., s. 209-224

¹⁰¹Erhan, "Avrupa'nın İntiharı...", s. 159-160.

¹⁰²Gürkaynak, "İkinci Dünya...", s. 63.

neredeyse yarısı İngiltere, Fransa ve Kuzey Avrupa'nın durumunu iyileştirmek için kullanmış, ancak bu devletlerin ekonomik durumu düzeltilememiştir¹⁰³. Avrupa'yı kalkındırmanın bu şekilde mümkün olmadığı görülmüş ve bu sistem terk edilmiştir. Bunun yerine Avrupa ülkeleri arasında ekonomik bir işbirliği kurularak, birinin eksiğinin diğerinin fazlasıyla kapatılması ve buna rağmen eksiklikler devam ederse, Amerikan yardımına başvurulması öngörülmüştür.

Asıl önemli neden ise; ABD'nin savaştan sonra üretimini pazarlayabileceği bölgeler gerekiyordu. Bunun için de Avrupa devletlerinin kaybolan satın alma gücünün tekrar oluşturulması şarttı. Buna ek olarak, komünizmin yoksulluk ve sefaletin olduğu yerlerde geliştiği düşünülünce, Avrupa'yı kaderine bırakmak komünizmin kollarına itmek anlamına gelirdi. Bu durum ABD'nin pazarını Sovyet Rusya'ya kaptırması demekti. Bu yüzden Avrupa'nın komünizme karşı sağlam durması için güçlendirilmesi gerekiyordu.

Batı ülkelerinin ekonomik gelişmelerine büyük katkısı olan bu ekonomik yardım önerisi, aynı zamanda Sovyetler Birliği ve diğer Demir Perde ülkelerine de yapılmaktaydı. Bu öneri, bir süre sonra Sovyetlere de çekici gelmiş, hatta Molotov öncülüğünde bir heyet Paris'teki görüşmelere bile katılmış, ancak SSCB'yi tatmin edemediği için bir sonuca ulaşılamamıştır¹⁰⁴. Bunun üzerine Stalin, SSCB'ye yapılacak her türlü ABD yardımını reddetmiş, kendi nüfuzu altındaki ülkeleri de reddetmeye zorlamıştır.

Marshall Planı, çok kapsamlı ve detaylı bir plan olarak hazırlanmıştı. Plan uyarınca, ABD dış yardımının %95'i Avrupa'ya ayrılmıştı¹⁰⁵. Savaş mağduru ve savunmasız Batı Avrupa demokrasilerini kısa zaman içinde normal yaşamlarına geri döndürebilme ve ekonomik çöküntü içinden kurtararak, Sovyetler Birliği ve "Demir Perde" ülkelerinin etkisine düşmelerini engelleme görüşünü içermektedir. Bu ülkelerin kendilerine olan güvenlerinin ve kendi kendilerine yeter hale gelebilmelerinin sağlanmasıyla, dünya güç dengesinin korunması hedeflenmiştir. Böylece yapılan yardım, ekonomik niteliğinden çok siyasal nitelik de taşımaktadır.

Marshall Planı adı verilen "*Avrupa Kalkınma Projesi*"nin ilk hazırlığı, 12 Temmuz 1947'de Paris'te, 16 Avrupa devletinin katılımıyla gerçekleştirilen konferansta başlamıştır. "*Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı*" adı altında çalışan konferans, her

¹⁰³Armaoğlu, "Sovyet- Amerikan...", s.421-422.

¹⁰⁴Bostanoğlu, *Türkiye-ABD...*, s. 248.

¹⁰⁵Bostanoğlu, *Türkiye-ABD...*, s. 248.

devletin ne kadar yardıma ihtiyacı olduğunun ortaya çıkarılması için, 16 devlete soru cetvelleri göndermiş ve gelen bilgiler doğrultusunda genel bir rapor hazırlayarak ABD'ye göndermiştir. Bu rapor, Amerikan Kongresi'nce kabul edilen yardıma esas teşkil edecek olan Amerikan raporlarının temelini hazırlamıştır. Bu program üzerine Amerikan Hükûmeti, 3 Nisan 1948 tarihinde “*Dış Yardım Kanunu*”nu çıkarmıştır¹⁰⁶. Böylece 1947-1951 yıllarını kapsayan Avrupa Kalkınma Projesi, yani Marshall yardımı başlamıştır¹⁰⁷. Amerikan Hükûmeti, bu kanuna dayanarak ilk yıl 6 milyar dolar yardım yapmıştır. Bu kanunun çıkması üzerine, 16 Avrupa ülkesi, 16 Nisan 1948 tarihinde “*Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı*”nı (OECE: Organisation Européenne de Cooperation Economique) kurmuşlardır. Bu teşkilatın görevi, üye devletlerin iktisadî kalkınmalarını temin edecek kararlar almak, hazırlayacakları programları tetkik etmek ve bunlar hakkında fikir beyanında bulunmak ve aralarında koordinasyonu sağlamaktır. Bu suretle Konsey, ilk zamanlarda her bir devlete yapılması gereken Amerikan yardımının miktarını tespit etmekte ve muhtelif programlar arasında koordinasyonu tesis etmektedir. Daha sonraları bu yardımın miktarı ve ülkeler arasında paylaşımı, Amerikan makamları tarafından tayin ve tespit olunmuştur¹⁰⁸.

Amerikan Kongresi'nin kabul ettiği kanun gereğince, Amerikan yardımlarından istifade etmek isteyen her devletin, önce “Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na” üye olması, daha sonra da Amerikan Hükûmeti ile bir iktisadî işbirliği anlaşması imzalaması gerekiyordu. Marshall yardımının en büyük özelliği, verdiği kredilerin düşük faizli (% 2,5) ve ortalama 15 yıl ödemesiz olmak üzere, 44 yıl gibi çok uzun vadeli olmasıydı. Marshall yardım mekanizması şu şekilde işlemekteydi: Yardımı alacak olan devlet ülkesindeki Amerikan Yardım Heyetine isteklerini bildiriyor, bu istekler Washington'daki Ekonomik İşbirliği İdaresi'ne iletiliyordu. İdare, uygun gördüğü talepleri Amerikan piyasasından satın alarak, genellikle Amerikan gemileriyle sevk ediyordu. Alan ülke yardımı hangi alanlarda kullanacağını Amerikan Hükûmeti'ne danışarak kararlaştırmak zorundaydı. Böylece Amerikan Hükûmeti, söz konusu ülkenin iktisat politikasını etkiliyordu. Diğer yandan, verilen kredilerin ulusal para cinsinden karşılığı, Merkez Bankası'nda Amerika Birleşik Devletleri adına bir hesaba yatırıldığından ve “Karşılıklı Paralar” denen bu fonun kullanımı da Amerikan Hükûmeti'nin izniyle olduğundan, bu ülkeye ikinci bir müdahale imkânı

¹⁰⁶Vehbi Cengil, “Amerikan Yardımı”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, C. 24, S. 287, Şubat 1955, s.400.

¹⁰⁷Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 207-208.

¹⁰⁸Yavuz Güler, “II. Dünya Harbi Sonrası Türk–Amerikan İlişkileri (1945-1950)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, (2004), 209-224.

sağlanmaktaydı¹⁰⁹. Bu durumda Marshall Yardımı 3 amaca yönelik oldu: Birincisi, Batı Avrupa'yı ayağa kaldırarak dünya ticaretine kazandırmak; ikincisi, yardım alan ülkelerin ekonomilerini denetlemek; üçüncüsü, Amerikan ekonomisini canlandırmak ve mallarına pazar sağlamak. Yardım bunların üçünü de başarıyla yerine getirmiştir.

Marshall Planının 1948-1952 yılları arasında yaptığı yardımlara genel olarak bakılacak olursa; İngiltere 3.2 milyar, Fransa 2.7 Milyar, İtalya 1.4 milyar, Almanya 1.3 milyar, Hollanda 1.2 milyar, diğer devletler ise 3.3 milyar dolar yardım almıştır. Toplam yapılan yardım miktarı ise 13 milyar dolar civarındadır¹¹⁰.

Yapılan yardımlarla birlikte, ABD ekonomik durgunluktan kurtulduğu gibi yardım yapılan ülke ekonomilerinde de büyük canlanmalar görülmüştür. ABD mal stoklarını eritmiş, yardım alan ülkeler üzerinde ekonomik tesirini yaygınlaştırmış, kendi çıkarlarına aykırı gördüğü ekonomik uygulamalara müdahale etme imkânı kazanmıştır. Ayrıca İtalya ve Fransa gibi komünist partilerin güçlenme eğiliminde olduğu ülkelerde, gelen yardımın yarattığı olumlu ortam, komünizmin halk gözünde itibar kaybetmesine neden olmuştur.

Marshall Planı'nın uygulamaya konulmasıyla beraber, planın geniş manada kabullenilmesi ve hedeflerine ulaşabilmesi için ABD tarafından bir propaganda süreci de başlatılmıştır. Bu süreçte, Avrupalıların yaşam standartlarının değişeceği ve önemli bir istihdam alanı yaratılacağı propagandası öne çıkarılmıştır. Komünizmin itibar gördüğü ülkelerde yapılan propagandalarda ise, antikomünizm anlayışı özellikle vurgulanmıştır. Avrupa halklarının maddi destek ile komünizme karşı güç kazanacağı anlatılmıştır. Böylece Marshall Planı, hem gelişimin hem de komünizme karşı mücadelenin anahtarı olarak yansıtılmıştır. ABD ile imzalanan "Ekonomik İşbirliği Anlaşması"nın 7. Maddesi'nde belirtildiği üzere, yardım alan her ülke, Marshall Planı dâhilinde gelişmeleri ve planın amaçlarını halkına duyurma yükümlülüğünü kabul etmiştir. Yasal zemine oturtulan propaganda faaliyetlerinin bütçesi, ilgili ülkenin "*karşılık paralar fonu*"ndan ayrılan idari harcamalar ve tanıtım masrafları dâhilinde karşılanacaktır. Merkezi Paris'te bulunan ve her ülkede temsilcilikleri olan enformasyon departmanı propaganda için gayret sarf etmiş; gazete, broşür, afiş, radyo yayını, film gösterimi, kukla gösterisi ve sergi faaliyetlerinde bulunmuştur¹¹¹. ABD, bu yolla iki

¹⁰⁹Güler, "II. Dünya...", s. 209-224

¹¹⁰Akalın, *Soğuk Savaş...*, s. 127.

¹¹¹Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, s. 206.

hedefe ulaşmıştır. Antikomünizm propagandasının yanında, ABD'nin propagandası da yapılmıştır. Bu propaganda bir ölçüde, uzun vadeli ABD çıkarlarına hizmet etmiştir.

2.4. Soğuk Savaş'ta Blokların Oluşması

İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan denge, ABD ve Sovyet Rusya'ya devletler üzerinde hegemonya kurma fırsatı vermişti. Savaş sırasında oluşan konjonktürü değerlendiren Sovyet Rusya, yayılma alanına giren ülkeleri ideolojisini kullanarak peyk haline getirmiş ve yayılma alanını genişletmeye çalışmıştır. Buna karşılık ABD, Sovyet Rusya'nın genişleme alanına set çekmek ve daraltmak için mücadeleye girişti. Bu mücadele, dünyayı Doğu ve Batı Blokları olarak iki kutba ayırdı. İdeolojiler kullanılarak bölünen dünyada, iki ülkenin kendi grubundaki ülkeler üzerinde hegemonya kurabilecekleri yeni bir sistem ortaya çıkardı.

Bu sistemi anlamlandırmayı sağlayan en kapsamlı kavramsal çerçeveyi, Robert W. Cox'un "*hegemonya*" kavramı sunmaktadır. Cox'a göre hegemonya, bir devletin başka bir devlet üzerinde kurduğu hâkimiyet değildir. Cox, "*yönetilenin otoriteyi, güç kullanılmasına gerek kalmadan, kabul ettiği veya rıza gösterdiği durum*" ¹¹² olarak açıklamaktadır. Kuvvet, her zaman arka planda saklı durmakla birlikte, hegemonya baskıdan daha çok liderlik anlamına gelmektedir. Cox'un hegemonya tanımında "*rıza*" faktörü öne çıkmakta ve meşruiyet sağlama önem kazanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde birlikte hareket eden ülkeler, Truman Doktrinini ekseninde bir araya gelerek Avrupa'nın yeniden inşası ve tamirine yönelik bir antlaşma sağlayamamışlardır. 1948 yılının ilk aylarına kadar SSCB ve Batılı devletler arasındaki çatlak bir türlü kapatılamamıştır. Bir taraftan Marshall Planı'nın uygulamaya konulması, diğer taraftan bu planın uygulanmasını engellemek amacıyla kurulmuş olan KOMİNFORM'un uygulamaları, Batılı devletler ve SSCB arasında oluşturulmak istenen paktın gerçekleşmeyeceğinin kanıtı olmuştur. Bu tarihten sonra dünya hızla ayrılmaya gitmiş ve İki Kutuplu bir hal almıştır¹¹³.

2.4.1. Batı Bloku'nun Oluşması

ABD'nin geleneksel izolasyon politikasından vazgeçmesi, Amerikan çıkarlarının savaş öncesi dönemde küresel bir hal alması ve başta İngiltere olmak üzere başlıca

¹¹²Selin M.Bölme, "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim", *Uluslararası İlişkiler*, C. 9, S. 34 (Yaz 2012), s. 53.

¹¹³ Soğuk Savaş sürecinde, iki kutba ayrılan dünyanın taraflarını gösteren harita için bkz. Ek 2.2.

müttefiklerin uğradıkları yıkım sonucunda, ABD'nin küresel sahneye çıkma zorunluluğunun doğmasındandır. ABD, bu dönemde kendi sistemini inşa edecektir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD tarafından kurgulanan düzene ve NATO'nun varlığına bu çerçeveden bakmak gerekmektedir. Kurduğu sistemi ayakta tutabilmek için çok sayıda uluslararası kurum oluşturan ve ittifaklar sistemi yaratan ABD, bu sistemi askeri bir üs ağının üzerine oturtmuştur. Hegemonyayı ayakta tutan, merkezde güç kaybı yaşansa bile devamlılığı sağlayacak güçlü ve yaygın bir yapısal temel ağına sahip olmasıdır. Bu yapısal temel, küresel kapitalist ekonomi ve bunu çevreleyen askeri üsler ile tesis edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen ilk dönem içinde, Amerikan etkisinin yumuşak bir niteliği vardır ve genellikle dışarıda iyi karşılanmıştır. Bu dönemde dünya yeni örgütlenmeler altında birleşirken ABD, elindeki tüm güce karşın, kendini “eşit” bir ortak olarak konumlandırmıştır. Bu yaklaşım, ABD'nin kurduğu sisteme diğer devletlerin rıza göstermesini sağlamıştır. Demokrasi ve özgürlük söylemine dayanan değerler, açık pazar anlayışı ve Amerikan kültürünün bir araya gelmesi ile güçlü bir ideolojik taban inşa edilmiş ve bunun bir parçası olarak tasarlanan askeri üsler, yaratılan iki kutuplu dünya ve Komünizm tehdidi altında, kolaylıkla müttefik devletlerde kendilerine sağlam yerler bulmuşlardır.

Amerikan üsleri, tüm dünyada bulundukları ülkelerin askeri, ekonomik ve siyasi anlamda Amerikan hegemonyasına eklemlenmede önemli bir işlev üstlenmişlerdir. Hegemonya içinde güçlü kurumsal bir rol üstlenen üsler, belli bir kaynaktan ideolojinin bir anda ve çok yönlü yayılmasını sağlamışlardır. Rıza ile kurulan bu askeri yapılanma çerçevesinde görev yapan askerler, bulundukları toprakların sermaye, mallar ve hizmetler için devasa bir pazara dönüşmesinde rol oynamakla kalmamışlar, Amerikan askeri gücünün gölgesini hissettirerek, kapitalist ekonominin sağlıklı bir şekilde işleminde de etkili olmuşlardır¹¹⁴. ABD'nin Sovyetleri çevrelemeye yönelik ittifaklar sistemi ile yarattığı güç yapılanması, kendisinin merkezi bir rol oynadığı küresel ekonomiyi yaymak için gerekli koşulları yaratmıştır.

ABD bu süreçte, oluşturulan kurumları ve ikili ilişkilerini yasal bir zemine oturtsa da, ittifaklar sistemine dâhil olan diğer devletlerle eşitlikçi bir ilişki kurulduğu anlamına gelmemektedir. Washington, dönem boyunca, askeri ittifaklar, ekonomik işbirlikleri, ikili anlaşmalar ve küresel şirketlerinin bağlantılarıyla iç içe geçen

¹¹⁴Bölme, “Soğuk Savaş'ta..., s. 54.

ilişkilerden oluşan bir ağ oluşturmuştur. Diğer devletler için bu ilişkiler ağında yer almak, Sovyet tehdidine karşı korunmayı garanti etse de, bu her zaman bu ülkelerin özgür tercihleri ile hareket edebildikleri bir ittifak içinde oldukları anlamına gelmemektedir.

2.4.1.1. NATO'nun Kuruluş Süreci

İkinci Dünya Savaşı; Atlantik'e veya Atlantik bölgesi içindeki iç denizlere sınırı olan herhangi bir veya birkaç devlete yapılan bir saldırı sonrasında Kuzey Atlantik bölgesinin tehlikeye düştüğünü ve dünyanın bu bölgesinde yaşanan herhangi bir çatışmanın da çok tehlikeli sonuçlara yol açarak her tarafa sıçradığını, uzak veya yakın bütün ulusları etkilediğini göstermiştir. NATO'yu oluşturan devletler, bu gerçekten hareket ederek, bölgelerinin ortak kaderinin farkına varmışlardır. NATO, kendisinden önceki bütün askeri birliklerden farklıdır. Onun farklılığı ve devrimsel yanı, savaş ve barış zamanında dışarıdan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı kolektif karşı koyma prensibi ile hareket etmesindendir.

1940'lı yılların sonunda, ABD ve birkaç Batı Avrupa ülkesi, Sovyetler Birliği'nden gelebilecek tehlike ve tehditlere karşı bir savunma birliği kurmuşlardır. Güç Dengesi, devletler arasında bu gibi dengelerin tekrar tekrar kurulabileceğini öngörmektedir. Fakat kurulan denge ve ittifakın kurumsallaşması ve uzun süre devam etmesini öngöremez. NATO'nun tarihi incelendiğinde kolayca görülebileceği gibi çok taraflı olmayan bir yapısı vardır. Güç ve sorumluluk gerektiren kararların komutası genellikle ABD'nin inisiyatifi ile alınmaktadır. Aynı zamanda NATO üye devletlere, birlikte oluşturdukları kuralların ciddi biçimde uygulanması nedeniyle güvence sağlamaktadır. NATO'da güvenlik ön plandadır. Üye ülkelerin sınırlarının toplamından oluşan birlik dış sınırı, dokunulmazlığa sahiptir. Bu sınırdan herhangi birine yapılabilecek bir saldırı, bütün birliğe yapılmış kabul edilir.

Batı Avrupa ülkeleri arasında Rus yayılmasını engellemek amacıyla yapılan ilk girişim, 4 Mart 1947'de İngiltere ve Fransa arasında elli yıllık bir süre için imzalanan Dunkirk Antlaşması'dır. Antlaşmanın Almanya'ya karşı yapıldığı ileri sürülmüşse de, gerçekte SSCB'den gelebilecek girişimlere karşı koymak amacıyla yapıldığı açıktır¹¹⁵. Çünkü o tarihlerde Almanya, Müttefiklerin işgali altında olması nedeniyle, İngiltere ve Fransa için bir tehlike oluşturmamaktaydı.

¹¹⁵Turan, *NATO İttifakı'nın...*, s. 7.

Dunkirk Antlaşması'nı duyuran İngiltere ve Fransa, kısa sürede ABD ve SSCB'nin de antlaşmaya katılmalarını ve gerçekte dörtlü bir paktın kurulmasını ümit ettiklerini belirtmişlerdir. Aslında amaçları, ABD'yi Avrupa savunması için yüküm altına sokmaktır. İngiltere ve Fransa, kendi olanaklarıyla SSCB'den gelebilecek bir saldırıya karşı koyamayacaklarının da farkındaydılar.

NATO'nun kuruluşunda önemli bir gelişme de Brüksel Paketi'nin kurulmasıdır. 22 Şubat 1948 tarihinde gerçekleşen Prag Darbesi ile Çekoslovakya'nın Sovyet nüfuzu altına girmesinden sonra, Çekoslovakya devletinin kendine has yapısı yüz saatten daha az bir süre içinde değişmiştir¹¹⁶. Bu gelişmeden sonra Batılı müttefikler, acilen bir savunma birliği oluşturma ihtiyacı duymuşlar ve 4 Mart 1948' de İngiltere, Fransa ve Benelüks ülkeleri temsilcileri Brüksel'de toplanarak, karşılıklı yardım antlaşmasının şeklini görüşmeye başlamışlardır. Bu beş Batı Avrupa ülkesi arasında, 17 Mart 1948'de ortak bir savunma sistemi kurmayı, ekonomik ve kültürel bağlarını güçlendirmeyi taahhüt ettikleri Brüksel Antlaşması imzalanmıştır¹¹⁷.

Brüksel Antlaşması'nın 4. Maddesi'ne göre, taraflardan biri Avrupa'da silahlı bir saldırıya uğrarsa, diğer imzacı taraflar, sahip oldukları askeri ve diğer bütün olanaklarla saldırıya uğrayana yardım edeceklerdi. Elli yıl süresi olan bu antlaşma, Batı birliğinin en üst organı olarak, beş dışişleri bakanından meydana gelen bir "Danışma Konseyi" ve bu konseye bağlı olarak savunma bakanlarından oluşan bir "*Batı Savunma Komitesi*"nin oluşturulmasını öngörmekteydi¹¹⁸. Daha sonra kurulan NATO, Brüksel Paketi'nin sivil ve askeri alanlardaki bu çalışmalarından çok yararlanmıştır.

NATO'nun kurulmasındaki en önemli adım; ABD'nin 1823 yılından beri sürdürdüğü Monro doktrini kapsamındaki yalnızlık politikasını, 11 Haziran 1948 tarihinde yayınladığı Vandenberg Kararı ile tamamen bırakmasıdır¹¹⁹.

Brüksel Antlaşması'nın imzalandığı gün olan 17 Mart 1948 tarihinde, ABD Başkanı Truman, Kongreye yaptığı konuşmasında şöyle demiştir: "*Bu (Batı Birliği Paketi) bizim tam desteğimize hak kazanmaktadır. Ben Birleşik Devletlerin özgür uluslara durumun gerektirdiği yardımı sunacağına güvenmekteyim. Avrupa ülkelerinin kendilerini koruma kararlılıklarıyla, bizim onlara yardım yapma kararlılığımızın denk olduğuna eminim.*"¹²⁰

¹¹⁶Gürkaynak, "İkinci Dünya...", s. 70.

¹¹⁷Ayın Tarihi, Mart 1948 s. 97.

¹¹⁸NATO Belgeler, s. 20

¹¹⁹Uçarol, Siyasi Tarih..., s. 861.

¹²⁰Gürkaynak, "İkinci Dünya...", s. 73.

Başkan'ın yapmış olduğu bu konuşmadan hareketle, 11 Nisan 1948'de, ABD Dışişleri Bakanı George C. Marshall ve yardımcısı Robert M. Lovett, Senatör Arthur H. Vandenberg ve Senatör Tom Connally Kuzey Atlantik Bölgesi'ndeki savunma sorunları hakkında ön görüşme yapmak için bir araya gelmişlerdir. 28 Nisan 1948'de ise, Kanada Parlamentosu'nda Louis Saint-Laurent, karşılıklı savunma konusunda Brüksel Antlaşması'nın kapsamını aşan tek bir sistem oluşturulması düşüncesini ortaya atmıştır. Bu fikre İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin bir hafta sonra destek vermiştir. Ancak ABD, hukuken böyle bir ittifaka katılabilecek durumda değildi. Bunun için Senatodan bir kararın çıkması gerekmekteydi¹²¹. Bu amaçla Senatör Vandenberg, Dışişleri Bakanlığı'nın da görüşünü alarak bir karar tasarısı hazırlamış ve Senato'ya sunmuştur. 11 Haziran 1948 tarihinde de bu tasarı Senatör Vandenberg ve Senatör Tom Connally'nin destekleriyle senatoda kabul edilmiştir. Senatodaki oylamada dört oya karşılık altmış dört oyla kabul edilen karar, daha çok Vandenberg Kararı adıyla anılmıştır¹²².

Bu karar, ABD'nin hukuksal yoldan bireysel ve karşılıklı yardım ilkesine dayanan, bölgesel veya topluca tedbirlere başvurmamasını ve ulusal güvenliğini tehlikeye düşürebilecek silahlı bir saldırı karşısında bireysel veya kolektif meşru müdafaa hakkını (BM Anayasası Madde 51) destekleyerek, barışın korunmasına katkıda bulunması amacıyla, Anayasası'na uygun olarak bölgesel veya genel antlaşmalara katılmasını tavsiye etmekteydi¹²³. Kongrenin kabul ettiği Vandenberg kararı ile ABD'nin, Brüksel Antlaşması gibi "kolektif" antlaşmalara katılması ve barış zamanında uyguladığı dış politikası ve savunma politikasında hareket serbestliği kazanarak NATO'ya girmesi mümkün olmuştur.

11 Haziran 1948'de kabul edilen Vandenberg Kararı'ndan sonra, ABD'nin bir Avrupa savunma sistemi içinde yer alacağı kesinleşince, bu sistemin bir an önce kurulması amacıyla çalışmalara başlanmıştır. Yapılan çalışmalar sonucu, Ekim ayında antlaşma metni hazırlanmıştır. Hazırlanan metin, imzalanmasından iki hafta önce, 18 Mart 1949 tarihinde yayınlanmıştır.

Brüksel Antlaşmasını imzalayan devletler ile Kanada ve ABD, 15 Mart 1949 tarihinde Danimarka, İzlanda, İtalya, Norveç ve Portekiz'i Antlaşmaya katılmaya resmen davet etmişlerdir. Sovyetler Birliği, bu ülkelerin kara ordularına katkılarının çok

¹²¹NATO Belgeler s. 20-21.

¹²²Gürkaynak, "İkinci Dünya...", s. 74

¹²³Gürkaynak, "İkinci Dünya...", s. 74.

önemli düzeyde olmamasına rağmen, buralarda hava ve deniz üssü kurabilmek amacıyla pakta davet edildiklerini ileri sürmüştür. Stalin'in açıklanan yayılmacı planları olmamakla birlikte, kesin olan bir şey varsa o da, yaşanan bu gelişmelerin Sovyetler Birliği'ni tehdit eder hale gelmeye başlamasıdır.

Kuzey Atlantik Antlaşması, 4 Nisan 1949 tarihinde Washington'da; Belçika (Paul-Henri Spaak), Kanada (Lester B. Pearson), Danimarka (Gustav Rasmussen), ABD (Dean Acheson), Fransa (Robert Schuman), İzlanda (Bjarni Benediktsson), İtalya (Kont Carlo Sforza), Lüksemburg (Joseph Bech), Norveç (Halvard M. Lange), Hollanda (Dr. D. U. Stikker), Portekiz (Dr. Jose Caetano da Matta) ve İngiltere (Ernest Bevin) devletleri dışişleri bakanları tarafından imzalanmıştır. Üye ülke parlamentoları Antlaşmayı, takip eden beş ay içinde onaylamışlardır. Türkiye ve Yunanistan bu antlaşmaya 18 Şubat 1952'de, Federal Almanya 9 Mayıs 1955'te katılmışlardır. Federal Almanya'nın NATO üyesi olması, özellikle NATO'nun kuzey bölgesinin ve Almanya'nın savunmasının güçlendirilmesi için gerekli bir adımdı. Çünkü savaş teknolojisindeki ilerlemeler (denizaltı ve uçakların etkin kullanımı) nedeniyle, bu bölgenin de NATO Bölgesi içerisinde bulunması, ayrıca hava ve deniz savunma olanaklarının güçlendirilmesi açısından gereklidi.

Taraflar, Antlaşma'nın giriş bölümünde, BM Antlaşması'nın amaç ve ilkelerine olan inançlarını, bütün uluslar ve hükümetlerle barış içinde yaşama arzularını tekrarlamaktadırlar. Halklarının demokrasi ilkelerine, kişisel özgürlük ve hukukun üstünlüğüne, ortak miras ve kültürlerini korumaya kararlı oldukları belirtilmektedir. Kuzey Atlantik bölgesinde istikrar ve refahı geliştirmeye çalışacaklarını, savunma, barış ve güvenliklerini korumak için birlikte hareket edecekleri konusunda kararlı olduklarını açıklamaktadırlar.

Antlaşmaya göre, taraflar kendilerinin karışabilecekleri uluslararası nitelikteki uyuşmazlıkları BM Antlaşması'nda belirtildiği üzere, barışçı yöntemlerle çözümlemeye ve uluslararası ilişkilerinde kuvvet kullanmamayı veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunmamayı kabul etmektedirler. Antlaşmanın 4. Maddesi'ne göre taraflar, içlerinden herhangi birisinin görüşüne göre, herhangi birisinin ülke bütünlüğü, siyasal bağımsızlığı veya güvenliği tehdit edildiğinde, karşılıklı görüş alış verişinde bulunacaklardır. 5. Madde'ye göre taraflar, Avrupa veya Amerika'da üyelerinden herhangi birisi silahlı bir saldırıya uğrarsa, bu saldırıyı bütün üyelere yapılmış bir saldırı kabul edecekler ve BM Anayasası Madde 51'de tanınan, bireysel ya da kolektif karşı koyma hakkını kullanarak

silahlı güç kullanmayı da kapsayabilecek şekilde, saldırıya uğrayan üyeye yardım edeceklerdir¹²⁴.

2.4.2. Doğu Bloku'nun Kuruluşu

Batı Bloğu'nda Marshall Planı uygulanmaya konulup, Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü kurulunca, 5-8 Ocak 1949 tarihlerinde, Moskova da bir araya gelen SSCB, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya aralarında ekonomik bir yapılanma kararlaştırmışlar¹²⁵ ve 25 Ocak 1949 tarihinde COMECON kurulmuştur. Böylece Doğu Bloku temel yapılanmasını tamamlamıştır ve blok devletleri bu birliğe girmeye zorlanmıştır. 1949 yılında Arnavutluk da bu birliğe katılmıştır. Doğu Almanya 1950, Moğolistan 1962, Küba 1972 ve Vietnam 1978 yılında birlik içerisine dâhil olmuşlardır. COMECON, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile 28 Haziran 1992 tarihinde son bulmuştur¹²⁶.

Sovyetler Birliği, 1945 ve 1948 yılları arasında, Doğu Avrupalı komşularıyla bir dizi iki taraflı antlaşmalar düzenleyerek onları kendisine bağlamıştır. Bu şekildeki birlik sisteminin örgütlenmesi böl ve fethet ilkesiyle yapılmış ve bu küçük devletler üzerindeki Sovyetler Birliği'nin etkisi en üst düzeyde olmuştur. Stalin, daha sonra bütün dünyaya yayılması düşüncesiyle, Doğu Bloku arasında işbirliğini sağlamaya yönelik bir sosyalist topluluk oluşturmayı amaçlamaktaydı.

Doğu Bloku adına atılan ilk önemli adım, komünist enternasyonalı görüntüsündeki KOMİNFÖRM'un kuruluşu olmuştur¹²⁷. 23 Eylül 1947 tarihinde SSCB, Bulgaristan, Macaristan, Çekoslovakya, Polonya, Romanya, Yugoslavya devletleri ile Fransa ve İtalya komünist partilerinin katılımıyla gerçekleşen bir konferans sonrasında, 5 Ekim 1947 tarihinde Komünist Enformasyon Bürosu kurulmuştur¹²⁸. Böylece; devamlı faaliyet gösteren bir haber alma örgütüne sahip olan, komünist partileri arasında görüş alışverişi sağlayan, çeşitli dillerde yazılar yayınlayan bir örgüt ortaya çıkmıştır. İlk KOMİNFÖRM bildirisinde; Doğu Bloğunun faşizme karşı olduğu, İngiltere ve ABD'nin ise yıkılan Japonya ve Almanya'nın yerini doldurmaya çalıştığı, Truman ve Marshall Planlarının ABD'nin yayılma tasarısı olduğu iddiaları ortaya atılmıştır. KOMİNFÖRM'un amaçları ise şu şekilde belirlenmiştir: İşçilerin

¹²⁴NATO'da ana yönlendirici unsur ABD'dir. NATO'nun kuruluşundan sonra, üyelerinin birliğini simgeleyen rüzgar gülünde bile bu mesaj verilmiştir. Bkz: Ek 2.6.

¹²⁵Uçarol, *Siyasi Tarih...*, s. 856.

¹²⁶Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, s. 34.

¹²⁷Kennedy, *Büyük Güçlerin...*, s. 442.

¹²⁸Taha Akyol, *Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye*, C. 1 Ötüken Yay., İstanbul-1976, s. 212.

yegane vatani olan Sovyetler Birliği savunulacak, ABD'nin temsil ettiği emperyalizmle mücadele edilecek. Tüm dünyayı kapsayacak bir Sovyet Cumhuriyeti kurulacaktır¹²⁹. KOMİNFÖRM ile birlikte Sovyetler ile komünist rejimler arasındaki siyasi ve ideolojik bağ sağlanmıştı. Dünyada iki bloklu sistem de bu yapılanmayla kesinleşmiştir.

2.4.2.1. Varşova Paktına Giden Süreç

Antlaşma metninde yer almamasına rağmen, NATO'nun kuruluşundaki amaç; İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Sovyetler Birliği'nin öncülüğündeki Komünist Cephenin¹³⁰ faaliyetlerine karşı Batı'yı korumaktı. Fakat koruma amaçlı kurulan NATO'yu kendileri için tehdit olarak gören Komünist Cephe, kendi güvenlik örgütlerini kurma çabasına girişti. Marshall Planı'nın ekonomik olarak yaptığını NATO askeri alanda yapmış, Avrupa'nın bölünmesi kesinlik kazanmıştı. Sovyet Rusya'nın savaşta yıpranması ve ABD'nin atom bombası tekeline sahip olması, Sovyet Rusya'nın güvenlik endişelerini artırmıştı¹³¹.

Sovyetler Birliği, nüfuz alanına giren Doğu Avrupa devletleri arasında, bir dizi siyasal, ekonomik ve askeri alanlarda yapılan antlaşmalar aracılığıyla, hem Moskova'ya ve hem de birbirlerine sıkıca bağlanmışlardı. 1943-1949 yılları arasında, aralarında bu türden yirmi üç antlaşma imzalamışlardı¹³². Stalin Dönemi'nin askeri ittifak sistemi, yapılan ikili antlaşmalar aracılığıyla bir düzen oluşturmayı amaçlamıştı. Ancak uygulamada ikili antlaşmalar mazeret haline gelmiştir. Karşılıklı askeri yardımın ölçüsü, savunma olanakları hakkında işbirliği ve karşılıklı fikir alış verişi gibi aktiviteler, Varşova Antlaşması'nın imzalanmasıyla daha sonra geliştirilmiş ve düzenlenmiştir. Yani Sovyetler Birliği'nin oluşturmaya çalıştığı askeri-siyasal birlik, adım adım gerçekleştirilen ilerlemeler aracılığıyla sağlanmıştı.

Doğu Bloku'nun oluşmasında ilk adım Marshall Planı'na karşı bir tepki niteliğinde ortaya çıkan Molotov Planı'dır. Planın temelini Sovyet nüfuzu altındaki ülkelerle Sovyetler Birliği arasında yapılan iki taraflı ticaret anlaşmaları oluşturmaktaydı. Sovyetler Birliği'ne göre anlaşmalar iki taraflı olması nedeniyle diğer imzacı ülkenin ekonomik bağımsızlına herhangi bir etkisi olmayacaktı. Bu planın en zayıf noktası, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa lkelerinin sanayilerini geliştirmek

¹²⁹Armaoęlu, *20. Yüzyıl...*, s. 437

¹³⁰Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya ve Bulgaristan

¹³¹Grkaynak, "İkinci Dünya...", s. 58.

¹³²Grkaynak, "İkinci Dünya...", s. 59.

için ihtiyaç duyacakları araç, gereç ve donanımı sağlayamayacak durumda olmasıydı. Bununla birlikte, Molotov Planı'na dayanılarak yapılan iki taraflı antlaşmaların gizli yapılmaları nedeniyle, içerikleri bilinmemektedir. Ancak kesin olan bir şey varsa o da, bu ticaret antlaşmalarının daha çok Sovyetler Birliği'nin ekonomisini düzeltmesine yaramış olmasıdır.

Doğu Blok'u yolunda diğer bir gelişme, 2 Ağustos 1947'de Yugoslavya ve Bulgaristan arasında imzalanan Bled Antlaşması'dır. Bu antlaşmanın içeriği bilinmemektedir¹³³. Ancak 3 Ağustos 1947 günü konuyla ilgili yayınlanan bildiride, her iki ülkenin gelecekte, gerek Alman emperyalizmi ile olası yandaşlarından, gerek herhangi diğer bir ülkeden, bağımsızlıklarına ve özgürlüklerine yapılabilecek herhangi bir saldırıyı önlemek amacıyla, kurulmasına yönelik politikalarını ilgilendiren bütün sorunlarla ilgili işbirliği yapmayı kararlaştırdıkları açıklanmıştır¹³⁴. Mareşal Tito da 3 Ağustos 1947'de yaptığı açıklamada, iki ülke halklarının Batıda sınırları dışında gerçekleşen gerici eylemlerden korunması ve barışçıl bir şekilde yaşamalarını sağlama amacı güttüklerini bildirmiştir. Ayrıca bu antlaşmanın, Balkanları silahlandırarak, Avrupa'da bir savaş çıkarmak isteyen emperyalistlere karşı darbe olduğunu da savunmuştur¹³⁵.

Balkan Federasyonu'nun kurulması Doğu Blok'unun oluşmasında başka önemli bir adımdır. Aralık 1947'de, Bled Antlaşması genişletilerek, Yugoslavya'nın yanında Arnavutluk, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'ın bir araya gelmesiyle bir federasyon oluşmuştur. Bu federasyon Yugoslavya ile komşuları arasında imzalanan antlaşmalarla kurulmuştur. İlgili antlaşmalar, Almanya veya herhangi diğer bir devletten gelebilecek saldırıya karşı birbirlerine yardım yapmalarını öngörüyordu¹³⁶. Balkan Federasyonu, 24 Ocak 1948 tarihinde, Macaristan ile Romanya arasında imzalanan Macar-Romen Dostluk ve Karşılıklı Yardım Antlaşması ile bir adım daha ilerlemiştir. Böylece Balkan Federasyonu sadece Balkan Slavlarını içine almakla kalmayarak, Macaristan'ın da katılımıyla, bir Tuna-Balkan Bloğu kurulmuştur¹³⁷.

5 Şubat 1948 tarihinde Romanya-SSCB, 18 Şubat 1948'de de Macaristan-SSCB Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşmaları imzalanmıştır. Bu şekilde Balkan

¹³³ Armaoğlu, "Sovyet-Amerikan...", s. 443

¹³⁴ *Ayın Tarihi*, Ağustos 1947, s. 154.

¹³⁵ *Ayın Tarihi*, Ağustos 1947, s. 196.

¹³⁶ Armaoğlu, "Sovyet-Amerikan...", s. 443-444.

¹³⁷ Armaoğlu, "Sovyet-Amerikan...", s.186.

Federasyonu üyeleri, yaptıkları antlaşmalar ile birer birer SSCB'ye bağlanmaya başlamışlardır.

1919 yılında kurulan 3. Komünist Enternasyonalı yani Komintern, İkinci Dünya Savaşı içinde, 22 Mayıs 1943'te kaldırılmıştı. Armaoğlu'na göre, Sovyetler Birliği tarafından yapılan bu hareket samimi değildir. Çünkü, Sovyetler Birliği'nin savaşa girmesiyle ortaya çıkan olumsuz durumu ortadan kaldırmak için yapılmıştır. Komintern "*bütün dünya işçilerini birleştirmek*" amacıyla kurulmuştu¹³⁸. Fakat, Sovyetler savaş sırasında kapitalist ülkelerle birlikte hareket ediyordu. Bu nedenle, Komintern'in kaldırılması müttefiklerini yatıştırmak amacıyla yapılmış bir manevradan ibaretti. Gerçekte Komintern'in kaldırılmasından sonra bütün ülkelerin komünist partileri Moskova'ya bağlanmış ve bu şekilde çalışmalarına devam etmişlerdir.

1943 yılında kaldırılmış olan Komünist Enternasyonalı'nın yerine, Sovyetlerin Amerikan emperyalizminin aracı olarak gördükleri Marshall Planı'yla mücadele etmek amacı ile, 5 Ekim 1947'de, Varşova'da KOMİNFÖRM kurulmuştu. Üyelerini Sovyetler Birliği, Polonya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Romanya, Macaristan, Yugoslavya, Fransa, İtalya ve daha sonra Hollanda komünist partilerinin liderleri oluşturmaktaydı. Kurulmasından itibaren, bütün Batı Avrupa'da karışıklık yaratma amacıyla grevleri teşvik edip örgütlemişler, şiddetli bir muhalefet yapmışlardır. Devletin bütün kurumlarına özellikle de sendikalara sızmaya başlamışlardır.

Amacını; işçilerin tek vatani olan Sovyetler Birliği'nin müdafaası, ABD'nin temsil ettiği emperyalizme karşı mücadele ve tüm dünyaya hâkim bir Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması olarak belirleyen KOMİNFÖRM, bir de beyanname yayınlamıştı. Beyannamede, dünyanın "*emperyalizmi yok edip demokrasiyi kuvvetlendirmeye çalışan Sovyetler Birliği ve demokrat memleketler*" ile "*demokrasiyi boğmaya gayret eden emperyalist ABD ve İngiltere*" arasında iki bloka ayrıldığı vurgulanmıştır¹³⁹. İlk KOMİNFÖRM bildirisinde, Truman doktrini ve Marshall Planı, ABD'nin bütün dünyaya yayılma tasarısının bir parçası olarak ileri sürülmüş ve Avrupa'daki bütün komünist partileri ulusal bağımsızlıkları ve egemenliklerini savunmada öncü olmaya çağırılmıştır.

¹³⁸Armaoğlu "Sovyet-amerikan...", s. 430.

¹³⁹Armaoğlu, "Sovyet- Amerikan...", s. 430-431

2.4.2.2. Varşova Paktı Anlaşması'nın İmzalanması

Stalin Dönemi'nde güvenlik gerekçesi üzerine inşa edilen Sovyet dış politikası, katı temeller üzerinde yükseliyordu. Stalin “benimle olmayan bana karşıdır” politikası gütmekteydi. Bu yüzden, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Batı Avrupa'ya yönelik Sovyet dış politikası, Almanya sorunu ile şekillenmiştir. Almanya politikasının sonucunda da Varşova paktı kurulmuştur.

Berlin'i bölüşen, ABD, SSCB, İngiltere ve Fransa, 25 Ocak 1954 tarihinde Almanya'nın birleştirilmesi için bir toplantı düzenlemişlerdi. Bu toplantıdan bir sonuç çıkmadı. Bu görüşmelerden sonra, 20-22 Ekim 1954 tarihinde ABD, Fransa, İngiltere ve Federal Almanya temsilcileri toplanarak, Federal Almanya'daki işgal rejimine son veren protokolü kabul etmişlerdi. 23 Ekim 1954 tarihinde de Kuzey Atlantik Konseyi, Londra ve Paris'te yapılan toplantıların kararlarını onaylayarak, Federal Almanya Cumhuriyeti'ni NATO'ya katılmaya davet etmişti. Bu gelişmelerden sonra Federal Almanya, 5 Mayıs 1955 tarihinde NATO'ya resmen üye olmuş, SSCB de Varşova Paktı'nın oluşumuna hız vermiştir. Varşova Paktı Antlaşması, 14 Mayıs 1955 tarihinde, Doğu Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliği arasında, Polonya'nın başkenti Varşova'da imzalanmıştır. 4 Haziran 1955 tarihinde de yürürlüğe girmiştir¹⁴⁰.

Sovyet Rusya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Demokratik Alman Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Romanya Varşova Paktı'nı oluşturan devletlerdi. Paktın şartları gereği, bu devletlerin yöneticileri kendi ülkelerinde askeri kuvvet kullanma ve eğitimle ilgili bağımsız kararlar alamazlardı. Bu kararlar, Sovyetler Birliği kontrolündeki Varşova Paktı Ortak Komuta organı tarafından alınmaktaydı. NATO'daki ABD'nin yönlendirici ve liderlik etkisi, Varşova Paktı'nda SSCB tarafından oynanmaktaydı¹⁴¹. Varşova Paktı ile birlikte, iki kutba ayrılmış olan dünyada, sınırları belirleyen duvarlar katı bir şekilde örülmüş oluyordu.

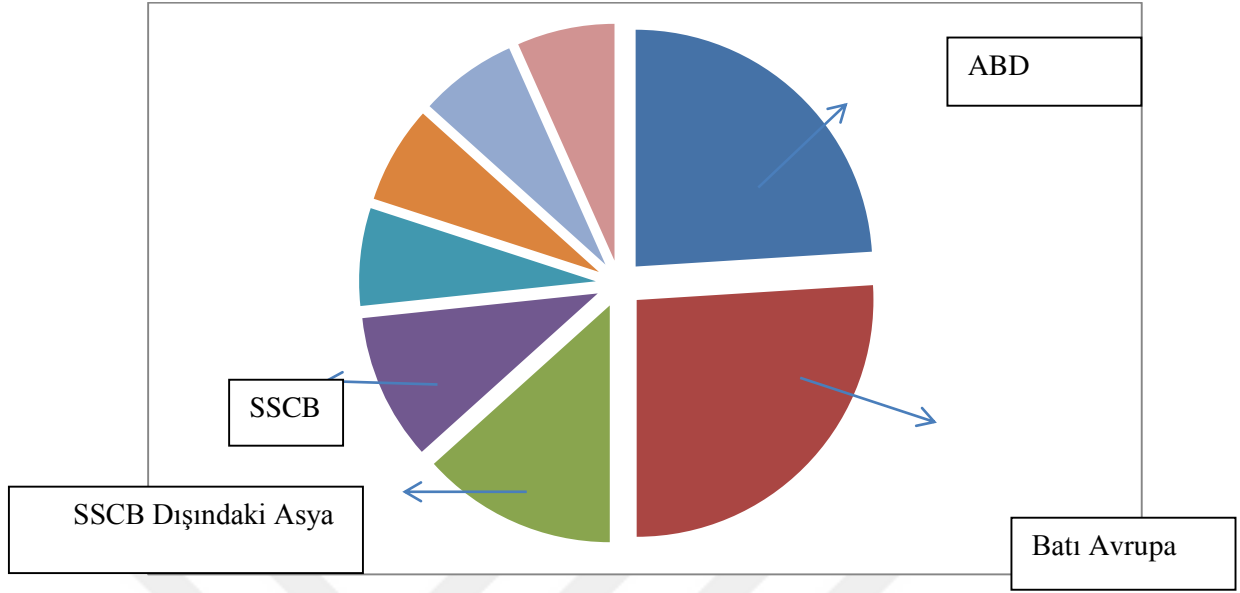
2.5. ABD Kapitalist Düzeni'nin Kurulması

Diğer büyük güçlerin karşılaştığı durumun aksine, ABD askeri gücü, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, öncesine göre daha güçlüydü. ABD, yıpranmamış sanayi kapasitesini, nükleer silah tekeli, küresel askeri konuşlandırmasını muhafaza ediyordu. Amerikan ekonomisi, özellikle Avrupa ve Doğu Asya'nın yıpranmış sanayi ekonomileriyle karşılaştırıldığında, savaş sayesinde güçlenmişti. Amerikalılar,

¹⁴⁰Gürkaynak, “İkinci Dünya..., s. 63-64.

¹⁴¹Gürkaynak, “İkinci Dünya..., s. 63.

ekonomik rakipleri bellerini doğrulttuktan sonra bile küresel çıktının bir çeyreğini üretiyordu. Bu durum, askeri gücüne eş, benzersiz bir bolluk getiriyordu.

Şekil 2. Dünya Ekonomisinin Dağılımı (1950)¹⁴²

Büyük bir gücün dış politikası, gördüğü destek ne kadar yaygın olursa olsun, yaygın olarak kabul gören büyük bir stratejiden daha fazlasını gerektirir. Amerikalılar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletleri kurmaya öncülük etmekten başka, iki alana daha odaklandılar. Bu iki alan, ABD'nin dünya gücü olarak uzun yıllar hegemonyasının temellerini oluşturacaktı. Bunlardan birincisi; askeri gücü arttırmak, ikincisi kapitalist devletlerarası ticareti desteklemek için bir uluslararası ekonomik sistem oluşturmak. Bu yolda ABD, Bretton Woods Antlaşması, IMF ve Dünya Bankası gibi oluşumlara yöneldi.

2.5.1. Bretton Woods Antlaşması

İkinci Dünya Savaşı sırasında, Batılı yönetimler, küresel ekonomik ilişkileri yönetebilmek için yeni bir sistemin gerekli olduğu konusunda anlaştılar. Dış ticaret kısıtlamaları, ulusal sanayiler için sübvansiyonlar ve diğer merkantilizm türlerinin, 1930'ların ekonomik buhranında payı olduğu ve dolayısıyla, milliyetçi ihtirasları uyandırdığı ve Nazi Almanyası'nın doğuşuna öncülük ettiğinin farkına vardılar. Büyük ölçüde serbest piyasa üzerine kurulu ve Avrupalı endüstriyel devletlerin toparlanmasına öncülük edecek, liberal, uluslararası bir ekonomik düzenin felaketin tekrarını

¹⁴²Hook ve Spanier, *İkinci Dünya...*, s. 50.

engelleyebileceğine inanıldı¹⁴³. Piyasaya dayalı ekonomik düzen, ayrıca müreffeh kapitalist toplumlar yaratacağı için komünizmin cazibesini azaltacaktı.

ABD’li liderler, ülkenin ekonomik refahının ve küresel istikrarın, ulusal sınırların öbür tarafından ticaret ve yatırımı teşvik eden bütünleşmiş küresel bir ekonomiye dayandığı konusunda hemfikirler. Avrupalı liderlerle birlikte, ABD’nin engin ekonomik kaynaklarının finanse etmeyi üstleneceği uluslararası ekonomik, mali ve parasal bir işbirliği planı tasarladılar. 1944 yılında, liberal ekonomik sisteme yakın, kırk dört ülkenin temsilcisi, Amerikalı ve İngiliz yetkililer tarafından hazırlanmış bu planı onaylamak için, New Hampshire’daki Bretton Woods’da buluştu. Yapılan toplantı ve imzalanan sözleşmenin adı da bu isimle anıldı¹⁴⁴.

Kurulan yeni ekonomik sistemin temel özellikleri şunlardı; Uluslararası rezervler Altın Standardı uygulamasında olduğu gibi altına dayandırılmıştı. Fakat ABD Doları altına dönüştürülebilir niteliği olan tek ulusal paraydı. Yani uluslararası rezerv para olarak ABD Doları atanmıştır. ABD Dolarının altına dönüştürülebilme özelliği % 25 ile sınırlandırılmıştır. Doların altınla ilişkili sabit değerinin belirlenmesinde, 1 Ons Altın=35 Dolar eşitliği kabul edilmişti. Ulusal paranın dolar karşısında dalgalanma marjı % 1 olarak belirlenmişti. ABD Federal Rezerv Bankası, (FED) Dolar emisyonu ile ilişkili olarak denetim yetkisine sahipti. Yani Amerika’nın ulusal para politikası, tüm ülkeleri ve paralarının değerlerini etkileyebilmekteydi. FED, uluslararası rezerv arzını düzenleme olanağına sahip olma üstünlüğüne sahipti. Ayrıca dünya likidite ihtiyacını karşılama sorumluluğuna sahipti. Bretton Woods sistemi, daha bütünleşmiş bir dünya ekonomisinin temellerini attı. Piyasa ekonomilerinin istikrarı, Amerikan dolarını baz alan, sabit cari döviz kuru sistemiyle korunuyordu. Böylelikle dolar, dünyanın para birimi oldu.

Bretton Woods Sistemi, sanayileşmiş devletlerin toparlanmasını hızlandırmakta önemli rol oynadı. Bu esnada yeni sistem, Pazar ekonomilerini komünist rakiplerine karşı güçlendirdi. ABD, Avrupa ve diğer bölgelerdeki ülkeleri, Soğuk Savaş mücadelesinin baskısıyla siyasi ve askeri olarak farklı kurumlarla kendine bağlarken, bu sistemle de ekonomik olarak kendine bağımlı hale getirmişti. Dünya ekonomik sistemi üzerindeki, günümüzü de kapsayan, IMF ve Dünya Bankası’nın etkileri, Bretton Woods toplantısı sırasında alınan kararlarla kurulmuştu.

¹⁴³Hook ve Spanier, *İkinci Dünya...*, s. 49-50.

¹⁴⁴Seyfettin Gürsel, “IMF”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul-1983, s. 486-487.

2.5.2. IMF ve Dünya Bankası'nın Kuruluşu

Bretton Woods Konferansı sonrası, bu konferansa katılan, ekonomileri nispeten daha iyi olan 28 devletin katılımıyla, 28 Aralık 1945 tarihinde IMF kurulmuştur¹⁴⁵. Kuruluşun merkezi Washington'dur. IMF ile birlikte Dünya Bankası da hayata geçirilmiştir. Kredi sağlama amaçlı bu iki kuruluşun yanı sıra, 1934 yılında kurulmuş olan İhracat ve İthalat Bankası (EXİMBAK) ise varlığını devam ettirmiştir.

Dünya Bankası, IMF'nin tamamlayıcısı niteliğindedir. IMF kısa vadeli borçlar verirken, Dünya Bankası daha uzun vadeli veya yatırım amaçlı borçlar verme çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu bankaya, sadece IMF üyeleri dâhil olabilmektedir. Bankanın çalışmalarında, üyelerin oy hakkı, ülkenin banka sermayesindeki payı ile orantılı olarak tespit edilmiştir¹⁴⁶. Bu durum, ilerleyen süreçte büyük devletlerin banka üzerinde etkinlik sağlamalarına yol açacaktı.

Yapılan antlaşma ile yürürlüğe giren yeni ekonomik yapıda Dolar uluslararası ödeme aracı olarak kabul görmüş ve bu durum dünya ekonomisinde ABD'nin etkinliğinin artacağına göstergesi olmuştur. Böylece, sistemin iyi işlemesi için IMF'nin görevini yerine getirmesinin yanı sıra, ilişkide olan devletlerin ABD ekonomisi ile uyumu da gerekli bir ön şart haline gelmiştir.

Örgütün kredi sağlamak için kullanacağı kaynaklar ise üye devletler tarafından verilen kotalar ve alınan borçlardan oluşturulmuştur. IMF'nin amaçları özet olarak; Uluslararası parasal sorunların halledilmesi için işbirliği yapmak. Uluslararası ticareti destekleyerek üye ülkelerde üretim, istihdam ve gelir düzeylerinin artırılmasına yardımcı olmak. Dünya ticaretinin gelişmesine engel olan kambiyo kısıtlamalarını kaldırmak. Çok uluslu bir ödemeler sistemini kurmak ve ödemeler dengesinde yaşanan bozulmaları alt edebilmek için fonun imkânlarının kullanılmasını sağlamak¹⁴⁷.

ABD, kapitalist sistemin lideri olmak için bu kuruluşların kendine verdiği avantajı çok iyi kullanarak, ülkelerin iç işlerine müdahale etme hakkı kazanmış oluyordu. Ülkeleri borçlandırarak, sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasi ve sosyal yapılarına da müdahale edebilecekti.

¹⁴⁵BCA, 30.10.0.0./207.415.23.

¹⁴⁶Baskın Oran, "Türk Dış Politikasının Teoriği ve Pratiği", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul-2002, s. 482.

¹⁴⁷Hasan Alpago, *IMF Türkiye İlişkileri*, Ötüken Yay., İstanbul-2002, s. 32.

2.6. SSCB'nin Atom Bombasını Geliştirmesi ve Mücadelenin Yeni Boyutu

SSCB, 23 Ağustos 1949 tarihinde ilk atom bombasını patlatarak ikinci nükleer güç olmuştur. Aslında SSCB'nin başka türlü bir politika izlemesi de beklenemezdi. Zira Marshall planı ve NATO'nun kurulması gelişmelerini kendisine yönelik bir tehdit olarak algılamıştı.

Sovyetler Birliği'nin atom bombasını patlatması üzerine ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra izlediği politikaları gözden geçirmiş ve daha etkili önlemler alması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Sovyetler Birliği'nin atom silahına sahip olması, ABD'nin bu silah üzerindeki tekeli kırması, SSCB'ye karşı sahip olduğu kesin üstünlüğün sonunu getirmiş ve atom dengesinin başlamasına neden olmuştur¹⁴⁸.

NATO'nun kuruluşundan itibaren SSCB'ye karşı güvenlik önlemlerini sürekli artan oranda genişleten ABD, sahip olduğu atom üstünlüğünü korumak amacıyla, daha güçlü etkiye sahip olacak hidrojen bombasının üretimine yönelik çalışmalarına hız vermiştir. Bu çalışmalar sonucunda ilk hidrojen bombasını, 1 Kasım 1952 tarihinde patlatmıştır. SSCB bu yarışta çok geç kalmamış, O da 12 Ağustos 1953 tarihinde kendi hidrojen bombasını patlatmayı başarmıştır. Ancak bu silahların uçalar aracılığı ile kullanılabilmesi etkilerini azaltıyordu. Kıtalararası fırlatmaya gereksinim duyulması nedeniyle, bundan sonraki yarışma, fırlatma araçlarının geliştirilmesi ve isabet başarılarının artırılması üzerinde sürdürülmüştür.

İki ülke arasında yaşanmakta olan bu yarış, siyaset bilimcilerin “güvenlik ikilemi” (security dilemma) olarak adlandırdıkları bir durumu ortaya koymaktaydı. Şöyle ki; bir ülkenin güvenliğinin otomatik ve geri dönülmez bir biçimde artması durumunda, bir diğerinin güvenliğinde düşme yaşanmaktaydı. ABD'nin silahlanma konusunda attığı her adım, Sovyetler Birliği'nin de aynı adımı atmasına neden olmuştur. ABD'nin nükleer gücü ile karşılaşmaları ve Batılı devletlerin kendisini düşmanca algılamaları nedeniyle, Sovyet liderleri, kendi ulusal güvenliklerini arttırmak için bir dizi önlem alma ihtiyacı hissetmişlerdir. Fakat Sovyetler Birliği'nin güvenliğine katkı olarak attığı her adım, ABD'nin güvenliğinden kopartılmış bir parça olarak algılanmış ve Amerikalıların güvenliklerini arttırmak adına daha fazla çaba içine girmelerine neden olmuştur. Sonuçta her iki ülke de, kendi politikasını savunmacı, diğerininkini de saldırgan olarak tanımlamıştır.

¹⁴⁸Sander, Türk Amerikan..., s. 55-56.

2.7. Kore Savaşı ve İki Kutuplu Mücadelenin Seyri

1950-1953 yılları arasında yaşanan Kore Savaşı, iki süper gücün mücadele alanına dönüşmüştür. ABD'nin, çevreleme politikasını silahlı mücadeleyle deneme fırsatı bulduğu bu savaş, Soğuk Savaş'ın arada sıcak savaşa dönüşebileceğinin kanıtıydı. Taraflar, bu savaş sonrasında politikalarını yeniden düzenlediler.

Japonya, Uzak Doğu'da emperyalist amaçları doğrultusunda, Kore'yi de işgal etmişti. 1910 yılından 1945 yılına kadar Kore Japonya'nın kontrolünde kalmıştı. Kasım 1943 tarihinde Kahire'de toplanan Roosevelt, Churchill ve Çan Kay Şek de, yayınladıkları bildiride, Kore'nin zamanı gelince bağımsız olacağını belirtmişlerdi. Stalin de bu kararı kabul etmişti.

6 Ağustos 1945'te, Hiroşima'ya atom bombası atılmasından iki gün sonra Sovyet Rusya, Potsdam Kararları gereği, Uzak Doğu'da savaşa girdiklerini ilan etti. Rus birlikleri Mançurya istikameti doğrultusunda Kore'ye ilerlediler ve 38. Paralele kadar ulaştılar. Bundan bir ay sonra Amerikan birlikleri de güneyden, 38. Paralele ulaşarak Japonları teslim aldılar¹⁴⁹. Sovyetler tüm köreyi işgal edecek gibiydi. Bu durum karşısında ABD, Sovyetlere Kore'yi 38. Paralel boyunca iki askeri harekât bölgesine ayırmayı önerdi. Stalin bunu kabul etti ve ilerlemeyi durdurdu. Buna göre yarımadanın kuzeyi Sovyet bölgesi, güneyi Amerikan bölgesi olacaktı¹⁵⁰.

15 Ağustos'ta 38. Paralelin kuzeyi Sovyetler Birliği tarafından tamamen işgal edilerek, eğitilmiş 300 kadar komünisti buraya getirmişlerdi. Sovyet işgal yetkilileri kurulan Kore Halk Cumhuriyeti'ni tanıdılar. Komünistler de bundan sonra faaliyetlerini artırarak Seul'de Kore Komünist Partisi'nin Kuzey Kore bürosunu kurdular. Bundan bir ay sonra, ABD güçleri Güney Kore'ye ulaştı ve Sovyetlerin tersine Kore Halk Cumhuriyeti'ni tanımadılar.

Müttefikler, Kore konusunda uzlaşma sağlamak için Aralık 1945'te Moskova'da bir araya geldiler. Müttefik işgaline son vererek, Kore'de ulusal bir hükümet kurulmasında ve bu yeni hükümetin beş yıl için Müttefik gözetimi altında bulunmasında anlaştılar. Ancak Koreliler, Müttefik gözetim planlarına karşı tavır aldılar. İşgalci güçler ortak komisyon kurarak, Moskova'da yapılan anlaşmayı yürürlüğe koymaya çalıştılar. Bu defa komisyonun tarafları arasında çatışma yaşanmaya baladı. Kore Hükümetinin oluşturulmasını sonuçlandıracak görüşmelerde anlaşmazlık konusu, Kore'yi kimin temsil edeceğiydi. Görüşmeler çıkmaza girdi ve komisyon dağıldı. Artık Sovyetlerin

¹⁴⁹Ekincikli, *İnönü-Bayar...*, s. 184.

¹⁵⁰Merih, *Soğuk Savaş...*, s. 138.

kuzeyde sosyalist bir devlet kurmaya çalıştıkları kesindi. Böylece 38. Paralelin iki tarafındaki görüşmeler ve gidiş gelişler tamamen kesildi. Konu BM Genel Kuruluna taşındı ve tartışmalar sonucunda, Kore'den işgalci durumunda olan tüm askerlerin çekilmesi kararlaştırıldı.

Sovyetler Birliği, bu karar üzerine Kuzey Kore'den çekildi. Sovyetler, ABD'nin de buna uymasını istedi ve 1949'da ABD güçleri de ülkeden çekildi. Kriz çözüldü sanılırken, Kuzey Kore lideri Kim Sung'ın, seçimlere giderek ülkeyi birleştireceğini açıklaması, krizi yeniden canlandırdı. Kuzeyden güneye sızmalar başlamış ve baskı ve terör hareketleri çoğalmıştı. Ekim 1949'da, Kuzey Kore Hükümeti "*Kore'yi cebri metotlarla birleştirmeye azmettiğini*" açıkladıktan sonra 25 Haziran 1950 sabahında, Kuzey Kore birlikleri hücumu geçerek 38. Paraleli aşmışlardı. Güney Korelilerin fazla direnememesi üzerine BM Güvenlik Konseyi, BM'ye üye devletleri Güney Kore'ye askeri yardıma çağırmıştır¹⁵¹. Böylece Blokları savaş durumuna getiren Kore krizi başlamıştı.

Kuzey Kore'nin bu teşebbüsü, Stalin'in organizasyonu değilse bile, O'nun genel stratejisine uygun olarak yapılmıştı. Bu nedenle Sovyet Bloğu, Kuzey Kore'nin arkasında yer aldı. Çünkü Amerikan Başkanı Truman, Mayıs ayının ortasında Japonya ile barış antlaşması görüşmelerinin öncelik kazandığını açıklamıştı. Böyle bir antlaşma, ABD'ye Japon toprakları üzerinde askeri üsler kurma hakkını tanıyacak gibi görünmüş, Stalin de bu tehdidi karşılamayı düşünmüştü.

Stalin'in konuya ilgi duymasının bir başka sebebi, Mao'nun Çin'deki başarısı özellikle Hindişin, Filipinler ve Endonezya olmak üzere tüm Asya'da ihtilalci hareketleri teşvik etmişti. Bu durum, ilk bakışta Sovyet stratejisine de uygun görünüyordu ve üstelik Çin, 1950 Şubat'ında Sovyetler Birliği ile bir de ittifak antlaşması imzalamıştı. Ama durum dışarıdan görüldüğü gibi değildi. Çünkü bu ihtilalci hareketlerden bazılarının Mao'nun ortaya koyduğu modele uygun biçimde başarı kazanması, Mao'nun başarısı sayılabilir ve Stalin'in iki karşıt blok varsayımını zayıflatabilir, dünya komünist hareketi içinde Stalin'in liderliği tartışılır duruma gelebilirdi. Ayrıca ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson, Ocak 1950'de Kore'yi de savunma çemberi içinde saymıştı¹⁵². Bu sebeple Stalin'in Kuzey Kore'yi desteklemesi, NATO Bloğu'na karşı bir cevap niteliği taşıyacaktı.

¹⁵¹Merih, *Soğuk Savaş...*, s. 142.

¹⁵²Ekincikli, *İnönü-Bayar...*, s. 186.

Kore Savaşı, ABD'nin Çevreleme Politikasına karşı yapılmış diplomatik bir manevraydı. ABD, Avrupa ve Ortadoğu bölgelerinde askeri ve ekonomik önlemler almıştı. Ancak ABD, Sovyetlerin stratejik bakımdan karışık bir bölgeyi hedef olarak seçeceğini düşünmemişti.

ABD Başkanı Truman'a göre bu saldırı, Sovyetler Birliği tarafından yönetilmekteydi ve belki de geniş çaplı bir RUS-Çin ortak saldırısının ilk adımıydı. Truman, Japonya'da bulunan Mac Arthur'a, Güney Kore'ye malzeme yardımı yapılması talimatını verdi. BM Güvenlik Konseyi'nde Güney Kore'ye yardım yapılması konusu, 9 olumlu oyla kabul edildi. Çin Halk Cumhuriyeti'nin BM'de temsil edilmemesini protesto etmekte olan Sovyet Temsilcisi Güvenlik Konseyi'ne katılmadı¹⁵³. Ancak bu kadar önemli bir karar alınırken Sovyet temsilcisinin katılmaması ilginçti. Sovyetlerin burada planladıkları şey; veto hakkını kullanmayarak Kore'ye müdahalenin önünü bilerek açmak ve ABD'nin olası askeri başarısızlığı sonucunda Batı Bloğu içinde itibarının sarsılmasını sağlamaktı.

Kore Savaşı, başlangıçta Kuzey Kore ve ona katılan Çin Halk Cumhuriyeti gönüllü kuvvetlerinin ilerlemesiyle sürmüş, ancak bir süre sonra Birleşmiş Milletler Ordusu, bu saldırıyı önce durdurmuş ve sonra da onları 38. Paralele kadar geriletmiştir. Bunun üzerine Kuzey Kore'nin isteğiyle, 10 Temmuz 1951'de BM Komutanlığı ile Kuzey Kore arasında mütareke görüşmelerine başlanmıştır. Mütareke, 27 Temmuz 1953'te imzalanmıştır. Buna göre 38. Paralel sınır çizgisi olacak ve askersizleştirilmiş bir tampon bölge oluşturulacaktı. Böylece 3 yıl süren ve 5 milyon sivilin öldüğü savaşın ardından 38. Paralel sınır kabul edilerek, Kore 2 devlet haline getirilmişti.

Savaşın 38. Paralelde başlayıp yine aynı şekilde sonra ermesi, bir bakıma karşılıklı güç denemesi yapıldığını göstermekteydi. Komünizmin yayılması önlenmiş, ancak geriletilememişti.

¹⁵³Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 277.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOĞUK SAVAŞ'IN ETKİSİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu sistemin getirdiği mücadele sonucu ülkeler jeopolitik konumlarına göre direkt ya da dolaylı olarak etkilenmişlerdir. Türkiye bu süreçte, Sovyet Rusya'nın tarihi emelleri, Ortadoğu'nun anahtarı konumundaki jeopolitik konumu ve ABD ve İngiltere'nin Ortadoğu'ya yönelik planları sebebiyle direkt etkilenen ülkeler arasında olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı, uluslararası güç dengesini derinden etkilemiş ve büyük bir değişikliği beraberinde getirmişti. Sistemdeki bu değişiklik, ülkelerin iç ve dış politikalarına önemli derecede etki ederken, Türkiye'nin dış politikası da Soğuk savaş koşullarına göre yeniden düzenlenecektir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin dış politika seyrine yön veren esas neden; savaş sonrası Avrupa dengesinde meydana gelen boşluklardan yararlanan Sovyetler Birliği'nin, Türkiye üzerindeki baskısı ve istekleri olmuş ve bu çerçevede iki kutba ayrılan dünyada Türkiye, bloklar arasında bir tercih yapma aşamasına gelmişti. Türkiye, tarihi amaçlar, ABD faktörü gibi sebeplerle Batı Bloğu yanında tercih hakkını kullanmış ve Türk Dış Politikası bu tarihten itibaren Batı çıkarlarına paralel olarak oluşturulmuştur. Türk yöneticilerine göre, Türkiye'yi Sovyet tehdidinden ancak Batı kurtarabilirdi. Bu amaçla Türkiye, Batı tarafından oluşturulmuş bir ittifaka katılincaya kadar kendini güvende hissetmeden, diplomatik ve askeri yalnızlığın verdiği endişeyle baş başa kalmıştır.

Türkiye'nin bu süreçte, komşuları başta olmak üzere, Ortadoğu, Balkan ülkeleri, Avrupa ülkeleri ve Bağlantısızlar Bloğu ülkeleri ile ilişkilerine Soğuk Savaş koşulları şekil vermiştir. Türkiye, Soğuk Savaş'ın başlangıcından günümüze uzanan süreçte kendi milli dış politikasına yön verememiştir. Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi dış politikası özetle; Genelde Batı İttifakı ile özelde ise ABD ile hareket etmenin zorladığı politikalardan oluşmaktadır.

Soğuk Savaş'ın ilk yılları Türk Dış Politikası açısından bir dönemeç olmuştur. Atatürkçü dış politika prensiplerinin terk edildiği, İsmet İnönü'nün dış politika esaslarını belirlediği, Adnan Menderes'in de devam ettirdiği bir dönemdir. Bu dönem, Türkiye'nin dış politikasındaki tarafsızlıktan vazgeçilerek, aktif-revizyonist dış politika anlayışından, pasif-statükocu politikaya geçişin yaşandığı dönemdir. Türkiye, bu dönemde ABD ile dengesiz bir ilişki sürecinin temellerini atmış, Batı ile güvenlik

eksenli ilişkileri ve bu hassasiyetle yapılan anlaşmaların getirdiği yükümlülükler bir süre sonra bu ilişkiyi Türk-Amerikan ilişkileri haline dönüştürmüştür.

Türkiye, Soğuk Savaş sürecinde kilit ülkelerden biriydi. Jeopolitik konumu Türkiye'ye önemli bir misyon yüklüyordu. Soğuk Savaş sürecindeki mücadele, Türkiye'nin dış politikasına istemese bile, yön vermiştir. Onur Öymen'e göre, Türkiye'nin Soğuk Savaşı 19 Mart 1945 tarihinde Rusların, Türkiye'den isteklerde bulunduğu tarihte başlamıştı¹.

Soğuk Savaş'ın sebepleri arasında Sovyet yayılcılığı ve etrafa saldırdığı korku en önemli sebep olarak görülmektedir. Bu korkudan en fazla payını alan da şüphesiz Türkiye'dir ki, Soğuk Savaşın sebepleri arasına Türkiye'nin maruz kaldığı tehditleri ve yaşadığı endişeleri de dâhil etmek gerekir. Stalin'in 1945-1946 yılları arasında gerçekten Türkiye'ye saldırmak isteyip istemediğini tam olarak bilemiyoruz. Büyük ihtimalle Türkiye'yi diplomatik yalnızlığa mahkûm etmek ve sonrasında ülkeyi yönetenleri, Sovyetler Birliği'ne önce Boğazların, sonra bütün ülkenin kontrolünü verecek bir anlaşma imzalamaya mecbur etmeyi düşünüyordu. Türkiye Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 1949 yılında yayınlanan makalesinde, Sovyetlerin, Çanakkale'nin işgalinin ardından Ankara'da komünist bir hükümet kurulmasını talep edeceklerini savunmuştur².

Truman, Rusya'nın etrafına dehşet saçan bu korku politikasıyla ilgili olarak, 1946'nın başında, Türkiye için duyduğu endişeyi şu sözlerle dile getirmiştir:

*“Rusya'nın Türkiye'yi istila etmek ve Akdeniz'e açılan Karadeniz Boğazlarını ele geçirmek gibi bir niyet taşıdığına hiç şüphem yok. Rusya, demir bir yumruk ve sert bir dille karşılaşmadığı takdirde bir başka savaş yaşanacak. Artık uzlaşma oyunu oynamaktan vazgeçmeliyiz. Sovyetleri şımartmaktan yoruldum.”*³

Soğuk Savaş dönemi Türk dış politikası, konjonktürün şartları neticesinde şekillenmiştir. Bu iddianın aksine, dönemin şartlarını Batı ittifakı için kullanılmış araçlar olarak gören, Türkiye'nin Batı ile hareket etmesini tarihi nedenlere dayandıran görüşler de vardır⁴. Ancak 1939'dan başlayan güvenlik amaçlı dış politika, Soğuk Savaş dönemi şartlarının Türkiye'ye dayattığı politikalaradır.

¹Onur Öymen, *Silahlı Savaş*, İstanbul-2002, s. 99.

²William Hale, *Türk Dış Politikası*, Nobel Yay., İstanbul-2003, s. 113. Sovyetler, Türkiye coğrafyasını 7 Sovyet Cumhuriyetine ayırmışlar ve bir harita hazırlamışlardı. Bkz: Ek 3.1.

³Hale, *Türk Dış Pol...*, s. 114.

⁴Caner Sancaktar, makalesinin sonuç bölümünde Türkiye'nin ABD çizgisindeki politikasını eleştirmek amacıyla bu dönemin Türk dış politikasının şekillenmesini tarihi şartlara bağlamıştır. Bkz. Sancaktar, “Demokrat Parti..., s. 76-90.

Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi politikalarını açıklarken geçmişten miras olarak devraldığı politikaların etkisiyle hareket ettiği yönünde eleştirel bakış açıları vardır. Örneğin Fikret Başkaya, bu dönemde uygulanan politikaya eleştirel bir bakış açısıyla; Osmanlı İmparatorluğu, son dönemlerinde, özellikle de geçen yüzyılda kendini büyük devletlere göre tanımlıyordu. Çarlık Rusyası'na karşı öteki emperyalist devletler için bir “*tampon bölge*” işlevi görüyor ve emperyalistler arası çıkar çatışmalarından yararlanarak (dış yardımla, vb.) ayakta kalmaya çabalıyordu. Emperyalizmin Ortadoğu ve Güneybatı Asya'daki çıkarlarının güvence altına alınması işlevine koşulmuştu⁵. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası kendisini aşağı yukarı aynı biçimde tanımlamaya devam etmiştir. Sovyet Rusya'ya karşı bir tampon bölge oluşturarak, Ortadoğu pazarından pay almak isteyen emperyalist devletlerin çıkar çatışmasından yararlanmayı, dış yardım almayı ve dış destekle yaşamayı bir ilke haline getirmiştir.

3.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye'nin Yalnız Kalması

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, savaş sırasında izlediği politikanın olumsuz sonuçlarını görmeye başlamıştı. Savaş sırasında ve sonrasında en büyük problemi yalnızlık korkusuydu. Savaş sırasında çatışmaya katılmaktan dikkatle kaçınan Türkiye, şimdi bu çekimserliğin olumsuz etkilerini görmekten ciddi olarak endişe duymuştur.

Türkiye'nin uluslararası arenada yalnız kalacağı, savaşın sonlarının yaklaştığı dönemde görülmeye başlanmıştı. Türk Hükümeti birtakım önlemler almaya çalışmış, 2 Ağustos 1944'te Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini kesmişti⁶. Bu girişim Sovyetleri memnun etmek için değil, ABD ve İngiltere'nin desteğini kazanmak maksadıyla yapılmıştı. Ama Sovyetler bunu çok geç kalmış bir karar olarak gördü. Washington'daki Sovyet Büyükelçisi, ABD makamlarına verdiği notta, Türkiye'nin savaşa girişi meselesinin geç bırakıldığı ve artık bir anlamı kalmadığını ifade etti. Türkiye'nin savaşa girmesi için yapılan baskıdan vazgeçilerek tamamen kendi kaderine bırakılması gerektiğini savundu⁷.

SSCB'nin hedefi, savaş sonrası güvenlik kuşağı olarak gördüğü, Balkanlar ve Boğazlar bölgesinde nüfuz sahibi olmaktı. Bu anlamda Türkiye'yi İngiltere ve

⁵Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası*, Doz Yay., İstanbul-1999, s. 3.

⁶ 1944 yılında Türkiye, Almanya ile pek çok alanda ilişkilerini kesmesi, 1945 yılında O'na karşı savaş ilan edebileceği şeklinde yorumlanmıştı. Bkz. Ek. 3.2.

⁷Barış Ertem, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türkiye-Sovyet İlişkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 3/11, Yaz-2010, s. 264.

ABD'den ayırarak kendisini bölgede daha avantajlı duruma getirmek istiyordu. Artık savaş sonrası stratejik mücadeleler ön plana çıkmaya başlamıştı. Bu durum, jeo-stratejik konumu itibarıyla Türkiye'nin avantajıymış gibi gözükse de her şey bu kadar pürüzsüz değildi. İngiliz dışişleri ve genelkurmayı, savaş sonrasında SSCB'ye karşı Türkiye'ye ihtiyacı olduğunu düşünüyordu, ama Churchill'in savaş içindeki tutumundan dolayı Türkiye'ye kızgınlığı geçmemişti. Churchill, 1944 yılı Ekim ayında, Moskova'da Stalin'le görüşmesi esnasında, Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilebileceğini ifade etmişti⁸. Artık Türkiye'nin en büyük korkusu, Müttefiklerin Türkiye'yi SSCB karşısında yalnız bırakmasıydı.

Mihver devletlerinin yenilgisinin kesinleştiği dönemlerde, Üç Büyüklerin 4-11 Şubat 1945 tarihinde buluştukları Yalta Konferansı'nda, Türkiye 10 Şubat'ta gündeme gelmiş, Stalin Boğazların statüsü ve Montreux Sözleşmesi'ni ortaya atmıştı. Montreux Sözleşmesi'nin çağın gerisinde kaldığını, Boğazlar üzerinde Japonya'nın bile Sovyetlerden fazla etkisinin olduğunu belirtmişti. Türkiye'ye Sovyetlerin boğazını sıkma hakkı veren bu durumun ortadan kaldırılması gerektiğini bildirmişti. Roosevelt ve Churchill bu isteklere olumlu yaklaşmışlar ve Boğazların statüsünün değiştirilmesi ile ilgili yeni bir toplantı yapılmasına karar vermişlerdi⁹.

Yalta Konferansı'nda Türkiye adına olumlu gelişen tek konu, BM'nin kurulması için San Francisco Konferansı'na davet edilecek ülkeler konusunun görüşülmesi sırasında olmuştu. Türkiye'nin davet edilip edilmeyeceği konusu görüşülürken Churchill, Türkiye'nin savaş başladığında imzaladığı Üçlü İttifak Anlaşması'nı öne sürerek, Müttefiklerin safında yer aldığını söyledi. Roosevelt, Türkiye'nin 1 Mart'a kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi durumunda davet edileceğini bildirdi¹⁰.

Yalta Konferansı'nın sona ermesinden sonra Türkiye'nin yeni İngiltere Büyükelçisi Sır Maurice Peterson, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı ziyaret ederek, Yalta'da alınan kararı bildirdi. Buna göre, kurulacak olan Birleşmiş Milletler Örgütü'nü oluşturmak üzere toplanacak olan San Francisco Konferansı'na Almanya ve Japonya'ya savaş açmış ülkelerin davet edilecekleri konusunda Dışişleri Bakanı Saka'yı uyardı ve kendisinden gerekenin yapılmasını istedi. Bunun üzerine Türk Hükümeti, savaş sonunda Sovyetler Birliği karşısında yalnız kalmamak, İngiltere ve ABD ile ilişkilerini düzeltmek amacıyla, Müttefiklerin bu isteğini kabul ederek, 23 Şubat 1945 günü, 1

⁸Cihat Göktepe ve Süleyman Seydi, "Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası", *BİLİG*, S. 72, Kış 2015, s. 199.

⁹Tahran, Yalta..., s. 65-68.

¹⁰Tahran, Yalta..., s. 130.

Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamak ve Almanya ile Japonya'ya savaş açmak için konuyu TBMM'ye getirdi¹¹. Dışişleri Bakanı Hasan Saka, TBMM'de İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Mourice Peterson ile yapmış olduğu görüşme hakkında milletvekillerine bilgi verdikten sonra; *“İngiltere Devleti tarafından Cumhuriyet Hükümetine yapılan bu son telkin şimdi memleket ve milletimize Müttefikler davasına kesin yeni bir yardımda bulunmak imkân ve fırsatını vermektedir.”*¹² diyerek, ele geçen fırsatın değerlendirilmesi gerektiğini söyledi.

Dışişleri Bakanından sonra kürsüye gelen, Almanya ve Japonya'ya savaş açılmasıyla ilgili önergeyi veren milletvekillerinden biri olan Ali Rana Tarhan; *“Saldırgan devletin en kuvvetli olduğu zamanlarda karşısına dikilip yolunu kapayan da şanlı Türk ordusudur.”*¹³ diyerek, Türkiye'nin Ortadoğu'ya Almanların girişini engellediğini vurgulamaya çalışmıştı.

Daha sonra söz alan Sivas Milletvekili Şemsettin Günaltay, Ankara Milletvekili Mümtaz Ökmen, Maraş Milletvekili Rasih Kaplan'ın İngiltere ile olan ittifakın doğal bir sonucu olarak kabul ettikleri bu son gelişmeyi, Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin aralarındaki dostluk kapsamı içinde ele aldıklarını belirten konuşmalarından sonra, kürsüye gelen CHP Grup Başkanı Faik Öztrak da; *“İngiltere ile ittifakın, harbin devamı müddetince bugüne kadar sadakatle yerine getirildiğini”* söylemekteydi.

Almanların üstün olduğu dönemde milliyetçi bir söylem içinde olan Başbakan Şükrü Saraçoğlu da konuşmasında; *“İnsanlık tarihinin son yıllarında bir takım insanlar türediler. Bunlar bayraklarını üstün ırk ve hayat sahası gibi saçmalıklarla süslediler. Bununla da kalmadılar. Bütün hak ve adalet kaidelerini çiğneyerek küçük ve masum milletleri birer birer boyunduruk altına almaya başladılar ve dünyayı kapkara bir zindan haline soktular. Bu manzara karşısında insanlığı, medeniyeti, hürriyeti ve demokrasiyi kurtarmaya çalışan büyük devletler, birbiri ardınca silaha sarıldılar.*

*Türkiye Cumhuriyeti ilk tehlike dakikalarından itibaren sözünü silahını ve kalbini demokrat milletlerin yanına koydu. Bugün bir adım daha atarak insanlığı, medeniyeti, hürriyeti, istiklali, demokrasiyi kurtarmak ve harp mücrimlerini şiddetle cezalandırmak isteyenlerin arasına katılmak istiyoruz”*¹⁴ diyerek, değişen konjonktüre göre hareket etmeyi simgelemişti.

¹¹ TBMM Zabıt Cerideleri, D. 7, C. 15, 23. 02. 1945, s. 126. (Olağanüstü Toplantı)

¹² TBMM Zabıt Cerideleri, D. 7, C. 15, 23. 02. 1945, s. 126. (Olağanüstü Toplantı)

¹³ TBMM Zabıt Cerideleri, D. 7, C. 15, 23. 02. 1945, s. 128. (Olağanüstü Toplantı)

¹⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, D. 7, C. 15, 23. 02. 1945, s. 131. (Olağanüstü Toplantı)

Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Faşist ve Nasyonal Sosyalist önderleri lanetleyen, demokrasiyi ve demokrat devletleri yücelten bu sözleri, gerçekten şaşırtıcıydı. Türkiye'nin yeni bir yolun yolcusu olacağının, belki de ilk işaretleriydi. Aynı Saraçoğlu, 1941 yılında, o zamanın Dışişleri Bakanı olarak, Adolf Hitler'i *"Kalplere ve vicdanlara hitap etmesini iyi bilen bir önder olarak Türk Milletinin, Türk Çocuğunun kalbini harekete geçirdiği"* için övmekte, Türk-Alman Dostluk Antlaşmasını ise bir anıt olarak nitelendirmekteydi¹⁵.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun konuşmasından sonra, Ali Rana Tarhan, Kazım Özalp, Faik Öztrak ve Memduh Şevket Esendal tarafından verilen ve Almanya ile Japonya'ya savaş açma ve Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ne Türkiye'nin katılması üzerine yapılan hükümet önerisinin kabulü için açık oylama yapılmış, karar hazır bulunan 401 milletvekilinin oyu ile meclisten geçmişti¹⁶. 23 Şubat 1945'te alınan bu karar, Avrupa basınında San Francisco Konferansı'na katılıp, kendine pay çıkarma olarak değerlendirildi ve yorumlandı. Örneğin İsviçre'nin ünlü La Tribune de Geneve gazetesi 26 Şubat 1945 günlü sayısında; *"TBMM'nin kararının harekâtın seyrini değiştirmek hususunda pek geç kaldığını, Türkiye'nin bir İngiliz teşebbüsü karşısında bulunduğunu belirtmekteydi"*¹⁷. Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu, France Soir gazetesi muhabirine; *"Türkiye'nin harp ilan etmesi, memleketimizin 1939'dan beri güttüğü siyasetin bir neticesidir"*¹⁸ derken, aynı gün İsviçre'nin La Suisse gazetesi; *"Türkiye, ancak Almanlar Rusya'dan çekilmeye başladığı zaman İngiltere ile ittifakı yeniden canlandırabilmiştir"*¹⁹ demektedir.

Avrupa'da Türkiye'ye karşı bir kamuoyunun oluşmasına karşı, hemen harekete geçen Türk basını, Türk siyasasını savunan yazılar yayınlamaya başlamıştı. Necmettin Sadak, 26 Şubat 1945 günlü makalesinde; *"Türkiye geç kalmış olmakla beraber diye başlayanlar var. Çok geç kaldı, işe yaramaz diyen kötü niyetliler de çıkacaktır"*²⁰ derken, Hüseyin Cahit Yalçın, Sadak'ın sözünü etmiş olduğu kötü niyetlilere şöyle seslenmekteydi: *"Biz demokrasi devletlerinin yanında mevki almakla hiçbir maddi ve şahsi menfaat peşinde koşmuş değiliz. Türkiye, Başkan Roosevelt'in ve Başvekil Churchill'in müdafaa ettikleri prensiplerin fiile konulduğunu görmekten başka bir şey*

¹⁵Necdet Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul-1997, s. 256.

¹⁶*Ayın Tarihi*, No. 135, s. 32.

¹⁷*Ayın Tarihi*, No. 135, s. 36.

¹⁸*Ayın Tarihi*, No. 135, s. 35.

¹⁹*Ayın Tarihi*, No. 135, s. 37.

²⁰*Akşam*, 26 Şubat 1945, s. 1.

*istemiyoruz. Biz Atlantik Misakının bir kılavuz olmakla kalmayarak bir kanun kuvvetini kesbetmesi uğrunda demokrat milletlerin girişecekleri mücadelelerde daima beraber yürüyeceğiz ve bu uğurda her fedakârlığa katlanacağız”*²¹

Görüldüğü gibi, Türk Hükümeti’nin kurulmakta olan savaş sonrası dünya düzeninde sağlam bir yer edinebilmek, Müttefiklerin yanında yer almak ve zafere ortak olmak çabalarını Tek Parti’nin gazeteci milletvekilleri de kalemleri ile desteklemişlerdi. Tüm bu uğraşların tek nedeni vardı: gittikçe daha belirgin ve tehlikeli bir durum alan “Sovyet tehdidi”.

Sovyet orduları Berlin’e girmek üzereyken TBMM’de alınan bu savaş kararının, Türk-İngiliz İttifakı ile bir ilişkisi yoktu. Yalnızca, Yalta Zirvesi kararları kapsamı içinde, Müttefiklerin isteklerini yerine getirmek ve Birleşmiş Milletlere girmek isteğinin bir sonucuydu.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet tehdidinin en somut olumsuz etkisi, Türkiye’yi kendisini ilgilendiren bazı konularda sessiz kalmaya zorlamasıydı. Savaş sonrası On İki Ada’nın geleceği konusunda hiçbir ciddi girişimi olmadı. Yunanistan ise daha savaşın başında, savaş sonrası bu adaların kendisine verileceğine dair Londra’dan garanti almıştı. Aslında baştan beri Meis Adası’nın Türkiye’ye ait olduğunu Yunanistan dâhil herkes kabul ediyordu. Ama Sovyet faktörü devreye girince, İngiltere, Ege’de ve Akdeniz’de inisiyatifi elinden kaçırmamak için, On İki Ada’nın Yunanistan’a verilmesi için çaba sarf etmeye karar verdi. Dolayısıyla Türkiye’nin en azından Meis’i alması yönünde esen iyimser hava bu şekilde ortadan kalkmış oldu²².

İkinci Dünya Savaşı’nın sona erdiği 1945 yılı, Türkiye için bir arayış döneminin başlangıcıydı. Savaşın ardından içeride siyasi yapının değiştiği, dışarıda ülkeyi demirleyecek güvenli bir limanın arandığı, belirsizliklerle dolu birkaç yıl geçirildi. Kısa süre sonra yeniden yapılanmakta olan düzenin iki temel belirleyicisi çok partili bir siyasal yapı ve ABD dostluğu olduğu ortaya çıkacaktı²³. Aslında birincisi ikincinin gerekçesi gibiydi ve ABD dostluğunun hangi dengeler üzerine kurulacağı belirsizdi. Sovyet Rusya korkusuyla ABD’ye yanaşmak, Türk tarihinde ikinci “denize düşen yılanı sarılır” vakasıydı²⁴. Ancak bunu anlamak ilerleyen süreçlerde mümkün olacaktı.

²¹Tanin, 26 Şubat 1945, s. 1.

²²Göktepe ve Seydi, “Soğuk Savaş Baş...”, s. 199.

²³Örnek, *Türkiye’nin Soğuk...*, s. 43.

²⁴ Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı sebebiyle Rus Çarı İkinci Nikola’dan yardım isteyen İkinci Mahmut, vezirlerinin bu nasıl iştir demesi üzerine bu sözü söylemiştir.

3.2.Sovyetler Birliği'nin Yayılma Planları ve Türkiye

3.2.1. Sovyetler Birliği İçin Türkiye'nin Önemi ve Sovyet İstekleri

Tarih, Türkiye'yi dünyanın en stratejik ve oldum olası en çok göz dikilen coğrafyasına yerleştirerek, O'na son derece cömert davranmış ve bunun sonucunda da Türkiye'nin dünya siyasetindeki rolü, nüfusunun veya ekonomik gücünün karşılığında çok daha büyük olmuştur. Ne var ki, aynı tarih O'nu, Sovyetler Birliği'nin yanı başına yerleştirerek ve kuzeydeki bu dev güce karşı koyabilmesine yetecek kaynaklardan ve güçten yoksun bırakarak da Türkiye'ye son derece zalim davranmıştır. Tarihin cilvesi bununla kalmaz. Çarlık Rusyası gibi Sovyetler Birliği de, gemilerini Marmara ve Çanakkale Boğazlarından Türk silahlarının namluları altında geçirmeyi ve Sovyet topraklarının en kalabalık ve gelişmiş kesimlerinden birini içine alan Karadeniz kıyılarının Türkiye'nin desteğini alabilecek, bir düşman gücün saldırılarına açık olmasına izin vermeyi ister istemez kabul etmek zorunda kalmıştır. 24 Eylül 1946'da Türk hükümetine verilen ve Boğazlarda üs talebinde bulunan Sovyet notası, bu durumu açık bir şekilde belgelemektedir. Sovyet tarafı notada şöyle demiştir: *"Sovyetler Birliği'nin Karadeniz kıyılarının 2100 km uzunluğunda olduğunu ve ülkenin en önemli bölgelerine açıldığını unutmak haksızlık olur. Sovyetler Birliği'nin kendi güvenliğini Türk Boğazlarının savunmasına doğrudan katılarak güvence altına alma zorunluluğunun kaynağı onun yaşamsal çıkarlarıdır."*²⁵

Nisan 1948 tarihinde Ekonomist Dergisi'nde çıkan bir makale, Türkiye'nin Rusya için önemini vurgulamaktadır; Bu makalede, Rusların yakın ve uzak hedeflerinden bahsedildikten sonra, *"Ruslar, kısa vadede ABD ve İngilizlerin ekonomik menfaatlerini ve bilhassa Ortadoğu petrolü üretilmesini zarara uğratmak istemektedirler. Uzun vadede ise bir güney deniz limanına çıkabilmek hedeflenmektedir. Bir de Rusların Bakü'den Karadeniz'e uzanan petrol yollarını ele geçirmek gibi sürekliliği olan hedefi mevcuttur. Sovyet Rusya bu hedeflerini gerçekleştirmek için öncelikle Türkiye üzerinde faaliyette bulunmayı uygun görmektedir"*²⁶ denilmiştir.

Türkiye'nin jeopolitik konumu, Sovyetler Birliği'nin savunma, denizcilik ve dünyada nüfuz alanları oluşturmak gibi yaşamsal çıkarlarını öylesine derinden etkilemektedir ki, bu durum Sovyetler Birliği'ni Türkiye'yi ne pahasına olursa olsun güçsüzleştirmek ve egemenliği altına almak, kendi tarafına kazanmak veya hiç değilse tarafsızlaştırmak için her yolu denemeye mecbur bırakmaktadır. Sovyetler Birliği'nin

²⁵ Kemal Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul-2012, s. 249-250.

²⁶BCA, 30.1.0.0/101.627.10.

Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için giriştiği çabalar, devletlerin normal ilişkiler içinde kullandıkları yolları kat be kat aşmaktadır. Nitekim, bir süper güç olan Sovyetler Birliği'nin, nispeten küçük ve güçsüz bir ülke olan Türkiye'ye böylesine bir önem vermesi, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin denetimini veya hiç değilse dostluğunu kazanma çabalarının ardında, stratejik sebeplerin yanı sıra başka etkenlerin de bulunduğu yönünde şüpheler doğurmaktadır. Meselenin daha yakından incelenmesi suretiyle bu tip etkenlerin varlığını açığa çıkarmak mümkündür.

Stratejik, tarihsel, kültürel ve ideolojik faktörlerin kendine özgü bir karışımı Türkiye'ye Sovyet dış politika hedeflerinde öncelik kazandırmaktadır. Her şeyden önce, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin Müslüman dünyadaki özel konumunu doğru bir şekilde değerlendirdiği görülmektedir. Türkiye'nin yüzyıllar boyunca İslam coğrafyasına liderlik yaptığını ve koşullar izin verirse yine Türkiye'nin peşinden gidecekleri Ruslar tarafından bilinmektedir. Nitekim, Sovyetlerin Asya'da bir anti-empyalist devrim başlatma fikriyle, 1920'de Bakü'de Doğu Halkları Kurultayı'nı toplarken esasen Türk solcularından faydalanmaya çalışması rastlantı değildi. SSCB ile yakın ilişkiler ve daha da iyisi, Türkiye'nin tamamen Sovyet dış politikasına angaje olması, Ortadoğu ve Afrika'daki Müslüman halkların kazanılmasında esaslı bir etki yaratacaktır. Bu manevi kültürel güçlerin, geçmişte Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusyası arasındaki ilişkileri şekillendirdiği gibi Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile mevcut ilişkilerini de etkileyebileceğinin farkındadır.

Tarihi süreçte Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik, siyasal ve stratejik çıkarlarının odak noktası Boğazlardı. Boğazlar; Karadeniz çevresindeki Rus mülklerinin kıyılarına giden yolları kontrol ediyor, Rus ticaretine Akdeniz'e inme imkânı veriyordu²⁷. Akdeniz'e inme yolları, Boğazlar dışında Kafkasya üzerinden Doğu Anadolu yoluyla da mümkündü.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra O'nun mirası üzerine kurulan Türkiye, Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'ya yayılabilmesinin önünde en büyük engel olmuştur. Sovyet yayılma planlarında Türkiye'nin önemi demek; Boğazlar ve Ortadoğu'nun önemi anlamına gelir. Boğazlar Rus ticareti için önemliyken, Ortadoğu'da kurulacak hâkimiyet, hem enerji kaynaklarına ulaşmak, hem de rakiplerinin bölgedeki etkinliğini kırmak anlamına geliyordu.

²⁷Alan Bodger, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Alfa Yay., İstanbul-2013, s.126.

Bu amaçlarla Sovyet Rusya, 1945 sonrasında Ortadoğu’da etkinlik kurma peşine düşmüştür. Bölgede Batılı devletler sömürge anlayışını devam ettirirken, Arap dünyası ise daha akıllıca siyaset takip eden Ruslara yakınlaşmayı tercih etmiştir. Komünistlik, Araplar arasında hızlı bir yayılım göstermiştir. Sina Akşin, komünizmin bu denli yayılmasında; İslamiyet’in kurallarını öğretmek ve anlatmak görevinde olan din adamlarının cahilliğinin önemli bir etkiye sahip olduğunu savunmuştur. Komünist propagandacılar, başlarında yeşil sarıkla ve yeri geldiğinde beş vakit namazlarını kılarak Arap dünyasında etkili olmaya başlamışlardır. Komünistlikle İslam’ın birleşebileceği fikri süratle işlenmiştir²⁸. Oysa aynı tarihlerde, Türkiye’de komünizmin İslam düşmanı bir ideoloji olduğu tezi vurgulanmaktaydı. Bu bize, düşüncelerin etkin gücün isteğine göre şekillendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Mısır’daki El Ezher Üniversitesi ve Mısır merkezli Müslüman Kardeşler Örgütü içinde komünistlik taraftarı insanlar ortaya çıkmıştır. Ekonomik anlamda çekilen sıkıntılar, feodal düzenin hala devam ediyor olması, komünistliği Arap dünyasında okullara kadar sokmuştur. Araplar, amaçlarına ulaşabilmek için tek dayanağın komünistler olduğu inancını sahiplenmeye başlamışlardır. İsrail-Filistin sorunu sonucunda bir milyon Arap mültecinin yaşadığı sıkıntılar ve yaşananlarda Batılı devletlerin oynadığı aktif rol de, Arapları komünizme yaklaştıran diğer bir bahaneyi oluşturmuştur²⁹.

Sovyetler Birliği’nin savaş sonrasında Arap topraklarındaki faaliyetleri Memleket Gazetesi’nde şu şekilde dile getirilmiştir: “*İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği BM prensipleri Fransa’yı, Suriye ve Lübnan’dan uzaklaştırmış, Irak ve Mısır’da da tam bağımsızlığa doğru geniş adımlar atılmasını kolaylaştırmış olduğundan, komünist propagandası, Nazi selefine nasip olmayan müsait bir muhit bulmuş, açılan çıғırda, demokratlarla Araplar arasındaki bütün bağlar koparılincaya kadar yürünmesi gaye edinilmiştir. Komünistler, bir taraftan Ortadoğu’da kontrolsüz kalmak için, İngilizlere karşı Arap memleketlerinin politika merkezlerindeki çarpışmalarda ve milletlerarası politika sahnelerinde Arap nasyonalizminin yanı başında yer alıp Arap bağımsızlığının koruyucusu gibi görünmekte, diğer taraftan kurdukları komünist yuvaları ve gazetelerle Arap memleketlerini sola doğru sürüklemeye gayret etmektedirler.*”³⁰

²⁸Dokuyan, 1945-1950 Yılları..., s. 102.

²⁹Dokuyan, 1945-1950 Yılları..., s. 102.

³⁰Memleket Gazetesi, 5 Ağustos 1947, s. 3.

Sovyetler Birliği'nin ülkesel güvenliği, Ortadoğu ve Akdeniz havzasındaki uzun vadeli çıkarları, Sovyet dış politikasının genel çerçevesi içinde Türkiye'ye büyük bir öncelik kazandırmıştır. Normal veya dostane ilişkiler kalıcı güvence sağlamamaktadır. Bu sebeple Sovyetler, kesin çözüm gerektirecek planlara başvurmuşlardır. Dolayısıyla, ülkenin ilhak edilmesi, Sovyet taraftarı bir rejim ve hükümet kurulması veya Türkiye'nin Sovyet hâkimiyetindeki bir bölgesel pakta katılmasının sağlanması ve son olarak Türkiye'nin tarafsızlaştırılması, Sovyet Rusya için kalıcı çözüm olarak görülmekteydi.

3.2.2. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Karşı Sinir Harbi

Rusların tarihi yayılma emelleri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya için bir fırsat olarak tekrar ortaya çıkmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrası konjonktürü, Sovyet Rusya'nın elini güçlendirmişti. Doğu Avrupa'da yayılma stratejisi farklıydı. Sovyet yayılma amacı, Avrupa'ya oranla Türkiye'ye karşı daha açık bir şekilde kendini göstermeye başladı. Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisini davet ederek doğu illerinden toprak, Boğazlarda Sovyet üssü kurulması ve İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının ortak denetimi taleplerini iletti. Sonraki yıllarda Molotov, bu taleplere yönelik talimatların Stalin tarafından verildiğini ve bunların gerçekçi olmadığını itiraf edecektir. Bu itiraflara rağmen, Türkiye'ye atfedilen düşman imajı, Soğuk Savaş'ın sonuna kadar devam etti. Belge ve dokümanlar, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ilk yıllarda SSCB'nin Ortadoğu politikasında, Türkiye'nin önemli bir yer işgal ettiğini doğrulamaktadır. Bu anlamda Türkiye, Soğuk Savaş'ın sınav meydanına dönüşmüştür³¹. Çünkü Türkiye'nin coğrafi konumu Sovyet Rusya'nın planları için ne kadar önemliyse, ABD'nin Çevreleme Politikası için de o kadar önemliydi.

Savaş sona erdiğinde Sovyet istekleriyle karşı karşıya kalan Türkiye, Soğuk Savaş heyecanının psikolojik gerginliğini yaşayan ve dış tehditle karşı karşıya kalan ilk ülke oldu. Böyle bir ortamda, Büyük Britanya'nın güvenlik sistemi ABD'nin etkisi altına girmek zorunda kaldı. Türkiye'nin Truman Doktrini kapsamına alınması, Marshall Planı çerçevesinde yardım almaya çalışması, değişik bölgesel oluşumlara girme çabaları, en nihayet NATO'ya girmesi, doğrudan Sovyet tehdidine karşı alınan bir önlemdi.

³¹Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk...*, s. 10.

Savaş içinde, Batılı müttefiklerin, Birleşik Amerika'nın etrafında ve Birleşmiş Milletler adı altında yapmış oldukları sıkı işbirliğinin, savaştan sonra da devam ettirilebilmesi için birçok çalışmalar yapılmıştı. Bu çalışmalar sonunda alınan işbirliği kararlarına Sovyetler Birliği'nin de katılmış olması, bu devletin muhtemel tehditleri ve Türkiye aleyhine genişleme teşebbüsleri karşısında, Türkiye'nin diğer büyük devletlerin desteğini aramasını çok güçleştirmişti.

Churchill ve Roosevelt Türkiye'nin savaşa son anda katılmasını desteklerken, Stalin şiddetle eleştiriyordu. Yalta Konferansı'ndan hemen sonra, Sovyet basını her gün Türkiye'yi eleştiren ve küçülten yayınlar yapmaya başladı. Yayınlarda Türkiye'nin savaşa Alman yanlısı politika izlediği ve hala da izlemekte olduğu iddia ediliyordu. Ayrıca Türkiye'nin son anda savaşa katılma kararıyla dalga geçiyorlardı³².

İnönü başta olmak üzere Türkiye'de yönetici kadrolar, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi savaş politikaları nedeniyle hırpalamasını beklediklerinden Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimine de, Batı'nın Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler geliştirmesine de baştan karşı çıkıyorlardı. Hatta sürekli olarak gündemde tuttıkları bir Sovyet tehdidi söylemiyle, Batı'yı bu tehlide karşı tavır almaya çağırırmaktaydılar³³. Bu tarihsel veriler göz önüne alındığında Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki tutumuyla Soğuk Savaş politikalarının bir süreklilik arz ettiği, dolayısıyla Soğuk Savaş'ın zannedilenden erken başladığı söylenebilir.

3.2.3. Sovyetlerin Boğazlarla İlgili İstekleri ve Sovyet Notaları

Doğu ile Batı arasında bir silahlı çatışma durumunda, Sovyet gemilerinin Karadeniz'de rahatlıkla kısıtlanabileceği açıktır. Her ne kadar nükleer silahlar diğer bütün konvansiyonel silahların yerini almış gibi gözüküyorsa da, gerek Boğazların ve Cebelitarık'ın NATO kontrolünde olması, gerekse Süveyş Kanalı'nın son derece saldırıya açık olması, Sovyetler Birliği üzerinde güçlü bir sınırlayıcı etki oluşturarak, O'nun Afrika ve Ortadoğu ülkeleri üzerindeki etkisini kırmakta önemli bir rol oynamayı sürdürecektir.

Moskova sessiz, sakın ama ısrarlı bir şekilde, Sovyetler Birliği'nin bir Karadeniz gücü olması sebebiyle aynı zamanda bir Akdeniz gücü haline geldiğini ve Karadeniz'deki varlığının siyasi ve askeri sonuçlarının olduğunu ileri sürmektedir. Bu tür görüşler, dünya kamuoyunu Türk Boğazlarının aşılmış olduğuna inandırmak ve

³²Göktepe ve Seydi, "Soğuk Savaş Baş...", s. 200.

³³Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 31.

zaman içinde Boğazların fiilen Sovyet etki alanının bir parçası haline geldiği iddialarına zemin oluşturmak amacıyla dile getirilmektedir. Boğazların statüsünün, hâlâ 1936 tarihli Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle korunduğunun altını çizmek gerekir.

Bunula birlikte, Sovyetler Birliği'nin Montreux Sözleşmesi'nin yolunu açmış olan 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nın geçersiz olduğunu ilan etmesi ve 1946'da Boğazları yeni bir statüye kavuşturma girişiminin de başarısız oluşu, Montreux Sözleşmesi'nin artık geçerliliğini yitirmiş olduğu ve uygun bir anda Boğazlarda Sovyetler lehine yeni bir geçiş rejimi oluşturmanın gerekliliği yönündeki iddiaları desteklemek için kullanılabilecek argümanlardır³⁴.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya'nın Boğazlar konusundaki politikaları beklenen bir durumdu. Eylül 1939'da Moskova görüşmeleri sırasında Şükrü Saraçoğlu'ndan açıkça talep etmelerine karşın, savaşın şartları sebebiyle bunu ertelemişlerdi. Ancak savaş sonrasında, Türk yöneticilerinin beklediği şekilde, Sovyet Rusya savaştan elini güçlendirerek çıkmış ve daha avantajlı şekilde isteklerini yinelemeye başlamıştır.

Sovyet Rusya, yayılma amaçları doğrultusunda, Akdeniz'e inişinin, başka bir büyük devletin veya devletlerin kontrolü altında olmasını istememektedir. Hâlbuki fiili durum budur. Sovyet Rusya'nın bu fiili durumu lehine değiştirmek istemesi sonucu Boğazlar meselesi ortaya çıkmıştır³⁵. Lozan'da, Karadeniz'e Batılı Devletlerin girmesini istemeyen Sovyetler Birliği, Montrö'de de aynı düşünce ile Türkiye'nin Boğazlar konusundaki isteklerine destek vermiştir. 1945 yılında, Karadeniz'e girişten çok Akdeniz'e çıkış ile ilgilenen Sovyetler Birliği, doğal olarak çıkış kapısının denetimini elinde tutmak istemiştir.

3.2.3.1. Birinci Sarper-Molotov Görüşmesi (19 Mart 1945)

Türkiye, Yalta kararlarına uygun olarak Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmişti. Ancak bu tür girişimler Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmemiştir. Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, 19 Mart 1945'te yapılacak olan bir toplantı için Ankara'ya çağırılmış, Molotov, Selim Sarper yola çıkmadan O'nu dışişleri bakanlığına çağırması ve yazılı olarak bir nota vermişti. Sovyet Hükümeti, Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı feshettiklerini, antlaşmanın savaş sonrası değişen

³⁴Karpat, *Türk Dış Poli...*, s. 251.

³⁵Cenk Şen, "Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri", *SDÜSBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta-2006, s. 178.

şartlara uygun olmadığını, bu nedenle ciddi bir şekilde düzeltilmesi gerektiğini ve bu hususta Türkiye'nin tekliflerini beklediklerini, yazılı olarak bildirmişti³⁶. Aslında bu fesih, Türkiye için sürpriz olmadı. Zira Sarper, daha önce gönderdiği telgrafında Rusların, Saraçoğlu'nun 1939'da Moskova ziyareti esnasında mevzubahis ettikleri Boğazlarla ilgili taleplerini unutmadıklarını, bu mesele ile alakalı olarak, 1925 Antlaşması'nı feshetmelerinin beklenmesi gerektiğini bildirmişti³⁷.

İngiliz gazeteleri fesih olayının Boğazlarla ilgili olduğunu, esasen Sovyet Rusya'nın Montreux Sözleşmesi'nden pekte memnun olmadığını yazıyordu³⁸. Router Ajansı muhabirlerinden Jon Kimche, Rusların Montreux Sözleşmesi'ni Türkiye ile birlikte değiştirmeyi arzu ettiğini ifade ederek, oysa bu sözleşmenin milletlerarası bir ahit olduğuna ve bu meselede İngiltere'nin de hayati alakası olduğuna dikkat çekiyordu. Yine Economist Dergisi'nde, Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirmek isteyen Rusya'nın Karadeniz'i diğer devletlere tamamen kapatmak istediği, kendisinin ise Akdeniz'e tam bir serbest geçiş hakkı elde etmek istediği yorumunu yapıyordu. Economist, Boğazlar bölgesini kendi emniyet sahası içerisinde gören İngiltere'nin, bu hassas bölgede tek taraflı bir değişikliğe müsaade etmeyeceğine ve Rusların bu faaliyetinin İngiltere ile ilişkilerini çok kötü etkileyeceğine dikkat çekiyordu³⁹.

Gerçekten de Dostluk Antlaşması'nın tek taraflı olarak feshedilmesi, Sovyetlerin Boğazlar konusunda Türkiye üzerinde sürekli artacak olan baskısının da başlangıcı oldu. Türkiye bu süreçte, gelişmelerle ilgili olarak İngiltere ve Amerika'yı sürekli bilgilendirecekti⁴⁰. Türkiye, 19 Mart tarihli Sovyet notasına 4 Nisan 1945 tarihinde cevap verdi. Bu notada; "*Feshedilen muahede yerine iki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun yeni bir akdin ikamesi hususundaki Sovyet telkinini kabul eyler ve bu konuda kendisine yapılacak teklifleri en büyük dikkat ve hayırhahlıkla tetkike amade bulunduğunu bildirir*"⁴¹ denilmekteydi. Böylece Türkiye Cumhuriyeti, feshedilen 1925 Antlaşması'nın yerine yeni bir antlaşma imzalama isteğini ilan etmiş oldu.

21 Mayıs'ta, Ankara'da, Sovyet Büyükelçisi Vinogradov ile Büyükelçi Sarper arasında bir görüşme gerçekleşti. Resmi olmayan bu görüşmede Vinogradov, Karadeniz'in güvenliği ve Boğazlardan geçiş konusundaki hassasiyetlerini açıkça dile

³⁶Cumhuriyet, 22 Mart 1945. Bkz: Ek 3.3.

³⁷Ömer Erden, "II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya'nın Boğazlarla İlgili Talepleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 34, s. 260.

³⁸Cumhuriyet, 23 Mart 1945.

³⁹Cumhuriyet, 24 Mart 1945; *Akşam*, 24 Mart 1945.

⁴⁰Türkiye Batılı Devletlere muhtıra vererek Rusya'nın yayılmacı politikalarına dikkat çekmiştir. Bkz: Ek 3.4.

⁴¹*Ulus*, 7 Nisan 1945; *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1945.

getirdi. Boğazlar konusunda herhangi bir değişikliğin Montreux Sözleşmesi ile alakalı olması ve milletlerarası bu sözleşmeyi iki tarafın değiştirmesinin mümkün olmaması nedeniyle, bu sözleşmeye dokunmadan bir çıkış formülü bulunmaya çalışıldı. İki ülke arasında imzalanacak bir ittifak antlaşması ile Montreux Sözleşmesi'ne dokunmadan, Sovyetleri de tatmin edebilecek bir yöntem üzerinde duruldu. 23 Mayıs'ta Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından Moskova'ya hareketinden önce, Sarper'e verilen talimatta, iki büyükelçi arasındaki görüşme tutanaklarının incelenerek, Sarper'in söylediklerinin ve hareket hattının tasvip edildiği bildirildi. Talimatta, Sovyet Hükümeti ile bu anlamda görüşmelere devam edilmesi halinde, Türkiye'nin ittifak anlaşmasına meyilli olduğu, Montreux Sözleşmesi'nin milletlerarası bir ahit olması dolayısıyla değiştirilmesinin mümkün olmadığı, buna mukabil Sovyetlerin Karadeniz'in güvenliği konusundaki hassasiyetinin anlayışla karşılanacağı ifade edildi. Sarper'in, prensiplerini görüşmeye yetkili olduğu ittifak antlaşmasına, Karadeniz'in güvenliği ile ilgili olarak, savaş halinde Türkiye'den Sovyetlere düşman kara ve deniz kuvvetlerinin geçişine izin verilmeyeceğine dair bir hükmün konulabileceği belirtildi. Ayrıca Savaş halinde Karadeniz'den Sovyet savaş gemilerinin çıkması meselesinde, Montreux Sözleşmesi'nde Türkiye'ye verilen takdir hakkının İngiltere aleyhine kullanılmaması şartıyla, Sovyetler lehine kullanılabileceği ifade edildi.

3.2.3.2. İkinci Sarper-Molotov Görüşmesi (7 Haziran 1945)

Türkiye 4 Nisan 1945'te verdiği cevabi notanın ardından Sovyetlerin teklifini beklemeye başladı. 2 ay sonra, 7 Haziran 1945 tarihinde, saat 18'de Molotov Sarper'i kabul etti. Molotov, iki ülke arasındaki sorunların giderilmesi için yeni bir anlaşma yapılabileceğini söyledikten sonra, temelde iki konudaki isteklerini dile getirdi. Birincisi; Montreux'de Sovyetler lehine düzenlemeler yapılması ve Boğazlarda Sovyetlere bir askeri üs verilmesiydi. İkincisi ise; Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'den bir buçuk milyon civarında Ermeni'nin sürüldüğü ve bunların tekrar anavatanlarına döndüklerinde kendilerine yurt olarak verilmek üzere, daha önce Ermenilere ait olduğu iddia ettiği Kars ve Ardahan'ın Sovyet Ermenistanı'na iade edilmesiydi⁴².

Molotov, iki devlet arasında 16 Mart 1921'de yapılan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın, Sovyetler Birliği'nin güçsüz durumda olduğu bir dönemde yapıldığını

⁴²Göktepe ve Seydi, "Soğuk Savaş Baş...", s. 200.

ileri sürerek, değişen duruma göre, antlaşmadaki toprak değişikliklerinin eski haline getirilmesini talep etmişti. Molotof, Kars ve Ardahan'ın tekrar Sovyetler Birliği'ne bırakılmasını isterken, 200 milyonluk Sovyet halkının kaderinin, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerinde bir hak sahibi olmaması nedeniyle, Türklerin iradesine bağlı olmasından rahatsızlık duyduklarını belirtmişti. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin tadili için yapılacak görüşmelerin de iki ülke arasındaki ittifak anlaşması görüşmeleri ile paralel yürütülmesini istemişti. Sovyetler Birliği'nin, Boğazlarda üs ve toprak taleplerinin süreklilik arz ettiğinin anlaşılması uzun sürmemiştir. Molotov, 18 Haziran 1945'te, Sovyet isteklerini Selim Sarper'e tekrar ileterek, taleplerinden vazgeçmeyeceklerini ortaya koymuştu⁴³.

Türkiye, savaş sonrası dönemde, resmi görüşmelerde olduğu kadar, gayri resmi yollarla da Sovyet baskılarını sürekli olarak hissetmeye devam etmiştir. Sovyetler Birliği'nin Ankara'daki Büyükelçisi Vinogradov, Şubat 1946'da katıldığı bir davette, ABD Büyükelçisi Wilson'a, Türkler eğer bir ittifak anlaşması isterlerse, görüşülebileceğini belirtip, bunun günün koşullarına göre, Sovyetler Birliği'nin yükselen gücü göz önüne alınarak gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir⁴⁴. Sovyet Rusya'nın umursamaz ve saldırgan tavrına karşılık, Türkiye tarafında daha temkinli ve Sovyet dostluğunu önemseyen yaklaşım ve ifadeler hâkimdir. 1946 yılı TBMM açış konuşmasında İsmet İnönü, dış politikanın zamanın en önemli meselesi olduğunu vurgulayarak; “*Sovyetler Birliği ile dostluk ciddi arzumuz. Barış konferansları sürerken Montreux'nün tadili konusu açıldı, yeni şartlara uygun olarak iyileştirilmesini takdir ediyoruz. Milletler arası konferansta görüşülmesini de iyi niyetle alıyoruz. Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarına riayet edildikçe Sovyetler Birliği ile ilişkilerin iyileşmesine engel olmamak lazım*”⁴⁵ ifadesini kullanmıştır. Ancak Türk tarafının iyi niyetli yaklaşımları bir sonuç vermeyecektir.

3.2.3.3. Potsdam Konferansı ve Boğazlar Meselesi

Almanya'nın yenilgisinden sonra savaş sonrası düzeni konuşmak için yapılan Potsdam Konferansı'nda ele alınan önemli konulardan biri, Türk Boğazlarının durumudur. Montreux Sözleşmesi'nin Sovyet ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan

⁴³Mustafa Aydın, “7 Haziran 1945 Molotov-Sarper Görüşmesi”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1(1919-1980), 2003, s. 473.

⁴⁴FRUS, Vol. VII., 1946, s. 813- 817.

⁴⁵“TBMM'nin 8. Dönem 1. Yasama Yılı Açış Konuşmaları, 1 Kasım 1946”, *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*, C. II (1939-1960), s. 65-66.

her zaman serbestçe geçmesini sağlayacak şekilde değiştirilmesi yolundaki Sovyet isteği, 1944 yılının Ekim ayında Moskova'da Churchill'e, 1945 Şubatı'nda da Roosevelt'e açıklanmış ve her iki devlet adamının prensip itibariyle, desteğini kazanmıştı. Bu bakımdan Sovyet gemilerinin Boğazlardan geçişi konusunda Potsdamda geniş bir görüş ayrılığı ortaya çıkmadığı halde, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusuna yalnız Türkiye ile kendisini ilgilendiren iki taraflı bir sorun olarak bakması ve Boğazlarda deniz ve kara üsleri istemesi geniş tartışmalara yol açmıştı⁴⁶.

Potsdam Konferansı'nın ilk günlerinde yapılan bir tartışmada, İngiliz Başbakanı Churchill, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar meselesine yalnız kendisi ile Türkiye'yi ilgilendiren iki taraflı bir mesele olarak bakmasına itiraz etmiş, İngiltere'nin Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üs sahibi olmasına razı olamayacağı gibi, bu konuda Türkiye üzerine baskı yapamayacağını da belirtmiştir. Churchill'in bu görüşüne Truman da katılmıştır. Yapılan tartışmalar sırasında Truman, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak isteklerinin yalnızca bu iki devleti ilgilendiren, böyle olduğu için de ikisi arasında çözülmesi gereken bir sorun olduğunu ileri sürmüştür. Öte yandan Truman, Boğazlar meselesinin Birleşik Amerika'yı ve bütün dünyayı ilgilendirdiğini söyleyerek, Türk Boğazları için düzenlenecek yeni rejime Amerika Birleşik Devletleri'nin de katılması gerektiğini ifade etmiştir. Başkan Truman, savaş sonrası dünyada bütün uluslararası su yollarından geçiş serbestliği ilkesini savunmuştur. Fakat Stalin, Truman'ın milletlerarası su yolları konusundaki teklifine katılmakla beraber, Türk Boğazlarının özel bir durumu olduğunu söyleyerek, Boğazların durumunun ayrı mesele olarak ele alınması için ısrar etmiştir.

Stalin'in bu ısrarı karşısında Amerikan ve İngiliz yöneticileri Boğazlardan serbest geçişi üç büyük devletle diğer ilgili devletlerin teminatı altına koymayı önermişlerdir. ABD ile İngiltere'ye göre, böyle bir teminat kabul edilirse, Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üs istemesine lüzum kalmayacaktı. Fakat Sovyet yöneticileri, bu teklifi de kabule yanaşmamışlardır.

Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üs istemek hususunda ısrar etmesi üzerine tarafların görüşlerini birleştirmek mümkün olmamış ve her üç devletin Boğazlar konusundaki görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmelerine karar verilmiştir. Bu kararın Rusça metni İngilizce metninden biraz değişiktir. İngilizce metne göre, her üç devletin Boğazlar konusundaki görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmeleri gerektiği ifade

⁴⁶Sovyet Rusya, 1939'dan beri istediği Boğazların statüsünün değiştirilmesi konusunu Potsdam Konferansı'nda da dile getirmiştir. Bkz. Ek 3.5.

edilirken, Sovyetler Birliği, Rusça metinde, Boğazlar meselesinin üç devletin her biri ile Türk Hükümeti arasında ayrı ayrı yapılacak görüşmelere konu teşkil etmesi gerektiğini ifade ettiğini ileri sürmüştür. Bu ayrılık, sonradan, Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya arasında anlaşmazlık çıkmasına yol açacaktır.

Potsdam'da Boğazlar konusunda yapılan görüşmeler, kesin bir sonuca bağlanamamış, bununla beraber, bu görüşmeler sonunda, özellikle iki nokta belirli bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bunların birincisi, Birleşik Amerika ve İngiltere'nin Montreux rejiminin değişmesine karşı olmadıkları ve Washington'un Boğazların yeni rejimi konusu üzerinde söz sahibi olmak istediğidir. Esasen, Türkiye de, Boğazların, ulusal egemenliğini ve bağımsızlığını zedelememek şartıyla yeni bir rejime tabi kılınmasını kabul etmişti.

Potsdam'da ortaya çıkan ikinci önemli nokta; Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istekleri karşısında Birleşik Amerika'nın tutumudur. Sovyetlerin istekleri karşısında, Washington bu konunun yalnızca Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni ilgilendirdiğini ve bu bakımdan bu iki devlet arasında çözüme bağlanması gerektiğini ileri sürmüştür.

Sovyetlerin isteklerine ılımlı yaklaşımlarına rağmen, ABD diplomatları, Sovyetler Birliği'nin hiçbir devleti umursamaz tavırları karşısında bu devlete karşı önlem alma ihtiyacı hissetmeye başlamış, Türkiye ise bu desteğe sahip olmak için, menfaatlerine ters düşen isteklerde bulunsa bile ABD ile ilişkilerini bozmamaya özen göstermiştir.

3.2.3.4. Birinci Sovyet Notası (7 Ağustos 1946)

Potsdam Konferansı'nın sonra ermesinden sonra Sovyet Rusya, Potsdam kararlarının yanında, Montrö Sözleşmesi'nin *"İmzacı devletlerden herhangi birisi anlaşma üzerinde değişiklik isterse her beşinci yılın başlangıcında tekliflerini iletme hakkına sahiptir"* maddesine dayanarak, Boğazlar konusundaki görüşlerini, 7 Ağustos 1946'da Türk hükümetine bir nota ile bildirdi. Savaş sırasında meydana gelen olayların, Montrö Sözleşmesi ile kurulan rejimin Karadeniz devletlerinin güvenliğini korumaya yeterli olmadığını gösterdiği belirtildi. Bu notada, Türk hükümetinin İkinci Dünya Savaşı sırasında, 9 Temmuz 1941'de Seafalke adlı Alman sahil muhafaza gemisinin, 9 Temmuz 1941'de Tarvisio adlı İtalyan gemisinin, Haziran 1944'te Ems tipi 8, Kriegtransport tipi 5 Alman savaş gemisinin Boğazlardan geçmesine göz yumduğu notaya eklendi. Tüm bu iddialardan başka Sovyet notasında şu öneriler vardı:

1. Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.
2. Karadeniz’de sahili olan devletlerin harp gemilerine her zaman geçiş serbestliği tanınmalıdır.
3. Karadeniz’de sahili bulunmayan devletlere ait harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi hususi surette derpiş edilen haller müstesna memnudur.
4. Boğazlar rejiminin tesisi, Türkiye’nin ve Karadeniz’e sahili bulunan devletlerin yetkisinde olmalıdır.
5. Boğazlardan ticari seyrüsefer serbestliğini ve Boğazların güvenliğini sağlama bakımından en fazla ilgili ve bunu uygulamaya muktedir olmaları sıfatıyla, Türkiye ve Sovyetler Birliği, Boğazların savunmasını ortak araçlarla temin etmelidirler⁴⁷.

Sovyetler Birliği notanın birer örneğini İngiltere ve ABD’ye de gönderdi. Türkiye, Sovyet notasını 22 Ağustos 1946 tarihli nota ile yanıtladı. Aradan iki hafta süre geçmesinin nedeni ise Türkiye’nin ABD cevabi notasını beklemesindendi. ABD, 19 Ağustos 1946 tarihinde Sovyet notasına cevap verdi. Sovyet notasının ilk üç noktasına itirazda bulunulmuyor, 4. ve 5. Önerilere karşı; *“Boğazlar rejimi sadece Karadeniz devletlerini değil, ABD dâhil tüm ülkeleri ilgilendiren bir sorundur. Türkiye Boğazların savunmasında başlıca sorumlu kalmayı sürdürmelidir. Bir saldırı durumunda BM Güvenlik Konseyi harekete geçer”* denilmektedir.

Türkiye, ABD’nin Sovyet notasını cevaplamasının ardından, öncelikle Sovyetlerin kimi savaş gemilerinin savaş sırasında Montreux Sözleşmesi’ne aykırı olarak geçirildiği şeklindeki suçlamalara yanıt veriyor, bu iddiaları reddediyordu. Türkiye, dengeli bir belge olan Montreux Sözleşmesi’nin ortadan kaldırılması için bir neden görmediğini söylüyordu. İlmli bir üslupla hazırlanmış olan nota, Boğazlar üzerinde yetkili devlet tartışması ile ilgili olarak, öteki devletlerle birlikte yapılmış bir sözleşmenin yürürlükten kaldırılmasının, öteki devletlerin çıkarlarına zarar vermesi olasılığına işaret ediyordu. Türk hükümeti, Sovyet notasının 5. Maddesini kesin bir dille reddederek; Bu teklif, Türkiye’nin hiçbir biçimde feragat edemeyeceği egemenlik haklarına aykırıdır denilmişti⁴⁸.

Türkiye Hükümeti, Boğazların güvenliğini birlikte sağlama yolundaki Sovyet önerisini geri çevirdikten sonra, teklifin uluslararası bakımdan da çok ciddi itirazlara

⁴⁷ Akalın, *Soğuk Savaş ABD ...*, s. 198-199.

⁴⁸ Akalın, *Soğuk Savaş...*, s. 200.

maruz kalacağını düşünmüş, uluslararası toplumun desteğini de aramıştır⁴⁹. Türkiye'nin Sovyet taleplerini geri çevirmesine rağmen, notada kullandığı üslubun gayet yumuşak olmasından çıkarabileceğimiz iki sonuç vardır; birincisi Türkiye'nin hâla ABD desteğini sağlayamamış olması, ikincisi ise Sovyetler Birliği ile diyalog kurabilme arzusudur.

3.2.3.5. İkinci Sovyet Notası (24 Eylül 1946)

Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya gönderdiği yanıtta sonra 24 Eylül 1946'da Sovyet hükümeti ikinci bir nota verdi. Bu notada Sovyet tarafı eski görüşlerini yineledikten sonra, özellikle Türkiye'nin reddettiği 4. ve 5. Maddeler üzerinde duruyordu. Sovyet notası, 4. Madde ile Karadeniz'in "kapalı deniz" olduğu iddiasına dayanarak, Sovyet Rusya ve öteki Karadeniz ülkelerinin durumlarını dikkate almasını Türkiye'ye telkin ediyordu.

Boğazların güvenliğinin ortaklaşa savunulmasına ilişkin 5. Madde konusunda ise Moskova, "*Sovyetler Birliği'nin Boğazların savunmasına doğrudan katılması gereğinin ülkenin yaşamsal çıkarlarından kaynaklandığını unutmamak gerekir*" uyarısında bulundu. Türkiye'nin dostlukla ilgili sözlerine karşı, "*Sovyetler Birliği'nin güvenliğinin ayrılmaz bir parçası olan bu önemli sorunu Sovyet hükümeti ile birlikte incelemeyi reddederken, bir yandan da Sovyetler Birliği ile dostluk kurulmasını savunmak, çelişkiye düşmektir*"⁵⁰ deniliyordu. Sovyet Rusya, toplanması düşünülen konferanstan önce iki hükümet arasında müzakereler yapılması önerisini de ortaya getiriyordu. İngiltere ve ABD bu notaya, 9 Ekim 1946 tarihinde cevap verdiler. ABD, Boğazlar sorununun çok taraflı görüşmeler yoluyla çözülmesinde ısrar ediyor, Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik yapmak üzere toplanacak bir konferansa katılacağını belirtiyor, Boğazlara yapılacak bir saldırıyı BM Güvenlik Konseyi'ne götüreceğini duyuruyordu.

Yeni Sovyet notası sonrasında Türkiye'nin tutumunun ne olacağı merak edilen bir konuydu. Daily Telegraph Gazetesi muhabiri Christopher Buckley'i kabul eden Başbakan Recep Peker, Boğazlar meselesi ile ilgili son gelişmeler üzerine önemli açıklamalarda bulundu. Buckley'in Başbakanla yaptığı bu mülakat, 18 Ekim'de yayınlandı. Mülakatta, İngiliz ve Amerikan hükümetleri tarafından yapılan son teşebbüsleri tatminkâr bulduğunu ifade eden Başbakan, Postdam'da görüldüğü gibi

⁴⁹Akalın, *Soğuk Savaş...*, s. 201.

⁵⁰Akalın, *Soğuk Savaş...*, s. 202.

Montreux Sözleşmesi'nin tadili ile ilgili yapılacak doğrudan görüşmelerin, ancak bir konferans için hazırlayıcı mahiyet taşıdığı sürece ve ilgili tarafların her biri arasında cereyan etmesi şartıyla faydalı olabileceğini ifade etti. Başbakan, Türk Hükümeti'nin her zaman bu fikirde olduğunu, oysa 7 Ağustos'ta verilen Sovyet notasının Montreux ruhuna ve Türk hükümrânlığına aykırı olduğunu belirtti. Başbakan, Sovyet isteklerinin dördüncüsünün Türkiye tarafından kabul edilemeyeceğini, zira bu isteğin müzakereleri sadece Karadeniz devletlerine bırakarak, Türkiye ve Rusya'nın iki taraflı görüşmelerde karşı karşıya kalmaları sonucunu doğuracağını ifade etti. Yine Sovyetlerin beşinci talebinin de kabul edilemez olduğunu, Boğazların birlikte savunulmasının istenmek suretiyle Türk hükümrânlığına tecavüz edildiğini söyledi. Başbakan Peker, Türk Hükümeti'nin dış siyaseti ile ilgili beş ilkesini de şu cümlelerle açıkladı;

“1-Türk milletinin hükümrânlık haklarını ve Türk vatanının bütünlüğünü korumak

2-Türkiye'nin müttefik ve dostlarına güven ve sadakat. (Başbakan İngiltere ve Amerika'yı Kastediyordu)

3-Birleşmiş Milletler Kurulu'na karşı samimi bağlılık

4-Bu esaslar dâhilinde, bütün komşuları ile samimi dostluk münasebetlerinin idamesi, bilhassa büyük komşumuz Sovyet Rusya ile milli kurtuluş savaşımız sırasında kurulan ve iki büyük dünya harbi arasında gelenek teşkil eden samimi dostluk ve karşılıklı emniyet havasını yeniden kurmak

5-Dünyanın her tarafı ile normal ve karşılıklı ticari münasebetlerin yeniden tesisi”⁵¹

Başbakanın mülakatının yayınlandığı 18 Ekim günü, Sovyetlerin 24 Eylül tarihli notasına cevaben, ikinci Türk notası verildi. Notanın metni, Sovyetlerin tüm iddialarına ayrıntılı ve açıklayıcı cevaplar verildiği için oldukça uzundu. Notada Sovyet iddialarına karşılık, Türk Hükümeti'nin, İkinci Dünya Savaşı esnasında Montreux Sözleşmesi'nin mükemmel şekilde tatbik edilmesini sağlamak için iyi niyet ve dürüstlikle gayret sarf eylediği ve bunu icabında bir hakem heyeti önünde ispata hazır olduğu bildirildi. Bu şekilde karşılıklı nota teatisinden bir sonuç alınamayacağı açıkça belirtilerek, bu tartışma şekline bir son verilmesi istendi. Notada, Sovyetlerin şikâyetlerine neden olan bazı küçük çaplı mihver gemilerinin, hileli yollarla Boğazlardan geçmesinin, Montreux Sözleşmesi'nin 2 numaralı ekindeki eksikliklerden kaynaklandığı, bu nedenle

⁵¹Cumhuriyet, 19 Ekim 1946, s. 1.

hâlihazırdaki şartlar ve teknik hatalar hesaba katılarak, 2 numaralı ekin tadil edilmesi gerektiği dile getirildi. Notada, sözleşmedeki Milletler Cemiyeti'nin rolüne ve müdahalesine dair hükümlerin yerlerini, dünya barışını koruma görevini üstlenmiş olan Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın koyduğu usullere bırakması, Japonya'nın akit devletler arasından çıkarılması, Amerika'nın akit devletler arasında yer alması gibi, Türkiye'nin Montreux Sözleşmesi'nde öngördüğü değişiklikler tekrar ifade edildi⁵².

Türkiye'nin bu güçlü duruşunun, daha sonra Truman Doktrinini'nin açıklanmasında etken olduğu göz ardı edilemez. Ahmet Emin Yalman ret cevabıyla Türklerin bir anda çok büyük itibar kazandığını vurgulamış, Metin Toker, cevabın, Truman Doktrini'nin temel taşını teşkil ettiğini belirtmiştir⁵³.

İsmet İnönü bu konudaki görüşlerini; “ *Boğazları beraber savunacaktık. Yani Rus kuvvetleri gelip Boğazlara yerleşeceklerdi. Sonra, ortak savunmanın icabı diye bizden her şeyi isteyeceklerdi. Doğu Avrupa'nın ele geçirdikleri ülkelerinde hangi statüye sahipseler bizde de o statüde bulunacaklardı. Kararımı derhal verdim: Cevabımız hayır olacaktı. Bu kararımı verirken kendimizden başka hiç kimseye güvenmiyordum. Fakat Anglosaksonların da Rusya'nın, Akdeniz kapısını tutmasını istemeyeceklerini biliyordum*”⁵⁴ şeklinde açıklamıştır.

Türkiye cevabi notasında, Türkiye ve Sovyet Rusya arasında yapılan karşılıklı nota gönderilmesinin iki tarafa da yarar sağlamayacağını, tarafların görüşlerini açıklamış olduklarını, yazışmanın sürmesinde bir yarar görmediğini belirtmesi üzerine, Sovyetler Birliği bu notaya cevap vermedi ve konferans toplanmasını da talep etmedi. Böylelikle nota krizi kapanmış oldu.

3.2.4. Sovyetlerin Toprak Talebi Meselesi

Sovyet Rusya'nın güney siyaseti için Türkiye'ye karşı başlattığı sınır harbi sadece Boğazlarda üst isteği ile kalmamış, gerek Türkiye üzerinde baskı kurmak ve gerekse Boğazlar üzerindeki isteklerini perdeleyebilmek için, Türkiye'nin doğu bölgesinden toprak talebinde de bulunmuştur. 7 Haziran 1945'te Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile görüşen Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov'un görüşmeye konu olan isteklerinden biri de Doğu illerinden toprak talebinde bulunmasıdır. Burada

⁵²Erden, “II. Dünya Savaşı s. 266.

⁵³Metin Toker, “Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973”, C. I, *Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara-1998, s. 139.

⁵⁴Toker, “Demokrasimizin..., s. 138.

altının çizilmesi gereken konu; toprak talebi, Boğazlar meselesinde olduğu gibi resmi bir isteğe dönüşmemiştir. Bu talep ikili görüşmelerde sözlü olarak iletilmiştir.

Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak isteği aslında bu konudaki ilk talebi değildi. 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, bu antlaşmanın uygulanmasına ancak kuvvetle karşı konulabileceğini anlayan Mustafa Kemal Paşa, bu kuvveti sağlamak ve bir dostluk anlaşması imzalayarak Sovyet Rusya'dan yardım almak için, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyeti Moskova'ya gönderdi. Söz konusu dostluk anlaşmasının esasları hazırlanmış ancak Bekir Sami Bey bu anlaşmayı imzalamamıştı. Çünkü Sovyetler Bitlis, Van ve Muş illerinin Ermenistan'a terk edilmesini istemişlerdi⁵⁵. Gümrü Antlaşması'nın imzalanmasından sonra bu mesele kapanabilmişti. Sovyet Rusya, Soğuk Savaş'ın başlarında eline geçen fırsatı kullanarak bu isteğini tekrar gündeme getirdi.

Almanya'ya karşı kazanılan zaferin etkisi altındaki Sovyet yönetimi, istediği bu bölgeleri alacağına kesin gözüyle bakmış, koparmak istedikleri toprağın sınırlarını belirleyerek bu alanın Ermenistan ve Gürcistan arasında paylaştırılması karara bağlanmıştı. Sovyet yönetimi, istediği toprakları alacağından o kadar emindi ki, Komünist Parti'nin yerel komitelerini oluşturmuşlar ve yöneticilerini bile belirlemişlerdir. Sovyet planlarının gerçekleşmesi durumunda Ermenistan'ın yüzölçümü %80, Gürcistan'ın yüzölçümü ise % 8 oranında artacaktı⁵⁶.

Gürcistan Bilimler Akademisi'nden iki Profesör, Türkiye üzerindeki toprak isteklerini dile getiren bir makale yayınlamışlardı. 14 Aralık 1945 tarihinde Tiflis'te yayınlanan Komünist ve 20 Aralık'ta da Pravda ve Izvestia gazetelerinde yayınlanan makale, “*Gürcistan'dan Zapt edilmiş topraklar Geri Verilmelidir*” başlığına sahipti. Bridzneşvili ve Canayşa adlı profesörler, Gürcü sınırlarının 2500 yıl önce Van Gölü'nden Karadeniz'e kadar uzandığını öne sürmüşlerdir. Böylece Türkiye'ye ait olan Kars, Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon ve Giresun üzerinde hak iddia ediyorlardı⁵⁷.

Söz konusu makalede; “*Tarihte Gürcü Devleti'nin hudutları güneydoğuda Van Gölünün batı köşesinden başlayarak, Erzincan'a kadar ve Erzincan'dan Trabzon'un batısında denize kadar devam ederdi. Bugünkü Lazlar müslümanlaştırılmış Gürcülerdir. Türkler, Gürcülerden zapt ettikleri topraklarda asırlarca Gürcülere*

⁵⁵Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Temel Yay., İstanbul-2017, s. 61.

⁵⁶Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk...*, s. 8-9. Sovyetlerin planladığı harita için bkz. Ek 3.6.

⁵⁷*Vatan*, 21 Aralık 1945, s. 1.

zulmettiler. Şehirlerin ve köylerin adlarını değiştirdiler. Tarihi abideleri yıktılar. Halkın adlarını ve soyadlarını değiştirdiler. Buna binaen, Gürcü milleti kendisine ait olan toprakların kendisine verilmesini ve tarihi haksızlığın tamir olunmasını talep etmektedir. Gürcü halkı hiçbir zaman vazgeçemediği ve vazgeçemeyeceği topraklarını geri almak zorundadır. Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Giresun ve Trabzon bölgelerini içine almak üzere, Doğu Lazistan'ı, yani Gürcistan'dan koparılmış toprakların bir bölümünü kastediyoruz.”⁵⁸ gibi ifadeleri vardı.

Sovyet yönetimi neden Türkiye'ye karşı toprak iddialarını Ermenistan ve Gürcistan aracılığıyla ileri sürmek istiyordu? Burada Sovyetlerin iki amacı vardı. Birincisi; uluslararası arenada saldırgan ve yayılmacı Rus imajını önlemek ve bu maksatla Gürcüleri maşa olarak kullanmak, diğer amacı; yurtdışında yaşayan Ermenilerin sempatisini kazanmak, onları kendi ilgi alanına dahil etmek, aynı zamanda Ermeni diaspora örgütlerini Moskova'nın çıkarları doğrultusunda kullanmaktı. Moskova ayrıca, Ermenileri savunan devletlerin ve tanınmış politikacıların desteğini alarak toprak talepleri konusunda uluslararası destek kazanmak istiyordu.

Sovyetlerin toprak talebi İngiliz basınında da yer bulmuştu. Time Dergisi'nde “Rusya ve Türkiye” başlığını taşıyan makalede Gürcü iddiaları şöyle yorumlanmıştı: “İki Gürcü profesör tarafından Türkiye'den toprak talebi yönünde açıklamalar yayınlanmış, Sovyet Rusya tarafından resmi bir talep olmasa da, Rus basınında geniş yer bulan bu gelişme, Sovyet yönetimi tarafından tepki görmediğine göre tasvip ediliyor imajı kazanmıştır.”⁵⁹

Bu yorumdaki tespiti, Molotov ile Büyükelçi Selim Sarper arasındaki diyalog da desteklemektedir. 1921 Antlaşması ile Ermenistan ve Gürcistan'ın uğradığı zararlardan bahseden Molotov, bu zararın giderilmesini talep etmiş, bir süre sonra da Gürcü profesörler konuyu gündeme getirmiştir. 18 Haziran tarihli Sarper-Molotov görüşmesinde yaşanan diyalog şöyle gelişmişti;

“Sarper: Sayın Molotov görüşmenin müttefik olarak yürütülmesine hazır mı?”

Molotov: Sadece şu şartla ki, anlaşmanın temelini toprak sorunu ve Boğazlar sorunu dahil tüm uyuşmazlıkların düzenlenmesi oluştursun.

Sarper: Toprak sorunu Türkiye için büyük öneme haizdir.

⁵⁸Erel Tellal, “1945-1960 SSCB'yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1(1919-1980), 2003, s.503-504.

⁵⁹BCA, 30.1.0.0/101.623..3.

Molotov: Sovyet hükümeti için de gündeme getirdiği konular büyük öneme haizdir.

Sarper: Türkiye küçük ülkedir. Doğuda, batıda ve güneyde çok şey kaybetmiştir. Buna göre de onun verebileceği çok az şey vardır.

Molotov: Sovyetler Birliği büyük devlettir. Fakat Ermenistan ve Gürcistan küçük cumhuriyetlerdir ve onlar hukuken kendilerine ait olanların, örneğin Kars ve Ardahan illerinin iade edilmesini istiyorlar.

Sarper: Sovyet tarafı Çarizmin adaletsizliğini düzeltmek için Türkiye'ye verilmiş olanları geri istiyor.

*Molotov: Sovyet tarafı bir zamanlar var olmuş adaletsizliğin devam etmesini kabullenemez.”*⁶⁰ Diyalogda görüldüğü üzere, görüşme diplomatik bir söz düellosu şeklinde geçmiştir. Görüşmeden anlaşıldığı üzere, Sovyetler bu talepleri uzun süredir planlamışlar ve vazgeçmek gibi bir niyetleri de yoktur. Doğu Anadolu'nun Ermenistan'a bırakılmasına dair görüşlerin Pravda gazetesinde yer almaya devam etmesi de, Sovyet Hükümeti'nin bu konuyu gündemde tutma kararlılığını ortaya koymuştur. Faik Ahmet Barutçu'ya göre Ruslar, arazi meselesini asıl hedefleri olan Boğazlar konusunu fazla yaymak istemedikleri için çıkarmışlardır⁶¹.

Feridun Cemal Erkin ise, Gürcü profesörlerinin iddialarının yanlışlığını nüfus oranlaması yaparak ispatlamak istemiştir. 1918 yılında yapılan halk oylaması, Gürcü profesörlerinin belirtmiş olduğu tüm bölgeleri kapsamamaktadır. Ancak sonuç olarak bakıldığında, Birinci Dünya Savaşı'nda bölgede yaşayan halkın Osmanlı yönetimi altında kalmayı tercih ettiği görülmektedir. Asıl ilginç olan, gayrimüslimlerin de büyük bir oranla Osmanlı yönetimini tercih etmiş olmasıdır⁶².

Tablo 2. 1918 Yılı Halk Oylaması Sonuçları⁶³

ŞEHİRLER	MÜSLÜMAN NÜFUS	GAYRİMÜSLİM NÜFUS	OSMANLI YÖNETİMİNİ İSTEYENLER	BOLŞEVİK YÖNETİMİNİ İSTEYENLER
ARDAHAN	68.873	15.007	22.602	52
OLTU	18.206	1.808	5.279	----
KARS	65.248	1.625	19.446	19

⁶⁰Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk...*, s. 161-162.

⁶¹Faik Ahmet Barutçu, *Milli Mücadeleden Demokrasiye*, C. 2, 21.Yüzyıl Yay., Ankara-2001, s. 749-750.

⁶²Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara-1968, Nakleden; Şen, “Stalin Döneminde...”, s. 176.

⁶³Şen, “Stalin Döneminde...”, s. 177.

KAGIZMAN	28.372	1.197	8.198	140
ARTVIN	35.992	2.194	10.831	11

Sovyet Rusya'nın toprak talebi Türkiye'de sert tepkilere yol açmıştır. Kars Görüşmelerine Türkiye Baş Murahhası olarak katılmış olan Kazım Karabekir, Mecliste yaptığı konuşmada;

“...Türk-Rus düşmanlıkları Çarlık ve Osmanlı devirlerine aittir. Kars denen yer kimlerindir? Bu asırlarca Türk halkıyla meskûn olan ve kısa bir zaman için Çarlık idaresine tazminat karşılığı olarak verilen bir Türk ülkesidir... Biz oraları Ruslardan değil Ermenilerden aldık... Kars Yaylasına hâkim olmak demek Anadolu'yu istila için pusuda yatmak demektir. Keza Kars Yaylasına hâkimiyet, Dicle ve Fırat boyunca Akdeniz ve Basra Körfezine inen yolların tepesine hâkim olmak demektir”⁶⁴ diyerek, toprak talebinde bulunmanın altında yatan asıl sebebin Akdeniz'e inmek olduğunu vurgulamıştır.

Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak talep etmesini değerlendiren birçok Rus bilim adamı gibi N. İ. Yegorova da, SSCB'nin Türkiye'ye karşı toprak taleplerinin gerçek taleplerden ziyade şantaj ve siyasi baskı niteliği taşıdığını düşünüyor. Molotov-Sarper görüşmesi sırasında SSCB'ye askeri üs verilmesi konusunu Sovyet liderleri yeni boğazlar rejiminin önemli maddesi olarak görüyorlardı. Hava kuvvetlerinin gelişmesiyle ilgili Boğazların öneminin azaldığı bir dönemde, Sovyetler Birliği'nin güvenlik gerekçesi ile bu istekleri üzerinde ısrar etmesinin altında yatan gerçek neden farklıydı. Karadeniz havzasının en büyük devletinin gerçek amacı, bu yolla Yakın Doğu'da, Akdeniz'de ve Balkanlarda güçlenmekti⁶⁵.

3.3. Türkiye'nin Güvenlik Arayışı ve ABD

Türkiye'nin ikinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası arenada yalnız kalması, Sovyet baskı ve tehditlerini daha fazla hissetmesine sebep olmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin güvenli bir liman bulması zorunluluktu. 1943 yılında İnönü ve Roosevelt bir araya geldiklerinde, İnönü'nün “bizi bırakmayınız” şeklindeki talebine Roosevelt, “hayır asla” diyerek cevap vermişti. Türkiye'nin, tarihinde hiç sorun yaşamadığı ve

⁶⁴Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk...*, s. 160.

⁶⁵N. И. Егорова, “Источники советско-американского соперничества в Иране и Турции, 1944-1945 годы” Американский ежегодник, Москва-1997, с. 23-24.

emperyalist amaçları olmadığına inandığı ABD ile hareket edebileceği düşüncesi yerleşmişti.

1946'nın ilk ayları, iki ülke ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak tarihe geçti. Yunanistan'da komünistlerin ve İran'da bağımsızlık yanlısı siyasetin güç kazanması üzerine ABD, Soğuk Savaş pozisyonu almaya başladı ve Türkiye politikası da bundan doğrudan etkilendi. Bu çerçevede, 11 Kasım 1944'te ölen Türkiye Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini getirme gerekçesiyle, 1946 Nisan'ında Türkiye'ye gönderilen Missouri savaş gemisi İstanbul'da demirledi. Gemi, özellikle dönemin basınında abartılı sevinç gösterileriyle karşılandı. Birkaç ay sonra, 7 Mayıs 1946'da, ABD ile Türkiye arasında imzalanan Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'ndan doğan borçlar silindi. 1947'de Türkiye, Truman Doktrini çerçevesinde ABD yardımı almaya başladığında “*kızıl tehlike*” efsanesi, Türkiye'yi olduğu gibi ABD iç kamuoyunu da teslim almış bulunuyordu⁶⁶.

Kuzeydeki güçlü komşusu ile uzun mesafeli bir sınırı olan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Sovyet Rusya ile başa çıkması zor bir durumdu. Sovyet yöneticilerin Boğazları sürekli gündemde tutmaları ve toprak talep etmeleri durumun ciddi olduğunu göstermekteydi. Sovyet askeri ve ideolojik etkisinin Ortadoğu'ya ilerleyeceği yolun üzerindeki Türkiye, ABD'li politikacılar tarafından 1946 yılında “*şişenin ağzındaki tıpa*” olarak görülüyordu⁶⁷.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayarak, günümüze kadar uzanan süreçte, Türkiye-ABD ilişkileri, Türkiye'nin iç ve dış politikasını şekillendiren önemli argümanlardan biridir. İlişkilerin içeriği dönemsel olarak farklılaşmıştır. İleride ilişkilerin değişkenlerini daha kolay anlayabilmemiz için Türkiye-ABD ilişkilerine temel oluşturacak gelişmeleri ele alacağız.

1945 sonrasında, Sovyet tehdidi karşısında, tarafsız dış politika anlayışını Batı'ya yakınlaşma ve bağlanma şeklinde değiştiren Türkiye, Atatürk dönemi dış politika anlayışından uzaklaşmıştır. Türkiye'nin değişen bu dış politikası, kamuoyunda eleştirilere neden olmuştur. Sovyet taleplerine karşı yardım almak amacı ile ABD'ye yaklaşan Türkiye'nin, bu devletin ellerine teslim edildiği iddiaları öne çıkmıştır.

⁶⁶Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 73.

⁶⁷Güler, II. Dünya Harbi..., s. 209-224.

3.3.1. ABD Açısından Türkiye'nin Önemi

Süper güç olabilmenin en önemli şartı enerji kaynakları bölgelerini ve bu bölgelere giden yolları denetim altında tutabilmektir. Birinci ve İkinci Dünya savaşlarında stratejik önem üstlenen Türkiye coğrafyası, Soğuk Savaş sürecinde de Ortadoğu ve Türkiye arasında tampon bölge olarak değerliydi. Türkiye'nin ABD tarafından desteklenmesi, SSCB'nin isteklerine karşı bir cevap niteliğinde olacaktır. Ataöv; ABD'nin Türkiye'ye yardım etmekteki en önemli amacının, SSCB'yi çevrelemek istenmesinden kaynaklı olduğunu belirtir⁶⁸.

Amerikan dış politikasının Türkiye'yi nasıl algıladığını, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanıp, Başkan Harry Truman'a sunulan, 25 Haziran 1945 tarihli belge şu şekilde özetliyor: “*Amiral Bristol döneminden günümüze kadar Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler şu ilkeler çerçevesinde barışçıl ve dostane bir biçimde sürmüştür; İnsanların özgürce istedikleri siyasal, ekonomik ve toplumsal sistemleri seçmeleri. Ticarete fırsat eşitliği. Basının haber alma ve verme özgürlüğü. Amerikan eğitim kurumlarının faaliyetlerinin devam etmesi. Amerikan vatandaşlarının haklarının korunması.*”⁶⁹

ABD'nin Türkiye'ye yaklaşımının bir özeti olan bu beş ilke, aslında Amerika'nın savaş sonrasındaki yedi stratejisiyle uyumaktadır. İlk üç ilke liberalizmin temel söylemleridir. Son iki ilke ise, ABD'nin Türkiye üzerindeki nüfuzunu devam ettirme ve güçlendirme arzusunu yansıtmaktadır⁷⁰. Aslında bu ilkeler, savaş sonrası Amerikan dış politikasının temel amaçlarının Türkiye ile ilişkilere yansımalarıdır. Amerikan yöneticilerini Türkiye ile ittifak ilişkileri kurmaya iten başlıca neden ise, ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarları ve SSCB'yi çevreleme politikası açısından Türkiye'nin taşıdığı stratejik önemdi.

ABD'nin Yakın Doğu politikasındaki değişimin, Sovyet Rusya'nın kuşatılması dışındaki diğer önemli nedenini dönemin ABD Başkanı Truman şu şekilde dile getirmiştir : “*Yakın ve Ortadoğu'ya bir göz attığımızda buranın çok kritik bir bölge olduğunu görüyoruz. Bu bölgede zengin doğal kaynaklar bulunmaktadır. En hareketli*

⁶⁸Türkaya Ataöv, *Amerika NATO ve Türkiye*, İleri Yay., İstanbul-2006, s. 20.

⁶⁹Armaoğlu, *Belgelerle Türk ...*, s. 134.

⁷⁰Nasuh Uslu, “1947’den Günümüze Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi”, *Avrasya Dosyası*, s. 204

kara, deniz ve hava yolları bu bölgeden geçmektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı bu bölge büyük ekonomik ve stratejik öneme sahiptir.”⁷¹

ABD’nin, kendi kıtasından çıkarak dünya siyasetinde etkin olması ve Sovyet Rusya’ya karşı koyması, dönemin Türk idarecileri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Dönemin Başbakanı Recep Peker bu memnuniyeti, bir Amerikan yetkilisi ile yaptığı görüşmede şu şekilde belirtmiştir: *“Amerika’nın infiratçılık siyasetinden ayrılarak dünya işleri ile yakından ilgilenip nazım rolü oynamaya başlaması, insanlık ve dünya için büyük ve ferahlatıcı bir hayır işarettir.... Bu politikadan memnunluk duyan memleketlerin başında da Türkiye gelmektedir.”⁷²*

Türkiye, jeo-staratejik önemi sebebiyle hem Sovyetlere karşı bariyer ülke olabilecek konumda olması, hem de ABD’nin Ortadoğu bölgesine açılımını kolaylaştıracak konumda olması, bölgedeki çıkarları için iyi bir üs olma gibi özelliklerinden dolayı, ABD tarafından müttefik olarak kabul edilmekte ve ilişkilerin geliştirilmesi istenmektedir.

Türkiye’nin ABD açısından diğer bir önemi, ABD’nin Sovyetler Birliği’ni çevrelemek için uyguladığı Kenar Kuşak projesidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerikan dış politikalarının mimarı olarak kabul edilen Nicholas J. Spykman tarafından oluşturulan Rimland Teorisi, Kennan’ın önerdiği Çevreleme Stratejisi ile örtüşüyordu. 1944 yılında yayınlanan, Barışın Coğrafyası (The Geography of the Peace) adlı eserinde Spykman, Mackinder’in Kara Hakimiyeti Teorisi (Heartland) ile aynı coğrafi değerlendirmeleri kullanmış, ancak Mackinder’in Heartland’ı çevreleyen iç kenar hilal bölgesinin önemini küçümsediğini ileri sürmüş ve Avrasya’nın asıl güç potansiyeli Heartland’da değil, bunu çevreleyen ülkeler kuşağında, yani Kenar Kuşak (Rimland)’tadır görüşünü savunmuştur⁷³.

Rimland Kuşağında yer alan ülkeler, Batı Avrupa’dan başlamakta Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin ve Kore’yi içine almaktadır⁷⁴. Türkiye bu kuşak için zincirin önemli bir halkası olmasının yanında, Sovyetler için enerji bölgesinin anahtarı olması sebebiyle diğerlerine oranla daha da önem arz ediyordu.

Türkiye-ABD yaklaşmasında, Türkiye’nin sahip olduğu jeo-politik konum, önemli yer tutmuştur. ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından kongreye verilen bir raporda,

⁷¹Yavuz Güler, “II. Dünya Harbi Sonrası Türk–Amerikan İlişkileri (1945-1950)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2004, s. 210.

⁷²BCA, 0.30.1./ 11.65.5.

⁷³ Kenar Kuşak (Rimland) için bkz. Ek 2.3.

⁷⁴Mustafa Kocakenar, “Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler”, <http://www.tasam.org/>, Erişim tarihi: 19.10.2016, s. 8-9.

Türkiye'nin Rusya karşısında Arap memleketlerini ve bütün Doğu Akdeniz'i koruyan bir kale olduğu belirtilmiş ve şu ifadeler eklenmiştir; “Rusya’nın gittikçe artan tazyiki altında bulunan Türkiye, Rusya’nın nüfuz dairesi civarında olup da tecavüz tehlikesine koyabilmiş ender memleketlerden biridir. Türkiye’nin siyasetine hâkim olan en büyük unsur, memleketin istiklaline göz dikmiş olan Rus istila ve tecavüz emelleridir.”⁷⁵

SSCB’nin Batı Avrupa ülkelerine karşı bir saldırı başlatması durumunda güçlü kara birlikleri ile Batı Avrupa’yı işgalde zorluk yaşamayacağı ortadaydı. Böyle bir savaşta ABD’nin SSCB’ye karşı koyabilmesi için Türkiye ve Türkiye’deki üslere ihtiyacı vardı. Avrupa’nın güvenliği başta olmak üzere, SSCB’nin genişlemesini engellemek, küresel boyutta ABD çıkarlarını korumak için Türkiye’nin müttefikliği ABD için zorunluluktaki.

3.3.2. Türkiye’nin ABD’ye Bakışı ve Türkiye ABD Yakınlaşması

Genel olarak bakıldığında, Türkiye’nin üç temel nedenle ABD’yle ittifak kurduğu söylenebilir: Güvenliğini korumak, askerî ve ekonomik yardım elde etmek ve Batı tipi devlet yapısını güçlendirmek. Türkiye’nin ABD ile ittifak kurmaya çalışmasının sebebini San Francisco Konferansı’nın siyasi sonucunda arayabiliriz: Bu Konferans ile İngiltere’nin yalnız başına bir savaşı kazanamayacağı anlaşılmıştır. Müstakbel harpleri, sanayi kudreti en yüksek devletler kazanacaktır. Bu devletlerin en büyüğü ve kudretlisinin de şimdi ve uzun vadede Amerika olduğu meydandadır. Bu takdirde Türkiye’nin de işbirliği bakımından emniyetini, esasen kendisi himmete muhtaç olan İngiltere’ye değil, doğrudan Amerika’ya bağlaması icap etmektedir⁷⁶.

Öncelikle ABD’ye ilişkin genel kanaatin, Avrupalı güçlere ilişkin kanaatten farklı olduğu vurgulanmalıdır. Avrupa’daki çıkar çatışmalarından kendisini izole etmeye çalışan ABD, bu siyasetine yön veren Monroe Doktrini’ne İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar büyük oranda bağlı kaldı. ABD’nin Avrupa işlerine karışmama doktrinini daha önce Birinci Dünya Savaşı’na katılarak ve Wilson İlkelerini ilan ederek kısmen deldiği öne sürülebilirse de, ABD’nin özellikle 19. Yüzyıl boyunca yakın coğrafyasına yoğunlaşması, Türkiye’de ABD’nin diğer Batı devletlerinden farklı olarak “emperyalist” bir ülke olmadığı kanısını uyandırmıştı, Öte yandan, Kapitalizmin

⁷⁵Akşam, 5 Mart 1948, s. 1.

⁷⁶Kadir Kasalak, “San Francisco (San Fransisko) Konferansı ve Türkiye” *Altıncı Askeri Tarih Semineri (İkinci Dünya Harbi ve Türkiye)*, Ankara-1998, s. 219-229.

ABD’de ulaştığı ölçek, resmi kadro ve aydınlar arasında, ABD sanayi ve ticaret gücüne hayranlık duyulmasını sağlamıştı.

Türkiye düşünce hayatının geçmişten devraldığı birikim, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni mtttefik ABD’yle işbirliğinin memnuniyetle karşılanmasına zemin sağladı. ABD ile ilgili ön kabuller ve bu ülkeyle kurulmuş bulunan sınırlı ilişki yoluyla edinilen deneyim de bu birikimin bir parçasıydı.

ABD’ye çok fazla güvenilmesi ve bu devletten yardım beklenmesinin temel nenelerinden birisi, bu devletin bölgede sömürgecilik geçmişinin olmaması ve Türkiye’ye coğrafi olarak çok uzakta bulunması olmuştur. Milli Mücadele döneminde Erzurum ve Sivas kongrelerinde de Amerikan Mandası isteğinin temelinde var olan bir sebep de Türkiye’nin Amerika’nın işgal edemeyeceği uzaklıkta olduğu düşüncesiydi.

Soğuk Savaş şartları içinde Türkiye’nin ABD ile ittifakını bir mecburiyet olarak değerlendirmek mümkündür. Bu mecburiyeti oluşturan şartları özetleyecek olursak;

1. İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB’nin baskı ve isteklerine karşı Türkiye’nin vereceği tepkinin SSCB’yi caydıramayacağı düşüncesi
2. Dönemin şartlarına nazaran zayıf olan orduyu modernize etmek ve kalabalık bir orduyu beslemek zorunda kalan Türkiye’nin dış yardıma ihtiyaç duyması
3. İkinci Dünya Savaşı şartları ve sonrasındaki gelişmeler nedeniyle Türkiye’nin ekonomik durumunun zayıflaması
4. Tarımla uğraşan nüfusun savaş sebebiyle orduya katılması ve üretimin düşmesi
5. Savaş sonrası oluşan uluslararası yalnızlığın Türk devletinin geleceğini tehlikeye sokması⁷⁷.

3.3.2.1. ABD’nin Başlardaki Tutumu ve ABD Notası

ABD’nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye karşı baskısı karşısında takındığı tavır, uluslararası arena da yalnız kalan Türkiye’yi iyice zor duruma düşürmüştü. ABD’nin Sovyetlerle birlikte hareket etme umudu ve ABD ordusunun terhis edilmesi gibi sebeplerin yanında, ABD stratejisi bu tarafsız politikasında etkili olmuştur. ABD, Yalta’da belirmeye başlayan ayrılıklara rağmen SSCB’ye karşı pozisyonunu netleştirmemişti. Sovyetlerin niyetlerini anlamış ama

⁷⁷Yalın Köksal Demir, Soğuk Savaş Sırasında Amerikan Propagandası Türkiye rneği, *Kırıkkale Üniversitesi SBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale-2006, s. 95.

uyguladığı diplomasiyle onları da kapitalist düzenin içine sokabileceğini düşünmüştü. 1945 sonlarına kadar yumuşak bir politika izlemeye gayret etmişti. 1945'te Yalta Konferansı'nda Stalin'in tartışmaya açtığı, Montreux Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi teklifine, Amerikan ve İngiliz liderler de olumlu bakmıştı⁷⁸. Bu durum, Türkiye yönetimini endişelendiriyordu.

Dahası, 19 Mart 1945 tarihinde gerçekleşen Molotov-Sarper görüşmesi sırasında, Sovyetlerin isteklerinin sadece Boğazların statüsünün değiştirilmesi olmadığı, Kars ve Ardahan illeri ile Boğazlarda üs istedikleri görülmüştü. Bu durumda İngilizler Türkiye'yi destekler nitelikte açıklamalar yapmışlar, ancak ABD bu konuda herhangi bir tavır takınmamıştı. Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcılarından Joseph Grew, Amerika'nın her iki tarafın görüşlerine saygı duyduğunu ve iki devletin aralarındaki sorunları dostça görüşeceklerini umut ettiğini ifade etmekle yetinmişti⁷⁹. 1945 başlarında henüz Türkiye ile hatta genel olarak Ortadoğu ile pek ilgili görünmeyen Amerikalılar, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'yu İngiltere'nin geleneksel etki alanı olarak görüyorlar ve bu sebeple de bölgeye müdahil olmak istemiyorlardı.

Potsdam Konferansı sırasında Türk Boğazlarının gündeme gelmesi, Türkiye'de endişe uyandırmış ancak bu endişe sadece Sovyet isteklerinden kaynaklanmamıştı. ABD ve İngiltere'nin bu istekler karşısında tavır almamaları daha çok endişe vericiydi. Türk Hükümeti, Potsdam'da alınan kararlardan sonra, 20 Ağustos 1945'te ABD ve İngiltere'ye nota vererek, dikkatlerini çekmeye çalışmıştı. Türkiye bu notada;

1. Geçiş serbestisine ve Boğazlar bölgesinde barışın muhafazasına Amerikan garantisinin de katılması.
2. Boğazlar için bulunacak formülün, gerek anlamı gerekse uygulanmasında, Türkiye'nin egemenliğine ve güvenliğine hiçbir engel teşkil etmemesi.
3. Türk-Sovyet ilişkilerinde hiçbir ihtilafa yer bırakmayan bir yumuşama ve salaha sevk etmesi ve Rus taleplerinin doğurduğu huzursuzluğa kesin olarak son vermesi⁸⁰ gibi taleplerde bulunmuştu.

Türkiye'nin bu notasından sonra, Dışişleri Bakanı Byrnes'in değerlendirilmelerinin de ışığında Washington, 1945'in Eylül ayı içinde Montreux Sözleşmesi'nin yeniden düzenlenmesi doğrultusundaki teklifini hazırlamıştır. Bu teklif Türk hükümetine 2 Kasım 1945'te, Türkiye'nin 20 Ağustos 1945 tarihli notasına cevap

⁷⁸Kemal Kirişçi, "Türk-Amerikan İlişkileri: Belirsizlikten Yakınlaşmaya", *Avrasya Dosyası, ABD Özel, ASAM*, C. 6, S. 2, Ankara-2000, s. 70.

⁷⁹Ekincikli, *İnönü-Bayar Dön...*, s. 120.

⁸⁰Ekincikli, *İnönü-Bayar Dön...*, s. 122.

niteliğinde olan bir nota ile birlikte sunulmuş ve 7 Kasım 1945'te de yapılan bir basın toplantısıyla Amerikan Dışişleri Bakanı Byrenes tarafından duyurulmuştur. Bu nota ile Amerika Hükümeti, günün şartlarına uydurulması doğrultusunda, Montreux Sözleşmesi'nde yapılacak değişikliklerin kararlaştırılması için 1946 yılı içinde bir konferansın toplanmasını önermiş, davet edilmesi durumunda bu konferansta temsil edilmek istediğini belirtmiştir. Amerika, Türk Hükümetine verdiği cevabi notada Boğazlarla ilgili şu önerilerde bulunmuştur:

1. Boğazlar bütün ülkelerin ticaret gemilerine her zaman açık olmalıdır.
2. Boğazlar her zaman Karadeniz'de sahili olan devletlerin savaş gemilerine açık tutulmalıdır.
3. Barış zamanında ve müşterek mutabakat yolu ile tespit edilecek sınırlı bir tonaj dışında Boğazlar, Karadeniz'e sahili bulunmayan devletlerin savaş gemilerine, sahili bulunan devletlerin onayları veya BM otoritesi altında hareket etmeleri halleri dışında kapalı tutulmalıdır.
4. Sözleşmede, Milletler Cemiyeti sistemi yerine BM sisteminin yer alması ve imzacı devlet olan Japonya'nın Antlaşmadan çıkartılması gibi Montreux Sözleşmesi'ni günün şartlarına uydurmayı öngören bazı değişiklikler yer almalıdır⁸¹.

Dört maddelik bu Amerikan cevabi notası, Türk yetkililer tarafından karışık duygularla karşılanmıştı. ABD notasında, Rusların istediklerini destekler görünmekteydi. Notanın ikinci maddesi, Rusların herkesçe kabul edilmiş devletler hukuku kurallarını hiçe sayarak, Karadeniz'e vermeye çalıştıkları kapalı deniz hüviyetinin dolaylı olarak kabulü anlamına gelmekteydi. Notanın ikinci ve üçüncü maddelerinin birlikte taşıdıkları anlam ise, Karadeniz'e sahili olan veya olmayan devletlere ait deniz kuvvetlerinin Boğazlardan geçiş hakları konusunda kurulmuş dengenin yıkılması tehlikesine yol açmaktaydı. Karadeniz'e sahili olan devletlerin savaş gemilerine her zaman ve sınırsız geçiş hakkı veren nota, Türkiye'nin hayati endişesi olan Boğazların ve Marmara'nın güvenliğini tehlikeye atmaktaydı⁸². ABD'nin Rus isteklerini destekleyen bu notası Ankara tarafından olumlu karşılanmasa da, ABD ve İngiltere'nin desteğini kazanmak adına diplomatik bir taviz verme yolunu seçmiş ve notada belirtilenleri ilke olarak kabul edebileceğini açıklamıştır.

⁸¹Aydın Tarihi, Sayı: 144, Ankara-1945, s. 71.

⁸²Nuri Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, ATAM Yay., Ankara-2013, s. 214-215.

ABD, Soğuk Savaş'ın başlarında, Türkiye'nin Sovyet tehdidi altında olduğu yönündeki iddiaları pek ciddiye almamıştı. Bu döneme ait ABD resmi belgelerinde, Türkiye'de alarmı gerektirecek bir durum olmadığı belirtilmekteydi. ABD'nin bu tutumunun değişmesi, Türkiye'nin güvenliği için oldukça önemliydi. Bu amaçla Türkiye, Sovyetlerin gerçek maksadını ortaya koymak ve ABD'nin bölgeye ilgisini artırmak için elindeki argümanları kullanmaya çalıştı. Bu argümanlardan biri, 19 Mart 1945 tarihinde Molotov-Sarper görüşmesi sırasında Sovyetlerin Türkiye'den istedikleriydi. Ancak ABD, Sovyetlerin toprak talebi konusuna da başlarda kayıtsız kalmıştı. San Francisco Konferansı'na giden delegasyonda bulunan Nihat Erim; *“Türkiye derhal ABD'ye başvurdu ve dedi ki; Stalin'in isteklerine hayır diyeceğim, bana yardım eder misiniz? Hasan Saka başkanlığındaki kurulda ben de vardım. Amerika bize; savaştan yorgun çıktık, herkes terhis edilmek istiyor. On bin mili aşır size yardım olanaksız. Ruslarla Anlaşın dedi. O tarihlerde Harriman Moskova'da büyükelçiydi. Ankara'da kendisi anlattı. Batılı diplomatlar toplanıp, sabaha kadar Rus Ordularının sınırı aşmasını beklemişler”*⁸³

Türkiye, Sovyetler Birliği karşısında yeterince sert tavır almadığını düşündüğü ABD'yi tehlikenin büyüklüğüne ikna etmeye çalıştı. Bunun için meydana gelen olayları biraz da abartarak ABD'nin ilgisini çekmeye çalışmıştı. Cangül Örnek, Molotov-Sarper görüşmesinde gündeme getirilen isteklerin, Türkiye açısından vehametinden çok daha büyük bir olaya dönüştürüldüğünü söylemektedir⁸⁴.

ABD'nin bu sessiz tavrının yanında İngiltere, Sovyetlerin Ortadoğu'ya yönelik planlarını önceden görmüştü. İngiltere bu bölgedeki çıkarları sebebiyle, Sovyet Rusya'ya karşı daha sert tepki gösterilmesini istiyor ve Türkiye'ye destek veriyordu. ABD de kısa bir süre sonra durumu fark ederek, SSCB'yi kapitalist düzen içine sokma düşüncesini bir kenara bırakacak ve politikasını değiştirecekti.

3.3.2.2. ABD'nin Türkiye'ye Karşı Politika Değişikliği Süreci

ABD, 1946 yılı sonlarına kadar, atom bombası tekelinin verdiği güven içinde yaşamıştır. Bütün halklar gibi, Amerikan halkı da savaştan bıkkındır. Bu şartlar altında ABD, askerlerini terhis etme, savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçme çabası içindedir. Bu sebeple ABD, Türkiye'nin Sovyetler Birliği tarafından yutulma ihtimali

⁸³Levent Kalyon, “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”, <http://docplayer.biz.tr/Truman-doktrini-uzerine-bir-analiz.html>, s. 9-10.

⁸⁴Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 72.

karşısında ilgisiz kalmıştır. Fakat 1946 yılı sonlarından itibaren bu tutum değişmeye başlamıştır. Doğu Avrupa’da komünist rejimlere kayışların hızlanması, Yunanistan’da komünistlerin lehine bitebilecek bir iç savaşın sürüp gitmesi, Fransa ve İtalya gibi ülkelerde komünist partilerin iktidarı ele geçirme ihtimalinin belirmesi, Çin’de komünistlerin gittikçe ağır basmaları ve daha birçok azgelişmiş ülkede solcu ayaklanmaların görülmesi, kapitalist sistemin geleceği bakımından ABD’yi endişeye düşürmüş ve atom bombasının komünizmi önlemeye yetmediğini gören ABD, kapitalizmin dünya sistemini ayakta tutmak amacıyla harekete geçmiştir⁸⁵. Nasıl Sovyetler Birliği gittikçe daha fazla sayıda ülkenin komünist sistemi benimsemesini arzuluyorsa, ABD de kapitalist kampın lideri olarak, kapitalizmin dünya hegemonyasını sürdürmek ve İngiltere ile Fransa’dan boşalan yeri doldurmak için dünya sahnesine çıkmıştır.

Birtakım önemli gelişmelerden bahsedilebilirse de, İkinci Dünya Savaşı ufukta görününceye kadar ABD-Türkiye ilişkileri rölantide seyretti. Savaşın ardından yakınlaşma baş döndürücü bir hız kazandı. 1945-1947 arasındaki kararsız ara dönem, 1947-1948 dönemecinde sona erdi. Bu dönemden sonra ABD, salt müttefiklikten çıktı. Türkiye’nin siyasi, iktisadi, askeri yapısını şekillendiren başlıca güce dönüştü. Bu gelişmelerin kritik faktörlerinden biri, Sovyetler Birliği’ne karşı cepheleşmenin yarattığı ortaklıktı.

1946 yılının başlarında Amerika’nın Sovyet politikasındaki değişim, ani bir karardan ziyade yavaş yavaş olgunlaşan bir sürecin sonucudur. Bilindiği gibi ABD, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki müttefikine sempati ile yaklaşmakta, O’nu kapitalist düzenin içine dâhil edebileceğini umut etmekteydi. Ancak meydana gelen olaylar, ABD’nin politikasında değişikliğe gitmesine neden oldu. “*Sertlik Politikası*” olarak tanımlanabilecek bu yeni strateji doğrultusunda dikkatleri, Yakın Doğu’daki gelişmelere yoğunlaşmış ve Washington, Londra gibi, Moskova’nın Boğazlardaki taleplerine karşı konulması gerektiğini görmeye başlamıştır⁸⁶. Bunda en büyük pay, George Kennan’a aittir. 27 Eylül 1945 tarihli raporunda Kennan, Boğazlarla ilgili verilecek herhangi bir tavizin, Batı’nın Türkiye üzerindeki etkisini yok edeceğini belirterek, Türk topraklarından Sovyetlere taviz verilmemesinin önemine dikkat çekmişti⁸⁷.

⁸⁵Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni*, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul-2013, s. 385.

⁸⁶Karakaş, *Türk-Amerikan Siy...*, s. 228.

⁸⁷Ekincikli, *İnönü-Bayar Dön...*, s. 105.

ABD politika değişikliğinde önemli bir adım da Dışişleri Bakanı Byrnes'in Genelkurmay Başkanlığı'na, 6 Mart 1946 tarihinde, “*Sovyetler Birliği'nin Kars ve Ardahan'ı topraklarına katmayı ve Çanakkale Boğazı yakınlarında üsler kurmayı başarması halinde, Amerikan ve İngiliz güvenlik çıkarlarının nasıl etkileneceğini*” sormasıdır. Genelkurmay Başkanlığı'nın 13 Mart'ta verdiği cevapta, Sovyetlerin Türkiye üzerindeki taleplerinin, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'yu nüfuzları altına almak istemelerinin göstergesi olduğu vurgulanmıştır. Amerikan Genelkurmay Başkanlığı'na göre, Boğazlardaki trafiği zaten istedikleri zaman kapama imkânına sahip olan Sovyetlerin, Boğazlarda üs arayışında olmalarını sadece savunma amacıyla gündeme getirmeleri meşru bir gerekçe olarak düşünülemezdi. Bu nedenle Sovyetlerin mevcut talepleri, Adalar Denizi bölgesindeki başka toprak taleplerinin sadece bir başlangıcı olacaktı. Sovyetlerin Türkiye ve Adalar Denizi bölgesinde kendi nüfuzlarını oluşturmaları ise, Süveyş-Halep-Basra üçgenini tehdit etmelerine imkân tanıyacaktı. Böylece İngiltere, ya savaşıya ya da imparatorluğun dağılmasını kabul etmeye zorlanacaktı. İngiliz İmparatorluğu'nun dağılması durumunda ise Amerika ve müttefiklerinin askeri potansiyeli, daha genişlemiş bir Sovyetler Birliği ile boy ölçüşmekte yetersiz kalacaktı. Bu değerlendirme, Amerikan güvenlik çıkarları açısından Türkiye'nin üstlendiği rolü ortaya koyması bakımından oldukça önemli bir gelişmeydi⁸⁸.

ABD'nin Türkiye politikasında yön değiştirmesinde etkili olan diğer isim Edwin Wilson'dur. Wilson, Amerikan Dışişleri Bakanlığını Sovyet notasından sonra uyarmaya başlamıştı. Wilson'un 12 Ağustos 1946'da yaptığı uyarı girişiminde, Sovyetlerin ana hedeflerinin, Boğazlar sorunu üzerinden Baltık'tan Karadeniz'e uzanan ve Sovyet peyk devletlerinden oluşan halkanın Türkiye'nin bağımsızlığının yok edilmesi ve Türkiye'de dost bir rejimin kurulması yoluyla tamamlanması olduğunu belirtmekteydi. Bu bağlamda da Sovyetlerin İran Körfezi ile Süveyş bölgesine ilerlemesinin önünde son engel olan Türkiye'nin bağımsızlığının korunmasının, Amerika'nın hayati çıkarına olduğunu vurgulamaktaydı⁸⁹.

Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson, ülkesine gönderdiği raporda, Rusya'nın Boğazlara ilişkin taleplerini şöyle değerlendiriyordu; “*Aslında Sovyetlerin gerçek niyetlerini kamufle edildiği bir paravan. Türkiye'ye yönelik gerçek amaçları Türkiye'nin rejiminde değişikliğe yol açmak ki bu da Türkiye'deki ve muhtemelen*

⁸⁸Karakaş, *Türk-Amerikan Siy...*, s. 229.

⁸⁹FRUS, 1946, V. 7. s. 836-838.

Ortadoğu'daki liberal Batı nüfuzunun sonu demek olacaktır."⁹⁰ Bu yetkililerin dile getirdiği görüşler, Amerikan Genelkurmay Başkanlığı Birleşik İstihbarat Servisi'nin 26 Ekim 1945 tarihli raporlarıyla da desteklenmişti. Raporda varılan sonuca göre; *"Türkiye'ye yönelik saldırgan Sovyet politikası savunma değil, yayılma anlayışına dayalıdır. Temelde savunma söz konusu olsa da planlanan Sovyet güvenlik bölgesi, bağımlı ve güdümlü bir Türkiye'nin bir atlama taşı olarak kullanılmasıyla daha geniş alanları kucaklayacaktır."*⁹¹

Amerikan Büyükelçisi Wilson'un, Türkiye'nin bağımsızlığının korunmasının Amerika'nın da çıkarına olduğu yönündeki uyarıları bir yana, Ankara için önemli olan Amerikan üst makamlarının da Wilson gibi düşünmeleri gerekliydi. ABD'nin politika değişikliği ise Wilson'un uyarıları yaptığı sıralarda şekillenmek üzereydi. Bu doğrultuda, Türkiye'nin beklentisiyle uyum gösteren ve Amerika'nın Ortadoğu'daki çıkarlarının Sovyetler Birliği ile çatışma pahasına da olsa korunmasını öneren somut Amerikan adımı, Sovyetlerin Boğazlar hakkında verdikleri ilk notanın hemen sonrasında, Dışişleri, Savaş ve Donanma Bakanlıklarının gerçekleştirdiği bir dizi toplantıda hazırlanan rapor ile ifade bulmuştur. Bu raporda şu görüşler ortaya konulmaktadır; *"Sovyetler Birliği'nin yegâne amacı Türkiye üzerinde denetim kurmak olduğu kanısındayız. Sovyetler Birliği, görünüşte Boğazların Türkiye ile müşterek savunulması amacıyla silahlı kuvvetlerini Boğazlar bölgesine konuşlandırmayı başarsa, bu kuvvetleri Türkiye üzerinde denetim kurmak amacıyla kullanacaktır. Bunu başarmaları halinde ise, Yunanistan ile bütün Orta ve Yakın Doğu üzerinde aynı denetimi kurmalarının engellenmesi son derece zorlaşacaktır. Sovyetlerin bu bölgede egemenlik sağlamaları, bölge üzerindeki Amerikan ve bütün Batı etkinliklerinin yok edilmesi ve bölgeye sağlanan ilişkilerin kesilmesi anlamına gelecektir. Bu yüzden Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerinde üsler kurması veya bazı bahanelerle silahlı kuvvetlerini Türkiye'de konuşlandırması, Doğu Akdeniz ile birlikte Yunanistan'ın, Ortadoğu'nun ve Yakın Doğu'nun Sovyet hâkimiyetine girmesine yol açacak ve bu bölgeleri Batı dünyasından ayıracaktır. Türkiye'nin ekonomik ve askeri olarak desteklenmesini ve eğer gerekirse askeri güç kullanılmasını öneriyordu."*⁹²

Başkan Truman raporu dinledikten sonra, savaşı göze alma pahasına şu açıklamayı yapmıştır; *"Sovyetlere karşı sert bir politika takip etmeliyiz. Böylece*

⁹⁰Ekincikli, *İnönü-Bayar Dön...*, s. 105.

⁹¹Ekincikli, *İnönü-Bayar Dön...*, s. 105-106.

⁹²Eduard Mark, "The Turkish War Scare of 1946", *Origins of the Cold War*, Ed. Melvyn Leffler, New York- 2005, p. 112.

Sovyetlerin beş ya da on yıl içerisinde dünyayı fethetmeye kararlı olup olmadıklarını şimdi öğrenebiliriz.”⁹³

ABD, politika değişikliğinin ardından, 19 Ağustos 1946’da, Sovyet hükümetinin Boğazlarla ilgili 7 Ağustos 1946’da Türk hükümetine sunduğu notasına cevap vermiştir. Dean Acheson tarafından sunulan, Boğazlar rejimine yönelik Amerikan cevabi notasının ana teması, Boğazlardaki Türk egemenliğinin korunmasından ve Boğazların savunulmasındaki sorumluluğun sadece Türkiye’ye bırakılmasından oluşmaktaydı. Amerikan notasının ilk üç maddesi, Sovyetlerin 7 Ağustos tarihli önerisinin ilk üç maddesiyle uyum gösterse de dördüncü ve beşinci maddeleri, Sovyetlerin diğer önerilerini kabul etmemekteydi. Sovyet notası, Boğazlar rejiminin kararlaştırılmasını Türkiye ve Karadeniz devletlerine bırakmıştı. Amerikan notası ise bu rejimin kararlaştırılmasının Amerika’nın da içinde bulunduğu diğer devletleri ilgilendirdiğini vurgulamaktaydı. Aynı şekilde Amerikan notası, Sovyetlerin Boğazlarla ilgili beşinci önerilerini de kabul etmemiş ve Boğazların savunulmasındaki baş sorumlu devletin Türkiye olduğu kuvvetle belirtilmiştir⁹⁴.

ABD, politika değişikliğini notasına yansıtmasından sonra Türkiye’nin yanında yer alacağını gösteren somut adımlar atmaya başlamıştır. 17 Şubat 1946’da Donanma Bakanı Forrestal, Dışişleri Bakanı J. Byrnes’e Amerika’nın Akdeniz’e geçici bir askeri güç göndermesini tavsiye etti. Dışişleri Bakanı da geçici görev gücünün, İstanbul’a gönderilmesine karar verilen Missouri Zırhlısına eşlik etmesini önerdi. Missouri Zırhlısı ve ona eşlik eden Providence zırhlısı, 5 Nisan 1946’da İstanbul’a ulaştı.

3.3.2.3. Missoure Gemisinin Türkiye’ye Gelmesi ve İlişkilerin Seyri

Sistemli bir programın henüz kurulma aşamasında olduğu savaş sonrası dönemde, kamu diplomasisi açısından ilk büyük çıkış, 1946’da Büyükelçi Münir Ertegün’ün naaşını taşıyan Missouri zırhlısının İstanbul’a demirlemesiydi. Savaş sona erdiğinde, Türkiye’yi Sovyet baskısı karşısında yalnız bırakmanın kendi çıkarlarına da aykırı olduğunu kavrayan ABD, hem Sovyetler Birliği’ne gözdağı vermek, hem de Türkiye’ye yakınlığını göstermek için 5 Nisan 1946’da, savaş sırasında vefat eden Türkiye’nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün’ün cenazesini Missouri

⁹³Karakaş, *Türk-Amerikan Si...*, s. 240.

⁹⁴Karakaş, *Türk-Amerikan Si...*, s. 241.

zırhlısıyla⁹⁵ İstanbul'a göndermişti. Bu jestten sonra ikili ilişkilerde dostluktan söz edilmeye başlanmıştır⁹⁶.

Amerikan Missouri savaş gemisinin ziyareti, Türk-Amerikan ilişkileri açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini getiren Missouri'nin İstanbul'a gelmesi, Türkiye'nin ABD ile yakınlaşma çabalarının olumlu bir sonucu olmuş ve artarak devam eden Sovyet Rusya tehdidi karşısında, Türkiye'nin kendisine bir müttefik bulduğunun işareti sayılmıştı.

Missouri Zırhlısı'nın gelişine ABD penceresinden baktığımızda, gerçekten de iki memleket arasındaki dostluk gösterisinden daha fazla bir manası vardır. Cumhuriyet Gazetesi'nin 11 Mart 1946 tarihli sayısında; “ *Missouri'nin seyahati, Amerika'nın Akdeniz'de yardımcı bir devlet değil, bağımsız bir güç olarak tanınması anlamına gelir. Stalin bunu anlamalı*”⁹⁷ şeklindeki Amerika gazetelerinden yaptığı alıntı, ABD'nin bu zırhlıyı yollayarak güç gösterisi yaptığına işaret etmektedir⁹⁸.

Zırhlının gelişi basında büyük ilgiyle karşılandı. İzleyen günler boyunca zırhlının ziyareti hakkında fotoğraflar eşliğinde tam sayfa haberler yapıldı. Türkiye'de ABD hakkında olumlu bir kanaat yaratmak ve ABD'nin siyasi mesajlarının anlaşılmasını ve benimsenmesini sağlamak üzere örgütlü bir çalışma başlatıldı. Bu çalışmanın ana yürütücüsü olan ve ABD diplomatik misyonuna bağlı olarak çalışan USIE⁹⁹ Türkiye, farklı kültürel etkinlikleriyle ülkedeki genel ideolojik atmosferi ABD için uygun hale getirmeyi amaçlamakta, enformasyon faaliyetleriyle haber-bilgi kaynaklarından biri olmaya çalışmaktaydı.

Türk milleti ve devleti, Missouri zırhlısının ziyaretini oldukça önemsemiştir. Missouri'nin Türkiye'yi ziyareti anısına, Tekel idaresi tarafından “Missouri” adlı lüks bir sigara hazırlanarak piyasaya sürülmüştür. İki ülke bayrağının bulunduğu sigara paketinde, Missouri'nin silueti de yer almıştır. Ziyaret dolayısıyla sigaranın yanı sıra aynı dizaynda kibrit kutuları da piyasaya sürülmüştür. Bunun yanı sıra Missouri'nin gelişi anısına pullar basılmıştır.

⁹⁵ ABD donanmasının en büyük gemisi olma özelliğine sahip Missouri zırhlısı, aynı zamanda Japonya'nın 2 Eylül 1945'te teslimiyet belgesini imzalayarak İkinci Dünya Savaşı'nın resmen sona erdiği, ABD'nin üstünlüğünün belgelendiği gemidir. Ataöv, “ Soğuk Harbin...”, s. 343.

⁹⁶ Türk Basınında ABD'nin dost olduğu imajı sürekli vurgulanmıştır. Bkz: Ek 3.7.

⁹⁷ *Cumhuriyet*, 11 Mart 1946, s. 1.

⁹⁸ Türkiye-ABD ilişkilerinin seyrini göstermesinin yanında, ABD'nin izleyeceği politikayı da temsil eden Missouri zırhlısının İstanbul'a, ABD Deniz Kuvvetleri'nin Avrupa Komutanı Amiral Hewitt, geminin kaptanı Hillenkoetter'in yanı sıra, Truman'ın Türkiye özel temsilcisi Aleksander Eandell da getirilmiştir. (Bkz: Ek 3.8.)

⁹⁹ 1948 ile 1952 arasında faaliyet gösteren kurum, Birleşik Devletler Enformasyon ve Değişim (United States Information and Exchange) adını taşımış ve USIE olarak kısaltılmıştır.

Missouri'nin gelişi dolayısıyla, İstanbul Belediyesi tarafından, Karaköy'den itibaren Beşiktaş'a kadar olan saha ile Beyoğlu'nun bir kısım semtlerindeki evler ve dükkânlar aynı renkte boyatılmıştır¹⁰⁰.

Bu ziyaret, “*Türk toplumunda yükselen değer Amerika'nın*” işaretleri olmuştur. Bu ziyaretle, Türk toplumunda büyük Amerika ve büyük Amerikalı imajı oluşmaya başlamıştır. Bu düşünceye kanıt olabilecek, ziyaret dolayısıyla yayımlanmış ve gemiyi gezmek isteyen Türk vatandaşlarını uyaran bir yazı şu şekildedir; “*Harp gemilerini gezmek bazı an'anevi esaslara dayanır. Bunlara riayet etmek hem bir nezaket ve hem de bir misafirperverlik borcudur. Halkımız gemileri gezerken gemilerde kendileri için tahsis edilmiş bulunan mihmandarların vereceği direktife tamamen uyacaklar ve gruplar hiçbir sebeple bu mihmandarların yanından ayrılmayacaklardır. Gemilere ilk ayak basıldığında yapılacak ilk iş, geminin kıç tarafına dönerek geminin kıçındaki bayrağa (ABD bayrağı) selam vermektir.*”¹⁰¹

Missouri'nin gelişi gibi gidişi de Türk kamuoyunu meşgul etmiştir. Bu ziyaretle Türk kamuoyu, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında samimi bir ilişkinin artık kurulduğuna inanmıştır. Missouri'nin Türkiye'den ayrılışından kısa bir müddet sonra, TBMM kürsüsünden (İçel milletvekili H.Suphi Tanrıöver tarafından) ABD hakkında şu düşünceler dile getirilmiştir; “*Aziz arkadaşlarım, bir silah yardımı, onun nereden geldiğini gördük. Sonra bir şefkat yardımı, onun da en fazla nereden geldiğini gördük. Amerika bize yalnız bunu mu veriyor? Harbin silahlı kısmı bitti. Arzın üzerinde karanlıklar var, milletler hala ızdırıp içinde, hala yarına endişe ile bakıyor. Işık nereden geliyor? Bu ışığın bir menbaı var. Yine Amerika. Ümit nereden geliyor? Amerika'dan. Güven nereden geliyor? Amerika'dan...*”¹⁰²

Missouri gemisinden sonra da çeşitli Amerikan filoları Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir. Missouri gemisini müteakip, Amerikan Akdeniz filosu İzmir'e gelmiştir. 23 Kasım 1946 tarihinde gerçekleşen bu ziyarete, Amerika Birleşik Devletleri Donanması'na ait; Randolph uçak gemisi ile Perry, Fargo ve Donner adlı gemiler katılmıştır.

Türkiye'nin zor günlerinde gerçekleşen bu ziyaret, kamuoyunda Türkiye'ye Amerikan desteği olarak yorumlanmıştır. O dönemin gazetelerinden Tasvir'de bu durum şu şekilde belirtilmiştir; “*Atatürk'ün Türk milletine Onuncu Yıl Nutku ile*

¹⁰⁰Güler, “II. Dünya Harbi Son...”, s. 213.

¹⁰¹Ulus, 8 Nisan 1946. s. 1.

¹⁰²Güler, “II. Dünya Harbi Son...”, s. 213.

göstermiş olduğu, Türkiye'yi muasır medeniyetlerin fevkine çıkaracağız ideali üstün medeniyeti ile muasır dünyayı temsil eden Birleşik Amerika'ya yakınlaşmanın onun sihirli elleri ile insanlık alemine getirmiş olduğu yüksek medeniyete kucak açmanın, Türk milleti için bir zaruret olduğuna en manalı bir işaretti. Atatürk'ün bu isteği bugün tamamıyla yerine geldi."¹⁰³

ABD Başkanı Truman ise cenazenin tesliminin ardından, 6 Nisan 1946 tarihinde, ordu günü münasebetiyle yaptığı konuşmada; ABD'nin büyük devlet olarak dünya siyasetinde yerini alacağını dile getirmiş, Yakın ve Ortadoğu'nun stratejik öneminden bahsetmiş, bu bölgede bulunan devletlerin bir saldırıya karşı koyamayacaklarını ifade etmiştir. Bölgede çıkar çatışmalarının bir savaşa dönebileceği uyarısında bulunmuştur. Bölge sorunları hususunda öncelikli olarak kurulmakta olan BM'nin yetkili olacağını söyleyerek, ABD'yi ikinci planda değerlendirmeye almıştır¹⁰⁴. Bu açıklama Sovyetlere karşı bir tehdit anlamı taşıyacak ve Türkiye'de çok olumlu karşılanacaktı.

Missouri Zırhlısının ziyareti Sovyetler Birliği'nde de yankı bulmuştu. Sovyet gazetesi İzvestia, ABD zırhlısının Türkiye'yi ziyaretinin abartılmaması gerektiğini belirten bir yazı yayınlamıştı. Gazete, Türk basınının bu ziyareti ABD'nin Rusya'ya karşı bir hareketi olarak göstermesini eleştirmişti. Türk gazetelerinin Sovyetler Birliği'ne hücum ettiği, Rusların Türkiye'yi istila etmek istediği şeklinde yaygara kopardıkları ifade edilmişti. Bu ziyaretin sonucunda, ABD'nin Sovyet-Türk münasebetlerinde Türkiye'yi tutacağı anlamının çıkarılmaması gerektiği de yazıda belirtilmişti¹⁰⁵.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye-ABD ilişkilerinin temeli ve seyri ABD politikaları ve çıkarları ekseninde şekillenmiştir. Bu durumu en iyi açıklayan terim; “*Gunboat Diplomacy*” terimidir. İngilizcede “gunboat”, dilimizde ganbot veya “top tüfek gemisi” olarak adlandırılan savaş gemileri aracılığıyla, siyasi baskı yapmak için savaş gemisi ve deniz piyadesi göndermek suretiyle uygulanan politikaya, Ganbot Diplomasisi denilmektedir.

James Cable, ganbot diplomasisini “*uluslararası uzlaşmazlık olması durumunda, savaş olmasındansa deniz gücünün, bölgesel ya da yetkisel alanda diğer ulusu uyarmak*

¹⁰³Tasvir, 23 Kasım 1946, s. 1.

¹⁰⁴Mehmet Gönübol ve Diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, AÜSBF Yay., Ankara-1986, s. 216-217.

¹⁰⁵Akşam, 28 Nisan 1946, s. 2.

*adına kullanılması*¹⁰⁶ olarak tanımlamaktadır. Burada, ABD açısından iki amaç çerçevesinde Missouri'nin gelişini değerlendirmek mümkündür; Sovyetlere gözdağı vermek ve Türkiye'yi etkisi altına almak.

3.4. Statükocu Dış Politika'nın Temelleri: Truman Doktrini ve Marshall Planı

Genel kanıya göre iç politika dış politikayı yönlendirir. Ancak bu durum güçlü ülkeler için geçerli bir kaidedir. Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi iç ve dış politikalarına baktığımızda; dış politikanın iç politikayı şekillendirdiğini görmekteyiz. Dönemin şartları gereği izlenen dış politika, Türkiye'nin iç yapısını da şekillendirmiştir.

Truman Doktrini ve Marshall Planı, Soğuk Savaş'ın iki önemli yönlendiricileri olmalarının yanında, Türkiye'nin de dış politikasını oluşturan temel unsurlardır. Türkiye, bugünlere uzanan, dış politikadaki pasif ve statükocu anlayışın temelini, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile atmıştır. Türkiye'nin iç yapısına yaptıkları büyük etkiyi ileride ele alacağız, ancak burada dış politika çizgisinde bu iki olayı değerlendirmeye çalışacağız.

3.4.1. Truman Doktrini

ABD'nin 100 yılı aşkın süredir izlediği dış politikanın sonucu olarak, dış ülkelere özellikle barış döneminde askeri ve ekonomik yardım yapamayacak olması, Dışişleri ve Savaş Bakanlıklarının gündemini uzun süre meşgul etmiştir. Türkiye'deki ABD Büyükelçiliği ile 1946 yılında yapılan yazışmalara göre ABD, başlangıçta, Türkiye'ye yardımı İngiltere üzerinden yapmayı düşünmüştür. Türkiye'ye yardımda bulunmanın Sovyetler Birliği'ni kışkırtacağı düşüncesinde olan ABD, bir süre sonra, takip ettiği politikanın yenedünya düzeninde geçersiz olduğunu kavrayarak bundan sonraki siyasetini belirlemenin yollarını aramaya başlamıştır. Dış politikasındaki bu köklü değişimi de, Sovyet tehditleri altında bulunan Türkiye ve Yunanistan'a yardımı öngören Truman Doktrini ile ilan etmiştir¹⁰⁷. ABD, bu yardımın, kuvvet kullanarak baskı altında yapılmış zoraki bir yardım olmadığını, aksine bir imdat çılgılığına iyi niyet tepkisi olduğunu lanse etmeye özen göstermiştir. Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak

¹⁰⁶ Soğuk Savaş Dönemi Türkiye-ABD ilişkilerini Gunboat diplomasisi çerçevesinde ele alan makalesi için bakınız; Gül İnanc ve Şuhnaz Yılmaz, "Gunboat Diplomacy: Turkey, USA and the Advent of the Cold War" *Middle Eastern Studies*, Vol. 48, No. 3, 401–411, May 2012. s. 401-411.

¹⁰⁷ Başkan Truman, yardım gerekçesini açıklarken sözlerine şunu da ilave etti, "*Türkiye'nin bağımsız olarak kalmasının önemi büyüktür.*" Bkz: Ek 3.9.

yardımları öngören 75 numaralı yasanın ilk cümlesinin, “*Madem ki Türkiye ulusal bütünlüğünü, bağımsızlık ve hürriyetini korumak için ABD’den acil yardım talep etmiştir*”¹⁰⁸ şeklinde başlaması, bunu göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Türkiye güvenlik ve ekonomik durum açısından Yunanistan ve İran gibi komşularına göre daha iyi bir konumdaydı. Ancak Sovyet Rusya tarafından sürekli tehdit altında tutulan Türkiye, savaş bittiği halde 600 bin kişilik ordusunu terhis edememiş ve silah altında tutmak mecburiyetinde kalmıştır. Ekonomik veya askeri yükümlülük bir tarafa, Sovyet ordusunun gücü ortadaydı ve Türk idarecileri daha güçlü bir ülkenin yardımı olmadan bu güce karşı koymanın imkânsız olduğunu düşünmekteydiler. Nihat Erim, Truman Doktrinini’nin ilanından sonra Meclis’te yaptığı konuşmada; “*Bugün Türkiye’nin ve Türkiye ile beraber dünyanın maruz bulunduğu tehlike, açıkça bu kürsüden ifade edebilirim ki, ABD’nin yardımı olmadan önlenemez*”¹⁰⁹ diyerek, ABD’nin şemsiyesi altına girmenin gerekliliğini savunmuştur.

Truman Doktrini, Türkiye’nin ekonomik anlamda ABD’ye bağımlı hale gelmesinin temelini oluşturmuştur. Ancak Türkiye için ekonomik anlamdan çok ABD ve Batı devletleriyle kurulacak siyasi ve askeri birlikteliğin içine girmek için bir adım olarak değerlendirilecekti. Nihat Erim, aynı konuşmasında bunu vurgulamıştır; “*Bu vesika, Amerika Hükümeti tarafından verilecek ve şu kadar milyon dolarla ifade edilen bir askeri malzeme yardımı şeklinde, dar mütalaa edilmemek lazımdır. Bu vesika, bundan sonra, Türk Amerikan yakınlaşmasının ve münasebetlerinin inkişafının temel taşı telakki edilmelidir. Büyük Millet Meclisi bu kanunu kabul ettikten sonra Türk-Amerikan münasebetleri yeni bir devreye girmiş olacaktır.*”¹¹⁰

Türkiye’nin dış politikasında önemli değişikliklere neden olacak olan Yardım Anlaşması, ABD Kongresi tarafından 22 Mayıs 1947 tarihinde onaylanmış, 12 Mart 1947 tarihinde de Ankara’da Hasan Saka ve Edwin Wilson tarafından imzalanmıştır¹¹¹. Maddi yönünden çok manevi yönü konuşulan Truman Doktrini ve bu çerçevede yapılan yardım anlaşması sonucu alınan askeri yardım sayesinde ve büyük dünya gücü ABD’den destek bulmuş olmanın getirdiği rahatlıkla Türkiye, dışa açılım sürecini geleceği düşünmeden, plansız olarak yapmıştır.

¹⁰⁸Kalyon, “Truman Doktrini...”, s. 12.

¹⁰⁹TBMMTD, 1947, s. 553.

¹¹⁰TBMMTD, 1947, s. 555

¹¹¹Anlaşmanın tam metni için; Bkz: Ek 3.10.

ABD Başkanı'nın, 12 Mart 1947'de, Sovyetler Birliği'nin ismini kullanmadan, komünist ideolojiye ve Sovyet yayılma planlarına karşı başlattığını vurguladığı politikası, Sovyet çevrelerinde çok sert eleştirilere sebep olmuştur. Pravda gazetesinin 15 Mart 1947 tarihli baş makalesinde Truman Doktrini ile ilgili olarak; *“Türkiye'nin milli bütünlüğünü hiç kimsenin tehdit etmediğini ispatlamaya lüzum yoktur. Demek ki, Truman'ın bahsettiği modernizasyonun anlamı, Türkiye'de Amerika egemenliğinin kurulması olacaktır”*¹¹² denilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin Birleşmiş Milletlerdeki daimi delegeşi A.A. Ciromiko, 7 Nisan 1947'de Güvenlik Konseyi'nde yaptığı konuşmada, ABD'nin Yunanistan ve Türkiye'ye yapmayı öngördüğü yardımın, Birleşmiş Milletlerin otoritesini sarstığı üzerinde durmuştur. Konuşmada ayrıca, Türkiye'nin savaşa katılmamış bir ülke olarak yardım almaya hakkının da bulunmadığı belirtilmiştir. ABD Kongresi'nde Yunanistan ve Türkiye'ye yapılması öngörülen yardımın kabul edilmesi üzerine Sovyetler Birliği, bu yardımın dünya barışı için büyük tehlike arz ettiğini ileri sürmüştür¹¹³. Sovyetlerin BM temsilcisinin, Türkiye'nin savaşa katılmadığı halde yardım almasını eleştirmesinin altındaki gerçek; Sovyetlerin yayılma planlarına ters bir durum olmasındandır. Ancak, Türkiye'de Amerikan egemenliğinin kurulması şeklindeki eleştiriler gerçeği yansıtır niteliktedir.

3.4.2. Marshall Planı

Acilen herhangi bir müdahale yapılmazsa, Avrupa'nın komünistleşeceğini ileri süren George Marshall, kendi adıyla anılacak olan planı ortaya attı. Bu plan Avrupa'nın yeniden yapılanmasını öngörüyordu. Marshall Planı'nın etkin kullanılabilmesi için Avrupa ülkeleri, 12 Temmuz 1947'de Paris'te toplanarak AEİK'i kurdular. Türkiye de bu toplantıya katıldı. Ancak Türkiye savaşa katılmadığı ve Truman Doktrini ile ihtiyaçlarını giderebileceği gerekçesi ile planın dışında tutuldu. ABD, Türkiye'ye elinde bulunan rezervleri kullanmasını tavsiye etti. Marshall Planı dışında kalmak Türkiye tarafından olumsuz karşılanmış ve ABD'nin Türkiye'yi yalnız bırakma yolunda ilerlediği şeklinde yorumlanmıştı. Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 2 Şubat 1948 tarihinde Mecliste yaptığı açıklama ile Türkiye'nin bulunduğu hassas coğrafyada ekonomik yardımlarla ancak ayakta kalabileceğini ve bu nedenle ABD'nin yardım

¹¹²Ali Rasizade Samiloğlu, “Türkiye Açısından Truman Doktrini ve Stalin Diplomasinin Hataları”, *Belleten*, S. 212, s. 249.

¹¹³Gönlübol ve Diğerleri, *Olaylarla Türk Dış...*, s. 230.

konusunu yeniden ele almasını istemişti. Sadak konuşmasında, Türkiye'nin elinde bulunan altın ve para rezervinin kullanılması yönündeki ABD tavsiyesini mantıklı bulmadığını belirtmiş ve Türkiye'nin bu rezervlerini herhangi bir savaş tehlikesine karşı saklamak zorunda olduğunu ifade etmişti¹¹⁴.

ABD ile yapılan görüşmeler ve yardımdan faydalanma konusunda ısrar eden Türkiye'ye, Avrupa'nın tarım ve maden ihtiyacını karşılaması şartıyla yardım planına dâhil edilebileceği söylenmişti. Bir bakıma Türkiye, Avrupa sanayileşirken onun tarım ihtiyaçlarını karşılayacaktı. Türkiye'nin bu şartı kabul etmesi üzerine, 4 Temmuz 1948 tarihinde yardım kapsamına alındı.

Marshall Planı'nın ekonomik alandaki, ileride göreceğimiz, olumsuz etkileri dış politikaya da yansımıştır. Marshall Planı ile Türk kalkınması ABD kontrolüne girmeye başlamış, Türkiye kendi kaynaklarıyla hareket etmekten ziyade ekonomik zorluğu dışarıdan gelecek yardımlarla aşmayı hedeflemiştir. Bu durum da doğal olarak, dış politikada ABD etkisinin artmasına neden olmuştur.

Truman Doktrini ve Marshall Planı, Türk dış politikasında büyük değişikliklere yol açmıştır; Türkiye bütün dış politika felsefesini Batı'ya sıkı bağlarla bağlanmak ilkesi üzerine dayandırmıştır. Bunun için de Batı'nın kurduğu hemen hemen bütün siyasal, askeri ve ekonomik kuruluşlara katılmayı amaç edinmiştir. Asıl isteği Sovyetlere karşı güvenliğini sağlamak olan Türkiye, Ortadoğu'daki tutumunu değiştiren Sovyetlerin karşısında Batı yanlısı bir dış politika sürdürmeye başlamıştır.

ABD'den alınan yardımların Türk dış politikası üzerindeki etkisi, somut olarak Türkiye'nin Filistin sorunundaki tutumunda görülmüştür. Başlarda Arap devletlerinin siyasetlerini destekleyen Türkiye, Amerika'dan yardım almaya başladıktan sonra, önce tarafsızlığa kaymış, İsrail Devleti'ni de facto olarak tanımış, onunla ekonomik ilişkiler kurmuş ve Türkiye'deki Yahudilerin bu ülkeye göç etmelerine izin vermiştir.

Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak Şubat 1949'da, Anadolu Ajansı muhabirinin "Türkiye'nin İsrail Devleti'ni tanıyacağı doğru mudur?" sorusuna "İsrail Devleti bir vakıadır, otuzdan fazla devlet tanımıştır. Arap temsilcileri de İsrail temsilcileri ile konuşmaktadır. Uzlaştırma Komisyonundaki vazifemizi daha iyi görebilmek için bugünkü durumumuzu değiştirmemeyi daha faydalı buluyoruz"¹¹⁵ cevabını vermiştir. Dışişleri Bakanı'nın bu konuşmasından sonra, 24 Mart 1949 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu, İsrail'i tanıma kararı almıştır. Kararda "derhal" ibaresi dikkat

¹¹⁴TBMMTD, 2 Şubat 1948, 8. Dönem, C. 10, s. 10.

¹¹⁵Ayın Tarihi, Şubat 1949, S. 183, s. 176.

çekicidir¹¹⁶. 4 gün sonra, 28 Mart 1949'da Türkiye, İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur.

Değişen dış politikanın başka bir sonucu da Türkiye'nin bağımsızlığını yeni kazanan Afrika ve Asya ülkelerine sırtını çevirmesidir. Endonezya sorununu görüşmek için Ocak 1949'da yapılan ilk siyasal içerikli Asya Konferansı'na katılmayan tek Asya ülkesi Türkiye olmuştur. Yapılan davete verdiği cevapta, *"Türkiye'nin Endonezya sorunuyla yakından ilgilendiğini bununla birlikte, Türkiye'nin bir Avrupa devleti olması nedeniyle Asya Konferansı'na katılmaya hakkı olmadığı belirtilmiştir."*¹¹⁷ Böylece Asya ve Afrika hareketi ile bağlarını koparan Türkiye'nin bu kıtadaki ülkelerle olası siyasi ve ekonomik ilişkileri daha baştan bitmiştir.

Sovyet korkusuna karşı ve güvenlik arayışı sebebiyle ABD ile kurulmaya çalışılan ilişkiler, zamanla ekonomik yardım koparmayı da kapsamaya başlamıştır. Bunun neticesinde de dış politikada tamamıyla ABD ekseninde hareket edilmiştir. Sander'e göre Türkiye, savaş sonrası Amerikan yardımı alan ülkeler arasında, Çevreleme Politikası'nın amaçlarını en katı biçimde benimseyen ve uygulayan ülke olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin Batılı ülkelerin davasını hemen hemen her uluslararası toplantıda savunmasında çok önemli rol oynayacaktır¹¹⁸. Truman Doktrini ve Marshall Planı'nı takip eden önemli bir gelişme de Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıdır.

3.5. Türkiye'nin NATO'ya Girme Çabaları

Truman doktrini ile başlayan işbirliğinin bir ittifakla perçinlenmesini isteyen Türk yöneticilerin hedefi, 1949'da kurulan NATO'ya girmektir. Türkiye'nin bu isteğinin altında birçok neden yatıyordu. Çağrı Erhan bunları dörde ayırmaktadır:

Birincisi, Türkiye 1945'teki Sovyet isteklerinin yarattığı şoku hala hissediyordu. ABD ile kurulan yakın ilişkiler, Sovyet isteklerinden doğan endişeyi azaltmamıştı. Savaş süresince izlenen realist politika, Türkiye'yi dünyada yalnız kalma korkusu içine itmişti. Dolayısıyla Türkiye, Batı Bloğu'nun sağlayacağı güvenliğin içinde yer alarak bu korkuyu üzerinden atmak istiyordu. Böylece ülke topraklarının savunulması kolaylaşacak ve ordu da daha çağdaş hale getirilecekti.

¹¹⁶BCA, 30..18.1.2/118.108..3. Bkz: Ek 3.11.

¹¹⁷Merih, *Soğuk Savaş...*, s. 113.

¹¹⁸Sander, *Türk Amerikan...*, s. 98.

İkincisi, Türk devlet adamları, NATO üyeliğini Batı yanlısı dış politikanın bir gereği olarak görüyorlar ve bu üyeliği verilmesi gereken bir hak olarak değerlendiriyorlardı.

Üçüncüsü, NATO'nun dışında kalınması durumunda ABD den alınan yardımların azalacağı endişesi vardı. Türkiye bu örgüte üye olarak var olan yardımları korumak ve yeni yardım programlarından yararlanmak istiyordu.

Dördüncüsü, kamuoyu NATO'ya katılmanın gerekliliğine inanmaya başlamıştı. Bazı Türk aydınları, çok partili döneme geçiş sürecinin devam edebilmesi için, Türkiye'nin demokratik Avrupa ülkeleriyle birlikte NATO içinde yer alması gerektiğini savunuyorlardı. Aksi takdirde, Türkiye'nin demokratikleşme çabalarından vazgeçmesinden korkuluyordu. Yalnız milliyetçilikle tatmin olmayan genç kuşak için, liberal Batı geleneği ve zenginliği cazip hale gelmişti. Siyasal ve ekonomik liberalizmin Türkiye'de benimsenebilmesi için, ülkenin Batı'nın tüm kurumlarında yer alması gerekliydi¹¹⁹.

1948 yılında imzalanan Brüksel Antlaşması, ABD içinde olmamasına rağmen, Sovyet yayılmasına karşı oluşturulmuş bir savunma paktıydı. Türkiye bu örgüte kurucu üye olmak istediğini belirtmiş, ancak herhangi bir çağrı almamıştı. ABD ve Kanada'nın davet edilmesi üzerine Türkiye, dışarıda kalmamak için isteğini daha sık dile getirmeye başladı. Haziran 1948'de Başbakan Hasan Saka, Türkiye ve ABD arasındaki işbirliğinin askeri bir ittifakla somutlaştırılmasını istedi. Ancak Kasım 1948'de, Türk Dışişleri Bakanlığı; Amerikan ve İngiliz Büyükelçilerinin ortaklaşa verdikleri ret cevabı içeren notayla karşılaştı. Bu notada; *"Ankara'ya bu antlaşmanın coğrafi bir savunma konsepti olduğu ve sadece Kuzey Atlantik Bölgesi ülkeleri ile sınırlı kalacağı anlatılıyordu"*¹²⁰

4 Nisan 1949 tarihinde, Kuzey Atlantik Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye'nin endişeleri daha da arttı. Gelişmeler, Türkiye'nin Batı tarafından gözden çıkarıldığı şeklinde yorumlandı. Yine de Türkiye, CHP iktidarının son günlerinde, 11 Mayıs 1950'de üyelik başvurusunu yaptı. Fakat başvuru reddedilince, öncelikli hedefi SSCB'yi çevrelemek olan NATO'ya girerek güvenlik oluşturma hayalleri suya düştü.

3.5.1. Akdeniz Pakı Projesi ve Türkiye

ABD, Türkiye'nin NATO'ya girmek için yaptığı ikinci başvurusundan sonra Türkiye ve Yunanistan'ın bir Akdeniz Pakı içinde yer almasını istemişti. Böyle bir

¹¹⁹Merih, *Soğuk Savaş...*, s. 136.

¹²⁰Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, METU Press, Ankara-2001, s. 11.

pakt, İngiltere tarafından birkaç yıldır dile getirilmekte olan Ortadoğu Komutanlığı önerisine benzemektedir. Akdeniz Paketi'na İngiltere, İtalya, Türkiye, Yunanistan ve Mısır'ın katılması düşünülüyordu. Böylece NATO dışında kalan, fakat ittifaka yakın ülkeler arasında Doğu Akdeniz'in güvenliğini sağlayacak bir pakt oluşturulacaktı. Ayrıca İngiltere, Türkiye ve Yunanistan, Avrupa yerine Ortadoğu'nun savunulmasında rol oynamalıydı¹²¹. Fakat Arap ülkelerinin kendi aralarında anlaşma sağlayamaması, Mısır'ın tek başına bir pakta girmesini, üstelik İngiltere ile aynı pakta yer almasını imkânsızlaştırıyordu. Buna Araplarla İsraililerin savaş durumlarının devamı da eklenecek olursa, Akdeniz Savunma Paketi'nin kurulması imkânsızlığını gösteriyordu ve Türkiye de bunun bilindeydi. Ama NATO'ya girebilmek için bunu bir adım olarak gören Türkiye, bu düşünceye karşı çıkmamış, içinde yer alabileceğini bildirmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson, 19 Eylül 1950'de, Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin'e, Türkiye'nin Akdeniz Savunma Planı'nın içinde bulunmasıyla ilgili bir nota sunmuş ve bu nota Türkiye tarafından 21 Ekim 1950'de cevabi notayla kabul edilmiştir¹²².

3.5.2. Kore Savaşı ve Türkiye

Kore Savaşı, Türkiye'nin NATO'ya girmesi için bir fırsat, bir basamak oldu. Bize göre Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılması, İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği oyalama politikası sonucu tepki çektiği Batılı müttefiklerden bir *özür* mahiyetinde idi. Fırsatın değerlendirilmesi için binlerce kilometre uzakta Türk kanı akıtılmış, Türk askeri adını bile duymadığı bir ülkeye gidip, hiç görmediği bir ırkla mücadele etmiştir.

25 Haziran 1950 sabahı Kuzey Kore birlikleri hücumla geçip 38. paraleli geçince, Güney Koreli birlikler fazla varlık gösteremedi. Üç günde Seul alındı ve 27 Haziran'da olağanüstü toplanan BM Güvenlik Konseyi, BM'ye üye devletleri Güney Kore'ye askeri yardıma çağırdı.

İktidara gelesi henüz bir buçuk ay olan ve ABD müttefiki Demokrat Parti iktidarı, Kore Savaşını Türkiye'nin NATO'ya giriş bileti olarak algıladı.

BM'nin o zamanki Genel Sekreteri Lie, Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 25-27 Haziran tarihli kararları Türk Dışişleri Bakanlığı'na telgrafla bildirdi ve diğer üye ülkelerden olduğu gibi Türkiye'den de yardım istedi. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, BM Genel Sekreteri'ne verilen cevabı Meclis'te okudu: "*Türkiye Cumhuriyeti'nin*

¹²¹Merih, *Soğuk Savaş...*, s. 145.

¹²²Erhan, "ABD ve NATO'yla...", s. 548.

Birleşmiş Milletler Kurulunda bir üye olmak sıfatıyla deruhte etmiş bulunduğu taahhütleri antlaşma hükümleri dâhilinde ve azami samimiyetle yerine getirmeye amade olduğumu bildiririm."¹²³ Bu sözler milli bir birlik içine girmiş olan mecliste, muhalefet ve iktidar partilerinin milletvekilleri tarafından alkışlarla karşılandı. Ancak Kore'ye asker gönderme konusunu o sıralar çoğu kimse aklına getirmiyordu. Kore'ye yardımın asker göndermek mi yoksa sembolik tarzda mı olması gerektiği tartışılıyordu. Ağır basan düşünce, asker yollamamamız yönündeydi. Eski Dışişleri Bakanlarından Necmettin Sadak, Akşam gazetesinde bu yönde yazdığı yazıda; *"Türkiye'den Kore'ye ciddi bir yardımı kimse aklına getiremez. Buna maddeten imkân yoktur. Türkiye bir tecavüze uğrarsa Kore'ye yardım etmiş diye hiç kimse bizim yardımımıza gelmez."* diyordu¹²⁴.

18 Temmuz'da Yalova'da, Cumhurbaşkanı Bayar'ın başkanlığında, Başbakan Adnan Menderes, Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, TBMM Başkanı Refik Koraltan, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Milli Savunma Bakanı Refik İnce, Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut ve yüksek rütbeli komutanların katıldığı dört saatlik bir toplantı yapıldı. Toplantıda, Kore konusunun konuşulduğu kesindi, ancak Menderes yaptığı açıklamada bu konuya değinmedi. Fakat basın, yapılan toplantıda Kore konusunun görüşüldüğünden emindi¹²⁵.

25 Temmuz'da Ankara'da, Bakanlar Kurulu toplandı ve Cumhuriyet Hükümeti'nin Kore'de hizmet vermek üzere 4500 mevcutlu silahlı bir Türk savaş birliğini Birleşmiş Milletler emrine vermeyi karar altına aldığını telgrafla, BM Genel Sekreteri'ne bildirdi. Birleşmiş Milletlerin çağrısına ABD'den sonra ilk yanıt veren ülke Türkiye olmuştu. 15 devletin asker yolladığı Kore'ye, ABD'den sonra en fazla asker yollayan devlet de yine Türkiye'dir.

Kore'ye asker gönderme kararında, Başbakan Adnan Menderes'in etkisi oldukça fazlaydı. Çünkü Başbakan, beş yıldan beri Türkiye'nin izlediği Batı yanlısı politikanın kanıtlanarak, NATO'ya girebilmesi için önemli bir fırsatın çıktığına inanmış ve Dışişleri Bakanı Köprülü ile yaptığı görüşmede, bunu dile getirmişti¹²⁶.

Türkiye'nin bu savaşa katılması istisnai bir durumdu. Türkiye, o zamana kadar kendi sınırları dışında herhangi bir askeri harekâta veya müdahaleye girmemişti. Yeni

¹²³Hüseyin Aydın, "Türkiye'nin Yurtdışına Asker Gönderme Kararlarında Yasama ve Yürütmenin Rolü", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya-2010, s. 23

¹²⁴Akalın, *Soğuk Savaş...*, s. 142.

¹²⁵Erol Mütercimler ve Mim Kemal Öke, *Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Alfa Yay., İstanbul-2004, s. 73.

¹²⁶Akalın, *Soğuk Savaş...*, s. 143.

iktidara gelmiş olan DP'nin aldığı bu radikal karar, aynı zamanda trajikti. Çünkü bu kararın neticeleri, önemini bugüne kadar yitirmemiştir. Bu karar alınırken Meclise danışılmadığı için Anayasaya aykırı bir durum ortaya çıkmış gibi görünüyordu. Muhalefet Kore'ye asker gönderilmesine karşı değildi, fakat karar alınırken Anayasanın ihlal edildiği görüşündeydi. İnönü de, tecrübeli bir parti lideri olarak fikrinin alınmamasından şikâyet ediyordu.

Bu görüşlerinde haksız da değillerdi, çünkü 1924 Anayasası'nın 26. Maddesi şöyle diyordu: “*Büyük Millet Meclisi, devletlerle muahede ve sulh akdi, harp ilanı gibi vazifeleri bizzat kendi ifa eder*” Ama Hükümet ihlal görüşünü reddediyordu. Onlara göre Anayasa savaş ilanı yetkisini TBMM'ye vermiş ama hangi hususların savaş ilanı olduğunu saymamıştı. Hükümet asker gönderme kararı almıştı, fakat savaş ilan etmemişti. Dolayısıyla bir anayasa ihlali söz konusu değildi¹²⁷. Muhalefetin çabaları bir işe yaramadı ve Hükümet aldığı karardan vazgeçmedi.

17 Ekim 1950'de Tuğgeneral Tahsin Yazıcı komutasında, 5090 kişilik Türk Tugayı Güney Kore'ye ulaştı. 20 Ekim'de 9. Amerikan Kolordusu'nun emrine verilen tugay, kısa bir süre sonra sıcak çatışmalara katıldı. 26 Kasım'da 25. Amerikan Tümenine bağlı olarak dört gün süren Kunuri'deki çarpışmalarda ağır kayıplar verdi. Üç yıl süren ve 27 Temmuz 1953'te imzalanan ateşkesle sona eren Kore Savaşı'nda, Türk Tugayı, toplamda 937 şehit ve 2068 yaralı¹²⁸ ile en çok kayıp veren birliklerden birisi olmuştur¹²⁹.

3.5.3. Türkiye'nin NATO'ya Üye Olması

Demokrat Parti Hükümeti, 25 Temmuz 1950'de, Kore'ye asker gönderme kararını telgrafla BM Genel Sekreteri'ne gönderdikten sonra, 1 Ağustos 1950 tarihinde NATO'ya girmek için ikinci başvuruyu yapmış, ancak NATO Konseyi tarafından reddedilmişti.

Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesinin üzerinden birkaç ay geçmeden, Amerikalı General Bradley “*ABD'nin 1950'lerde Askeri Politikası*” adlı bir makale yayımladı. Makalede ABD'nin politikasındaki değişikliğe işaret ediliyor ve Türkiye'nin ABD çıkarları açısından bir önem taşımadığı anlatılıyordu¹³⁰. Bu makale üzerine Türk

¹²⁷Erhan, “ABD ve NATO'yla...”, s. 545.

¹²⁸ Ali Deniz, Kore Harbinde Kunuri Zaferi, Turhan Kitapevi, Ankara-2010, s. xxi.

¹²⁹Türkiye Kunuri'de toplam 237 şehit, 387 yaralı ve 201 kayıp verdi. Dünya Basını Türk Tugayının Kunuri'de ki başarısını gazetelerinde haber olarak verdi. Bkz: Ek 3.12-3.13.

¹³⁰Bağcı, *Türk Dış Pol...*, s. 26.

Hükümeti girişimde bulunarak, Washington'daki Müsteşarı Melih Esenbel aracılığıyla makalede savunulan görüşün, ABD'nin resmi politikası olup olmadığını sordurttu. Amerikan Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Masası Müdürü Mr. Berry, Türk müsteşarını hükümetinin politikasında bir değişiklik olmadığına inandırmaya çalıştı. Türkiye'nin güvenliğinin Amerika'nın güvenliği kadar önemli olduğunu belirtti. Ayrıca, Mr. Berry, Sovyetlerin bu makaleyi gerçekten de ABD'nin Türkiye için duyduğu ilgiyi azalttığı anlamında bir işaret şeklinde yorumlayacaklarına inanmadıklarını vurguluyordu. Melih Esenbel, bu olayın fazla büyütülmeyeceğini söyledi ve bu durumu Türk kamuoyuna açıklamanın zorluğundan bahsetti. Nitekim Türk basınında ABD'yi eleştiren ağır yazılar yer aldı¹³¹. Daha sonra makalenin sahibi yanlış anlaşıldığı yönünde açıklamalarda bulunsada, Türk devlet adamları arasında hâkim olan görüş, Türkiye'nin artık NATO'ya tam üye olarak katılmasından başka seçeneğinin bulunmamasıydı.

Türkiye'nin reddedilen üyelik başvurularından sonra meydana gelen bazı gelişmeler, ABD başta olmak üzere, NATO üyelerinin fikirlerini değiştirmesinde etkili oldu. Sovyetler Birliği'nin 1949 yılında atom bombasını patlatıp bu silaha sahip olduğunun ortaya çıkması ABD'yi tedirgin etmişti. Çin lideri kısa bir süre sonra Moskova'ya gitmiş ve iki ülke arasında bir ittifak antlaşması yapılmıştı. Bu olay, ABD'nin tedirginliğini arttırmış, Avrupa ve Asya'da komünizmin yayılma tehlikesinden korkan ABD, çevreleme politikasını güçlendirmek istemiştir.

Kore Savaşı da ABD'yi telaşlandırmıştır. Uzak Doğu'da bir savaş çıkarmaya cesaret edebilen SSCB, aynı şeyi Avrupa'da da yapabilirdi. Dolayısıyla Avrupa'nın savunmasının daha da güçlendirilmesi gereğini duymuş, bunun için karşı saldırı teorisi geliştirilmiş ve bunu uygulayabileceği en elverişli ülke olarak Türkiye'yi görmüştür¹³². Türkiye'nin Kore Savaşı sırasında gösterdiği başarılar da düşüncelerin değişmesinde etkili olmuştur. Türk askerlerinin Amerikalılarla birlikte çarpışması ve cesareti, Amerikan kamuoyunda Türklerin imajını ve güvenilirliğini artıran bir unsur olmuştur.

23 Mart 1951 tarihinde, ABD Başkanı'nın senatoya verdiği bir demeç Türkiye'nin NATO üyeliği için önemini anlatmaktaydı. Başkanın; *“Doğu Akdeniz'in coğrafi konumu sadece o bölge için değil, tüm dünya için önemlidir. SSCB'nin askeri gücüne karşı koyabilmek için ABD'nin bu bölgede kara, deniz ve hava kuvvetlerinin*

¹³¹Bağcı, *Türk Dış Pol...*, s. 26-27.

¹³²Merih, *Soğuk Savaş ...*, s. 147.

olması ve hemen karşılık verebilmesi gereklidir”¹³³ şeklindeki açıklaması, NATO’nun SSCB’ye karşı koyabilmesindeki önemi vurgulamıştı.

Türkiye’nin NATO’ya kabul edilmesi hakkındaki karar, ABD yönetiminin, ulusal güvenlik konseyinin 109 sayılı kararına dayanılarak alındı “*Türkiye’ye yönelik ABD’nin Tavrı*” başlıklı rapor, 11 Mayıs 1951’de Ulusal Güvenlik Konseyi üyelerine, Hazine Bakanı’na ve Savunma Seferberliği Müdürü’ne yollandı. Ulusal Güvenlik Konseyi’nin 23 Mayıs 1951’de yaptığı 92. toplantısında, ABD Genelkurmayı’ndan gelen metin okundu; “*ABD’nin güvenlik çıkarları Türkiye’nin ve Yunanistan’ın tam üye olarak NATO’ya kabul edilmesini gerektirmektedir. Genelkurmay, Türkiye’nin ve Yunanistan’ın topyekûn bir savaşta Batılı güçlerin safında olmalarına o kadar büyük bir önem vermektedir ki, bu ülkelerin NATO’ya alınmaları geciktirilirse, bir seçenek olarak ortak güvenlik düzenlemesini onaylamak arzusundadır. Genelkurmay, askeri açıdan ABD ile Türkiye ya da ABD ile Yunanistan arasındaki ikili güvenlik düzenlemelerinin uygun çözüm olduğu görüşünde değildir.*”¹³⁴ Görüldüğü gibi, Amerikan Genel Kurmayı bölge ülkeleri ile kurulacak ikili ittifakları yetersiz görüyordu.

Türkiye ve Yunanistan’ın üyeliklerine İngiltere, Norveç ve Danimarka karşı çıkıyordu. İngiltere, halen Ortadoğu’daki çıkarlarını Türkiye aracılığı ile korumak peşindeydi. İngiltere’nin Ortadoğu Başkomutanı, 22 Şubat 1951 tarihinde Türkiye’ye gelmiş ve Türk ordusunun NATO kapsamında bir Akdeniz komutanlığının emrine verilmesi yerine, İngiltere ile Türkiye arasında Ortadoğu’da bir ittifak kurulmasını önermişti¹³⁵. Ancak Türkiye, NATO’ya girme konusunda kesin kararını vermişti. Türkiye’nin NATO’ya girdikten sonra İngiltere’nin Ortadoğu’daki çıkarlarını koruyacak ayrı bir Ortadoğu Komutanlığı için çalışacağı sözü ile İngiltere, Türkiye’nin NATO üyeliğine sıcak bakmaya başlamıştı. 16-20 Eylül 1951 tarihinde, NATO Bakanlar Konseyi Ottawa’da yaptığı toplantıdan sonra Türkiye ve Yunanistan’ın örgüte çağrılmasını oy birliği ile kabul etmişti¹³⁶. Çağrı sonrasında Türkiye ve Yunanistan’ın NATO içerisindeki hangi komutanlığa bağlanacakları sorunu yaşandı. İngiltere, Türk ve Yunan ordularının İngiliz komutanına bağlı yeni kurulacak bir komutanlıkta yer almasını istiyordu. Türkiye ise ordusunu NATO’nun bir parçası olarak, Amerikalı bir

¹³³Ayın Tarihi, Mart 1951, s. 107

¹³⁴FRUS, 1951, V. 5, s. 1148-1149.

¹³⁵Erhan, “ABD ve NATO’yla...”, s. 549.

¹³⁶Ottawa’da yapılan toplantıda, 12 devletin temsilcileri Türkiye’nin Pakt’a alınmasını tavsiye eden kararı onaylamışlardır. Bkz: Ek 3.14.

komutana bağlamak istiyordu. Fransa'nın; Türk ve Yunan kara kuvvetleri, Güney Avrupa Kuvvetleri Komutanlığı emrine, deniz kuvvetleri ise Ortadoğu Komutanlığı emrine verilmesi şeklindeki önerisi kabul edildi.

Türkiye, 18 Şubat 1952 de NATO'ya resmen girmiş, 20 Şubat 1952'de de Lizbon'da yapılan toplantıya tam üye sıfatıyla katılmıştır¹³⁷. Türkiye NATO'ya girerek, Sovyet Rusya'ya karşı güvenliğini askeri açıdan sağlayabilmiştir. Ancak NATO'ya üyelik, bugünleri de kapsayan, dış politikada tamamen pasif ve ikameci, kendi politikalarını oluşturamayan bir Türkiye yaratmıştır. Türk dış politikası, Amerikan ipoteği altına girmiştir. Bu adımdan sonra Türkiye-ABD ilişkilerinin, Batı'yla ilişkiler tarihinde daha önce benzeri olmayan mutlak bir angajmana dönüşmesiyle birlikte, ABD'yle dostluk hem bir vatanseverlik ölçüsü haline getirilmiş hem de partiler üstü bir devlet politikası mevkiine çıkarılacaktı.

Türkiye, NATO'ya girerek Sovyet tehdidini karşıladığını düşünürken Arap ülkeleri ile arasının açılmasına neden olan bazı gelişmelerin kaynağı da NATO olmuştu. Bağdat Paketi, NATO'ya girebilmek için İngiltere'ye verilen söz nedeniyle kurulmuştu. DP iktidarı, ABD'nin, topraklarında hava üsleri kurmasına da razı olmuş, ABD ile birçok ikili anlaşma yapılmıştır. Yapılan bu anlaşmalar, pek çok alanda Türkiye'yi ABD'ye bağımlı hale getirmiştir.

3.6. Türkiye'nin Batı Yanlı Politikası ve Sovyet Rusya ile İlişkiler

Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında güvenlik endişesi ile izlediği Batı yanlısı dış politika, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile gelişmiş, NATO üyeliği ile Batı ile bütünleşme noktasına ulaşmıştı. Sovyet Rusya'yı hedef alan NATO ve dolayısıyla ABD politikaları Türkiye'nin dış politikasına yön vermişti. Türkiye'nin NATO üyeliği sonrasında Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin boyutu yeniden şekillenmiş, iki tarafın birbirine karşı düşmanca tutumları politikalarına yansımıştır. Sosyal alandaki uygulamalar ve basında çıkan haberler, iki tarafın tutumlarını göstermektedir.

Sovyetler Birliği ile yaşanan sıkıntılı sürecin bir yansıması olarak, 16 Aralık 1946 tarihinde Türkiye'de Sovyet yanlısı girişimde bulunan yapılanmalara karşı bir operasyon cereyan etmiştir. İstanbul polisi, 60'ın üzerinde komünisti tutuklamıştır. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi ve birçok gazete ve yayın kapatılmıştır. 1947 yılına gelindiğinde, Sovyet tarafının Türkiye ile ilgili olumsuz

¹³⁷Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 74.

tavrını sürdürdüğü görülmüştür. Türkiye'nin Batı ittifakı içinde ABD ile kurduğu ilişkiler ve Türk sol hareketine karşı takındığı tavır, Sovyet Rusya ve peyklerini rahatsız etmiş, bazı basın organlarında ABD'nin Türkiye'de konuşlandığı haberleri yer almıştı. Yeni Zamanlar adlı Sovyet dergisinde çıkan bir habere göre, ABD Türk limanlarına ve boğazlarına binlerce asker yerleştirmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı bir yalanlama bildirisi yayınlayarak, Türkiye'deki askerlerin BM tarafından bilindiğini ifade etmiştir¹³⁸.

Türkiye'de ise, Sovyet isteklerinin devam edip etmeyeceği konusunda, hala tedirginlik hakimdir. Türkiye'nin Bern elçiliğinden, Genel Kurmay Başkanlığı'na çekilen 25 Mart 1947 tarihli 2 maddelik şifreli telgrafta şöyle demektedir; “A- Moskova Konferansı sonuna kadar Anglosaksonları gücendirmemek için susmayı tercih eden Sovyet Hükümeti'nin Mayıs ayında ve Konferans sonunda, Boğazlar ve Şark Vilayetleri konusuna tekrar dönerek Türkiye üzerinde siyasi tazyiklerini tekrar edeceklerdir. B- Muhtelit Sovyet Cumhuriyetlerinde Boğazlar ve Şark Vilayetleri işinin Sovyetler için bir prestij konusu olduğu ve bundan hiçbir zaman dönülmeyeceği hakkında propagandalar yapılmaktadır”¹³⁹. Bu telgraftan anlaşılacağına göre Ruslar, Türkiye'den istekleri konusunda elde etmeyi planladıkları başarıyı kazanamayınca, Doğu Bloğu içerisinde bulunan devletlerin gözündeki prestijini kaybetmemek için böyle bir yol seçmiş durumdadır.

1947 yılında gündeme gelen Truman Doktrini ve Marshall Planı girişimleri, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri derinden etkilemiştir. Truman Doktrinini'nin açıklanması ile birlikte Türkiye'nin, Sovyetler karşısında güçlü bir dayanağa sahip olduğu netleşmiştir. Sovyetlerin, Doktrinin açıklanması sonrasında Türkiye'yi Amerika'nın denetimine girmekle suçlaması üzerine, Türk tarafı bunu reddederek, güvenliği için gerekli ittifaklara girebileceğini belirtmiştir¹⁴⁰. Truman Doktrini sonrasında, Türk basınında Sovyetler aleyhinde sert yorumların yer alması üzerine, 18 Eylül 1947 tarihinde toplanan BM Genel Kurulunda, Rus delege Andrey Vşinski, Türk basınının tavrını şiddetle eleştirmiştir. ABD, Türkiye ve Yunan basınının Üçüncü Dünya Savaşı'nı çıkaracak tarzda yayın yaptıklarını iddia etmiştir. Vşinski, Türkiye hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “*Harpçilik Türkiye'de de hüküm*

¹³⁸Tanin, 3 Ocak 1947. s.1.

¹³⁹BCA, 30..1.0/111.700.3. Bkz: Ek 3.15.

¹⁴⁰Dokuyan, 1945-1950 Yılları..., s. 86.

*sürmektedir. Türk basını her gün Sovyetler Birliğine karşı menfur iftiralarda bulunmakta ve Türk Milletini harbe teşvik etmektedir.”*¹⁴¹

Kızılordu’ya ait gazetede de “*Yeni Bir Harbin Kundakçıları*” başlıklı makale ile Türkiye’nin ABD’den almış olduğu yardımlar eleştirilmiştir. Bu makalede şu ifadeler kullanılmıştır: “*Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun ikinci toplantı devresinde Sovyet heyeti başkanı Vişinski tarafından ayıpları yüzlerine vurulmuş olan yeni bir harbin kundakçıları arasında Türk mürteci gazetecileri son sırada gelmemektedir. Yeni efendileri olan Amerikan emperyalizmine hizmet eden bu efendiler, beynelmilel bu vaziyeti had bir şekle sokmak ve büyük devletler arasındaki münasebetleri daha ağır bir hale getirmek için bütün kuvvetlerini sarf ediyorlar.*”¹⁴²

Marshall Planı’nın varlığı da Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerini derinden etkilemiştir. Planın gidişatından memnun olan Türk basını, konuyu sürekli gündemine almıştır. Son Saat Gazetesi, planın önemiyle ilgili bir haber yapmıştır. Bu haberde, ABD Senatosu’nun demokrat üyelerinden Brien Mc Mahon’un, Avrupa’nın tamamen Rus yönetimine geçmemesi için Marshall Planı’nın derhal uygulamaya geçmesi gerektiğini vurguladığı açıklamalarına yer vermiştir¹⁴³.

Bu gelişmelerden sonra 1948-1951 yılları arasında Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir gelişme olmamıştır. 1950 yılında iktidara gelen DP’nin Hükümet Programı’nda Sovyetlerle ilişkiler konusunda herhangi bir ifade yoktur.

Rus basınında, Türkiye’nin ABD ile ittifak kurması, ABD’nin Türkiye’de artan etkinliği gazetelerde, karikatür ve yazılarla eleştirilmiştir. 1949 yılında Krokodil gazetesinde “*Akıllı Hayvan*” başlığıyla yayınlanan bir karikatürde, Amerikalı Bilim Adamlarının Ağrı Dağı’na Nuh’un Gemisi’ni aramaya gitmeleri eleştirilmiştir¹⁴⁴. Yine 1949 tarihli Krokodil gazetesi, Amerikalı askerlere verilen imtiyazı bir karikatürle eleştirmiştir¹⁴⁵. Yine aynı tarihte “*Dostluğun Bedeli*” başlığı ile verilen karikatürde ABD’li askerlerin Türkiye’ye maliyeti üzerine bir eleştiri vardır¹⁴⁶.

Türkiye’de sol görüşlülere karşı uygulanan baskı da Sovyet Basınının gündemindedir. 1950 tarihli Ogonyak gazetesi “*Nazım’a Özgürlük*” başlığı ile Nazım Hikmet hakkında bir haber yayınlanmıştır;

¹⁴¹*Ayın Tarihi*, 19 Eylül 1947. s. 36.

¹⁴²*Memleket Gazetesi*, 23 Ekim 1947, s. 1.

¹⁴³*Son Saat*, 22 Aralık 1947, s. 1.

¹⁴⁴*Крокодил*, год: 1949, номер: 13, с. 4. Bkz: Ek 3.16.

¹⁴⁵*Крокодил*, год: 1949, номер: 14, с. 14. Bkz: Ek 3.17.

¹⁴⁶*Крокодил*, год: 1949, номер: 19, с. 3. Bkz: Ek 3.18.

“*Karşıdevrimci Türk hükümeti Türk halkının değerli evladı, Sovyetler Birliği’nin gerçek dostu Nazım’ı 1938 Ağustos’unda, 28 yıl dört ay hapse mahkûm etti. Nazım bu hükmün 12 yılını cesurca, dindik tamamladı. Bu yılın Mart ayında Şair, serbest bırakılması istemiyle Türk hükümetine başvurdu ve reddedilmesi halinde açlık grevine gideceği tehdidinde bulundu....*”¹⁴⁷

Türkiye’nin Kore’ye asker gönderme kararı almasının ardından Sovyet tepkileri de gelmeye başlamıştır. 1950 tarihli Ogonyak gazetesinde “*ABD’nin Ayakları Altında*” başlığı ile verilen karikatürde, ABD askeri Türk askerini tekmeleyerek “*ileri marş*” demektedir¹⁴⁸.

Türkiye’nin NATO’ya girişi kesinleşince, Sovyet Rusya’nın Ankara Büyükelçisi Lavrişçev, 3 Kasım 1951 günü, Başbakan yardımcılığı ve Dışişleri Bakan Vekilliği’ni muvakkaten yürüten Ahmet Ağaoğlu ile görüşüp, Sovyet Hükümeti’nin notasını iletmiştir. Notada; “*Basında bildirildiğine göre Kuzey Atlantik İttifakı Konseyi yaptığı son toplantıda Türkiye’yi bu ittifaka davet etmek kararı almıştır. Türk hükümetinin bu teklifi kabul edeceğini düşünen Sovyet Hükümeti şu hususlarda Türkiye’yi uyarmak ister. Sovyet hükümetinin elinde bulunan resmi belgelere göre, Kuzey Atlantik ittifakı üyelerinin bu ittifakı sivil savunma maksadıyla kurmadıklarını... İttifakın mütecaviz maksatlarla kurulduğunu bildirmektedir...*”¹⁴⁹ Türkiye’nin Kore Savaşı’na dâhil olması ve NATO’ya girmesinden sonra Rus basınında Türkiye’yi eleştiren yazıların sertlik dozu daha da artmıştır.

Türkiye’nin NATO’ya tam üye olmasından sonra Pravda gazetesi “*Atlantik Boyunduruğu Altında Türkiye*” başlığı ile bir haber yayınlamıştır. Haberde; “*.....Türkiye’nin Kuzey Atlantik bloğuna katılması Amerikan emperyalizminin uzun vadeli amaçlarını kesin bir şekilde ortaya koymaktadır...*”¹⁵⁰ diyerek Türkiye’nin üyeliğini eleştirmiştir.

Türkiye’nin tamamen NATO içinde yer almasından sonra SSCB Türkiye’nin tam anlamıyla düşmanca bir tavır içinde olduğunu ilan etmiştir. Türkiye’nin *Barış Düşmanı*, *emperyalizmin uşağı* ve *Amerikan eyaleti olduğu*, uygulamaları ile bölgede barışı bozarak savaş başlatmaya çalıştığı şeklinde suçlamalar yapmıştır.

¹⁴⁷Огонек, год: 1950, номер: 16, с. 19.

¹⁴⁸Огонек, год: 1950, номер: 23, с. 8. Bkz: Ek 3.19.

¹⁴⁹Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin NATO’ya Girişi*, ATAM Yay., Ankara-2000, s. 229.

¹⁵⁰ Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında...*, s. 235.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SOĞUK SAVAŞ'IN ETKİSİNDE TÜRK SİYASİ YAPISI

Türk siyasi yapısı, sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde olmuştur. 1839 Tanzimatı ile başlayan süreçte, iç krizlerin ve dış baskıların şekillendirdiği Türk siyasi anlayışı ve kurumları, Cumhuriyetin ilanı sonrasında Türk yöneticilerin iradesi ile girişilen başarısız demokrasi denemelerine sahne olmuştu. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında acele bir şekilde demokratik liberal sisteme geçiş, Soğuk Savaş şartlarının dayatması sonucunda gerçekleşmiştir. Demokratik sisteme geçiş konusundaki bu keskin dönüşümü iç nedenlere bağlayan fikirler ortaya atılsa da, asıl sebep dış koşullardır.

Soğuk Savaş döneminin uluslararası ilişkilerinde yönlendirici bir unsur olan demokrasi meselesi, bu dönemin etkilerini her alanda hissedilen Türkiye'yi, yakından ilgilendiren bir konu olmuştur. ABD-Türkiye ilişkilerinin altın çağı olarak nitelenebilecek Soğuk Savaş dönemi, siyasal sistemin Batılı anlamda çok partili bir demokrasi olarak yeniden inşa edildiği bir dönemdir. Bu siyaseten yeniden yapılanma döneminde, Türkiye'de sürdürülen demokrasi tartışmasında, Türk milletinin demokrasi ihtiyaçlarından ziyade, Batılı devletlerin demokrasi adına neyi hoş gördüğü veya neyi gayrimeşru ilan ettiği yaklaşım, etkin rol oynamıştır.

Sovyetler Birliği, ABD ve İngiltere'nin öncülüğündeki Demokrasi Cephesi'nin galip çıktığı savaş sonrasındaki dünya koşullarında, özellikle savaşın son yıllarında Almanya'yla geliştirdiği ilişkiler nedeniyle Batı ile ilişkileri zayıflamış bir Türkiye vardı. Sovyet baskı ve istekleri karşısında tek başına duramayacağının bilincinde olan yöneticilerin, Batı ile zayıflayan ilişkilerin tamiri için, Türkiye'nin faşizmden fazlasıyla esinlenen siyasi yapısı üzerinde oynama yapması bir bakıma zorunluluktan ibaretti. Bu çerçevede yapılanlar, Batı karşısında imaj düzeltme mücadelesiydi.

Soğuk Savaş şartlarında hayata geçirilen çok partili sistemin şekillenmesi de aynı şartlardan etkilenmiştir. ABD ve müttefikleri nezdinde faşizme karşı mücadele kazanılmış, artık Komünizme karşı kutsal savaş başlamıştı. Bu rüzgar, Türkiye'de sadece siyasi yapıyı çok partili sistem için zorlamamış, aynı zamanda sol partilerin sistem dışı bırakılması sonucunu da getirmişti. Türkiye'nin, solu dışarıda tutarak kurmaya çalıştığı demokrasi idaresi, önceliğin sistemin istikrarına verilmesi ve antikomünizmin demokrasi anlayışını dar sınırlar içine hapsetmesi sayesinde

uluslararası meşruiyet sıkıntısı da çekmedi. Taner Timur, Türkiye’de hâkim hale gelen ABD yanlısı politikanın asıl dayanağı, “*Bir yandan savaş içinde palazlanan egemen sınıfların çok partili hayatın getireceği tehlikeli fikirlere karşı korkular, öte yandan da ufukta beliren Amerikan sermayesine aracılık özlemleridir. Nitekim biçimselliği öne çıkan, halkın genel çıkarlarının azınlıktaki sermaye çevrelerinin çıkarlarına kurban edildiği bir demokrasinin inşasına böylece girildi*”¹ demektedir. Timur, bu iddiasında haklı olmakla beraber, bu dönem demokrasi inşasını sadece ekonomik nedenlere bağlamak yetersizdir. Baskı unsuru haline dönüşen tüm dış gelişmeleri göz önüne alıp değerlendirmek bir gerekliliktir.

Çok partili sisteme geçişe ilişkin literatürde yer verilen dış ortamdan kaynaklanan nedenleri özetlerken; uluslararası ortamdaki demokratik eğilimlerin genel etkisi, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin güvenliğini tehdit ettiğini düşünen yöneticilerin uluslararası topluluk dışında kalmayı göze alamaması, ABD yardımının demokratikleşme koşuluna bağlanması ve İsmet İnönü’nün dış ortamı algılayışı gibi nedenleri sıralayabiliriz.

4.1. Soğuk Savaş’ın Etkisi ve Siyasi Sistemin Dönüşümü

Türkiye’nin yönetim şekli zaten cumhuriyetti ve demokratik sistem Atatürk tarafından arzu edilen bir şeydi. Ancak dönemin Türkiye’ye özgü sorunu, modernleşme adına yapılan inkılapların sürekliliğini sağlamak için Tek Parti ile yönetilmesi idi. Siyasi sistemin dönüşümü ile ifade edilen durum, tek parti yönetiminin Batılılarca totaliter olarak görülmesi nedeniyle, halkın tümünün yönetime katılmasını sağlayacak olan liberal demokrat sisteme geçilmesidir.

Liberalizm ve demokrasi birbirini tamamlayan iki siyasi sistemdir. Bu sistemlerin temelinde özgürlük yatmaktadır. Bireye ve topluma daha geniş özgürlükler vererek, bireyin kendini ifade edebilmesine ve yönetime dolaylı olarak katılmasına olanak sağlamaktadır. Ancak, diğer ideolojik ve siyasal sistemlerde olduğu gibi, bu iki kavram da emperyalist sisteme aracılık edebilmektedir.

Her ne kadar dışında kalınmış olsa da savaş, Türkiye tarihinin dönüm noktalarından biri olarak kabul edilebilir. Savaştan sonra İsmet İnönü idaresi, yeni radikal reformlarla yoluna devam etmek yerine öteleme yolunu seçti. Ancak aynı süreçte kapitalist Batı dünyasıyla entegrasyonu kolaylaştıran iktisadi ve siyasi boyutları

¹Cangül Örnek, *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, Can Yay., İstanbul-2015, s. 43.

olan bir liberalizasyon politikasını hayata geçirmeye çalışmaktaydı². Nitekim bu yılların hâkim uluslararası koşulları incelendiğinde, dünya genelinde 1930'ların içe kapanmacı politikalarının hızla terk edildiği görülür.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra çok partili sisteme geçilmek istendiği ve bu yönde denemeler yapıldığını biliyoruz, ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında, acele bir şekilde liberal demokratik sisteme geçmek istenmesindeki nedenler savaş öncesinden farklıydı. İkinci Dünya Savaşı devam ederken, savaşın koşulları ile müttefik hale gelen ABD, SSCB ve İngiltere, kendilerine Demokrasi Grubu adını vermişti. Yaşanan savaşın sorumlusunun totaliter faşist rejimler olması itibarıyla, savaş sonrası kurulacak olan yeni dünya düzeni için de sürekli demokrasi vurgusu yapmışlardı. Savaş sona erdiğinde de ülkelere, liberal bir demokratik siyasi sistem kurmaları yönünde baskı yapmaya başlamışlardı.

1945 yılında, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminin hemen ardından, başta ABD ve İngiltere olmak üzere Batılı devletler, gerek uluslararası ortak siyasa düzeyinde ve gerekse dünya kamuoyunda demokratikleşmeyi ön plana çıkarıp, totaliter veya demokratik olmayan devletlere karşı olumsuz bir tutum ve davranış içine girdiler.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, denge kurabilmek amacıyla savaşın gidişatına göre değişken bir politika izlemişti. Savaşta izlediği tartışmalı tarafsızlık politikası sonucunda, savaşın galipleri tarafından eleştirilere maruz kalması, İnönü başta olmak üzere iktidar çevrelerinde, savaş sonrası Sovyet yayılmacılığı tehdidi karşısında Türkiye'nin yalnız kalacağı endişesini yarattı. İnönü, Türkiye'yi demokratik dünyanın tarafında konumlandırmak adına çok partili hayata geçiş gibi içe ve dışa dönük politikalar geliştirmek durumunda kaldı. Soğuk Savaş'ın başlangıcında, İnönü liderliğindeki Türkiye'nin dış politikada temel hedefi, Sovyet tehdidinin önlenmesi ve buna bağlı olarak Batı'yla siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda işbirliğini geliştirebilmektir.

İkinci Dünya Savaşı içinde ve özellikle sonuna doğru, Türk Hükümeti'nin en önemli endişesi, Sovyetlerin, başta Bulgaristan olmak üzere, Balkanlara egemen olmasını önlemektir. Savaşın sonucu belli olunca, İnönü kendisini tam bir çaresizlik içinde bulmuştu. En büyük korkusu gerçekleşmiş, Almanya tamamen yıkılmış, Sovyetler Birliği, çevrede rakipsiz dev bir güç olarak ortaya çıkmıştı. Üstelik bu dev güç, Türkiye ile olan dostluk siyasetini terk edip, 1939'dan itibaren Türkiye'den

²Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 43.

Boğazlarda üs, doğuda toprak istemek gibi, Türkiye'nin egemenliğiyle asla bağdaşmayacak ödümler istemeye başlamıştı³. İnönü'nün gözünde, artık yansız kalarak bu güce karşı koymak olanaksızdı. Tek çare, Batı'ya kayıtsız şartsız katılmaktı. Bunun için de iç yönetimde Batı modelinin kabul edilmesi zorunluydu.

Rus tehlikesinden korunmak için Batıya yaklaşan Türkiye, kapitalist Batı'nın uluslararası kurumlarına üye olmuş ve bu yolda hem ekonomik hem de siyasal alanda yeni düzenlemelere başvurmuştur. Batı'nın siyasal, ekonomik ve askeri kurumlarına katılarak güvenliğini sağlayabilmesi için öncelikle içeride birtakım değişikliğe gitmesi gerekiyordu. Gerek çok partili rejime geçiş, gerek Türkiye'nin ekonomik liberalizasyonu ancak bu gelişmelerin ışığında anlaşılabilir.

İnönü'nün teşvikleriyle başlayan çok partili hayatın, Anglo-Amerikan telkinlerle doğduğu ortadadır. Beliren Sovyet tehlikesi üzerine Batılılar ile sıkı ilişkiler kurma çarelerini arayan İnönü yönetimi, Batı kamuoyunda tek parti rejimlerine karşı o tarihlerde duyulan antipatiyi göz önünde tutarak, çok partili hayata yönelmiştir. Batılılar da bu yolda telkinlerde bulunmuşlardır. San Francisco'ya giden delegeye, demokrasiye gittiğimizi açıklama talimatının verilmesi ve BM Anayasası'nın kabul edilmesinden sonra muhalif seslerin çıkmaya başlaması, dış etkenlerle demokrasiye geçilme iddiasını desteklemektedir.

Nadir Nadi; İnönü'nün direktifi ile girişilen bu tepeden inme demokrasi teşebbüsünde dış politika kaygılarının ön planda rol oynadığına, adeta gözleriyle görürcesine inandığını yazmaktadır. Ruslara karşı yalnız kalmamak, Batı demokrasilerinin desteğini kazanmak uğruna bu denemeye girişilmişti⁴.

Demokrat Parti'nin kuruluşuna karşı İnönü'nün tavrını değerlendiren Celal Bayar; *“İki Jandarma eri gönderebilirler ve partiyi kapatabilirlerdi. Ancak İnönü bunu arzulamamıştı”* şeklinde değerlendirirken, bazı çevreler İnönü'nün bunu yapmamasını kendi isteği doğrultusunda değil dış şartlar dolayısıyla mecbur olduğuna bağlamışlardı⁵.

Batı kamuoyunda Almanya ve İtalya örnekleri sebebiyle tek partili sistemlere karşı antipati vardı ancak Batı'nın tek partili sistemleri istememesindeki asıl sebep, liberal demokratik sistemde daha etkili şekilde içişlerine müdahale edebilecekleriydi. Bu konuda Nadir Nadi'nin ilgi çekici açıklaması, İngilizlerin, kendi çıkarları açısından, çok partili hayatın devamını istemeleridir. Cumhuriyet gazetesinin Başyazarı,

³Cem Eroğlu, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. Irvin C. Schink ve E. Ahmet Toprak, Belge Yay., İstanbul-2013, s. 177.

⁴Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yay., İstanbul-1991, s. 204.

⁵ Altan Öymen, *Bir Dönem, Bir Çocuk*, Doğan Kitap Yay., İstanbul-2015, s. 511

Londra’da Churchill’in ve Ankara’da İngiliz sefiri Sir Noel Charles’in, Menderes ile yaptıkları iki konuşmaya dayanarak bu kanıya varmıştır. İngiliz yetkilileri, Menderes’e, “*İnönü’nün harcanmamasını, İnönü harcanırsa bunun yalnız CHP hesabına değil, DP hesabına da büyük kayıp olacağını*” telkin etmişlerdir. Nadir Nadi, İngilizlerin tutumunu şöyle değerlendirmektedir: “*İnönü sahneden çekilirse, demokratik gelişmemizin büsbütün soysuzlaşacağından korkuyordu dostlarımız. Biçimsel yönü ile de olsa, demokrasi yürümeli idi Türkiye’de. Bir kere bu düzene sırt çevirdik mi, Batı’nın etkisinden sıyrılmanız ihtimali de artacaktı şüphesiz.*”⁶ Öyle görünüyor ki, İngilizler, çok partili rejimi, Batı nüfuzunun sürdürülmesi açısından daha emniyetli bir sistem diye benimsemişler ve Menderes’in sertlik politikasının yol açabileceği bir askeri müdahalenin dış politikada değişiklik yaratmasından çekinmişlerdir. Menderes ise Batılılara, İnönü olmazsa, daha yararlı olabileceğini anlatmaya çalışmıştır. Nadir Nadi, Menderes’in tutumunu şöyle yorumlamaktadır; “*Ortadoğu’da, statükonun korunması açısından Batı’ya yaklaşık bir Türkiye’ye dostlarımız çok önem veriyorlardı. Bu maksatla NATO’ya alınmak üzere idik, bu maksatla Batı’dan para ve silah yardımı görüyorduk. Menderes, durumu kavramıştı. İnönü’yü ve muhalefeti politika hayatımızdan sildiği takdirde, kendi iktidarının statükoya daha yararlı olabileceğini Batılılara anlatmak istiyordu. Önemli olan, muhalefetli bir Türkiye değil, Batı ile işbirliği halinde kuvvetli bir Türkiye idi. Ne yapacaklardı dostlarımız, İnönü’nün dırdır öttüğü bir Türkiye’yi? Bakınız, İnönü Meclis’e danışmadan Kore’ye asker göndermemize karşı idi. Meclis’e danışılrsa, bu kadar erken davranıp öbür milletler üzerinde teşvik edici bir rol oynayabilir miydik?*”⁷

Cumhuriyetin ilanından savaşın bitimine kadar, Terakkiperver ve Serbest Fırka deneyimleri dışında tek parti sistemiyle yönetilmiş olan Türkiye’de, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan konjonktür sebebiyle, bu sistemin devam edemeyeceği anlaşılmış, artık ülkenin demokratik sisteme geçmesinin gerekliliği ağırlık kazanmıştı. Totaliter rejimlerle yönetilen ülkelerin savaşta mağlup edilmesi de eklenince, ülkede demokratik sistemin havası esmeye başlamıştır.

4.1.1. Çok Partili Sisteme Geçişte San-Francisco Konferansı’nın Etkileri

1944 yılından itibaren, artık Almanya tüm cephelerde kaybetmeye başlamıştı. Bu durum, Türkiye’nin Müttefiklere yaklaşabilmesi için önlemler almasını zorunlu hale

⁶ Nadi, *Perde Ara...*, s. 289.

⁷ Nadi, *Perde Ara...*, s. 290.

getiriyordu. İsmet İnönü, savaş sonrasında ortaya çıkacak dünyanın nasıl şekilleneceğinin farkında olduğu için iç politikada bazı liberalleşme adımları atmıştı. Her an Almanya'nın teslim olmasının beklendiği 1945 yılında, Müttefikler, Atlantik Beyannamesi'nin yayınlanmasından beri üzerinde önemle durdukları; totaliter diktatörlüklere karşı, uğruna savaşılan kutsal değerler olarak dile getirdikleri, demokratikleşme ve demokrasi ilkelerini, şimdi tüm dünya uluslarının siyasi yapılarında egemen kılmak için girişimlerde bulunmaya başladılar.

Savaş sonunda dünyada totaliter rejimlere karşı duyulan büyük bir öfke hâkimdi. Hitlerin Almanya'yı savaşa sürüklemesinden rejim sorumlu tutuluyor, tek partili bir yönetimin kalıntısı altında olan, ayrıca Mihver devletlerin yanında yer alan Franko İspanya'sı dünyadan gelen şiddetli hücumlara uğruyordu. Rıfkı Salim Burçak şöyle yazıyordu: *“Batıdan esmeye başlayan rüzgarlar, bizim memleketimizi de önüne katarak götürmeyecek miydi? Türkiye, böylesine bir dünyanın ortasında Milli Şefi ve değişmez genel başkanı ile bunca şikâyet ve ızdırabın kaynağı sayılan tek partili köhne bir rejimi şimdi nasıl muhafaza edebilecekti?”*⁸

Yalta Zirvesinde, her ne kadar içeriği farklı yorumlansa da, Müttefikler Batı demokrasisinin örnek alındığı bir siyasi sistemi tüm dünyada uygulamak istediklerini belirtmişlerdi. Amaç ve ilkeleri daha önce Dumbarton Oaks'ta hazırlanan Birleşmiş Milletler Anayasası'nı onaylamak için 25 Nisan 1945'te, ABD'nin San-Francisco kentinde toplandılar. Birleşmiş Milletler Anyasası'nda, bu örgüte katılabilmek için öne sürülen birkaç şarttan biri, demokratik bir rejime sahip olunması gerekliliği idi.

Dünya böylesi bir değişim içine girerken, faşizm ve benzeri totaliter rejimler tüm demokratik ülkelerin kamuoylarında eleştirilirken, Türk Hükümeti, Müttefiklerin tepkilerine neden olmuş tüm uygulamaları terk etmesine ve Mihver devletlerine savaş açmasına karşılık, bu dönemde Türkiye hala demokratik olmayan bir yapıya sahipti. Bunun yanında, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olmuş totaliter diktatörlükleri anımsatan bazı siyasi kurumları hala taşıyor olması, kurulmakta olan Savaş Sonrası Düzenin ilkeleri ile uyuşmayan bir durum ortaya koymaktaydı. Zaten, daha önce değindiğimiz gibi, Yalta Konferansında Türkiye'nin San-Francisco'ya çağırılması, İngiltere'nin girişimleriyle olmuştu.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye'nin siyasi ve ekonomik çıkarlarının kesinlikle Batı'nın tarafında olduğu görülüyordu ve bu çıkarları geliştirmenin en iyi

⁸Turgay Merih, *Soğuk Savaş ve Türkiye*, Ebabil Yayınları, Ankara-2006, s. 123.

yolu da Batı'ya daha fazla yaklaşmaktı. İtalya ve Almanya'da tek parti idarelerinin ortadan kalkması, Türkiye'nin BM'ye girişi ve Batı'ya yaklaşması, ülkedeki tek parti rejiminin temellerini sarstı. Bundan başka, dış memleketlerde, özellikle ABD'de esen hava, politik sistemini daha demokratik bir hale getirmedikçe, Türkiye'nin Batı'da kazanmak istediği ve ihtiyacını duyduğu manevi itibarı, gerektiği derecede elde edemeyeceğini gösteriyordu.

İsmet İnönü, San-Francisco Konferansı'nı fırsat bilip, ABD ve İngiltere'ye, yakında Türkiye'de çok partili yaşama geçileceği güvencesini vererek, Sovyetler Birliği karşısında, Batı'nın desteğini sağlamaya çalışmıştı. Konferansta, Türkiye'yi temsil edecek heyette bulunan Feridun Cemal Erkin, bu konuda şunları yazıyordu; *"1945 Nisan ayının başıydı. Sovyetler Birliği, aramızda mevcut tarafsızlık ve saldırmazlık paktını vadesinden evvel feshetmiş ve esasen gayet zengin olan ilişkilerimize yeni bir belirsizlik unsuru katmıştı. O günlerde Türkiye adına gitmekte olduğumuz San Francisco Konferansı dolayısıyla, İnönü bana şu kayda değer sözleri söyledi. Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı sizlere sorabilir. Böyle bir soruya şu cevabı veriniz. Türkiye Cumhuriyet tarihinde Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk'ün de arzu ettiği gerçek demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığıra girmek istiyordu. Harbin çeşitli tehlike ve sorunları buna imkân vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek cumhurbaşkanının en aziz arzusudur. Ben bu konuşmayı, bazen vaki soru üzerine bazen de kendim tahrik ederek açmak ve izah etmek fırsatını buldum"*⁹

San Francisco Konferansı sonrasında, 26 Haziran 1945'te imzalanan Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın başlangıcında, *"insan haklarına, şahsın haysiyet ve değerine"* inandıklarını belirten devletler, birinci maddenin 3. fıkrasında *"ırk, cinsiyet, dil veya din farkı gözetmeksizin insan haklarına ve ana hürriyetlerine karşı saygıyı geliştireceklerini"* kabul ediyorlardı. Türkiye, bu anayasayı imzalayarak çok partili liberal bir demokratik modeli uygulayacağını yükümlülüğü altına girmişti. Türkiye'deki siyasi muhalefet oluşturma çabasındakiler, BM Anayasası'nın söz konusu maddelerini öne süreceklerdi.

⁹Merih, *Soğuk Savaş...*, s. 122.

4.1.2. Demokrasiye Geçişte ABD Faktörü

Tevfik Çavdar, çok partili sisteme geçişin asıl sebebini iç dinamiklere bağlayarak; *“1946’da girilen çok partili yaşam, Türk toplumunun demokratikleşme arzusunun zorunlu bir sonucu olarak alınmalıdır. Ne yazık ki İkinci Dünya Savaşı’nın demokrasilerce kazanılmasının bu sonucu yarattığı gibi bir izlenim yer almaktadır. Kuşkusuz savaş sonu dünyasının içerdiği faktörlerin, yani dış dinamiklerin bu demokratikleşme üzerinde itici ve hızlandırıcı bir etkisi vardır. Fakat aynı baskı karşısında kalan İspanya vb ülkelerde bu etki demokratikleşme doğrultusunda bir sonuç vermemiştir”*¹⁰ diyerek savaş sonrası demokratikleşmeyi toplumun isteğine bağlamış ve İspanya ile mukayese ederek bunu ispat etmeye çalışmıştır. Ancak, burada iki nokta önemlidir. Birincisi; Türk toplumunun demokratikleşme konusundaki kültürü. Her ne kadar CHP’nin uygulamalarından memnun olmasa da, Tanzimat’tan bu yana toplumun demokratikleşme yönünde çok fazla isteği olmamış ve yapılan siyasi yenilikler genelde yöneticiler tarafından yapılmıştır. İkinci olarak; demokratik ülkelerin savaşı kazanmasının savaş sonrasına etkilerini İspanya örneği ile vermeye çalışması da bir yanılgıdır. Çünkü hem İspanyanın jeopolitik konumu ve toplumsal yapısı farklıdır, hem de Türkiye’ye yönelen Sovyet Rusya’nın taleplerine benzer bir baskı ile karşılaşmamıştır. Bu sebeple de demokratlara (savaşın galipleri) yanaşmak ve desteklerini sağlamak gibi bir zorunluluk, en azından bu aşamada, İspanya için söz konusu olmamıştır. Türkiye’nin çok partili demokratik rejime geçmesi, San Francisco Konferansı’na kurucu üye olarak katılması ve BM Antlaşması’nı imzalayarak, demokratik idealler için sözler vermesiyle başlamıştır. Türk siyasal sisteminin değişiminde daha çok dış sebeplerin etkili olduğu da açıktır. Kısmi ve dolaylı etkileri olsa bile, iç dinamiklerin Türk siyasi sistem değişikliğini sağladığını iddia etmek yanıltıcıdır.

Truman Doktrini ile başlayan Türk-Amerikan yakınlaşması, Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren demokrasiyi politikasının temeline alan, ancak yaşanan iç ve dış olayların etkisiyle tam anlamıyla gerçekleştiremeyen Türkiye’de, bu yolda büyük değişimlere sebep olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliği’nin tutumuna karşı ABD’nin desteğini bekleyen Türkiye, Truman Doktrini ile resmi olarak destek görmeye başladıktan sonra da, demokratik yapıyı yerleştirerek Batı’nın ilgi ve

¹⁰Tevfik Çavdar, “Demokrat Parti”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. VIII, İletişim Yayınları, Ankara-1996, s. 2060.

desteğini sürdüreceğine inanmıştır. ABD'nin, Türkiye'de çok yönlü olarak artan siyasi etkinliği de, Türkiye'de çok partili demokrasiye geçişi hızlandırmıştır¹¹.

Ancak Truman Doktrininin ilan edilmesine kadarki dönemde, ABD'nin Türkiye'ye karşı tutumu da demokratik rejime geçişte pay sahibidir. Bu dönemde Türk siyasal sistemi anti demokratik olduğu gerekçesiyle, ABD basınında ve kamuoyunda eleştirilmekteydi. San-Francisco Konferansı'na giden Dışişleri Bakanı Hasan Saka, İsmet İnönü'nün de isteğiyle, Reuter Ajansı'na şu demeci vermiştir; “*Cumhuriyet rejimi siyasi bir müessese olmak sıfatıyla modern demokrasinin yolu üzerinde azimle gelişmektedir. Anayasamız en ileri demokrat anayasalarla mukayese edilebilir ve başkalarını da çok geride bırakabilir. Demokratik tezahürler harpten sonra Türkiye’de gelişecektir.*”¹²

1947 yılına gelindiğinde, Soğuk Savaş'ın resmi ilanı anlamına gelen Truman Doktrini ilan edilmişti. Bu olay, Türk-Amerikan ilişkilerini derinden etkileyecek olan bir dönüm noktasıydı ve Türk siyasi sistemini de şekillendirecekti. Ancak Amerikan kamuoyunda, Türkiye ve Yunanistan'ın, yardımdan yararlanması kararına karşı çıkanlar vardı. Doktrine karşı olanların ileri sürdükleri gerekçelerden birisi, Yunanistan'da ve Türkiye'de demokrasi olmadığıydı. Onlara göre, Türkiye ve Yunanistan gibi tutucu hükümetleri desteklemenin hür dünyaya katkısı olmayacaktı. Buna ek olarak eleştiriler genelde şu noktalarda toplanıyordu; Yunanistan gibi Türkiye de insan haklarına önem vermeyen otokratik bir rejimle yönetilmektedir. ABD yardımı, bu yönetimleri güçlendirecek ve muhalefet tamamen yok edilecektir. Bir başka karşı çıkış nedeni, Türkiye savaşta tarafsız kalmış hatta Nazilere yardım etmiştir. Bu bakımdan Türkiye'ye yardım etmek barış davasına, Birleşmiş Milletler ilkelerine aykırı hareket etmek olur. Kimi Amerikan siyasetçileri de Ermeni lobisinin çalışmaları sonucunda Türkiye'ye yardıma karşı çıkmışlardı. Türkiye'ye yardım yapılmasını istemeyenlerin bir bölümü de, yardımın “*demokratikleşme*” şartına bağlanmasını istemektedirler. Başkan Truman, bu muhalefet havasını dağıtmak için çaba göstermiştir¹³.

ABD Temsilciler Meclisi'nde Ohio Temsilcisi George H. Blender, Truman yardımı öncesinde, Türkiye'nin politik sistemi ile ilgili şunları söylemişti; *Bugünkü Türkiye’de basın hürriyetinin mevcut olmadığı kesinlikle bilinirken, tutup Amerikan*

¹¹Ömer Kürkçüoğlu, “Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler, 1946’dan Bu Yana”, *AÜSBF Dergisi*, C. XXXIII, No: 1-2, Mayıs- Haziran 1978, 228-230

¹²Necdet Ekinci, *Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul-1997, s. 276.

¹³Cüneyt Akalın, *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-I*, Kaynak Yayınları, İstanbul-2003, s. 222.

gazetecileri için basın hürriyetini teminat altına alacak bir kanun getirmeye kalkışması, bu meclis için eşi görülmemiş bir ikiyüzlülük olur. Kendini beğenmiş Türk askeri diktatoryası, kongrenin koyduğu şartlardan hiçbirini yerine getirmemek niyetinde olduğu halde, bunu bile bile bizden para istemektedir”¹⁴

Bu görüşlere karşılık, Türkiye’yi o günlerde savunan Amerikalı yöneticiler, Türkiye’nin çok partili demokratik yaşama artık geçtiğini, basının tam anlamıyla serbest olduğunu, Amerikan yardımının iç-dış güçlükleri azaltacağını, Türkiye’de tam bir demokrasinin kurulmasına yardımcı olacağını belirtmişlerdi.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı süresince izlediği yalnızlık politikasından vazgeçerek, kendine uluslararası platformda güvenli bir yer arıyordu. Amerika’nın önderliğinde kurulan ve demokratik sistemlere sahip, “Hür Dünya” diye ifade edilecek ülkeler topluluğu içinde yer almak istiyordu. Ancak dışarıdan da bu konuda etki olduğu açıktı. Basında da bu etki açıkça hissedilmeye başlanmıştı.

Ahmet Şükrü Esmer, “Amerikalılar Türkiye’den ne Bekliyorlar?” konulu yazısında, özet olarak “*demokrasi*” yanıtını veriyordu. Falih Rıfkı Atay ise, “*Barış Kurucu Amerika açıkça hürriyet ve hukuk temelleri üzerine dayanan bir dünya nizamı ister*” diyordu. Yani Türk yöneticileri, ABD Kongresi’nde kendi ülkeleri ve siyasi rejimleri hakkında ileri sürülen bu görüşleri yakından izlemişler ve Batı ile daha yakın ilişkiler kurmak amacıyla bazı adımlar atmışlardı¹⁵. Demokratik sistemin yerleşmesi için önemli bir adım olan 12 Temmuz Beyannamesi, Truman Doktrini ile doğrudan ilişkiliydi.

Cüneyt Akalın, Amerika’nın Türkiye’deki etkisini arttırmasıyla, çok partili siyasal yaşama geçiş arasında çok sıkı bir ilişki olduğunu, üstelik o yıllarda ithal edilen demokrasinin hem çoğunlukla Amerikan patentli olduğunu, hem de ağırlığını giderek arttıran Roosevelt’in kalıntılarını tasfiye eden, Soğuk Savaşçıların izlerini taşıdığını belirtmişti¹⁶.

Altan Öymen ise bu görüşün karşısı bir düşünceyle, demokrasiye geçiş adımlarında demokratik rejimlerin itibarının savaş sonrasındaki dönemde arttığını kabul etmekle beraber, İnönü’nün demokrasiye geçişi onaylamaması durumunda kimsenin onu zorlayamayacağını ileri sürmüştü. Gerekçe olarak ise; “*Çünkü Amerika ve İngiltere için ilişkileri belirleyen ilkelerin, o ülkenin hangi rejimle yönetildiği değil, Sovyetler*

¹⁴Kemal Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul-2012, s. 276.

¹⁵Ekinci, *Türkiye’de Çok...*, s. 340.

¹⁶Akalın, *Soğuk Savaş...*, s. 214.

*Birliği karşısındaki stratejik konumunun ne olduğudur. Doğu ve Batı bloklarının oluşmaya başladığı bir dönemde, Sovyet Başkanı Stalin'in planları karşısında önlem almak sadece İngiltere'nin değil, Amerika'nın da dış politikasını belirleyen unsurlardan birisi haline gelmişti*¹⁷ diyerek, Türkiye'nin rejiminden ziyade jeopolitik önemini ön plana çıkarmıştır.

ABD'nin bu derece yaygın bir kültürel etki yaratabilmesi, ABD'ye benzemekte gösterilen hevesk rlıkla doğrudan ilişkiliydi. Nihat Erim, 1949'da  zmit Halkevi'nde, Marshall Planı'ndan bahsederken şöyle demişti; *“Eğer bir dış felakete uğramazsak ben memleketin yakın geleceği için çok nikbinim. Çünkü yakın bir gelecekte Türkiye, küçük bir Amerika haline gelecektir.”*¹⁸ Bu konuşma, Soğuk Savaş sürecinde Türkiye  zerindeki ABD etkisinin artacağını ve ABD'nin birçok alanda model alınacağını gösteriyordu.

4.1.3. Demokratik Sistem   in Yapılan Yasal Değişiklikler

 kinci Dünya Savaşı'nın sonu belli olmaya başlayınca, Türkiye demokratikleşme yolunda birkaç adım atmıştı. Batılı demokrat devletlerin siyasasına uygun olarak önce Mihver devletleri ile ilişkisini kesti, sonra 23 şubat 1945'te Mihver'e savaş açtı. Ardından da BM Anayasasını imzaladı. Ancak hala uygulamada olan yasaları ve siyasi sistemi, demokrasilerin kurmak istedikleri düzenle çatışma halindeydi. Demokrasiye doğru ciddi adımlar atılmasının düşünüldüğü  kinci Dünya Savaşı bitiminde, bu yolda engel olabilecek kanunların da tadil edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Bu zorunluluğuun kaynağı dış baskılardı. CHP, daha çok seçim öncesi dönemlere denk getirerek ve bir nevi seçim yatırımı olarak antidemokratik kanunlarda değişikliklere gitmiştir. Fakat beklediği halk sempatisini kazanamadığı gibi, seçmen nazarında, DP'nin ciddi muhalefeti karşısında geri adım atmak zorunda kalmış bir parti görünümüne bürünmüştür.

Bu dönemde Batılıların kurulmasını istediği demokratik sistemle çelişen ve antidemokratik olarak sayabileceğimiz kanunlar, başta Milli şef sistemi olmak üzere,  sk n Kanunu,  stiklal Mahkemeleri Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Sıkıyönetim Kanunu, Matbuat Kanunu, Cemiyetler Kanunu gibi kanunlardı.

¹⁷ ymen, *Bir Dönem...*, s. 511-512.

¹⁸*Vatan*, 20 Eylül 1949, s. 3. Benzer bir konuşma ilerleyen süreçte de kullanılacaktır. 1957 seçimlerinden önce 20 Ekim'de Celal Bayar'ın Taksim'deki seçim konuşması sırasında *“Biz memleketimizde Amerikalıların ilerleyişleri seyrini takibe çalışmaktayız. Öyle  mit ediyoruz ki, 30 sene sonra bu mübarek memleket 50 milyon nüfusu ile küçük bir Amerika olacaktır”* demiştir.

Uygulamada olan bu kanunlar, antidemokratik oldukları gerekçesi ile toplumun değişik kesimleri tarafından da eleştirilmekteydi. Örneğin Mehmet Ali Aybar; *“Faşist İtalya’dan alınan Türk Ceza Kanunu’ndan başka insan hak ve hürriyetlerini zincire vuran nizam ve talimatnamelerden sonra, mumyalaştırılmış Anayasamız geliyordu. Tıpkı Türk Milleti gibi”*¹⁹ diyerek dönemin kanunlarını eleştirmişti.

Soğuk Savaş şartları gölgesinde, Çok Partili sisteme geçerken, demokratikleşme yolunda başlangıç olarak şu kanunlar değiştirildi;

Cemiyetler Kanunu’nda Yapılan Değişiklik; Türkiye’de 1909 yılına ait Cemiyetler Kanunu, küçük değişikliklerle 1938 yılına kadar uygulanmıştı. 14 Temmuz 1938 tarihinde ise 3512 sayılı yeni Cemiyetler Kanunu Yürürlüğe girmişti. Kanunla, daha önceden serbest bırakılan cemiyet kurma hakkı, artık İçişleri Bakanlığı müsaadesine bırakılmıştı. Kanun, çıkarıldığı dönemin şartlarına bağlı olmak üzere otoriter bir karakterde olup, bazı cemiyetlerin kurulmasına yasaklar getirmişti²⁰. Ayrıca iktidar, kendisine muhalif olabilecek bir partinin kurulmasını engellemek adına da bu kanunla geniş yetkiler elde etmişti.

Bu uygulama çok partili ve demokratik yaşama geçişin başlaması ile sıkıntı oluşturmuş ve dönemin gerekliliği olarak kanunda değişiklik yapılması gündeme gelmiştir. Yapılması gereken değişiklik, İsmet İnönü tarafından, 10 Mayıs 1946 tarihinde toplanan CHP olağanüstü kongresinde gündeme getirildi. Özellikle sınıf esasına dayanan cemiyet ve parti kurulmasının yolunun açılmasını isteyen İnönü, sadece kökü dışarıda olan ve dini siyasete alet eden cemiyet ve partilere karşı durmaya devam edeceklerini belirtmiştir.

Cemiyetler Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ile ilgili tasarı, 5 Haziran 1946 tarihinde Mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Konuyla ilgili söz alan Adnan Menderes; yeni kanunda yapılması planlanan değişikliklerin demokrasi adına önemli bir adım olduğunu belirtmiştir. Siyasi oluşumların kurulmasına serbestlik getirmenin doğru olduğunu, fakat ülke bütünlüğüne zarar veren ve dış bağlantılı oluşumlara karşı olduklarını vurgulamıştır²¹.

Kanunda yapılan değişikliklerle birlikte, 1950 yılına kadar 7219 dernek kurulmuştur. Kanundaki değişiklik, sendika kurma hakkını da tanımış, fakat işçilerin böyle bir girişime yanaşmamaları üzerine Türkiye’de sendikacılık girişimleri de

¹⁹Mehmet Ali Aybar, “İleri Değil Geri Gittik”, *Zincirli Hürriyet Gazetesi*, 5 Şubat 1948, s. 1.

²⁰Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, s. 178.

²¹*TBMMTD*, 5 Haziran 1946, 7. Dönem, Cilt 24, s. 49.

hükümetin zorlaması ile başlamıştır. Yeni cemiyetler kanunu ile kişinin siyasal ve sosyal katılım hakkı genişlemiş, tekelci ve bürokratik idareden çoğulcu ve paylaşımcı bir yapının oluşmasına yönelik adım atılmıştır.

Ceza Kanunu ve Basın Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler; mevcut ceza kanununun 140, 141, 142 ve 159. Maddeleri demokrasiye geçişte önemli engeller teşkil etmekteydi ve fikirlerin özgürce açıklanmasını ya da siyasi oluşumların hayata geçirilmesini güçleştirmekteydi.

Ceza Kanunu'nda değişiklik yapılması konusu meclise getirilmeden önce de demokratik yapıya ters olması konusunda eleştirilmekteydi. Zekeriya Sertel Tan gazetesinde; “*Türkiye de Anayasa demokratik olmasına rağmen, Ceza Kanunu faşist bir yapıya sahiptir*”²² diyerek bu kanunu eleştirenler arasındaydı.

Ceza Kanunu'nda değişiklik yapılması konusu Meclise taşınmış ve 13 Haziran 1946 tarihli Meclis görüşmelerinde gündeme gelmiştir. Cemiyetler Kanunu'nda değişiklik yapılması nedeniyle Ceza Kanunu'nda da değişikliğe gidilmesi bir zorunluluk olarak görülmüştü. Zaman içinde 140, 141, 142 ve 159. Maddeler değiştirilmiş ve bu maddelerden ceza alanların cezaları iptal edilmiştir.

25 Temmuz 1931 tarihli ve 1881 sayılı Basın Kanunu'nun 50. Maddesi ise 13 Haziran 1946 günü değiştirilmiştir. Maddenin mevcut halinde memleketin genel siyaseti aleyhinde yayın yapan gazete ve dergiler Bakanlar Kurulu tarafından geçici olarak kapatılabilmekteydi. Yapılan değişiklikle ceza verme yetkisi mahkemelere devredilmiştir²³. 20 Eylül 1946 tarihinde yeni bir değişiklik daha yapılarak özgürlüklerin artırılması sağlanmıştır. Gazete çıkarabilmek için resmi izin alma gerekliliği kaldırılmış, sadece beyanda bulunma yeterli görülmüştür. Bakanlar Kurulu'nun gazete kapatma yetkisi kaldırılmıştır²⁴.

İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun Yürürlükten Kaldırılması; 31 Temmuz 1922 tarihli ve 249 sayılı İstiklal Mahakimi Kanunu ve bunun tadili hakkında, 13 Şubat 1926 tarihli ve 738 sayılı kanun, 29 Mayıs 1926 tarihinde yapılmış olan, 868 sayılı değişiklik kanunu toplamda İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nu oluşturmuştur. Dönemin şartlarına göre uygulanan kanun, 1930 yılından sonra hiçbir alanda uygulanmamıştır. Fakat gelişen demokratik ortamda böyle bir kanunun mevcudiyeti bile hoş karşılanmamış, yürürlükten kaldırılması için Meclis'e teklif verilmiştir. 28 Nisan 1949 tarihinde

²²Tan Gazetesi, 26 Kasım 1945, s. 1.

²³TBMMTD, 13 Haziran 1946, 7. Dönem, Cilt 24, s. 262-285.

²⁴TBMMTD, 20 Eylül 1946, 8. Dönem, Cilt 1, s. 433-435.

Meclis'te görüşülmeye başlanmış, mahkemelerin kaldırılması teklifi olumlu karşılanmış ve 4 Mayıs 1949 tarihinde, İstiklal Mahkemeleri Kanunu yürürlükten kaldırılmış²⁵ ve muhalefet üzerinde psikolojik baskı olarak kullanılan bir güç daha son bulmuştur.

4.2. Türkiye’de Siyasi Muhalefetin Oluşma Süreci

İkinci Dünya Savaşı’nın sonucu, bir bakıma, demokrasinin totaliter yönetimlere üstünlüğünü simgeliyordu. Mihver Devletlerinin yenilgisi ile tek partili otoriter rejimlerin ortadan kalkması, Türkiye’deki rejimin otoritesini de sallantıya sokmuştu. 1944 yılında başlayan, Tek Parti yönetimindeki yumuşama, San-Francisco Konferansı ile devam etmiş, ardından İnönü’nün söylevleri, Türkiye’de yeni bir döneme girildiğini göstermişti.

Dış siyasal gelişmelerin, ülkenin gelecekteki çıkarları açısından, Batı tarzı bir demokratik yönetime gidilmesini zorunlu kılmasının yanında, İkinci Dünya Savaşı yıllarında alınan siyasi, ekonomik ve toplumsal önlemler, savaşın ortaya çıkardığı sorunlar, savaş sebebiyle konulan ağır vergiler, özgürlüklerin kısıtlanması da Tek Parti yönetimi için sorun oluşturmuştu. Tüm bu sebepler birleşince, Tek Parti yönetiminin tasfiyesi zorunlu hale gelmişti. Çetin Yetkin; *“Şurası bir gerçektir ki, eğer Milli Şef İnönü çok partili rejime geçmek için gerekli girişimleri başlatmamış, buna olanak sağlamamış olsaydı; Türkiye gerek uluslararası ilişkilerde ve gerekse iç siyasal yaşamında bir bunalıma, belki de bir yıkıma sürüklenecekti”*²⁶ diyerek rejim değişikliğinin önemini vurgulamaktadır.

TBMM içindeki muhalefet ilk olarak Mayıs 1945’te, Çiftçiye Topraklandırma Kanunu²⁷ görüşülmeye başlandığı sırada ortaya çıkmıştır. Bu kanunun 17. Maddesine göre; devlet, 200 dönümden fazla toprağa sahip olan çiftçilerin arazilerinin dörtte üçüne kadarını kamulaştıracaktı²⁸. Ayrıca 21. Maddeye göre; kamulaştırmalar gerçek bedel üzerinden değil, arazi vergisine matrah olan değere orantılı olarak yapılacaktı²⁹.

14 Mayıs 1945 günü Yasa Tasarısı TBMM’de görüşülmeye başlar başlamaz, CHP Meclis Grubu ikiye ayrılmıştı. Grubun tümü tasarıya destek veriyordu. Ancak, soruna toplumsal açıdan bakan, sivil, asker, bürokrat kökenli vekiller tasarının aynen

²⁵TBMMTD, 4 Mayıs 1949, 8. Dönem, Cilt 19, s. 94.

²⁶Ekinci, *Türkiye’de Çok Par...*, s. 287.

²⁷Toprak reformu çalışmalarının kökleri Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar uzanan ve Halkçılık ilkesiyle bağdaştırılan bir çalışmadır.

²⁸Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul-2012, s. 309.

²⁹Ekinci, *Türkiye’de Çok Par...*, s. 292.

yasalaşmasını isterken, ikinci grupta yer alan büyük toprak sahipleri ve bazı sivil bürokratların buna itirazı vardı. İkinci grup tasarının tümüne karşı çıkmanın zorluğunun farkında olarak; tasarıda öne çıkan iki maddeyi kaldırmak, hiç olmazsa yumuşatmak istiyorlardı. Adnan Menderes 17. Maddeyi, Refik Koraltan ise 21. Maddeyi eleştirmişti³⁰. Yasa Tasarısı, Meclis'e geldiği şekliyle onaylandı. Ancak bu tasarının görüşülmesi sırasında oluşan muhalif ortam, daha önce hiç görülmemişti. Milletvekillerini bu kadar cesaretlendiren şey oluşan konjonktüdü. BM Anayasası ve ardından İnönü'nün demokratik söylemleri bunda etkili olmuştu.

Uluslararası siyasal gelişmelerin ülkenin iç siyasasına yansımalarıyla oluşmuş ortamı değerlendiren CHP'nin muhalif milletvekilleri, bu ortamın kendilerine verdiği güçle, önce partide bir dizi liberal önlemlerin alınmasını ileri sürecekler, daha sonra da olmasını istedikleri gelişmelerin içinde yer alacaklardı. Tek Parti yönetimi karşısında kendi konumlarını belirleyecek olan ilk önemli gelişme, Türk siyasal yaşamına “*Dörtlü Takrir*” diye geçmiş olayla başladı.

7 Haziran 1945 günü Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, ve Adnan Menderes imzasıyla, CHP Meclis Grup Başkanlığı'na verilen Takrir şöyle başlıyordu; “*Daha kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve CHP'nin demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimizin mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatledir ki, milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri, Partimizin Meclis Grubuna arz ve teklif etmeyi borç biliriz*”³¹ Ancak takrir, Mecliste oy birliği ile reddedildi. Takririn geri çevrilmesi iki nedene bağlanabilirdi. CHP'liler otoriter tepki alışkanlıklarını bırakmamış olmaları veyahut önerge sahiplerinin CHP'den ayrılıp TBMM içinde yeni bir parti oluşturmalarının teşvik edilmesi idi.

Dörtlü Takrir'in yayınlanması ve reddedilmesi şimdilik CHP'den bir muhalefet partisi doğurmasa da, bu iklimde, 18 Temmuz 1945'te işadamı Nuri Demirağ'ın önderliğinde Milli Kalkınma Partisi kuruldu. Türk siyasi hayatında belirgin bir etki oluşturmasa da, Demirağ'ın partisi demokrasi sürecine geçiş yapan Türkiye'nin ilk muhalefet partisi olmuştu. Ancak, bu partinin TBMM içinde temsil edilmiyor oluşu ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde algılanmayışı, İsmet İnönü tarafından da

³⁰Ekinci, *Türkiye'de Çok Par...*, s. 293.

³¹Ekinci, *Türkiye'de Çok Par...*, s. 297.

ciddiye alınmamasına sebep olmuştur. MKP 18 Temmuz'da Türk siyasi hayatında yerini almışken, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945'te Meclis açış konuşmasında; "*Türkiye'nin tek eksiği, hükümetin karşısında bir parti bulunmaması*"³² şeklindeki konuşması bunu destekler niteliktedir.

TBMM içindeki muhalefetin, siyasal örgütlenme olarak ortaya çıkması, 1946 yılının başında resmîyet kazanmıştır. "*Dörtlü Takrir*" ile tavrını ortaya koyan parti içi muhalefet, 7 Ocak 1946'da, TBMM'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısına, Demokrat Parti adıyla ikinci bir siyasal örgütlenme olarak çıkmıştı.

Türkiye'nin yeni muhalefet partisi, Demokrat Parti'nin Genel Başkanı Celal Bayar, partinin resmi kuruluşundan sonra, 10 Ocak 1946'daki beyanatında, dış politika konusundaki görüşlerini açıklamış, iki partinin bu konuda aynı fikri paylaştığını vurgularken, "*İktidar partisiyle belki iç meselelerde çok tartışacağız. Fakat memleket kaderi dış politikada her iki partinin müşterek hareket etmesini icap ettirir. Bu bakımdan dış politikada CHP ile tamamen mutabıkız. Atatürk'ün Türkiye'nin istiklalini ve dünya barışını hedef tutan siyaseti, partimizin de daima sadakatle takip edeceği yoldur. Esasen, bir dış tehdit veya tehlike karşısında milli haysiyet ve şeref emrettiği tek yolda yürümek için, gerek Halkçı, gerek Demokrat bütün yurttaşlar arasında en ufak bir düşünce farkı bulunabileceğine asla ihtimal verilemez*"³³ ifadesini kullanmıştır.

Kuruluşundan itibaren demokratik yönetim biçimini her yönüyle uygulamayı hedeflemiş olmasına rağmen, devrim sürecinde bunun çok kolay olmayacağını fark eden Türkiye Cumhuriyeti, savaş sonrası dönemde, tekrar yakaladığı bu uygun değişim ortamını değerlendirmek için bütün kurumlarıyla harekete geçmiştir.

Türkiye'de çok partili rejime geçme kararının verilmesine dış etkenler açısından bakıldığında, kararın o dönemdeki uluslararası koşulların etki ve baskısı ile ve Türkiye'nin uygulamakta olduğu dış politikanın gerekleri doğrultusunda alındığı söylenebilir. Bu dönemde demokrasi seslerinin daha yüksek bir perdeden dillendirilmesinde rol oynayan en önemli etken, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında ortaya çıkan şartların oluşturmuş olduğu ulusal ve uluslararası sosyal ve ekonomik gelişmelerdir. DP, 7 Ocak 1946'da kurulmuştu ama DP'nin ortaya çıkışına zemin hazırlayan etkenler daha savaş yıllarında kendini hissettirmeye başlamıştı. İkinci Dünya Savaşı başında, Türkiye'de özellikle totaliter rejimlerin iktisadi ve ideolojik etkileri ağır

³²Türk kamuoyunda bile Demokrat Parti'nin kurulmasından sonra Çok Partili hayata geçileceğine inanmıştır. Bkz: Ek 4.1.

³³Orhan Cemal Fersoy, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, Mayataş Matbaacılık ve Neşriyat, İstanbul-1971, s. 117-118

basarken, savaşın son yılları faşizmin ezildiği ve demokrasilerin zafere ulaştığı yıllar olmuştur³⁴. Savaş sonrasındaki şartlar da Türkiye’yi Demokrasi grubunun yanında yer almaya itmiştir.

4.3. Kurulan Siyasi Partiler

Meşrutiyetin ilanından bu yana birçok parti kurulmuş, fakat bu oluşumlar genellikle bir gurubun ve ya şahsın öncülüğünde olmuştur. Türk halkının toplumsal isteğinden doğan siyasal bir oluşum olmamıştır.

Türkiye’nin iç siyaseti üzerinde bir uluslararası manevi baskı olması ve olayların etkisi, özellikle memleketin dıştan gelen eleştirilere karşı aşırı derecede hassasiyet duyması, daima bir tartışma konusu olmuştur. Geçmişte yabancı devletlerin memleket üzerindeki baskısı nasıl ki, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanının kabulüne yol açıyorsa, bu kez de Birleşmiş Milletler Anayasası’nda ifadesini bulan dış baskının, Halk Partisi’ni siyasi hürriyetleri kabul etmeye mecbur bıraktığı iddia edilmiştir. Birleşmiş Milletler Anayasası’nın kabulü, tek partili sisteme karşı koymaya elverişli bir ortam hazırlamıştır. Dolayısıyla muhaliflere tek partili sisteme karşı kullanabilecekleri manevi ve hukuki deliller sağlamış ve onları muhalefetlerini açığa vurmaya ve halkın desteğini aramaya teşvik etmiştir.

Yıllar boyunca hükümete karşı oluşan muhalefet, Çiftçiye Topraklandırma Kanunu’nun Meclis’te görüşülmesi sırasında bazı kişilerde temsilini bulmuştu. Gerek İnönü’nün verdiği beyanat, gerekse Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Anayasası’nı imzalamış olması, muhalefetin oluşması için bir basamak oldu. Tek parti idaresini eleştiren Adnan Menderes, BM Anayasası’nın memleket idaresinde halk egemenliğinin sağlanmasını gerektirdiğini; bunun, devlet ve kişiye ait siyasi ve toplumsal hakların uygulanmasında karşılıklı saygı gösterme ve serbest seçim yoluyla mümkün olabileceğini belirterek, halk idaresini sınırlayan engellerin ortadan kaldırılmasıyla milletlerin hürriyet ve bağımsızlığının güçlendirilmiş olacağını söyledi. Adnan Menderes’e göre, Birleşmiş Milletler Anayasası ile Türk Anayasası birbirine tam uyuyordu, ama Halk Partisi’nin aldığı hürriyet aleyhtarı tedbirler, iki anayasa arasındaki uyumu pratikte bozuyordu. Birleşmiş Milletler Anayasası’nın kabulü ile Türk

³⁴Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ankara-2003, s.12

hükümetinin verdiği taahhütlerin yerine getirilmesi için hürriyeti kısıtlayan tedbirlerin kaldırılması gerekiyordu³⁵.

1945-1950 yılları arasında yirminin üzerinde parti kurulmuş fakat Demokrat Parti ve Millet Partisi dışındakiler siyasi arenada çok etkili olamamışlardır. Bu süreçte açılan birçok parti yeterli bir programı olmadığı, kadro eksiklikleri ya da ideolojik yönlerinin ekonomik yönlerinin önüne geçmesinden dolayı başarı sağlayamamışlar ve ya dağılarak, ya da başka partilerle birleşerek yok olmuşlardır³⁶. Partiler içerisinde, siyasi tecrübeleri olan kişilerin kurduğu partiler ise diğerlerine göre nispeten daha uzun ömürlü olmuşlardır. İşçi sınıfı ve yoksul köylü sınıfını hedef alan partiler de kurulmuş fakat tabanı oluşturacak bilinçli ve sayı olarak yeterli işçi sınıfının oluşmaması, daha da önemlisi bu dönemde bu tür oluşumlara karşı gösterilen tepki sebebiyle, sosyalist partiler sadece dönemin sosyalist aydınlarının ideolojik örgütleri olmaktan öteye geçememiştir.

Çok partili hayata geçiş ile hayat bulan partiler, ilk başta tek parti ideolojisiyle çatışmayacak vaatleri öne sürerek varlıklarını korumaya çalışırken, bir süre sonra anayasal düzenle çatışma fırsatının doğması ile birlikte gerçek niyetleri açığa çıkmıştır. Özellikle sosyalist ve dini ideoloji bu çatışmaların temel öğretileri olmuştur. Toplumda temeli siyasi oluşumlara göre belirlenen kamplara ayrılarak kutuplaşmalar başlamış ve toplum çatışma içine girmiştir.

Türkiye'nin çok partili demokrasi döneminin ilk partileri Milli Kalkınma Partisi, Türk siyasetine damgasını vuran Demokrat Parti, daha sonra Millet Partisi, sosyalist görüşün temsilcisi olarak da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi olmuştur.

4.3.1. Milli Kalkınma Partisi

Çok partili hayata yönelik ilk adım, Nuri Demirağ'ın 9 Temmuz 1945 tarihinde İşçileri Bakanlığı'na başvurarak Milli Kalkınma Partisi'nin kuruluş dilekçesini vermesiyle atılmıştır. Parti kurucuları içerisinde Demirağ'ın yanı sıra Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan gibi isimler yer almıştır. Parti, 24 Temmuz 1945 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. MKP'nin isminde Milli kelimesinin kullanılması ise biraz zaman almıştır. Çünkü dönemin kanunlarında bir cemiyetin milli veya cumhuriyet unvanı kullanabilmesi için ancak Bakanlar Kurulu'ndan izin çıkması gerekmektedir.

³⁵Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 230.

³⁶Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 391.

Bakanlar Kurulu, 5 Eylül 1945 tarihindeki kararı ile MKP'nin Milli unvanını kullanmasına izin vermiştir. Parti tarafından yapılan açılış ise 7 Ekim 1945 tarihinde gerçekleşmiştir. 31 Ekim 1945 tarihinde MKP başkanlığından, Başbakanlığa çekilen bir telgrafta; *yurdun ve milletin muasır medeniyetler seviyesine çıkması ve tam bir demokrasi tesisi için MKP'nin kurulduğu* haberi verilmiştir. Aynı gün Başbakan Şükrü Saraçoğlu, MKP'ye gönderdiği cevabi yazıda, partinin kurulmasından duyduğu memnuniyeti belirtmiş ve partinin memleket çıkarına yapacağı çalışmaları ilgi ile takip edeceğini eklemiştir³⁷. Siyasi tecrübesinin az ve fikir ayrılıklarının çok olduğu bu oluşum, gerçek bir muhalefet havasına girememiştir. Halk, ilk anda partiye ilgi gösterse de, kısa süre içinde bu partiye olan ilgisi bitmiştir. Anlaşıyor ki, halk bu partiyi tercihleri bakımından yetersiz bulmuştur.

Parti, her ne kadar siyasi tecrübeden yoksun olsa da çok partili hayata geçişin anahtarı olmuş ve kurulacak diğer siyasi partilere açılmak için cesaret vermiştir. 1946 yılında yapılan belediye seçimlerinde önemli bir oy oranına erişse de, yapılan haksızlıkları öne sürerek seçimden çekilmiştir. Oluşumun meclis içinden çıkmamış olması, iktidara gelmek için değil de liberal ekonomi için savaş vermek adına kurulduğunu bildirmesi, Atatürk'ün devletçilik anlayışı karşısında katı bir ABD liberalizmini savunmuş olması, endüstri burjuvasının isteklerini dile getirirken, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin isteklerini görmemezlikten gelmesi de partiye olabilecek desteği engellemiştir.

MKP'nin siyasi arenada başarısızlığa uğramasının en önemli sebeplerinden biri, belki de birincisi, yöneticiler arasındaki çekişmedir. Parti haysiyet divanı, 3 Mart 1946 tarihinde kurucu genel başkan Nuri Demirağ'ı partiden ihraç etmiştir. MKP, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlere de girmiş ama başarı sağlayamamıştır. Parti Genel Kurulu'nun uzun bir süre toplanmaması sebebiyle, 22 Mayıs 1958 yılında fesh olunmuş sayılmıştır.

4.3.2. Demokrat Parti

Türk siyasal hayatında çok önemli bir yeri olan, çok partili sistemin öncüsü olmasının yanında, dış politika başta olmak üzere, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda ülkenin rotasını değiştirmiş, zaman zaman ABD güdümlü bir parti sıfatıyla eleştirilmiş olan Demokrat Parti'nin kuruluş serüveni, 7 Haziran 1945 tarihinde, CHP Meclis

³⁷Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 393.

Grubu'na verilen Dörtlü Takrir olarak adlandırılan metin ile başlamıştır. Bu metin, demokrasinin daha geniş şekilde uygulanması yönünde talepler içermiş ve muhalefetin açıktan bir hamlesi olmuştur. Takrir, kurulacak yeni partinin sinyallerini vermiştir.

Dörtlü Takrir, demokrasi prensiplerinin yerleşmesi için yapılması gerekenlerin yer aldığı bir teklifler bütünüdür. Cumhuriyet tarihinde bir ilk olma özelliği taşıyan ve bir başkaldırı niteliği barındıran takrir, büyük ses getirmiştir. Necip Fazıl Kısakürek söz konusu takririn amacını şöyle yorumlamıştır; *“Dörtlü Takrir diye adlandırılan davranış, Demokrat Parti'nin tohum atış ve ilk kadrosunu çerçeveselendiriş hareketi kabul edebiliriz.”* Hilmi Uran ise; *“Benim kanaatim odur ki, İkinci Dünya Harbi'nin bitmiş olduğu günleri hemen takiben bu önergeyi verenler, mensup bulundukları partide ileriye sürdükleri böyle bir ıslahatı istemekten ziyade, aslında o partiden ayrılmayı kararlaştırmış bulunuyorlardı”*³⁸ şeklinde yorumlamıştır.

CHP'de yaşanan sürtüşmeler basına yansımış, CHP Genel Sekreterliği Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'e uyarı mektubu göndermiştir. Dörtlü Takrir ve ardından basının da dâhil edildiği muhalif hareketler, CHP içinde şiddetli tepki toplamıştır. Çoğunluk, muhaliflerin partide bölünmeye neden olmalarından şikâyetçi olmuşlardır. 21 Eylül 1945 tarihinde CHP Parti Divanı toplanmış, Menderes ve Köprülü'nün hareket ve faaliyetlerini partiye ters görerek oy birliği ile iki vekilin partiden ilişkisini kesmiştir. Gerekçe olarak, *“parti içinde ayrılık cereyanları oluşturmak, partiyi zayıf düşürmek, partinin demokratik olmadığını söyleyerek muhalefete yaklaşmak ve esas hedef olarak da partiyi yıkmayı amaçlamak”*³⁹ gösterilmiştir. 27 Kasım 1945 tarihinde de Refik Koraltan, yaptığı açıklama neticesinde partiden ihraç edilmiştir.

Demokrasiye geçiş için mücadele veren ama ihraç kararını onaylayan İnönü yaptığı değerlendirmede; takriri veren kişileri yakından tanıdığını, bir parti kurma işini başarabileceklerine inandığını ve bu yüzden Saraçoğlu'na takriri reddettirmesi talimatı verdiğini ifade etmiştir. Böylece bu kişilerin partiden ayrılma yönünde bir düşünce içine gireceklerini, süreci hızlandırmak için de sudan sebeplerle bu kişileri partiden uzaklaştırma yolunu seçtiklerini ifade etmiştir⁴⁰.

Demokrat Parti kurucularından Celal Bayar ise; Basın Kanunu'nun, haberleşmeyi engelleyen 17. ve 50. Maddelerinde değişiklik yapılması için hazırladığı tasarı meclise gelmeden parti gurubunda reddedildiği için, 2 Aralık 1945 tarihinde,

³⁸Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 196.

³⁹BCA, 490..1.0.0/572.227.7.

⁴⁰Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 204.

CHP'den istifa etmiştir. Celal Bayar'ın CHP'den ayrılması sonrasında Dörtlü Takrir'in sahipleri, bir parti kuracaklarını kesin şekilde açıklamaya, kurulacak partinin amacının Anayasa'ya aykırı uygulamalara son vermek ve tek dereceli seçim sistemini getirmek olduğunu belirtmeye başlamışlardır. Partinin ismi konusunda ilk başlarda Kemalist Parti, Demokrat Çiftçi Partisi gibi isimler önerilmiştir. Demokrat Halk Partisi ismi gündemdeyken, CHP ile yeni partinin ilişkili olduğu zannını ortadan kaldırmak için halk kelimesini çıkarmışlardır.

Partinin kurulması netleştikten sonra Bayar, kurulacak olan parti hakkında bilgi vermek üzere İnönü ile görüşmüştür. Metin Toker, bir jest olarak gördüğü bu görüşmenin, aynı zamanda İnönü'nün onayını alma amacı da taşıdığını belirtmiş, Bayar ile İnönü arasında şu ilginç diyalogun yaşandığını aktarmıştır;

“İnönü: Terakkiperver’de olduğu gibi itikadat-ı diniyeye biz riayetkâriz diye madde var mı?

Bayar: Hayır paşam! Laikliğin dinsizlik olmadığı var.

İnönü: Zıyanı yok. Köy Enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?

Bayar: Hayır.

İnönü: Dış Politikada ayrılık var mı?

Bayar: yok.

İnönü: O halde tamam”⁴¹

DP'nin kurulma sürecinde yeni partinin temel ilkeleri tespit edilmeye çalışılmış; 6 temel başlık altında toplanan ilkelere kurucular tam destek vermişlerdir. Bunlardan birincisi Atatürk ilke ve İnkılaplarının devamını sağlama arzusudur. Devlet yönetiminin tepeden alta değil, alttan yukarıya doğru işlemesine imkân verilecek olması ikinci ilke olmuştur. Halkın yönetime tam manasıyla katılabilmesi için seçim sisteminin değiştirilmesi ve seçimlerin adaletin denetimine bırakılması başka bir ilke olmuştur. Demokrasinin hâkimiyeti ve laiklik konusunda hassas davranılması diğer ilkelere⁴². Ancak belirlenen bu ilkelere ne kadar sadık kalınacağı zaman içinde kendini gösterecektir.

7 Ocak 1946 tarihinde, Refik Koraltan tarafından Parti'nin tüzük ve programı İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a teslim edilmiş ve parti resmen, Ankara'da kurulmuştur.

⁴¹Sabit Dokuyan, “Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti'nin Kuruluşu”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı 2/1, Haziran 2014, s. 159.

⁴²Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 211.

Kuruluş gününde basın davet edilmiş ve 85 maddelik parti programı gazetecilere okunmuştur.

Demokrat Parti'nin gerçekten bir muhalif parti olup olmadığı bugüne kadar tartışma konusu olmuştur. Bazı yazarlarca DP “*muvaazaa partisi*” olarak dahi adlandırılmıştır⁴³. Partinin kuruluş gününde gazetecilerin muvaazaa partisi olup olmadığı sorusuna Bayar; “*Muvaazaa hafifliktir. Ne bunu teklif edecek, ne de bu teklifi kabul edecek kimseler bulunmadığı gibi, memleketin de muvazaalı işlere tahammülü yoktur.*”⁴⁴ şeklinde cevap vermiştir.

Partinin ideoloji konusunda sağ mı yoksa sol mu olduğu sorusuna Menderes; “*Belki de Halk Partisi'nden iki parmak daha soldadır*” cevabını vermiştir. Sağ sol mevzusu sonraki dönemlerde de gündemde kalmaya devam etmiştir. Bayar, Amerikalı bir gazeteciye verdiği demeçte, sağ ve sol kavramlarının göreceli olduğunu belirtmiş, eğer solcu demenin halk menfaatini sağlamak, hiçbir sınıf ve zümreye imtiyaz vermemek anlamında olduğu savunuluyorsa, DP'nin tamamıyla sol olduğunu belirtmiştir. Halk Partisine nazaran iki parmak sol, ama bazı hallerde iki parmak sağdayız demiştir.⁴⁵

DP hareketinin başarısının sebeplerine baktığımızda; CHP iktidarının modernleşme hareketi sebebiyle halkı karşısına alması, İkinci Dünya Savaşı sırasında ekonomik sıkıntının halkın üzerine yüklenmesi ve halkın yeni bir arayış içine girmesi şeklinde sıralayabiliriz. Ancak, halkın bu dönemde kurulan diğer partiler yerine DP'yi benimsemesinin nedeni sorulduğunda, Batılılaşmaya karşı mevcut tepkinin DP muhalefetine somutlaşması ön plana çıkmaktadır. İdris Küçükömer'in deyişiyle, “*seçim işe karışınca, bürokrata muhalefet hemen gelişecektir. Nitekim tarihi Doğucu-İslamcı cepheye dayanacak yeni parti, öteki örneklerde olduğu üzere, çığ gibi büyüyecektir.*”⁴⁶ Tüm bunların yanında, DP'nin iyi reklam yapması, halkın ihtiyaçlarını iyi analiz etmesi ve ABD'nin politikalarına yakın durması da başarısının arkasındaki etkenler olarak gösterilebilir.

Demokrat Parti, parti programında öncelikle özel mülkiyete, özel kuruluşların desteklenmesine yer verilerek liberal görüşler ortaya koymuştur. Bu yönüyle bakıldığında, DP programı bireysel hürriyetler açısından ve iktisadi açıdan liberal bir programdır. Devletçilik anlayışı da, ülkenin zaruri ihtiyaçlarının karşılanması ve

⁴³Timur, *Türkiye'de Çok...*, s. 20.

⁴⁴*Cumhuriyet*, 8 Ocak 1946.

⁴⁵Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 212.

⁴⁶İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İş Bankası Yay., İstanbul-2017, s. 320.

toplumun bir an evvel refaha kavuşturulması ile sınırlıdır. DP, aynı şekilde özel sektöre de önem vermektedir. Özel sektöre yönelik düzenlemelerin, özel sektörün ve milli çıkarların korunması gereği olarak görülmektedir. Özel sektöre karşı aşırı sınırlayıcı olmayan ve uzun süredir devam eden boşluğu doldurmak ve iş hacmini genişleterek topluma refah sağlamak amacıyla özel teşebbüsün hızla geliştirilmesini savunan DP, liberal bir partidir⁴⁷. Bunun yanında DP, dini konulardaki hassasiyetini parti programında net olarak ortaya koyar. Laikliği, devletin siyasette dinle bir ilgisinin olmaması, hiçbir dini düşüncenin devlette belirleyici olmaması, devletin de din üzerinde bir tasarrufunun olmaması olarak algılamakta, laikliğin din düşmanlığı şeklinde algılanmamasını ve din hürriyetinin diğer hürriyetler gibi mukaddes sayılmasını öngörmektedir⁴⁸. Böylece muhafazakâr siyasi fikir ve hareket, Demokrat Parti ile birlikte önemli yol kat etmiştir. Bu muhafazakâr anlayış, Türkiye’de ilk defa Demokrat parti ile birlikte iktidar olma şansını ele geçirmiştir. Hatta bir takım araştırmacılara göre, partinin kurulmasıyla birlikte muhafazakâr kesim üzerindeki baskıda hafiflemeye başlamıştır.

Partinin programı, dönem itibariyle bir ikilem içinde hazırlanmıştır. Bir taraftan dışarıdan ve içeriden gelen demokrasi talepleri, diğer taraftan ise 27 yıllık bir tek parti döneminin ve uygulamalarının etkisi ve izleri yansır. DP programının birinci maddesinde, DP’nin Türkiye’de demokrasiye hizmet amacıyla kurulduğu vurgulanmaktadır. Programın altı ve yedinci maddelerinde sivil toplum örgütleri ve sendikalar ele alınır. Programın ilk bölümünde demokrasi ve sivil toplum örgütlerinin ele alınması, DP’nin toplumda siyasal ve sosyal bir dönüşümü amaçladığını gösterir. DP programının on dördüncü maddesinde laiklik anlayışı tanımlanır. Din hürriyeti diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından sayılır.

Demokrat Parti, programının sekizinci maddesinde temel insan haklarını ele alır. Bu madde, demokrasi ve sivil toplum örgütleri için olmazsa olmaz bir şart olarak yansıtılır. Bu üç konunun art arda sıralanmış olması, DP’nin tek parti döneminin tartışmalı siyasal ve hukuksal zihniyetini dönüştürmeyi ve uluslararası standartlar yönünde adımlar atarak, Türkiye’yi demokratik hukuk devleti haline getirmeyi amaçladığını gösterir. Hileli ve sopalı seçimleri ve tartışmalı İstiklal Mahkemeleriyle de tanınan tek parti döneminin ardından, DP’nin insan hakları ve demokrasi konusundaki

⁴⁷Yılmaz Bingöl-Şener Akgün, “Demokratlıktan Muhafazakâr Demokratiğe: Demokrat Parti İle Adalet ve Kalkınma Partisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kocaeli-2005, s. 5.

⁴⁸Bingöl-Akgün, “Demokratlıktan Muhafazakar...”, s. 6.

düşünceleri, demokrasi ile yeni tanışan bir ülke için hızlı bir çıkış olarak tasarlanmaktadır.

DP programında, devletin faaliyet göstereceği ekonomik sahalar, özel teşebbüsün girmediği ve zaruri olan alanlar olarak tespit edilmişti. Dolayısıyla tam anlamıyla liberal bir anlayış olarak görülebilir. Programda, “*Sanayi İşleri*” başlığı altında toplanan bölümde, kırk sekizinci maddede, devletin bir takım işletmelerinin özel teşebbüslere devredilmesi gerektiği belirtilmişti⁴⁹. Bu, ekonomide özelleştirme düşüncesinin ilk adımı olarak sayılabilir.

Kuruluşundan birkaç ay sonra DP teşkilatı hızla çalışmalara başladı. Bu çalışmalar ışığında daha önce de belirttiğimiz etkenlerin ivmesiyle DP teşkilatı ülkede hızla gelişmeye başladı. Parti, hem basında, hem de halk katmanları arasında önemli destekler buldu⁵⁰. Bu güçlü destek, CHP’nin tek parti rejimi sırasında devlet yönetiminde çok fazla ağırlığı olmayan taşra burjuvazisinin tüccar ve esnaf sınıfıyla, nispeten, belirli bir gelişme düzeyi yakalamış köylü sınıfının siyasal iktidardaki paylarını artırma gayretine bağlanabilir. Bunun yanında gelişen ticaret burjuvazisiyle büyük toprak ağaları arasındaki birlik, Demokrat Parti eylemini yurt içinde destekleyen unsurlardan başka biriydi. Yurt dışında ise destek, Batı dünyası ile ABD’den geliyordu⁵¹. Ayrıca tek parti hükümetinden hoşnutsuz olan yığınlar, umut olarak Demokrat Parti’yi görmüşlerdi. Sadece muhafazakâr kesim değil solcu ve liberal diyebileceğimiz kesim de Demokrat Parti’yi bir ümit olarak görerek onu desteklemeye başlamıştır.

4.3.3. Kurulan Sol Partiler

Savaş içerisinde küçük burjuvazi aydınları ve üniversite gençliği içerisinde sıkışmış sol görüş, savaşın bitimiyle bir yayılma çabası içine girmiştir. Partileşme yolunu seçen sol hareketlerin kurmuş olduğu siyasi oluşumlardan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) ile Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) öne çıkmıştır. Özellikle Cemiyetler Kanunu’nda yapılan değişikliklerle siyasi parti kurmanın önündeki engeller kalkınca, sol yapılanmalar da partileşme yoluyla siyasi yarışa katılmak istemişlerdir.

⁴⁹Bingöl-Akgün, “Demokratlıktan Muhafazakar...”, s. 10.

⁵⁰Bingöl-Akgün, “Demokratlıktan Muhafazakar...”, s. 5.

⁵¹Şaban Sitembölükbaşı, *Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyo-ekonomik Faktörler*, Nobel Yay., İstanbul-2001, s. 116.

Bu süreçte Türkiye’de kurulan sol partiler, beklenenden fazla destek bulmuşlardır. Özellikle aydın kesim ve sendikalar tarafından desteklenmişlerdir. Sol partiler, Sovyet isteklerinin taraftarı olmuşlar ve tepki toplamışlardır. Sol partilerin bu kadar destek görmesinin temelinde; halkın hayat seviyesinin düşük olması, toplumsal şartların kötü olması, işsizlik, devlet kapitalizminin başarısızlığı ve işçi ücretlerinin az oluşu vardır⁵². Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile Boğazlar ve toprak talepleri konusunda çekişme içinde olması, bu partileri o dönemde gündemde tutan diğer bir sebeptir.

Kurulan sol partilerin akıbetini, Türkiye’nin ABD’ye yakınlaşma siyaseti belirlemiştir. Bu partiler, Batı ile bütünleşme adına izlenen siyaset gereği, ülkede komünizmi engelleyerek, ABD’ye sempatik gözükme adına kapatılmışlardır. Ancak, sol partilerin Sovyetler Birliği ile olan bağı da bir gerçektir. Sovyet isteklerinin açıkça görüldüğü dönemde, Sovyet politikaları izleyen partilerin faaliyetlerine izin verilmesi beklenemezdi.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi, yurt dışında faaliyet gösteren TKP’nin çalışmalarına mali ve örgütsel destek sağlıyordu. Sovyetler Birliği, sol örgütlere yaptığı yardımları başka sosyalist ülkelerin adıyla da gizli olarak yapıyordu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi’nin uluslararası kanadının önerisiyle, sol işçi örgütlerine yardım yapılması gayesiyle Uluslararası Sendikalar Birliği Yardım Fonu oluşturulmuştu. Bu yardım fonu, Romanya Sendikalar Birliği bünyesinde faaliyet gösteriyordu. İlerleyen süreçlerde bu fon tarafından dünyanın değişik ülkelerindeki Sol partilere parasal yardım yapılacaktır. Sovyetler Birliği Komünist Partisi bütçesinden karşılanmak üzere, belirlenen rakamlarda Türkiye’deki sol partilere de KGB tarafından 9 bin 500 dolar ödenek ayrılmıştır⁵³.

4.3.3.1. Türkiye Sosyalist Partisi

Türkiye Sosyalist Partisi (TSP), 14 Mayıs 1946 tarihinde Esat Adil Müstecaplıoğlu tarafından kurulmuştur. Savaş sonrasında resmi anlamda ilk kurulan sosyalist eğilimli parti olmuştur. Parti merkezi İstanbul olmuş, Gün Dergisi ve Gerçek Gazetesi yayın organları olarak faaliyet göstermişlerdir. Özellikle Gerçek Gazetesi, komünizm propagandasını ciddi şekilde sürdürmüştür. Bu gazete, Nazım Hikmet’in hapisneden çıkarılması için de propaganda yapmıştır. Parti, İstanbul’daki merkezinde

⁵²Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 405

⁵³Musa Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, ATAM Yay., Ankara-2013 s. 58-59.

konferans ve dersler vermiş, çeşitli broşürler yayınlamıştır. İlk etapta işçiler arasında örgütlenmeye çalışmıştır⁵⁴.

TSP'nin 68 maddelik programı ve 44 maddelik nizamnamesi vardır. Partinin amacı birinci maddede şu şekilde verilmiştir; *“Milletimizin her bakımdan terbiye ve kalkınmasını, yurdumuzun mülki bütünlüğünü ve siyasi bağımsızlığını, imarını, bütün halk kitleleri arasında hakiki bir tesanütin ve içtimai adaletin teminini hedef tutan ve gayesi münhasıran demokratik prensiplere hayat vermekten ibaret olan siyasi bir cemiyettir. Parti düşünce yapısına göre bünyesine katılma şartı koymuştur; iktisadi ve içtimai durumu her ne olursa olsun demokratça ve sosyalistçe düşünüş sistemine bağlı bütün münevverlere, bilhassa işçi, köylü, sanatkâr ve küçük esnafın ve menfaat beraberliğini temsil eden partimiz azalığı, kadın ve erkek bütün vatandaşlara açıktır”*⁵⁵.

Ekonomide ise sosyalist tarzı benimsemiştir. Parti, şartlı olmak üzere özel mülkiyeti kabul etmiştir. Şahsi emek ile elde edilen servet tanınmış, milli servetin bir zümrenin elinde bulunması ve genel refahı engelleyen şartlar taşıması durumunda ise büyük arazilerin, fabrikaların, bankaların, taşıma araçlarının, madenlerin zamanla kamulaştırılarak millet adına kullanılması uygun görülmüştür. Düşünce, söz, basın, grev, gösteri, toplantı ve her anlamda teşkilatlanma hürriyetini sağlamak önemli hedefler arasında gösterilmiştir. Partinin din ile ilgili görüşü, programının 12. maddesinde şu şekilde izah edilmiştir: *“Vatandaşın vicdan hürriyeti ve din serbestliği mutlaktır. Din lehine ve aleyhine siyasi mahiyette olmayan her türlü neşriyat, propaganda serbesttir. Devlet bu tezahürat karşısında tam bir tarafsızlık muhafaza edecek ve dini müesseseler devlet resmi kadrosu içinde yer almayacaktır.”*

Parti kurulduktan sonra şube açamamış, 16 Aralık 1946 tarihinde, Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından, birçok sendika ve yayın ile birlikte sınıf mücadelesini körüklediği gerekçesiyle kapatılmıştır. Partinin önde gelen isimleri, komünist faaliyette bulundukları gerekçesiyle tutuklanmışlardır. 1948 yılına kadar devam eden davalar sonucunda 55 kişi mahkûm edilmiş, partinin kurucusu Esat Adil Müstecaplıoğlu serbest kalmış ve parti kurmasında mahsur olmadığı için 1950 yılında partiyi tekrardan faaliyete geçirmiştir. Fakat Parti, aynı yıl içinde aynı gerekçeyle (komünistlik suçlamasıyla) tekrar kapatılmıştır⁵⁶.

⁵⁴Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 1, s. 404.

⁵⁵BCA, 490..1.0.0/436.1808..2.

⁵⁶Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 1, s. 405-406.

4.3.3.2. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi

Gizli Türkiye Komünist Partisi'nin bir uzantısı olan TSEKP, 19 Haziran 1946 tarihinde İstanbul'da Şefik Hüsnü Değmer tarafından kurulmuştur. TSEKP'nin 39 maddelik ana nizamnamesi ve 45 maddelik faaliyet programı mevcuttur. Ana nizamnamede partinin yakın ve uzak hedeflerinden bahsedilmiştir. Partinin uzak hedefleri: İş gücünün sömürülmesini engellemek, üretim araçlarını halkın ortak mülkiyeti haline getirmek, halkın geçim standartlarını yükseltmek olarak belirlenmiştir. Yakın hedefler olarak ise: Emekçileri yönetimde etkin kılmak, bu sınıfa yönelik sınırlayıcı kanunları değiştirmek, demokrasinin gereği olan emekçi sınıfın teşkilatlanmasına izin vermek, emekçi sınıfı hiçbir ayrıma tabi tutmadan sömürülmeye karşı korumak, irtica ve faşizmle mücadele etmek, iş gücünün kullanılmasında standartların belirlenmesini ve işçi sınıfının hak ettiği ücretleri almasının sağlanmasına çalışmak, *sosyalist bir düzene geçişin şartlarını oluşturmak*, olarak belirlenmiştir⁵⁷.

Partinin sahip olduğu genel yaklaşımlardan bazıları şu şekildedir: vatandaşlar 18 yaş itibariyle oy kullanabilmeli ve 25 yaşını doldurmuş kişiler ise milletvekili seçilebilmeli, nispi temsil usulü getirilmelidir. Toprak Kanunu muğlak ifadelerle dolu olup köylü için bir çözüm getirmeyecektir. Köylü teşkilatlanıp kendi hakkını aramadığı takdirde de yönetim gerçekçi bir toprak reformu yapamayacaktır. Bu nedenle köy teşkilatlanmalarının bir an önce hayata geçirilmesi gerekmektedir. Devlet vergi gelirlerinin büyük bölümünü alt sınıf emekçiden karşılamaktadır. Vergi sistemi düzenlenerek, vergilerin zengin ya da zenginleşmekte olan kişilere yüklenmesi sağlanmalıdır. Eşit işe eşit ücret politikası izlenmeli, kadın da yapabileceği işlerde eşit muamele görmeli ve çalışma hayatına girebilmelidir. Tekelcilik konusunda, işçiler tarafından oluşturulan teşekküller aracılığı ile kontrol mekanizmaları oluşturulmalıdır. Devlet ekonominin her alanında etkin olmalıdır. Burjuva devletçiliğinden çıkarak ihtiyaçları karşılamak için üretim yapmalıdır. Memurlar arsında reform yapılarak rüşvet önlenmeli, ağır sanayi hamlesi yapılmalıdır. Savaş sırasında elde edilen haksız kazançların müsadere edilmesinin yolu açılmalıdır. Köylüler ve gençlerin eğitimine önem verilmeli, birey üretici hale getirilmelidir⁵⁸. Burada Köy Enstitüleri'nin kuruluş amacı vurgulanmıştır. İleride göreceğimiz üzere, Köy Enstitüleri komünizmi yaymak suçlamaları ile kapatılacaktır.

⁵⁷Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 1 s. 402.

⁵⁸Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 487.

TSEKP, dış politikada ise; öncelikle yakın komşularla genelde dünya ile barış içinde yaşamayı tavsiye etmiş, ancak Sovyetler Birliği'ne karşı olan düşüncelerini açıklamakta çekince göstermiştir⁵⁹.

Parti, kısa sürede İstanbul'un dışında Ankara, İzmir, Samsun, Zonguldak, Adana, Gaziantep ve İzmir'de örgütlenmiştir. Partiye bağlı birkaç sendika kurulmuştur. Türkiye Sosyalist Partisi'yle birleşme noktasında çalışmalar olmuş ama başarıya ulaşamamıştır. Sendika Gazetesi, partinin yayın organı olmuş, ayrıca Yığın Dergisi de partiyi desteklemiştir. Parti, herhangi bir kongre düzenlememiştir. Ülke içinde ekonomik bir sınıfın başka sınıflar üzerinde hâkimiyet kurmasını amaçladığı için Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından, 16 Aralık 1946 tarihinde kapatılmıştır. Parti yöneticileri, Komünizmi yaymak suçlamasıyla yargılanmıştır. Mensuplarından hapis cezası alanlar olmuştur. Başkan Şefik Hüsnü Değmer de 4 yıl hapse mahkûm edilmiştir⁶⁰.

4.3.4. Millet Partisi

8 Temmuz 1948 tarihinde, DP İstanbul eski il Başkanı Kenan Öner'in basına kurulacağını haber verdiği Millet Partisi, 20 Temmuz 1948 tarihinde Ankara'da kurulmuştur. Partinin kurucuları; Fevzi Çakmak, Enis Akaygen, Yusuf Hikmet Bayur, Kenan Öner, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, Osman Nuri Köni ve Sadık Aldoğan'dır. Fahri Başkan Fevzi Çakmak, Genel Başkan Yusuf Hikmet Bayur olmuştur. Parti, DP'den ihraç edilen ve Meclis içerisinde Müstakil Demokratlar Gurubu'nu oluşturan vekiller ile Afyon'da örgütlenen Öz Demokratlar Partisi'nin birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Partinin kuruluşunun ardından, Fevzi Çakmak tarafından yayınlanan bir beyanname ile partinin amaçları belirtilmiştir. Bu amaçlar içerisinde öne çıkan birkaç tanesi şöyledir; Cumhuriyet, liberalizm ve adalet temel prensiplerdir. İktidar seçimle yeni bir hükümete devredilmeli, devlet yurttaşın emrine sunulmalı, devletçilik anlayışına son verilmeli, vergiler azalmalı ve bazı vergiler kaldırılmalı, özel girişime çalışma imkânı tanınmalı, milli-dini eğitim yaygınlaştırılmalı, refahı yükseltmek amaçlanmalıdır⁶¹.

Parti programında, devletçilik karşıtı ve şahsi girişim taraftarı bir anlayış öne çıkarılmıştır. Muhafazakâr bir anlayışa sahip olan parti programında, laiklik ve din

⁵⁹Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 487.

⁶⁰Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 1, s. 404

⁶¹Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 306-307.

konularına geniş yer ayrılmıştır. Din ve devlet işlerini ayrı gören, herkesin özgürce ibadetlerini yapmasını hedefleyen, dini cemaatlerin mevcudiyetini destekleyen, okullarda din eğitimi verilmesini amaç edinen bir yaklaşım sergilenmiştir.

Millet Partisi, hem iktidar hem de muhalefet tarafından eleştirilmiştir. Milletin adına kurulmuş gibi davranmaları, uç parti tavrı benimsemeleri, tecrübesiz olmaları, kurucularının yaşlı olması, dinci bir tavır takınmaları, her şeye itiraz etmeleri ve muhalefeti parçalamaları, yapılan eleştiriler arasında gösterilebilir⁶². Fevzi Çakmak'ın Parti'nin fahri başkanı olması da, CHP'deki Milli Şef-Değişmez Genel Başkan mantığıyla ilişkilendirilmiştir.

MP'nin kuruluşunu değerlendiren Nadir Nadi; Patinin kurucularının yaşını başını almış kimseler olmalarına rağmen oldukça agresif ve saldırgan bir üslup benimsedikleri, bu kimselerin birkaç yıl önce siyasetle alakaları olmamasına rağmen siyasete girerek, kişiliklerinden ödün verdikleri birkaç parti değiştirdikleri yönünde eleştiriler yapmıştır. Nadi'ye göre; parti üyelerinin CHP'yi şef sistemini yaşatmakla, DP'yi ise tembellikle suçlamaları, partinin saldırgan bir tutum sergileyeceğinin göstergesiydi⁶³.

Ahmet Emin Yalman'ın eleştirisi ise, çok partili sistemin Türkiye'ye getirdiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Yalman; Millet Partisi'nin kurulmasıyla üçüncü bir partiye kavuşulduğunu, fakat Balkanlar ve Latin Amerika'da bu tip girişimlerin başarısızlığa uğradığını hatırlatarak, istikrarın yakalanabilmesi ve ilerlemenin sağlanabilmesi için çok partinin olmasının yanlış olacağını belirtmiştir⁶⁴.

Yeni Sabah ve Kudret Gazeteleri partinin yayın organı olmuşlardır. MP, CHP devrimleri ve özellikle laiklik uygulamalarına karşı durarak küçük köylü ve kentli burjuvazinin dini hassasiyetlerini kullanmaya çalışmış, ekonomik olarak hiçbir program oluşturamamıştır.

1950 milletvekili seçimleri sonrasında, 17 Haziran günü partinin birinci kongresi toplanmış, kongrede; partinin Atatürk inkılaplarına sırt çevirmediği, laik bir parti olduğu, irtica ile mücadele ettiği belirtilmiştir. İstibdat idaresi haline gelen CHP'nin yıkılmasında, DP'nin kendine gelmesinde ve başarısında MP'nin etkili olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak MP, istediği güce asla kavuşamamış ve DP Hükümeti tarafından hakkında açılan soruşturma sonucunda, 8 Temmuz 1953 tarihinde mahkeme kararı ile

⁶²Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 1, s. 397.

⁶³*Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1948, s. 1.

⁶⁴*Vatan*, 25 Temmuz 1948, s. 1.

kapatılmıştır⁶⁵. Yaşanan bu gelişme DP'nin Türkiye'nin demokratikleşmesi konusunda hayati derecede bir rol aldığı yargısının gözden geçirilmesi gereğini ortaya çıkarmaktadır. Tek Parti döneminde yaşanan parti kapatılması olgusunu eleştirirken, MP'nin kapatılması yönünde irade belirten DP, şeklen ve ismen demokrat olsa da, ruhen ve vicdanen Tek Parti kültürünün etkilerinden kurtulamamıştır.

4.4. CHP'de Paradigma Değişimi

Türkiye'de bireylerin düşünce yapıları üzerinde bile etkili olan Soğuk Savaş, devrimlerin uygulayıcısı olan CHP'nin de ideolojisinde kaymalara neden olmuştur. CHP artık devrimleri yavaşlatıyor, hatta 1946-1950 döneminde kurulan Hasan Saka ve de özellikle Şemsettin Günaltay hükümetleri devrimlerden geri adımlar atıyordu. CHP'nin geleneksel çizgisinden sapması, iki nedenden kaynaklanıyordu. Bunlar; değişen konjonktür sebebiyle dış baskılar ve çok partili düzene geçilmesi ile seçim yarışında başarı elde edebilme çabasıydı.

1923'ten sonra tek partili sistemle ülkeyi yöneten Cumhuriyet Halk Partisi, dış gelişmeler neticesinde ve oluşan muhalefetin de etkisiyle görüşlerinde ve uygulamalarında değişmeye yönelmiştir. Çok partili sistemin hayata geçmesinden hemen önce 1944'te, Türk siyasi rejiminin savaş sonrası bütün memleketler için bir örnek olabileceğini söylemiş olan Başbakan Şükrü Saraçoğlu, artık daha önce rejimi korumak maksadıyla alınmış şu veya bu tedbirlerin yeniden gözden geçirilebileceğini kabul ediyordu. Bununla birlikte CHP sözcüleri, Türkiye'de halk egemenliğinin tanındığını ve rejimin esasında demokratik olduğunu, bu sebeple Türkiye'de demokrasinin, Cumhuriyet'in ilanından bu yana, yirmi üç senedir mevcut olduğunu söylüyorlardı⁶⁶.

Halk Partisi demokratik niyetlerini gösterme fırsatını ilk olarak İstanbul ara seçimlerinde buldu. Bu seçimler için adaylar, eskiden olduğu gibi, Parti Merkez Komitesince tespit edilerek değil, serbestçe gösterildi. Bununla beraber, 17 Haziran 1945 tarihinde yapılan seçimlerle Büyük Millet Meclisi'ne girenlerin hepsi yine Halk Partili idi.

CHP'nin demokratikleşme adımlarından biri de Milli Şef Ünvanı'nın kaldırılması olmuştu. Almanya'da Führer olan Adolf Hitler, İtalya'da Duçe olan Benito Mussolini ve İspanya'da Francisco Franco şeflik sistemine örnek olan ve çağının

⁶⁵Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 1, s. 401.

⁶⁶Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 232.

prestijli tek parti sistemi uygulamaları olmuştur. Türkiye’deki şeflik sistemi ise; 1927 ve 1931 CHP kongreleri içerisinde parti başkanına verilen kendi vekilini seçme, genel sekreteri belirleme ve kendisi dâhil, bu iki kişi ile oluşturulan bir organ aracılığı ile de milletvekili adaylarını belirleme yetkilerinin bir sonucu olarak doğmuştur. 1927 yılında gerçekleşen CHP kongresinde, Mustafa Kemal Paşa, değişmez genel başkan olarak belirlenmiş, böylece şeflik sisteminin temelleri atılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümünden sonra yapılan kurultayda ise önerilen tüzük değişikliğinin üçüncü maddesine “*Partinin Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü’dür*”⁶⁷ ifadesi konulmuştur. Böylece İsmet İnönü Değişmez Genel Başkan ve Milli Şef ilan edilmiştir.

Parti ile devletin kaynaştığı bir rejimde, değiştirilemeyen bir milli şefin varlığının resmen kabul edilmiş olması, tüm demokratik ilkelerle bağdaşmazlığı bir yana, milli şef kavramının ve bu kavrama verilen anlamın Faşist İtalya’nın Duçesi, Nazi Almanyası’nın Führeri ile yapısal bir ilişkisinin olduğunun da belirli bir gerçeklik payı vardır.

İsmet İnönü tarafından 1938-1946 yılları arasında kullanılan, parti ve devlet yönetiminde en etkin rolü kendisine biçen şeflik sistemi, demokrasi cephesinin İkinci Dünya Savaşı’nı kazanmasıyla büyük darbe almıştı. Şeflik dönemi uygulamaları, hem CHP içerisinde hem de yeni oluşmaya başlayan muhalefet arasında eleştirilere uğramaya başlamıştı. 10 Mayıs 1946 tarihinde toplanan CHP olağanüstü kurultayında, “*Mili Şef ve Değişmez Genel Başkan*” unvanı kaldırılmıştır⁶⁸.

Savaş sonunda izlenecek devletçilik ilkesinin sınırları konusunda tartışmalar da başlamıştı. Artık devletçilik uygulamalarının eski haliyle devamının hem iç hem dış şartlar nedeniyle mümkün olmadığı anlaşılmıştı. CHP, bu durum karşısında iki seçenekle karşılaşlıyordu. Ya devletçiliği düzenleyerek ve genişleterek devam ettirecek, ya da ekonomik hayatta liberalizme yönelecekti. CHP yönetimi, serbest ekonomiye doğru yönelişi tercih etmişti. CHP’yi liberal ekonomiye yönlendiren şartlar; Batı’nın desteğini alarak ideolojik olarak taraf olabilmek ve savaş sırasında zenginleşmiş burjuvazinin desteğini alabilmektir.

26 Mayıs 1945 tarihinde, Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer, “*Memleketin sanayileşmesi yalnızca devletin kuvvetine terk edilemez*” sözleriyle liberalizme geçişin ilk sinyallerini vermiştir. 1945 yılı bütçe görüşmeleri sırasında, muhalefetin eleştirileri

⁶⁷Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi*, C. 1, İletişim Yay., İstanbul-2010, s. 164-165.

⁶⁸Yapılan kurultayda Milli Şef’lik kaldırılmış, İsmet İnönü tekrar genel başkanlığa seçilmiştir. Bkz: Ek 4.2.

karşısında Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, ticaretle daha liberal bir anlayış sergilemek için Ticaret Bakanı Celal Sait Siran'ın yerine Raif Karadeniz'i getirmiştir. Ardından Tekel Bakanı Suat Hayri Ürgüplü, 13 Şubat 1946 tarihinde istifa etmiş ve bu göreve 19 Şubat tarihinde Tahsin Coşkan getirilmiştir. Her iki değişiklik de CHP iktidarının liberalleşme adına attığı adımlar olarak kabul edilmiştir⁶⁹. Recep Peker hükümeti, programında değişiklik yapmış, özel sermayenin desteklenmesi ve önündeki engellerin kaldırılması yönünde adımlar atmıştır. CHP 1947 kongresinde, parti programından devletçilik anlayışının çıkarılması dile getirilmiştir. Şemsettin Günaltay Hükümeti döneminde de liberalleşme adına adımlar atılmıştır. Liberalleşme konusunda tam destek sağlamayan Devlet bakanı Nurullah Esat Sümer istifa etmiş, yerine özel sektöre yardım uzmanı olan Vedat Dicleli getirilmiştir. İşletmeler Bakanlığı kurulmuş, Sümerbank, Etibank, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonimi Ortaklığı bu bakanlığın uhdesine verilmiştir⁷⁰.

CHP'nin mevcut konjonktür gereği taviz vermesine neden olan konulardan biri de inkılaplar konusundaki esnekliği olmuştur. Din eğitimi tartışmaları bu dönemde alevlenmiş, din konusundaki kısıtlamalar sebebiyle sol akımın kuvvetlendiği ileri sürülmüştür. CHP'nin modernleşme adına kısıtlamaya çalıştığı din eğitiminin, sol akımlar karşısında panzehir olabileceği düşüncesi hâkim olmuştur. Ancak CHP'nin bu dönemde din eğitimi konusunda attığı adımlar bu sebepten çok, çok partili sistem içinde halkın desteğini kazanabilmek arzusuyla yapılmıştı. Çok partili sisteme geçilmesiyle CHP ilk defa başka partilerin de katıldığı bir seçime girmişti. CHP seçimi kazanmış, ancak DP katıldığı ilk seçimde 62 milletvekilliği kazanarak meclise girmişti. CHP gözlemcileri DP'nin başarısının ardındaki nedeni, halkın ekonomik ve dini ihtiyaçlarına yönelik propagandaya bağlamışlardı.

CHP, din eğitiminin yaygınlaştırılması, İslam dünyasıyla ilişkilerin artırılması, din adamlarına ekonomik destek sağlanması gibi konuların parti programı içerisinde yer alması yönünde girişimleri artırmıştı. 15 Şubat 1949 tarihinde, din dersleri isteğe bağlı olarak ilkokullarda okutulmaya başlanmıştı. CHP'nin din konusunda attığı diğer adım da İlahiyat fakültesinin açılması olmuştur. 4 Haziran 1949 tarihli Meclis oturumunda, Ankara Üniversitesine bağlı, 4 yıl eğitim verecek olan İlahiyat Fakültesi'nin açılması

⁶⁹Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politika'nın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara-1976, s. 13.

⁷⁰TBMMTD, 11 Şubat 1950, 8. Dönem, C. 24, s. 428.

resmen kabul edilmiştir⁷¹. CHP'nin attığı diğer adım ise İslam ve Türk Büyüklerinin Türbelerinin Ziyarete Açılması Kararı'dır. 1 Mart 1950 tarihli Meclis oturumunda Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Bir Takım Ünvanların Meni ve İlgasına dair 677 Sayılı Kanunun 1. Fıkrasına bir madde eklenmesi görüşülmüş ve 1 Mart 1950 tarihli ve 5566 Sayılı Kanun olarak yürürlüğe giren uygulama ile Tekke, Zaviye ve Türbeler ziyarete açılmıştır⁷².

CHP'nin bu değişimi, demokratik ve liberal söylemlere geçişi, dış isteklerle örtüyordu. CHP'nin bu dönemde, Batı tarzı bir siyasi yapı haline gelmesine rağmen ABD'nin desteğini sağlayamamasının nedenini açıklayabilen tek tez, bize göre; CHP kurucu kadrosunun Atatürk dönemi milli politika zihniyetinde olması ve Kemalizm ideolojisi ile ülkeyi uzun süre yönetmiş olmalarıdır.

4.5. Partiler Arası Mücadele ve 12 Temmuz Beyannamesi

Çok partili sisteme geçilmesinin ardından, demokratik düzen kalıcı hale getirilmeye çalışılırken Truman Doktrininin ilan edilmesi, bu sürece olumlu katkı sağlaması yönünden önemlidir. Truman Doktrini ile Türkiye'ye yapılması planlanan yardım ABD senato üyeleri arasında görüşüldüğü sırada engellenmek de istenmişti. Türkiye'ye verilecek krediye engel olmak isteyenlerin gerekçesi; Türkiye'de demokratik sistemin olmadığıydı. Bu kanaatin oluşmasında, CHP ve DP arasındaki mücadelenin ve DP'nin 6 Nisan 1947 tarihinde İstanbul'da yapılan ara seçimlere katılmama kararı etkili olmuştu⁷³. Bir diğer unsur, tek parti yanlısı olarak görülen Recep Peker Hükümeti'nin o sırada görevde olmasıydı.

İsmet İnönü, ABD senatosu tarafından yardımın onaylanmasına müteakip verdiği demeçte; ABD yardımının Türkiye'de demokratik sistemi yerleştirmek için bir adım olduğunu, Türkiye-ABD ilişkileri geliştikçe Türkiye'de demokrasinin daha da sağlamlaşacağını belirtmişti⁷⁴. Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve ABD'nin Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde doktrin kapsamında ABD'nin yapacağı yardımlarla ilgili anlaşma metnini imzaladıkları gün, İsmet İnönü'nün bir gün önceki demeci basında yayınlanmıştı. Siyasi literatüre "12 Temmuz Beyannamesi" ismiyle giren söz konusu demeçte İsmet İnönü; Türkiye'de demokrasiyi kalıcı kılmak için mücadele edeceklerini belirttikten sonra; "*Varmak istediğim netice,*

⁷¹TBMMTD, 4 Haziran 1949, 8. Dönem, C. 20, s. 284.

⁷²TBMMTD, 1 Mart 1950, 8. Dönem, C. 25, s. 36.

⁷³Akşam, 3 Nisan 1947, s. 1.

⁷⁴Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 278-279.

başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıdığı için gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet teminat içinde yasayacak ve iktidar, muhalefetin kanuni haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kitlesi ise iktidar su partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir. Bu neticeye varmak için karşılaştığım güçlükler çok zaman yalnız ruhi mahiyette olan amillerdir. Bu güçlükleri yenmek için siyasi hayatımızı idare eden, iktidarda ve muhalefetteki liderlerin samimi yardımlarını isterim”⁷⁵ demişti.

Beyannamenin yansıması ise İnönü’nün Recep Peker’e karşı çıktığı şeklinde yorumlanmıştı. CHP’lilerin hoşnut etmeyen beyanname, İnönü’nün partiler üstü olduğu şeklinde yorumlandı⁷⁶.

Türk siyasi hayatında bir dönüm noktası olarak kabul edilen 12 Temmuz Beyannamesi’nin yayınlanması tek parti yanlısı olarak kabul edilen Recep Peker’in başbakanlığındaki hükümeti sarsmıştı. Demokratikleşme yolunda İnönü ile ters düşmesi, Peker hükümetinin çekilmesine yol açtı. Liberal olarak nitelendirilen ve 12 Temmuz 1947 tarihli Türk-Amerikan Yardım Anlaşması’nı Dışişleri Bakanı olarak imzalayan Hasan Saka, yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Hasan Saka, hükümet programının açılış cümlesinde demokrasinin gelişmesi için ortaya koyacakları politikayı özetlemiş; *“Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanının 19 Mayıs 1945 nutkundan ve 1946 olağanüstü parti kurultayından sonra tek dereceli seçim, birden fazla parti hayatı ile başlayan ve devlet başkanının 12 Temmuz Beyannamesinde en kesin ifadesini bulan yeni iç politika devrinde hükümetinizin başlıca vazifesi, bu geniş demokrasi rejiminin kurucusu olan inkılapçı partimizin umdelerine dayanarak memlekette gittikçe gelişen bu sistemin ve onun temeli saydığımız siyasi emniyetin inkişafını sağlamaya çalışmak olacaktır”⁷⁷* ifadelerini kullanmıştı.

1 Ekim 1947’de, Türkiye’deki gelişmeleri izlemekle görevli olarak ABD’den gelen heyetin başkanı, Temsilciler Meclisi Üyesi Carl Mund, Türkiye’de gelişen demokrasiyle ilgili teşvik edici açıklamalar yapmıştı. Mund; *“Avrupa’da İngiltere’den sonra iki parti sistemine en çok bağlanan Türkiye’dir... Şunu da ilave edeyim ki, ne Amerika, ne de Türkiye tam manasıyla bu ideal noktaya henüz erişmiş değildir. Biz iki*

⁷⁵12 Temmuz Beyannamesinin tam metni için Bkz: Ek 4.3.

⁷⁶ BCA, 490.1.0.0/165.658.1.

⁷⁷Hasan Saka Hükümeti, TBMM’de 10 Eylül 1947’de güvenoyu alarak göreve başlamıştır. “I. Hasan Saka Hükümeti Programı”, *Hükümetler ve Programları*, C.I, 1920-1960, Haz: Nuran Dağlı, Belma Aktürk, Ankara, TBMM Basımevi, 1988.

parti sistemi ile bir buçuk asırdan beri uğraşıyoruz. Sizinki daha yeni olmakla beraber çok kısa bir zamanda bu işte büyük bir merhale kat etmiş bulunuyorsunuz. Muvaffakiyetli tecrübelerinizin devam edeceğini ve bu muvaffakiyetinizi gören Avrupa'nın diğer memleketlerinin de er ya da geç ya sizin ya bizim tuttuğumuz yola gireceklerini ümit ediyoruz"⁷⁸ ifadeleriyle Türkiye'yi Avrupa ülkelerine örnek göstermişti.

ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Milli Güvenlik Konseyi'ne sunulmak üzere Mart 1950'de hazırlanan raporda da, Türkiye'nin demokrasi yolunda büyük adımlar atmış olmasında ve siyasi istikrara kavuşmasında ABD'nin sağladığı yardımların büyük etkileri olduğu üzerinde durulmuştu⁷⁹.

Truman Doktrini ile Türkiye'yi kanatları altına alan ABD, Türkiye'nin gerçekten demokratikleşeceğinden emin olmak istiyordu. Bu açıdan 12 Temmuz Beyannamesi'nin yayın günü ile ABD yardım anlaşmasının imzalanmasının aynı güne denk gelmesi tesadüfî olmadığı düşünülebilir. Çünkü, Ankara'da Nisan ayından itibaren yardımın ne şekilde yapılacağı ile ilgili görüşmeler sürerken, aynı tarihlerde Amerika'da da Türkiye'nin demokrasi yolunda bir ülke olup olmadığı ile ilgili tartışmalar yaşanıyordu. Amerikan Kongresi'nde Truman Doktrinini'nin görüşüldüğü oturumda, bazı Amerikalı senatörlerden Türkiye'ye yapılacak yardıma itiraz sesleri yükselmekteydi. İtirazın sebebi, Türkiye'nin demokratik bir ülke olmadığı ve demokrasiyi geliştirmek için yeterli çaba içerisinde olmadığıydı. Türkiye, bu anlaşma ile Sovyetlere karşı Amerika'nın desteğini almıştı. İç politikada demokrasi yolunda ilerleyen Türkiye, dış politikada da rahat bir nefes almış ve iki önemli olay da aynı güne denk gelmişti⁸⁰. Bu gelişmeler dikkate alındığında, Batı safında yer alma çabaları ile çok partili siyasal hayata geçiş doğrudan bağlantılıydı. 12 Temmuz 1947 tarihi, yapılan anlaşma ve yayınlanan bildiri ile önemli bir gün olarak tarihe geçti. Türkiye'nin demokrasi yolculuğundaki kilometre taşlarından biri olan 12 Temmuz Beyannamesi, yardım anlaşması için bir ön şart olarak öne sürülmüş gibi görünmekteydi. DP'nin uzun yıllar Amerikancı olmakla suçlanmasının nedenlerinden biri de; bu iki olayın aynı zamanda gerçekleşmiş olmasıydı.

⁷⁸Ayin Tarihi, Ekim 1947, Sayı: 167, s. 2

⁷⁹FRUS, 1950, Vol. V, 6 Mart 1950, s. 1237

⁸⁰Hüseyin Şeyhanlıoğlu, "12 Temmuz Beyannamesinin Siyasal Etkileri ve Önemi" *SDÜSBE Dergisi*, Yıl:2012/2, S. 16, s. 88.

4.6. Çok Partili Sistemin Getirdikleri

Emperyalist çıkarların sağlanabilmesi için ideolojilerin ihraç edilmesi gereklidir. İdeolojilerin en büyük müşterileri siyasi partiler olmuşlardır. Bir ideolojinin beslenip büyüebilmesinin ön koşulu siyasi bir öndere ihtiyaç duymasıdır. Bir ideoloji, siyasi hayatta yer edinemezse büyüme imkânı bulmaz. Ayrıca çok parti demek emperyalistler için daha çok olanağın olması anlamına gelir. Bu sebeple çok partili sistemin getirdiği en önemli husus, günümüze kadar gelen, toplumun siyaset aracılığı ile ideolojik olarak bölünmesidir.

Bu dönemde kurulan partilerin, ekonomide liberalizmi savunmalarının ve komünizmin karşısında duracak olan dini ön plana çıkarmalarının asıl sebebi, ülkede aktifleşmeye başlayan ABD'nin desteğini sağlamaktır. Çok partili sistemin getirdiği en önemli sonuç, partilerin ABD desteği kazanabilmek için politikalarını ABD isteği paralelinde belirlemeleri ve sol partilere karşı oluşan tutumdur.

Çok partili sistemde iktidara gelebilmek veya iktidarda kalabilmek için halkın desteği gereklidir. Bunun için halkın isteklerine kulak verilmesi önemlidir. Tek Parti yönetiminde pek önemli görülmeyen bu durum, şimdi iktidar oya dayandığından önem kazanmıştır. DP'nin iktidara geldiği ilk günlerde, iktidarda kalmak için halkın günlük yaşantısında kolaylıklar sağlanması gerektiğinin farkındadır. DP'nin teşhisi doğru olmakla birlikte, dönemin şartları içinde ülkenin durumu buna el vermemektedir. Dolayısıyla, kolaylığı sağlamanın en kestirme yoluna, dış borçlanmaya gidilecek, yabancı kaynaklar Türkiye'ye davet edilecektir⁸¹.

Çok partili sistemin toplum üzerindeki tesirleri daha sonraki süreçlerde ortaya çıkacaktır. Toplumda eski düzeni savunanlar, dini muhafazakâr kesim, sosyalistler ve milliyetçiler olarak kutuplaşmanın önü açılacaktır.

1946'da Çok Partili sisteme geçilirken laiklik hâla ülkede geçerli bir ideolojidi. Demokrasi üzerindeki tartışmalar, dini de tartışma alanına soktu. Siyasi hürriyetin genişlemesi, laikliğin yeniden yorumlanmasına yol açtı. Dini propaganda etkisiyle oy elde etme imkânı karşısında, siyasi partilerin dini propaganda malzemesi haline getirmesi, ülkede sindirilmiş taassup sahibi kimselerin yolunu açtı. Kemalizm'in ilkeleri doğrultusunda halkın yönlendirilmesi ve aydın bir toplum kurma idealinden vazgeçildi.

Öte yandan aynı dönemde ABD'de demokrasi ve halk temsiliyeti konularındaki tartışmalar, klasik demokrasi teorilerinden uzaklaşmakta, Soğuk Savaş'ın hâkim

⁸¹ Cem, *Türkiye'de Geri...*, s. 331.

ideolojik atmosferi içerisinde yürütölmekteydi. Bilindiğı gibi çok partili hayata geçilmesiyle birlikte, Türkiye’de halkın siyasette daha görünür olduğı; mitingler, kahve toplantıları gibi, doğrudan yollarla ve sandık başına gitmek gibi, dolaylı yollarla siyasete etkide bulunduğı bir dönem açılmıştı. Halk katılımının çoğunlukla yüzeysel bir parti destekçiliğine indirgendiğı, ancak yine de olabildiğince yüceltildiğı ve söylemde de olsa yegâne meşruiyet kaynağı ilan edildiğı Türkiye’den farklı olarak, ABD’de aydınlar demokrasinin sağlıklı işleyebilmesi için katılım kanallarının sınırlandırılması üzerinde durmaktaydılar⁸². Bu yeni demokrasi ve katılım tartışmaları anlaşıldığında, Türkiye gibi ölkelerde sistem dışı dinamiklerin bastırılması ve ölkenin kapitalist bir modernleşme yoluna sokulması için otoriter bir siyasi yapıya ihtiyaç olabileceğı yönündeki politika önerileri daha rahat anlaşılacaktır.

Çok partili sistem, Batı isteğıyle gerçekleşmişti. Ancak bu özgürlük ortamından yararlanan sol akımlar da ölkede gelişmeye başladı. Türkiye’ye karşı sinir harbi başlatan Sovyet Rusya’nın ideolojisinin ölkede kendine zemin bulmasıyla birlikte, ABD, Türkiye’nin iç işlerine karışma ve toplumsal hafızaya ideolojik boyutta müdahale etme fırsatı yakalamış oldu.

Siyasal sosyalleşme bağlamında Türk modernleşmesine baktığımızda, onun kendine has tarzı ve birikimi, siyasal kültürümüzün de değışim ve dönüşüm hikâyesini içinde barındırdığı gibi, aynı zamanda bu süreç siyasal sosyalleşme sürecini de içerir. Tanzimat’tan beri, devletin nasıl kurtarılabileceğine ilişkin kaygılardan beslenen fikir hareketleri ve bu hareketlerin savunucuları, siyasal meseleleri çok önemsemişler ve bir siyasal aktör olarak da siyasal alanda mücadele etmişlerdi. Türk toplumunun değışim dinamiğinin temelinde ise bu fikir hareketlerinden iktidara sahip olanların fikirleri ve izledikleri siyasetler daha çok yer almıştı.

Türkiye’deki siyasal yapı, kaynağını bu dönüşümlerden almış olduğı için çok yönlü bir görünüme sahip olmuştur. Hatta bir modele göre tek tipleştirilmek istenen toplumda, tekrar demokrasiye geçildiğinde farklı siyasal sosyalleşmeler ve buna bağlı tavırlar ve görüşler de ortaya çıkmış, Cumhuriyet dönemindeki laik toplum projesi, uygulayanların beklemediğı farklı gerilimleri ve siyasal talepleri de ortaya çıkarmıştır. Tek parti döneminde uygulanan politikalar, toplumda öngörölemeyen farklı siyasal sosyalleşmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu siyasal sosyalleşme biçimi, en açık bir biçimde milliyetçi, dindar ve muhafazakâr toplumsal çevrelerde, toplumsal

⁸²Örnek, *Türkiye’nin Soğuk...*, s.101-102.

görünürlük kazanmıştır. Toplumun siyasi önderlerle çeşitlilik kazanması, ideolojik olarak ayrılması da dönemin şartlarına göre oluşan bir yapıdır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. SOĞUK SAVAŞ'IN TÜRKİYE EKONOMİK YAPISINA ETKİSİ

Ekonomik gelişmişlik düzeyi, bir toplumun diğer alanlardaki gelişmelerini de etkileyen önemli bir faktördür. Ekonomik anlamda bağımsızlık, siyasi ve sosyal bağımsızlığın temelini oluşturur. Osmanlı döneminde, özellikle dış borçlanmalarla bağımlı hale gelen ekonomik yapı, Cumhuriyetin kurulması ile birlikte, Osmanlı'dan alınan derslerin de etkisiyle, bağımsız bir şekilde gelişmesi için yeniden düzenlenmeye çalışıldı. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle oluşan olağanüstü şartlar, hedefleri sarsmıştı. Savaş sonrası ortaya çıkan şartlar ise Türkiye ekonomisinin yeni boyutlarını belirlemiştir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, İkinci Dünya Savaşı ve bunu izleyen Soğuk Savaş, dış ticaret hacmi, dış ticaret hadleri, yabancı sermaye yatırımları, hükümetin dış borçlanmaları gibi Türk ekonomisinin işleyişinin başlıca belirleyicilerini önemli bir şekilde etkiledi. Bununla birlikte, Türk hükümetinin iktisadi kalkınma politikasında meydana gelen temel değişkenlikleri uyaran, zorlayan sonuçlar da getirdi.

İkinci Dünya Savaşı sonlarında, savaşın olumsuz şartları sebebiyle, Türkiye'nin ekonomik durumu tam bir çıkmaz içindeydi. Bu olumsuz durumdan kurtulmak için konan vergiler, yönetmelikler, müdahaleler ve rejimin çerçevesi içinde girilen bütün diğer oyunlar, ekonomiyi geliştirmekten acizdi. Ekonomik çıkmazı aşmak için tartışmalar devam ederken, emperyalizm yeniden, şartların olumsuzluğu arkasına saklanarak kurtarıcı gibi geldi.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde Türkiye çok partili düzene geçerken, iktisadi politikasını da değiştirmiş ve Kemalist devletçiliği reddederek liberal bir politika benimsemiştir. Aslında liberalizmi 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti temsil ediyordu. Fakat yeni muhalefet partisi ile Batı'ya hoş görünme yarışı içinde bulunan CHP de, 1947 Kongresinde programını değiştirmiş ve liberal bir iktisat politikası benimsemişti¹.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Soğuk Savaş konjonktürü içinde Türkiye, ABD ile yoğun bir şekilde siyasi ve iktisadi ilişkilerini genişlettiği yeni bir döneme girdi. Ülkenin iktisadi kalkınmasının hızlandırılmasında dış borçlanmalara ve yabancı sermaye çevreleriyle olan ilişkilerde daha rahat davranılmasına yol açan

¹Timur, "Osmanlı Mirası", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. Irvin C. Schink ve E. Ahmet Toprak, Belge Yay., İstanbul-2013, s. 53.

değişikliklerde, Türkiye'deki yerli varlıklı sınıfların güçlenmiş, yönetici bürokrat kadro karşısında siyasal alandaki etkisini arttırmış olması da bir ölçüde rol oynadı. Ama değişiklikleri etkileyen asıl önemli gelişmeler, dönemin Soğuk Savaş koşullarının genel akışı içinde, Türkiye'nin dış siyasi ilişkilerinde ortaya çıkan gelişmelerdi. Soğuk Savaş sürecine girildiğinde, dünya çapında ortaya çıkan yeni siyasi ve iktisadi ortam, Türk ekonomisi üstünde, devletçilik ve sanayileşme politikası bakımından farklı sonuçlar getiren önemli etkilere yol açtı. 1945-1946 yıllarında Türkiye'nin dış ilişkilerinde yaşanan olaylar ve gelişmeler, Kemalist kadronun iktisat politikasında bazı temel değişiklikleri başlattı. Sanayileşme, tarımsal gelişme ve dış iktisadi ilişkilerle ilgili politikalarda meydana gelen değişimleri, Soğuk Savaş konjonktürü ile açıklayabiliriz.

5.1. Neden Liberal Ekonomik Sistem?

Güçlü bir ülke değilseniz ve genel konjonktürün oluşmasında etkili olamazsanız, değişen dengelere ayak uydurmak mecburiyetinde kalırsınız. Türkiye de, gücü oranında dış ekonomik dengelere göre hareket etmek zorunda kalmış, ekonomik sistemini bu etkilere göre şekillendirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş yıllarında liberal ekonomiyi savunmuştu, ancak 1929 yılındaki büyük ekonomik buhrandan sonra, devletçi uygulamalara geçmişti. Çoğu kişiye göre; Türkiye'nin uyguladığı devletçi model, karma ekonomik bir sistemdi.

Türkiye'nin başlarda liberal sistemi denemesi, 1929 Buhranı ile son bulmuştu. Ekonomik gelişmenin panzehiri devletçilik oldu. Ancak uygulanan ekonomik sistem tam bir devletçilik olmadı. Türk devletçiliğinin stratejik anlamı hakkındaki görüşler arasında büyük ayrılıklar vardır. Bazılarına göre devletçilik “*bir planlama hareketiyken*”, Thornburg, Türk uygulamasını “*devlet sosyalizminin aşırı bir ifadesi*”, Bernard Lewis “*askerler ve bürokratlar arasında Batı'ya karşı ve kapitalizme karşı hislerin yeniden canlanması*”, Herslang ise “*sadece pragmatik bir araç değil fakat temelde, köklü ve ideolojik bir öge*” olarak değerlendirmiştir.

Türkiye'nin uyguladığı bu karma ekonomik sistem, İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz şartlarında olağanüstü bir hale gelmiş ve devlet ekonomiyi tamamen el koymuştu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya yeniden inşa edilirken, savaşın galipleri de kendi sistemlerini dikte ettirmekteydi. Dolayısıyla uygulanan sistemi terk etmek bir zorunluluktu.

Dönemin koşullarına göre Türkiye'nin uyguladığı bu karma sistem, Soğuk Savaş

sürecinde, dünyayı yeniden şekillendiren ABD önderliğindeki bloğun sistemine uyum sağladı. ABD'nin Soğuk Savaş dönemi mücadelesi, yalnızca Sovyetlerin muhtemel saldırılarını önlemek değil, kapitalist sistem içinde bulunan gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin, hiçbir dış müdahale olmasa bile, kendi iç dinamikleriyle kapitalizmden sosyalizme kayışlarını durdurmaktır. Bu sebeple, Amerikan ittifakı, askeri ve iktisadi yardımları, iki devletin bir ortak düşmana karşı klasik işbirliğinden ibaret kalmayacak, ABD, ilişki kurduğu ülkelerin belli bir ekonomik sistemi benimsemesini, belli bir kalkınma yolu izlemesini sağlamaya önem verecektir.

Türkiye'nin, savaş sonrasında ABD'nin liderliğindeki Hür Dünya'ya katılması, salt bir siyasi düzlemle sınırlı kalmadı. Dünya genelinde iktisadi sahada kapitalist ülkelerin içine girdiği iktisadi uluslararasılaşma eğilimi, büyük ölçüde ABD'nin telkin ettiği politikalar aracılığıyla Türkiye'yi de içine aldı. Bu bağlamda Türkiye, bir yandan kapitalist blok içerisindeki iş bölümüne dahil edilirken, diğer yandan içeride bu uluslararasılaşma eğiliminden kazançlı çıkan sermaye kesimlerinin güçlendiği yeni bir dönem açıldı. ABD ile dostluktan maddi olarak yarar gören bu kesimler, bu dostluğun önde gelen destekçileri oldu. Öte yandan, iktisadi politikalara ABD'nin yönlendirmesiyle verilen biçim, Türkiye'de köklü sosyo-ekonomik dönüşümlerin yolunu açtı. Dolayısıyla, ABD ile ilişkilerin bu boyutu üzerinde durmak, Amerikan etkisinin kapsamı ve siyasi, kültürel ve ideolojik alanlardaki yansımalarını anlamak bakımından önem taşımaktadır. Batılı devletlerin kendi ekonomik anlayışlarının benzerinin Türkiye'de uygulanmasını istemeleri, ABD'nin yardım şartları kapsamında devletçiliğe yönelttiği eleştiri, Rus baskıları karşısında ABD korumasının talep edilmesi, Türkiye'nin liberalizme kayışında önemli bir etkidir.

Türk liberalizminin en büyük özelliği, Türkiye demokrasisi gibi, bütün boyutları ile uygulanamaması, biçimsel düzeyde kalması olmuştur. Bu politika, ulusal pazarın gereklerine, uluslararası kapitalizmin mantığına uygun, akılcı bir politika haline hiçbir zaman gelememiştir². Türk liberal politikaları, Osmanlı müdahaleciliği ve devletçilik geleneklerinin örnek alındığı bir politika olmuştur.

5.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye Ekonomisi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batılı ülkeler ekonomilerini kontrol etmeyi öğrenerek, emperyalizm ve sömürgecilik hareketleri içerisine girmeden, ekonomik

²Timur, "Osmanlı Mirası", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. Irvin C. Schink ve E. Ahmet Toprak, Belge Yay., İstanbul-2013, s. 53.

sistemlerini yürütmeye başlamışlar, milliyetçilik hareketlerinin savaş sonrasındaki uyanışı karşısında sömürgelerini kaybetmişlerdir. Batı emperyalizmi bölgede kenara çekilirken, Sovyet emperyalizmi öne çıkmaya başlamıştır. Batı Bloğu, bu yeni emperyalist yayılmacılığa karşı durma konusunda yardımlaşma içerisine girmiştir. Savaş sonrasında Batı Bloğu liderliğini üslenen ABD, sosyalizm karşısında müttefiklerini güçlendirmek için yardımlarda bulunmaya başlamıştır.

Savaş sonrasında dünya yeni bir düzen içerisine girerken, Türkiye'nin bu değişimin dışında kalması mümkün görünmemiştir. Türkiye ekonomisi her anlamda tadilata ihtiyaç duymuştur. İnönü yönetiminin ülkeyi savaş dışında tutma başarısı, savaş sırasında yaşanan ekonomik sıkıntıların gölgesinde kalmış, Tek Parti'nin karşısında bir muhalefet oluşmuştur. Türkiye, savaşa dâhil olmadığı için barış şartlarından da doğrudan yararlanamamıştır. Fiyatlar, barış döneminde de artmaya devam etmiş, piyasada para çoğalmış, üretim düşmüştür. İlk etapta memurların maaşlarındaki dengenin sağlanması ve Türk parasının uluslararası alandaki değerinin düzenlenmesi gerekmiştir. Üretim, ticaret ve enflasyon konuları ise beklemekte olan sorunlar içerisinde yer almıştır³.

Türkiye, savaş sonrasında Batı Bloğu içinde yer almakla, hem siyasi hem de iktisadi anlamda liberalizmi de seçmiştir. Serbest ticarete yönelik ve korumacı önlemlerin terki gibi adımlar atmak yoluna gitmiştir. İçeride dönük ve kendine yetmeyi hedefleyen iktisadi politika değişmiş, dış ticaret ve bütçe dengesinin sağlanması ilkelerinden vazgeçilmiştir. Türkiye'nin ekonomik sıkıntılar içerisinde olması ve ekonomik dengelerini değiştirmek zorunda kalmasında, askeri harcamaların da etkisi büyük olmuştur. Oluşan Soğuk Savaş dengesi sonucunda Sovyet baskısı artmış ve Türkiye bunun sonucunda Batı askeri yapısıyla bütünleşmeye çalışırken büyük harcamalar yapmıştır. Ekonomik yatırımlarda kullanılması gereken paranın büyük kısmı savunma harcamalarına ayrılmıştır⁴. Askeri harcamaların fazla oluşunun esas nedeninin Sovyet tehdidi olmasının yanı sıra, Türkiye bu gerekçeyi kullanarak dışarıdan gelecek yardımları diri tutmaya da çalışmıştır.

Savaşın son yıllarında yaşanan ekonomik sıkıntılar sonucunda 1945 yılı gayri safi milli hasılası, savaşın başlangıcındaki döneme göre % 20 azalmıştır. Savaş sonrasında genç nüfusun üretici sınıfına dâhil olması, ithalatın genişlemesi ve

³Sabit Dokuyan, *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye*, C. 2, IQ Yay., İstanbul-2013, s. 124.

⁴Mehmet Gönübol ve Diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, AÜSBF Yay., Ankara-1986, s. 473.

piyasalarda yaşanan canlılık, milli hasılda önemli artışlara imkân sağlamıştır⁵. Ancak ekonomi alanında yaşanan bu gelişme, savaş sırasında yaşanan gerilemenin bir telafisi olmaktan öteye geçemediğini görmekteyiz.

1946 yılı itibariyle, demokrasi yolunda atılan adımlar ekonomi alanında da kendini göstermiş, ekonomik sınıfların sorun ve istekleri partiler ve iktidar tarafından dikkate alınmaya başlanmıştır. Halk tabakalarını ilgilendiren ve olumlu nitelikteki ekonomik girişimler, büyük sermaye sahiplerinin çıkarlarını zedelemeye başlamıştır. Büyük sermayedarlar, kendi çıkarları karşısında oluşabilecek ve tabandan gelen bir siyasi yapılanmanın oluşmaması için tedbirler almaya çalışmış ve sosyalist oluşumlar, 1946 yılından itibaren siyasal hayatın dışına itilmiştir.

21 Aralık 1946 tarihinde, Viyana’da yayınlanan The Morning News adlı gazetede yer alan; “*Türkiye’nin Büyük Macerası*” başlıklı yazı Türkiye’nin savaş sonrası durumunun tarifi şeklindedir; “*Yugoslavya, Bulgaristan ve Türkiye arasında önemli benzerlikler mevcuttur. Bu ülkelerde ihtilaller gerçekleşmiş ve otoriteyi elinde tutmaya çalışan bir rejim anlayışı uygulamaya konulmuştur. Mareşal Josip Broz Tito, Mustafa Kemal Atatürk ya da İsmet İnönü ve George Dimitrov güçlü karakterler olarak öne çıkmışlardır. Her üç devlet de planlı ekonomi yolunu seçmiş ve uzun süre yaşayacak devlet kurma amacı gütmüşlerdir. Türkiye’nin diğer iki devletten farkı ise bir zümrenin diktatoryasından kurtularak, Batı’nın demokratik anlayışını benimsemeye çalışması olmuştur.*”⁶

Dış politika ve siyasal alandaki gelişmelerin ekonomik yapı üzerinde etkide bulunmaması imkânsızdı. Soğuk Savaş dönemi Türkiye ekonomisi dinamiklerinin değişimi, dönemin şartlarına göre şekillenmiştir. Türkiye’nin, günümüzü de kapsayan, ekonomik geri kalmışlığı; kendi iç dinamikleri ve öz kaynakları ile gelişim sağlayamayarak, dış konjonktüre göre ekonomi modellerini uygulamaya çalışmasıdır.

Savaş sonrası Türkiye, Soğuk Savaş şartlarının zorlamasıyla Sovyet isteklerine karşı direnebilmek için orduyu terhis etmemiş ve bunlara bakmak için külfet altına girmişti. Bu durumda ekonominin şekillenmesinde, Batı ekonomisine entegre olma çabası da önemli bir etkidir.

5.3. Liberal Ekonomiye Eklemlenme Aşamaları

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya yeniden yapılanırken, Türkiye’nin her

⁵Oktay Yenal, *Cumhuriyetin iktisat Tarihi*, Homer Kitabevi, İstanbul-2003, s. 75.

⁶BCA, 30.10.0/233.574.36.

alandaki kendini reforme ederek, hem Soğuk Savaş politikasını belirlemesi, hem de bu politikanın önderlerine ayak uydurması gerekiyordu. Bu süreçte izlenecek devletçilik ilkesinin sınırları konusundaki tartışmalar, ekonomi çevrelerince öncelikli konular arasına girmişti. Artık devletçilik uygulamalarının eski haliyle devamının hem iç hem dış şartlar nedeniyle mümkün olmadığı anlaşılmıştı⁷. Türkiye, ya uyguladığı devletçiliği düzenleyerek ve genişleterek devam ettirecek ya da ekonomik hayatta liberalizme yönelecekti. CHP yönetimi serbest ekonomiye yönelişi tercih etmişti.

Savaş sırasında palazlanan sanayici ve tüccar sınıfı, kendi üzerlerindeki devletçilik sınırlamasını kaldırmak adına seslerini yükseltirken, halk yaşadığı sıkıntıları devletçilik ilkesine bağlayarak, özel girişimcilerin çıkışlarını destekleme yolunu seçmişti. Siyasi çevre de bu yönde eğilimli olmuştu. Ancak Türkiye’de liberal ekonomiye geçişi zorlayan asıl sebepler dışarıdan gelmişti. Batılı devletlerin kendi ekonomik anlayışlarının benzerinin Türkiye’de uygulanmasını istemeleri, ABD’nin yardım şartları kapsamında devletçiliğe yönelttiği eleştiri, Rus baskıları karşısında ABD korumasının talep edilmesi, liberalizme geçişte önemli etkenler arasında yer almıştır. Ekonomik sistemin değişmesinde dış şartlar öyle etkili olmuştur ki, içeride pragmatizmi ön planda tutan siyasi çevreyi ve ABD sermayesinden yararlanmak isteyen burjuva kesiminin liberalizm isteğini, dış etkenler çizgisinde değerlendirmek mümkündür.

İktisadi kalkınmada tarıma öncelik verilmesi, toprak sahibi sınıfın, özellikle DP iktidarıyla birlikte, var olan koşullardan en fazla yararlanan kesimler arasına girmesini sağladı. Öte yandan, savaş boyunca vurgun ve karaborsacılıkla güçlenen ticaret sermayesi de savaş sonrasında ABD ile yakınlaşmanın ve uygulanan iktisadi programın kendilerine yeni kapılar açtığını fark etti. Avcıoğlu, Soğuk Savaş’ın başlarında, daha sonraki süreçte de devam edecek olan, yabancı sermaye miktarı sınırlı kaldığı halde görüneni çok aşan ölçüde dışarıya bağlı, yerli kapitalist imal edildiğine dikkat çekmektedir. Çünkü, çoğu durumda yabancı sermaye, yerli sermayeyle iştirak halinde çalışmakta, ya da lisans ya da mamulün adını satarak iş yapmaktaydı. Bu yolla Türkiye’de bir kapitalist sınıfın gelişimine katkıda bulunuldu⁸.

ABD’yle kurulan iktisadi ilişkileri, emperyalizmin Türkiye’ye girişi olarak eleştiren solcu aydınlar hariç tutulursa, farklı siyasal yönelimlere sahip aydın çevrelerin yardımlar, raporlar, yerli sermaye çevresiyle girilen ilişkiler gibi vasıtalarla iktisadi ve sınıfsal yapıda gerçekleştirilen dönüşümleri olumlu karşıladıkları anlaşılmaktadır.

⁷Kemal Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul-2012, s. 246.

⁸Örnek, Cangül Örnek, *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, Can Yay., İstanbul-2015, s. 92

Öncelikle İktisadi kalkınma tartışmalarının dar bir çevrede yapıldığı ve genel olarak aydınlar arasında yaygın bir ilgiyle karşılanmadığı söylenmelidir. Bu tür tartışmalara yoğun ilgi gösteren Kemalist aydınlar ise özellikle DP döneminde izlenen iktisat politikalarını eleştirmekle birlikte, DP yönetimini çoğunlukla ABD ya da uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan uyarıları dikkate almamakla suçlamaktaydılar. Bu koşullar altında, 1930'ların iktisat ideolojisine atfen, sanayileşmeyi üstün tutan kalkınma söyleminin Kemalist yönetici kadroların ve aydınların dünya görüşünde gerçekten ne kadar yer ettiği sorgulanmalıdır. Keza aynı çevrelerin iktisadi bağımsızlık başlığındaki hassasiyetlerinin derinliğine ilişkin olarak da benzer bir değerlendirme yapılabilir.

Sonuç olarak; dönemin şartlarına ayak uydurma zorunluluğu, ABD yardımı olmadan ayakta kalınamayacağı görüşü, Sovyet Rusya baskısı karşısında ABD'nin yanında yer alma gerekliliği ile onun siyasi, ekonomik ve sosyal alandaki dayatmalarına boyun eğme mecburiyeti ve son olarak da, Sovyet baskısı ve komünizm tehlikesini kullanarak, ABD'nin ekonomik yardımlarından faydalanma fırsatını değerlendirme içgüdüsü, Türkiye'nin ekonomik politikalarını yönlendiren unsurlar olmuştur.

5.3.1. Liberalleşme Sürecinde Siyasi Çevrenin Etkisi

Soğuk Savaş dönemi gelişmeleri Türkiye'yi pek çok açıdan etkilemiştir. Bu etkileme sürecinde birbirine bağlı gelişen dinamikler de direk veya dolaylı olarak etkilenmiştir. Her alanda liberalizmi savunan Batı ile birlikte hareket etmek adına Türkiye'yi ekonomik anlamda liberalleştirme çabası siyasi çevrelerde de görülmektedir. Çok partili sisteme geçişte olduğu gibi, ekonomide liberalleşmede de Demokrat Parti'nin kuruluşu itici güç olmuştur. DP'nin liberal söylemleri, CHP'nin de bu yönde adımlar atmasında etkili bir faktördür.

Türkiye'deki iktisadi yapıyı uluslararası kapitalist sisteme ve savaş sonrasında genel olarak kabul gören serbest ticaret rejimine uyarlayan ilk adımlar, CHP döneminde atıldı. DP de aynı yolda ilerlemeyi sürdürdü. Bu açıdan, kimi tökezlemeler dışında, iki parti arasında ciddi bir farklılıktan söz etmek mümkün değildir⁹. Bu nedenle 1950'lerde uygulanan iktisadi politikaların başlangıcı için 1940'ların sonlarına gitmek gerekmektedir. Özellikle 1947 yılının bu açıdan bir dönüm noktası olduğu söylenebilir.

⁹Timur, CHP'nin bir yandan özel teşebbüscü bir iktisat politikasını esas aldığını ancak öte yandan devlete sınıflar üstü bir görev atfeden "halkçılık" ilkesiyle sınıfları kaynaştırmaya çalışan tutumundan vazgeçemediğini söylemekte; 1947 tarihli Sendikalar Kanunu, 1949 tarihli Esnaf Dernekleri Kanunu gibi düzenlemeleri örnek vermektedir. Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yay., İstanbul-1991, s. 99.

Türkiye'nin Truman Doktrini çerçevesinde yardım almaya başladığı 1947'de toplanan CHP Kurultayı, program değişikliğiyle özel sektöre öncelik verilmesini öngörmekte; sektörel düzlemdeyse tarım odaklı bir iktisadi kalkınma anlayışı benimsemektedir. CHP muhalefet yıllarında, TBMM'deki Petrol Kanunu görüşmeleri sırasında, kapitülasyonların geri getirildiği eleştirisine benzer eleştiriler yapmış olsa da, yapısal dönüşümlere ve iktisadi bağımlılığa yol açan ilişkilerin, CHP döneminde kurulduğu bilinmektedir¹⁰. Cem Eroğlu'nun da vurguladığı gibi, CHP iktidarının son dönemlerinde bu yolda yapılan yasal işlemleri yetersiz kalmış, DP yabancı sermaye yatırımlarını teşvik eden kanunlar çıkarmıştır¹¹.

26 Mayıs 1945 tarihinde, Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer; “*Memleketin sanayileşmesi yalnızca devletin kuvvetine terk edilemez*” sözleriyle liberalizme geçişin ilk sinyallerini vermiştir. 1945 yılı bütçe görüşmeleri sırasında, muhalefetin eleştirileri karşısında Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, ticarete daha liberal bir anlayış sergilemek için Ticaret Bakanı Celal Sait Siren'in yerine, 31 Mayıs 1945 tarihinde, Raif Karadeniz'i bu göreve getirmiş, ardından Tekel Bakanı Suat Hayri Ürgüplü, 13 Şubat 1946 tarihinde istifa etmiş ve bu göreve de 19 Şubat tarihinde Tahsin Coşkan getirilmiştir. Her iki değişiklik de CHP iktidarının liberalleşme adına attığı adımlar olarak kabul edilmiştir. Türk burjuvazisinin liberalleşme baskıları sonrasında Recep Peker Hükümeti de programında değişiklik yapmak zorunda kalmış, özel sermayenin desteklenmesi ve önündeki engellerin kaldırılması yönünde girişimlerde bulunma yoluna yönelmiştir. Fakat sağlanan imkânlar büyük burjuva takımı için yeterli olmamıştır. Onlar, devlet elinde bulunan verimli işletmelerin tamamının özel sermayeye devrini istemişlerdir.

Demokrat Parti tarafından devletçilik aleyhine yapılan eleştiriler ve CHP içinde liberal kanadın güç kazanması ile birlikte, 1950 yılına gelene kadar, DP iktidarının devam ettireceği liberal yapının temelleri zaten atılmış durumdaydı. DP iktidara geçince bu birikimin devamı olarak özel sektörü temel alan bir ekonomik anlayış uygulama alanı bulmuştur. Yeni hükümet devletin sadece kısa sürede kâr getirmeyecek ve zor sayılabilecek işleri üstlenmesini öngörmüştür. Ağır sanayi, elektrik santralleri, barajlar, sulama tesisleri gibi yatırımların devlet eliyle yapılması planlanmıştır. Hükümet programında; bütçe imkânlarının yatırımlar için kullanılması, özel sektöre mali ve hukuki tedbirlerle güven verilmesi, yabancı sermayenin yatırım ve teknoloji bakımından ekonomiye dâhil edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. DP iktidarının ilk aylarında,

¹⁰ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul-2013, s. 328.

¹¹ Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Nadir Kitap, İstanbul-1998, s. 107-108.

çimento ve biriket gibi devlet teşekküllerinin kiralama veya satış yoluyla özelleştirilmesi yolu takip edilmiş, sonraki süreçte ise tekstil sanayisi de bu değişimin içerisine dâhil edilmiştir. Özel sermaye, bu imkânlarla rağmen yeni hükümetin politikalarına karşı temkinli yaklaşma yolunu seçmiştir. Kendilerine sunulan devlet yatırımlarını satın almakta olduğu gibi yeni yatırımlarda bulunma konusunda da tedbirli davranmıştır¹².

Liberalleşme hareketi adına, CHP döneminde kuruluş çalışmaları başlatılmış olan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, DP döneminde faaliyete geçirilmiştir. Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası tarafından 1949 yılında Türkiye'ye gönderilen James Barker başkanlığındaki heyet, özel teşebbüsün kredi ihtiyacı konusunda Türk tarafıyla görüşmeler yapmış ve Türkiye'deki özel teşebbüsün sanayi planlamasına katılmasında büyük fayda olacağı yönünde görüş bildirmiştir. Bankanın özel teşebbüs için sağlayacağı kredilerin ilgili şahıslara ulaşabilmesi için bir aracı kurumun varlığına ihtiyaç olduğu düşünülmüştür. Bunun üzerine Maliye Bakanlığı, Merkez Bankası, hususi bankalar ve sermayedarların da fikirleri alınarak, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın kurulmasına karar verilmiştir¹³.

Bankanın kuruluş amacı şu şekilde tespit edilmiştir. “*Hususi sanayiye orta ve uzun vadeli kredi temin ve sınai teşebbüslere iştirak etmek, yeni sınai teşebbüsler kurmak, bu iştirak ve teşebbüslerin hisse senetlerini mümkün olan süratle sermaye piyasasına intikal ettirmek ve nihayet teknik yardımlarda bulunmak üzere bir Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulacaktır.*” Bankanın sermayesi 12.5 milyon lira olarak tespit edilmiş, kurulabilmesi için gerekli olan yetkilerin Maliye Bakanlığı'na verilmesi için Mecliste, 24 Mart 1950 tarihli oturumda görüşmeler yapılmış ve bu görevlendirme kararı çıkarılmıştır¹⁴. Bankanın açılışı, 4 Ağustos 1950 tarihinde gerçekleşmiştir ve devletçilik uygulamasının temel kuruluşu olarak görev yapan Sümerbank'ın yerini almıştır.

Siyasi çevrenin liberal politikalar izlemeye başlaması ve bu yönde sosyal ve hukuki adımlar atması iki sebebe dayanmaktaydı. Dışarıda gelişen olaylar ve bu gelişmelere uyum sağlamak, ikincisi ise içeriden gelen isteklerdir. İkincisinin gelişmesi, birinci nedene bağlanabilir. Dışarıdaki gelişmeler, ülkedeki burjuva kesimine, siyasi

¹²Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Çev. Ahmet Fethi, Hill Yay., İstanbul-2010, s. 166-168.

¹³Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 170.

¹⁴TBMMTD, 24 Mart 1950, 8. Dönem, Cilt 25, Ekler Bölümü, s. 7/1-2.

çevreye liberalizme geçiş konusunda baskı yapma cesareti vermiştir. Bu kesimin isteklerini bildirmesi için 1948 tarihinde bir kongre düzenlenmiştir.

5.3.2. 1948 İktisat Kongresi (22-27 Kasım 1948)

Türkiye, dönemin şartlarının dayatması sonucu ABD ile 1947 yılında askeri, 1948 yılında da ekonomik anlamda iş birliği içerisine girerek yardımlar almaya başlamıştır. Demokrat Parti'nin Türk siyasi hayatına girmesi de bu süreci hızlandırmıştır. Ekonomik kanadın bürokratik sınıftan kopuş sürecini hızlandıran etken ise, 1947 yılında kurulan Tüccar Derneği ve 1948'de yaptığı İktisat Kongresi olmuştur. Kongre öncesinde, kongrede konuşulacak konular belirlenmiş, Kongre'nin amacı; ülkenin iktisadi, ticari ve mali meseleleri üzerinde müzakerelerde bulunmak ve umumiyetle milli iktisadın kalkınması için ne gibi tedbirler alınması lazım geldiği hakkında kararlar vermek olarak belirtilmişti. Belirlenen tarihte toplanan Kongre'ye¹⁵ 1500 civarında kişi katılmış ve ayrıca İstanbul'da bulunan birçok iktisatçı ve bilim adamı da görüşmelere iştirak etmiştir. Kongrenin ilk gününde yapılan seçimle kongre başkanlığına İzzet Akosman seçilmiştir. Kongrede devletçilik siyasetinin yeniden gözden geçirilmesi genel eğilim olarak ortaya çıkmıştır. İstanbul Tüccar Derneği adına Ahmet Hamdi Başar, Türkiye İktisatçıları Derneği temsilcisi Refi Şükrü Suola, Gümüşhane delegesi Zeki Kadiroğlu gibi isimler yaptıkları konuşmalarda, devletçilikten liberal ekonomiye geçilmesi konusunda görüşler beyan etmişlerdi.

A. Hamdi Başar, tepeden inme ve memurlar aracılığıyla sürdürülen devletçilik anlayışının sonlandırılması isteğini dile getirmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: “*Artık vasilik devri bitmelidir. Devletçilik rejimini yeni bir zihniyete, yeni bir tatbikata doğru inkılap ettirmek zorundayız.*” Şükrü Suola ise, mevcut ekonomik yapının mutlaka tekrardan gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmiş ve şöyle devam etmişti; “*Milli ekonomi davalarımıza hal tarzları ararken, dünya gidişini gözden kaçırmamak ve durumumuzu şartlarımızın müsaadesi nispetinde milletlerarası ahenge uydurmak lüzumuna da inanmış bulunuyoruz*”¹⁶

Kongrenin 23 Kasım tarihli toplantısında söz alan Zeki Kadiroğlu, “*makam arzusu taşıyan kişiler olduğu müddetçe devletin gelişemeyeceğini, tüccardan çok fazla vergi alındığını, bunun da malına zam ekleyen tüccar aracılığıyla halka yüklendiğini,*

¹⁵Kemal Kılıçdaroğlu, *1948 Türkiye İktisat Tarihi Kongresi*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, Ankara-1997, s. 3-4.

¹⁶*Akşam*, 23 Kasım 1948, s. 1.

enflasyonun oldukça arttığını, devletin küçük işlerle değil, büyük sanayi işleriyle uğraşması gerektiğini” belirtmiştir. Kongre sırasında oluşturulan devletçilik komisyonu ise özel sermayenin gereken güce eriştiği ve devletin bu sermayedarlara imkân vermesinin zarureti üzerinde durmuştur. 24 Kasım günü yapılan görüşmelerde söz alan İstanbul Bölge Sanayi Birliği temsilcisi Cudi Birtek de devletin ekonomiye müdahale şeklini eleştirerek, şu ifadeleri kullanmıştır: “*Devletin iktisadi sahada rolü vardır, inkâr edilemez. Fakat devlet kolay olan sahalara el atıyor. Devletçilik bu değildir. Devlet barajlar, limanlar, yollar, enerji kaynakları temin ederek iktisadi gidişe yardım etmelidir. Devlet zor olan bu işlerden kaçınıyor. Hâlbuki asıl devletçilik budur*”¹⁷

Türkiye İktisat Kongresi’nde yapılan görüşmeler sonrasında devletçilik ile ilgili olarak kabul edilen rapor ve kararlar özetle şu şekilde gerçekleşmiştir; Devlet, kişilerin özel mülkiyet haklarını göz önünde bulundurarak, özel teşebbüsü destekleyerek, milli ekonomiye önem vererek, sosyal adaleti sağlayarak iktisadi bir vazife içerisine girebilir. Devlet, iktisadi temellerin atılması için Cumhuriyet’in kurulmasından beri önemli adımlar atmıştır ve artık sadece halka hizmet için ve kâr düşüncesi olmayan alanlarla sınırlandırılan bir ekonomik yapı içerisine girmelidir. Bu hizmetlerin dışında kalan işlerle ilgili yeni yatırımlar yapmamalı, zaman içerisinde ekonomiden el çekmeli ve ticari rekabetin içinde bulunmamalıdır. Devletin elinde bulunmasında mahzur görülmeyen işletmeler şunlar olmalıdır: Demiryolları, PTT, limanlar, radyo, enerji işletmeleri, orman işletmeciliğinin özel teşebbüs dışında kalan kısmı, mahsulün kıymetini koruyacak müesseseler, posta ve yolcu gemiciliği, devlet kredi müesseseleri, örnek olacak ve öğretim veren müesseseler, kalkınmaya ihtiyaç duyan bölgelerdeki özel teşebbüsün giremeyeceği alanlarda sanayi yatırımları. Özel sermayeye güven verici düzenlemeler yapılmalı, dünya ekonomisiyle entegre olma konusunda sıkıntı çıkaran uygulamalardan vazgeçilmeli, vergiler düzene konulmalıdır. Döviz ve sermaye birikiminin kısıtlı olmasından dolayı aşırı imtiyazlar verilmemek kaydıyla, yabancı sermaye iç piyasaya çekilmeye çalışılmalıdır. Ülkenin iktisadi yapısı ile ilgili bilimsel çalışmalar yapmak üzere tarafsız iktisatçılardan oluşan bir enstitü kurulmalıdır.

Kongrede vergi reformu hakkında alınan kararlar ise özetle şu şekildedir; Kazanç vergisi konusunda adaleti sağlayacak bir reform yapılmalıdır. Bu amaç doğrultusunda vergilerin mükellefi zora sokacak seviyelere çıkarılmaması gerekmektedir ve ülkenin ekonomik durumu göz önüne alınarak makul seviyelerde bir

¹⁷Akşam, 25 Kasım 1948, s. 1.

asgari geçim indiriminin vergilendirmenin dışında tutulması şarttır. Dış ticaret konusunda ise ihraç edilen ürünlerin üretim miktarlarının ve kalitelerinin artırılması, zirai ihraç maddelerinin yan mamul ya da mâmül olarak ihraç edilmesine önem verilerek işçilik ücretlerinin ülke içinde kalmasının sağlanması, milli sermayenin yurt dışına kaçmasının engellenmesi, ihracat ve ithalat konusunda girişimde bulunacak kişilere kolaylıklar sağlanması, dış ticaret konusunda devlet organları yanında tecrübeli işadamlarının fikirlerinden de yararlanılması, döviz darlığının önüne geçebilmek için yabancı sermayenin piyasaya davet edilmesi gibi kararlar alınmıştır¹⁸.

Kongre, özel sermayenin ekonomik kararlarda etkinliğini artırması yönüyle İzmir İktisat Kongresi'nin devamı özelliğini taşımıştır. Kongre büyük hedeflerle toplanmış olsa da katılımcılar arasında hükümetten, kamu kesiminden, işçi ve tarım temsilcilerinden kimsenin olmaması, kongrenin etkisiz kalmasına yol açmış, sermaye erbabının devlet işletmelerini şiddetli bir şekilde eleştirmesinden öteye geçmemiştir. Ancak liberal ekonomiye geçiş aşamalarından biri olarak kabul edilebilir.

5.4. Türkiye Ekonomisinin Batı Ekonomilerine Entegre Olma Süreci

Soğuk Savaş şartlarının dayattığı önemli bir bakış açısı; taraf olmayan bertaraf olur mantığıydı. Türkiye her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da tarafını seçmişti. Dış ilişkilerini Batı ile birlikte yürütüyor ve siyasi sistemini Batı'nın istediği şekilde dizayn ediyordu. Bunun yanında ekonomik sistemi de, biraz mecburiyete dayalı olarak, Batı ile entegre etmeye başladı¹⁹. Öncelikle savaş sonrasında kapitalist blokun uluslararası iktisadi yapısını büyük oranda ABD'nin şekillendirdiğini söylemek yerinde olacaktır. ABD, bir yandan savaşın yol açtığı yıkımı gidermeye çalışan Avrupa ekonomilerini yardım programlarıyla desteklerken, öte yandan 1930'ların içe kapanık korumacılığının geride bırakıldığını gösteren liberal bir uluslararası iktisat politikasını kurumsallaştırmaya girişmişti. Bu yönde atılan en önemli adımlardan biri, Bretton Woods sisteminin oluşturulmasıydı. Türkiye, bu sistemle paralel hareket edebilmek için birtakım ekonomik düzenlemeler yapmak zorunda kalacaktı.

Soğuk Savaş sürecinde Türkiye'de yaşanan gelişmeleri, uluslararası sistemde meydana gelen gelişmelerden daha çok ülke dinamikleri ile açıklamak isteyen görüşler de bulunmaktadır. Örneğin Gencay Şaylan, ekonomik gelişmeleri ülkedeki iç

¹⁸Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 166. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Zafer Toprak, "Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi", *İktisat Dergisi*, S. 211-212, Temmuz 1982, s. 37-42.

¹⁹Adnan Menderes, basına verdiği beyanatta Türkiye'nin Soğuk Savaş konjonktürü içerisinde tarafsız kalamayacağını belirtiyordu. Bkz: Ek 5.1.

dinamiklerin belirlediği görüşündedir. Ancak, kendisinin de çalışmasının önceki bölümlerinde ifade ettiği gibi, 1945 sonrası dönemde, Türkiye bu dönüşümü, özellikle ABD'nin etkileri ve baskıları sonucu, ucu dışarıda olan bir etki ile gerçekleştirmiştir²⁰. Şaylan burada, Marshall yardımına eklenme sürecinde yaşanan uluslararası gelişmelere pek değinmemektedir. Hâlbuki yaşananlara baktığımızda görmekteyiz ki, Türkiye'de yaşanan gelişmeler, dünyadaki gelişmelerle paralel bir seyir izlemektedir. Dünyadaki gelişmelere uyum sağlama çabasının sonucu olarak ortaya çıkan çok partili hayata geçiş ve buna bağlı olarak, içerde liberal kapitalizme geçişi hızlandıracak yeni ekonomik ve idari politikaların tespiti ile dış politikada ağırlığı gittikçe daha çok hissedilen ABD egemenliğine bir yöneliş görünmekteydi.

Soğuk Savaş yıllarındaki Batı ile bütünleşme çabalarının, başta Sovyet baskıları olmak üzere çeşitli nedenleri vardır. Ancak Baskın Oran, diğer nedenleri kabul etmekle birlikte, ekonomik nedenleri öne çıkarmıştır; *“Savaş içinde biriktirilmiş olan 245 milyon dolarlık altın ve döviz stokuna rağmen Türkiye, büyük bir ekonomik sıkıntı içinde kalmıştır. Bu sıkıntıyı yaratan başlıca nedenin, Sovyet tehlikesine karşı her an silah altında tutulması gereken büyük bir ordu olduğuna kuşku yoktur. Türkiye’yi Batı’ya yönelmeye iten nedenler arasında Sovyet tehditlerinin çok büyük rol oynadığı da kuşku götürcek bir husus değildir. Fakat, bu tehdit olmasaydı ve ordunun yüklediği yük Türk ekonomisinin belini bükmeseydi dahi, Türkiye, gene de Batı’ya bağlanarak bu günkü bağımlı duruma gelecekti. Sovyet tehditlerinin Türkiye’de uyandırdığı haklı tepki, Batılı ülkeler ve bunlara bağlanmakta ekonomik çıkarı olan Burjuvazi tarafından muazzam sömürüldü. Batıya bağlanış böylece hızla ve kolayca becerildi. Batı’ya bağlanışın nedeni olarak hem Sovyet tehditlerini ve hem de Burjuvazinin bu durumu büyüterek sömürmesini kabul etmeyen hiçbir teori bilimsel değildir.”*²¹

Oran'ın bu görüşü aslında, bizim dış nedenlerin iç nedenlerin önünü açması şeklindeki iddiamızı destekler niteliktedir. Türkiye'deki ekonomik gelişmeler Soğuk Savaş şartları içinde, Batı ile hareket etme kararı çerçevesinde dizayn edildi. Batı temelli kuruluşlara katılmasının Türkiye'nin çıkarına uygun olduğu düşüncesiyle bazı adımlar atıldı. Bu amaçla Türkiye, 7 Eylül 1946'da alınan kararlarla Türk lirasının değerini yeniden belirledi. Alınan bu kararlarla Bretton Woods sistemi içerisinde yer alarak ve IMF'ye ve Dünya Bankası'na katılmanın koşullarını yerine getirdi.

²⁰Gencay Şaylan, *Türkiye’de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*, TODAİE Yay., Ankara-1974. s. 80.

²¹Turgay Merih, *Soğuk Savaş ve Türkiye*, Ebabil Yayınları, Ankara-2006, s. 102.

5.4.1. 7 Eylül Kararları ve Yapılan Devalüasyonun Etkileri

Cumhuriyet tarihinin ilk devalüasyonu 1931 yılında yapılmış ve doların fiyatı 211 kuruş olarak belirlenmişti. Fakat 1931 yılında yapılan devalüasyonun, devalüasyon mu yoksa o yılların ekonomik şartları gereği TL değerinin kısa vadeli düzenlenmesi mi olduğu uzun süre tartışılmıştı. Bu konudaki tartışmalar sürüp giderken Türkiye’de 7 Eylül 1946 yılında yapılan kur ayarlamasının devalüasyonun literatürdeki tanımını karşılayan bir uygulama olduğu konusunda görüş birliği sağlanmıştı²². Türkiye, Batı ekonomileriyle entegre olabilmek için güçlü ekonomilerin koydukları kurallara uymak mecburiyetini hissederek, IMF’ye üye olmadan, parasının değerini yeniden tespit etmek zorunda kalmıştı. Türk parasının iç piyasalarda değer kaybedip dış piyasalarda değer kazanması sorunuyla uğraşmak üzere, Dışişleri Bakanlığı Ticari ve Mali Anlaşmalar Müzakere Heyeti Başkanı Burhan Zihni’nin başkanlığında, bakanlıklar arası bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon ihracat-ithalat dengelerinin sağlanması için devalüasyon yapılmasını zorunlu görmüştü²³.

Türkiye’yi devalüasyon kararı almaya zorlayan nedenler arasında, Batı ekonomilerine entegre olabilmek isteginin yanında, savaş sırasında siyasi nedenlerle Türkiye’den yüksek fiyatlarla mal alan Almanya’nın çökmüş olması, savaş döneminde üretilen malların yüksek fiyatlara satılabilmesine karşın savaş bitince Türk ihracatçısının mallarını satacak pazar bulamaması da etkili olmuştu. Londra’da çıkan *Great Britain and the East* isimli dergide, Türkiye’nin içinde bulunduğu bu ithalat-ihracat dengesizliği vurgulanmış ve savaş zamanında Türk mallarının pahalı olmasının pek önem arz etmediği ama artık fiyatlarda indirimin gerektiğine dikkat çekilmişti. Yazıda şu ifadeler de kullanılmıştı: “*Türkler artık şunu anlamalıdırlar ki, mallarını herhangi bir fiyata satacakları günler geçmiştir. Fiyatları indirmek zorundadırlar. Ve bunu ne kadar geç yaparlarsa vaziyeti de o kadar güçleştirecekler ve sonunda gene kendileri ziyan edeceklerdir*”²⁴

Gerek gelişen şartların zorlaması, gerekse bu tip dolaylı uyarılar Türk hükümetini devalüasyona zorlamış, Recep Peker Hükümeti, 7 Eylül 1946 tarihinde devalüasyonu gerçekleştirmişti. Türk Lirasının değeri düşürülmüş, altın satışında ve ithalattaki sınırlamalar kaldırılmıştı. Bir doların Türk parası karşılığı, yaklaşık 131

²²Esat Çelebi, *Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)* Doğu Üniversitesi, İşletme Bölümü s. 59.

²³*Akşam*, 20 Aralık 1945, s. 1.

²⁴Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 172.

kuruştan 280 kuruşa çıkarılmıştı²⁵. 552 kuruş olan bir İngiliz Sterlini ise 1.128.40 kuruşa yükselmişti. İsveç Kronu 77.80 kuruş, İsviçre Frangı 67.20 kuruş olmuştu²⁶. Teknik çalışmalarda liranın dolar karşısındaki yeni kurunun 3,50 hatta 5.00 TL olması bile önerilmişti²⁷.

7 Eylül Kararlarının alınmasından sonra ticari piyasalarda hareketlilik yaşanmış, ihracatçılar ve ellerinde stok malları bulunan ithalatçılar önemli faydalar sağlamışlardır. Bu kararlarla birlikte, daha önceden karaborsa olarak satılan ürünler, artık piyasada karaborsadaki fiyatıyla resmi olarak satılabilme imkânına kavuşmuştur. Tüccar, elindeki stok malları geliş fiyatı yükseldi gerekçesiyle yüksek fiyatlarla piyasaya sürmüş, böylece ithal malların fiyatları artarken, ihraç malları çok ucuz fiyata satılmaya başlamıştır. Tarım üreticisi, fiyatı yükselen tarım aletlerini temin etme konusunda sıkıntıya girmiş, tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi de sıkıntıyı ikiye katlamıştır²⁸. Hayat pahalılığı artmış, yeni zenginler ortaya çıkmıştır. Elde edilen gelirler, bu zenginler tarafından lüks tüketim ürünlerine harcanmıştır. Maaşla çalışan işçi ve memur kesimi, artan fiyatlar karşısında geçim sıkıntısı içine düştüğü görülmektedir.

O yıllarda işadamlarımız, çalışan insanlarımız, bugünkü gibi çeşitli dış ülkelere yayılmamışlardı. Ayrıca dış finansman kuramlarında ve bankalarda tasarruf meblağı bulunan mudilerimiz de yoktu. Bu yollardan dışarıdan döviz girdisi de sağlanamıyordu. Bunlarla birlikte 1946 devalüasyonu, dış ticaret bilançosundaki açıkları büyütmüş, döviz stokları azalmış, hayat pahalılığı artmaya başlamış ve işsizlik ülkenin dört bir yanına yayılmıştı. 1946 yılı devalüasyonu, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri, devalüasyon kapsamında ilk defa uygulanan gerçek bir devalüasyon olmuştu. Başarılı olmayan ilk devalüasyon da yine 1946 yılı devalüasyonu olmuştu. Nitekim 1946 yılından sonra uygulanan devalüasyonlar da, Türkiye ekonomisine arzu edilen yararları sağlayamamıştı²⁹.

1948 yılında CHP Genel Sekreterliği'ne yazılan raporda 7 Eylül Kararları sonucunda büyük zararlara uğrayan müteahhitlerin durumları belirtiliyordu. Yazılan raporda;

“7 Eylül Kararları adı ile anılan Hükümet tedbirleri apansız neşrolundu. Bu tedbirler, doğrudan doğruya ve inikas yolu ile maliyet unsurları üzerinde vukua

²⁵İlter Ertuğrul, *Cumhuriyet Tarihi El Kitabı*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara-2009, s. 77.

²⁶Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, s. C. 2, 175.

²⁷*Ulus*, 9 Eylül 1946, s. 1.

²⁸*Son Saat*, 23 Mart 1947, s. 1.

²⁹Çelebi, *Türkiye’de Devalüasyon...*, s. 60.

getirdiği dehşet verici tedbirler ortaya çıktı. Hariçten getirilecek malzeme ve vesaitin amorti edilmemiş fiyatlarına %44,75 zam olunması, işçilik, nakliye, masarifi umumiye velhasıl sair maliyet fiyatlarında hasıl olan artışların nazara alınmadı”³⁰ denilerek, 7 Eylül Kararları’nın ortaya çıkardığı durumu belirtmektedir.

Yapılan ekonomik yapılanma, DP tarafından sürekli olarak eleştirilmiş ve hatta seçim malzemesi haline getirilmiştir. DP’lilere göre, yeni uygulamayla fiyatlar yükselecek ve ithalat daha zorlaşacaktır. Sanayi alanında yapılacak yenileşme hareketleri ise daralan ithalata bağlı olarak başarılı olamayacaktır. CHP ise savunma amaçlı açıklamalarında; *“Türk parasının iç ve dış piyasalardaki değer farklılığının ortadan kaldırılması için düzenlemeye ihtiyaç duyulduğunu, ihracatın durmaya yüz tutması, üreticilerin sıkıntıya düşmesi, vatandaşın hayat standardının azalması gibi sıkıntıların yanı sıra, IMF’ye girebilmenin bir şartı olarak para düzenlemesine gidildiğini söylemiştir”³¹* Ancak DP genel eleştirisini sürdürerek, kararların zamanının yanlış olduğunu vurgulamıştır.

7 Eylül Kararlarının olumsuz sonuçları yönündeki tartışmalar, CHP iktidarı boyunca devam etmiş, DP bu konuyu propaganda amacıyla sıkça gündeme getirmiştir. Özellikle kararların halkın temel ihtiyaçları ile ilgili doğurduğu olumsuz sonuçlar sürekli vurgulanmıştır. Alınan kararların dönemin şartlarının olumsuz etkisi yönüyle değerlendirilmesi ise; Soğuk Savaş konjonktürünün ülkenin ekonomik yapısını şekillendirirken, birbirine bağlı olgular olan siyasi ve sosyal şartları da dolaylı olarak şekillendirdiğidir. Devam eden süreçte Türkiye, 7 Eylül kararlarının etkisiyle, IMF ve Dünya Bankası’na üye olacak ve ekonomisi dönemin şartlarına göre şekillenmeye devam edecektir.

5.4.2. Türkiye’nin IMF ve Dünya Bankası’na Üyeliği

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, savaşın yıkımlarının etkisini azaltmak, savaşın yaralarını sarmak için ekonomik alanda uluslararası çapta örgütlenmeler ve kurumlar oluşturulmaya başlandı. Bu kuruluşlar, ABD kapitalist sistemine hizmet etme aracına dönüşeceği ve ABD’nin etkinliğinin artacağını gösteriyordu. Dolar, uluslararası ödeme aracı olarak kabul görmüş ve ilişkide olan devletlerin, ABD ekonomisi ile uyumu da ön şart haline gelmişti. Türkiye de, Batı ile bütünleşme politikası gereği, uluslararası ekonomik kuruluşlara üye olmayı gerekli görmüştü.

³⁰ BCA, 490.1.0.0/728.495.6.

³¹ TBMMTD, 13 Kasım 1946, 8. Dönem, Cilt 2, s. 20.

Türkiye, IMF'ye dâhil olmak için 13 Mart 1946 tarihinde katılma talebi mektubu göndermişti. Bu talep, 14 Mart tarihinde toplanan banka ve fon toplantısında gündeme alınmış ve ABD'li temsilciler tarafından destek görmüştür. Maliye Bakanlığı, bu iki kuruluşa dâhil olmak için gereken şartları öğrenmek istemiş, 9 Ağustos 1946 tarihinde Washington Büyükelçiliği'nden gelen cevapta, gerekli şartlar belirtilmiştir. Türkiye'nin 1939-1940 yılı milli gelir rakamları, 1934-1938 yıllarında gerçekleşen ithalat ve ihracat verileri ile 1939 sonu, 1943 ve 1945 sonundaki altın ve ABD Doları miktarları kuruluşa bildirilecekti. Bunların dışında görüşmeleri sürdürmek adına Türkiye'den bir temsilci gönderilecekti³².

Türkiye, bu konuda hazırlıklara başlamış, 14 Şubat 1947 tarihli Meclis oturumunda, IMF ve Dünya Bankası'na katılmak için hükümete yetki verilmesi konusu görüşülmüştür. Tokat Milletvekili Nazım Poroy, katılmak istenilen kuruluşları tanıtan bir konuşma yapmıştır: *“Para Fonu'nun görevi devletlerin paralarını birbirine karşı sabit kurda tutma yollarını aramaktır. Dünya Bankası ise ilk amaç olarak para istikrarını korumak ve krediler sağlayarak yıkıma uğrayan Avrupa'ya yardım etmeyi planlamaktadır. Kredi temininde paradan çok, borçlu olana kefil olma yöntemi kullanılacaktır. Banka ve Fon'da en büyük hisse sahibi ABD'dir ve teşkilatların kuruluşunda da en büyük aktör yine ABD olmuştur. IMF bütçesine ABD 2.750.000.000 dolar, İngiltere 1.300.000.000 dolar ile katılmıştır. Dünya Bankası için ise İngiltere aynı miktarlarla katılırken, ABD 3.175.000.000 dolar ile katılmıştır.”*³³ Tanıtım konuşmalarının ardından, IMF ve Dünya Bankası'na katılmak için hükümete yetki veren kanun tasarısı okunmuş, Türkiye'nin her iki kuruma 43'er Milyon dolar olmak üzere, 86 milyon dolar değerinde bir miktarla katılması planlanmıştır.

Türkiye'nin IMF ve Dünya Bankası'na katılması konusunda, 19 Şubat 1947 tarihinde hükümete yetki verilmiş, Türkiye 11 Mart 1947 tarihinde 5016 Sayılı Kanun ile iki kuruma da üye olmuştur. IMF'ye ayrılan 43 Milyon dolarlık kotanın 10.750 000 doları altın olarak teslim edilmiş, 32.250.000 doları ise TC Merkez Bankası'nda IMF adına açılan hesaba yatırılmıştır³⁴.

Türkiye, sisteme katılmakla birlikte, IMF sisteminin nasıl işleyeceğini tam olarak bilmemektedir ve bunu anlamak için IMF'ye katıldıktan kısa bir süre sonra kredi talep etmiştir. 1948 yılında gerçekleşen 5 milyon dolarlık talep hemen gerçekleşmişti.

³²BCA, 30..10.0.0/207.415..23.

³³TBMMTD, 14 Şubat 1947, 8. Dönem, Cilt 4, s. 165-168.

³⁴Hasan Alpago, *IMF Türkiye İlişkileri*, Ötüken Yay., İstanbul-2002, s. 32.

Türkiye aynı yıl içinde gerekçelerini de bildirerek 240 milyon dolarlık yeni bir kredi talebinde bulunmuş, ancak banka, gönderilen ekonomik planların düzensiz ve kredinin fazla olduğunu söyleyerek isteği reddetmiştir. 1949 yılında 146 milyon dolarlık yeni bir istekte bulunulmuş fakat bu istek de reddedilmiştir. Diğer ülkelerin başına gelmeyen bu durum karşısında banka, bir heyet göndererek İsmet İnönü ve diğer devlet adamlarıyla görüşmeler yapmıştır. Heyet, bazı incelemelerde bulunmuş ve şu durumu tespit etmiştir: *“Türkiye imkânlarını kullanamayan bakir bir ülkedir, ihracatını mutlaka artırmalıdır, aksi takdirde mâli darlıktan kurtulamaz. Türkiye meyve ve balık yetiştiriciliğine önem vermelidir. Bunun dışındaki atılımlar gereksizdir. Devletçilik yumuşatılmalı ve özel sermayeye yaşama şansı verilmelidir.”*³⁵ Türkiye kredi başvurusunu yol ve liman inşası için yapmıştır. Fakat heyet, görüşmeler esnasında Bayındırlık Bakanlığı içerisinde bir koordinasyonun olmadığı kanaatine varmıştır. Bu ziyaret olumlu bir sonuç getirmemiş, böylece üye devletler Banka’nın imkânlarından yararlanırken, Türkiye kenarda beklemiş ve ret cevaplarıyla uluslararası alanda küçük düşmüştü.

Bize göre, Dünya Bankası’nın kredi taleplerini reddetmesindeki amaç; hâla Kemalist zihniyeti temsil eden CHP iktidarının ülkeyi yönetiyor olmasıydı. Batı, liberal sistemin Türkiye’de yerleşmesi adına da müşkülpesent davranıyor olmalıydı. Kredi taleplerine verilen olumsuz cevaplar, CHP’nin içerideki imajını daha da sarsmıştı. DP ise, iktidara gelmesinden kısa süre sonra, 4 Aralık 1950 tarihinde Dünya Bankası’yla anlaşma sağlayabilmişti. Yapılan anlaşma sonucunda gönderilen kredi ile Dünya Bankası, özel teşebbüsleri desteklemek için kurulan Türkiye Sinai Kalkınma Bankası’na da ortak olarak katılmıştır.

Soğuk Savaş döneminin önemli bir özelliği; kutuplara ayrılan dünyada küçük ülkelerin her anlamda bağımlı oldukları süreçtir. Ekonomik alanda da farklı kurum ve kuruluşlar aracılığı ile ülkeler bağımlı hale gelmişlerdir. Türkiye, IMF ve Dünya Bankası’na üye olmakla, her ne kadar ekonomisini güçlendirmeyi amaçlasa da, bağımlı hale gelmiştir. Bu bağımlılık diğer alanlarda da etkisini göstermiştir. CHP döneminde Dünya Bankası’nın kredi taleplerini reddetmesi ve DP’nin iktidara gelmesinden kısa süre sonra kredi talebine olumlu cevap verilmesi, bankanın ve patronlarının Türkiye’deki siyasi yapı üzerinde etkili olacağının göstergesiydi.

³⁵ Dokuyan, 1945-1950 Yılları..., s. C. 2, 187.

5.5. Liberalleşme ve Dış Ticaret

Türkiye'nin ekonomisi üzerinde Soğuk Savaş'ın etkisi, Sovyet baskısı ve Batı'ya yanaşmaya çalışmasının etkilerinden başka, savaştan önce ve savaş sırasında Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yere sahip olan Almanya'nın çökmesi ile birlikte dış ticarete bir tıkanıklığın yaşanması, yeni önlemler alma zorunluluğu etkili olmuştu. Bunun yanında Türkiye'nin ABD yardımı ve kredilerine dayanan bir ekonomi politikası geliştirmeye çalışması, dış ticarete de liberalleşmeyi beraberinde getirdi.

Türkiye'nin ihracatı 1945'te 300 milyon TL iken, 1950 yılına gelindiğinde 700 milyon TL olmuştu. Ancak ithalat 300 milyon TL'den 980 milyon TL'ye çıktı. Hükümet, Mayıs 1946'da İthalatçı Birlikleri'ni kaldırdı ve 7 Ağustos 1946 tarihinde Recep Peker, Hükümet programında ithalat üstündeki kısıtlamalardan vazgeçileceğini, Türkiye'nin dönüştürülebilir paralarla sürdürülen liberal dünya ticaret sistemine katılacağını açıkladı³⁶.

Türk parasının değerinin düşürüldüğü 7 Eylül kararlarıyla birlikte, gümrük tarifeleri de değiştirilerek, Aralık ayında gümrük oranlarında önemli değişiklikler yapıldı. Gümrük vergisi gelirlerinin ithalatın beyan edilen değerine oranı 1946 yılında 0,12 iken, 1947 yılında 0,22'ye yükseltildi³⁷.

Soğuk Savaş şartları içinde uygulanmak istenilen liberal ithalat rejimi ve ucuz döviz politikası yerli sanayii sarsabilirdi. Ne var ki, 1946'dan sonra ticaret dengesinde görülen önemli açıklar, kısa bir süre sonra hükümeti yeni döviz kısıtlamalarına zorladı. Bu döviz kısıtlamaları ve ithalat üstündeki fiziki denetimler, ithal mallarına rakip üretim yapan yerli sanayi kuruluşlarının korunmasında bir kez daha ön plana çıktı. Gümrük tarifesi, yurtiçi üretimin ve ithalatın yapısının şekillenmesinde önemli bir politika aracı niteliğini yitirdi.

Bu dönemde Türkiye'nin dış ticaret politikasını; dışarıdan gelecek kredi beklentilerine fazla bel bağlayan, plansız bir politika olarak tanımlamak mümkündür. İkinci Dünya Savaşı sırasında biriktirilen 235 ton altın eş değerindeki rezervlerin önemli bir kısmı, 1946-1950 döneminde ticaret açıklarının karşılanmasında kullanıldı. Türkiye'nin rezervleri, 1950 yılı sonunda 102 ton altın eşdeğeri düzeyine düştü.

Ömrü çok kısa süren liberal dış ticaret denemesi, dönemin şartlarından kaynaklanmıştı. Ama o dönemde iktisat politikasını belirleyen çevrelerin, aşırı iyimser

³⁶“Peker Hükümeti Programı”, *Hükümetler ve Programları*, C.I, 1920-1960, Haz: Nuran Dağlı, Belma Aktürk, Ankara, TBMM Basımevi, 1988. S. 117.

³⁷Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İş Bankası Yay., İstanbul-2015, s. 221.

bir hava içinde, Türkiye'nin yapısal sorunlarını gözden kaçırmaları, az gelişmiş bir ekonominin gelişme gereksinimlerini iyi düşünmemiş olmaları da, şartları oluşmamış bu liberalleştirme çalışmalarının başarısızlığa uğramasının önemli bir nedeniydi.

5.6. Ekonomiye Etkileyen İki Argüman: Truman Doktrini ve Marshall Planı

Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkan en belirgin gelişmelerden biri, 1929 krizinde olduğu gibi, kapitalizmin içine girdiği derin ve yaygın bunalımdı. Avrupa'da açık biçimde görülen savaşın yıkımının sarsıntıları, dünyanın dört bir yanında hissedilirken, özellikle sömürge ve yarı sömürge ülkelerde ciddi bir dalgalanma ortaya çıkmaya başlamış ve bu ülkeler özgürlüklerini ilan etmeye başlamışlardır. Kapitalizmin bunalımı, savaşın maddi hasarları ve insan kayıpları ile sınırlı değildi. Sadece aynı zamanda üretici güçlerdeki yıkımın, alt yapıdaki tahribatın, kentlerin harabeye dönmesinin yanında, kapitalizmin yeni bir paylaşım savaşı başlıyordu³⁸. Uluslararası sermaye açısından ortaya çıkan bu tabloya karşı, Atlantik'in ötesinde yeni bir güç yükselmekte idi. Kısmen de olsa büyük yıkımdan fazla etkilenmemiş olan ABD, yeni bir güç olarak dünya sahnesine çıkarken, aslında dünyada yeni bir düzen başlamakta idi. Bu düzenin temel aracı Truman Doktrini olurken ABD, Marshall Yardımları ile elini çekmemek üzere Ortadoğu'ya ve Avrupa'ya sokuyordu.

Tarihi süreçte zamana göre kendini yenileyen sömürgecilik, şartlara göre göre yeni sistemlerle kendini reformize etmekteydi. Soğuk Savaş döneminin sömürge sistemi ise, ekonomik yardımları ön plana çıkarmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde bağımsız devletlerin sayısı hızla artarken, yeni sömürge sistemi, dönemin egemen gücü ABD ile az gelişmiş ülkeler arasında dış yardım, doğrudan yabancı yatırım, istikraz ve kredi, karma ortaklıklar şeklinde ortaya çıktı. Bu durumun somut göstergesi, Truman Doktrini ve Marshall Planı olmuştur.

ABD'nin ekonomik yardımlar yöntemiyle oluşturmaya çalıştığı hegomonik sistem içine Türkiye, Soğuk Savaş şartları nedeniyle kolayca dâhil olmuştu. Bundan sonraki süreçte Türkiye'nin ekonomisini büyük oranda, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile başlayan, ABD'nin yönlendirmesi şekillendirecekti.

³⁸ Haluk Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, Belge Yayınları, İstanbul-1999. S. 24-25.

5.6.1. Truman Doktrini'nin Türk Ekonomisine Etkisi

İkinci Dünya Savaşı bitmiş olsa da, SSCB'nin yayılma politikaları sebebiyle Türkiye, yıllık bütçesinin yarısına mâl olan orduyu terhis edememişti. Savaş sonrası şartlarında ihracatı durma noktasına gelmişken, Sovyet Rusya ile olası savaş ihtimaline karşı da birikimlerini elinde tutmak istiyordu. Türkiye, içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için iç borçlanma ve dış kredi alma seçeneği üzerinde durmuştu. Zamanın Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer, 1946 yılı bütçe görüşmelerinde TBMM'de yaptığı konuşmada, ekonomik sorunları çözebilmek için uzun süreli iç borçlanmalardan ve dış kredilerden yararlanmaya Hükümetin karar verdiğini belirtmişti³⁹. Bu karardan sonra Türkiye, içinde bulunduğu bu ekonomik çıkmazdan kurtulmak için elindeki Sovyet tehdidi argümanını kullanarak, 1946 Eylül ayında Exim Bank aracılığı ile ABD'den 500 milyon dolarlık bir kredi isteğinde bulunmuş, ancak bu talebin ancak 25 milyon Doları karşılanmıştı⁴⁰.

Bölgesel çıkarları nedeniyle, Sovyetlere karşı Türkiye ve Yunanistan'a yardımda bulunan İngiltere de 1947 Mart'ından sonra, içinde bulunduğu ekonomik durum sebebiyle Türkiye'ye ve Yunanistan'a yaptığı yardımları keseceğini belirtmiş, durumu verdiği notalarla ABD'ye de bildirmişti. İngiltere'nin notasından sonra ABD harekete geçerek Yunanistan ve Türkiye'yi Sovyetler karşısında yalnız bırakmama kararı almıştır. Başkan H. Truman, Dışişleri Bakan Yardımcısı Acheson'la görüşerek bir rapor hazırlamasını istemiş, Acheson, 26 Şubat günü raporunu Truman'a sunmuştu. Truman, kendisine sunulan raporu aynen benimsemiş ve Türkiye ile Yunanistan'a 400 milyon dolarlık yardım için kongreye başvurmuştur.

Başkan Truman, 12 Mart 1947 de Senato ve Temsilciler Meclisi'nin ortak oturumunda, ABD'nin bölgesel çıkarlarını üstü kapalı bir şekilde anlatmış ve Ortadoğu'da barış ve düzenin korunabilmesi için Türkiye'nin bütünlüğünün ve ordu modernizasyonun elzem olduğunu belirtmişti. Türkiye açısından bakıldığında, ABD Kongresi'nde yardım kararının görüşülmesi, Sovyet Rusya'nın baskılarına karşı yardım ve ekonomik sıkıntılardan kısmen kurtulma anlamına geliyordu. Buna karşın ABD açısından bu olay, Türkiye'nin hegemonya altına alınışydı. İngiliz dergisi The Economist, doktrinin ilanından sonra; "*Türkiye Amerikan nüfuzu alanına geçti*"⁴¹ diye

³⁹Mehmet Gönübol ve Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)", AÜ SBF Dergisi, C 21, Ankara-1966, s. 154.

⁴⁰Merih, *Soğuk Savaş...*, s. 103.

⁴¹Akalı Cüneyt Akalın, *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1*, Kaynak Yayınları, İstanbul-2003, s. 216.

yazarak Truman Doktrini'nin Türkiye-ABD ilişkilerini nasıl şekillendireceğini açıklamıştı.

Truman Doktrini, Türkiye'de büyük bir memnuniyet uyandırmıştı. Başbakan Recep Peker, *"ABD'nin Türkiye'ye yardımı kabul etmesinde yalnız Türkiye'nin kuvvetlenmesi fikri değil, dünya barışına hizmet etmek gibi asil bir anlayışın da payı olduğunu"* söylemişti. Basında çıkan yazılar da bu memnuniyetin göstergesiydi. Gazeteler adeta ABD'ye duyulan minneti ifade etmek için çıkartılıyordu. Nihat Erim, doktrinin ilanından sonraki gün, 13 Mart'ta, Ulus gazetesindeki yazısına şöyle başlamaktaydı: *"Son günlerde, birbiri üstüne Amerika'dan çok iyi haberler gelmektedir. Yirminci yüzyılın, insanlığın müşterek kadrine inanmış ve bu ülkeye en çok hizmet etmiş olarak anılacak milletlerin başında Birleşik Amerika'nın geleceğini söyleyenlerin yanılmadıklarına biz de inanmaktayız."*⁴² Necmeddin Sadak, 14 Mart 1947'de Akşam gazetesinde *"Türk milletini sevindiren, bu yardımın maddi değerinden ziyade, Amerikan siyasetinde bu yardım dolayısıyla beliren yeni ve kesin istikamettir. Amerika'nın, milletlerin hürriyet ve istiklaline ve bu arada bilhassa, müstakil ve sıhhatli bir Türkiye'nin varlığına verdiği kıymet, tesirleri bakımından, her türlü para kredilerinin üstündedir"*⁴³ diye yazarak, ABD yardımını adeta kutsamışlardı. Türkiye'nin içinde bulunduğu zor durum dikkate alındığında, yardım kararının olumlu karşılanması normal bir durumdu. Anormal olan, Türkiye'nin yardımlar aracılığı ile ABD nüfuz alanına kolayca sokulması, yardımın siyasiler ve basın tarafından iyi bir durum olarak gösterilmesi, mevcut ve ileride olabilecek olumsuzlukların düşünülmemesiydi.

Truman Doktrinini, büyük bir çoğunluk tarafından hoş karşılanmasına rağmen, sol basın eleştirel bir tutum almıştır. Mehmet Ali Aybar, 5 Nisan 1947'de, Zincirli Hürriyet dergisinde, *"Nereye gidiyoruz? Cumhuriyetin 25. Yıldönümünde ikinci bir Sevr Antlaşmasını mı imzalayacağız?"* diye yazarak yardım kararını ve bu kararın olumlu karşılanmasını eleştirmişti. 15 Eylül 1947'de, Marko Paşa dergisinde de eleştirilerini *"Nasıl Girer"* başlığı altında; *"Evvla Hello Johny, My Darling, Yes, Okey girer, arkadan Amerikan zırhlıları girer, bahriyelileri girer. Daha arkadan müşavir heyet, müşahit heyet, kontrol heyeti, murakabe heyeti girer, ondan sonra lüzum hasıl olursa borç verileceğine dair haberler girer. Bu arada bazı muharrirler deliğe girer, bazı*

⁴²Ulus, 13 Mart 1947, s. 1.

⁴³Akşam, 14 Mart 1947, s. 1.

muharrirler de Türkiye'yi Amerika'nın sınırı olarak gösterirler"⁴⁴ şeklinde dile getirmişti.

Kanunun kongrede görüşülmesi sırasında, Türk Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, Amerika'ya gelen Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson'la bir görüşme yapmış, Kanunun 3. Maddesinin a Fıkrasından rahatsızlığını bildirmişti. Bu fıkranın kabul edilemez olduğunu, burada bir kontrol kokusu olduğunu söylemişti. Wilson, o maddenin Yunanlılar istediği için konulduğunu; çünkü Yunanlıların kendilerinden emin olmadıklarını, komünist ayaklanması olduğundan, çok adam istediklerini belirtmiş ve Türk Büyükelçisini tatmine çalışmıştı. Baydur'un tedirgin olduğu bir nokta da; ABD'nin Yunanistan ve Türkiye'ye administatör (idareci) gönderme konusudur. Baydur, bu kavramın kontrol gibi bir düşünceyi akla getirebileceğini vurgulaması üzerine, Amerikan büyükelçisi "*Bunu da üstüme alayım. Yükümü artıracak bir konu ama, hem büyükelçi hem de yardım işlerine nezaret edecek kişi olayım*" diyerek, konuyu yumuşatmaya çalışmıştı. Baydur, bu temasları yaparken Ankara'ya gizli bir mesaj yollamış; "*Amerikan hükümeti bu konuda bizi tatmin etmezse, biz bu işten vazgeçelim*" şeklindeki görüşünü bildirmişti. Ankara ve Washington'daki Amerikalıların "*Sizi kontrol etmek aklımızdan bile geçmez*" diyerek teminat vermeleri üzerine, Türk yöneticiler bunu kabul ettiler⁴⁵. Ancak ilerleyen yıllarda Türkiye'nin başına gelenler hem Baydur'un kuşkularını, hem de Aybar'ın eleştirilerini haklı çıkarmıştır.

Türkiye ve Yunanistan'a Yardım Kanunu Tasarısı 22 Nisan 1947'de Senato, 9 Mayıs 1947'de de Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmiş ve 22 Mayıs 1947'de Başkan Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanuna göre; Başkanın onayı olmadan yapılan yardımlar, Türkiye ve Yunanistan tarafından da amaçları dışında kullanılmayacak, Türk ve Yunan hükümetleri bu iki ülkeye yapılan yardımın yerinde ve amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını denetlemek için yollanacak yetkili kişilere gerekli bilgiyi vermekten kaçınmayacakları gibi Amerikan basın ve radyo temsilcilerinin yardımın kullanılması konusunda ülkelerinde serbestçe inceleme yapıp bilgi toplamalarına da engel olmayacaklardır. Ayrıca kanun tasarısının görüşülmesi sırasında Senatör Vandenberg tarafından bir madde eklenmiştir. Buna göre;

- a) Güvenlik konseyi ya da genel kurul Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımın kesilmesini isterse,
- b) Türk ya da Yunan hükümetleri artık yardım istemediklerini bildirirse,

⁴⁴Merih, *Soğuk Savaş...*, s. 106.

⁴⁵Melih Esenbel, *Türkiye'nin Batı İle İttifaka Yönelişi*, İsis Yay., İstanbul-2000, s. 56.

- c) ABD Başkanı bu kanunun amaçlarının gereği gibi gerçekleştiğine ya da gerçekleşmek imkânı kalmadığına karar verirse, Türkiye ve Yunanistan'a yapılan Amerikan yardımına son verilecektir⁴⁶.

Truman Doktrini'nin onaylanmasından bir gün sonra, 23 Mayıs 1947'de, General Lunsford Oliver başkanlığında bir heyet Türkiye'ye gelmiş ve altı hafta süren görüşmelerde, Türk ordusunun hangi alanlarda ne kadar yardıma gereksinme duyduğunu belirten görüşlerini açıklayan rapor hazırlamışlardır. Heyetin görüşlerine göre; Türk ordusunun dış yardım alınmadan kendi başına ayakta durabilmesi için üç yıllık süre yeterliydi. Türkiye'ye verilen 100 milyon doların dağıtımı şu şekilde olacaktı;

Türkiye'nin savunması açısından önem taşıyan yol yapım ve bakımı için 5 milyon dolar.

- a) Donanmaya malzeme yardımı ve mensuplarına teknik eğitim için 14.750 bin dolar
- b) Hava kuvvetleri için 26 milyon dolar
- c) Kara kuvvetleri için 48 milyon dolar
- d) Tersanelerin onarımı için 5 milyon dolar

Oliver heyetiyle yapılan bir aydan fazla süren görüşmeler sonunda, 12 Temmuz 1947 tarihinde, ABD ve Türkiye arasında yardım anlaşması imzalanmıştır.

Bu anlaşmada, Türkiye'ye yapılacak yardımın tutarı belirtilmemiştir; dolayısıyla Türkiye daha fazla yardım alabilmek için girişimlerde bulundu. Bu nedenle Genel Kurmay Başkanı Salih Omurtak, Ekim 1947'de ABD'ye gitti ve Washington'da verdiği demeçte, Truman yardımından ayrılan 100 milyon doların Türk ordusunu modernleştirmeye yetmeyeceğini vurguladı ve “*Günün birinde muhtemel düşmanlarımızın kudretlerini dikkate almaklığımız gerekecektir*”⁴⁷ diyerek, Sovyetleri güçlü bir tehdit olarak lanse etmeye çalışmıştı.

12 Ocak 1948 tarihinde, TBMM'de, ABD'nin yapacağı yardımlardan *milli savunma ihtiyaçları için sağlanacak maddelerin vergiden muaf tutulması hakkındaki kanun tasarısı*'nin kabul edilmesinden sonra, 1948 Şubat ayında yardım gönderilmesine başlanmıştır. Önceleri bağımsız bir program çerçevesinde gönderilen yardımlar, 1948 yılında, Kongre tarafından genel Dış Yardım Yasası'na aktarılmıştır. Böylelikle yardımlar sürekli hale geldi. 6 Ekim 1949'da Karşılıklı Savunma Yasası kabul edilerek,

⁴⁶Merih, *Soğuk Savaş...*, s. 107.

⁴⁷Merih, *Soğuk Savaş...*, s. 111.

yardımlar bu çerçevede değerlendirildi. 1947-1949 yılları arasında Türkiye, ABD'den Truman Doktrinini'nde yer alan askeri yardım malzemesi dâhil, 152.500.000 dolarlık yardım aldı. Bunun 147.500.000 bölümü kara, hava ve deniz kuvvetlerinin modernizasyonu için kullanılırken, geriye kalan 5 milyon dolar yol yapım çalışmaları için ayrıldı. 1947-1952 yılları arasında Türkiye'ye yapılan askeri yardım 400 milyon dolara ulaşmıştı⁴⁸. Türkiye'ye verilen malzemenin çoğu savaş artığıydı, fakat Türk ordusunun elindekilerden daha modern olmaları onları cazip hale getiriyordu.

ABD'den alınan yardımlar, uzun vadede bazı sıkıntılar ortaya çıkarmaya başlamıştı. Yardımların, daha çok ABD'nin savaş sırasında kullandığı askeri malzemelerin Türkiye'ye aktarılmasıyla gerçekleştirildiği göz önüne alınırsa, bu malzemelerin düzenli olarak ihtiyacı olan bakımını karşılamak için de masraf yapmak gerekmiştir. Gönderilen malzemelerin yine ABD'den karşılanması gereken yedek parçalarının ve onarım bedellerinin temini için, bütçeden yıllık 400 milyon Türk Lira harcanmıştı. Bu bedel Truman Doktrini ile Türkiye'ye yapılması öngörülen 100 Milyon dolarlık (o dönemin kuru ile 280 milyon Türk Lirası'na denk gelen) yardımı aşmıştı.⁴⁹. Yani Türkiye, aldığı yardım miktarından daha fazla bir meblağı, yardım kapsamında alınan teçhizatın bakım ve onarımı için harcamıştı. Bunun yanında bütçenin büyük bir bölümünün ABD'den alınan savunma ihtiyaçları için kullanılması, finansal yatırım projelerinin ertelenmesine neden olmuştu⁵⁰. Savunma gereçlerinin ABD'den alınması, Truman Doktrini ile gelenek haline gelmiş ve Türkiye'nin askeri ve ekonomik olarak dışa bağımlılığının temelleri Truman Doktrini ile atılmıştı.

İleriki yıllarda, ABD'den yapılan ithalat arttıkça, dolar sıkıntısı daha da büyüyecek, bir kısır döngüye dönüşen gidişat içinde, dış ticaret dengesi bir daha düzeltilemeyecek şekilde bozulacaktır. 1946 yılında, 120 milyon dolar olan ithalat, 1947 yılının sonunda 245 milyon dolara ulaşırken, 216 milyon dolarlık ihracat ancak, 223 milyon dolar olmuş⁵¹, bu da günümüzde dahi tesirleri görünen, dış ticaret dengesizliğinin başlamasına sebep olmuştur.

27 Şubat 1947 tarihinde, ABD Dışişleri Bakanı Marshall, kongrede destek aradıktan sonra, Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson'a bir telgraf çekip, Türkiye'nin istekleri ile ilgili bir değerlendirme istemiştir. Wilson'un cevabında yazdıkları, Truman

⁴⁸Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler 1945-1960", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1(1919-1980), s. 534.

⁴⁹Erhan, "ABD ve NATO'yla...", s. 536

⁵⁰Merih, *Soğuk Savaş...*, s. 113.

⁵¹Türkiye İstatistik Yıllığı, 1994, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1995, s. 553

Doktrini ile ABD'nin varmak istediği hedefi göstermektedir. Wilson “Sovyetlerin hemen Türkiye’yi işgal etme gibi bir düşüncelerinin olmadığını, ama sinir harbini, sürdüreceklarını, verilen malzeme karşılığında Türkiye’yi aşırı ağır bir mali borç yükü altına sokup da Sovyetlerin oyununa bilmeyerek yardımcı olunmaması gerektiğini” belirtiyordu⁵².

Yasada, malî yardımın yanı sıra; malzeme, hizmet ve bilgi yardımı yapılmasına da karar verilmişti. Yasa gereğince her iki ülkenin de Amerikan Hükümeti’nin bilgisi ve onayı olmadan yardımı amacı dışında kullanması ve yardımı üçüncü bir ülkeye devretmesi yasaklanmıştı. Bu amaçla yardımın nasıl kullanılacağı, amacına uygun kullanılıp kullanılmadığının denetimi için Türkiye ve Yunanistan’a Amerikan askerî ve sivil personeli gönderilmesine karar verilmişti⁵³. Yasa kapsamında Türkiye’ye gelen personelin tüm ihtiyaçları Türkiye tarafından karşılanmıştı. Bu, Türkiye’ye ekonomik bir külfet yüklemenin yanında, ABD’ye bağımlılığın kontrollü şekilde ilerlemesinin denetimini beraberinde getirmişti.

ABD Başkanı’nın danışmanları ve Dışişleri Bakanı tarafından, 25 Ekim 1956’da hazırlanan raporda belirtildiği gibi Türkiye, yardımların alınmaya başlandığı 1947 yılından 9 yıl sonra, “ABD’nin dünyadaki en bağımlı müttefiki” haline gelmişti⁵⁴.

5.6.2. Marshall Planı’nın Türk Ekonomisine Etkisi

Türkiye, Marshall Planı açıklanmadan önce ABD ile kredi anlaşmaları imzalamış, ancak alınan paralar Türk ekonomisini rahatlatmaya yetmemiştir. Türkiye, Marshall Planı’na dâhil olup daha fazla dış yardım alabilmek için 12 Temmuz 1947 tarihinde 16 devletin katıldığı Paris’teki konferansa katılmıştır.

Yapılan Konferans’ta, katılımcı devletlerin isteklerini içeren rapor ABD’ye gönderilmiş ve raporu inceleyen ABD, savaştan zarar görmediği gerekçesiyle, Türkiye’ye yardım etmeme düşüncesini belirtmiştir. Türkiye’nin yeraltı ve yerüstü kaynaklarının yeterli olması, altın ve döviz rezervlerinin bir süre daha idare edebilecek seviyelerde olması, üretim araçlarının savaş yıllarına göre artmış bulunması, dış ticaretinin yüksek seviyelere ulaşması, Türkiye’nin yardımlardan faydalanmaması kararının nedenleri olarak öne sürülmüştür.

⁵²Akalın, *Soğuk Savaş...*, s. 104.

⁵³Yavuz Güler, II. Dünya Harbi Sonrası Türk–Amerikan İlişkileri (1945-1950) *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, Cilt 5, Sayı 2, (2004), 209-224.*

⁵⁴FRUS, 1955-1957, Volume X, s. 120

ABD, Türkiye'ye kredi yardımıyla bulunmama kararına rağmen, peşin para karşılığında tarımsal ürün satın alarak yardım etmeye çalışacağını belirtmiştir. Türkiye'nin iktisadi kalkınma için ihtiyaç duyduğu krediyi ise milletlerarası kredi veren kurumlar aracılığıyla temin etmesi tesviyesinde bulunmuştur. Türkiye'nin ısrarlı istekleri ve sunduğu gerekçeler karşısında ABD, geri adım atmış ve Türkiye'yi de yardım yapılacak ülkeler arasına almıştır. ABD tarafından yapılacak olan yardımın uygulamaya konulabilmesi için yardım alacak devletlerin ABD ile teker teker anlaşma imzalaması gerekmiştir. Amerikan yardımının başlayabilmesi için 3 Temmuz 1948 tarihine kadar anlaşmanın imzalanmış ve yürürlüğe girmiş olması lazımdır. ABD, anlaşmanın imzalandığı gün yürürlüğe girmesini istemiştir, fakat bu istek, 1924 Anayasasının 26. Maddesi ile çelişen bir konum arz etmiştir. Bu durum, ABD'li yetkililere bildirilmiş ve TBMM tarafından onaylanmasının ardından anlaşmanın yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır. 4 Temmuz 1948 tarihinde Ankara'da, ABD ile imzalanan “*Ekonomik İşbirliği Anlaşması*”, Marshall Yardımını Türkiye için başlatmıştır.

ABD ile imzalanan ve Mecliste onaylanan Ekonomik İşbirliği Anlaşmasına bağlı olarak, 31 Mayıs 1949 tarihli Meclis oturumunda, “*Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Hakkında Kanun*” kabul edilerek yeni bir teşkilat tesis edilmiştir⁵⁵. 10 Haziran 1949 tarihli Meclis oturumunda ise ABD ve Avrupa İktisadi İşbirliği'ne dâhil devletlerle borçlanma, yardım ve ödeme anlaşmaları yapmak üzere hükümete yetki verilmiştir⁵⁶. Türkiye, Marshall Planı dâhilinde yapılacak yardım ve diğer sağlanacak ABD kredileri ile ilgilenmek üzere, Başbakanlığa bağlı olarak çalışacak olan “*Amerikan Krediler Komitesi*”ni kurmuştur⁵⁷.

ABD, Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın 3. ve 7. Maddesi'ne yapılan yardımların propagandasının yapılması şartını koymuştu. Türkiye'de de basın ve yayın organları aracılığı ile Marshall Planı hakkında halk bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Devlet radyosunda “*Türkiye'de Marshall Planı*” ve “*Ankara Radyosu Marshall Saati*” gibi tanıtıcı programlar yapılmıştır. Marshall Planı'nı tanıtan filmlerin gösteriminin yapılması için kırsal alanlarda seyyar sinemalar kurulmuş, okullarda gösteriler yapılmıştır⁵⁸. Ayrıca ABD tarafından hazırlanan broşürler de yayınlanmıştır⁵⁹.

⁵⁵TBMMTD, 31 Mayıs 1949, 8. Dönem, C. 19, s. 1139.

⁵⁶TBMMTD, 10 Haziran 1949, 8. Dönem, Cilt 20, s. 679.

⁵⁷Akşam, 21 Temmuz 1948, s. 2.

⁵⁸İren Dicle Aytaç, *Marshall Planı Filmleri: Türkiye Örneği*, Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara-2008, s. 33-36.

Marshall Planı'nın uygulanmasıyla birlikte ABD, Türkiye'den; yapacağı yardımın amacına göre kullanılmasını, bu kullanımın Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü tarafından kontrol edilmesine izin verilmesini, piyasada serbest girişimin desteklenmesi ve tekelciliğin kaldırılmasını istemiştir. ABD'den gelen Ekonomik İşbirliği Misyonu Türkiye tarafından kabul edilmiş, bu misyon denetleme görevi yapmış ve diplomatik ayrıcalığa sahip olmuştur. Bu misyonun etkinliği, Türkiye kamuoyunda Osmanlı Devleti'ndeki kapitülasyonları andırdığı gerekçesiyle eleştirilere maruz kalmıştır⁶⁰. Bu eleştirilerin haksız olmadığı görülecek, Marshall Yardımları, iç ve dış politikayı etkileyen bir süreç halini alacaktır.

Türkiye'nin, 1948-1952 yılları arasında, Marshall Planı kapsamında aldığı kredi miktarı, 354 Milyon Dolar'dır. Bu miktar dönem itibariyle Türkiye'nin ödemeler dengesi cari açığına eşit bir paradır⁶¹. 1950 yılında Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye yapılan yardımlar hakkında hazırlanan raporda;

*“Marshall Planından memleketimize iki şekilde yardım temin edilmektedir. Bunlardan birincisi direkt yardım olup Amerikan Hükümetince Türkiye'ye dolarla yapılmaktadır. İkinci Şekil yardım ise traj hakkı suretiyle muhtelif Avrupa memleketlerinde Türkiye'ye temin edilen satın alma imkanlarıdır. 1948-1949 yıllarında Marshall Planından Türkiye'ye yapılan 49.7 milyon dolardır. 1949-1950 yıllarında 59 milyon dolar direkt ve 58 milyon dolarlık da Avrupa'dan traj hakkı ki cem'an 117 milyon dolarlık yardım yapılmıştır”*⁶² denilmektedir.

16 Ocak 1948 tarihinde hazırlanan ABD raporunda, Türkiye'nin plan içerisindeki konumu şu cümlelerle izah edilmiştir; *“Türkiye zirai üretiminin ve bilhassa hububat üretiminin artması ve Avrupa'nın kalkınması programına uygun olarak, muhtaç bölgelere azami ihracatta bulunulması, bu kalkınmaya geniş surette yardım edecektir”*⁶³ Buradan anlaşıldığı üzere Türkiye plana göre, savaştan zarar görmüş ülkelerin tarımsal ihtiyaçlarını gideren ülke olacaktı. Bu durum Türkiye'de, sanayi alanında herhangi bir gelişmenin önünü kapatmak anlamına geliyordu.

1950 yılında hazırlanan raporun tamamı tarım alanındaki gelişmelerle ilgilidir. Raporda tarıma ayrılan yardım miktarından başlayarak, tarım aletleri, traktör satışı,

⁵⁹ Öymen, *Değişim Yılı...*, s. 183.

⁶⁰ Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, s. 207.

⁶¹ 4 Temmuz 1948 tarihinde yapılan anlaşmadan sonra, 23 Eylül 1949 tarihinde Sovyetler Birliği'nin atom bombasını yapmasının ardından ABD, Türkiye'ye yardıma devam kararı almıştır. 3.4 milyon dolar ek kredi vermiştir.

⁶² BCA, 30.1.0.0/80.507.5.

⁶³ Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, s. 199.

tarım alanında ABD'den gelen uzmanlar ile ABD'ye gönderilen kişiler hakkında malumat bulunmaktadır⁶⁴.

ABD, Marshall Planı'yla Türkiye'nin sürdürülebilir ekonomik yapısını korumayı amaçlamıştır. Harvard Üniversitesi'nde yayınlanan bir bildiri de, “*Türkiye için harcanan her bir Amerikan Dolarının, Amerika açısından pek sağlam bir yatırım*”⁶⁵ olduğu beyan edilecektir.

Marshall Yardımlarının kullanıldığı alanlara baktığımızda, tarıma 38.282.00 dolar ayrıldığını görmekteyiz. Bu paranın bir bölümü traktör alımında kullanılmıştır. Traktör, ziraat aletleri ve makinalar illere paylaştırılmış, başvuru yapan çiftçilere % 37 peşin, geri kalanı 4 taksit olarak ödenmek üzere verilmiştir. Bu aletlerin yedek parça fiyatları ABD'deki fiyatın 4.5 katı olarak belirlenmiştir. Marshall Planı dâhilinde sağlanan teknik yardım çerçevesinde, bilgilerini artırmak üzere Amerika'ya elemanlar gönderilmiş ve ABD'den uzmanlar getirilmiştir. Yine plan dâhilinde tohumlar ABD'den alınmıştır. 800 kg melez mısır tohumunun getirilmesi buna bir örnektir⁶⁶.

Marshall Yardımları, tarım alanı dışında da kullanılmıştır. Madencilik, bayındırlık, sulama, ulaştırma alanlarına pay ayrılmıştır. Bütçe açıklarını kapatmak için bir yol olarak görülmeye başlanması da dışa bağımlılığı güçlendirmiştir. Adnan Menderes, 29 Mayıs 1950 tarihinde Mecliste Hükümet Programını açıklarken; “*Muhterem arkadaşlar, şimdi sıra cari bütçe hakkında birkaç söz söylemeye gelmiş bulunuyor. Bilindiği gibi 1950 yılı bütçesinde görülen 174 milyon liralık açığın, 155 milyon lirası Marshall Planı yardımından ve 19 küsur milyon lirası da iç istikrazdan kapatılacaktır*”⁶⁷ derken, Türkiye'nin yabancı sermayeye duyduğu ihtiyacı göstermiştir.

1951 yılında Marshall Planı'nın Türkiye'de uygulanması konusunda detaylı bir rapor hazırlanmış ve yardımın hangi alanlarda kullanıldığı anlatılmıştır. Tarım, ulaştırma, bayındırlık, sağlık...vb alanlarda yardımın nasıl kullanıldığı anlatılmıştır. 1948-1949 döneminde yardımdan yol yapımına 5 milyon, 1949-1950 döneminde 9 milyon Dolar ayrılmıştır⁶⁸.

Marshall Yardımları, Türkiye'de ekonomiyi istenildiği şekilde rahatlatamamış ve beklenen sonucu vermemiştir. Çünkü Türkiye'nin yardımla hedeflediği ile, Amerika

⁶⁴ Söz konusu raporda 1950 yılına kadar tarıma ayrılan oranın %13 olduğu belirtilmektedir. Detaylı bilgi için bkz: BCA, 30.1.0.0/80.507.5. Ayrıca ABD'den getirilen uzman listesi için bkz Ek: 5-2

⁶⁵ Ataöv, *Amerika NATO...*, s. 261.

⁶⁶ Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 210.

⁶⁷ “I. Menderes Hükümeti Programı”, *Hükümetler ve Programları...*, s. 156

⁶⁸ BCA, 30.10.0.0/268.807.3. Hazırlanan raporda pek çok alanda yardımın kullanılması incelenmiş ancak sanayi alanında kullanım olmamıştır. Bkz Ek 5.4.

ve Avrupa'nın Türkiye'nin yardımı kullanmasını istediği alanlar arasında büyük farklılıklar vardı. Paris Konferansı'nda yaşadığımız hayal kırıklığını sebepleriyle anlatan İngiliz belgesi, bu farklılıkları açıkça ortaya koymaktadır. Belge, Avrupa ve Amerika'nın Türk ekonomisini Avrupa Kalkınma Programı açısından, görmek istedikleri yeri ve Marshall Planı'ndan faydalanmak isteyen Türkiye'nin, yardımdan faydalanacağı alanları şu şekil de anlatıyordu; *“Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu, sınai gelişimiyle ilgili olarak hazırlamış olduğu plan, Marshall Yardımının yapılması açısından uygun bir alan değildir. Karabük'ün, kâğıt fabrikalarının, büyük enerji santrallerinin, çimento fabrikalarının genişletilmesi normal ticari yollardan yapılmalıdır. Eğer bunun için gerekli olan finansman, tek seferde bulunamazsa, Türkler bu konuda sabırlı davranmalıdır. Eğer Türkiye, Marshall ailesinde üzerine düşeni yapmak istiyorsa, tarım, ulaştırma ve madencilik konularına eğilmelidir. Soru bunu maddi olarak karşılayıp karşılayamayacağı ile ilgilidir.”*⁶⁹

Amerikalı uzmanların hazırladığı rapor da, İngilizlerin hazırladığından daha farklı değildi. Onlar da Türkiye'nin önceliklerinin, yardım planının amacıyla aynı doğrultuda olmadığını söylemişlerdir. Bu konuyu Asım Us, şu cümlelerle ifade etmektedir; *“Memleketimizin Sovyet Rusya karşısında tehlikeli bir durumda bulunduğunu gören Amerika, yüz milyon dolarlık askeri bir yardım kararını verdi... Fakat bundan başka bir de Amerika'nın Marşal Plânı ile on altı Avrupa devletine yapacağı yardım işi vardır. Bu on altı Avrupa devleti arasında Türkiye de bulunmaktadır. Marşal Plânı hakkında Vaşington'da açıklanmış olan kararlardan anlaşıldığına göre, Amerika'nın bu plân gereğince Türkiye'ye yardımı, münhasıran zirai istihallerimizi düzenlemek ve artırmak ve bu istihallerden mümkün olduğu kadar Avrupa memleketlerinin de faydalanmalarına imkân hazırlamaktır. Marşal Plânının tatbiki halinde Türkiye, Avrupa iktisadi manzumesi içinde, harpten evvel Doğu Avrupa'nın yerine geçecek ve Batı Avrupa memleketlerine yiyecek yetiştiren bir ambar hizmetini görecektir.”*⁷⁰

Sonuç olarak, yardımı vermeyi kabul eden ABD'nin ortaya koyduğu şartlar bunlardı. Türkiye, Avrupa'nın ambarı ve hammadde sağlayıcısı olacaktı. Bu şekilde, Avrupa savaşta çöken sanayisini tekrar inşa edecekti. Türk yetkililer her ne kadar, bu şartları isteyerek kabul ettiklerini ima etseler de, bu Amerika'nın planladığı görev

⁶⁹Bilgehan Bülbül, *Marshall Planı ve Türkiye'de Uygulanışı*, Dicle Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır-2006, s. 76.

⁷⁰Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem Yay., İstanbul-1976, s. 174.

dağılımında, Türkiye'nin üstüne düşen paydı ve Türkiye kabul etmek durumunda kalmıştı.

Türkiye planının uygulanması sürecinde yatırımlarını sanayiden tarım ve yol yapımına çevirmiştir. Planı kabul ettiği andan itibaren, Amerikalı uzmanların da uygun bulmadığı, 1947 yılında uygulanmaya başlayacak olan üçüncü kalkınma planı, başlatılmadan bitirilmiş oluyordu⁷¹. 1947 Kalkınma Planı, savaş sürecinde yavaşlayan sanayiye, devlet yardımıyla atağa kaldırmak üzere hazırlanmış bir plandı.

Türkiye'nin 1946-1952 yılları arasında aldığı dış borç, cumhuriyetin ilanından sonraki 23 yıl içinde alınan dış borçtan çok daha fazladır. Tam bağımsız bir ülke anlayışının terk ediliş serüveni açıkça görülmektedir. CHP'nin başlattığı dış borçlanma alışkanlığı, DP döneminde daha da artacak, günümüzü etkileyen bir hâl alacaktır.

5.7. Yabancı Uzman Raporlarının Türk Ekonomisine Etkisi

Türkiye'nin Soğuk Savaş sürecindeki ekonomik yapılanması hususunda yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan raporların ayrı bir yeri vardır. Bu raporlara büyük önem verilmiş, hükümetler hazırlanan raporlara itiraz etmeden uygulamaya çalışmışlardır. Türkiye'yi yönetenler nezdinde bu raporlar sayesinde ülkenin içinde bulunduğu yatırım yetersizliğine çözüm bulunabileceği düşüncesi hâkim olmuştur.

Savaşın bitiminde, ABD'li politika yapıcıların önündeki uluslararası görev, gündelik müdahalelerin planlanmasından ibaret değildi. Savaşın Avrupa'da yol açtığı ağır yıkımın yanı sıra, anti-sömürgeci mücadele sonucu bağımsızlığını kazanan birçok ülkenin içinde bulunduğu arayış nedeniyle, dünyanın karşı karşıya olduğu sorunlara daha kapsamlı çözümler üretilmesi gerekiyordu. Bu yolda ABD'nin karşılaştığı sorunlardan biri, kapitalizmin alternatifinin reel bir çekim merkezi olarak var olmasıydı. Özellikle ülkelerinin bağımsızlık mücadelesine öncelik eden kadroların, bağımsızlık sonrası karşı karşıya kaldıkları önemli yapısal sorunların altından kalkmak için planlanmış merkezî müdahalelere eğilim göstermeleri, onların gözünde devlet öncülüğünde bir planlı kalkınma modeli olarak gördükleri sosyalist yolu çekici kılıyordu. Bu nedenle ABD'li politika yapıcılar ve onlara yol gösterme misyonuyla hareket eden bazı sosyal bilimciler, Batı dışı toplumların modernleşme ve kalkınma yolları üzerine bir arayışa girişti.⁷²

⁷¹İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilgi Kültür Sanat Yay., İstanbul-2009, s. 15.

⁷²Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 152.

ABD, Sovyet Rusya'nın etki alanında bulunan ve sosyalizme kayma ihtimali olan ülkeleri, sosyalizme karşı kalkındırılmasının kapitalist düzen için hayati önem arz ettiğinin bilincindeydi. Bu ülkelere gönderilen uzmanlar ilk olarak bu amaca göre çalışmalarını sürdürdüler. Ancak konu ile ilgili hazırlanan raporlar, bu ülkeleri ABD nüfuz alanına sokmak için de kullanılmıştır. Ülkelerin siyasi ve ekonomik yapılarının yanında, sosyal ve kültürel yapıları da bu raporlar vasıtası ile incelenmiş ve bunlara göre programlar hazırlanmıştır.

Yabancı Uzmanların hazırladığı raporlar, ABD önderliğinde başlatılan Marshall Planı dâhilinde Türkiye'ye yapılacak yardımların düzenlenmesinde de kullanılmıştır. ABD, raporlar ışığında Türk ekonomisine müdahale imkânı bulmuştur. Verilen yardımın hangi alanlarda harcanacağı ABD tarafından belirlenmiş ve gerekli teknik alet ve araçlar da ABD'den getirilmiştir⁷³.

Türkiye'yi ziyaret eden ABD'li uzmanların hazırladığı raporlar, hem politikaları şekillendirmiş, hem de Türkiye'deki yönetici kadro ve aydınlar için uzun süre birer başvuru kaynağı olmuştur.

Türkiye, ABD'nin kurmak istediği sisteme Truman Doktrini ve Marshall Planı aracılığı ile dâhil olmuştu. ABD, bu yardımları yapmadan önce birçok uzmanını sırası ile Türkiye'ye göndermeye başlamıştı. Bu uzmanlar, Türkiye ile ilgili ayrıntılı raporlar hazırlamışlar ve Türkiye'nin bundan sonra neler yapması ve yapmaması gerektiğini belirlemişler, ABD etkisiyle kalkınma reçeteleri hazırlamışlardır.

Yardım programlarının yürütülmesi için kurulan yardım idarelerinin çok sayıdaki askeri ve sivil personeli, Türkiye'de uzun yıllar sivil ve askeri bürokrasiyle iç içe çalışmıştır. McGhee 1970'de personel sayısının 25 bini bulunduğunu belirtmektedir⁷⁴. Her ne kadar yardım miktarı beklenenin altında kalsa da, özellikle Marshall Planı vesilesiyle, ABD'nin Türkiye'deki etkinliği birkaç yıl içinde görülmemiş bir güce ve yaygınlığa kavuşmuştu. Plan kapsamındaki faaliyetlerle ilgili olarak Türk basınına yayın yasağı getirilirken, ABD basın kuruluşlarına tamamen serbest bir biçimde, üstelik de denetim işleviyle yayın yapabilme hakkı tanınması, ABD'ye verilen ilk belirgin tavizlerden biriydi.

Savaş sonrasında hazırlanan ve devletin sanayi alanındaki faaliyetlerine öncelik veren İvedili Plan, yapılan öneriler doğrultusunda değiştirildi. Daha önceki

⁷³Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 592

⁷⁴George McGhee, ABD, Türkiye, Nato, Ortadoğu, Bilgi Yay., İstanbul-1999, Nakleden; Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 90.

planı hazırlayan Şevket Süreyya Aydemir bakanlıktaki görevinden uzaklaştırıldı⁷⁵. Türkiye'nin Marshall Planı'na dâhil edilebilmesi için kalkınma planının özellikle tarım ve ulaşım başlıklarında değişiklikler yapılması istenmişti. Bu değişikliklerle Türkiye, Avrupalı ülkelerin gıda ve hammadde deposu haline gelecekti. Sanayide ise değerli madenlerin ve özellikle ABD'nin silah sanayii için önemli olan kromun çıkarılması isteniyordu⁷⁶. Türkiye'yi sanayileşme düşüncesinden uzaklaştırmak için İvedili Plan'ın yerini alan ve Vaner Planı⁷⁷ olarak bilinen, 1947 Planı hazırlanmıştı. Bu plan, İvedili Plan'ın aksine ulaştırma ve haberleşme yatırımlarının yanı sıra üretimde tarıma ağırlık vermeyi öngörüyordu⁷⁸.

5.7.1. Thonburg Raporu

ABD'de faaliyet gösteren Yirminci Asır Vakfı tarafından 1947 yılında Yunanistan'da yapılan çalışmadan hemen sonra, ABD Dış İşleri Bakanlığı'nın Petrol Müşaviri olan Max Weston Thornburg tarafından Türkiye'de de bir inceleme çalışması yapılmıştı. Yapılan incelemeden sonra "*Turkey: An Economic Appraisal (Türkiye'nin Ekonomik Değerlendirmesi)*" isimli rapor, ABD'nin yürüttüğü yeni siyasetin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır.

Thonburg tarafından hazırlanan rapor, Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye yapılan yardımların yönlendirici oldu. Bu rapor, Türkiye'nin genel olarak ekonomik yapısı hakkındaki açıklamalarıyla, bu açıklamalardan yola çıkarak iktisat politikalarında devletçiliğin terk edilmesi ve özel sektöre öncelik verilmesi gibi telkinlerde bulunmasıyla söz konusu kesimleri etkiledi.

Bu rapor, yalnızca ABD dış yardımının rasyonel bir biçimde kullanılması için değil, aynı zamanda özel sermayenin geliştirilmesi için de öncü bir proje olarak hazırlanmıştı. Raporun önsözünde Türkiye incelemesinin, Truman Doktrinini'nin ilanından önce ülkenin komünizmin genişlemesine karşı yapılacak savunmada kilit öneme sahip bir kale ülke olması ve ülkenin stratejik değerini ön planda tutarak yapıldığına işaret edilmekteydi. Raporun önsözündeki ifadeler baktığımız zaman, gerçek amacının ne olduğu açık biçimde görülmektedir. Raporu hazırlayan heyetin

⁷⁵Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 277.

⁷⁶Erhan, "ABD ve NATO'yla...", s. 540.

⁷⁷Bu plan Türkiye'de Batı'yla bütünleşme temelinde tarım ağırlıklı bir kalkınma sürecini başlatmayı hedefleyen bir plandı. Bu plan uygulanmamış ancak devletçilikten liberalizme geçişin dönüm noktalarından biri olarak kabul görmüştür. Bu planı hazırlayan kurulun başında Kemal Süleyman Vaner olmasından dolayı bu ismi almıştı.

⁷⁸Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 90-91.

başındaki ismin, ABD Dış İşleri Bakanlığı'nın Petrol Müşaviri olduğu göz önüne alındığında raporun, Türkiye'nin Ortadoğu açısından stratejik önemi sebebiyle hazırlandığı sonucuna varılmaktadır.

Rapor ABD'de yayınlandıktan sonra, 1950'de Semih Yazıcıoğlu tarafından “*Türkiye Nasıl Yükselir*” adıyla tercüme edilerek, Nebioğlu Yayınevi tarafından Türkçe yayınlanmış, yine 1950'de “*Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi*” adıyla Nail Artuner tarafından tercüme edilmiş ve teksir halinde yayınlanmıştır.

Thornburg Raporu'nda açıkça belirtilmemekle birlikte, hazırlandığı ve yayımlandığı dönem dikkate alındığında, CHP iktidarı sırasında raporun, gereğinin yapılmasının istendiği ve Şemsettin Günaltay Başbakanlığındaki hükümete teslim edildiği görülmektedir.

Thornburg raporu olarak bilinen “Türkiye Nasıl Yükselir” isimli çalışmanın neyi anlattığını özetle ifade etmeye çalıştığımızda; raporun Türkiye'de devletçilik uygulamasının ve mevcut düzenin keskin bir eleştirisini yapmakta olduğunu görmekteyiz. Rapor, ülkenin sanayileşme politikasının yanlış olduğunu ve çözüm yolu olarak Amerikan tecrübelerinin ışığında, liberal bir ekonomi politikası tercihinin yapılması gerektiğini tavsiye etmektedir.

Thornburg önsözde raporun amacını da şu şekilde ifade etmektedir; “*Bu kitapta Bakanlar veya ilgili diğer sorumlu hükümet makamlarıyla açıkça mülahaza edilmemiş hiçbir kanaat ve şüphesiz ki hiçbir önemli tenkit yoktur. Amerikan görüşlerini göz önünde bulundurmak şartı ile Birleşik Amerika'nın Türk ekonomisinin ıslahına yardımda bulunup bulunmayacağı, bulunabileceği takdirde ne gibi yardımlara ihtiyaç duyulacağını ve bunun nasıl tatbik edileceği konusunda vereceği kararlarda ön verileri sağlamaktır*”⁷⁹.

Çalışma dokuz ana bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümler sırasıyla şöyledir; Memleket ve Halk, Türk İnkılabı, Ziraat, Taşıt ve Ulaştırma, Madencilik ve İstihsal, Enerji Kaynakları ve Gelişme, Ekonomi ve Maliye, Hulasa ve Tenkidi Kıymet Takdiri ve son olarak Tavsiyeler.

Bu başlıklar altında Türkiye'nin yeraltı ve yer üstü kaynakları, yönetim sistemi, ekonomi politikaları, politik tercihleri ayrıntılı biçimde irdelenmektedir. Raporda, Türkiye'deki devletçi düzen sıkı bir biçimde eleştirilmekte ve yürütülen sanayileşme hareketinin baştan sona yanlışlarla dolu olduğu öne sürülmektedir. Çalışmada,

⁷⁹Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin İdari Reform Politikası*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara-2005, s. 126.

Türkiye'nin devletçilik siyaseti ve sanayi faaliyetleri kritik edilirken, genel tavsiye olarak sistemin başta iktisadi alandan başlayarak serbestleştirilmesi ve liberal bir düzenin tesis edilmesi önerilmektedir.

Thornburg, Türkiye'deki sistemi sıkı bir biçimde eleştirdiğinin farkında olup, bu durumu “düşman güldürür, dost ağlatır” ata sözü ile açıklamakta ve kendisinin acı gerçekleri söyleyerek, aslında bir Türk dostu olduğunu söylemeye çalışmaktadır. Yirminci Asır Vakfı, bu raporu hazırlamaktaki amacını; “*Bu kadim memlekete yapılması imkân dâhilinde olan her türlü Amerikan yardımı için fikri zeminin oluşturulması*” olarak açıklamaktadır. Aslında bu incelemenin, Truman Doktrini öncesinde Türkiye'nin stratejik değerinden dolayı tasarlandığını ve Türkiye'nin coğrafi bakımdan komünizmin genişlemesine karşı yapılacak herhangi bir müdafaada kilit noktada yer alan bir kale olduğunu vurgulamaktadır.

Raporun ikinci bölümünü oluşturan “Türk İnkılabı” başlığı altında⁸⁰, Osmanlıdan devir alınan miras, Cumhuriyetin kuruluşu ve inkılapların bir değerlendirmesi yapıldıktan sonra Devletçilik politikaları ve planlama fikri eleştirilmekte ve bu politikalardan süratle vazgeçilerek özel sermayenin önünü açacak daha liberal kamu politikalarının benimsenmesi tavsiye edilmektedir.

Thonbourg raporunda, Türkiye'deki devletçilik anlayışının varlığını bürokratik sınıfa bağlamış ve bu sınıfın devletçiliği terk etmeme yönünde direndiğini belirtmiştir⁸¹. Liberalizmi ön plana çıkaran raporda, Karabük Demir-Çelik fabrikasının tasfiyesi istenmiş, lokomotif fabrikası kurmak için ABD'den istenen krediler gereksiz görülmüştür. Raporda tarım aleti üretemeyen bir ülkenin, lokomotif üretmesinin zamansız olduğuna vurgu yapılmıştır. Hele ki, uçak ve motor üretme isteği hayal olarak görülmüştür. Tarım aletlerinin üretilmesi ön plana çıkarılmış olmakla birlikte bu da sınırlandırılmıştır. Türkiye'de üretilcek aletlerle, ithal edilecek aletlerin ABD'li uzmanlarca belirlenmesi önerilmiştir. Raporda ayrıca, yerli-yabancı sermayeyi eşit görececek bir yasanın çıkarılması teklif edilmiştir. ABD'li sigorta şirketleri ve bankaları Türkiye'de rahatça açılabilmesi, taşımacılıkta ABD tecrübesinden yararlanılmalı, Amerikan kitap ve dergileri Türkiye'ye daha fazla sokulmalı, şeklindeki tavsiyeleri raporda görmekteyiz⁸².

⁸⁰Yayman, *Türkiye'nin...*, s. 129

⁸¹CHP'nin birçok alanda Soğuk Savaş konjonktürüne ayak uydurarak yumuşamasına rağmen DP'nin iktidara gelişini açıklamaktadır.

⁸²Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 589-591.

Ulaşım alanına da değinilen raporda, tarım ve endüstrinin gelişmesi için öncelikle ulaşımın gelişmesi gereklilik olarak görülmüştür⁸³. Rapor, ABD yardımının gerçekleştirilmesi için söz konusu şartların yerine getirilmesini önemle vurgulamış ve Türkiye'deki hükümetin ve halkın ABD yardımını istediği özellikle belirtilmiştir⁸⁴.

5.7.2. Barker Raporu

Çalışmayı hazırlayan heyetin başındaki James Barker'in ismiyle anılan Barker Raporu, 1949 yılında, Türk Hükümeti'nin isteği ile Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası yetkililerinin görevlendirdiği uzmanlar tarafından hazırlanmıştır. 1949 yılının Temmuz ayında Türk Hükümeti, Banka görevlilerinden, Türkiye'nin ekonomik yapısının incelenmesi için bir heyet gönderilmesini istemişlerdir. James Barker başkanlığında oluşturulan heyet, 1949 yılının Eylül ayında çalışmalarına başlamış, 15 Eylül 1950 tarihine kadar Türkiye'de incelemelerde bulunmuş ve çalışmalarını ABD'de sürdürerek 1951 yılında raporu bitirmiştir. CHP iktidarı döneminde çalışmaları başlatılan rapor, "*Kalkınma Planı için Tahlil ve Tavsiyeler*" ismiyle DP iktidarı döneminde tamamlanmış ve yeni Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a sunulmuştur⁸⁵.

Liberal söylemleri ön plana çıkaran, büyük bir bölümünde engellerin kaldırılarak özel teşebbüsün önünün açılmasını isteyen rapor, gelişmenin sadece idari açıdan değil, topyekûn bir sitemle yapılmasını önermektedir. Raporda, liberal ekonomik sistem için öneriler şöyle sıralanmıştır;

1. Hükümet Devletin endüstri, madencilik ve ticaret faaliyetlerine doğrudan doğruya karışmayı tasarladığı sahayı daha açık biçimde belirlemelidir.
2. Bazı muayyen devlet teşebbüsleri derhal satılmalıdır.
3. Hükümetin halen kredi, döviz ve ithal lisansı ve hammaddeler temininde ve mamullerin satışında devlet teşebbüslerinin faydalanmakta oldukları hususi imtiyazları lağvetmek suretiyle, devlete ait teşebbüslerle hususi teşebbüsleri yekdiğeri ile müsavi bir rekabet zeminine oturtması lazımdır.
4. Çiftçi, işçi ve tüccar birlikleri üzerindeki doğrudan doğruya kontroller kaldırılmalıdır⁸⁶.

Rapor, iki bölüm halinde hazırlanmış olup eklerle birlikte toplam üç yüz sayfadır. Birinci bölümde, Türkiye'nin tarihsel gelişim süreci ele alınmıştır. İkinci

⁸³Tezel, *Cumhuriyet Döneminin...*, s. 267.

⁸⁴Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 1, s. 190.

⁸⁵Yayman, *Türkiye'nin İdari...*, s. 150.

⁸⁶BCA, 30.1.0.0/134.873.8.

bölümde ise, Türkiye'nin coğrafi yapısı başta olmak üzere, iklimi, yağış durumu, tarıma elverişli araziler ve bu arazilerin verimlilik oranı, madenlerin tespiti ve durumu, çalışabilir insan sayısı, hayvancılığın durumu, endüstri tesislerinin durumu, enerji kaynaklarının kullanılabilirliği geniş bir şekilde incelenmiştir. Raporun ikinci bölümünde, heyetin Türkiye için öngördüğü program ve tavsiyeler on üç başlık altında şöyle sıralanmıştır; Tarihi Tekâmül, Mevcut Kaynakların Etüdü, Kaynakların İşletilmesi ve Ekonomik Kalkınmanın Umumi Vechesi, Ekonomik Politikanın ve Ekonomik faaliyetlerin Koordinasyonu, Ziraat-Ormancılık-Balıkçılık, Sanayi ve Madencilik, Ulaşım ve Enerji, Devlet Teşebbüslerinin Organizasyonu, Eğitim ve Sağlık, Amme İdaresi, Kamu maliye politikası, Uluslararası İlişkiler ve Dış Ticaret, İktisadi Kalkınma Programı İçin Tavsiyeler.

Barker Raporu'na baktığımızda, bir yıl önce hazırlanan Thornburg Raporu'nda sunulan tavsiyelerin aynısının tekrar ettiği görülmektedir. Barker Raporu'nun, Thornburg Raporu'da kullanılan eleştirel yaklaşıma göre daha diplomatik bir dil kullanması aralarındaki farkı oluşturmaktadır.

Raporun sonuç kısmında, Türkiye'nin ekonomisini geliştirebilmesi için verilen tavsiyelerde, Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğunun üzerinde durulmuş, ekonomik gelişme için tarımsal alanın öncelikle geliştirilmesi ısrarla tavsiye edilmiştir. Raporda işlenen diğer konu ise liberalleşme için yapılması gerekenlerdir. Devlet eliyle yatırım yapılması bırakılarak, özel sermayenin desteklenmesi, ağır sanayi hamlelerinin bir kenara bırakılarak tarımsal alana öncelik verilmesi, devletin sadece alt yapı alanında aktif olması önerilmiştir. Devlete ait bazı fabrikaların ve madenlerin özel sektör tarafından işletilmesine izin verilmesi tavsiyesi, yine liberal düzen için önerilenler arasındadır. Bunun yanında devletin, yeterli seviyeye ulaştığı için demir yolu yapımını durdurması, ağır sanayi hamlelerini acilen bırakması önerilmiştir⁸⁷. Bu önerilerden anlaşılıyor ki, raporda, ABD kapitalist sisteminin faydasına olacak şekilde, sanayisi gelişmemiş ve liberal serbest düzene geçmiş bir Türkiye için tavsiyeler verilmiştir. Türkiye'nin ABD yardımlarından faydalanacaksa ancak bu önerilen program doğrultusunda hareket etmesi tavsiye edilmekte, hatta dikte edilmektedir.

Barker Raporu ile ilgili pek çok değerlendirme yapılmıştır. Bunlardan Avcıoğlu'nun eleştirileri hislerimize tercüman olabilecek durumdadır⁸⁸. Türkiye'nin ekonomik alanda oluşturacağı politikanın yönlerini belirlemesine yardımcı olması için

⁸⁷BCA, 30.1.0.0/134.873.8.

⁸⁸Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni...*, s. 272.

Dünya Bankası Heyeti'nin hazırlayıp sunduğu raporun, tıpkı Thornburg raporu gibi önemseneyeceğini belirten Avcıoğlu bu raporun, kendinden önceki raporun aynısı olduğunu, raporda kalkınma için önceliğin tarıma verilmesi, devletçilikten vazgeçilmesi, liberalleşmenin sağlanması ve yabancı sermayeyi engelleyen mevzuat değiştirilerek, yabancı sermayenin getirilmesi tavsiyelerinin dışında, Türkiye ekonomisini güçlendirecek yeni bir önerinin getirmedeğini vurgulamıştır.

5.7.3. Marthin-Cush Raporu

Türkiye'nin Marshall Planı'ndan faydalanabilmesinin ön koşulu olarak hazırlanan rapor, ECA'nın⁸⁹ gözetim ve denetiminde James W. Martin ve Frank C. Cush tarafından hazırlanmış olup, 13 Ağustos 1951 yılında bitirilerek Maliye Bakanı Hasan Polatkan'a teslim edilmiştir. Rapor, çalışma grubunda bulunan Haluk Demirtaş tarafından 1952 yılında Türkçeye çevrilmiştir. *“Maliye Bakanlığı Kuruluş ve Çalışmaları Hakkında Rapor”* başlığıyla Türkçeye çevrilen bu rapor, James Barker'in yaptığı çalışmayla aynı zamanda hazırlanmıştır. Bu raporun ana amacı Maliye Bakanlığını incelemek olsa da, Türkiye'nin idari ve iktisadi yapısının incelenmesini de kapsamıştır⁹⁰.

“Türkiye'nin kalkınma amaçlarını gerçekleştirmek için düzenli bir kamu maliyesi ve idare mekanizmasının tespiti” amacıyla hazırlanan rapor, toplam 165 sayfa olup, Maliye Bakanlığı bürokratlarından oluşan geniş bir heyet tarafından yürütülmüştür. Raporda Barker Raporundan alıntılar ve bu rapora atıflar yapıldığı görülmektedir.

Raporun önsözündeki; *“Maliye Bakanlığının ve ona bağlı servislerin kuruluş ve işleyişi hakkındaki bu mühim inceleme, Türkiye iktisadını sağlamlaştırma arzusunun ışığı altında yapılmıştır. İktisadi faaliyetlerin geniş bir kısmını doğrudan doğruya idare etmekte olan bir devlette, devletin mali fonksiyonu, ferdi mali münasebetler bakımından olduğu gibi milli gelirin miktar ve istikrarı bakımından da bilhassa ehemmiyet arz eder”* şeklindeki ifadeler bir bakıma raporun amacını belirtmektedir. Raporda, önceki raporlarda olduğu gibi, iktisadi faaliyetlerin devletin elinde olması eleştirilmiş ve bu bağlamda Maliye Bakanlığının bir reforma tabi tutulması tavsiye edilmiştir⁹¹.

⁸⁹Economic Cooperation Administration (İktisadi İşbirliği İdaresi); Marshall Planı'nı organize etmek için 1948 yılında kurulmuştu.

⁹⁰Yayman, *Türkiye'nin İdari...*, s. 163.

⁹¹Yayman, *Türkiye'nin İdari...*, s. 166.

Raportörler, özelde Maliye Bakanlığı, genelde ise Türk idare teşkilatı ile ilgili gözlemlerinde en çok merkeziyetçi yönetim yapısı üzerinde durarak, bu yapının değiştirilmesini istemişlerdir. Martin ve Cush başlıca gözlemlerini aşağıdaki şekilde sıralamışlardır. Öncelikle başta Maliye Bakanlığı olmak üzere idare teşkilatından örnekler verilerek, Türkiye’de yaşanan “eşi görülmemiş bir merkeziyetçilikten” bahsedilmektedir. Burada “eşi görülmemiş” deyiimi ile neyin ifade edilmek istendiği tam olarak belirtilmemiş ise de, anlaşıldığı kadarı ile, memurların “görev-yetki” uyumsuzluğuna ve “bürokratik süreçlerin zaman alıcı olmasına” dikkat çekilmek istemiştir. Bahsedilen bir diğer husus yönetici pozisyonlarında bulunan memurların niteliklerinin yetersizliği ile alt kademedeki çalışan “hayatlarından memnun olmayan memurlar” sorunudur. Genel olarak, Türk idare teşkilatında “müspet sevk ve idarenin olmamasına ” dikkat çekilirken, bu durumun aşırı mevzuatçılık ve merkeziyetçilik hastalıkları ile beraber masraflı bir yönetim faaliyetinin ortaya çıkmasına neden olduğu öne sürülmektedir

Raporda, Maliye Bakanlığının yeni bir teşkilat yapısına kavuşması önerilirken, bu yeni yapının hangi görevleri ifa edeceği, nasıl bir örgüt yapısına sahip olması gerektiği, ayrıntılı bir biçimde sayılarak sıralanmıştır. Çalışmada, Maliye Bakanlığının bütün birimleri tek-tek ele alınarak, bu birimlerin mevcut durumları kritik edilmiş, sorunlar ve çözüm önerileri sıralanmıştır.

Maliye Bakanlığına ilişkin olarak ise; “*Bakanlığın vazifeleri mantıki bir plan dâhilinde teşkilata ve personele tevzii olunmalı, salahiyetlerin ve mesuliyetlerin hududu kabil olduğu kadar açık ve kati olarak çizilmelidir. Bütün teşkilatta emir vahdeti ilkesine uygun olarak, emirler tek bir amirden alınmalıdır. Bütün idari müesseselere kabili tatbik olan esas ölçüler şunlardır; tasarruf (hizmetler kaçta mal olur), verimlilik, yeknesaklık, adalet*”⁹² denilmektedir.

İncelenen dönemde hazırlanan raporlara baktığımızda bazı ortak noktalarını tespit etmekteyiz. Türkiye’de sanayi yatırımlarının ve teknolojik gelişmelerin gereksiz olduğu, tarım alanında yatırım yapılması gerektiği sürekli vurgulanmıştır. Bu durum, uzun vadede, Türkiye’nin bağımlılığını artıracak ve sürekli hale getirecektir. Bunun yanında liberal ekonomi vurgusunun da çok sık yapılması aynı amacı gütmektedir.

⁹²Yayman, *Türkiye’nin İdari...*, s. 167.

5.8. Yabancı Sermaye ile Kalkınma Modeli

1923 yılında kapitülasyonların kaldırılmasının ardından, İzmir İktisat Kongresi'nde yabancı sermayenin Türkiye için önemli bir kaynak olduğu vurgulanmış ve her zaman bu tür yatırımların kabul edileceği belirtilmiştir. Fakat kapitülasyon tedirginliği atlatılamamış olduğu için, Cumhuriyetin ilk çeyrek yüzyılında yabancı sermayeye fazla itibar edilmemiştir. 1928 yılı itibariyle de Türkiye'de bulunan yabancı sermaye kuruluşları millileştirilmeye çalışılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşattığı ekonomik çöküntü Türkiye'yi yabancı sermaye arayışına sürüklemiştir. Savaş sırasında Türk burjuvazisinin elinde oluşan yüklü miktarda sermaye, dönemin şartları itibariyle Türkiye'de üretken sermayeye dönüşme imkânına sahip olamamıştır. Bunun için yabancı sermayenin Türkiye'ye girerek birikmiş sermayeye hareketlilik kazandırması beklenmiştir. Büyük toprak sahipleri ise savaş sonunda, Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu yüklü miktarda tarımsal üretimi gerçekleştirme isteği içine girmiş ama var olan teknoloji ve ulaşım imkânları buna elvermemiştir. Sermaye sahibi burjuva ve büyük toprak sahipleri gibi iki güçlü kol, Türkiye'nin dışa açılması taraftarı bir görüntü çizmiştir. Diğer yandan kişi başına milli gelirin azlığı sebebiyle, gereken tasarruf rakamlarına ulaşılamaması ve ülke içinde ihtiyaç duyulan kaynakların temin edilememesi, yabancı sermayenin teşvik edilmesi gerekliliğinin diğer bir nedeni olarak ortaya çıkmıştır⁹³.

Yabancı sermayede özellikle ABD'den yararlanma gerekliliği ön plandadır. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan büyük askeri ve ekonomik güç olarak çıkması nedeniyle, Türkiye'deki ekonomik çevrelerde ABD'nin bu gücünden faydalanılması gerektiği belirtilmiştir. 3 Ocak 1947 tarihinde ABD ziyaretinden dönen Vehbi Koç, Cumhuriyet Gazetesine verdiği demeçte; *“Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda büyük bir fırsatı kaçırdığını ancak ABD'nin büyük imkânından faydalanabilmek için iki üç yılımızın olduğunu ve ABD'nin doğuda serbest ticaret limanları aradığını, elimizi çabuk tutup, İstanbul'da bir an önce serbest ticaret limanı açılması gerektiğini belirtmiştir”*⁹⁴. Bu dönem gazeteleri, ABD haberlerini sıkça vermeye başlamıştır.

Recep Peker Hükümeti döneminde, yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesi konusunda kolaylıklar sağlanacağı ve yapılan kârların dışarı çıkarılmasına yardımcı olunacağı; makine ve teçhizat konusunda Türkiye'nin çektiği sıkıntıların hafifletilmesi

⁹³Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 217.

⁹⁴Yalçın Köksal Demir, Soğuk Savaş Sırasında Amerikan Propagandası Türkiye Örneği, *Kırıkkale Üniversitesi SBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale-2006, s. 138.

için İngiltere'nin Türkiye'ye düşük faizli ve uzun vadeli krediler vermesi yönünde istekte bulunulacağı dile getirilmiştir⁹⁵.

22 Mayıs 1947 yılında çıkarılan bir kararname ile yabancı yatırımcıların serbest döviz transferi yapabilmesine izin verilmiştir. Böylece cumhuriyet tarihinde ilk defa resmi anlamda yabancı sermaye teşvik edilmiş, dışarıdan gelen nakit yatırım araçlarının döviz olması mecburiyeti getirilmiştir⁹⁶. Yabancı yatırımı için ise Türkiye bazı şartlar ortaya koymuştur. Yapılacak yatırımların ülkenin kalkınmasına yardım edebilecek ve ihracatı artırıcı nitelikte olması bu şartların başında gelmiştir.

Hasan Saka Hükümeti'nin programında da yabancı sermayenin istendiği ve teşvik edileceği açıkça görülmüş ve şu şekilde ifade edilmiştir; *“Hükümet her türlü ekonomik teşebbüslerde yerli olduğu kadar yabancı sermayeye geniş yer ayırmak ve bunları teşvik etmek kararındadır.”*⁹⁷

Şemsettin Günaltay Hükümeti döneminde de yabancı sermaye konusunda ciddi girişimler yaşanmıştır. 1 Mart 1950 tarihinde, *“Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun”*⁹⁸ çıkarılmıştır. Böylece yabancı sermayenin ülkeye girişi adına devlet güvencesi sağlanarak teşvik amaçlanmıştır. Dışarıdan gelen sermayenin elde edeceği gelirlerin de kısmen veya tamamen dışarı çıkmasına izin verilmesinin yolu açılmıştır. Kabul edilen kanunun, devlet tarafından verilecek teminatı içeren 1. Maddesi şu şekildedir; *“Yurdun kalkınması için fayda mülhaza edilen endüstri, tarım, ulaştırma ve bayındırlık işleriyle turizmle doğrudan doğruya veya dolayısıyla ilgili tesislerde ve istihsali çoğaltıcı veya ihracatı artırıcı mahiyette olan diğer işlerde kullanılmak üzere özel teşebbüsler tarafından yabancı memleketlerden yapılacak uzun vadeli borçlanmalara, toplamı 300 milyon lirayı geçmemek şartıyla, Bakanlar Kurulu kararıyla teminat mukabilinde kefalet etmeye Maliye Bakanlığı yetkilidir.”* 2. Madde ise yabancı sermayenin elde ettiği karların yurt dışına çıkarılmasıyla ilgilidir; *“Birinci maddede yazılı işlerde kullanılmak üzere yabancı memleketlerden döviz veya tesisat olarak getirilen sermaye gelirlerinin veya teşebbüs mevcudunun kısmen veya tamamen harice transferini sağlamak üzere gerekli döviz izninin verileceği hususunda Maliye Bakanlığı bu teşebbüslere karşı taahhüde girebilir.”*⁹⁹ Mecliste kabul edilerek uygulanmaya konulan Kanun, yabancı

⁹⁵BCA, 30..1.0.0/11.67..3.

⁹⁶ Tekeli-İlkin, 1929 Dünya..., s. 136.

⁹⁷“I. Hasan Saka Hükümeti Programı”, *Hükümetler ve Programları*, s. 138

⁹⁸TBMMTD, 1 Mart 1950, 8. Dönem, C. 25, s. 40.

⁹⁹TBMMTD, 1 Mart 1950, 8. Dönem, C. 25, s. 34.

yatırımcının pek de ilgisini çekmemiştir. Yabancı sermaye Türkiye'ye girebilmek için tüccar-eşraf ikilisinin iktidara gelmesini istemiş ve bu isteğin gerçekleşmesini beklemiştir. DP iktidara gelince, yabancı sermayenin girişini kolaylaştırmakta gecikmemiş ve derhal, daha önce başlatılan, liberal ekonomiye geçiş süreci hızlandırılmıştır. 1950 yılı Haziran ayında kabul edilen 11704 nolu Bakanlar Kurulu kararıyla ithalattaki sınırlamalar daha da gevşetilmiştir¹⁰⁰.

Yabancı sanayi ürünleri ve lüks tüketim malları kısa sürede Türk pazarlarına yayılmıştır. Aracılıkla büyük kar elde eden Türk tüccarı, bu durumdan oldukça memnundur. Yabancı sermayenin önünün açılmasıyla beraber, 1950 yılında ampül montaj fabrikası kurulmuş, İstanbul'da aynı yıl nebati yağ (Sana-Vita) fabrikası kurma hazırlıkları başlamıştır. Yerli sermayedarlar da yabancı ortakları ile birlikte sanayi alanında çalışmayı denemişler fakat Türk teşebbüs sahiplerinin sayısı oldukça az sayıda kalmıştır. Türkler, daha çok ticaretle uğraşma taraftarı olmuşlar ve sanayiden uzak durmuşlardır. Karaborsacılık ve spekülasyonlarla büyük karlar elde eden yerli sermaye sahipleri, daha az kar getiren ve zaman isteyen sanayi yatırımlarına mesafeli davranmışlardır. Sanayi yatırımı yapan Türk işadamları, daha çok ferdi olarak çalışmayı tercih etmiş ve birbirilerine güven konusunda tereddüt etmişlerdir. Çok ortaklı yatırımlar ise daha çok yabancı hissedarlar tarafından hayata geçirilmişlerdir.

Yabancı sermayeyi ülkeye çekmek adına yapılan yasal düzenlemeler, ülkede çiftçinin üretebileceği birçok tarım ürününün bile dışarıdan gelmesine enden olmuştur. Hatta hükümetler, ithal tarım ürünleriyle ilgili kararlar almışlardır. Hürriyet gazetesinde çıkan haberde, hükümetin ABD'den domates ithal etme kararı eleştirilmiştir; *"Ülkemizde o kadar çok domates var ki, biz vatandaşlarımıza domatesten başka bir şey yemeyin tavsiyesinde bulunuyoruz. Hatta domates o kadar çok ki, mitinglerde, futbol maçlarında fırlatmaktayız. Şimdi Amerika'dan dolar ödeyerek domates püresi getirirken kimin hesabına çalışıyoruz."*¹⁰¹

Yapılan yasal düzenlemeler neticesinde ülkede üretim zayıflamış ve dışa bağımlılık artmıştır. İthal edilen ürünler, özellikle, ABD'den Türkiye'ye getirilip pazarlara sunulmuş, ülkede üretilebilecek olan sanayi ve tarım ürünleri ithal ürünlerle rekabet edememiştir. Ekonomik alandaki gelişmeler dolaylı olarak sosyal yapıyı da etkilemiştir. Marshall Yardımları ile ülkeye gelen traktörler çiftçiye kredi ile satılmış, çiftçinin üretebileceği ürünler ithal edilince borçlarını ödeyemeyen köylüler,

¹⁰⁰Dokuyan, 1945-1950 Yılları..., C. 2, s. 219.

¹⁰¹Hatta Amerika'dan domates ithal edilmesi bir şiirle hicvedilmiştir. Hürriyet, 1952, s. 2. Bkz. Ek 5.2.

topraklarını satmak zorunda kalmıştır. Topraklarını ucuza elden çıkaran köylü, çalışmak için şehirlere akın etmiş ve gecekondulaşma ve çarpık şehirleşme meydana gelmiştir.

ALTINCI BÖLÜM

6. SOĞUK SAVAŞ'IN SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPIYA ETKİSİ

Sosyal ve kültürel yapının bir amaca göre şekillenmesi, siyasi ve ekonomik yapının şekillenmesinden daha önemlidir. Çünkü bireyin ve toplumun psikolojik olarak etki altında kalması, diğerlerinden daha etkili bir hegemonya türüdür. Siyasi ve ekonomik etkiden kurtulmak mümkündür. Ancak toplumun psikolojisini değiştirmek uzun yıllar alan bir uğraştır.

Toplumsal şekillenmesinde etkili olan yönlendirici unsurlar vardır; din, milliyetçilik, eğitim, basın, sinema, radyo vb. İncelenen dönemde, bu etkenlere dönemin eğilimlerine uygun olarak iki önemli unsur daha girmiştir. Anti-komünizm ve buna bağlı olarak ABD etkisi. Bu iki unsur, toplumu yönlendiren ekstra unsurlar olarak aynı zamanda Türk toplumunun şekillenmesinde de etkili olmuştur. Bu etkilerin ne kadar tabii ve olağan gelişmeler olarak hayatımıza girdiği de üzerinde düşünülmesi gereken bir sorudur.

Soğuk Savaş döneminin başlarında, genç bir Türk, İzmir Fuarında gezerken Ruslara ait hareketli bir Sputnik ile Amerikalılara ait harika bir televizyon seti arasında seçim yapmakta zorlanıyordu¹. 1940'ların sonunda, İzmir'de çocukların söylediği bir oyun şarkısı şöyleydi: “bir-iki-üçler, yaşasın Türkler/dört-beş-altı, Polonya battı/ yedi-sekiz-dokuz, Ruslar domuz/on-on bir-on iki, Amerika birinci². Bu durum o dönemlerde Türk toplumunun bilinçaltını oluşturan etkenlerin ve oluşan bilinçaltının göstergesiydi. Dahası, bu bilinçaltı Türk toplumunun ideolojik algıları ve yaklaşımlarının da uzun süreli belirleyicisi olmuştur.

Anti-komünizm uygulamaları ile toplumun temel taşları ve yönlendirici unsurları dizayn edilirken, Komünizm karşıtlığı, toplumu psikolojik açıdan etkilemiş, ABD hegemonyasının kabulüne dönüşmüş ve günümüze kadar uzanan sosyo-psikolojik etkiler bırakmıştır.

¹Çağdaş Üngör, “Turkey’s Cold War: Global Influences Local Manifestations” *Turkey in the Cold War*, Edt: Cangül Örnek-Çağdaş Üngör, Palgrave, New York-2013, p. 1-2.

²Caner Sancaktar, “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Marksist Yaklaşım” *Bilge Strateji*, C. 3, S. 5, Güz 2011, s. 12.

6.1. Türk Toplum Yapısının Genel Özellikleri

Türk toplumunun yapısı ve nüfus özellikleri, Soğuk Savaş sürecindeki etkenlere verdiği refleksle belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Toplumun bu süreçteki şartlara göre şekil alması, ekonomik seviyesi, köy-kent nüfus oranı, eğitim seviyesi ve modernlik düzeyi ile doğrudan bağlantılıdır.

Türk toplumunun Osmanlı'dan bu yana aydınlanma çabasının eksik yanı, düşünce yapısının şekillenmesinde çektiği sıkıntılardan kaynaklanmaktadır. Aydınlanma konusunda örnek alınan Batı'nın, sadece şekil olarak taklidinden öteye gidilememiş, bireyin düşünce yapısının gelişmesi sağlanamamıştı. Avrupa aydınlanmasının önemli simalarından olan Jean Jacques Roussau, "reşit olma" tanımını; "*bireyin aklını başkalarının yardımı olmadan kullanabilmesi*" olarak açıklamaktadır. Türk toplumu, dinin ve kültürün de etkisiyle, akli ve bilgiyi ön plana çıkaran akımların yokluğunda aydınlanma hareketini başlatmış, bu sebeple Batı'yı taklidin ötesine geçememiştir. Gerek yönetildiği sistem ve gerekse kültürel ve dini öğeler, toplumun liberal tarzda gelişimini ve Roussau'nun tanımladığı reşit olma olgusunun önünü kapatmıştır.

Farklı yapılara göre gruplandırabileceğimiz toplum yapısı, genel manada ikiye ayrılır; cemaat toplum yapısı ve liberal toplum yapısı. Ziya Gökalp'in savunduğu dayanışmacı (cemaatçi) toplum yapısı ile Prens Sebahattin'in savunduğu ferdiyetçi (pantikülerist) toplum yapısı, özellikle modernleşme söz konusu olduğu zaman, birbiriyle çatışmaktadır. Prens Sebahattin, modernleşme için diğer gelişmelerden daha önemli gördüğü toplumsal değişimin önemini şöyle anlatmıştır; "*Türk Devleti'nin hastalığının sebebi siyasi değildir. Tek adamın yönetiminden doğmamaktadır. Mutlakîyet yönetimi yerine meşrutîyetin geçmesiyle mesele çözülemez. Bunun için hastalığın hakiki teşhisine ihtiyaç vardır. Bu da toplum yapısından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, Türk Devleti'nin kurtulması cemaatçi yapıdan ferdiyetçi yapıya geçmekle mümkündür.*"³

Modernleşme çabasına giren toplumlarda eski-yeni (gelenekçi-modernleşmeci) çatışması kaçınılmazdır. Ancak bu çatışma, diğer hiçbir toplumda, Türk toplumunda olduğu kadar belirgin ve uzun süreli olmamıştır. 31 Mart Vakası olarak isimlendirilen ayaklanmada en belirgin haliyle görülen gelenekçi-modernleşmeci mücadele, günümüze kadar siyasi alanda varlığını korumuştur. Toplum, yapısı itibarıyla

³Orhan Türkoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, Çizgi Yay., Konya-2015, s. 536-537.

Tanzimat'tan itibaren yeniliklere direnmiş, gelenekçiler modernleşmecilere üstün gelmiştir. Prens Sabahattin'in Osmanlı dönemi için açıklamaya çalıştığı bu durum, Cumhuriyet döneminde yapılan inkılaplarla giderilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet döneminde, toplumu geri bırakan sebepleri iyi analiz eden Mustafa Kemal Atatürk ve ekibi, her alanda değişim ve dönüşümü sağlamak için jakoben bir sistemle inkılaplara giriştiler, ancak, İkinci Dünya Savaşı ve akabinde gelişen Soğuk Savaş şartları, erken cumhuriyet dönemi gelişmelerinin etkisini kırmış ve inkılaplar durma noktasına gelmiştir. Özellikle anti-komünizm malzemesi haline getirilen din, dogmatik bir gelenekten gelen toplumu kısa sürede eskiye götürmüştür. Modernleşmenin diğer önemli gerekliliği olan ve Cumhuriyetle birlikte oluşturulmaya çalışılan ulus toplum yapısı da aynı nedenlerden dolayı başarısızlığa uğramıştır.

Toplumsal gelişmenin başarısız oluşunun pek çok nedeninden biri de, nüfus özellikleridir. Toplum nüfusunun köy-kent ve okur-yazar oranları toplumun gelişim dinamikleriyle doğrudan bağlantılı olan etmenlerdir.

Tablo 6. 1927-1950 Yılları Arasında Türkiye'nin Nüfus Yapısı⁴

Yıllar	1927	1935	1940	1945	1950
Erkek	6.563.879	7.936.770	8.898.912	9.446.580	10.527.085
Kadın	7.084.391	8.221.248	8.922.038	9.343.594	10.420.103
Toplam	13.684.270	16.158.018	17.820.950	18.790.174	20.947.188

Gelişim için nüfusun yapısı kadar sayısı da önemlidir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra elde kalan Anadolu coğrafyasının nüfusu, ekonomik gelişimi sağlayabilmek için ihtiyaç duyulandan çok azdı. Dönemin en önemli geçim kaynağı olan tarım alanlarını işletecek ve sanayi alanlarını çalıştıracak nüfusa ihtiyaç vardı. Mustafa Kemal Atatürk konuyla ilgili olarak; “*Memleketin nüfusu şayan-ı teessüf bir derecededir. Zannederim ki bütün Anadolu halkı sekiz milyonu geçmez. Şimdi biz bunu telafi etmek istiyoruz. Nüfusumuzu tezyid etmek lazımdır*”⁵ diyerek nüfus artışının önemini belirtmişti.

Cumhuriyetin ilk yıllarında erkek nüfusunun kadın nüfusundan az olduğunu görmekteyiz. Bu durum, daha önceki süreçte yapılması gereken kadının iş hayatına

⁴2000 Nüfus Sayımı, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara-2000, s. 47.

⁵H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul-2011, s. 275-276.

sokulması durumunu dayatmıştır. Nüfus artışına bağlı olarak bu dengesizlik ortadan kalkmıştır. Nüfus sistemli bir şekilde çoğalmış, en fazla artış, dış göçlerin de etkisiyle, 1927-1935 arasında olmuştur. Oran olarak en fazla artış ise, İkinci Dünya Savaşı'nın bittiği, 1945 yılından sonraki 5 yılda görülmektedir.

Tablo 7. Şehir ve Köy Nüfus Oranları⁶

Yıllar	Şehir Nüfusu	%	Köy Nüfusu	%
1927	3.305.879	24.22	10.342.391	75.78
0935	3.802.642	23.53	12.355.376	76.47
1940	4.346.249	24.39	13.474.701	75.61
1945	4.687.102	24.94	14.103.072	75.06
1950	5.244.337	25.04	15.702.851	74.96
1955	6.927.343	28.79	17.137.420	71.21

Gelişim ve dönüşüm için önemli bir faktör de nüfusun köylü-kentli oranıdır. Köyde yaşayan nüfus oranının gözle görülür şekilde fazla oluşu, gelişimi etkileyen bir unsurdur. Çoğunluğun köylerde yaşaması ve okur-yazar oranının düşük olması sebebiyle inkılaplar tabana indirilememiştir. Bu durum İkinci Dünya Savaşı süreci ve Soğuk Savaş döneminde de etkili olmuştur. Türkiye’de nüfusun % 75 gibi bir oranının köylerde yaşaması, ekonomik düzeyi ve eğitim seviyesini etkilemiş, bu da ideolojik veya siyasi gelişmelere mesafeli kalmasına neden olmuştur.

Soğuk Savaş sürecine girildiğinde, Türkiye hala ezici çoğunlukta bir küçük çiftçiler ulusuydu. Toprak sahibi olanların %99,75’inin arazileri 500 dönümden azdı. Bunlar geçimini bu topraklardan sağlayan küçük çiftçilerdi. Küçük çiftçilerin birçoğu standartları düşük bir yaşam sürüyordu. Yaklaşık 3 milyon köylünün, ailesini yaşatacak yeterli ekilebilir toprağı yoktu. 25 ile 50 dönümlük bir mülk, fakirlik çizgisinde yaşamak, çoğu durumda ise bu çizginin altında kalmak demekti⁷.

Toplumun çoğunluğunun köylerde yaşıyor olması, sanayileşememenin doğal bir sonucuydu. Soğuk Savaş’ın başlangıcında, sanayi alanında çalışan nüfus 300 bin civarındaydı. Bu durumda sanayi işçisi üzerinde etkili olmaya çalışan sosyalist ideoloji,

⁶2000 Nüfus Sayımı, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara-2000, s. 46

⁷Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul-2012, s. 308.

Türkiye için hedef kitlesini değiştirerek, öğrenciler ve köyde çalışan çiftçiler üzerinde etkili olmaya çalışmıştı.

Tablo 8. Türkiye Nüfusunun Okur-Yazar Oranları⁸

Yıllar	Okuma-yazma bilmeyen	Okuma-yazma bilen	Bilmeyenlerin oranı %	Bilenlerin oranı %
1935	10.387.105	2.475.649	80.75	19.25
1940	11.242.759	3.657.367	75.45	24.55
1945	10.583.606	4.583.305	69.78	30.22
1950	11.997.046	5.779.915	67.49	32.51
1955	11.392.958	7.915.238	59.01	40.99

Okur-yazar oranı da sosyo-kültürel yapıyı şekillendiren önemli bir unsurdur. Modernleşmesini tamamlamış ülkelerin en önemli özelliği, halkın okur-yazar oranının çoğunlukta olmasıdır. Okur-yazarlık toplumun eğitimi için önemli bir şarttır. Toplumu dogmatik etkilerden kurtarmak ve reşit olmasını sağlayabilmek için verilecek olan eğitimin tam manasıyla anlaşılması, okur-yazarlıkla alakalıdır. Toplumun içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik şartlar sebebiyle geçmişten getirdiği düşünce yapısı kırılamamıştır. Bu durum, gelecek nesillerin aydın bireyler olarak yetiştirilmesinde en önemli paya sahip olan ailelerin yeni jenerasyon üzerindeki etkisinden dolayı, yeni nesil düşünce olarak geçmişle bağını koparamamıştır. Bu da toplumda mutaassıp yapıyı korumuş, Soğuk Savaş'ın getirdiği ortam, bu kesimin ortaya çıkarak toplum yapısında yönlendirici olmasına sebep olmuştur.

Toplumun aydınlatılmasında kullanılan eğitim, köylerde yaşayanların çoğunlukta olması sebebiyle, büyük çoğunluğa ulaştırılamamıştır. Soğuk Savaş şartları içinde köylü nüfusun eğitime yönelik olarak geliştirilen projelerden vazgeçilmiştir.

6.2. Soğuk Savaş Etkisinde Sosyal ve Kültürel Yapı

Bir bireyi ya da toplumu kontrol altında tutmayı gerektiren modern emperyalizmin en büyük kozu, sosyo-kültürel alanda bireyleri kendine bağlamaktır. Toplamlar askeri sistemle kontrol altında tutulabilirler. Ekonomik alanda bağımlı hale getirilebilirler. Siyasi sistem kullanılarak da toplamlar kontrol edilebilirler. Ancak tüm

⁸2000 Nüfus Sayımı, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara-2000, s. 48.

bu kontrol sistemleri geçici olabilir. Lakin bir birey veya toplum, sosyo-kültürel unsurlar kullanılarak bağımlı hale getirilirse etkisi uzun zamana yayılır. Psikolojik bağımlılıktan kopmak kolay değildir. Uzun süreli itaatkârlık ortaya çıkar ve bu psikolojik etki, siyasi ve ekonomik alana da yansır. İncelenen dönemde, sosyo-kültürel etki, ABD hegemonyasının kurulması için kullanılmıştır. O dönemin şartları, Türkiye'nin içinde bulunduğu durum ve toplumun ekonomik ve eğitim düzeyi ile ilgili unsurlarla birleşince hegemonyanın kurulması kolay olmuştur.

Soğuk Savaş, Türk toplumunu hemen hemen her alanda etkilemiş ve dönüştürmüştü. Toplumu etkileyen her konu anti-komünizm etkisinde şekilleniyordu. Bu durum da, ABD'nin etkisini artırıyor, dış politika, siyasal ve ekonomik alanlarda olduğu gibi sosyo-kültürel alanda da ABD modelinin psikolojik baskısı hissediliyordu. En başta, Cumhuriyetin kurulmasının ardından Türk toplumunun gelişiminin temel taşı sayılan Kemalizm'in etkisi azalmış ve içeriği değişmişti. Dinin siyasetten ayrılması üzerine inşa edilen laiklik, etkisini kaybetmeye başlamış ve zaman zaman birbiriyle çatışan din ve milliyetçilik komünizme karşı birlikte hareket etmeye başlamıştı. Ülke gelişiminin temel taşı olan eğitim de Soğuk Savaş mücadelesinden nasibini almış, eğitimde ABD etkisi hissedilir derecede kendini göstermişti. Sendikaların kurulması ve ilgili yasaların çıkarılması konjonktüre göre yapılırken, basının işlevi de mücadelenin içeriğine göre şekil alacaktı. Toplumu yönlendiren radyo, sinema gibi diğer unsurlar da Soğuk Savaş koşulları içinde şekillenecekti.

Anti-komünist idealler ve uygulamalar, zaman içinde ABD hayranlığı ve hayat tarzına dönüşecektir. Buzdolabından, otomobile kadar ülkeye girmeye başlayan Amerikan mallarını kullanmak ayrıcalıklı sayılmaya başlayacak, Türk halkı Amerikan filmleriyle tanışacak ve onlarla özdeşleşecektir. Küçük yaştaki çocuklar, artık Amerikan çizgi film kahramanlarını izleyerek büyüyeceklerdir⁹. Kısaca, Amerikan yaşam tarzı Türkiye'de hızla yayılmaya başlayacaktır.

1939 yılında Sovyetlerin Türkiye'den Boğazlarda üs ve doğu bölgesinden toprak talebinde bulunmaları, tarihten gelen Rus imajının da eklenmesiyle, Sovyetlere karşı oluşan tutum, İkinci Dünya Savaşı sonrasında baskıların artmasıyla daha da büyümüştü. Dönemin hegemonya araçlarından biri de ideolojiler olmuştur. Sovyet ideolojisine karşı oluşan tepki, ABD ile yolları kesiştirmişti.

⁹Turgay Merih, *Soğuk Savaş ve Türkiye*, Ebabil Yayınları, Ankara-2006, s. 114.

6.3. Türkiye’de Anti-Komünizm

Soğuk Savaş dönemi Türkiye’sinin, dış ve iç politikada mücadele etmesi gereken önemli unsur, Sovyet düşmanlığıydı. Türkiye’ye Sovyet Rusya’dan gelecek tehdit algısının içerdeki yansıması komünizm olmuştur. Bu, tarihten gelen “*Moskof*” imgesi ile de birleşmiştir. 93 Harbinin sonuçları, Osmanlı-Türk toplumunda derin izler bırakmıştı. Türk siyasetinde oldukça belirleyici ve etkili olan anti-komünizm, dini ve milli duyarlılığı yüksek olan bireylerde ve çevrelerde, kadim Çarlık/Rusluk/Moskofluk algısını beslemiş, içerik olarak zenginleşmiş ve güncellenmiş bir versiyonu olmuştur.

Türkiye’de resmi çevrelerin modernleşmeci, milliyetçi ya da İslamcı kesimlerin düşünce dünyalarının asgari müştereklerinden biri, nedenleri farklı olsa da komünizme karşı beslenen derin kuşku ve nefrettir. Komünizm düşmanlığının gündelik siyasetin başlıca gündem maddeleri arasına girmesi, 1930’ların ikinci yarısına rastlasa da 1920’ler Türkiye’sinin de siyasi hayatında, anti-sovyetizm ve anti-komünizm az çok etkiliydi. Ancak bu karşıtlık, 1930’lara gelindiğinde iktidar çevreleriyle içli dışlı, milliyetçi ve Pantürkçü bir kesim tarafından yürütülen yaygın ve açık bir propagandaya dönüşmüştü. Almanya ve İtalya’da faşist hareketlerin güçlenmesinden cesaret alan, İkinci Dünya Savaşı’nın ilk yıllarında özellikle Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne saldırmasıyla coşan komünizm karşıtlığı, Soğuk Savaş antikomünizminin öncülü niteliğindeydi¹⁰. Türkiye’de egemen ve resmi ideolojilerin de öğelerinden biri olan anti-komünizm, Batı ile bütünleşme sürecinde resmi ideolojinin baskın temalarından birine, Soğuk Savaş anti-komünizmine dönüştü.

Soğuk Savaş anti-komünizmine temel oluşturan komünizm karşıtlığı, Cumhuriyet’in tarihsel ve ideolojik formasyonu içerisinde birbiriyle ilişkili iki kaynaktan beslenmekteydi. Kuşkusuz bunların başında sınıf kavramından ve sınıf çelişkisi fikrinden duyulan rahatsızlığı saymak gerekir. Kemalist ideoloji, özellikle 1930’lardaki olgunlaşmış haliyle, sınıfların varlığını inkâr ederken, halkçılık ilkesiyle parçaların bütün içinde eridiği organik bir toplum modelini esas alıyordu. Kemalist ideolojinin komünizm karşıtlığı, halkçılık ilkesiyle açık bir biçimde sergilendiği gibi, bütüncül bir toplum yaratma amacıyla ve dolayısıyla ulus inşa projesiyle yakından alakalıydı.

Kemalist kadronun tarihsel deneyimleri incelendiğinde, Ulusal Kurtuluş Savaşı’ndaki Sovyet desteğinin anti-komünizmle zıtlık yarattığı düşünülebilir.

¹⁰Örnek, *Türkiye’nin Soğuk...*, s. 59.

Sovyetlerin, Anadolu'daki mücadeleye verdiği askeri ve siyasi destek bir yana, Sovyet iktidarının kurulmasıyla Türkiye'nin de bir parçası olduğu coğrafyada yeni dengeler oluşmuştu. Daha açık bir deyişle; Anadolu'daki mücadelenin Sovyetlere yaklaşması ihtimali ve Sovyet iktidarının bölgesel dengeler üzerindeki ağırlığı, başta İngiltere olmak üzere işgalci güçleri hesaplarını gözden geçirmeye sevk etmişti. Kemalistler ise bu süreçte, İngiltere'yle Sovyetler arasındaki siyasi çatışmadan yararlanmaya çalışmaktaydı. Ancak bu politika oldukça kısa sürdü. Emperyalist ülkelerin Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki işbirliğinin boyutlarına ve geleceğine ilişkin kuşkuları, işgalin sonlanmasından hemen sonra, yine Kemalist kadroların çabalarıyla giderildi. Esasında İngiltere'nin, Mustafa Kemal'in anti-komünist ve anti-sovyetik çizgisini yorumlamakta ve bu tutumdan yararlanmakta zorlandığı söylenebilir. Bu yıllarda ABD'nin, Kemalist hareketi ve bölgedeki dengeleri daha farklı yorumladıkları söylenebilir. Amiral Bristol Temmuz 1920'de, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı mektupta, Ankara-Moskova ilişkilerini şöyle değerlendirmişti; *"Bugünkü durumda Türkler, Bolşevik yardımını aramaya mahkûm edilmiştir. Elde edebildiğim bilgilere göre Türkler, Bolşevikliğe sempati beslemiyor, Bolşeviklere katılmak istemiyorlar, ancak Yunan ve Avrupa saldırganlığına karşı kendilerini korumak için son çare olarak Bolşevik yardımını görüyorlar"*¹¹.

Milli Mücadele Döneminde de Türk siyasilerinin ve Türk toplumunun hafızasındaki Moskof imajı hâlâ yerinde durmaktadır. Ancak Milli Mücadele'de Sovyetlerden yardım alınması bir mecburiyetin neticesinde olmuştur. Siyasiler, Sovyet Rusya'nın hangi maksatla yardım yaptığının elbette ki farkındaydılar. Ancak o dönemde emperyalizm ile mücadele edebilmek için bu yardımlara ihtiyaç vardı. İlerleyen yıllardaki gelişmeler ve gözlemler bu durumu ortaya koymuştu. İsmet İnönü, 1930'da Sovyetler Birliği'ne yaptığı gezi sonrasında; *"Ruslar, Batı sınırlarını güçlendirmek için zaman kazanmak amacıyla, Doğu sınırlarının güvenlik içinde olması isteğindedir. Sovyetler Batı sınırlarını güvenlik altına aldıktan sonra artık bizimle dost olmaya önem vermeyeceklerdir"*¹² şeklindeki görüşünü açıklamıştı.

Milli Mücadele döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinin bir de ideolojik boyutu vardı. Sovyetler Batı emperyalist sistemine karşı Kemalist kadroya destek verirken, Türkiye'de Komünist bir iktidarın oluşmasını da istiyorlardı. Bu bakımdan Türkiye'deki

¹¹Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, s. 101-102.

¹²Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, C. 1, Çev. M. Ali Kayabal, Cumhuriyet Yay., İstanbul-200, s. 28-29.

ulusal bağımsızlık mücadelesi, eşzamanlı olarak, aralarında sosyalist ve komünist unsurların da bulunduğu gruplar arasında süren bir iktidar mücadelesine de sahne oldu. Mustafa Kemal önderliğindeki kadro oldukça güçlü olmakla birlikte, 1920 güzünde Anadolu’da oluşmakta olan yeni iktidarın nasıl şekilleneceği konusunda belirsizlik sürmekteydi. Türkiye Komünist Partisi, Sovyetlerle ilişkileri nedeniyle Mustafa Kemal ve ekibinin tedirginlik duyduğu hareketlerden biriydi. Parti, Eylül ayında Bakü’de kurulmuştu. Kuruluştan kısa süre sonra Anadolu’ya geçen parti önderleri, Trabzon’da katledildi¹³. Anadolu’daki kurtuluş mücadelesinin liderliğini elinde tutmak isteyen Mustafa Kemal’in, bu dönemde solun tasfiyesine dönük girişimlerde bulunduğu görülür. Mustafa Kemal’in resmi bir Komünist Partisi kurmasının nedenlerinden biri, içerideki iktidar mücadelesiydi. Başta komünistler olmak üzere bağımsızlık mücadelesinin sol kanadının ortadan kaldırılması, Kemalist hareketin bir iktidar gücüne dönüşümünde basamaklardan biri oldu.

1925 yılından başlamak üzere, Türkiye’de Takrir-i Sükûn Kanunu çerçevesinde de komünizme karşı bir mücadele süreci yaşanmış ve komünistler yer altı faaliyetleri şeklinde örgütlenmeye çalışmışlardır. 1925 ve 1927 yılında iki kez komünistler tevkif edilmiştir. 1930-1946 yılları arasında Türkiye’de komünizm edebi ve fikri alanlarda varlığını sürdürmüştür. Roman, şiir, hikâye, fıkra gibi edebiyat dallarında çok sayıda komünist düşünür eser vermiş ve komünizm propagandası yapmıştır. Sabiha Sertel, Nazım Hikmet, Şevket Süreyya Aydemir, Zekeriya Sertel ve Kemal Tahir bu tarzdaki yazarların önde gelenleri olmuştur¹⁴. Türkiye’de komünizm ve anti-komünizm şartlara göre yükselmiş veya gizli kalmak zorunda kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı içerisinde, Almanya’nın savaşta üstün olduğu yıllarda, Türkiye’de komünizm karşıtlığı daha da artmıştır. Turancılar aktif bir çalışma içerisine girerek, komünist düşmanlığını körüklemişlerdir. Almanya’nın 2 Şubat 1943 tarihinde, Sovyet Rusya karşısında aldığı ilk büyük mağlubiyet olan Stalingrad savaşıyla beraber, Türkiye’deki sol düşünceye sahip kesimlerde büyük bir hareketlilik görülmüştür. Yurt ve Dünya, Değirmen, Adımlar gibi birçok sol görüşlü dergi, Turancılara karşı oldukça sert bir üslup kullanmaya başlamıştır. Muzaffer Şerif Başoğlu, Halit Tanyeli, Niyazi Berkes ve Adnan Cemgil önderliğindeki sol görüşü benimseyen isimler, kendi yayın organlarını Turancılık karşıtı görüşlere saldırı aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu yazarların ortak fikri; Türkiye’de oluşan milliyetçi hareketlerin faşizme kaydığı

¹³Sayılğan, *Türkiye’de Sol...*, s. 158-161.

¹⁴Fuat Sevim, *Dünya Uygarlığı ve Türk Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İpek Yay., İstanbul 1978, s. 384.

yönünde olmuştur. Savaşın Sovyetler lehine dönmesi ile birlikte, Türkiye yönetim olarak da Turancılık karşıtı bir yaklaşımı benimsemiş, bu görüşe sahip olanlar tutuklanmaya başlanmıştır. Irkçılık-Turancılık Davası olarak adlandırılacak olan milliyetçilerin yargılanması süreci, 29 Mart 1945 tarihinde sonuçlanmış ve on sanığa, onar yıla kadar çeşitli cezalar verilmiştir. Fakat verilen karar, 31 Ekim 1945 tarihinde Askeri Yargıtay tarafından bozulmuş ve yapılan ikinci bir yargılama sonunda tüm sanıklar, 31 Mart 1947 tarihinde beraat etmiştir¹⁵.

Kemalist ideolojinin sınıf mücadelesine kapalılığı ve kuruluş yıllarında bile sola karşı yürütülen mücadele, yönetici sınıfın komünizm karşıtlığını besleyen iki önemli kanaldı. Ancak anti-komünizmin resmi makamlarla temas içerisinde olan daha geniş bir çevre tarafından körüklenmesi, yukarıda da belirtildiği gibi 1930'ların ikinci yarısında gerçekleşti. Alman faşizminden esinlenen ve savaş başladığında Nazi Almanyası'nın Sovyet topraklarında ilerlemeye başlamasıyla birlikte, Alman planlarında yer kapmaya heveslenen Pantürkçüler, anti-komünist propagandada önderliği ele aldı. Almanya'nın etkisindeki bu grubun ırkçı ve anti-sovyet söylemi, resmi makamlardaki kimi isimleri de cezbetmiş, Nazi yanlılığı ve Sovyet düşmanlığı, Alman ordularının Sovyet topraklarında ilerlediği 1941-1943 arasında doruğa çıkmıştı. Bu yıllarda cüret kazanan anti-sovyetizm, savaşın bitmesiyle birlikte geçici bir süre için geriye çekildi¹⁶. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Sovyet yönetiminin Türkiye'den toprak talebinde bulunduğu iddialarıyla yeniden yükseldi ve Türkiye'de siyasi söylemin merkezine yerleşti. Özellikle Türkiye'nin, ABD liderliğindeki Soğuk Savaş kampında gözü pek üyelerden biri olarak yerini almasıyla birlikte, anti-komünist söylem, pratik siyasal hayatın en belirleyici özelliklerinden biri haline geldi.

Dikkat çekilmesi gereken bir nokta da, Türkiye'nin savaş yıllarında uzunca bir süre ve savaşın hemen ardından sergilediği anti-sovyetik tutum açısından, Batılı güçlerle bir eşzamanlılık içerisinde olmayışıdır. Aynı dönemde ABD ve Avrupa kamuoylarında Nazi yayılmacılığı ve faşist uygulamalar birincil gündem maddesiydi. Sovyetlerin Nazi Almanyası'na karşı verdiği savaş ve Avrupa'da komünistlerin antifaşist direnişte oynadıkları öncü rol nedeniyle, ABD kamuoyunda bile Sovyetlere karşı sempati duygusu hâkimdi. Savaşın ardından, ABD'de Soğuk Savaş ideolojisi devlet kurumlarını ve kamuoyunu ele geçirene kadar bu duygunun eşlik ettiği bir iyimserlik havası hüküm sürmekteydi. Türkiye ise Soğuk Savaş dönemine eskiye

¹⁵Sabit Dokuyan, *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye*, C. 2, IQ Yay., İstanbul-2013, s. 64.

¹⁶Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 63.

dayanan koyu bir komünizm düşmanlığıyla girdi. Üstelik bu düşmanlık, resmi çevreler dışında da paylaşılmaktaydı. Türkiye'deki anti-sovyetizmin ve komünizm düşmanlığının bu yerli karakteri, Soğuk Savaş boyunca, ABD'yle girilen ideolojik etkileşimi doğru tahlil etmek için göz önünde bulundurulması gereken önemli noktalardan biridir.

Soğuk Savaş'la birlikte anti-komünist mücadele, hem ABD hem de Türkiye'de düşünce hayatı ve fikir özgürlüğü üzerinde ağır bir baskı kurmaya başladı. Bu durum öyle bir düzeye ulaşmıştı ki, çoğunlukla gerçeğe bağlı koptu, her tür aykırı fikri, gayrimeşru ilan etmenin bir yöntemine dönüştü ve çok boyutlu bir kampanya şeklinde yürütüldü. Anti-komünizmi bir fikir ögesi olmaktan çıkarıp bir hareket haline getiren de bu kampanyaydı. Özellikle Türkiye'de komünizm düşmanlığını, tarihsel ve yapısal köklerine rağmen, 1940'ların ikinci yarısına kadar anti-komünizm olarak; yani sistemli bir hareket olarak tanımlamak pek mümkün değildi. Soğuk Savaş'a kadar, sınıf mücadelesine duyulan düşmanlık ve anti-sovyetizmin körüklediği korkulara dayanan bir komünizm karşıtlığından söz edilmelidir¹⁷.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de oluşan çok partili yeni siyasi yapıya bakıldığında, anti-komünizmin başka bir işlev daha üstlendiği fark edilir. Bu yıllarda özellikle iktidar ve muhalefet partileri arasında zaman zaman fiziki çatışmaya dönüşen siyasi rekabete rağmen, anti-komünizm bir ortak payda ve birleştirici bir ortak düşman yarattı. Komünizmin bir dış güçle ilişkilendirilmesi, komünizme karşı mücadeleyi bir ulusal politikaya dönüştürdü. Partiler, hükümetler, programlar değişse de komünizmle mücadele politikası Cumhuriyetin sabiti oldu.

Sovyetlere karşı Amerika'nın desteğini kazanmak için, 1945'te Çok Partili hayata geçmeyi deneyen Türkiye'de, Amerika'ya şirin görünme havası içinde, yöneticilerin bilgisi dâhilinde, 1945'te başlayan, sola karşı sert hareketler, 1946-1947 yıllarında komünizmle savaş adına bürünmüş, cumhuriyet devrimlerine el atarak onu zayıflatmıştır. Solcu akımlara karşı ilk tedbir olarak hükümet, ceza kanununun 141. ve 142. maddelerini değiştirerek bu gibi faaliyetler için öngörülen cezaları, CHP'nin 1947 kurultayının tavsiyelerine uyarak arttırmıştır. Meclise gelen yasa değişiklikleri hemen kabul edilmiştir¹⁸.

İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulmaya başlanan yeni dünya düzeninde Türkiye komünistleri, demokratikleşme sürecinde oluşan özgür hareket ortamından olabildiğince

¹⁷Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 64.

¹⁸Merih, *Soğuk Savaş...*, s. 114.

faydalanmaya çalışmışlardır. Bu kimseler demokratikleşme ile komünizmin bir arada teşekkülünü istemişlerdir. Fakat komünistlerin istedikleri, Batı tarzı demokrasi değil, bir işçi devrimi şeklinde olmuştur. Batı demokrasisi onlara göre, sömürgeci ve emperyalist bir amaca hizmet etmektedir. Komünistlerin yaklaşımları, toplum içerisinde ciddi huzursuzluklar yaratmıştır.

Örneğin sol görüşlerin lideri konumundaki Şefik Hüsnü Değmer, Türkiye’de faşizme karşı Demokratik Mücadele Cephesi adı altında bir oluşumu gerçekleştirmeye çalışmış, 31 Temmuz 1945 tarihinde de oluşturulması düşünülen cephenin programı yayınlamıştır. İktidar partisi karşıtı olan ve muhalif oluşumları destekleyen program; sosyalist ideolojinin yayılması için uygun ortam hazırlama görünümündedir. İçeride millî düşünceler e ve kapitalist yapıya karşı, dışarı da ise Sovyetlerle ilişkileri öncelikli olarak tavsiye etmektedir. Özetle şu ifadeler yer almıştır; *“Din, milliyet ve cins ayrımı yapmadan vurgunculuk ve faşizme karşı bir mücadele cephesi oluşturulacaktır. Büyük tüccar, müteahhit, çiftlik sahipleri ve ırkçı Türkçülerin desteklediği Saraçoğlu Hükümeti görevi bırakmalıdır. Orduda, hükümet içinde ve okullarda faşizm ve ırkçılık çalışmalarına dâhil olmuş kimseler derhal görevden el çektirilmelidir. Zararlı olmayan her türlü cemiyet, dernek ve siyasi partiler kurulmalıdır. Hükümetin yaptıklarını eleştirmek ve düşüncelerini yaymak amacıyla toplantı, miting ve gösteriler düzenlenebilmelidir.”*¹⁹ Bu program daha sonra kurulacak olan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi’nin programının temelini oluşturmuştur.

6.3.1. Soğuk Savaş ve Türkiye’de Komünist Hareketler

Sovyetler Birliği’nin İkinci Dünya Savaşını kazanıp doğu Avrupa, İtalya ve Fransa’da komünist partileri desteklemeye başlamasına kadar, Türkiye’de 1930’lardan sonra²⁰ komünistler sadece edebi ve fikri alanlarda görülüyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman üstünlüğüne son veren, 2 Şubat 1943 tarihli Stalingrad yenilgisi, Türkiye’deki sol kesim içinde sevinç yaratmış ve sol kesimi hareketlendirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı’nın sona erdiği dönemde sol kesimin sesinin çıkması normaldi, çünkü savaşın sonucunun etkisiyle, Türkiye’deki yönetim de Turancı kesime tavır almıştı. Turancı kesimde tutuklamalar başlamış, Irkçılık-Turancılık Davası kapsamında birçok Turancı tutuklanmıştı.

¹⁹Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 65-66.

²⁰1925 yılında Takrir-i Sükun Kanunu çerçevesinde komünizme karşı bir mücadele başlatılmıştı. 1925-1927 yıllarında komünistler 2 defa tevkif edilmişlerdir.

Soğuk Savaşın ortaya çıkardığı konjonktürde, Türkiye'deki komünistler, çok partili hayatın getirdiği demokratik ortamın verdiği özgürlükten de yararlanmaya çalışmışlardır. Ülkedeki solcu kesim, demokratik sistemin komünizmle birlikte oluşmasını istemişlerdir. Çünkü ABD liberal tarzda bir demokratik ortam isterken, sol kesim bu sistemin emperyalizme hizmet ettiği gerekçesiyle işçi devrimine dayalı bir demokratik sistem istemişlerdir²¹.

Komünistlerin devrim tarzındaki demokrasi istekleri, dönemin şartları nedeniyle toplum ve siyasiler tarafından hoş karşılanmamıştır. Sovyetlerin sınır harbi başlatmaları sebebiyle, solcuların isteklerinin Rus istekleriyle kesiştiği düşünülmüştür. Komünist yapılanmalar karşısında duyulan tepkinin temelini, solcu zihniyete sahip kişilerin rejimi yıkmaya yönelik hareketleri oluşturmuştur. Peyami Safa, 5 Aralık 1949'da Ulus Gazetesinde; *“Komünizm Marksist çizgiden çıkarak Stalinist ve yayılmacı bir hal almıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin peyk devletleri arasına sokulmaya çalışılmıştır”*²² diyerek, komünist hareketlerin arkasında Sovyetlerin olduğu düşüncesini savunmuştur. Yine aynı tarihte, Yeni Siyasal Gazetesi, SSCB'yi bir örümceğe benzeterek, yayıldığı alanı gösteren bir karikatür yayınlamıştır²³. Bu gibi tepkiler Sovyet Rusya'nın ve O'nun güdümünde görülen Türk solunun Türkiye'de oluşturduğu algıyı net olarak yansıtmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de sol düşüncenin kendine zemin bulması ve gelişmesi esnasında, lider konumunda Şefik Hüsnü Değmer vardır. Daha önceki bölümde değinildiği gibi Değmer, *“faşizme karşı demokratik mücadele cephesi”* ismiyle bir oluşum kurma gayreti içine girmiştir. 31 Temmuz 1945 tarihinde kurulması gereken cephenin programını yayınlamıştır. Daha sonra kurulacak olan sol görüşlü partilerin programlarını da etkileyen bu programda, en dikkat çekici nokta *“Dış siyasette Sovyetler Birliği öncelikli olarak yer almalıdır”* maddesidir.

1946 yılında demokratik ortamın şartlarından faydalanılarak kurulan legal yapılanmalar, meydana gelen olaylar sonucunda, Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılmıştır. 1952 yılındaki tutuklamalara kadar komünist faaliyetler, illegal yollarla devam etmiştir. 1944-1946 tevkifleri tüm komünist kadroları meydana çıkarmıştı. Ancak yine de Zeki Baştımır ve Muzaffer Şerif Başoğlu yönetimindeki Ankara hücreleri gizli kalmıştı. 1946 yılındaki olaylardan sonra gizlice faaliyet yürütmeye

²¹Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 64.

²²Ulus, 5 Aralık 1949, s. 1.

²³Doğu Avrupa'da peyk haline getirdiği devletleri temsil eden insanların mutsuz olduğu vurgulanmıştır. Bkz: Ek 6.1.

devam etmişlerdi. Bu süreçte illegal olarak pek çok üye kaydedilmişti. Ankara'daki Türkiye Gençler Derneği, İstanbul'daki Yüksek Tahsil Gençlik Derneği etkili faaliyetlerde bulunmuşlardı. Nazım Hikmeti hapisten kurtarma kampanyası gibi belirli başarılar elde etmişlerdi. Nazım Hikmet hapisten kurtarılmış, bir süre sonra da Rusya'ya firar etmişti²⁴. Bu dönemde Yurt dışındaki komünist kuruluşlarla da irtibata geçilmiş, özellikle Fransa'daki İleri Jön Türkler Teşkilatı, Türkiye'deki komünistlerle irtibat halinde, Fransız Komünist Partisi'nden gördükleri yardımlarla Türkiye'ye muhtelif adreslere komünist beyannameler göndermişlerdi²⁵.

Gizli komünist oluşumlar 1951 yılında, Doğu Berlin Gençlik Festivali'ne üye göndermek için girişimlerde bulunmaya başladılar. Bu oluşumlar içinde aktif rol oynayan Sevim Tarı, bu amaçla Türkiye'ye geldi. 26 Ekim 1951 günü Marsilya'ya hareket etmeye hazırlanırken Galata'da yakalandı. Böylece 1951-1952 tevkifatı başlamış oldu. 167 kişi tutuklanarak sorgulandı. Yapılan aramalar sırasında ele geçen “TKP Teşkilat Prensipleri” belgesinin ilk cümlesi, “*Partimiz Marksçı-Leninci bir partidir*”²⁶ şeklindeydi.

Bu dönemde Türkiye'nin komünizme tepkisinin nedeni sadece ideolojik bir tepki değildir. Hem Sovyet Rusya'nın amaçları, hem de komünist oluşumların faaliyet ve isteklerine birlikte bakıldığında, bu tepkinin arka planında Sovyetler olduğu görülebilir. Komünizme salt ideoloji olarak baktığımızda, paradigması ve doktrinleri emperyalizme karşı oluşturulmuş toplumsal bir harekettir. Ancak Sovyet Rusya'nın amaç ve istekleri çerçevesinde komünizme bakıldığında, maksadının değiştiğini görmek mümkündür. Türkiye'de Soğuk Savaş döneminin gözüyle komünizme baktığımızda; nasıl Çarlık Rusyası, Hristiyanlığı ve Hristiyan azınlıkların haklarını bahane ederek topraklarını Osmanlı İmparatorluğu'nun zararına genişletmek istemişse, komünizm de şimdi Sovyetler Birliğinin yayılma emellerini gerçekleştirmeye çalışıyordu ve Osmanlı dönemi azınlıklarını ise şimdi ülkedeki komünistler temsil etmekteydi.

6.3.2. Soğuk Savaş ve Türkiye'de Anti-Komünist Faaliyetler

Türkiye'de hem ABD'ye komünizm tehlikesi olduğunu ispatlama gayreti hem de Moskof imajının etkisiyle, Sovyetlere karşı oluşan antipati sebebiyle, sola karşı baskı hareketleri boğucu bir ortam yarattı. Böyle bir ortamda, 1945 sonlarında hükümetin

²⁴Nazım Hikmet, Moskova'da M Rahim tarafından karşılanmıştı. Bkz: Ek 6.2.

²⁵Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, Otağ Yay., Ankara-1976, .s. 311.

²⁶TKP Teşkilat Prensiplerinin tam metni için Bkz, Sayılğan, *Türkiye'de Sol...*, s. 319-337.

teşviki ve güvenlik kuvvetlerinin hoşgörüsüyle yürütülen ve ABD'deki McCarthy'ciliğe²⁷ benzeyen uygulamalar, döneme damgasını vuran gelişmelerdi.

Bu süreçte komünizme karşı ilk tepki, basın da yönlendirmesiyle, toplumdan gelmişti. Bu tepki komünist basın ve yayın organlarına yönelikti. Sovyet talepleri karşısında SSCB'ye karşı basın tarafından genel bir tavır alınmışken, Tan gazetesi, Türkiye Sovyet ilişkilerinin iyileşmesini ve geliştirilmesini savunan tek yayın organıydı. Bu tavrı nedeniyle Tan gazetesi, öteki basın organları tarafından eleştiriliyordu. Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın ise açık bir şekilde halkı tahrik etmişti. 3 Aralık 1945'te *"Kalkın Ey Ehli Vatan"* başlıklı yazısında; *"Bu memleket, asırlardan beri, şimalden gelen hücumlara eti, kanı, ruhu ve silahı ile karşı koydu. Millet in varlığı, bu ıstıraplar ve felaketler ile yoğrulmuştur. Bu defa, yine, anavatan topraklarından parçalar ve Türk istiklalinin hatimesi teşkil edecek surette Boğazlarda üsler isteniyor... Fakat düşman istilas ı şimdi komünizm propagandas ı halinde içimize sızmaya başlamıştır... Büyük vatansever Namık Kemal'in sesi bugünün parolasıdır: Kalkın Ey Ehli Vatan! Mücadele başlıyor. Bir vatan sahibi olmak, bu vatanın içinde hür ve müstakil yaşamak isteyen her Türk bu propagandaya karşı uğraşmaya, ona karşı propaganda yapmaya mecburdur"* diye yazmıştı. Yazının yayınlanmasının ertesi günü, 4 Aralık 1945'te, Üniversite öğrencileri İstanbul Üniversitesi önünde toplanarak Tan gazetesinin politikasını protesto ettiler. Daha sonra da gazete binasına saldırıda bulundular. Gazetenin matbaa bölümü tahrip edilerek yağmalandı. Sol yayın satan ABC ve Berrak Kitapevleri de bu saldırıdan nasibini aldılar. Daha sonra Beyoğlu'na giden grup, burada sol eğimli olan Görüşler Dergisi, Yeni Dünya ve La Turqie gazetelerini de tahrip ettiler²⁸. Hükümet, yaşanan olaylarla ilgili dava süreci başlatarak, Türk Ceza Kanunu'nun 159. maddesine²⁹ göre; Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Cami Baykurt birer yıl cezaya çarptırıldı.

Komünizm karşısında yaşanan toplumsal infialin ardından bir müdahale de Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından gerçekleştirilmişti. Türkiye Komünistlerinin Sovyetler Birliği ile ilişki içinde olduğu iddiaları, komünist teşkilatlanmaların üzerine

²⁷McCarthyçilik; Bu terim, 1940'lı yılların sonunda başlayıp 1950'li yılların sonuna kadar ABD'de devam etmiş anti-Komünist kuşkuçuluğunu ifade eder. Bu terim adını ABD senatörü Joseph McCarty'den almıştır. Bu dönemde, çeşitli durumlardan ötürü çeşitli insanlar Komünist ya da Komünist sempatizanı olmakla suçlanmış, özel ve devlet kurumlarınca saldırgan soruşturmalara maruz kalmış, bir çok insan işten atılmalara, kariyerlerinin yok edilmesine, hatta tutuklanmalara maruz kalmıştır.

²⁸Çelik, *İkinci Dünya...*, s. 82-83.

²⁹"Türklüğü, Cumhuriyeti, Büyük Millet Meclisini, Hükümetin manevi şahsiyetini, Bakanlıkları, Devletin askeri veya emniyet muhafaza kuvvetlerini veya Adliyenin manevi şahsiyetini alenen tahkir (aşağılama) ve tezyif (alay) etmek"

dikkatleri toplamıştı. Komünist Parti ve sendikalar bu iddiaları reddetmiş olmasına rağmen, Rusya'ya göndermiş oldukları çeşitli raporlar ortaya çıkmıştı. Şefik Hüsnü Değmer'in, 1945 yılı sonlarında ve 1946 yılında Moskova'ya göndermiş olduğu raporlarda, Türkiye'de basın aracılığı ile izlenen komünist propagandadan bahsedilmişti. TSEKP'nin, Türkiye'nin Rus tehditleri karşısında İngiltere'den yardım istemesine karşılık, Türkiye'nin İngiltere'ye uşaklık ettiği şeklindeki değerlendirmesi de tepkilere neden olmuştu³⁰. Türk solunun ve solcularının bu tip girişim ve faaliyetleri de Türkiye'deki anti-komünizm algısını bir ölçüde de olsa haklı çıkarıyordu.

Toplumda oluşan komünizm karşıtı tepki ortamında, Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 16 Aralık 1946 tarihinde yayınlanan ve bir gün sonra basında yer alan bir tebliğde, alınan tedbirler halka duyurulmuştu. Sıkıyönetim komutanlığı tarafından yapılan faaliyetler şunlardı; “*Mahkûm komünistler veya müfrit komünist mefkûreleri bazı kimseler tarafından örtülü bir şekil altında kurularak memleket içinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesise ve mevcut iktisadi ve içtimai nizamları bozmaya çalıştıkları anlaşılan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi merkezi ve şubeleri, sendikalardan ve partilerden aldıkları direktifle hareket eden kimseler tarafından kurularak ve kendi maksatlarına göre sevk ve idare edilenleri ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve İstanbul İşçi Kulübü kapatılarak faaliyetlerine son verilmiştir. Bu partilerin fikirlerini yayan sendika, Ses, Nor-Or, Gün gazeteleri ve dergileri ile matbaaları kapatılmıştır. 9 Aralık 1946 tarihli sayısında görülmüş olduğu üzere ülkenin siyasi ve hukuki düzenini bozma yolunda propaganda yapan Yarın Gazetesi dört ay süre ile kapatılmıştır. İrticai yayın yaptığı gerekçesi ile Büyük Doğu dergisi dört ay süre ile kapatılmıştır.*”³¹

1948 yılına gelindiğinde, komünist propaganda yapan yazıların artması gerekçesiyle önlem alınması için hükümetin faaliyetlerini görmekteyiz. 8 Haziran 1948 tarihli belgede, CHP Konya Milletvekili Fikret Silay'ın Başbakan Hasan Saka'ya; “*Hak ve adalet mefhumlarına sığınarak gizli gizli komünistlik propagandası yaptıkları sezilen yazılar mevcuttur.*”³² diyerek, takibat mercilerinin daha uyanık olmasını istediği raporu üzerine Başbakan'ın, Adalet Bakanı'na gereken önlemleri alması hususunda talimat verdiğini görmekteyiz.

³⁰Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 71.

³¹*Vatan*, 17 Aralık 1946, s. 1.

³²BCA, 30.1.0.0/42.252.1.

Anti-komünist faaliyetlerden sendikalar da etkilenmişti. Demokratikleşme adına Cemiyetler Kanunu'nda yapılan düzenlemelerle sendika kurma hakkı getirilmişti. Türkiye Sosyalist Partisi tarafından; Türkiye Tekel İşçileri Sendikası, Türkiye Deniz İşçileri Sendikası, Türkiye Mensucat İşçileri Sendikası, Türkiye Demir ve Çelik İşçileri Sendikası, Türkiye Basın ve Basın Makinistleri Sendikaları kurulmuştu. Bu beş sendika adına, 14 Aralık 1946 tarihinde, Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu oluşturulmuştu. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ise her iş yerinde bir sendika kurulması taraftarı olduğunu açıklamıştı. Bu sendikalar kendi işkolları içinde birleşerek ulusal bir işçi federasyonunun üyesi olma yolunda ilerleyeceklerdir. Sistem içerisinde bölge birlikleri önemli bir yer tutmuştur. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, Ankara İşçi Sendikaları Birliği, İzmir İşçi Sendikaları Birliği, Adana İşçi Sendikaları Birliği, Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği kurulmuştur. İsmi geçen örgütlenmelerin tamamı komünist yapılanma oldukları gerekçesiyle, 16 Aralık 1946 tarihinde İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığı tarafından kapatılmıştır³³.

Kapatılan sendikalar, partiler, gazete ve dergilerle alakalı kişilerin evlerine ve işyerlerine polis tarafından baskınlar düzenlenerek 44 kişi yakalanmış ve sorgulanmıştır. Şefik Hüsnü Değmer başta olmak üzere, Aziz Nesin, Sabahattin Ali, Yusuf Ahıskalı sorguya çekilenler arasındadır.

Yaşanan gelişmeler sonrasında CHP'de aşağıdaki bildiriye yayınlamış ve il idare kurullarına göndermiştir; *“Cemiyetler Kanununda yapılan düzenleme ile sınıf esasına dayanan teşekküller oluşturma izni verilmiş ancak dış müdahalelere ve sosyal hayatı bozacak davranışlara izin verilmeyeceği aşikârdır. Sıkıyönetim tarafından kapatılan partiler, sendikalar ve gazeteler koşullara uyma garantisi verseler de komünizmin temsilcisi durumuna gelmişlerdir. Dışarıdan mali destek sağlayan ve bazı saf vatandaşları yanlış yöne sürükleyen, zaruri şartlardan dolayı yaşanan sıkıntıları öne sürerek propaganda yapmak isteyen yayınlar, kimi yerlerde bedava dağıtılarak halkı etkilemeye çalışmıştır. Bu nedenle Sıkıyönetim Komutanlığı aldığı tedbirler yerindedir”*³⁴

Yaşanan gelişmeler sonrası komünizm davası üniversitelere de sıçramış, Tan olayı sonrasında Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde, bu olaya karşılık verileceği iddiası ve bazı hocaların öğrencileri kışkırtması üzerine açılan soruşturmada

³³Dokuyan, 1945-1950 Yılları..., C. 2, s. 227.

³⁴Dokuyan, 1945-1950 Yılları..., C. 2, s. 73.

Pertev Naili Boratav, Muzaffer Şerif Başoğlu³⁵, Behice Boran ve Niyazi Berkes soruşturmayla alınmıştır. 13 Aralık 1945'te Fakülte Dekanı olan Enver Ziya Karal, MEB Yüksek Öğrenim Genel Müdürlüğü'ne yazdığı bir mektupta; ismi geçen kişilerin ilmi anlayışla uyuşmayan Görüşler Dergisi'nde yazı yazdıklarını bildirmiştir. İsmi geçen öğretim görevlilerinin, öğrencilere komünizm gibi zararlı fikir aşıladıkları gerekçesiyle soruşturma başlatılmış, görevden uzaklaştırılmaları uygun görülmüş, ancak Danıştay kararı bozmuştur.

Ankara'da sol görüşlü öğrenciler tarafından çıkarılan Ant Dergisi ile yukarıda ismi geçen öğretim üyeleri tarafından desteklenen Adımlar, Yurt ve Dünya dergileri karşıtı bir ideoloji oluşmaya başlamıştır. 5 Mart 1947 tarihinde DTCF konferans salonunda Pertev Naili Boratav'ın konferans vereceği sırada salona gelen sağ görüşlü öğrenciler ile sol görüşlü öğrenciler arasında tartışmalar yaşanmış ve konferans ertelenmiştir.³⁶ Bu olaylar, daha sonra üniversitelerde Türk gençliğinin birbirine düşman olmasına neden olacak öğrenci kavgalarının temellerini oluşturur. Bu tarihten sonra fakültede komünistlerin istenmemesi ile ilgili protesto ve gösteriler devam etmiş, Talebe Birliği'nin organize ettiği olaylar sonucunda Ankara Üniversitesi rektörü istifa etmiş, 10 Nisan 1948 tarihinde de Ankara Üniversitesi Senatosu komünistlikle suçlanan öğretim üyelerinin görevlerine son vermiştir³⁷. Daha sonra senato kararının bozulmasına rağmen bu hocalar görevlerine dönmemişler, yurt dışında akademik hayatlarına devam etmişlerdir.

1946 yılında Milli Talebe Birliği'nin faaliyetlerine izin verilmiş ve Komünizmle mücadele Derneği kurulmuştur. 1947 yılında, Türk Ceza Kanunu'nda komünizm ile ilgili maddeler değiştirilerek, komünizm propagandası için öngörülen cezalar arttırılmıştır.

6.4. Anti Komünizmin ABD Etkisine (Hegemonya) Dönüşümü

Robert W. Cox, uluslararası ilişkiler açısından “*hegemonya*” terimini, güçlü bir devletin, zayıf bir devlet üzerinde güç kullanarak etki kurması değil, devlet kurumları ve devlet dışı oluşumları da kapsayan ve tüm sisteme nüfuz eden bir düzene ilişkin

³⁵Aclan Sayılğan 1976 tarihli kitabında Muzaffer Şerif Başoğlu ile ilgili şunları söylemektedir; “Bugün Sosyal Psikoloji alanında dünya çapında bir otoritedir. ABD’de yaşar. Galiba Amerikan vatandaşı da olmuştur. Kendisi 1944 yılında Ankara’da mevkuf bulunurken devrin Reisicumhuru İnönü’nün delaleti ile Roosevelt Amerika’ya davet etmiştir” Sayılğan, *Türkiye’de Sol...*, s. 307.

³⁶*Akşam*, 4 Mayıs 1946, s. 2.

³⁷Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 73-81.

yapıyı anlatmak için kullanmıştır. Zayıf devletlerin var olan güç hiyerarşisini meşru kabul etmesi halinde güç kullanmaya gerek kalmaz. Güçlüler önderliklerini kendi çıkarlarından çok, evrensel çıkarların hizmetindeymiş gibi sunabildikleri ölçüde zayıfların rızasını sağlayabilirler³⁸. ABD'nin Soğuk Savaş sürecinde kullandığı hegemonya aracı, anti-komünizm olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin yayılma politikası birçok ülke tarafından korku ile karşılanmış ve ABD'nin Sovyetlere karşı duruşu ve bu yoldaki politikaları, O'nun tüm eylemlerini meşru hale getirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlarından itibaren Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya korku ile bakması, savaş boyunca dış ve iç politikaları üzerinde etkili olmuş, savaşın sona ermesinden sonra yine aynı korku sebebiyle, ABD'nin gücünden yararlanarak Sovyet baskısından kurtulmaya çalışmıştır. ABD'nin Sovyet yayılmasına karşı uyguladığı politika ile Türkiye'nin endişeleri kesişince hegemonya süreci kolaylaşmıştır. Öyle ki, bu süreçte Türkiye'de ABD'yi eleştirenler, sol propagandası yapmakla suçlanmış, Sovyetlerin ajanı olarak görülmüş ve cezalandırılmıştır³⁹. Bunun sonucunda da yapılan eylemleri veya kurulan hegemonik düzeni eleştirecek kimse kalmayacaktır.

Öte yandan Türkiye'nin, dışarıda Sovyet baskısını, içerde de komünizm tehlikesini abartarak, ABD'nin siyasi ve ekonomik desteğini sağlamaya çalıştığı yönünde görüşler vardır⁴⁰. Ancak ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, kendi düzenini yaşatabilecek bir ajanda oluşturmuş, Türkiye'yi jeo-stratejik konumu itibari ile etki alanına almıştır. Diğer yandan ülke içinde komünizm tehlikesi, abartılı olsa bile, var olan bir durumdur. Ancak, ülkede var olan Sovyet korkusu ile ideolojik komünizm korkusu aynı anlama gelmiyordu. ABD'de olduğu gibi Türkiye'de de komünizm tehlikesinin kamuoyu tarafından kabul edilmesi için basın aracılığı ile bir kampanyanın yapıldığını görmek mümkündür.

ABD'de 1945-1960 arasında, McCarthycilik adıyla anılan komünist avı uygulandı. Bu av, CHP iktidarı tarafından ithal edildi ve DP tarafından devam ettirildi. Çünkü William Hale'in de belirttiği gibi, Türkiye'deki komünizm fobisi, Amerika'daki komünizm fobisinden daha büyüktü. Bu fobinin sonucu olarak McCarthycilik Türkiye'de de uygulandı. Türkiye'deki McCarthyhçilik sol aydınlar, dergiler, gazeteler,

³⁸Serpil Aydos, "1948-1955 Yılları Arasında Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri İlişkilerinde Kamu Diplomasisi", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 45, S. 4, Aralık 2012, s. 120.

³⁹ Bu süreçte ABD'ye karşı olanların komünizm taraftarı olduğu ilan ediliyordu. İlerleyen süreçlerde de bu algı devam edecek, Akşam Gazetesi "Amerika'yı Sevmeyenler Komünisttir" başlığını atacaktır. *Akşam*, 8 Ağustos 1966, s. 2.

⁴⁰Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 73.

işçi ve köylü, memur ve öğrenci dernekleri/sendikaları üzerinde büyük baskı oluşturdu⁴¹.

Türkiye'nin McCarthy'ciliği, anti-komünizmin tarihsel kökleri ve içerideki siyasal dengeler düşünüldüğünde, öncelikle yerli karakterliydi. Diğer bir deyişle, esin kaynağının ABD'deki uygulamalar olduğunu söylemek en azından başlangıç safhası için tam olarak doğru değildir. 1945'in Aralık ayında, Tan gazetesi başta olmak üzere, sol yayınlara yönelik saldırı, henüz ABD cephesinden komünizme karşı topyekûn bir savaşa girilmeden gerçekleştirilmiş, böylece yeni kurulan çok partili siyasal yapıda muhalefetin solla ilişkisi başlamadan kesilmişti. Ancak demokrasi adına, işçi sınıfına dair, sola dair her şeye yasak konulmasında ABD örneğinin cesaret verici olduğu, zaman içerisinde bu ülkedeki uygulamalardan daha açık bir biçimde esinlenildiği söylenebilir. Nitekim 1948'de DTCF'den Behice Boran, Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav'ın atılmasına neden olan tasfiye girişimi, ABD'de üniversite öğretim üyelerine karşı yürütülen tasfiye operasyonlarının bir benzeriydi. Zamanla yürütülen kampanyaların benzerlikleri arttı. Türkiye'de de tıpkı ABD'de olduğu gibi anti-komünist cadı avı çılgırından çıktı, olur olmaz her şeyin altında komünistlerin arandığı komplocu bir zihniyet, günlük siyasete hâkim hale geldi. Bir uç örnek olarak, Türkiye'deki irtica hareketlerini bile komünistlerin imâl ettiği ileri sürülebilmisti⁴². Soğuk Savaş Türkiye'si, bu tür uç örneklerin istisna olmadığı bir ülkedydi.

1950'lere gelindiğinde, ardı ardına gerçekleştirilen baskı ve sindirme kampanyalarıyla ülkede bir korku atmosferi yaratılmıştı. Tan gazetesi baskını, Truman Doktrini'yle kurulmak istenen ABD hegemonyasına karşı çıkan Mehmet Ali Aybar'ın çıkardığı Hür ve Zincirli Hürriyet'e yönelik baskı ve saldırılar izledi. Aynı zamanda Ankara'da DTCF öğretim üyelerinin tasfiyesine girişilmişti. Öte yandan Nâzım Hikmet'in uzayan hapisliği, Sabahattin Ali'nin öldürülmesi, aydınları dehşete düşürdü; hatta çok sayıda aydın bu şekilde sindirildi. 1940'ların sonlarından başlamak üzere, 1950'ler boyunca yaşananlar sonucunda ülke, gözü pek bir aydın kuşağından yoksun kaldı. Seslerini çıkarmaya çalışan aydınlar, uzun süre kendilerini dolaylı yollardan ve üstü kapalı bir üslupla ifade etmeye yöneldi. Bu, pek çok sahada

⁴¹Caner Sancaktar, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Marksist Yaklaşım" *Bilge Strateji*, C. 3, S. 5, Güz 2011, s. 89.

⁴²Örneğin, DP programında irtica ve ırkçılığın aşırı sol hareketler tarafından kullanıldığı iddia edilmiştir. Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 99.

Ahmet Emin Yalman, Türkiye ve diğer Müslüman ülkelerde kızıl ajanların gerici ya da aşırı milliyetçi ajitatörler rolünü oynadıklarını, bir tür komünist sızma taktiği olarak bu tür hareketlerin Moskova'dan destek aldığını öne sürdükten sonra bu hareketlere örnek olarak; Büyük Doğu, İslam Demokrat, Nurculuk ve Milliyetçiler Derneği'ni örnek olarak vermiştir. Bkz. *Turkey in My Time*, s. 250.

gözlemlenen bir siyasetten uzaklaşma eğilimi doğurdu. Uygulanan baskının sonuçlarını, örneğin, edebiyatta gözlemlemek mümkündü. Bu yıllarda edebiyatta toplumsal temaların yerini bireysel öyküler aldı ve bireyin iç dünyasında yaşadığı sorunlar gittikçe daha fazla işlenir oldu. Soğuk Savaş ideolojisinin baskıcı ve anti-marksist karakteriyle, muhalif entelektüelleri yeni arayışlara sevk ettiği bir atmosfer hâkimdi⁴³.

Bu uygulamalarla Türkiye’de demokrasi, işçi sınıfından, sosyal haklardan, sosyalist hareketlerden ve bunları savunan aydınlardan arındırılmış bir içeriğe kavuşturuldu. Çok Partili Hayata geçme kararından kısa süre sonra kurulan Türkiye Emekçi Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi kısa sürede kapatıldı. 1951 yılında TKP’nin üzerine gidildi ve yapılan tutuklamalarla komünist harekete darbe vurulduğu gibi, çok sayıda solcu aydın hapse atıldı. Cem Eroğul, özellikle Kore Savaşı’yla içeride oluşan ortamın bu yönde kullanıldığını söyleyerek, bu dönemi “*beyaz yıldırı dönemi*”⁴⁴ olarak adlandırmakta ve bu bağlamda Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. maddelerinde gerçekleştirilen değişikliklere dikkat çekmektedir.

Solun bastırılması, antikomünizmin bir hareket haline gelmesine ve Türkiye tarihinde eşine rastlanmayan bir düzeye ulaşmasına yol açtığı gibi, ABD’yle kurulan ilişkilerin eleştirilmesinin de önünü kesti. Üstelik bu yıllarda eleştirel yayıncılık kadar eleştirel politik etkinlikler de engellendi. Bunun bir örneği, Türkiye’nin Kore Savaşı’na katılmasına karşı çıkan Barışseverler Derneği üyelerinin tutuklanması ve susturulmaya çalışılmasıydı. Fiziki şiddetin yanı sıra, ABD’nin eleştirilmesi, Moskofçuluk veya komünistlik olarak nitelendirildi⁴⁵ ve Sovyetler Birliği’ne destek vermekle itham edilerek eleştirenler üzerinde baskı kuruldu.

Bu boğucu siyasi ortam, Türkiye’nin herhangi bir yöneliminin ve tabi ki kutsiyet atfedilen Soğuk Savaş politikalarının köklü biçimde eleştirilmesini ya da alternatif bir politika önerilmesini neredeyse imkânsız kılmaktaydı. Aydınların önemli bir bölümü bu ortam nedeniyle sindi ya da eleştirilerinin dozunu düşürmek zorunda kaldı. Öte yandan, ABD’yle çok yönlü temasın getirdiği yenilikler, yeni fikirler, bunlara uyum sağlamakta zorlanan bazı aydınları köşeye itti. Bu yıllarda özellikle Kıta Avrupa’sı geleneğiyle yetişen, o kalıplarla düşünen aydınların, kendilerini yenilemekte zorlandıkları görülmekteydi. Bazıları, yeni dönemde kabul görebilmek kaygısıyla, eski görüşlerinden

⁴³ Örnek, *Türkiye’nin Soğuk...*, s. 81-82.

⁴⁴ Beyaz Yıldırı; korku atmosferi oluşturarak bir grubu yasal görünen yollarla tasfiye etmek anlamında kullanılmıştır.

⁴⁵ Örnek, *Türkiye’nin Soğuk...*, s. 82-83-84.

feragat etti ve yeni ortama ellerinden geldiğince uyum sağlamaya çalıştı⁴⁶. Aralarında Alman yanlılarının da bulunduğu bir grup ise, komünizme karşı demokrasi savunucusu, ABD yanlısı isimlere dönüştü.

ABD'yi adeta dokunulmaz kılan bu atmosfer, siyasi ve ideolojik alanda birbirleriyle mücadele etmekte olan kesimlerin Sovyet destekçiliği ya da komünizm savunuculuğunu birbirlerine karşı suçlama aracı olarak kullanmalarıyla iyice baskıcı bir hale geldi. Erik J. Zürcher'in deyişiyle; "*ABD'ye yakın görünebilmek için TBMM'de yer alan iki parti birbirini komünizme karşı zayıf davranmakla suçluyordu*"⁴⁷

SSCB'ye karşı ABD'nin desteğini almak arzusu ile başlayan Türkiye'nin bu aşırı Amerikancı tutumu sayesinde ABD, Türkiye'deki kurum, kuruluş ve bireyler üzerinde etkili olabilmıştır. Türkiye'de ABD etkisinin uzun süreli ve daha etkili olması için de Türkiye'deki Amerika varlığı kurumsallaşmıştır.

USIE'nin değerlendirmeleri, Türkiye'nin ABD'lilerin son derece rahat koşullarda çalıştığı ve özellikle bürokrasiden yardım gördüğü bir ülke olduğu şeklindeydi. Bu elverişli koşulların ideolojik altyapısına bakıldığında, Türkiye'de bazen ABD'yi bile gölgede bıraktığı söylenen anti-komünizmin ağırlığına dikkat çekilmekteydi. "*Dünyadaki en Rus karşıtı ve anti-komünist ülke*" olarak tanımlanan Türkiye'de, komünizm karşıtlığının bu derece şiddetli olması, ABD'lileri hem memnun etmiş hem de şaşırtmış gibiydi. Daha önce bahsedildiği gibi Türkiye'de anti-komünizmin kaynaklarından biri olan Rus karşıtlığı, çoğu kez irrasyonel düzeydeydi. Türkiye'de çalışmaya başladıktan kısa süre sonra bu durumu fark eden ABD'liler, bu konuda kendilerini temkinli davranmak zorunda hissetmişti. Örneğin İki Şehrin Hikâyesi filminin gösterimiyle ilgili bir yazışmada şu ifadeler yer almıştı; "*Türkiye, tabii ki, son derece Rus karşıtıdır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı güttüğü derin ve daimi güvensizlik, belki de en az siyasi ve ekonomik olduğu kadar duygusaldır. Büyükbabası Ruslar tarafından öldürülen Erzurumlu bir köylünün Rus düşmanlığı, Rusya'nın diplomatik baskısını savuşturmaya çalışan bir kabine üyesi kadar bükülmezdir.*"⁴⁸ Yazışmanın devamında Türkiye'de özel bir antikomünist propaganda yapılmasına gerek olmadığı, Türkiye'nin antikomünist olmak için kendine özgü nedenleri olduğu ve ABD'nin bu nedenlere saygı duyması gerektiği, aksi takdirde tepki görebileceği uyarısı yer alıyordu. Bu gerekçelere ek olarak, anti-komünist

⁴⁶Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 84.

⁴⁷Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin...*, s. 313.

⁴⁸NARA, Ankara to Department of State, "Motion Pictures: Story of Two Cities", 18 January 1950, Department of State Decimal Files, RG 59, Cultural Affairs: Near East, Box 2491.

propagandanın, komünizmin ne olduğuna ilgi göstermeyen bir ülkede, gereksiz yere merak uyandıracağı da belirtilmektedir.

ABD'nin bu dönemde en etkili silahı, farklı yollarla kendi propagandasını yapmaktı. Bu dönemki ABD propaganda araçları, Hollywood sineması, Amerika'nın Sesi Radyosu, Amerikan Ulusal Tiyatrosu, Amerikan Gazeteciler Birliği, Ford Vakfı, Enformasyon Araştırma Dairesi, Rockefeller Vakfı'ydı⁴⁹. Tüm kurumların ortak amacı, anti-komünist faaliyetler yaparak bu amaçla ABD hegemonyasını meşru hale getirmektir. Bu da Türkiye'deki sosyo-kültürel yapıyı şekillendiren unsurların üzerinde uzun süreli etkiye bulunacaktı.

ABD'nin psikolojik olarak etkinliğini artırma amacı güttüğü, Nelson A. Rockefeller'in ABD başkanı Eisenhower'a yazdığı mektuptan da anlaşılmaktadır. Mektupta; ekonomik yardımlarda, ABD'nin iyi niyetli olduğu yönünde algı oluşturulması, samimi izlenim bırakılması vurgulanmış ve şöyle devam edilmiştir; *“Elimizdeki bütün propaganda olanaklarıyla durmaksızın, az gelişmiş ülkelere yapılan Amerikan yardımının karşılıksız bir yardım olduğu, art niyet taşımadığı bütün kafalara sokulmalı, bu konuda hiçbir masraftan çekinmemeliyiz”*⁵⁰

ABD, Soğuk Savaş sürecinde yoğun temas halinde olduğu Türk bürokrasisinin özelliklerini, Türkiye'ye gönderdiği çeşitli uzmanlar vasıtası ile iyi analiz etmişti. Bu dönemde medya elemanları, iş adamları, dışişleri bakanlığı elemanlarının ve TSK'daki etkin isimlerin ABD'ye ziyarete gitmesi ve ABD'li yetkililerin sürekli Türkiye'yi ziyaretleri, ABD'ye ziyarete gidip gelen kişilerin döndükten sonra Türkiye'de önemli yerlere geldiği dönem, Türkiye'de ABD etkisinin kurulması dönemidir. Selim Sarper'in Ankara Radyosunda ABD taraftarı programlar yapması, sonrasında BM temsilcisi olarak atanması ve akabinde Dışişleri Bakanı olması, hava kuvvetlerinde etkin olan Zeki Doğan'ın 10 Ağustos 1948'deki ABD ziyareti sonrasında Truman'ın özel uçağı ile Türkiye'ye döndükten sonra Orgeneralliğe yükselip Hava Kuvvetleri komutanı olması, artan Amerikan etkisinin göstergesi olarak karşımıza çıkar⁵¹.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin uluslararası hegemonya kurma süreci, hegemonya inşası ile bilgi üretim mekanizmalarının ilişkisi bakımından bir laboratuvar niteliği taşır. Ortadoğu'dan Uzak Asya'ya, ABD nüfuzunun önceleri sınırlı olduğu coğrafyalar, bu süreçte gerek diplomatik bilgi edinme gerekse akademik bilgi üretim

⁴⁹Yalçın Köksal Demir, Soğuk Savaş Sırasında Amerikan Propagandası Türkiye Örneği, *Kırıkkale Üniversitesi SBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale-2006, s. 113.

⁵⁰Levent Kalyon “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S. 11, s. 16.

⁵¹Demir, Soğuk Savaş Sırası..., s. 90-91.

mekanizmalarının konusu haline geldi. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkeye göre uygun politikaların geliştirilebilmesi, bu ülkelerin daha yakından bilinmesini gerekli kılıyordu. Bu gereklilik dolayısıyla ABD'de, 1950'lerden başlamak üzere, devletin uluslararası politikasıyla, bu politikanın geliştirilmesi ve uygulanmasında gerekli bilgiyi sağlayan sosyal bilim üretimi ve üretimi sağlayan kurumlar arasında bir eşgüdüm sağlanması gerekiyordu. Bu yolla sağlanan bilgi akışı, ABD'nin her bir ülkede toplumun farklı kesimlerine, hangi temalar üzerinden ve ne tür araçlarla sesleneceğinin tasarlanmasında yol gösterici olarak görülüyordu⁵². Öncelikli amaç Sovyetler Birliği'nin bu ülkelerdeki hareket alanının sınırlandırılması ve aralarında bürokrat, sendikacı ve aydınların bulunduğu farklı gruplar arasında sosyalizmin çekiciliğinin mümkün olduğunca azaltılması ve eşzamanlı olarak ABD'ye karşı olumlu bir kanaat geliştirilmesiydi.

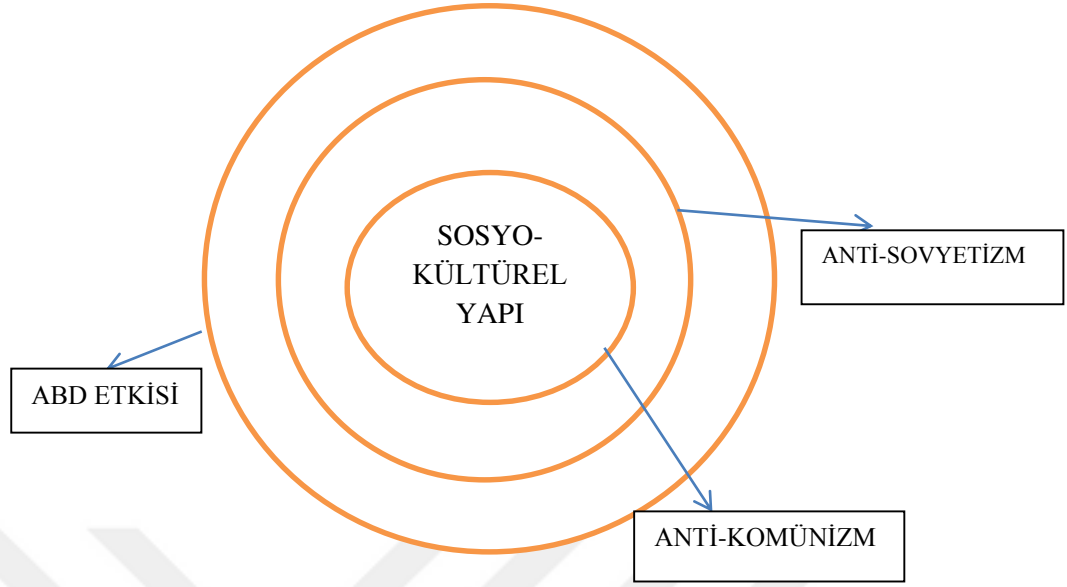
Ankara'daki diplomatik misyonla Washington arasında benzer tespitlerin yer aldığı pek çok yazışma yapılmaktaydı. Gerek diplomatik gerekse akademik kanallardan gelen benzer değerlendirmelere bakarak ABD, Türkiye'de Ortadoğu ve Avrupa ülkelerinden farklı olarak, kültürel faaliyetlerinin anti-komünist dozunu düşürme gereği duydu. Basında yayımlanmak üzere üretilen antikomünist fıkralar⁵³ ve Sovyetleri karalayan kitapların çevrilmesi gibi faaliyetler dışında, doğrudan Sovyetler Birliği karşıtı ya da anti-komünist içerikli materyal üretimi sınırlandırıldı⁵⁴. Yazışmalardan anlaşıldığına göre üretilen materyaller, genellikle talep üzerine, özellikle yerel basının kullanımına sunulmak üzere üretiliyordu.

Türkiye'de yürütülen kültürel program, Avrupa'dakiyle karşılaştırıldığında daha dar kapsamlıydı. Soğuk Savaş ideolojik mücadelesinin kalbi olarak görülen Avrupa'nın kazanılması için Avrupa'da, dönemin edebiyattan sanata en ünlü isimlerinin boy gösterdiği kültürel faaliyetler düzenlenirken, Türkiye'deki etkinlikler böyle bir ağırlığa sahip değildi. Türkiye'den Washington'a iletilen talepler arasında, Türkiye'yi önemli bilim insanlarının ya da sanatçıların gelmesi yer almışsa da gelenler, birkaç istisna dışında üniversitelerde seminer vermeye gelen akademisyenlerle sınırlı kalmıştır. ABD'nin Türkiye'deki faaliyetleri, bilim ve sanattan ziyade, ekonomik ve askeri ağırlıklı programlar olmuştur.

⁵²Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 151.

⁵³Bu büro antikomünist materyalin bu bölgeye tam uygun olduğu yönündeki görüşünü tekrarlıyor. "Türkler komünizme meyil gösterdiği için değil, haklı olduklarını öğrenmekten keyif aldıkları için." NARA, Embassy Ankara to the Department of State, "IE: Evaluation Reports", 20 Aralık 1951, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2492.

⁵⁴Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 180-181.

Şekil 2. Sosyo-Kültürel Yapıyı Etkileyen Unsurlar

1939'dan başlayan süreçle oluşan Sovyet korkusunun, ideolojik boyutta komünizm korkusuna dönüşmesi ile gelişen anti-komünizm, ülkenin sosyo-kültürel yapısını şekillendiren önemli bir unsur haline geldi. Anti-komünist uygulamalar, zamanla ABD etkisine dönüştü. Bundan sonra sosyo-kültürel yapıyı şekillendiren unsurlarda gelişmeleri incelerken bakacağımız pencereyi, anti-komünist uygulamalar çerçevesinde ABD etkisi şeklinde yorumlayabiliriz. Yani anti-komünizm, ABD etkisinin yardımcısı gibiydi. Şekil 2'de görselleştirmeye çalıştığımız gibi, Türkiye'de sosyo-kültürel yapıya yön veren unsurlar, Sovyet korkusu ile başlayarak anti-komünizm çizgisinde devam etmiş ve daha sonra ABD etkisine evrilmiştir.

6.5. Soğuk Savaş Etkisinde Türkiye'de Din ve Milliyetçilik

Anti-komünizm, Türk toplumunun asli bir biçimde sahip olduğu temel ve vazgeçilemez değerlerin/hassasiyetlerin, komünist bir toplumda hayat bulamayacağına dair bir korku kültürü yaratılarak işletilen bir siyasallaşma söylemidir. Çünkü korku, beklenmedik ve öngörülemez bir durumla karşılaşan insanın, zihnini içinde yaşanan zamana yoğunlaştırmasını sağlayan bir mekanizmadır. Toplumu oluşturan bireylerin olumsuz deneyimlerinin etkisiyle biçimlenen bir hayal gücü ile korkular şekillenir ve topluma sirayet eder. “Korku icadı”, kimi zaman bir gerçekliğin abartılması, bilinçli olarak belirli yönlerinin açığa çıkarılması biçiminde, kimi zaman da gerçeklikten tamamen kopuk bir kurgu biçiminde olabilir. Burada amaç, üretilen korku ile siyasal

kültürde itaati, uyumu ve oluşmuş olan veya oluşması muhtemel ittifakın sürekliliğini ve toplumsal kontrolü sağlamaktır. Bu korkunun oldukça işlevsel kullanımını, genel olarak Türk siyasetinde ve özellikle de milliyetçi ve muhafazakâr reaksiyoner söylemlerde daha belirgin bir biçimde görmekle birlikte, bu tür bir siyasallaşma tek başına anti-komünizme indirgenemez⁵⁵. Ancak yine de Türk siyasetinde anti-komünizm, hayatlarının önemli bir bölümünü tek parti döneminde yaşayan dindar, milliyetçi ve muhafazakâr kişilerin önemli bir kısmının, siyasal sosyalleşmesinde önemli reaksiyon damarlarından biri olmuştur.

Komünistler, Türkiye'nin nüfusuna göre sayıca çok küçük bir topluluk da olsalar, sırtlarını dayadıkları dış kuvvetler tarafından kendilerine sağlanan büyük imkânlarla, devlet ve milleti tehdit eden iç düşmanların en tehlikelisi olarak vasıflandırılmaktadırlar. Bu yüzden, Türk solunun tavır ve davranışları ile bu algının oluşmasına yaptığı katkı saklı tutulmak kaydıyla; milliyetçiliğe, Türkçülüğe ve İslamiyet'e düşman ideolojilerin başında ilmi sosyalizm denilen, Marksist sosyalizm, diğer adı ile komünizm gelmektedir.

İslamcılık, Osmanlı ve saltanatı çağrıştırdığı, daha da önemlisi milli devlet anlayışına uygun olmadığı için cumhuriyetin kuruluşundan itibaren reddedilmiş, her türlü İslami eğilim cumhuriyet ve laikliğe tehdit olarak algılanmıştır. 1940'lı yıllarda durum çok farklı olmamış, rejim öncelikli olarak milliyetçi, laik ve cumhuriyetçi olarak tanımlanmıştır. Eğitim sistemi, gündelik siyaset ve gazetelerin savunduğu değerler bu eksene dayanmıştır. Rejimin komünizm ile ilişkisi ise özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında şiddetlenmiştir. Bu yeni siyasal durumda ise komünizme karşı yalnızca Türk Milliyetçiliğine başvurulmamış, toplumda daha sağlam dayanakları olan İslam da kullanılmıştır. Böylelikle 1940'lı yılların ikinci yarısından itibaren İslam ve Milliyetçiliği yakınlaştıran yeni bir siyasi çizgi oluşmuştur⁵⁶. Bir başka ifadeyle, başlangıçta Osmanlı ve Saltanat karşıtlığı nedeniyle cumhuriyet ve laikliğe dayanan Türk milliyetçiliği, biçim değiştirerek İslam ile ortak paydada buluşmuştur. 1940'lı yıllar, bu sürecin miladını oluşturmaktadır⁵⁷. Sonraki süreçte Milliyetçi ve İslamcı kesimler milliyetçi muhafazakâr kimlikleriyle, anti-komünist eylemlerde ortak hareket etmişlerdir.

⁵⁵Ertuğrul Meşe, *Türk Siyasal Yaşamında Komünizmle Mücadele Dernekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya-2013, s. 10.

⁵⁶Aslına İslamcı ideoloji milliyetçiliği şekillendirmiş, milliyetçi ideoloji dinsel içeriklerle yeniden tanımlanmıştır. Bu iki ideolojinin birleşmesi ile sağ ideolojinin tanımı yapılmıştır. Bu birleşmeden sonra Türkiye Sağ'ının açılımı "Muhafazakar Milliyetçi Türkiye" olmuştur.

⁵⁷Levent Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, İletişim Yay., İstanbul-2013, s. 272-274.

Temel kültürel unsurlardan olan din ve milliyetçilik, Soğuk Savaş öncesindeki misyonlarını anti-komünizm etkisiyle yeni misyonlarına bırakmışlardır. Komünizmin yayılmasının önündeki iki bariyer olarak yerlerini alırken, içerikleri yeniden tanımlanacaktır. Rusya'nın/komünizmin iç siyasetteki ideolojik karşılığı olan anti-komünizm ve devlet milliyetçiliğinden uzaklaştırılan Türk milliyetçiliği ve dini duyarlılıklar, Komünizmle Mücadelede iki önemli unsur haline gelmiştir.

6.5.1. Anti-Komünizm ve Milliyetçilik

İç siyaset açısından baktığımızda milliyetçilik, çeşitli sorunları kendi açısından ele alan ve her düşüncüyü buna göre şekillendiren, toplumun hemen hemen tüm faaliyetlerine hâkim bir güçtür. Aydınlar göre; taassuptan arındırılmış bir milliyetçilik toplumu milli kültüre ve evrensel anlayışa götüren bir yoldu. Ancak söz konusu süreçte Türk milliyetçiliği de toplumsal ve ekonomik değişkenlerin yarattığı etkilerden uzak kalamadı.

1945'ten sonraki liberalizasyon, milliyetçiliğin fikir içeriğinde bazı değişikliklere yol açtı. Akılcı ve materyalist bir milliyetçilik anlayışının, solcu fikirlerin sızmasına elverişli bir zemin hazırlayacağından özellikle endişe duyulmaktaydı. Uygulanagelen milliyetçilik anlayışının ve belirsiz bir toplumsal ahenk görüşünün bütün sol düşüncelere karşı en güçlü siper olduğuna inanılıyordu. Halbuki sendikaların büyük bir kısmı, çeşitli yayınlar ve kurulan iki siyasi parti Marksist fikirlerin etkisi altına girmişti. Bu durumdan Materyalist ve din aleyhtarı bir milliyetçiliğin, Marksist ideolojiye karşı koyamadığı sonucu çıkarıldı⁵⁸. Hatta bu çeşit bir milliyetçilik anlayışı, dinde uygulanması düşünülen liberalizasyon siyasetiyle de bağdaşmıyordu.

1946 yılı sonlarından itibaren Türkiye'de, yavaş yavaş yeni bir milliyetçilik anlayışı belirdi. Milliyetçiliğin yeni bir yorumunun yapılması fikrini ortaya atan Hamdullah Suphi Tanrıöver, milli gücün kaynaklarının tarihte, özellikle Osmanlı tarihinde bulunduğunu iddia ediyordu. Müslümanlık, Türk toplumlarının ruhunda yaşadığı için, milliyetçiliğin tarih ve dine dayandırılmasını istiyordu⁵⁹. Din ile tarih arasında o kadar sıkı bir ilişki vardı ki, biri olmadan öteki düşünülemezdi. Bu anlayışın ikame edilmesi yönünde, 10 Mayıs 1949'da yeniden açılan Türk Ocakları'nın yayın

⁵⁸Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş yay., İstanbul-2016, s. 333.

⁵⁹Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk Ocakları'nda din aleyhtarlığını savunanlar arasında yer alan H. S. Tanrıöver, şimdi milliyetçiliği dine dayandırmak istiyordu. Bkz. *CHP Yedinci Kurultay Tutanağı*, Ankara-1948.

organı olan Türk Yurdu dergisi de çıkarılmaya ve yeni milliyetçilik anlayışını yaymaya başladı.

Cumhuriyet Halk Partisi de 1947 yılında toplanan Kurultayında, bir yandan milliyetçiliğin komünizmle mücadelede kullanılacağını belirtirken, öte yandan da parti programında yer alan milliyetçilik kavramının tanımını değiştirmeye karar verdi. Yeni tanıma göre milliyetçiliği ırkçılık ve sosyalizmden ayırt edebilmek için, siyasi milliyetçilik yerine dil, ortak kültür ve tarihe dayanan bir milliyetçilik kavramı ortaya konuyordu⁶⁰. Başbakan Recep Peker, İstanbul üniversitesinde yaptığı bir konuşmasında; *“Milliyetçi mefkureyi teperek ve beynelmilelcilik sınırlarına giren ideolojilere saparak, yabancı devletlerin unsurlarıyla iş ve baş birliği yapan insanlara dikkat etmeliyiz. Komünizmden ve ırkçılıktan korunmanın en tesirli vasıtası asil, temiz ve billurlaşmış bir milliyetçilik duygusudur”*⁶¹ diyerek milliyetçiliğin yeni misyonunu belirlemiş ve tanımını yapmıştı. Bu yaklaşım, basın-yayın çevrelerindeki yazar-çizer takımını da etkiledi. Komünizmin panzehiri olarak milliyetçiliği ön plana çıkara yazılar gazete ve dergilerde bolca yer almaya başlamıştı. Bir örnek olarak ,Süleyman Nazif *“Rus Kimdir, Moskof Nedir?”* adlı yazısında; *“Moskof’un barışı aldaticı, susması kuduz, yaltaklanması hain, yardımı ihanet doludur. Ey Türk oğlu!.. Sana damarlarındaki kanı hediye edenler, kanlarının son damlalarını Moskof savaşlarında döktüler. Sen bugün, yarın ne olursan ol, fakat unutma ki o şehitlerin ebedî bir yetimisin!.. Bu din, bu devlet, bu vatan gibi, bu gayız, bu kin, bu intikam da onların sana mübarek bir mirasıdır! Dünyada bir Rusya ve bir Rus kaldıkça bu hakkına ve bu vazifene hürmet et: Hakkın öldürmek, vazifen, gerekirse hemen ölmektir, Türk oğlu!”* diye seslenerek, Komünizmin karşısına milliyetçiliği koyuyordu.

Görülüyor ki; Soğuk Savaş yıllarında, tarihten miras kalan Moskofçuluk, anti-komünizme evrilmişti. Kullanılan unsurlar yine din ve milliyetçilikti. Hayrani Ilgar’ın; *“Şurası da tarihi bir gerçektir ki; Türk’ün can düşmanı Moskof’tur. Moskof’un bugünkü adı ise: Komünist Rusya’dır. Rusya adı bir vasıtaadır; Türk’ün can düşmanı: Komünizmdir”*⁶² ifadeleriyle vurguladığı yaklaşım, anti-komünist cephenin genel olarak kabul ettiği bir görüştü.

Geçmişten devralınan ve Türk’ün can düşmanı olarak görülen Moskof imgesinin çok açık bir biçimde komünizmle eşitlenmiş biçimde algılanması hali, dönemin bütün

⁶⁰Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 335.

⁶¹*Ulus*, 29 Mart 1947, s. 1.

⁶² Hayrani Ilgar, *Komünizm ve Tenkidi*, TKMD Genel Merkezi Yay., İzmir-1966, s. 5.

milliyetçi ve muhafazakâr yazınında görülüyordu. Özellikle Hüseyin Nihal Atsız'ın yazıları, bu eşitlemenin tipik örneklerinin başında gelir. Atsız, *“Tarihin Barışmaz Düşmanları”* adlı yazısında, bu konu hakkında şu görüşleri ileri sürer: *“Komünizm, ruh ve seciye bakımından soysuzlaşmış binlerce casusu bulunan bir Moskof emperyalizmidir.”*⁶³ Yazıda, Moskoflukla komünizm eşitlenmiş ve komünizm taraftarlığı vatan hainliği olarak görülmüş ve yok edilmelerinin bir gereklilik olduğu belirtilmiştir. Tarihten beslenen Türk milliyetçiliği, komünizmin karşısına çıkarılırken, yine tarihi bir hadise olan Rus düşmanlığını yanına almıştır.

Türkçü bir yazar olan Hüseyin Nihal Atsız'ın *Orhun Dergisi*'nin 15. ve 16. sayılarında yayınlanan *“Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye Açık Mektup 1 ve 2”* adlı yazılar da komünizme ve komünistlere karşı tepkinin oluşmasında etkili olmuştur. Kimi sol görüşlü kişilerin, özellikle eğitim ve kültür hayatında görünür olması, milliyetçi çevrelerde tepkilere neden olmuş, Nihal Atsız'ın yazılarında bu tepkiler açıkça görülmüştü. Nihal Atsız; *“Sayın Başvekil!... devlet bilmeden koynunda yılan besliyor. Kızıl gözlü, sinsi ve zehirli yılanlar. Bu yılanlar... vatani arkadan vuracaklar, bekledikleri kızıl sabahı Türkiye'ye getirecek olan yabancı ordulara ajanlık edeceklerdir.... Solculuk, gördüğü müsamaha ve kayıtsızlıktan faydalanarak sinsi sinsi ilerliyor.... Arasına gayri memnurları, gayri Türkleri de alarak büyüyor. Yalnız mahrem ve samimi düşünce halinde kalmayarak hareket haline geçiyor...”*⁶⁴ diyerek, toplumdaki komünist gelişmeden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.

Bu yazılardan sonra Sabahattin Ali, Nihal Atsız'a dava açmıştır. Bu dava süreci 1944 milliyetçilikle komünizm arasındaki mücadelenin ilk basamağı olduğu için bir adli olaydan daha fazla bir anlama sahiptir.

Komünizme karşı ilk toplumsal tepki olan Tan Olayında, Hüseyin Cahit Yalçın'ın *“Kalkın Ey Ehli Vatan”* çağrısında kullanmaya başladığı komünizme karşı milliyetçilik daha sonraki süreçte de devam etmiştir. Bu gelişmelerden bir tanesi de 1936 yılında, Hatay'da Türklere zulüm edilmesini protesto etmek için toplanmasının siyasi maksatla olduğu gerekçesi ile kapatılan Milli Türk Talebe Birliği'nin, 1946 yılında, Türk Talebe Birliği adıyla tekrar faaliyete geçirilmesi olmuştu. 17 Şubat 1947 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla başına Milli ifadesi tekrar konulmuştur⁶⁵. Ancak kurulduğu dönemlerde seküler milliyetçi çizgide olan bu birlik İslami bir çizgiye

⁶³ Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Ülküsü*, İrfan Yay., İstanbul-2003, s. 61.

⁶⁴ Hüseyin Nihal Atsız, “Başvekil Saraçoğlu'na Birinci Açık Mektup”, *Orhun Dergisi*, S. 15, 1944, s. 3.

⁶⁵ Emine Öztürk, “Mili Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Antikomünizm”, *SDÜSBED*, Yıl:2016, S. 25, s. 104.

kayarak bu çizgide komünizmle mücadele etmiştir.

6.5.2. Anti-Komünizm ve Din

Türk toplumunun Soğuk Savaş'ın ideolojiler mücadelesinde Komünizme karşı sağlam durması ve anti-komünist cephenin güçlenmesi bakımından dini değerlerin kullanılması da öne çıkan bir tercih olmuştur. Böylece Cumhuriyet'in seküler yaklaşımlarında bazı tavizler verilmesi gibi bir durum oluşmuştur. Muhafazakârlar, İslamiyet'i aynı zamanda bir eğitim kurumu olarak kabul ediyorlar ve dinin hayattan çıkarılmasını, toplumun ahlaki yapısının bozulmasında etken olarak görüyorlardı. Soğuk Savaş döneminde ahlak bozulması ile sol akımların toplumda rağbet görmesi aynı anlama geliyordu.

Dinin siyaset aracı haline gelmesi, işlevinin ve amacının yeniden değerlendirilmesi sonucunu getirmişti. Bu dönemde, Türkiye'de zemin bulmuş sol eğilimlere karşı koymak, dinin en önemli göreviydi. Cumhuriyetin dini geri plana iten pozitivist felsefesinin, sol akımlara etkili bir şekilde karşı koyamadığını, bilakis onları güçlendirdiğini iddia ediyorlardı. Bu kimseler sol akımların etkisini yok etmek, gençliği maddeciliğin kötülüklerinden korumak ve onlara fedakârlık ruhunu ve vatana bağlılığı aşılama için dine ve milliyetçiliğe dayanan bir eğitimi savunuyorlardı. Bunun için öncelikli ve vazgeçilmez tedbir, hükümetin din politikasını değiştirmesi ve okullarda din eğitimi verilmesiydi⁶⁶. Dolayısıyla bunu sağlayacak bir hükümetin işbaşına gelmesini de istiyorlardı. O dönem anti-komünist amaçlarla dinin yeniden yorumlanması ve sol akımların laik sistem yüzünden yayıldığı iddiası, bugünlere uzanan, Atatürk dini baltaladı, düşüncesinin de temelini oluşturmaktadır.

Dönemin liberal demokratik havasından partiler de etkilenerek, din alanında liberalizasyonu savunmaya başladılar. Liberalizasyon istekleri Aralık 1946'da, sol akımlara karşı bir savunma önlemi adı altında başladı ve siyasi partiler tarafından benimsendi⁶⁷. Komünizme karşı önlem alma gayretleri ve ABD siyasetiyle kesişen bu hava, partilerin oy kapma yarışı ile de birleşince (halkın istekleri ile örtüşünce) din furyası başladı.

Dinde Liberalizasyonun gerçek sebepleri ve bu liberalizasyonun içinde geliştiği sosyo-kültürel ortam göz önünde tutulduğunda pek iyimser olunamaz. Çünkü İslamiyet'in maneviyatını bir kenara koyarak, O'na savunma aracı olarak bakılması,

⁶⁶ Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 354-355.

⁶⁷ Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 365.

gerçek amacının dışına çıkarılmasına ve günümüze kadar uzanan süreçte siyasete alet edilmesine ve toplumu istenilen amaç için yönlendirecek bir araç olarak bakılmasına neden olmuştur. Dinin Komünizmin karşısına savunma aracı olarak çıkarılması, tıpkı milliyetçilikte olduğu gibi, toplumun önde gelen kişileri tarafından kaleme alınan yazılarla servis edilmiştir. Necip Fazıl Kısakürek “*Moskof*” adlı eserinde; “*Maddeler ve manalar, insanlar ve davalar arasında olduğu gibi, toplumlar ve milletler arasındaki zıtlığa, buz dağı ve yanardağ derecesinde en iyi örnek, Moskofla Türk... Tarih böyle bir zıtlığı hiçbir milletle hiçbir toplum arasında ve hiçbir zaman ve mekânda kaydetmedi. (...) Evet, doğrudan doğruya birbirinin vücut hikmetine düşman olmaktan gelen böyle bir zıddiyet münâfereti, tarihte tektir; ve sadece Türk ile Moskof’a hastır. Onun içindir ki, bütün bu incelikleri düşünmeden sezen halkımızın dilinde Moskof, sade Moskof değil, Moskof Gâvurudur. Türk, ciğerinin ta içinden gelen bir havayla ve dışlarını gıcırdatarak “Moskof Gâvuru” derken, olanca dayanağını Müslümanlıkta bulur...*”⁶⁸ diyerek Müslümanlığı Komünizmin karşısına koymuştur.

Dinin bu dönemdeki misyonunu oluşturma fikri, Türk önderleri ve politikacılarının fikri miydi, yoksa iki kutuplu dünyada Sovyet ideolojisinin düşmanı olan ABD’nin fikri miydi? “SSCB komünisttir, dinsizlikle yayılır, komünizmin topluma yayılmasını önleyecek biricik inanç dindir; yığınları dine yönelteceğiz ki komünist olmasınlar” diyen ABD, 1945’ten sonra Sovyet yayılmasından çekinen Batı Avrupa ülkelerine ve Türkiye’ye dine sınıksı sarılın buyruğunu vermiş; SSCB’nin komşusu olan Türkiye’ye de; “Sizin SSCB topraklarında yaşayan milyonlarca soydaşınız ve dindaşınız var; soy ve din kardeşliğiyle onları kendi önderliğiniz altında toplayıp SSCB’ye karşı ayaklandırarak, ABD’nin koruması altında, tıpkı atalarınızın kurduğu Osmanlı imparatorluğunun pıriltılı dönemini diriltebilirsiniz”⁶⁹ diyerek, adeta nasihat vermişti. Hristiyan ABD’nin laik Türkiye’yi dindarlığa kışkırtan ve tüm Müslüman ülkelerin başına geçmeye çağıran bu öğüdü, ilk kez Cemal Kutay’ın çıkardığı Millet Dergisi’nin 31 Ocak 1946 günlü 1. Sayısında, bir CIA görevlisinin kaleminden şöyle duyurulmuştur:

“Türkiye’yi ve dolayısıyla İslam âlemini yakından alakalandıran son Rus istekleri dünyada muharrik ve müessir akisler husule getirmiştir. Çok zaman tekrarlanan “cihad” sözü acaba hakiki bir tehlikeyi ifade edecek mahiyette midir? Rusya, İslamlığın dünya üzerinde ne kadar muazzam bir kuvvet ve kudret olduğunu ve

⁶⁸ Necip Fazıl Kısakürek, *Moskof*, Büyük Doğu Yay., İstanbul-2007, s. 5-6.

⁶⁹ Cengiz Özakıncı, *İrtica 1945-1999 Türkiye’de İrtica ve Emperyalizm*, Otopsi Yay., İstanbul-2002, s. 80.

onu dikkate almanın ne kadar mühim olduğunu takdir etmese gerekir. Müslümanların yalnızca Türkiye ve İran'da bulunduklarını zannedenler, Hint okyanusunda, Malezya denizlerinde ve Türkistan'dan Belçika Kongo'suna kadar, kısaca dünyanın her tarafında üç yüz milyon Müslüman her an dikkate hazır bulunduğunu bilmelidir. Kelime-i şahadetin duyulduğu Rusya ve Çin Türkistan'ı, Hindistan, Afganistan, İran, Arabistan, Suriye, Mısır, Yugoslavya, Arnavutluk ve hatırıma gelmeyen başka birçok yerler vardır. Dünyanın her bucağına yayılmış olan böyle bir kuvvetin nelere kadar olabileceğini tahmin ve takdir etmek akıllıca bir hareket olur zannındayız. Din, İslam elemine her şeye hâkim ve her şeyin üstünde bir varlıktır. İslam hayatını Türk davasına ne kadar bağlı olduğunu görmemek kabil değildir. Dünyanın her tarafına yayılmış olan İslam âleminin, inkılapçı ve modern İslamlığı temsil eden Türkiyesiz bir mana ifade edemeyeceği açık hakikattir. Farzı mahal olarak İslam milletleri gibi bir birlik teşkil etmeğe muvaffak olsalar, bunun sebep ve amillerini Türkiye'den başka bir yerde aramamalıdır. Bekledikleri şey yalnız Türkiye'nin yardımudur.”⁷⁰

Soğuk Savaş ortamında dinin amacı belirlenirken, İslamcıların, ABD liderliğindeki Batı dünyası karşısında kendilerini konumlandırmaları ise, biri geçmişten diğeryse dönemin konjonktüründen kaynaklı iki temele bağlıydı. Birincisi; geçmişten getirdiği, İkinci Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan imparatorluğu kurtarma misyonu, ikincisi ise; anti-komünist mücadelede yerini alarak önem kazanmak. ABD'de Soğuk Savaş muhafazakârlığının güçlenmesi, İslamcıların ABD ile birlikte hareket etmesinin zeminini oluşturdu.

İslamcılar başta olmak üzere muhafazakâr sağın tereddütsüz ABD yanlılığıysa, Türkiye ideolojiler alanının dikkat çekici bir başka özelliğidir. Bu bağlamda İslamcı siyasal hareketlerin Soğuk Savaş'taki Batı yanlısı tutumunu anlatmak için başvuru örneklerden biri, Sovyet coğrafyasının Türkiye'den Afganistan'a antikomünist ve Batı yanlısı İslamcılarının kontrolü altındaki rejimler tarafından çevrenmesini öngören “Yeşil Kuşak” projesidir. Bu proje siyasal İslam'ın Türkiye'deki yükselişinin nedenleri konusundaki tartışmalarda çok sık gündeme gelmektedir ancak İslamcılığın, bu tür projelerde yer almayı mümkün kılan ideolojik örüntüsü hakkında derinliği olan analizler bulmak zordur. Oysa ki, her dönem bu kadar somut projelere dökülme de, Soğuk Savaş'ın başından itibaren İslamcı hareketin ABD etkisini kabullenmekte zorlanmadığı ve hatta bu sürece hızla adapte olabildiği tarihsel bir vakadır. İkinci Dünya Savaşı

⁷⁰ Özakıncı, *İrtica 1945-1999...*, s. 81-82.

sonrası yıllarına ait İslamcı yayınlara bakıldığında, modernleşme karşıtlığı olarak Batı medeniyeti eleştirisine sık rastlanmakla birlikte, Türkiye'nin sosyo-kültürel hayatındaki ABD etkisinin bu tür eleştirilere hiç maruz kalmadığını görmekteyiz.

Cemal Kutay, Ocak 1946'da devlet yardımı alarak yayınlamaya başladığı Millet Dergisi'nin 2 Ocak 1947 günlü 48. sayısında, okuyucularına şöyle seslenmekteydi; *“Önümde Amerikan liselerinde daha dinamik ve pratik olmak iddiasıyla hazırlanmış ve büyük alakayı çekerek senatoda taraftar bulmuş bir müfredat programı var... Vicdan hürriyetine saygının ve insan haklarının vatani olan ABD’de, ailelerle okul el ele vererek yeni yetişenin manevi cephesini inşa ediyorlar. Anneler ve babalar!.. Vicdan hesaplaşması döneminiz gelmiştir. Yavrularınıza ebedi ve tek Allah fikrini telkin ediniz... Allahsız bir nesil yetiştirmeyiniz! Gençliği Allahsız ve dinsiz yetiştirmekten kurtarmalıyız”*⁷¹

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'deki okullarda din eğitiminin, Türkiye ile ABD arasında imzalanan Karma Eğitim Komisyonu Anlaşması ile kurulan komisyonun onayı sonrasında başladığı da görülmektedir.

Soğuk Savaş'ın başlangıç safhasında ABD’de yürütülen antikomünist kampanya, Türkiye gibi ülkelerde uygulanan baskı yöntemlerine örnek teşkil etti. Kamu görevlilerinden istenen sadakat yeminlerinden, bürokrasinin ve üniversitelerin sol eğilimlilerden temizlenmesine kadar varan antikomünist kampanyaya, aydınların önemli bir bölümü sessiz bir onay verirken, sağcı siyasetçiler bu kampanyaların vurucu gücü olarak sahne aldı. Bu yıllar, toplumdaki muhafazakâr eğilimlerin kuvvetlendiği, aydın karşıtlığının yaygınlaştığı bir dönem olarak tarihe geçti⁷². ABD başkanlarının içeriye ve dışarıya verdikleri mesajlarda dinî vurguları öne çıkarmaları, anti-komünist mücadeleleri kutsallaştırmaları da koyu bir muhafazakârlığın güç kazanmasının etkenlerinden biriydi.

1945 yılı sonrasında, artan Sovyet tehdidine karşı ABD'nin küresel siyasetinin propaganda ayağını oluşturan en önemli söylem, anti-komünist söylemdir. Komünizmin ideolojik etki sahasını daraltmak için Truman, Noel mesajında şu ifadeleri kullanmıştır; *“Komünizm istibdadına karşı girişilen bu mücadelede hepimiz birleşmiş bulunuyoruz. Komünizm Allahsızdır... Demokrasinin en kudretli silahı tüfek tank veya bomba*

⁷¹Özakıncı, *İrtica 1945-1999...*, s. 86-87.

⁷²Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 102.

*değildir. Allah'ın himayesi altında insanların kardeşlik duygularına ve insanlık şerefine olan inancıdır. Allah'ın iradesi mutlak yerine gelmelidir.”*⁷³

Komünizm karşıtlığı ile paralel olarak Türkiye’de din konusunda da farklı politikalar izlenmeye başlanmıştır. Muhalefetin, “dinsizlik” iddialarına muhatap olan Cumhuriyet Halk Partisi, 1947 yılında toplanan kurultayında, vatandaşları din konusunda bilinçli hale getirmek için girişimlerde bulunulmasını kabul etmiştir. Konunun en önde gelen savunucularından Hamdullah Suphi Tanrıöver, bu süreçte dini, komünizme karşı mücadelede birleştirici unsur olarak nitelendirmiştir. İlk olarak, 27 Ocak 1947’de okullar dışında din eğitimi kabul edilmiş, 25 Kasım 1949’da isteğe bağlı olarak okullarda din eğitimi alınmasına karar verilmiştir. Bu tarihten sonra da, Türk yöneticilerinin kişisel tutumlarının da etkisiyle, tutuculuğa ya da teokratik yönetim anlayışına karşı, laiklik ilkesinden oy kaygısıyla taviz verilecek şekilde tolerans gösterilmeye başlanmış, din siyasete karıştırılmıştır.

Soğuk Savaş döneminde, komünizmle mücadele de kullanılan dini bir unsur da cami imamlarıydı. İmamlar, Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan aldıkları direkt talimatla komünizmin İslam’a aykırı olduğu yönünde hutbeler vermişlerdir. Dünya Gazetesi’nde çıkan bir haberde; *“Topraklı Camii’nde imam Mustafa Uçarok hutbede Türkçe bahsini okurken, Rus idaresinin fenalığından, komünist rejimin İslamlığa asla uygun düşmeyeceğinden bahsetmiş ve Rusların din düşmanı olduğunu da ilave ettiği bir sırada cemaatten İbrahim Balayıl, ayağa kalkarak, -sen yalan söylüyorsun- diye bağırmıştır. Bunun üzerine İbrahim Balayıl polis tarafından tutuklanmıştır. Suçlu sorgusunu müteakip tevkif edilmiş, akli muvazenesinden şüphe edilerek hastaneye kaldırılmıştır.”*⁷⁴ Gazete haberinde komünizm karşıtı imama tepki gösteren şahıstan suçlu olarak bahsedilmesi de komünist sempatizanlarına karşı oluşan tavrı göstermekteydi.

Toplumsal alandan dinin, dini simge ve önderlerin geri çektilmesi, 1930’lu yıllardan itibaren toplumda dini, siyasi ve sosyal boyutları olan bir durumun yani manevi buhranın ortaya çıkmasına neden olduğu savunulmaya başlanmıştır. Bu buhrana dikkat çeken Osman Turan’a göre, *“Türkiye’de komünizmin bu derece süratle yayılması ve azgınlaşması, başka memleketlerden farklı olarak, iktisadi ve içtimai şartlardan ziyade manevi buhranın tabi bir neticesi olmuş; münevverlere ait kültür, ahlak ve*

⁷³Zafer, 25 Aralık 1950, s. 1.

⁷⁴Dünya, 20 Ağustos 1954, s. 7.

meşkûre sükûtu, sosyalist moda ve propagandanın kısa zamanda marazi bir inkişafına kâfi gelmiştir.”⁷⁵

Bu “*manevi buhranın*” ortaya çıkmasında, Kemalizm’in dini alanı daraltan laiklik politikaları esas nedendir. Bu, Osman Turan’ın görüşüdür. Kısmen haklı da sayılabilir. Ancak Türkiye’de komünizmin gücü ve popülerliği bakımından bir tespit yaparsak; görece bu olumsuzlukların giderildiği dönemlerden sonra, özellikle de 1960’lardan itibaren Türkiye’de komünizmin ve solun çok daha güçlü ve yaygın bir pozisyon aldığını söyleyebiliriz. Bana göre; o dönem için sol fikirlerin yayılmasının asıl sebebi, din ve maneviyat eksikliğinden ziyade; halkın ekonomik durumu ve eğitim seviyesinin düşüklüğüyle ilgili olmuştur.

6.6. Soğuk Savaş Etkisinde Topluma Yön Veren Unsurlar

Toplumu yönlendiren milli ve manevi değerlerin yanında, direkt olarak toplumu kanallı edebilen unsurların kullanılması da, Soğuk Savaş döneminin önemli problematiği idi. Eğitim başta olmak üzere, basın, sinema ve radyo gibi toplumun gündelik ve uzun vadeli yaşamına, düşünce hayatına doğrudan şekil verebilen argümanların kullanıldığını görmekteyiz.

6.6.1. Eğitim

Bir toplumun şekillendirilmesinde eğitim, en önemli vasıtalardan biridir. Eğitimin etkilenmesine sadece kurumsal açıdan bakılamaz. Eğitim, bir ülkedeki diğer bütün kurum ve kuruluşları ile sosyo-kültürel yapının her alanını kapsamaktadır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde eğitim, halkın düşünce yapısını şekillendirmek ve kültürel seviyesini artırmak için bir araç olarak görülmüş, toplum içindeki düşünce farklılıklarını kaldırmak ve sınıfsız bir toplum yapısı oluşturmak için kullanılmıştır⁷⁶. Soğuk Savaş döneminin başlarında komünizm karşıtı kuşaklar yetiştirilmesi için yapılan düzenlemeler, sonraları eğitim üzerinde ABD etkisine dönüşmüştür. ABD, siyasi ve iktisadi etkisinin devamlılığını sağlamak maksadıyla, Türkiye’deki uygulamalarına yardımcı olacak nitelikte eleman yetiştirmek için Türk eğitim politikalarına müdahil olmuştur. R. L. Riley’in yazdığı bir rapora baktığımızda, ABD’nin Türkiye’deki eğitim faaliyetlerine neden dahil olduğunu anlayabiliriz. Riley raporunda; Türkiye’deki

⁷⁵ Meşe, *Türk Siyasal Yaşa...*, s. 35.

⁷⁶ Ahmet Çelik, “Eğitim Alanında Yapılan İnkılapların Sosyal ve Kültürel Yapıya Etkisi”, *Turkish Studies*, Spring 2014, Vol. 9, Issue 4, p. 287-301.

kuşakların Alman, Fransız ve İngiliz etkisinde yetiştiğini, 35 yaşın altındakilerin ABD’de eğitim aldığını belirtmiş, Türkiye’nin Batı yanlılığının devamı ve ABD dış politika hedeflerinin gerçekleştirilmesi açısından daha çok Türk gencinin ABD’ye götürülmesini önermiştir⁷⁷.

Türkiye’nin mevcut eğitim sistemi içinde var olan ve Soğuk Savaş koşullarından etkilenen eğitim kurumlarından biri, Türkiye’nin en önemli eğitim atağı sayılabilecek, Köy Enstitüleri olmuştur. Köy Enstitüleri kurulurken, köy-kent farkını ortadan kaldıracak, ortak yaşam standardını yakalama amacının yanında, her iki yaşam alanının kendi şartları içinde varlıklarını devam ettirmesi ve ortak ideallere bağlanmaları planlanmıştı. İsmail Hakkı Tonguç’un hazırladığı Köy Enstitüleri Kanunu’yla, 17 Nisan 1940 tarihinde kurulan Köy Enstitüleri’nin kısa sürede eğitime önemli katkı yaptığı görülmüştü. Tablo 8’e baktığımızda, 1940-1945 yılları arasında nüfusun artmasına rağmen okuma yazma bilmeyen nüfusta azalma görülmesi, Köy Enstitülerinin başarısıyla bağlantılıydı. Ancak anti-komünizm uygulamaları, Köy Enstitülerini de etkileyecek, bu okullar iftiraya varan bazı suçlamalar sonucunda kapatılacaktı.

Köy Enstitülerinin birer komünist yuvası halini aldığı yönündeki iddialar, Soğuk Savaş’ın başladığı yıllara denk gelmişti. Köy Enstitülerinin yüksek kısmını oluşturan Hasanoğlu Köy Enstitüsü’nde ders vermek üzere, Ankara DTCF’den Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes, Sabahattin Ali gibi sol görüşlü kişilerin gelmesi, Nazım Hikmetin eserleri ve mektuplarının okutulduğu yönünde iddialar, tepkileri beraberinde getirmişti. 1948 yılında, CHP milletvekili Nihat Erim bir komisyon aracılığı ile komünist faaliyetleri araştırmış, komisyonun faaliyetlerini İnönü’ye iletmış, Köy Enstitülerinin komünist ocağı haline geldiğini bildirmiştir. Bu eleştirilerle başlayan itibarsızlaştırma süreci, CHP döneminde olmasa da, DP’nin bu okulları kapatmasına meşruiyet kazandıracak gerekçelerin oluşturulmasını sağlamıştı. Bu tarz, daha sonraki yıllarda ve günümüzde, devletin kurumlarını kontrol etme ve aksaklıkları giderme yeteneğini kullanmak yerine, kontrolünden çıktığını düşündüğü kurumlarını kapatma kolaycılığı geleneğiyle ilgiliydi.

Köy Enstitülerinde yetişen köylü kuşağı gençlerin özgüvenli ve eleştiri kabiliyetine sahip olmaları da Köy Enstitülerinin sonunu hazırlayan başka bir sebepti. Bu okullardan mezun olanlardan çok sayıda yazar ve düşünür, sol yelpaze içerisine kaymıştı. Bu da, dönemin konjonktürü gereği zararlı bir gelişmeydi.

⁷⁷NARA, R.L.Riley, “Report of Overseas Trip”, Kasım 1957, RG 59 Department of State, Records of the Board of Foreign Scholarship, 1950-1963, Container 98.

DP iktidarı ile birlikte Köy enstitüleri tamamen gözden çıkarılmış, sahip olduğu topraklar dağıtılmış ve nihayetinde 1954 yılında çıkarılan 6234 sayılı kanunla İlköğretmen okullarıyla birleştirilerek uygulamadan kaldırılmıştır⁷⁸.

Türk Eğitim Sistemini etkileyecek, sonuçları günümüze kadar uzanan, diğer bir gelişme ise; *“Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümetleri Arasında Eğitim Komisyonu Kurulması Hakkında Anlaşma”* başlığı ile imzalanan ikili anlaşmadır. ABD’nin Türk eğitim sistemine doğrudan müdahil olabilmesini sağlayan bu anlaşmanın imzalanması, ABD’nin elinde kalan fazla malzemeleri satmak amacıyla, 27 Şubat 1946 tarihinde, Kahire’de Türkiye-ABD arasında 10 milyon dolarlık bir anlaşma imzalanması ile başlamıştır. ABD, Kahire’de imzalanan anlaşma sonrası Türkiye’nin ödemesi gereken paranın bir kısmı ile kültür vakfı kurulmasını önermiştir. ABD Temsilciler Meclis üyesi James William Fulbright’in ismiyle anılacak olan bu vakfı, Türk ve ABD’li temsilcilerden oluşacak bir komisyon yönetecektir. Bu vakıf, ABD’li öğretmen ve öğrencilerin Türkiye’ye, Türk öğretmen ve öğrencilerin ise ABD’ye gidişlerini koordine edecektir. Vakfın parasından, vakfa gelen ithal ürünlerden ve vakfın memurlarına ödenecek maaşlardan vergi alınmaması önerilmektedir. Türkiye’de konuyla ilgili olarak hazırlanan komisyon raporları doğrultusunda, 27 Aralık 1949’da, Ankara’da anlaşma imzalanmıştır⁷⁹.

Anlaşma gereği oluşturulacak komisyonun dördü Türk, dördü ABD’li, sekiz üyesi olacak ve ABD büyükelçisi komisyonun fahri başkanı sayılacaktır. Komisyon kararlarının alınması sırasında oylamada eşitlik olursa, son karar fahri başkanın olacaktır. Komisyon yıllık raporlar hazırlayacak, ABD Dışişleri Bakanı hazırlanan rapor üzerinde değişiklik hakkını kullanabilecektir. Bu anlaşma, 13 Mart 1950 tarihinde TBMM tarafından onaylanmıştır. Başlarda *“ABD Türkiye Eğitim Komisyonu”* (*U.S. Educational Commission in Turkey*) ismini alan oluşumun adı, daha sonra bu ismin yaptığı tek taraflı çağrışımı ortadan kaldırmak üzere *“Türkiye ile ABD Arasında Eğitim ve Kültür Değişimi Komisyonu”* (*Commission for Educational and Cultural Exchange Between Turkey and the USA*) olarak değiştirildi.

Bu komisyonun Türk Eğitim sistemi üzerindeki etkisini gösteren bir belge, komisyon raporuna dayanılarak okullarda din dersi uygulamasının başlatılmasıdır. Bu belgede; *“Okullarda okutulacak din derslerinin programları kitapları ve öğretmenlerinin aydınlatılması konuları üzerinde incelemeler yapmak üzere Milli*

⁷⁸Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 47.

⁷⁹Anlaşmanın tam metni için Bkz:Ek 6.3.

Eğitim Bakanlığı'nda toplanan yetkili karma komisyonun raporuna dayanılarak; Türk çocuklarının diğer ihtiyaçlarına olduğu gibi dini ihtiyaçlarına da cevap vermek üzere ilk okullarda din öğretimi yapılmasının uygun olduğunu....”⁸⁰ şeklinde verilen karar, komisyonun eğitim üzerindeki etkisini göstermekteydi.

Fulbright programı, öğrenci değişiminin yanı sıra öğretim görevlilerinin ve araştırmacıların kullanımına da açıldı. 1950’lerde farklı disiplinlerden çok sayıda Türkiyeli akademisyen ABD’ye gitti. ABD’den gelen akademisyenler ise Türkiye’deki üniversitelerde genellikle bir yıllık sürelerle çalıştı. ABD, gelecekte Türkiye’nin aydın kesimini ve yönetici sınıfını oluşturacak olan öğrencilere, ABD’de eğitim verdirerek Türkiye’deki ABD politikalarının devamını sağlamayı amaçlamıştı⁸¹. ABD’de eğitimlerini bitirip ülkelerine dönen öğrenciler, ülkelerinde etkin görevlerde yer aldılar. Turgut Özal, Süleyman Demirel, Tansu Çiller ABD’de eğitim alırken, Bülent Ecevit, Robert Koleji mezunudur. Soğuk Savaş yıllarında Türkiye’den ABD’ye eğitim amaçlı giden öğrenciler, aynı amaçla yurt dışına gidenlerin %79’unu oluşturmuştur. 1945-1987 arasında 34.068 kişi ABD’ye eğitim almaya gitmiştir⁸².

Bu dönemde Türkiye’nin eğitim sistemini yönlendiren hususlardan biri de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Ernst Hirsch tarafından hazırlanan “*Üniversite Muhtariyeti*” raporudur. Raporda, üniversitelerin idari durumunun merkeziyetçi olmasından şikâyet edilmiş, rektörlerin MEB’e bağlı olması eleştirilmiştir. Bu rapor temel alınarak “*Üniversitelerle Bunlara Bağlı Fakülte ve Kurumların Özerklikleri ve Üniversite Öğretim Mesleği Üyeleri Kanun Tasarısı*”, 13 Haziran 1946 tarihinde mecliste onaylanmıştır⁸³.

Türkiye’de üniversiteler tarihsel olarak siyasi düşüncenin kaynaklarından biri olagelmiş, siyasi atmosferden doğrudan etkilenmişlerdir. Bu nedenle, Soğuk Savaş döneminin Türkiye’ye etkileri incelenirken üniversitelerin bu dönemdeki etkisi küçümsenmeyecek derecededir. Üniversiteler, ABD’nin kültürel programı tasarlanırken hedef kitle olarak belirlenen başlıca kesimler arasında sayılmıştı. İçeride ve dışarıda Soğuk Savaş’ın gerektirdiği politikalar uygulanırken, ABD’li aydınların desteği bu politikaların başlıca meşruiyet kaynaklarından biri oldu. Devlet ve aydınlar arasında, çıkış noktasını komünizme karşı mücadeleden alan işbirliği, ideolojik düzlemde bir meşruiyet tülü oluşturmanın ötesinde, pratik bir boyut da içermekte, özellikle

⁸⁰Okullarda din dersi okutulmasıyla ilgili Karma Komisyon kararı için Bkz: Ek 6.4.

⁸¹Ataöv, *Amerika NATO...*, s. 231.

⁸²Demir, *Soğuk Savaş Sıra...*, s. 136.???

⁸³*TBMMTD*, 13 Haziran 1946, C. 24, s. 234.

üniversiteler, uygulanan politikalar için gereksinim duyulan başlıca bilgi kaynaklarından birine dönüşmekteydi. Savaş sonrasında Anglosakson pragmatik geleneğinin de beslediği üniversiteler, Türkiye’de yeni kuşak akademisyen ve aydınlar üzerinde bir hayli etkili oldu. Soğuk Savaş, ABD yönetimlerinin içeride aydınların farklı veçheleri olan desteğine ihtiyaç duyarken, Avrupa’dan başlamak üzere dışarıda da aydınların kazanılmasını önemli kıldı⁸⁴. Bunun en temel yoluysa, fikir ve kültür alanında ABD hegemonyasının kurulmasıydı.

Soğuk Savaş döneminde Amerikan hegemonyası dünya çapında güçlendikçe, Avrupa ve çevre ülkelerdeki akademik üretimi de belirlemeye başlamıştı. Türkiye’de ABD kaynaklı düşünsel üretimin yakından takip edildiği ve etkisinin en yoğun olduğu alan akademiydi. Üstelik sadece yöntemsel tartışmalar bağlamında değil, ele alınan konuların ya da kullanılan kaynakların seçiminde bile ABD’nin artan etkisi hissedilmekteydi⁸⁵. Dönemin önemli entelektüelleri arasında da isimleri zikredilebilecek olan Behice Boran ve Niyazi Berkes, doktora derecelerini Amerikan üniversitelerinden almıştı. Böylece, o güne kadar yükseköğrenim için daha çok Avrupa ülkelerinin tercih edildiği Türkiye’de, Amerikan üniversitelerinde eğitim gören sosyal bilimciler kuşağının da öncüleri arasına girmişlerdi. Nitekim bu özellikleri ve saha araştırması tekniğiyle yapılan köy tetkikleri nedeniyle bu isimler, DTCF Felsefe Bölümü’ndeki diğer genç meslektaşlarıyla birlikte, Türkiye’ye Amerikan sosyolojisinin girişine önyak olan kişiler olarak tanımlanır. Bu isimlerin ve çalışmalarının Türk solu içindeki yerleri düşünüldüğünde, Amerikan siyasetinin eğitim alanındaki başarısızlığını, yoksa üretim hatası olarak mı değerlendirileceği okuyucunun takdiridir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, DTCF’de yürütülen komünist avı nedeniyle sosyal psikolojinin önemli isimlerinden Muzaffer Şerif’in Türkiye’den ayrılmak zorunda kalması, var olan zayıf birikimi de büyük ölçüde erozyona uğrattı. Neticede Türkiye üniversitelerine psikoloji alanında görev yapmak üzere gelen ABD’li bilim insanı sayısı, bu yıllarda psikoloji dalında yetişmiş insan sayısının da sınırlılığı nedeniyle diğer disiplinler için konuk edilenlerden daha fazla oldu. Nail Şahin, Türkiye’de psikolojinin tarihi üzerine yazdığı makalesinde, psikolojinin Batı’daki seyrini, yaptığı önemli çevirilerle Türkiye’ye nakleden Muzaffer Şerifin Türkiye’yi terk ettiği 1944 sonrasında, İstanbul ve Ankara’da Batı’yla temasların misafir öğretim üyeleri aracılığıyla yürütüldüğünü söylemektedir. Türkiye’de psikoloji disiplinin,

⁸⁴Örnek, *Türkiye’nin Soğuk...*, s. 102-103.

⁸⁵Örnek, *Türkiye’nin Soğuk...*, s. 195-196.

Amerikan psikolojisinin belirleyiciliği altında gelişmesi, ABD’den gelen çok sayıda misafir öğretim üyesinin rolünün ne derece önemli olduğunu da ortaya koymaktaydı⁸⁶. Gelen isimlere bakıldığında, deneysel psikolojinin önemli ismi Walter Miles’in Yale’den emekli olduktan hemen sonra İstanbul’a geldiği ve burada bir süre kalarak psikoloji alanındaki ilk ve önemli çalışmalardan birine imza attığı görülür⁸⁷. Yine Fulbright desteğiyle İstanbul’a gelenler arasında Gertrüde Hildreth, Edwin Holländer, Nicholas Pronko bulunmaktaydı. Psikoloji alanında, Türkiye’de DTCF’de çalışmış ABD’li bilim insanları arasında Carroll C. Pratt öne çıkıyordu. Sonraları gelen ABD’liler arasında Spaulding Rogers, Mark K. Ailen ile Fred McKinney gibi isimler vardı⁸⁸. Thomas Reese ve John Volkmann ise Ankara Üniversitesi’nde görev yapmıştı. Victor Noll ODTÜ’de, John Rockwell ise Amerikan Kız Koleji’nde görev yaptı. Bu kurumlar dışında, Gazi Eğitim Enstitüsü de çok sayıda yabancı öğretim üyesini istihdam etti. Bunlar öğretmen yetiştirme programına, ağırlıklı olarak pedagoji alanında katkıda bulundu. McKinney, ABD’den Delton C. Beier’in Gazi’de bir yıl geçirdiğini ve bir zekâ testi geliştirdiğini yazmaktadır. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı’nın da “uygulanmalı psikoloji” alanında çok sayıda ABD’li uzman istihdam ettiğini belirtmektedir. Fulbright’tan destek alarak Türkiye’ye gelen öğretim üyelerinin sayılarının disiplinlere göre dağılımına bakıldığında, psikolojinin açık ara önde olduğu görülür⁸⁹.

SBF’nin, New York Üniversitesi’yle yaptığı anlaşma, kamu yönetimi disiplininde Amerikan yaklaşımının etkili olmasına olanak sağlayan bir diğer önemli gelişmeydi. Bu anlaşma kapsamında pek çok ABD’li öğretim üyesi Türkiye’ye geldi. Türkiye’den ise bir grup öğretim üyesi ABD’ye gitti. SBF’ye bu anlaşma kapsamında gelen öğretim üyeleri, New York grubu olarak bilinmekteydi.

Rockefeller Vakfı, Türkiye’de “Amerikan çalışmalarının” gelişmesi amacıyla İstanbul Üniversitesi’nde de kürsü kurulması için girişimlerde bulundu. Vakıf, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden Vahit Turhan’ın Amerikan edebiyatı incelemeleri için ABD’de bir yıl boyunca çalışma yürütmesini destekledi. Ayrıca aynı alandan Robert G. Kelly’nin Türkiye’ye gelmesini sağladı. Ancak vakıf yazışmalarında, yöntemsel olarak ABD’den öğretim üyeleri getirmek yerine, Türkiye’den kürsünün kuruluşunu ve

⁸⁶Örnek, *Türkiye’nin Soğuk...*, s. 212.

⁸⁷Nail Şahin, “Psikoloji”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim ve Sosyal Bilimler* içinde (203-226), Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 1997, s. 205.

⁸⁸Azmi Süslü, DTCF tarihi konusundaki çalışmasında fakülteden ayrılmış veya emekli olmuş yabancı öğretim elemanlarının bir listesini vermiştir. Bkz. Azmi Süslü, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin 50 Yıllık Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-1986, s. 490-493.

⁸⁹Örnek, *Türkiye’nin Soğuk...*, s. 212-213.

gelişimini sağlamak üzere inisiyatif alabilecek bir kişinin yetişmesine odaklanmak gerektiği belirtilmekteydi⁹⁰.

Yükseköğretimde 1950’lerde tohumları atılan, ancak sonraki yıllarda daha da yaygınlaşan ve derinleşen Amerikan etkisinin en önemli ürünlerinden biri, Amerikan modeliyle kurulan yeni üniversitelerdi. Bunların başında ODTÜ gelmektedir. O yılların mevcut büyük üniversitelerinden farklı olarak ODTÜ, Türkiye ve Ortadoğu ülkelerinin kalkınması için ihtiyaç duyulan teknik eleman ihtiyacını karşılamak üzere kuruldu. Kuruluş yıllarında biçilen bölgesel rol, zamanla gündemden düşmüş olsa da, bölgesel bir misyonla kurulması, Türkiye’den beklenen aktif Ortadoğu politikasının en azından eğitim ayağının ciddiye alındığını göstermektedir.

Mümtaz Soysal’ın ODTÜ’nün Amerikan nüfuzunun yayılması açısından oynadığı rolü eleştiren yazısına karşılık, Kemal Karpat’ın ODTÜ’nün kuruluşunda hükümetin etkisini ön plana çıkarmaya çalıştığı tartışma ile Yükseköğretimde ABD etkisi ilk kez bu kadar açık tartışılmıştır. Forum Dergisinde süren tartışma, ODTÜ’nün kuruluşuyla birlikte ortaya çıkan rahatsızlığın dışavurumlarından sadece biriydi. Daha fazlasının konuşulduğu, ODTÜ öğretim üyesi Fikret Görün’ün, kimi meslektaşlarının, o dönemde kendilerine ODTÜ öğretim üyelerinin maaşlarını dolarla mı aldıkları şeklinde sorular yönelttiğini aktarmasından anlaşılmaktadır. Çalışanlarının maaşlarının dolarla ödenip ödenmediği tartışılan ODTÜ’nün bir zamanlar, Türkiye’de Sol’un kalesi imajını taşıması da ABD’nin bir başka iş kazası olmalı. Amerikan nüfuzunun yayılmasının aracı kurumu olarak görülen ODTÜ’nün, kendi içinde çekişmeler ve rahatsızlıklar yaşadığı da görülüyordu. ODTÜ’nün ilk Genel Sekreteri Sefai İnal, ODTÜ içinde ABD’lilerle yaşanan egemenlik sorununu şöyle anlatmaktadır:

*“Kapıya yöneldiğiniz zaman hafta sonunda bir şey görüyorsunuz; Türk ve Amerikan bayrağı. Hatta çıktığınız zaman dekan odalarında Amerikan cumhurbaşkanının resimleri. Evet, sen Amerikalısın, kabul. Ama sen benim üniversitemde, sen kendi milletinin şeyini, cumhurbaşkanını oraya asamazsın çünkü burası ne bir Amerikan Üniversitesi, ne bir Amerikan toprağı”*⁹¹

Yükseköğretimdeki ABD etkisinin diğer ayağı Robert Koleji’dir. Duncan Smith Ballantine, Robert Koleji’nin başına geçtikten hemen sonra, orta kısmını kapatarak okulu bir yükseköğrenim kurumuna dönüştürme planını uygulamaya koydu. 1957’de “yüksek tahsil” kurumu statüsü kazanması için gereken izin verilince, Robert Kolej,

⁹⁰Örnek, *Türkiye’nin Soğuk...*, s. 240.

⁹¹Örnek, *Türkiye’nin Soğuk...*, s. 248.

hem lisans hem de yüksek lisans derecesi verebilen bir eğitim kurumu haline geldi. Kolej, bundan böyle mühendislik, işletme ile bilim ve yabancı diller okullarında öğrenci yetiştirmeye başladı. Kolej'in bu statüsü 1971'de, yüksek tahsil birimlerinin devlete devredilmesiyle son bulacaktı. Ancak statüsü Lozan'la düzenlenen yabancı bir eğitim kurumuna bu iznin verilmiş olması, başından itibaren rahatsızlık kaynağıydı. Konuyla ilgili olarak Forum Dergisi'nde çıkan bir yazıda; *“iznin verilmesi olumsuz karşılanmamakla birlikte, iznin Bakanlar Kurulu kararnamesiyle verilmesi ve kararnamenin Resmi Gazete’de yayımlanmaması şüphe uyandırmıştır”* denilmekteydi. Lozan’da yapılan bir düzenlemenin, kararnameyle değiştirilmesi ve bunun gizli kapaklı yapılması Froum’un başlıca itiraz nedeniydi. *“Durum böyle iken -hem de kaçamak ve gizli yollardan- koleji Amerikan sistemine açmak, herhalde Türkiye’nin menfaatine olmayacaktır”*⁹² denilerek biçimsel eleştirinin ötesinde, bir rahatsızlık duyulduğu belirtilmekteydi.

ABD’nin eğitim üzerindeki etkisinin diğer ayağı, Türkiye’deki kütüphanecilik alanında olmuştur. Kütüphanecilik, Soğuk Savaş’ın önemli kültürel faaliyetleri arasında yer almaktaydı. Türkiye’de 1950’lere kadar kütüphanecilik, büyük oranda Alman anlayışıyla yürütülmekteydi. ABD’liler, Türkiye’de kültür ve eğitim faaliyetleriyle ilgilenmeye başladıktan kısa süre sonra kütüphanecilik mantığının değişmesi ve yeni anlayış doğrultusunda kütüphanecilik eğitimi verilmesi amacıyla çok sayıda girişimde bulundu. Bu yıllarda ABD’li kütüphanecilerin Türkiye’ye gelmesi, bu alanda uzmanlaşması düşünülen kişilerin Türkiye’den ABD’ye gönderilmesi, kütüphanecilik eğitiminin örgütlenmesi gibi farklı başlıklarda çalışıldı. Pek çok kamu kuruluşunun ve üniversitenin kütüphanelerinin Dewey sınıflama sistemine geçmesi teşvik edildi. Kütüphanecilik konusundaki en iddialı girişimlerden biriye Ford Vakfı’nın verdiği mali destekle, Ankara Üniversitesi bünyesinde bir kütüphanecilik bölümünün açılmasıydı. USIE’nin büyükşehirlerde kurduğu kütüphanelerse eğitilmiş kesimler için ABD’ye açılan birer kapı olarak tasarlanmıştı. Kitaba ve gelişkin kütüphanelere erişmenin zor olduğu yıllarda, Amerikan kütüphaneleri okuyucularını büyükşehirlerin merkezî semtlerinde karşılıyordu. Bu kütüphaneler, kitap koleksiyonu, mekân düzenlemesi ve kütüphanede düzenlenen kurslarla okuyucuların Amerikan kültürüyle tanışacakları sosyal mekânlar olarak tasarlanmıştı. Öğrencilerle, öğretmenlerle, öğretim üyeleriyle ve okumaya meraklı insanlarla birebir iletişim kurmaya olanak sağladığı için

⁹²Forum Dergisi, C. 10, S. 118, Şubat 1959, s. 6.

kütüphanelere büyük önem verilmekteydi⁹³.

ABD’li öğretim üyeleri ve uzmanların Türkiye’ye gelerek kurulmasına ön ayak oldukları bir diğer bölüm Amerikan Kültürü ve Edebiyatı’ydı. 1950’lerden önce üniversitelerde bulunmayan bu bölümün kurulması için özellikle Rockefeller Vakfı büyük çaba gösterdi. Vakıf tarafından tahsis edilen kaynağın önemli bir bölümü, Türkiye’ye bu alanda eğitim faaliyetine katılmak üzere ABD’li öğretim üyelerinin gelmesi için harlandı. Amaçları arasında “*Türkiye’de Amerikan kültürüyle alakalı programların gelişmesine yardım etmek*” de bulunan Fulbright programı da Amerikan dili ve Amerikan çalışmalarının gelişimine destek verdi⁹⁴. Bu amaçla ABD’den Robert Hamilton Ball, 1954’te DTCF’ye gelmişti. Onu Mack Buckley Swearingen izlemiştir. Ancak Swearingen’in kürsüsü Amerikan Dili ve Edebiyatı değil, Amerikan Tarihi olarak görünmektedir. Bunların dışında Ray B. West ve Warren Stanley, bu alanda çalışmak üzere DTCF’ye gelmişti. Bu alanda da, 1960’ların ortalarından itibaren ABD’li öğretim üyelerinin yerini Türkiyeli öğretim üyeleri almaya başlayacaktır.

6.6.2. Basın

Basın, toplumu yönlendirme ve kamuoyu oluşturma da önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Bu sebeple hükümetler basını kontrol etmeye çalışmışlar ve muhalif olanları susturmuşlardır. Türkiye’de gerek Atatürk dönemi ve gerekse İsmet Paşa dönemlerinde çıkarılan kanunlarla kontrol altında tutulan basın, hükümet politikalarının propagandasını yapmıştır⁹⁵.

27 Haziran 1938 tarihinde kurulan Türk Basın Birliği, 1940 yılında çalışmaya başlayan Basın Yayın Genel Müdürlüğü gibi kurumlar, basının kontrol sistem araçları olmuştur. İkinci Dünya Savaşı şartları içerisinde, 16 Temmuz 1943 yılında kurulan Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, kontrol sistemini daha da sıkılaştırmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesiyle başlayan Soğuk Savaş şartlarında, her alanda yaşanan liberalleşme furysı, basını da içine almış ve basın üzerindeki kontrolü oluşturan yasalar kaldırılmıştır. 25 Temmuz 1931 tarihli ve 1881 sayılı Basın Kanunu’nun özellikle tepki çeken 30. ve 50. maddeleri kaldırılmıştır⁹⁶.

⁹³Örnek, *Türkiye’nin Soğuk...*, s. 176-177.

⁹⁴Esra Pakin, “American Studies in Turkey During the ‘Cultural’ Cold War”, *Turkish Studies*, Cilt 9, Sayı 3, Eylül 2008, s. 512.

⁹⁵Ahmet Çelik, *İkinci Dünya...*, s. 36.

⁹⁶30. Madde: Milli hisleri inciten veya bu maksatla milli tarihi yanlış gösteren yazıları yayınlayanlar, TBMM Azası, İcra Vekilleri Heyeti ve Devlet Memurları hakkında olumsuz yazı yazarlar 50 ile 500 lira

Kamuoyu oluşturmak bakımından hayati öneme haiz olan Basın, doğal olarak, Soğuk Savaş döneminde de bu pozisyonunu korumuş ve rolünü oynamıştır. Bu dönemde Türk basını genelde anti-komünist propaganda ve ABD yanlılığını destekleyen unsur olarak kullanılmıştır. Hükümetin anti-komünist siyasetini meşrulaştıran bir araç olmasının yanında basın, Truman Doktrini ve Türk-Amerikan ilişkilerinin kamuoyu desteğini alması adına da bir rol üstlenmişti. Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye-ABD arasında yapılan, “Türkiye’ye Yapılacak Yardımlar Hakkında Anlaşma”nın üçüncü maddesi; *“Türkiye Hükümeti ile Birleşik Devletler Hükümeti, Türk ve Birleşik Devletler Milletlerine bu anlaşma gereğince yapılan yardım hususunda tam bilgi temini için işbirliği yapacaklardır. Bu maksatla ve iki memleketin güvenliği ile kabili telif olduğu nispette; Birleşik Devletler basın ve radyo temsilcilerine, bu yardımın kullanılmasını serbestçe müşahade etmelerine ve bu müşahadelerini tam olarak bildirmelerine müsaade edilecektir ve Türkiye Hükümeti bu yardımın amacı, kaynağı, mahiyeti, genişliği, miktar ve ilerleyişi hakkında Türkiye’de tam ve devamlı yayın yapacaktır”*⁹⁷ şeklindeydi. Bu madde basının ABD propagandası yapmasının önünü açmıştı. Bunun dışında, Marshall Planı kapsamında yardım alan ülkelerin ABD ile imzaladığı “Ekonomik İşbirliği Anlaşması”nın 3. ve 7. Maddelerinde de; *“Yardım alan her ülkenin Marshall Planı dâhilindeki gelişmeleri ve planın amaçlarını halkına duyurma yükümlülüğü vardır”* hükmü vardı.

Soğuk Savaş sürecinde komünizm lehine ve Sovyet taraftarı yayın yapmak vatan hainliği ile eşdeğer tutulmuş, bu yönde yayın yapan gazete ve dergiler, baskı ve şiddetle karşılaşarak yayın hayatlarına son vermişlerdir. Tan Olayı, Soğuk Savaş sürecinde basının izleyeceği yolu belirler niteliktedir. Bunun yanında oluşturulan Soğuk Savaş mantalitesi gereği, ABD aleyhine yayın yapmakla komünst propaganda yapmak eşit tutulmuştur. Amerikan yardımlarını, *“Tarihimizin en kritik anlarından birini yaşıyoruz: İstiklâlîmiz tehlikededir. Ve işin korkunç tarafı şudur ki, istiklâlimize kastedenler bu sefer ordularla değil de bir yardım teklifinin yaldızlı paravanası arkasına gizlenerek üzerimize yürüdükleri için, Türk milleti kuşkulananmıyor”*⁹⁸ ifadeleriyle eleştiren Zincirli Hürriyet’in başına gelenler bunun en açık deliliydi. Türkiye’nin en önemli siyasal mizah yayınlarından biri olan Marko Paşa da baskı yöntemiyle susturulmadan önce, ABD’yi eleştiren yayınlar yapmaktaydı. Marko Paşa’nın ABD’ye ve Türkiye’deki Amerikan

para cezası ile cezalandırılır. 50. Madde: Ülkenin genel siyasetine dokunacak yayından dolayı Bakanlar Kurulu Kararı ile gazete ve dergiler geçici olarak kapatılabilir.

⁹⁷ Bkz: Ek 3.10.

⁹⁸ Zincirli Hürriyet, Yıl 1, Sayı 1, 5 Nisan 1947, s. 4.

etkisine yönelttiği eleştiri okları, ABD yardımlarından, ABD sermayesinin Türkiye'ye girişine, her alanda ABD'nin taklit edilmesinden, bu ülkeden gelen tüketim biçimlerine kadar farklı konulara yöneldi. Amerikan etkisini her alanda teşhir eden ve ABD'yle işbirliğini itibarsızlaştıran tavrıyla Marko Paşa, yayınlanabildiği sürece, oldukça önemli bir işlev yüklenmişti. Üstelik sadece Türkiye'deki Amerikan etkisini eleştirmemiş, ABD'deki siyasi ve sosyal düzenin bozukluklarına da dokundurmuştu. Bu tür eleştirilere bir örnek olarak şu satırlar verilebilir: *“Amerika'nın Türkiye'ye kazık atmaya başlamasının üçüncü yıl dönümü münasebetsizliği ile Marko Paşa Truman'a ve Amerikan milyarderlerine hitaben aşağıdaki mesajı, deliğe girerim korkusu ile gönderememiştir: Bu hava seferleri çağında ve atom devrinde fennî tenakkilerin iki memleketi birbirine yaklaştırmak için, Türkiye'nin altına uskur takılarak yüzdürülmek sureti ile veyahut tepesine pervane takılıp uçurulmak sureti ile çok yakında Amerika'ya getirileceğine hiç şüphemiz kalmamıştır. Harp artığı eski ve yırtık otomobil lâstiklerinden yaptığınız Kovboy çikletlerini, Türk milleti evde sokakta, vapurda trende çiğneye çiğneye demokrasi gevişi getirmekte ve Türk gençliği ağızlarında şişirdiği çiklet balonlarını şerefimize patır patır patlatmaktadır. Çiklet namı altında yutturduğunuz eski kamyon lâstiklerini çiğnemekten Türk milletinin konuşmağa vakti kalmamıştır. Bu çiklet nam demokratik icadınızla halka konuşmak fırsatı vermediğiniz için, hükümetimiz namına size teşekkür sunarız.”*⁹⁹

Bu tür yayınların susturulması, aydınların ve halkın ABD ile yakınlaşmanın yarattığı sorunlara ilişkin daha uyanık, daha eleştirel bir tutum geliştirmesi imkânını da büyük ölçüde sınırlandırdı.

Komünizm lehine yayın yapmanın suç olması normal karşılanabilir bir durumdu ancak, ABD aleyhine yazı yazmanın komünistlikle eşdeğer olması da ABD etkisini göstermekteydi. Türk-ABD dostluğu gazetelerde sürekli vurgulanırken, basın kullanılarak Rus düşmanlığı işleniyor, Sovyet Rusya'nın emellerini ön plana çıkaran haberlere yer veriliyordu. Özellikle, Truman Doktrini çerçevesinde Amerikan yardım anlaşması 1 Eylül 1947 tarihinde mecliste kabul edildikten sonra, komünizm ve SSCB aleyhtarı yazılar artmıştır. Cumhuriyet gazetesi, Stalin'in tüm dünyayı komünistleştirmek için bir ordu teşkil ettiğini, yerel işbirlikçilerin harekete geçeceğini belirtmiş ve ardından Komünist tutuklamalarının haberini vermişti¹⁰⁰.

Bu yıllarda, ABD'yle dostluğun candan savunucusu bir gazeteci türü de peyda

⁹⁹Marko Paşa, Yıl 1, Sayı 2, 5 Kasım 1948, s. 1.

¹⁰⁰Cumhuriyet, 15 Temmuz 1948. s. 1.

olmuştu. Bu tipler, çoğunlukla ABD'nin kültürel etkisinin yerli taşıyıcıları rolünü de gönüllü olarak üstlendi. Bunların en önde gelen temsilcisi, Vatan'dan Ahmet Emin Yalman'dı. Bu gazeteci, ABD misyon görevlileriyle yakın arkadaşlıklar kurmakta, ABD'yi sık sık ziyaret etmekte ve ABD'nin Türkiye'ye tanıtılmasında öncü bir rol oynamaktaydı. Öne çıkan isimler arasında Yalman'dan başka, Akşam'dan Ahmet Şükrü Esmer'le, Cumhuriyet'ten Abidin Daver'i de saymak gerekir. Vatan'a ABD muhabirliği yapan Altemur Kılıç'la, Cumhuriyet'in özel ABD muhabiri olan Reha Oğuz Türkkan da, dönemin basınında ABD konusundaki önemli haber kaynakları arasında yer aldı¹⁰¹.

Türk basınında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kıbrıs sorununa kadar ABD aleyhine hiç yazı veya haber görülmemişti. Missouri gemisinin gelişinde, Fazıl Hüsni Dağlarca'nın Missouri adlı şiirinin yayınlanmasından Kıbrıs sorunu nedeniyle gönderilen Johnson mektubuna kadar, basında ABD aleyhine haberler yapılmamıştır. Soğuk Savaş dönemi Türk gazetecilik tarihi, komünizm ile mücadele tarihi olarak yerini almıştır. Bu dönemin yaygın dili, Komünist Rusya, Kızıl Çin ve Dost ve Müttefikimiz Amerika olarak karşımıza çıkar.

İletişim, propaganda ve bilgi edinme fonksiyonları sebebiyle enformasyon faaliyeti olarak görülüyordu. Bu bağlamda Türkiye ve ABD arasında hazırlanan kültürel program gazetecilerle ilişkilerin geliştirilmesine özel önem vermekteydi. Kurulan kişisel ilişkilerin yanı sıra, gazetecilere ABD'yi ziyaret edebilmeleri için çeşitli destek programları sunuldu. Gazetecilerin USIS'le daha yakın çalışmalarının bir diğer nedeni, yayıncılıkla ilgili konularda USIS'in bilinirliğinin artması ve haber servisinin sıklıkla kullanılmasıydı¹⁰².

Soğuk Savaş yıllarında, Sovyetlerin düşman olduğu imajını yaratacak bol miktarda kaynak mevcuttu. Bunun yanında, ABD'ye yönelik yaygın sempati yaratan ve kamuoyunda ABD'nin dost bir güç olduğu fikrinin işlenmesine vesile olan olaylar zinciri, yeni yeni ortaya çıkmaktaydı.

Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatan Missouri gemisinin ziyareti, basında büyük tezahüratla karşılanmıştı. Missouri'nin Türkiye'ye geldiği 6 Nisan 1946 tarihli gazetelerde, gemi ve gemicilerin fotoğrafları manşetlere taşınmış, haftalarca konuyla ilgili ABD'ye övgüler içeren yazılar yazılmıştır¹⁰³. Missouri'nin yolculuğu, ABD'den Türkiye'ye gelinceye kadar Türk basınında yer almıştır. Gazeteler günlük

¹⁰¹Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 97.

¹⁰²Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 190.

¹⁰³*Cumhuriyet*, 6 Nisan 1946, s. 1.

olarak gemiden haberler vermişlerdir. Missouri'nin Türkiye'ye gelişi, Türk kamuoyu için sıradan bir ziyaret değildi. Missouri'nin Türkiye'ye gelişi nedeniyle Türk gazetelerinde çıkan yazılardan, o dönemde Türk kamuoyunun ABD hakkında neler düşündüğünü de anlayabiliriz. Missouri'nin gelişiyle ilgili olarak Türk gazetelerinde, ABD hakkında yayımlanmış yazıların bazılarında şu düşünceler ifade edilmiştir; *“Amerika'nın ne istediğini biliyoruz; hür, eşit ve egemen milletlerin ortaklaşa güvenliğine dayanan, harpsiz, saldırısız sadece ahlâk ve kanun bağlaşma ve antlaşmalarının hüküm sürdüğü bir dünya. Böyle bir dünyada yaşamak isteyen herkes, Amerikan bayrağında kendi talih yıldızını da görür... Missouri zırhlısı ve yanındaki harp gemileri ile gelen Amiral, Subay ve erler, bu sabahdan beri Türk milletinin, aramızda bulunuşları her yuvaya sevinç ve şenlik veren misafirleridir.”*¹⁰⁴

*“İlk defadır ki, bu harpten sonra bir Amerikan donanması bu münasebetle Akdeniz'de yer almaktadır. Bu da Amerika'nın yalnız Pasifik'te değil Avrupa içlerine hakim Akdeniz sularında her tehlikeye karşı hazır olacağını göstermesi bakımından başlı başına ehemmiyetli bir hadisedir.... (Amerika Birleşik Devletleri) Yeryüzünde hak, adalet, hürriyet prensiplerinin tatbik edilmesinden başka bir ideali olmayan, bu ideal uğrunda var kuvvetini ortaya koyan büyük devlettir.”*¹⁰⁵

*“Missouri zırhlısının İstanbul'a gelişi ile Güvenlik konseyinde İran meselesinin Birleşmiş Milletler Anayasası prensipleri dairesinde bir cereyan alışı aynı güne tesadüf etti. Bu tesadüf dünya tarihinin gidişini değiştiren çok hayırlı bir alamet gibi telakki edilse yeridir.... Uzak Doğu harbinde Amerikan zaferini temsil eden Missouri zırhlısının gönderilmiş olması hadisede iki memleket arasındaki dostluk gösterisinden fazla ve üstün bir mana bulunduğunu anlatmağa kafi gelir.”*¹⁰⁶

ABD'ye yönelik sempatinin artmasına vesile olan ikinci olay ise, Kore Savaşı'ydı. Kore Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Türk askerlerinin kahramanlıklarına ilişkin haberler gazete sütunlarını doldurdu. Halk arasında Türk askeriyle birlikte savaştan dost ABD'lilere duyulan sempati arttı. Bu sempatinin popüler kültürdeki yansımaları gösteren bir örnek; *“Dostluk Şarkısı”* adını taşıyan ve 1954'te İzmir Fuarı'nda ücretsiz dağıtılan plaktır. Bu plağın varlığını hatırlatan Mehmet Ö. Alkan, sonradan ABD'ye yerleştiğini belirttiği Celal İnce'nin seslendirdiği şarkının nakaratını şöyle aktarır; *“Amerika, Amerika /Türkler dünya durdukça / Beraberdur sizinle /*

¹⁰⁴Ulus, 5 Nisan 1946, s. 1.

¹⁰⁵Akşam, 5 Nisan 1946, s. 1.

¹⁰⁶Vakit, 6 Nisan 1946, s. 1.

Hürriyet savaşında.” Plak’ın girişi şu sözlerle başlar; “*Gerek Türk ve gerekse Amerikan tarihi, hürriyet uğrunda büyük emek sarf etmiş ve hatta bu uğurda canı pahasına çarpışmış kahramanlarla doludur. Her iki milletin tarihinde bu mümtaz evlatların hürriyet mefkûresi uğrunda veciz sözleri gayet parlak bir yer işgal eder*” Hürriyet temasının öne çıktığı plakta Roosevelt, Jefferson, Washington, Henry, Namık Kemal, Atatürk, Ziya Gökalp’in hürriyet konusundaki sözleri de seslendirilmiştir¹⁰⁷.

1950’de başlayan Kore Savaşı, ABD’nin kamu diplomasisi anlayışında önemli yeniliklere yol açtı. Savaşın yaklaştığı günlerde, ABD yönetimi antikomünist propagandanın genişletilmesine çalışmaktaydı. Kapsamı ve önemine binaen “fikir savaşının Marshall Planı” olarak nitelenen, yeni dönem kamu diplomasisine büyük kaynaklar aktarıldı. Bu kez, siyasi açıdan kırılğan olduğu düşünülen coğrafyalarda ideolojik mücadelenin yoğunlaştırılması öngörülmekteydi. Bu yeni perspektifin Türkiye’ye yansması gecikmedi. Eylül 1950’de gelen yeni direktiflerle birlikte, Türkiye’deki program kaynak, personel ve faaliyet sayısı açısından genişletildi. Programın genişletilmesi yönünde yeni düzenlemeler yapıldığı sırada Türkiye, Kore’ye ABD’yle aynı saflarda savaşmak üzere asker göndermekteydi. USIE, gelişen altyapısı sayesinde Kore Savaşı’nı bir olanağa dönüştürdü. Enformasyon mekanizmasıyla savaşa dair bilgi alınabilecek başlıca kaynak haline gelirken, Kore’de aynı cephede savaşmanın yarattığı dostluk havasını, çeşitli kültürel etkinlikler düzenleyerek sürekli canlı tuttu¹⁰⁸.

Kore’den yaralı ve ölü askerlere ilişkin haberlerin gelmesiyle birlikte “dostluk” ortamı gölgelenince, ABD yeni bir girişimle, asker ailelerine madalya vereceğini açıkladı. Kısa süre sonra dönemin gazeteleri, açık havada yapılan madalya törenlerine ilişkin haber ve fotoğraflarla dolmaya başladı. Türkiye hükümetinin bu tür jestlerde bulunmadığı bir dönemde, ABD’den gelen bu girişim, halkın bu ülkeye sempati duyması yönünde atılan önemli bir adımdı¹⁰⁹. Kore’de “*kızıl komünizme karşı savaşan Türk askerleri*”nin kahramanlıklarını Amerika’nın Sesi Radyosu’ndan dinleyen, Kore filmlerini büyük bir ilgiyle izleyen halk, ABD’nin Türkiye’nin en büyük dostu olduğuna daha fazla ikna oldu.

Bu yıllarda Basında kullanılan bir başka argüman, Türk kökenlilerin Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç ettirilmesi idi. Zorunlu göçün Sovyet uydularının acımasız ve din karşıtı (Müslüman karşıtı) politikalarının bir kanıtı olduğu ve USIE’nin

¹⁰⁷ Şarkının devamı için Bkz. Ek: 6.5.

¹⁰⁸ Örnek, *Türkiye’nin Soğuk...*, s. 186-187.

¹⁰⁹ ABD’li bir generalin Kore’de hayatını kaybeden bir askerin annesine madalya takması, ABD imajı için önemliydi. Bkz Ek 6.6

bunu, komünizme karşı Türk-Amerikan dayanışmasının gerekliliğinin bir başka kanıtı olarak kullandığı belirtiliyor. Göç edenlerle, göç yolları üzerinde röportaj yapan, fotoğraflarını çekerek haberler yazan USIE, konunun sosyalist ülkelerin din karşıtlığının bir kanıtı olarak yansıtıldığını ve yapılan insani yardımlarla birlikte, ABD'ye duyulan sempatiyi arttırdığını kayda düşmüştür¹¹⁰.

ABD'yle ilgili her tür gelişmenin dikkat çektiği yıllarda, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, 1954 yılının 27 Ocak gününden başlayarak, 19 Şubat'a kadar süren 40 günlük ABD seyahati büyük olay yarattı. Cumhurbaşkanı, ABD'yi uçtan uca gezerken, Türkiye'deki gazetelerde bir yandan seyahatin ayrıntıları aktarılmakta, diğer yandan ABD konusunda dizi yazılar yayımlanmaktaydı. Bayar'ın gün gün ne yaptığı, kimlerle görüştüğünü aktaran gazeteciler, haberlerini ABD'ye ilişkin çeşitli gözlemlerle süsleyerek sunmaktaydı¹¹¹.

Amerikan yaşam tarzının Türkiye'de, en azından kentli tabaka arasında yaygınlaşmasında Resimli Hayat, Hayat¹¹², Yedigün, Ses, Bütün Dünya gibi dergilerin büyük katkı yaptığı belirtilmelidir. Bu dergiler dışında abonelik sistemiyle Türkiye'ye ABD gazeteleri ve dergileri de getirildi. İlgilisine ulaşan bu dergiler, ABD'de gündelik hayatın ayrıntılarına dair bilgi vermekteydi¹¹³.

1951 yılında, 1886 tarihli Uluslararası Bern Telif Hakları Protokolü'nün imzalanmasının ardından kabul edilen Fikir ve Sanat Eserleri Yasası ile ülke Amerikan yayınları ile dolmuştur. Protokole göre, yayın tarihi 10 yılı geçmiş olan kitaplar, protokole dâhil ülkelerde telifsiz yayınlanabilecekti. Demirtaş Ceyhun, o dönemi şöyle anlatmaktadır; *“DP Hükümeti'nin bu protokolü imzalamasının hemen ertesi gününden itibaren Amerikan elçiliklerindeki görevliler, ABD'den getirttikleri kitapları Türkçeye çevirtmeye başlamışlardır. Amerikan Hükümeti, bu kitaptan bin adet satın alacak diyerek yayınevlerini gezmişler, Amerika ile ilgili kitap yayınlamamış yayın evi kalmamıştır.”* Daha sonra Amerikan Hükümeti, satın aldığı kitapları, *“Amerikan Halkından Türk Halkına Armağandır”* diye basıp, Türk ordusuna vermiş, Genelkurmay'ın emri ile akşam saatlerinde tüm askerlere bu kitaplar okutulmuştur¹¹⁴.

¹¹⁰NARA, Embassy Ankara to the Department of State, “Semi-Annual Evaluation Report on Turkey”, 9 Temmuz 1951, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2491.

¹¹¹Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 97.

¹¹²Hayat dergisi ABD'nin Life dergisinin bir taklididir. Bütün Dünya ise Nebioğlu Yayınevi tarafından Reader's Digest dergisinin Türkçeye çevrilmiş olarak yayımlanmış halidir.

¹¹³Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 97-98.

¹¹⁴Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 94.

6.6.3. Sinema

Sinema; bir sanat dalı, bir eğlence aracı olmasının yanında, toplumun kültürel değerlerini, düşünce yapısını şekillendirme gücü olan önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaş'ın başladığı dönem, Türkiye'de film üretim ve ithalatının arttığı dönemdir. Devletin sinemaya yönelik yasal iyileştirme ve düzenlemeler yaptığı bu dönemde, film ve seyirci sayısındaki artış, ahlaki yozlaşma şikayetleriyle paralel olarak kültürel kapitalizm eleştirilerini çoğaltmıştır. Sinemaya yönelik tepkiler meclise taşınmış, filmlerin sansürüne ve kontrolüne dair görüşlerden oluşan çok sayıda gazete ve dergi yazısı yayımlanmıştır.

Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte, gösterimde olan filmlerin denetlenmesinin gerekçeleri de değişmiştir. Daha önce çocuk ve halk eğitime aykırı olduğu düşünülen filmlere odaklanan gazeteler, bu kez Soğuk Savaş ve anti-komünist kampanyalardan etkilenir olmuşlardır. Filmlerin nasıl denetlendiği, nasıl denetlenmesi gerektiği yine tartışılmaktadır ama asıl mesele, komünizm propagandasına nasıl karşı konulacağı olmuştur. Aynı dönemde iki ayrı film; “Çanlar Kimin İçin Çalışıyor” ile “Vatan ve Aşk” basında tartışılmıştır. Bu filmlerin öne çıkmasının sebebi, basında çokça yer almalarındandır. Bu iki film dışında, başka filmler de anti-komünist tepkilerle gösterimden kaldırılmıştır. İstanbul'da Sirkeci-Azeri sinemasında oynayan bir Sovyet filmi de gösterimden kaldırılmıştı¹¹⁵.

Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname, İkinci Dünya Savaşı'nın başında yürürlüğe girmiştir. Nizamnamenin yayınlanması, İkinci Dünya Savaşı'nın propaganda amacı ile ilişkilendirilir. Ankara ve İstanbul'da iki farklı kontrol komisyonu nizamnamenin uygulamasını denetleyecektir. Soğuk Savaş'ın başladığı dönemlerde, 229 film denetlenmiş, bunların 20'si şartlı kabul edilmiş, 9 film ise gösterim izni alamamıştır. Holywood yapımı filmlerden hiçbirinin bu komisyona takılmaması dikkat çekicidir.

Çanlar Kimin İçin Çalışıyor filmi, gösterim izni verilmeyen 9 filminden biridir. Vatan ve Aşk Filmi ise; CHP Rize milletvekili Fahri Kurtuluş'un meclise verdiği sözlü önerge ile kaldırılmıştır. Filmlerin gösterimden kaldırılma gerekçeleri ise, “*milli rejime aykırı olan siyasi, iktisadi veya içtimai ideoloji propagandası yapmaktır*”¹¹⁶. Her iki filmin gösterilmemesinin nedeni anti-komünist endişelerdir. Komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle gösterim izni alamamış veya sonradan yasaklanmışlardır.

¹¹⁵Ulus, 7 Ocak 1947. S. 1.

¹¹⁶Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ...*, s. 144.

Filmlerin ortak özellikleri ise, her ikisinin de edebiyat uyarlaması olması ve konularını İspanya İç Savaşı'ndan almalarıdır.

Çanlar Kimin İçin Çalışıyor filmi, İstanbul'daki komisyon tarafından incelenmiş ve mahzurlu bulunmuş ancak nihai karar Ankara'ya bırakılmıştır. Ankara'daki komisyon tarafından tekrar incelenen filme gösterim izni verilmemiş, Ulus gazetesinde; *“aşırı sol fikirleri gayet ustaca telkin ettiğinden, Türkiye’de gösterilmesi men edilmiştir”* şeklinde haber olmuştur. Ulus gazetesi yazarlarından Feridun Osman Menteşeoğlu; *“Heyet, komünizmin gayeleri için satın aldığı bir sanat vasıtasıyla halka dinletmek istediği bir sinsi çana ot tıkamıştır. Heyet, Türk şuurunun ne olabileceği hakkında şerefli bir ibret tablosu çizmiştir. Böyle bir hükümle öğüneliriz”* diye yazmıştır¹¹⁷.

Filmleri gösterimden kaldırma yetkisi, bu komisyon dışında yerel idare amirleri, vali veya emniyet müdürlüklerine de verilmişti. Komisyon dışında bu görevliler de filmleri ve tiyatro oyunlarını gösterimden kaldırma yetkisine sahipti. Radyo dergisinde yayınlanan ve sahnelenen, *“Cimri Radyo Alıyor”* oyunu, bir komiserin kararıyla Tarsus'ta yasaklanmıştı¹¹⁸.

ABD hayat tarzının geniş kitlelerce benimsenmesinde en önemli araç, bir boş zaman izlencesi olarak, diğerleriyle kıyaslanamayacak kadar etkili bir biçimde geniş bir kitleye seslenen Hollywood sineması oldu. Kendisinden önce sinema piyasasına hâkim olan Mısır sinemasını saf dışı bırakan Hollywood, insanların az sayıdaki eğlencesinden birinin sinemaya gitmek olduğu bir dönemde, Türkiye'deki tüm sinema salonlarını işgal etti. Basın, Hollywood ünlülerinin haberleriyle dolup taşmaktaydı. Özellikle kentli kadınlar, Hollywood aktrislerinin elbise ve saç stillerini takip ederken, gazeteler ayrı Hollywood ekleri çıkarmaya başladı¹¹⁹.

Bu yıllarda, çok kapsamlı olmasa da geniş halk kesimlerine seslenen bir propaganda faaliyeti de sürdürülmekteydi. USIE, hedef gruplar arasında ikinci sıraya yerleştirilen köylülere film gösterimleri yaparak ABD'yi, bu ülkenin hayat görüşünü ve iş yapma tarzını tanıtmayı amaçlıyordu. Bu gösterimler için gezici ekipler, Anadolu'nun ücra köylerine gidiyor, köy halkını meydana topluyor ve onlara filmleri gösteriyorlardı. Bu filmlerin, köylülerin zihninde tam olarak nasıl bir izlenim bıraktığı konusunda düzenleyicilerin kafalarında soru işaretleri bulunsa da, elektriği bile olmayan köylerde yapılan gösterimler, muazzam bir hayranlık yaratıyordu. Köylülerin ilgisini çekeceği

¹¹⁷Ulus, 27 Mart 1948. S. 1.

¹¹⁸Son Posta, 24 Nisan 1948. S. 1.

¹¹⁹Örnek, Türkiye'nin Soğuk..., s. 98.

düşünüldüğünden, konuları tarımsal üretimle ilişkili filmlerin seçilmesine özen gösteriliyordu¹²⁰. Böylece yapılan film gösterimleri, ekonomik ve teknik yardım programlarını destekleyici bir mahiyet de kazanıyordu. Filmlerin tarımsal üretimle ilgili bilgilendirici yönünün yanı sıra, ABD'lilerin iş yapma alışkanlıklarını ve genel hayat tarzını da tanıtan bir boyutu olmasına da dikkat ediliyordu. USIE, bir süre sonra, Anadolu'da büyük ilgi çeken gösterimleri için gelen yeni taleplere yanıt veremez hale geldi¹²¹.

Hollywood anti-komünist bir etki yaratmak için filmler yapmış, bazen de komünizmin çelişkilerini anlatan ve komünistler arasında fikir ayrılıkları çıkarmak için filmler yapmıştır. Türkiye'de Amerikan filmleri, Amerikan etkisinin artması için kullanılmış, özellikle kültür emperyalizminin aracı olmuştur. Bu dönemde sinemalarda oynayan her 10 filmde 8 i Amerikan filmiydi¹²².

İkinci Dünya Savaşı sonlarında, Türkiye'de etkin olan Alman ve Sovyet sinema filmlerine, 23 Ağustos 1945'te el konulmuş ve filmler imha edilmiştir. Bu tarihten sonra Türk filmleri ve yabancı filmler, SSCB karşıtı filmler olmuş, ancak Türk filmlerindeki tarihi temalar sıkça yayınlanan ve bir dönem uzun soluklu çekilen Türk tarih filmleri, Türklük propagandasından çok Türkiye'nin tarihi düşmanı olan Rusya'yı hatırlamak, tarihi kini kullanmak için yapılmıştır¹²³.

6.6.4. Radyo

İlk olarak 19. Yüzyılda Macaristan'da kullanılan Radyo, gerçek anlamda 1920 yılında ABD'de kullanılmaya başlandı. 1930'lara gelindiğinde radyo önemli bir toplumsal etki gücü olarak siyasal alanda dikkat çekti ve Nazi deneyimi, İkinci Dünya Savaşı'nın "Radyolar Savaşı" olarak anılmasına neden oldu. Soğuk Savaş dönemi de radyo savaşlarına sahne oldu. Washington-Moskova düellosu diye adlandırılan bu savaş, iki tarafın kendi söylemlerini dünyaya mal etme amaçlarının bir sonucuydu. Savaşlarda silahların yerini, daha etkili olan propaganda savaşını kazanabilmek için radyo almıştı. Ülkelerin askeri ve ticari güçleri ile kendilerine sömürge yaptıkları,

¹²⁰“Köydeki Türk, yeni bir traktörle ya da savaştan dönen bir askerin Amerikan silahları hakkında anlattıklarıyla merakı tetiklendikçe, Amerikan yöntemleriyle ilgili daha fazla şey öğrenmek isteyecektir. Fakat bir film ya da poster onun hayatıyla alakalı değilse ilgisini kaybetmekte ya da böbürlenme olarak görmektedir.” NARA, Embassy Ankara to the Department of State, “USIE Report for Turkey, December 1949”, 16 Şubat 1950, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2491.

¹²¹Örnek, *Türkiye'nin Soğuk...*, s. 185.

¹²²Demir, *Soğuk Savaş Sıra...*, s. 136.

¹²³Demir, *Soğuk Savaş Sıra...*, s. 137.

devletlere dair kültürel yayılmalarını uyguladıkları bir sürecin en önemli silahı radyo oldu.

Türkiye’de ilk radyo, 1927 yılında Ankara ve İstanbul’da faaliyete geçti. Soğuk Savaş döneminde, Türkiye’de anti-komünist propaganda aracı olarak kullanılan radyo, giderek ABD’nin kültürel propaganda aracına dönüşecektir. Türkiye’nin Kore Savaşı’na gönderdiği askerlere yönelik başlattığı radyo yayınları, daha çok anti-Sovyet bir çizgide ilerledi ve radyo siyasetin vazgeçilmez unsuru oldu. Demokrat Parti döneminde “*partizan radyo*” nitelemesi gündeme geldi¹²⁴.

Geniş halk kesimlerine yönelik faaliyetler arasında, (VOA) Amerika’nın Sesi Radyosu’nun yayınlarını da saymak gerekir. Radyo yayınlarının kapsama alanı genişledikçe, büyük kentler dışında da önemli bir dinleyici kitlesi oluştu. Dinleyici profiline değişmeye başlaması üzerine, bu kesimlerin ilgisini çekecek programlara yer vermeye çalışıldı. Böylece Amerika’nın Sesi Radyosu, bir yandan Türkçe şarkı türkü programları yayınlarken, bir yandan da kentli sınıflara Amerikan müziğini tanıtmayı amaçlayan programlar hazırlayarak, hibrid bir yayın akışı oluşturmaya çalıştı. Aynı yıllarda sosyalist ülkelerden yapılan radyo yayınlarıysa, ABD’den sağlanan teknolojiyle perdelenmekteydi. Bütün engellemelere rağmen dinleyicilere ulaşabilen Moskova Radyosu, ya da Bizim Radyo yayınları, ülkedeki antikomünist baskı ortamı nedeniyle ancak gizlice dinlenebiliyordu. Kore Savaşı’nın başlaması, özellikle Amerika’nın Sesi Radyosu’nun bilinirliğinin artması ve haber yayınlarının daha geniş bir kitleye ulaşması açısından dönüm noktası oldu¹²⁵.

Savaş, Amerika’nın Sesi Radyosu’nun Türkiye’de yaygın bir dinleyici kitlesine ulaşmasını sağladı. Yayınlarda sürekli olarak, Türk askerinin üstün kahramanlıkları övülmekte, ABD askeriyle Türk askerinin aynı cephede savaştığı vurgulanmakta ve iki ülkenin ortak “Allahsız” düşmana karşı kader ortakları olduğu propaganda edilmekteydi. Türkiye’deki yayın organlarının Kore’den haber almalarının oldukça zor olduğu koşullarda, Amerika’nın Sesi Radyosu, habercilik alanındaki avantajlarını kullanarak, özellikle Kore’de oğulları savaşan aileler için başlıca haber kaynağı haline geldi. Kore’den gelen haber ve fotoğrafları servis eden USIE haber servisiyle, Türkiye basını arasındaki ilişkiler de bu süreçte gelişti¹²⁶.

Bu döneme anti-komünist ve ABD propagandası yapan Amerika’nın Sesi

¹²⁴Ali Necati Doğan, www.blog.milliyet.com.tr/küresel-silah-olan-radyonun-tarihsel-seruveni, erişim tarihi: 06.08.2017.

¹²⁵ Örnek, *Türkiye’nin Soğuk...*, s. 186.

¹²⁶ Örnek, *Türkiye’nin Soğuk...*, s. 187-188.

Radyosu damga vurmuştur. Özgür Avrupa ve Özgürlük Radyosu, anti-komünist yayın yaparken, Radyo Moskova, Barış ve Özgürlük Radyosu, Komünist Radyo komünizm ve Sovyet propagandası yapmaktaydı¹²⁷.

Amerika'nın Sesi Radyosu, 1942 yılında Amerikan Haber Alma Teşkilatı'nın önerisi üzerine kurulmuş, Avrupa'da yayın yapan komünist radyoların etkisini kırmak ve ABD'nin barışçıl politikalarını halka anlatmaya çalışmıştır.

Savaş döneminde Türkiye'nin tarafsızlığını anlatmak için kullanılan dış yayınlar, 1944 yılında, itibaren ABD lehine dönen politikayı anlatmak için kullanılmıştır. 1944 yılında, daha sonra Ankara'nın SSCB Büyükelçisi olacak olan basın yayın umum müdürü Selim Sarper, Ankara Radyosu yayınında Amerikalı Büyükelçi A. Steinhard'la "*Amerikalı Dostlarım bu Türkiye'nin Sesidir*" adlı programı yapacaktır¹²⁸. Bunun dışında ABD propagandası amacıyla, bir saatten daha uzun süren Marshall Yardımı Programı¹²⁹, ve ABD ve Biz gibi propaganda amaçlı programlar yayınlanmıştır.

¹²⁷ Demir, Soğuk Savaş Sıra..., s. 126.

¹²⁸ Demir, Soğuk Savaş Sıra..., s. 127.

¹²⁹ Marshall Yardımı Anlaşması imzalanırken her ülke bu yardımları halka anlatma şartı vardı.

SONUÇ

Tarihi süreç içinde dünyanın dengesi ve ülkelerin dış politikaları ile siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarının değişimi ve dönüşümü zorunluluktur. Ancak bu değişim ve dönüşümlerin hangi amaçla yapıldığı ve dönüşüme etki eden unsurlar, sonucu şekillendirir. İkinci Dünya Savaşı ile başlayarak, akabinde ortaya çıkan Soğuk Savaş şartları, iki kutuplu dünyada, seçilen tarafa göre, ülkelerin politikalarını çok yönlü olarak derinden etkiledi. Türkiye de bu süreçten etkilenen ülkeler arasındaydı. İkinci Dünya Savaşı dengeleri ve özellikle de, Soğuk Savaş'ın yarattığı şartlara göre Türkiye'nin gelişimi şekillendi.

Tarihi süreçte olaylar sebep-sonuç ilişkisi içinde devam eder ve bazı olaylar geçmişin de getirdiği şartlarla birleşip yeni dönemi başlatır. İkinci Dünya Savaşı, sebepleri ve sonuçları bakımından dengeleri etkileyen bir olaydır. Almanya'da iktidara gelen Adolf Hitler, kendi planları ve amaçları için büyük savaşı başlattı. Ancak bu olay, Hitler'i saf dışı bırakarak, ABD ve SSCB'nin önderliğinde bir mücadeleyi başlattı.

Başlamasını ve etkilerini İkinci Dünya Savaşı'nın içinde ve sonuçlarında arayacağımız Soğuk Savaş, iki kutba ayrılan dünyada, tarafların siyasi, ekonomik, ideolojik, teknolojik mücadelesine sahne oldu. Ancak Soğuk Savaş'ı sadece bu iki kutuplu mücadele olarak izah edemeyiz. Ortaya çıkan iki süper güç, bu soğuk mücadeleyi kendi saflarında yer alan ülkeler üzerinde hegemonya kurmak için bir fırsat olarak da değerlendirmişlerdir. Soğuk Savaş'ın etkileri noktası buradan başlamaktadır.

Soğuk savaşta kimin haklı olduğu konusunun cevabı ise bakış açısına göre değişmektedir. Bu haklı konusu uzun bir tartışma gerektirir ve bu tartışmanın kazananı olamaz. Kimin haklı olduğundan ziyade, kimi nasıl etkiledi üzerinde durulması daha faydalı olacaktır. Soğuk Savaş, iki tarafın mücadelesi ekseninde ülkelerin iç ve dış politikalarını şekillendirdi. Ancak bu şekillendirmede temel alınan nokta, taraflar her ne kadar kendilerini mücadelede haklı görseler de, bu görüşün temelinde kendi çıkarlarının ön planda tutulması vardı.

Soğuk Savaş dönemi, Türkiye'nin her alanda değişimine neden olan önemli bir süreçtir. Dış politika çizgisi, siyasi, ekonomik ve sosyo kültürel yapısı için bir dönüm ve dönüşüm noktası oldu. Bu değişim sürecine sebep-sonuç ilişkisi içinde baktığımızda, sürekli vurguladığımız şekilde, tarihi süreçle birlikte, dönemin gelişmelerinin bileşkesi ile oluşan bu değişim, sonucu itibariyle Türkiye'yi başka bir sürece ve konuma taşımıştır.

Soğuk Savaş'ın ikiye böldüğü dünyada, ülkeler genellikle mecburi olarak saflarını belirlemişlerdi. İkinci Dünya Savaşı'nın henüz başlarında, Soğuk Savaş şartlarını yaşamaya başlayan Türkiye, Sovyet Rusya'nın istek ve baskılarına maruz kalmıştı. Savaşı müteakip Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak talepleri (Boğazlar, Kars-Ardahan) Türkiye'yi diğer dünya gücünün safına itmiştir. Gerek içeriden ve gerekse dışarıdan Türkiye'ye karşı uygulanan Rus baskısı, Türkiye'yi kendine müttefik bulmaya zorlamıştır. Bu psikoloji altında Türk idarecileri, ABD'yi kurtarıcı olarak algılamışlardır. Bunun yanında, Mustafa Kemal Atatürk'ün çizdiği yol ve gösterdiği hedefler itibarıyla da Türkiye, Batı Bloğu içinde konumlandı. Batılı devletler ile iyi ilişkiler içerisinde olmayı, “muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkma” ülküsü açısından kendine araç edinmişti. Türkiye'nin (güvenlik amaçlı) Batı'ya angaje olma çabalarının somut adımını attığı 1952'ye kadar olan süreç, iki kutuplu mücadelenin gerektirdiklerinin ötesine geçerek, Türkiye üzerinde ABD hegemonyasının kuruluşunun temellerinin atıldığı dönem olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin bir güç olarak ortaya çıkması, uluslararası ilişkilerdeki önemini arttırmıştır. Bunun sonucunda ABD başkanı ve kongrenin aldığı her karar, hemen her ülkeyi dolaylı ve direk etkiler duruma gelmişti.

Soğuk Savaş'ın etkisi denildiğinde; uluslararası ilişkilere yön veren bir etken olarak algılandığı ve bu sebeple, sadece dış politika ekseninde olaylara bakıldığı görülmüştür. Hâlbuki Soğuk Savaş ülkelerin iç politikalarını dizayn etmiş, ülkelerdeki siyasi yapıya ve işleyişine, ekonomik gelişmelere ve sosyo-kültürel yapıya yön vermiştir. Türkiye'nin 1939'dan sonrası için araştırma yapmak isteyen bir araştırmacı, hangi alanda olursa olsun, genel konjonktürün etkilerinden bağımsız bir araştırma yapamaz. Yaparsa eksik ve yanlış araştırma yapmış olur.

Soğuk Savaş üzerine yapılan araştırmalarda diğer bir eksik nokta ise; bu dönemle ilgili araştırma yapanların, kendi ideolojileriyle olayları değerlendirmeye çalışmalarıdır. Bir kısım sol bakış açısı, diğer bir kısım ise Batı gözüyle olayları değerlendirmektedir. Biz ise çalışmamızda, Türkiye'nin içinde bulunduğu olumsuz durumu araştırmak adına, Türkiye penceresinden olaylara bakmaya çalıştık.

Sovyet Rusya korkusu, Türkiye'yi ABD saflarına itmişti. Ancak burada Sovyet Rusya'nın, peyki haline getirmek istediği ülkelerin yönetimlerine komünist partileri getirerek, sistemli bir şekilde ilerlerken, Türkiye'yi tehdit ederek peyk haline getirmeye çalışması ayrı bir problematiği ortaya çıkarıyor. O dönem Sovyet yöneticileri, bu baskı ve taleplerde bulunurken, Türkiye'nin ABD saflarına kayacağını düşünmemiş

olamazlardı. Bu, aklımıza gizli bir anlaşma olabilir mi sorusunu getirmekte. Şimdilik bunu bilemiyoruz. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren yaşanan gelişmelere baktığımızda, bu ihtimal zayıflıyor. Çünkü Sovyet Rusya'nın tarihi amaç ve planlarını uygulamak için İkinci Dünya Savaşı'nı bir fırsat olarak görmesi, planlarında önemli bir yeri olan Türkiye'nin kazanılmasını gerekli kılıyordu. 1939 yılında, Türkiye ile ilgili ilk taleplerini bildirdiğinde, henüz ABD'nin savaşa dâhil olacağı bile belirsizdi. Nitekim Stalin'in Türk-Rus ilişkilerinde gerginlik yaratacak icraat ve söylemlerine karşılık, Stalin sonrasında iktidara gelen Kruşçev döneminde, Türk-Rus ilişkilerinde yeniden iyi ilişkiler kurulması yönünde çabalar görülmüştür. Yeni Sovyet yönetiminin Dışişleri Bakanı Molotov'un 30 Mayıs 1953 tarihinde, daha önce Türkiye'nin Boğazlar ve Doğu bölgesi ile ilgili Rusya'nın herhangi bir talebi olmadığını Türkiye'nin Moskova Büyükelçisine bildirmişti¹.

Sovyetler Birliği, Stalin dönemindeki baskıcı politikalarını hafifleterek Türkiye'yi kazanmaya çalışıyordu. Ancak 1939'da başlayarak süreklilik arz eden talepler ve ABD çizgisindeki dış politika, Türkiye'yi Sovyetlere yanaşmaktan uzak tutmuştur. Sovyetlerin tarihi planları ve toprak talepleri, Türkiye yönetimleri ve yöneticilerinin, Sovyet Rusya'ya güven duygularını zedelemiş ve bu güvenin yeniden oluşturulması da mümkün olmamıştır. Türkiye'deki komünist faaliyetler ve Türk komünistlerin Sovyet Rusya ile ilişkilendirilmeleri de bu güvensizlikte etkili olmuştur. Türk solunun eylem ve söylemleri açısından, Türkiye'deki anti-komünist yaklaşımların (resmi ideoloji) oluşumundaki payını da tespit ve teslim etmek gerekir.

Dünya genelinde de geçerli olan Soğuk Savaş mücadelesinin, hegemon düzenin

¹5 Mart 1953 tarihinde Josef Stalin'in ölümünün ardından, Sovyet Rusya, komşularına karşı daha yumuşak bir politika izlemeye karar vermiş, bu sebeple Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. 30 Mayıs 1953 tarihinde, Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Molotov, Türk Büyükelçisine vermiş olduğu beyanatta, Boğazlarla ilgili talepler ve doğu bölgesinden toprak istekleri ile ilgili açıklama yapmıştı. Beyanatta; *"Bilindiği gibi, 1925 tarihli Sovyet Türk Muahedesi'nin müddetinin sona ermesi ile alakalı olarak, Sovyet-Türk münasebetlerinin tanzimi meselesi birkaç sene evvel iki devlet mümessillerinin resmi görüşmelerinde mevzubahis edilmişti. Bu görüşmelerde Ermenistan SSC ile Gürcistan SSC'nin Türkiye'ye karşı bazı toprak iddiaları ve aynı vechi ile Sovyet Hükümetinin, Sovyetler Birliği emniyetine Karadeniz Boğazları cihetinden gelebilecek tehdidin bertaraf edilmesine müteallik mülahazaları da yer almış bulunuyordu. Türkiye Hükümeti ve içtimai mahafili bunları teessürle karşılamış ve bu da Sovyet-Türk münasebetleri üzerinde tesirini göstermekten hali kalmamıştı. İyi komşuluk münasebetlerinin idamesi ve barış ve emniyetin tarsini namuna Ermenistan ve Gürcistan Hükümetleri, Türkiye'ye karşı toprak iddialarından sarfinazar etmeği mümkün telakki etmişlerdir. Boğazlar meselesinde Sovyet Hükümeti bu mesele hakkındaki eski noktalarını yeniden gözden geçirmiştir ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar cihetindeki emniyetini Sovyetler Birliği için olduğu gibi Türkiye için de kabule şayan şartlar altında temin etmeyi mümkün addetmektedir. Bu suretle, Sovyet Hükümeti Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı hiçbir toprak iddiasında olmadığını beyan eder."*¹ denilmiştir. BCA, 030.01.0.0/61.376.17.

kurulması noktasına taşınmasına en iyi örnek Türkiye'dir. Başlarda Sovyet tehdidi iddiası Türkiye'nin politikalarını şekillendirse de, bu yaklaşım iki ülke arasındaki ilişkilerin çok boyutluluğunu ve her alanda ABD'nin önerdiği politikaların itiraz görmeden uygulanmasının nedenlerini açıklamaktan uzaktır. Örneğin, bağımsızlık ve kalkınmaya önem verdiği söylenen Cumhuriyet ideolojisinin, Türkiye'yi tarımsal üretime ve bağımlı sanayileşmeye teşvik eden ABD yönlendirmesiyle neden çatışmaya girmedeği açıklanamamaktadır. Sovyet tehdidi iddiası, Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca, Batı dışı toplumların bağımsızlıkçı arayışlarına, neden bazen Batılı müttefikleriyle farklı tavır alacak kadar sert tepki gösterdiğini açıklamaktan uzaktır.

Bugün dahi, Türkiye'nin kendine has ve kendi amaç ve vizyonuna göre oluşturduğu bir dış politika izlediği konusunda tam olarak ikna edici bir durum söz konusu değildir. Soğuk Savaş'ın bugünleri etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkması da bu konuda sağlam bir altyapının oluşmamasıdır. Fikirsiz olarak bazı dış politika argümanları ortaya atılmış olsa bile bunların uygulamaya konması mümkün olmamıştır. Dış politikada Türkiye tamamen pasif yapıyı benimsemiş ve katıldığı bloğun uyguladığı politikaya tamamen teslim olmuştur. Bundan sonraki dış politikası, ABD eksenli olmuştur. Bölgesindeki bariyer ülke konumuyla, dış politika hamlelerini Sovyetleri Ortadoğu'dan uzak tutmak amacıyla yönelik olarak belirlemiştir.

Türkiye'yi ABD'ye bağımlı hale getiren gelişmeler, Türkiye ve ABD arasında imzalanan anlaşmalar vasıtası ile olmuştur. Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde ABD ile ikili anlaşmalar CHP döneminde yapılmıştır. Ancak Demokrat Parti Döneminde, ABD ile yapılan ikili anlaşmaların sayısının kaç olduğu tam olarak bilinmemektedir. Çünkü bu anlaşmaların çoğu TBMM'ye getirilmeden yapılmış gizli nitelikli anlaşmalardır. Bu nedenle, anlaşmaların sayısı hakkında değişik iddialar vardır. Örneğin, Süleyman Demirel'in Nisan 1966'da yaptığı açıklamaya göre; 1952-1960 döneminde ABD ile 54 ikili anlaşma yapılmıştır. Fakat 1970'li yıllarda bazı politikacıların ve yöneticilerin açıklamalarına göre, bu sayı daha yüksektir. Bu anlaşmaların bazılarını baktığımızda;

Ortak Güvenlik Antlaşması; 7 Ocak 1952'de mektup teatisi yoluyla yapılarak, 10 Mart 1954'te TBMM tarafından onaylanan bu antlaşmaya göre Türkiye, ABD'nin askeri girişimlerini destekleme ve gerekirse bu girişimlere yardımcı olma yükümlülüğü altına girmiştir.

NATO Kuvvetleri Statüsü Sözleşmesi; 25 Ağustos 1952'de imzalanan bu sözleşme, 20 Mart 1954'te TBMM tarafından onaylandı. Sözleşmede, ABD'nin

Türkiye’de askeri tesisler ve üsler kurması ve askeri personel bulundurması kabul edildi. Sözleşme’nin 7. maddesine göre, ABD personeli resmi görev dışında suç işlerse Türkiye tarafından yargılanacaktır. Resmi görev sırasında yapılan eylemler, ABD yasalarına aykırı ise ABD tarafından, Türk yasalarına aykırı ise Türkiye tarafından yargılanacaktır. ABD personelinin resmi görev sırasında gerçekleştirdiği eylem veya eylemler, hem ABD hem Türk yasalarına göre suç teşkil ediyorsa yargılama ABD tarafından yapılacaktır. Aynı maddeye göre; suç teşkil eden eylemin, resmi görev sırasında mı yoksa resmi görev haricinde mi gerçekleştirildiğine ABD makamı (Amerikan Askeri Yardım Kurulu) karar verecektir. ABD askerleri bu anlaşma gereği işlediği suçlardan yargılanamamıştır.

Askeri Tesisler Anlaşması; TBMM’de tartışmaya sunulmadan ve TBMM’nin onayı alınmadan, 23 Haziran 1954’te imzalanıp uygulamaya sokulan bu anlaşma ile Amerikan hava, kara ve deniz kuvvetlerinin Türkiye ülkesini kullanmasına izin verildi. Amerikan askeri uçaklarının Türkiye’deki askeri havaalanlarını kullanmaları, kurulacak üslere Türk hükümetin izni alınarak malzeme, teçhizat, akaryakıt ve ikmal maddeleri yerleştirilmesi, ortak kullanılacak üs ve tesislerin masraflarının iki ülke arasında paylaşılması kararı alındı. Bu anlaşmaya dayanılarak, zaman içinde Türkiye’de 90’ın üzerinde askeri ve sivil nitelikte Amerikan tesisi kuruldu.

Vergi Muafiyetleri Anlaşması; Askeri Tesisler Anlaşması’na paralel olarak 24 Haziran 1954’te imzalanan bu anlaşmayla, ortak savunma için ABD tarafından yapılacak masraflardan vergi alınmamasına karar verildi. Askeri Tesisler Anlaşması gibi, bu anlaşma da TBMM’ye getirilmedi ve Meclis onayı alınmadı

Atom Enerjisi Anlaşması; 10 Haziran 1955’te imzalanan ve 14 Aralık 1956’da TBMM tarafından onaylanan anlaşmaya göre Türkiye, ABD’nin vereceği bilimsel yardımlar yoluyla nükleer araştırma merkezleri kurabilecektir. Böylece Türkiye nükleer enerji ve araştırmalar alanında da ABD’ye bağımlı hale gelmiş oldu.

Türk-Amerikan Güvenlik İşbirliği Anlaşması; 5 Mart 1959’da imzalanan ve 9 Mayıs 1960’ta meclis tarafından onaylanan anlaşmaya göre ABD, Türkiye’ye yönelik bir saldırı durumunda, Türk hükümetinin (meclisin değil) talebiyle, silahlı güç kullanmak da dâhil olmak üzere her türlü yardım ve işbirliğine hazır olacaktır. ABD ayrıca, Türkiye’nin ulusal bağımsızlık ve bütünlüğünün korunması için ve Türk ekonomisinin gelişmesi için askeri ve ekonomik yardımlar vermeye devam edecektir. Bu ikili anlaşma, ABD Kongresi’nin 9 Ocak 1957’de onayladığı ve Türkiye’nin 22

Mart 1957’de resmen kabul ettiği Eisenhower Doktrini çerçevesinde yapıp uygulamaya kondu.

Jüpter Füzeleri Anlaşması; Eisenhower Doktrini çerçevesinde TBMM’nin onayı alınmadan 25 Ekim 1959’da Paris’te imzalandı. ABD, NATO’nun SSCB’ye karşı birinci vuruş kapasitesini artırmak için üye ülkelere nükleer başlık taşıyan orta menzilli Jüpter füzeleri yerleştirmeyi önerdi. Öneri, sadece İngiltere, İtalya ve Türkiye tarafından kabul edildi. Bu anlaşma sonucunda Türkiye’ye 15 Jüpter füzesi yerleştirdi. Bu füzeler, 1962 sonbaharında SSCB-ABD arasında yaşanan Küba Bunalımı sonucunda SSCB’nin isteği üzerine 1963 Nisanında Türkiye’den çıkarıldı².

Türkiye yaptığı anlaşmalar ve izlediği politika sebebiyle mili bir dış politika izleyemedi. Soğuk Savaş şartları içinde pasif dış politika bir gelenek haline geldi. Tevfik Rüştü Aras’a göre; *“Türkiye, Atatürk’ün politikasını İkinci Dünya Savaşı döneminde titizlikle izleseydi, Balkan Antantı’na ve Sadabat Antlaşması’na dayanan Türkiye ve müttefikleri, 1945 yılının üçüncü büyük kuvveti olarak Türkiye, ekonomik ve siyasal açıdan gelişmiş bir toplum olurdu”*³

Türkiye, aşırı bağımlı ve ABD güdümlü dış politikası sebebiyle kendi menfaatleri ve milli iradesi doğrultusunda bir dış politika üretememiştir. Bu gün Türkiye’nin kısa ve uzun vadeli milli menfaatleri açısından pek çok dış politika izlenebilmesinin önü kapanmıştır. Tüm Türk dünyasının milli davası olan Türk Birliği üzerinde durulamamıştır. Cılız kalan ve hiç etki gösteremeyen geçici çalışmaların yok olması da yine pasif dış politika geleneğinden kaynaklıdır. Bunun yanında Türkiye’nin, hem siyasi hem de ekonomik açıdan kazanç sağlayacak olan, Necmettin Erbakan tarafından projelendiren D-8 (Developing 8) çalışması yarıda kalmıştır. Yine bu yönde öneriler⁴, sessiz sedasız köşesinde bekleyen projeler vardır.

Kendi iç dinamikleriyle gelişmeyen hiçbir şey sağlam temeller üzerine oturmaz, oturamaz. Türkiye’nin demokrasiye geçiş macerası da dış etkenler çerçevesinde gerçekleştiği için sağlam bir demokrasi temeli olmamıştır. Daha sonraki süreçte demokrasi alanında meydana gelen aksaklıkların kökenini bu dönemde aramak gerekir. Taner Timur, dönem içindeki gelişmeleri eleştirerek; *“otuz beş yıllık demokrasi uygulaması üzerinde düşünerek denebilir ki, bu demokrasi, ne ortaya çıkış koşulları, ne*

² Caner Sancaktar, “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası’na Marksist Yaklaşım”, *Bilge Strateji*, C. 3, S. 5, s 37-39.

³ Tevfik Rüştü Aras, *Atatürk’ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul-2003, s. 225.

⁴ Mustafa Öztürk’ün *Güney Batı Asya Birliği Projesi* incelendiğinde Türkiye’nin milli dış politikasına hizmet edebilecek niteliktedir. Detaylı bilgi için bkz. “Üçüncü Uluslararası Ortadoğu Semineri Bildirileri”, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ-2008, s. 171-195.

de muhtevası itibariyle gerçek bir demokrasi olabilmiştir”⁵ diyerek, kendi ihtiyaçlarına göre şekillenmeyen Türk demokratik yapısını eleştirmiştir.

Kemalist reformlara rağmen, Batılı devlet adamları ve kamuoyu Türkiye’yi ve Türkleri, 19. Yüzyılda Avrupalı devlet adamları Osmanlıyı nasıl görüyorsa, aşağı yukarı aynı şekilde görmeye devam etmektedir. Mettenick Osmanlı reformistlerinin çabalarını küçümseyerek, “siz Türksünüz, Türk kalınız” demişti⁶. 19. Yüzyılda Osmanlı reformizmi, Batı’nın girift çıkar çatışmalarına göre şekilleniyordu. Soğuk Savaş dönemi Türkiye’sinin siyasal rejimi de Batı emperyalizminin çıkarlarına göre şekillenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı’nı müteakip, Liberal bir sistem isteyen Batı’nın isteği, aslında zorlamasıyla, acele bir şekilde geçilen demokratik sistem, Türkiye’de tam anlamıyla oturmamış, sonraki süreçte buna bağlı sorunlar ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin o dönem şartlarına uygun olmayan, kendine özgü dinamikleriyle gelişmeyen, Soğuk Savaş şartlarının dayatması sonucunda yapılan işlerin getirdiği sorunları, Kemal Karpat şöyle değerlendirmişti;

“Bu dönemde komünizmle suçlanmak korkusu, liberal ve ilerici düşünceyi durdurdu. Bütün bu tartışma ve gürültülerden ürken birçok kimse de düşüncelerini ve yazılarını, herhangi herhangi menfi bir yorumdan kaçınmak için rütuş etmek zorunda kaldılar. Osmanlı İmparatorluğu’nda fikri yaratıcılığın İslamiyet adına uygulanan sert bir sansür yüzünden gelişmediği hatırlanırsa, komünizm korkusunun doğurduğu baskının da Türkiye’de yaratıcı politik düşünceyi uzun müddet neden felce uğrattığı kolayca anlaşılır. Genel olarak ekonomik ve sosyal araştırmalara da set çekildi. Türkiye’de fiilen bir gelişme mevcut olmasına rağmen, sosyal ve ekonomik alanlarda yaratıcı fikirlere rastlanmıyor, meydana görülen gerçeklerle fikri gelişme arasında derin bir uçurum göze çarpıyor. Bu durum, Türkiye gibi, süratle kalkınmak ve ilerlemek zorunda olan bir ülkede, uzun vadede felaketli sonuçlar doğurabilir” Karpat bu cümleleri 1959 da yayımlamıştı. Bir yıl sonra, O’nun öngördüğü gibi durum felaketle sonuçlanacaktı.

Türkiye’de ilk demokrasi hareketleri iyi belirtilmiş bir öğretiyeye göre olmaktan ziyade, pratik zorunluluklara uyularak yürütüldü. Siyasi gelişmenin dayandığı esasların tartışılması çok az yapıldı. 19. Yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti’nde görülen sağlam ideolojik temellerin eksikliği bu devirde de kendini gösterdi. Partiler arası

⁵Timur, “Osmanlı Mirası”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. Irvin C. Schink ve E. Ahmet Toprak, Belge Yay., İstanbul-2013, s. 49.

⁶Timur, “Osmanlı...”, s. 51.

mücadelelerin ilk aşamalarında parti önderleri, kamuoyunu kendilerine rehber edinmişlerdi. Kısa vadede oy kapma amaçlı siyaset, uzun vadeli politikaların oluşturulması karşısında bir engeldi.

1962 yılında meydana gelen Füze Krizi ve 1964 Kıbrıs bunalımı sebebiyle birtakım uygulama ve tercihlerin doğruluğunun sorgulanmasına kadar Türkiye, plansız bir ekonomi devri yaşamış, uluslararası iktisadi yapıya entegre olmaya çalışan ülke, aldığı basit ve günübirlik önlemlerle uzun vadeli iktisat hedeflerinden uzaklaşmıştır.

ABD kapitalist sisteminin inşası sürecinde benimsenen liberal ekonomi sistemi, Türk ekonomisinin bağımlılık temellerini oluşturan araçtır. Truman Doktrini başta olmak üzere, Marshall Planı ve daha sonraki gelişmeler ekonomik araçların milli imkanlarla geliştirilmesinden uzak kalmıştır. Bu dönemde Türkiye'yi sıkça ziyaret edip Türk ekonomisinin şekillenmesinde rol oynayacak olan uzmanların tavsiyeleri özet olarak, devletçilikten liberalizme geçiş, tarıma dayalı gelişme ve bağımlı sanayi sistemiydi. Türkiye, bugünlerini etkileyen bu uygulamalar nedeniyle ekonomik bir atılım içine girememiştir. Ne var ki, daha sonra Türkiye kendi rolünü yeniden değerlendirme ve çizgilerini netleştirme ihtiyacı hissetmiştir. Bütün bunların altında sanayisi ve nüfusu yetersiz, konumu oldukça mühim, etki alanı oldukça geniş ve kendini yeniden tanımlama çabasında olan bir ülkenin hikâyesi bulunmaktadır.

Bir örnekleme olması bakımından Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK)'na ait verilerin analizi yapılmıştır. Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü olarak yapılan askeri savunma sistemleri ve askeri fabrikalar 8 Mart 1954 tarihinde çıkarılan 5591 sayılı kanun ile Askeri Fabrikalar, yeni teşkil edilen Makine Kimya Endüstrisi Kurumuna devredilmiştir. Marshall yardımı hemen her alanda bir takım projeleri beraberinde getirmiştir; ancak bu yıllarda, yeni kalkınma modeli bir takım birikimlerin de önemini kaybettirmiştir. Bunların içinde Harp Sanayiinin ayrı bir yeri bulunmaktadır. 1948 sonrası birçok MKEK fabrikası kapanmıştır. Milli Savunma Bakanlığı tarafından yapılan siparişlerde ciddi azalma olmuştur. Kabul edilen döner sermaye yasası da sorunu çözememiştir. Milli Savunma Bakanlığı'nın siparişlerinin MKEK'in üretimi içerisinde gerçekleşen miktar tabloda verilmiştir.

Tablo 9. Milli Savunma Bakanlığı'nın Muhtelif Yıllara Ait MKEK'e Verdiği Sipariş

Sipariş yılı	MKEK'in İşi İçindeki Yüzdesi	Sipariş Yılı	MKEK'in Üretim Faaliyeti İçindeki Yüzdesi
1950	% 79	1955	% 24
1959	% 3	1961	% 3
1967	% 21	1974	% 40
1983	% 50	1985	% 59

Tabloyu incelediğimiz zaman Türkiye'nin bağımlılığının sonuçlarını açıkça görmekteyiz. Ancak Türk-ABD ilişkilerinin böyle sürüp gitmemesi konusunda tepki gösterenlerin ve Türkiye'nin hiç olmazsa savaş sanayiinde Amerika'ya bağımlı konumdan kurtulması yönünde girişim ve söylemlerde bulunanların olduğu da görülmektedir. Bu çerçevede Hava Kuvvetleri Komutanı Hv. Org. Muhsin Batur, 1 Mayıs 1970 tarihinde Türk milletine, “*kendi uçağını kendin yap*” kampanyasına katılım için çağrıda bulunmuştur. Muhsin Batur Paşa, Eskişehir ve Kayseri’de bulunan hava ikmal merkezlerinin harekete geçirilerek Mili Havacılık Endüstrisi’nin kurulabileceğini bildirmiştir. Bu dönemde, TBMM’de Türk Hava Harp Sanayii’nin kurulmasına matuf olarak 45 numaralı Meclis Komisyonu oluşturulmuştur. 25.08.1971 tarih ve 1473 sayılı, Türk Hava Kuvvetleri’nin güçlendirilmesi ve milli hava sanayimizin kurulması amacıyla katılma payı ihdası ve Milli Piyango hasılatının bu gayeye sarfı hakkında kanun çıkarılmıştır. Kanunun hazırlanması sırasında millet meclisi ve senatoda yapılan tartışmalarda da NATO sonrası harp sanayiinde ihmalkarlık gösterildiği, milli varlığımızın devam ettirilmesinin yalnız ittifaklara emanet edilemeyeceği, bu konuda evvela kendi gücümüze güvenmemiz gerektiği gibi tespitler yapılmıştır. Sadece müttefiklere dayanan bir ordunun, o dayanaklar çekilince düşeceği, silah depolarının anahtarlarını elinde bulundurmayan bir ordunun silahlı kuvvet sayılamayacağı, Türkiye’nin de kendi harp vasıtalarını kendisinin yapması gerektiği vurgulanmıştır. Bu yaklaşımlar aslında, Türkiye üzerindeki Amerikan hegemonyasına da bir başkaldırı olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bütün olumsuzluklara rağmen Türkiye’nin ısrarla takip ettiği ve milli imkânlarla üretim yapma, sanayileşme politikası, tüketim ekonomisinin daha ağır bastığı ve kazanımlardan kaynaklanan özgüvenin kaybedildiği bir dönemin başlaması ile sonuçlanmıştır.

Sosyo-kültürel gelişmeler açısından da durum çok farklı değildir. Bu dönemde milli ve manevi hassasiyetlerin de Soğuk Savaş şartlarına göre şekillendiği görülmektedir. Din ve milliyetçilik anti-komünist ve Amerikancılık ekseninde kullanılan değerler olmuştur. Bunun sonucunda toplumda kutuplaşmalar olmuş, uzun yıllar Türkiye'nin kanayan yarası olan sağ-sol kavgalarının temelleri atılmıştır. Bu dönemde uygulanan kültürel programlar, toplumu şekillendiren unsurlar üzerinde etkili olmuştur. Toplum ABD kültürel sistemine uyumlu olarak şekillenmiş, ABD hayranı siyasetçi ve sanatçıların etkisini bugün dahi görmemizi sağlayacak bir gelenek oluşturmuştur. Komünizm düşmanlığı ve Sovyetlere sırt dönülmesinin, ekonomik olduğu kadar kültürel olumsuzluklarını da görüyoruz. Bugün eğitime baktığımızda, Türkiye'de pek çok olaya sadece Batı gözüyle bakıp değerlendirmek gibi bir alışkanlık yerleşmiş durumdadır. Tarihçi olduğumuz için Rus kaynaklarına hiç bakılmadığı, onların değerlendirmelerinin göz ardı edildiğini fark edebiliyoruz.

Birçok akademisyen Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarından itibaren ABD ile girilen ittifakın olumsuz sonuçlarını günümüzde dahi hissettiğimizi belirtmektedir. Bugün Avrupa'nın çoğu ülkesinde ABD'nin Soğuk Savaş stratejisi ve o dönemki eylemleri açığa çıkarılmıştır. Gazete ve dergilerin, vakıflar ve değişik kuruluşların hangi amaçla çalıştıkları ortaya çıkarılmıştır. Soğuk Savaş dönemi ders kitaplarının konusu haline gelmiştir. Türkiye'de ise, Soğuk Savaş dönemi derinlemesine ele alınıp incelenmemiş, birçok olay gizli kalmıştır. Bu nedenle Türkiye'de bir Soğuk Savaş Enstitüsü kurularak, bu dönemin Türkiye üzerindeki etkisinin derinlemesine incelenerek ortaya konması adeta bir zorunluluktur.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Fon Kodu, 30.10.0.0 Yer No: 232.562.11
BCA, Fon Kodu, 30.18.1.2 Yer No: 95.54.1
BCA, Fon Kodu, 0.30.1 Yer No: 11.65.5.
BCA, Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 436.1808..2.
BCA, Fon Kodu, 030.18.01.02 Yer No: 86.37.17.
BCA, Fon Kodu: 30..1.0.0 Yer No: 101.627..10.
BCA, Fon Kodu: 30..1.0.0 Yer No: 11.67..3.
BCA, Fon Kodu:30..10.0.0 Yer No: 233.574..36.
BCA, Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 434.1803..3.
BCA, Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 572.2277.
BCA, Fon Kodu: 30..1.0.0 Yer No: 111.700...3.
BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 207.415..23.
BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 118.108..3.
BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 207.415..23.
BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 80.507.5.
BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 268.807.3.
BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 134.873.8.
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 165.658.1.
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 728.495.6.

1.2. Foreign Relation of United States (FRUS)

FRUS, 1955, Vol X, s. 120
FRUS, 1946, Vol. VII., , s. 813- 817.
FRUS, 1951, Vol. 5, s. 1148-1149.
FRUS, 1950, Vol. V, s. 1237
FRUS, 1947, Vol. III, s. 197-199.
FRUS, 1947, Vol. V, s. 45-47.
FRUS, 1946, Vol. 7. s. 836-838.

1.3. National Archive and Record Administration

NARA, 16 February 1950, RG59, Box 2491.

NARA, 9 July 1951, RG59, Box 2491.

NARA, 18 Jenuary 1950, RG 59, Box 2491.

NARA, 20 December 1951, RG59, Box 2492.

1.4. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Defteri (TBMMTD)

TBMMTD, 1947, s. 553.

TBMMTD, 1947, s. 555

TBMMTD, 2 Şubat 1948, 8. Dönem, C. 10, s. 10.

TBMMTD, 31 Mayıs 1949, 8. Dönem, C. 19, s. 1139.

TBMMTD, 10 Haziran 1949, 8. Dönem, Cilt 20, s. 679.

TBMMTD, 1 Mart 1950, 8. Dönem, C. 25, s. 40.

TBMMTD, 1 Mart 1950, 8. Dönem, C. 25, s. 34.

TBMMTD, 5 Haziran 1946, 7. Dönem, Cilt 24, s. 49.

TBMMTD, 13 Haziran 1946, 7. Dönem, Cilt 24, s. 262-285.

TBMMTD, 20 Eylül 1946, 8. Dönem, Cilt 1, s. 433-435.

TBMMTD, 4 Mayıs 1949, 8. Dönem, Cilt 19, s. 94.

TBMMTD, 11 Şubat 1950, 8. Dönem, C. 24, S. 428.

TBMMTD, 4 Haziran 1949, 8. Dönem, C. 20, s. 284.

TBMMTD, 1 Mart 1950, 8. Dönem, C. 25, s. 36.

TBMMTD, 14 Şubat 1947, 8. Dönem, Cilt 4, s. 165-168.

TBMMTD, 13 Haziran 1946, C. 24, s. 234.

TBMMTD, 13 Kasım 1946, 8. Dönem, Cilt 2, s. 20.

Düstur, 3. Tertip, C. 21, s. 15.

TBMM Zabıt Cerideleri, D. 7, C. 15, 23. 02. 1945, s. 131. (Olağanüstü Toplantı)

2. Süreli Yayınlar

2.1. Degiler

Ayın Tarihi, S. 166, Eylül 1947.

Ayın Tarihi, S. 165, Ağustos 1947.

Ayın Tarihi, S. 167 Ekim 1947.

Ayın Tarihi, S. 172, Mart 1948.

Aydın Tarihi, s. 208, Mart 1951.

Aydın Tarihi, S. 135, Şubat 1945.

Aydın Tarihi, S. 144, Kasım 1945.

Aydın Tarihi, S. 88, Mart 1941.

Aydın Tarihi, S. 93, Mart 1944.

Aydın Tarihi, S. 183, Şubat 1949.

Forum Dergisi, C. 10, S. 118, Şubat 1959, s. 6.

Marko Paşa, Yıl 1, Sayı 2, 5 Kasım 1948, s. 1.

Time Dergisi, 20 Aralık 1943.

Zincirli Hürriyet, Yıl 1, Sayı 1, 5 Nisan 1947, s. 4.

2.2. Gazeteler

Akşam, 26 Şubat 1945/24 Mart 1945/20 Aralık 1945/5 Nisan 1946/28 Nisan 1946/
4 Mayıs 1946/14 Mart 1947/3 Nisan 1947/5 Mart 1948/21 Temmuz 1948/
23 Kasım 1948

Cumhuriyet, 22 Mart 1945/23 Mart 1945/24 Mart 1945/7 Nisan 1945/8 Ocak 1946/
11 Mart 1946/6 Nisan 1946/19 Ekim 1946/15 Temmuz 1948/23 Temmuz 1948

Dünya, 20 Ağustos 1954.

Hürriyet, 1952, s. 2.

Memleket Gazetesi, 23 Ekim 1947/5 Ağustos 1947.

Son Posta, 23 Mart 1947/22 Aralık 1947/24 Nisan 1948.

Tan Gazetesi, 26 Kasım 1945.

Tanin, 26 Şubat 1945/3 Ocak 1947.

Tasvir, 23 Kasım 1946.

Ulus, 7 Nisan 1945/5 Nisan 1946/8 Nisan 1946/9 Eylül 1946/7 Ocak 1947/13 Mart
1947/29 Mart 1947/27 Mart 1948/5 Aralık 1949.

Vakit, 6 Nisan 1946.

Vatan, 21 Aralık 1945/17 Aralık 1946/25 Temmuz 1948/20 Eylül 1949.

Yeniçağ Gazetesi, 9 Şubat 1946.

Zafer, 25 Aralık 1950.

Крокодил, год: 1949, номер: 13/год: 1949, номер: 14/ год: 1949, номер: 19/
год: 1949, номер: 20/

Огонек, год: 1950, номер: 16/год: 1950, номер: 23

3. Tetkik Eserler

“TBMM’nin 8. Dönem 1. Yasama Yılı Açış Konuşmaları, 1 Kasım 1946”, *İsmet İnönü’nün*

2000 Nüfus Sayımı, *TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü*, Ankara-2000.

ACAR, Cemal, *Soğuk Savaş Süper Güçlerin Hakimiyet Kavgası*, Ötüken Yay., İstanbul-2007.

AÇIKSES, Erdal ve DOĞANAY, Rahmi, *Amerika’nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali Chester Projesi*, FÜ Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ-2010.

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul-2011.

AHMAD, Feroz ve AHMAD, Bedia Turgay, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara-1976.

AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Çev. Ahmet Fethi, Hill Yay., İstanbul-2010.

AKALIN, Cüneyt, *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1*, Kaynak Yayınları, İstanbul-2003.

AKYOL, Taha, *Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye*, C. 1 Ötüken Yay., İstanbul-1976.

ALPAGO, Hasan, *IMF Türkiye İlişkileri*, Ötüken Yay., İstanbul-2002, s. 32.

ALTAN, Mehmet, *Süperler ve Türkiye Türkiye’de Amerikan Sovyet Yatırımları*, AFA Yay., İstanbul-1986.

AMBROSE, Stefen E., *Dünyaya Açılım: 1938’den Günümüze Amerikan Dış politikası*, Çev. Ruhican Tul, Dış Politika Enstitüsü Yay., Ankara-1992.

ANDERSON, Perry, *Amerikan Dış Politikası ve Düşünürleri*, Çev. Barış Baysal, Ankara-2015.

ARI, Tayyar, *2000’li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, Alfa Yay., İstanbul-1999.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Alkım Yay., İstanbul-2006.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, C. 1-2, Alkım Yay., İstanbul-2007.

ARMAOĞLU, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, TTK Basımevi, Ankara-1991.

ATAÖV, Türkkaya, *Amerika NATO ve Türkiye*, İleri Yay., İstanbul-2006.

AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye’nin Düzeni*, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul-2013, s. 68.

AYBARS, Ergün, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, İleri Kitapevi, İzmir-1994.

BAĞCI, Hüseyin, *Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar*, METU Press, Ankara-2001.

- BARUTÇU, Faik Ahmet, *Milli Mücadeleden Demokrasiye*, C. 2, 21.Yüzyıl Yay., Ankara-2001.
- BAŞKAYA, Fikret, *Paradigmanın İflası*, Doz Yay., İstanbul-1999, s. 3.
- BELLAMY, Richard, *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge-2003, p. 62.
- BORATAV, Kokut, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)*, İmge Kitapevi Yay., Ankara-2006.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge Kitapevi Yay., Ankara-2006.
- BOSTANOĞLU, Burcu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara-1999.
- BRAUDEL, Fernand, *Uygarlıkların Grameri*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitapevi, Ankara-2014.
- CANTEK, Levent, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, İletişim Yay., İstanbul-2013.
- CASIN, Mesut Hakkı, *Rus İmparatorluk Stratejisi*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul-2006.
- CEBESÖY, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Temel Yay., İstanbul-2017.
- CEM, İsmail, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İş Bankası Yay., İstanbul-2017.
- CÖMERT, Servet, *Jeopolitik ve Türkiye’nin Yer Aldığı Yeni Jeopolitik Ortam*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul-2001.
- DAĞ, Ahmet Emin, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul-2009.
- DELACAMPAGNE, Christian, *20. Yüzyıl Felsefe Tarihi*, Çev. Devrim Çetinkasap, İş Bankası Yay., İstanbul-2016.
- DENİZ, Ali, *Kore Harbinde Kunuri Zaferi*, Turhan Kitapevi, Ankara-2010.
- DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul-2003.
- DOKUYAN, Sabit, *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye*, C. 1, IQ Yay., İstanbul-2013.
- DOKUYAN, Sabit, *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye*, C. 2, IQ Yay., İstanbul-2013.
- DURU, Orhan, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye’nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.
- EKİNCİ, Necdet, *Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul-1997.

- EKİNCİKLİ, Mustafa. *İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti*, Berikan Yayınevi, Ankara-2002.
- ERKİN, Feridun Cemal, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara-1968.
- EROĞLU, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, İmge Kitabevi, Ankara-2003.
- ERTEM, Barış, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türkiye-Sovyet İlişkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 3/11, Yaz-2010.
- ERTUĞRUL, İlter, *Cumhuriyet Tarihi El Kitabı*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara-2009, s. 77.
- ESENBEL, Melih, *Türkiye'nin Batı İle İttifaka Yönelişi*, İsis Yay., İstanbul-2000.
- FERSOY, Orhan Cemal, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, İstanbul, Mayataş Matbaacılık ve Neşriyat, 1971.
- GERGER, Haluk, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, Belge Yayınları, İstanbul-1999.
- GÖNLÜBOL, Mehmet ve Diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, AÜSBF Yay., Ankara-1986, s. 216-217.
- GÜRÜN, Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze)*, AÜSBF Yay., Ankara-1983.
- HALE, William, *Türk Dış Politikası*, Nobel Yay., İstanbul-2003, s. 113.
- HALLE, Louis J., *Soğuk Harp*, Çev. Arif Koçak, GHTBY, Ankara-1976.
- HART, Basıl Liddell, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, Çev. Kerim Bağrıaçık, İş Bankası Yay., İstanbul-2016.
- HASANLI, Cemil, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, Çev. Ali Asker, Bilgi Yay., Ankara-2011.
- HEYWOOD, Andrew *Siyasi İdeolojiler*, Çev. Ahmet K. Bayram, Adres Yay., Ankara-2013.
- HOOK, Steven W. ve SPAINER, John, *İkinci Dünya Savaşından günümüze Amerikan Dış Politikası*, Çev. Özge Zihnioğlu Tanırlı, İnkılap Kitapevi, İstanbul-2014.
- Hükümetler ve Programları*, C.I, 1920-1960, Haz: Nuran Dağlı, Belma Aktürk, Ankara, TBMM Basımevi, 1988
- KARAKAŞ, Nuri, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, ATAM Yay., Ankara-2013.
- KARPAT, Kemal, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul-2012.

- KASALAK, Kadir, *Milli Mücadele’de Manda ve Himaye Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1993.
- KILIÇDAROĞLU, Kemal, *1948 Türkiye İktisat Tarihi Kongresi*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, Ankara-1997.
- KILINÇKAYA, M. Derviş, *Ekonomik ve Toplumsal Alanda İnkılap, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitapevi, Ankara-2004.
- KİSSİNGER, Henry, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, İş Bankası Yay. İstanbul-2016.
- KİSSİNGER, Henry, *Dünya Düzeni*, Çev. S. Sultan Gül, Boyner Yayınları, İstanbul-2016.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Anadolu’daki Amerika*, İmge Kitapevi, Ankara-200.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi*, C. 1, İletişim Yay., İstanbul-2010.
- KOHN, Hans, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Çev. Agah Oktay Güner, İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul-2007.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa bir Bakış 1800-1959*, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara-1959.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1990.
- KUTUP, Muhammet, *Çağdaş Fikir Akımları*, İşaret Yayınları, İstanbul-1986.
- LİBRACH, Jan, *The Rise of the Soviet Empire A Study of Soviet Foreign Policy*, New York-1965.
- MCMAHON, Robert J., *Soğuk Savaş*, Çev. Sinem Gül, Dost Kitapevi, Ankara-2003.
- MERİH, Turgay, *Soğuk Savaş ve Türkiye*, Ebabel Yayınları, Ankara-2006.
- MUALLİMOĞLU, Nejat, *Bütün Yönleriyle Komünizm*, Sermet Matbaası, İstanbul-1976.
- MUTLU, Mustafa, *Vietnam’dan Körfeze Savaşlarda Kamuoyu Oluşumu*, Okumuş Adam Yay., İstanbul-2003.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, ATAM Yay., Ankara-1990.
- MÜTERCİMLER, Erol, ve ÖKE, Mim Kemal, *Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Alfa Yay., İstanbul-2004.
- NATO Belgeler, NATO Enformasyon Servisi Yay., Brüksel-1971, s. 12.
- NEVİNS, Allan ve COMMAGER, Henry S., *ABD Tarihi*, Çev. Halil İnalcık, Doğu Batı Yay., Ankara-2005.
- ORTAYLI, İlber, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul-2007.
- ÖYMEN, Onur, *Silahsız Savaş*, Remzi Kitapevi, İstanbul-2002.

- ÖZAKINCI, Cengiz, *İrtica 1945-1999 Türkiye’de İrtica ve Emperyalizm*, Otopsi Yay., İstanbul-2002.
- ÖZTÜRK, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi*, C. I., Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923, TBMM Basımevi, Ankara-1994.
- PARKER, Robert Alexander Clarke, *II. Dünya Savaşı*, Dost Kitapevi, Ankara-2009.
- PEACOCK, Herbert L., *A History of Modern Europe 1789-1981*, Oxford-1982, Heineman.
- QASIMLI, Musa, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, ATAM Yay., Ankara-2013.
- RİASANOVSKY, Nicholas V. ve STEINBERG, Mark D., *Rusya Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Çev. Figen Dereli, İnkılap Yay., İstanbul-2014.
- ROBERTS, John M., *Avrupa Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Yay., İstanbul-2016.
- SAGAY, Reşat, *XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-1972.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitapevi, Ankara-2005.
- SANDER, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, AÜSBF Yay., Ankara-1979.
- SARAY, Mehmet, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin NATO’ya Girişi*, ATAM Yay., Ankara-2000.
- SARICA, Murat, *Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa’da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları*, İÜSBF Yay., İstanbul-1982.
- SAYILGAN, Aclan, *Türkiye’de Sol Hareketler*, Otağ Yay., Ankara-1976.
- Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması Ana Rapor*, c. 2, İstanbul-2001.
- SEVİM, Fuat, *Dünya Uygarlığı ve Türk Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İpek Yay., İstanbul 1978.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI, Şaban, *Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyo-ekonomik Faktörler*, Nobel Yay., İstanbul-2001.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C.1, TTK Yay., Ankara-2000.
- SÖZÜÖZ, Necati, *Türk Amerikan İlişkilerine Genel Bakış (1923-1950)*, Fakülteler Matbaası, İstanbul-1992.
- SÜSLÜ, Azmi, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin 50 Yıllık Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-1986.

- ŞAHİN, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi-Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*, Ezgi Kitapevi, Bursa-1998.
- ŞAYLAN, Gencay, *Türkiye’de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*, TODAİE Yay., Ankara-1974.
- Tahran Yalta ve Potsdam Konferansları Gizli Belgeler*, Çev. Fahri Yazıcı, Sinan Yay., İstanbul-1972.
- TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973*, C. II (1939-1960).
- TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilgi Kültür Sanat Yay., İstanbul-2009.
- TELLİ, Ferhat, *İdeolojilerin Dünya Savaşı*, Yazı-Görüntü-Ses Yayınları, İstanbul-1998.
- TEZEL, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İş Bankası Yay., İstanbul-2015, s. 570.
- TİMUR, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yay., İstanbul-1991.
- TİMUR, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ankara-2003.
- TOKGÖZ, Erdinç, *Türkiye’nin İktisadi Gelişime Tarihi (1919-2009)*, İmaj Yay., Ankara-2009.
- TRASK, Roger Reed, *The Relations of the United State and Turkey 1927-1939*, The Pennsylvania State University, August-1959.
- TURAN, İlter, *NATO İttifakı’nın Stratejik ve Siyasal Sorunları*, İÜİF Yay., İstanbul-1971.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, Ankara-1995.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Osmanlı’dan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, Çizgi Yay., Konya-2015.
- Türkiye İstatistik Yıllığı-1994*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara-1995.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitapevi, İstanbul-2000.
- ÜLMAN, Haluk, *İkinci Cihan Savaşı’nın Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*, Sevinç Matbaası, Ankara-1961.
- WİSBAND, Edward, *İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası*, C. 1, Çev. M. Ali Kayabal, Cumhuriyet Yay., İstanbul-200.
- WOOD, Ellen Meeiksins, *Kapitalizmin Kökeni*, Çev. A. Cevdet Aşkın, Epos Yayınları, Ankara-2003.

- YAMAN, Ahmet Emin, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu Ekonomisi*, 1919-1922, Betik Yayıncılık, Ankara-1998.
- YENAL, Oktay, *Cumhuriyetin iktisat Tarihi*, Homer Kitabevi, İstanbul-2003.
- YERASİMOS, Stafanos, *Türk-Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye*, Gözlem Yayınları, İstanbul-1979.
- YERASİMOS, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye I. Dünya Savaşından 1971'e*, C. 3, Çev. Babür Kuzucu, Gözlem Yay., İstanbul-1976.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul-2012.

4. Makaleler

- “Başkan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin TBMM'nin I. Dönem 3. Yasama Yılıni Açış Nutukları, 1 Mart 1922”, *Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları*, TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yay., TBMM Basımevi, Ankara-1987.
- AKANDERE, Osman, “1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar”, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-76>.
- ARMAOĞLU, Fahir, “Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-2000.
- ARMAOĞLU, Fahir, “İkinci Dünya Harbinde Türkiye”, *AÜSBF Dergisi*, C. XIII, No: 2, Haziran 1958.
- ARMAOĞLU, Fahir, “Sovyet-Amerikan Münasebetlerinin Üç Yılı (1945-1948)” I. Bölüm, *AÜSBF Dergisi*.
- ATAÖV, Türkkaya, “Marshall Planı'ndan NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soguk Harp”, *SBF Dergisi*, C:XXIII, No: 3.
- ATTAR, Aygün, “Yeni Belgeler Eşliğinde II. Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkilerinde İran Gerginliği”, *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*. C. 2, S. 2, Elazığ-2004.
- AYBAR, Mehmet Ali, “İleri Değil Geri Gittik”, *Zincirli Hürriyet Gazetesi*, 5 Şubat 1948.
- AYDIN, Mustafa, “7 Haziran 1945 Molotov-Sarper Görüşmesi”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1(1919-1980).
- AYDIN, Mustafa, “Görelî Özerklik: Savaş Kaosunda Türkiye. 1939-1945”, *Türk Dış Politikası: 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul-2002.

- AYDIN, Mustafa, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1 (1919-1980).
- AYDOS, Serpil, “1948-1955 Yılları Arasında Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri İlişkilerinde Kamu Diplomasisi”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 45, S. 4, Aralık 2012.
- BAKACAK, Alper, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Dış Politikası” *Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitapevi, Ankara-2016.
- BİNGÖL, Yılmaz ve AKGÜN, Şener, “Demokratlıktan Muhafazakâr Demokratlığa: Demokrat Parti İle Adalet ve Kalkınma Partisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kocaeli-2005.
- BODGER, Alan, “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, Alfa Yay., İstanbul-2013, s.126.
- BÖLME, Selin M., “Soğuk Savaş’ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 9, S. 34 (Yaz 2012).
- CENGİL, Vehbi, “Amerikan Yardımı”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, C. 24, S. 287, Şubat 1955.
- ÇAVDAR, Tevfik, “Demokrat Parti”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. VIII, İletişim Yayınları, Ankara-1996.
- ÇELEBİ, Esat, *Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)* Doğu Üniversitesi, İşletme Bölümü.
- ÇELİK, Ahmet, “Eğitim Alanında Yapılan İnkılapların Sosyal ve Kültürel Yapıya Etkisi”, *Turkish Studies*, Spring 2014, Vol. 9, Issue 4.
- DOKUYAN, Sabit, “Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti’nin Kuruluşu”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı 2/1, Haziran 2014.
- ERDEN, Ömer, “II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya’nın Boğazlarla İlgili Talepleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 34, s. 260.
- ERHAN, Çağrı, “Avrupa’nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar”, AÜSBF Yay.???
- ERHAN, Çağrı, “ABD ve NATO’yla İlişkiler 1945-1960”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1(1919-1980).
- EROĞLU, Cem, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. Irvin C. Schink ve E. Ahmet Toprak, Belge Yay., İstanbul-2013.

- ESMER, Ahmet Şükrü ve SANDER, Oral, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, AÜSBF Yay.
- GÖKTEPE, Cihat ve SEYDİ, Süleyman, “Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası”, *Bilig*, S. 72, Kış 2015, s. 199.
- GÖNLÜBOL, Mehmet ve KÜRKÇÜOĞLU Ömer, “Atatürk Dönemi Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Dönemi Dış Politikası*, Yay. Haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2000.
- GÖNLÜBOL, Mehmet ve ÜLMAN, Haluk, “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)”, *AÜSBF Dergisi*, C 21, Ankara-1966.
- GÜLER, Yavuz, “II. Dünya Harbi Sonrası Türk–Amerikan İlişkileri (1945-1950)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, (2004).
- Güler, Yavuz, “II. Dünya Harbi Sonrası Türk–Amerikan İlişkileri (1945-1950)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, (2004), 209-224.
- GÜRSEL, Seyfettin, “IMF”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul-1983.
- İNAN, Süleyman, “Atatürkçülük (Kemalizm) ve İdeoloji”, <http://www.ozgurtoplumundegerleri.com/>, Erişim Tarihi, 24.06.2016.
- İNANÇ, Gül ve YILMAZ, Şuhnaz, “Gunboat Diplomacy: Turkey, USA and the Advent of the Cold War” *Middle Eastern Studies*, Vol. 48, No. 3, 401–411, May 2012. s. 401-411.
- KALYON, Levent, “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S. 11.
- KALYON, Levent, “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”, <http://docplayer.biz.tr/Truman-doktrini-uzerine-bir-analiz.html>.
- KANTARCI, Şenol, “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı Koalisyonlar Dönemi mi?” *Güvenlik Stratejileri*, Yıl: 8, Sayı: 16.
- KARA, Nihal, “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri”, *Yapıt*, Sayı: 8 (İnönü Özel Sayısı), Aralık-Ocak 1984-1985.
- KASALAK, Kadir, “San Francisco (San Fransisko) Konferansı ve Türkiye” *Altıncı Askeri Tarih Semineri (İkinci Dünya Harbi ve Türkiye)*, Ankara-1998.
- KESKİN, Funda, “Sovyetlerde İç Savaş Kutusu”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1(1919-1980).
- KİRİŞÇİ, Kemal, “Türk-Amerikan İlişkileri: Belirsizlikten Yakınlaşmaya”, *Avrasya Dosyası, ABD Özel, ASAM*, C. 6, S. 2, Ankara-2000.

- KOCAKENAR, Mustafa, “Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler”, <http://www.tasam.org/>, Erişim tarihi: 19.10.2016.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, “Türk Demokrasinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler, 1946’dan Bu Yana”, *AÜSBF Dergisi*, C. XXXIII, No: 1-2, Mayıs- Haziran 1978.
- MARDİN, Şerif, “Tanzimat’tan Cumhuriyete İktisadi Düşüncenin Gelişimi (1838-1918)”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul-1985.
- MARK, Eduard, “The Turkish War Scare of 1946”, *Origins of the Cold War*, Ed. Melvyn Leffler, New York- 2005.
- ORAN, Baskın, “Türk Dış Politikasının Teoriği ve Pratiği”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul-2002.
- OWENS, Mackubin Thomas “In Defence of Classical Geopolitics”, *Naval War College Review*, Volume: 52, Number: 4, Newyork-1999.
- ÖZERSAY, Kudret, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi” *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1(1919-1980).
- ÖZTÜRK, Emine, “Mili Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Antikomünizm”, *SDÜSBED*, Yıl:2016, S. 25.
- PEKİN, Esra, “American Studies in Turkey During the ‘Cultural’ Cold War”, *Turkish Studies*, Cilt 9, Sayı 3, Eylül 2008.
- SAMİLOĞLU, Ali Rasizade, “Türkiye Açısından Truman Doktrini ve Stalin Diplomasinin Hataları”, *Belleten*, s. 249.
- SANCAKTAR, Caner, “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Marksist Yaklaşım” *Bilge Strateji*, C. 3, S. 5, Güz 2011.
- SANCAKTAR, Caner, “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Marksist Yaklaşım” *Bilge Strateji*, C. 3, S. 5, Güz 2011.
- SEZER, Ayten, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, *Hacettepe Üniversitesi EFD*, Özel Sayı, Ankara-1999.
- ŞAHİN, Atacan, “Türkiye’nin Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Seçimler ve Seçmen Davranışları”, *Siyasal İletişim Enstitüsü Dergisi*, s. 7.
- ŞAHİN, Nail, “Psikoloji”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim ve Sosyal Bilimler” içinde (203-226)*, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 1997.
- ŞATIROĞLU, Ayşe, “San Francisco Konferansı Sonrası Dünyada Türkiye’nin Yer Arayışı” <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/431228>.

- ŞEYAHNLIOĞLU, Hüseyin, “12 Temmuz Beyannamesinin Siyasal Etkileri ve Önemi” *SDÜSBE Dergisi*, Yıl:2012/2, S. 16.
- TELLAL, Erel, “1945-1960 SSCB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1(1919-1980), s.503-504.
- TELLAL, Erel, “Sovyet Dış Politikası ve Gromiko”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62-3.
- TOKER, Metin, “Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973”, C. I, *Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara-1998.
- USLU, Nasuh, “1947’den Günümüze Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi”, *Avrasya Dosyası*.
- ÜNGÖR, Çağdaş, “Turkey’s Cold War: Global Influences Local Manifestations” *Turkey in the Cold War*, Edt: Cangül Örnek-Çağdaş Üngör, Palgrave, New York-2013.
- Павел Морару, “Геостратегическое значение Турции к концу Второй Мировой войны”, *Взгляд военного атташе Румынии, Геополитика: Турция*, Москва-2011 г.
- Сотниченко, А. А., “Турция: геополитическая ось Евразии”, *Геополитика, Тема выпуска: Турция Выпуск IX*, Главный редактор: Л.В. Савин, Москва 2011 г.

5. Tezler

- ARAS, Ahmet, *Amerikan Belgelerinde II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye (1945-1950)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara-2007.
- AYTAÇ, İren Dicle, *Marshall Planı Filmleri: Türkiye Örneği*, Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara-2008.
- BÜLBÜL, Bilgehan, *Marshall Planı ve Türkiye’de Uygulanışı*, Dicle Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır-2006.
- ÇELİK, Ahmet, *İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Muhalif Basın (1939-1945)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ SBE, Isparta-2011.
- DEMİR, Yalçın Köksal, Soğuk Savaş Sırasında Amerikan Propagandası Türkiye Örneği, *Kırıkkale Üniversitesi SBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale-2006, s. 95.
- GÜRKAYNAK, Muharrem, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Avrupa’da Savunma ve Güvenlik” *Ankara Üniversitesi SBE*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara-204.

- MEŞE, Ertuğrul, *Türk Siyasal Yaşamında Komünizmle Mücadele Dernekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya-2013.
- ŞEN, Cenk, “Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri”, *SDÜSBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta-2006.
- YAYMAN, Hüseyin, *Türkiye’nin İdari Reform Politikası*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara-2005, s. 126.

6. İnternet Kaynakları

- Ali Necati Doğan, www.blog.milliyet.com.tr/küresel-silah-olan-radyonun-tarihsel-seruveni, Erişim Tarihi: 06.08.2017.
- Kürşat Yalçınkök, <http://akademikperspektif.com/2015/04/08/realizm/>, Erişim Tarihi: 27.04.2017.

EKLER

EK 1. Orijinallik Raporu

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Ahmet ÇELİK
Öğrenci Numarası	122211205
Enstitü Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Türkiye Cumhuriyet
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY
Tez Başlığı (Türkçe)	Soğuk Savaş Süreci ve Türkiye'ye Etkileri (1939-1952)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

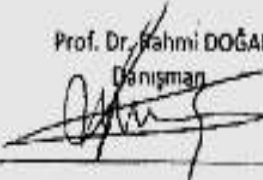
Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 470 sayfalık kısmına ilişkin, 25/09/2018 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 28'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

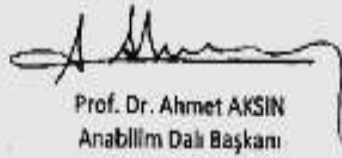
- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aştığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği multimedial durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY
Danışman

Prof. Dr. Ahmet AKSİN
Anabilim Dalı Başkanı

Lisansüstü tezler, savunma öncesinde intihal programı raporu ile birlikte enstitüye teslim edilir.

İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'ın geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

EK 1.1. Hitler'in Almanya'nın Yaşam Sahasını Genişletme İsteği⁷

Hitler "yaşama sahası"nı genişletmek istiyor!

• Almanya ve İtalya diktatörleri, Berlin'de yaptıkları gövde gösterisinde, güçlerini birleştirdiklerini açıkladılar.

28 EYLÜL- Alman ve İtalyan diktatörleri bu akşam Berlin'de birlikte gövde gösterisi yaptılar. Geçen yılki olimpiyatların yapıldığı alanda yaklaşık 1 milyon Alman toplandı. **Hitler ve Mussolini**'nin üstünde duracakları kürsü kurulmadan önce büyük olimpiyat çanı çaldı ve projektörler çevreyi taradı.

Hitler, kürsüden konuşması sırasında sık sık Almanya'nın daha çok toprağa ihtiyacı olduğunu söyledi. Kendisi buna "yaşama sahası" anlamına gelen "Lebensraum" adını veriyor. **Kaiser**'i Afrika'da sömürgeler aramakta suçladığı "Mein Kampf" (Kavgam) adlı kitabında da bu konuyu uzun uzun anlatıyor. **Hitler**, kitabında, Almanya'nın çoğunluğu Rusya'ya ait olan doğuya doğru genişlemesi gerektiğini yazıyor.

Mussolini, Alman halkına hitâben yaptığı konuşmada, "Zaten bölünmüş bir Avrupa'yı bölmek için planımız yok. Roma-Berlin anlaşması diğer milletlere karşı değildir... Milletler Birliği tarafından İtalya'nın savaş çabalarını baltalamak için koyduğu ekonomik ambargo caniliktir" şeklinde konuştu. **Mussolini**, faşist İtalya'nın buna rağmen kazandığını ve "Roma İmparatorluğu'nun dirilişinin" gerçek olduğunu söyledi.

Mussolini'nin Habeshistan'ı işgali, Almanya diktatörü olan dostuna bir fikir vermişti. Geçen ay **Nürnberg**'de yapılan Nazi partisinin yıllık kongresinde **Hitler**, Almanya'nın sömürgelere olan ihtiyacı üzerinde önemle durmuştu. **Hitler**,

Faşist işgâcılar, Mussolini ve Hitler imparatorluklarına yeni zaferler kazandırma peşinde.

bu konuda şöyle konuşmuştu: "Sömürgeler olmadan, halkımızın emin ve sürekli şekilde beslenebilmesi için Al-

manya'nın alanı çok küçüktür. Diğer güçlerin bu talebimize karşı tavrıları anlaşılır gibi değil."

⁷Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 249.

EK 1.2. Sovyet Rusya-Almanya Arasında Saldırmazlık Pakti'nin İmzalanması⁸

Beklenmedik bir olay

Almanya ile Rusya saldırmazlık pak imzaladılar

Rus Dışişleri Bakanı Molotov, Almanya ile saldırmazlık paktını imzalarken

24 AĞUSTOS - Dün Moskova'da, Almanya ile Rusya arasında bir saldırmazlık paktı imzalanmış ve bu olay, İngiltere ve Fransa üzerinde bir çok etkisi yapmıştır.

Temmuz ayından beri İngiltere ve Fransa, Rusya ile bir yardımlaşma paktı için Stalin nezdinde teğebbüste bulunmaktaydılar. Rusya'nın onlardan istediği, sınırlarını korumak için gerektiğinde birliklerinin Polonya topraklarına girmesiydi. Buna İngiltere pek razı olmuyordu. Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un Moskova'ya yaptığı yıldırım seyahat Rusya'ya gerekli teminat ve tavizi vermiş olacak ki iki devlet arasında bir anlaşma imzalanmıştır.

Fakat antlaşmanın açıklanmayan maddeleri de vardır ve siyasî çevreler bunların "Orta Avrupa'da nüfuz alanlarının belirlenmesi" konularını kapsadığını tahmin etmektedirler. Anlaşıldığına göre bu antlaşmanın kurbanı Polonya olacaktır ve iki devlet bu ülkeyi paylaşacaklardır.

İtalya, Arnavutluk'a saldırdı

8 NİSAN - İtalya, "Arnavutluk başşehirinde devletimizi tehdit eden gösteriler yapılıyor" gibi sudan bir sebeple, küçük komşusu Arnavutluk kıyılarına muazzam birliklerini çıkarmış, başşehirini işgal ederek Arnavutluk'un İtalya topraklarına katıldığını ilân etmiştir. Arnavutluk Kralı Zogo Yunanistan'a kaçmış bulunuyor.

Hemen hemen bütün devletler İtalya'nın bu saldırısını kınamaktadırlar.

FRANSA'DA KOMÜNİST MİLLETVEKİLLERİ TUTUKLANDI

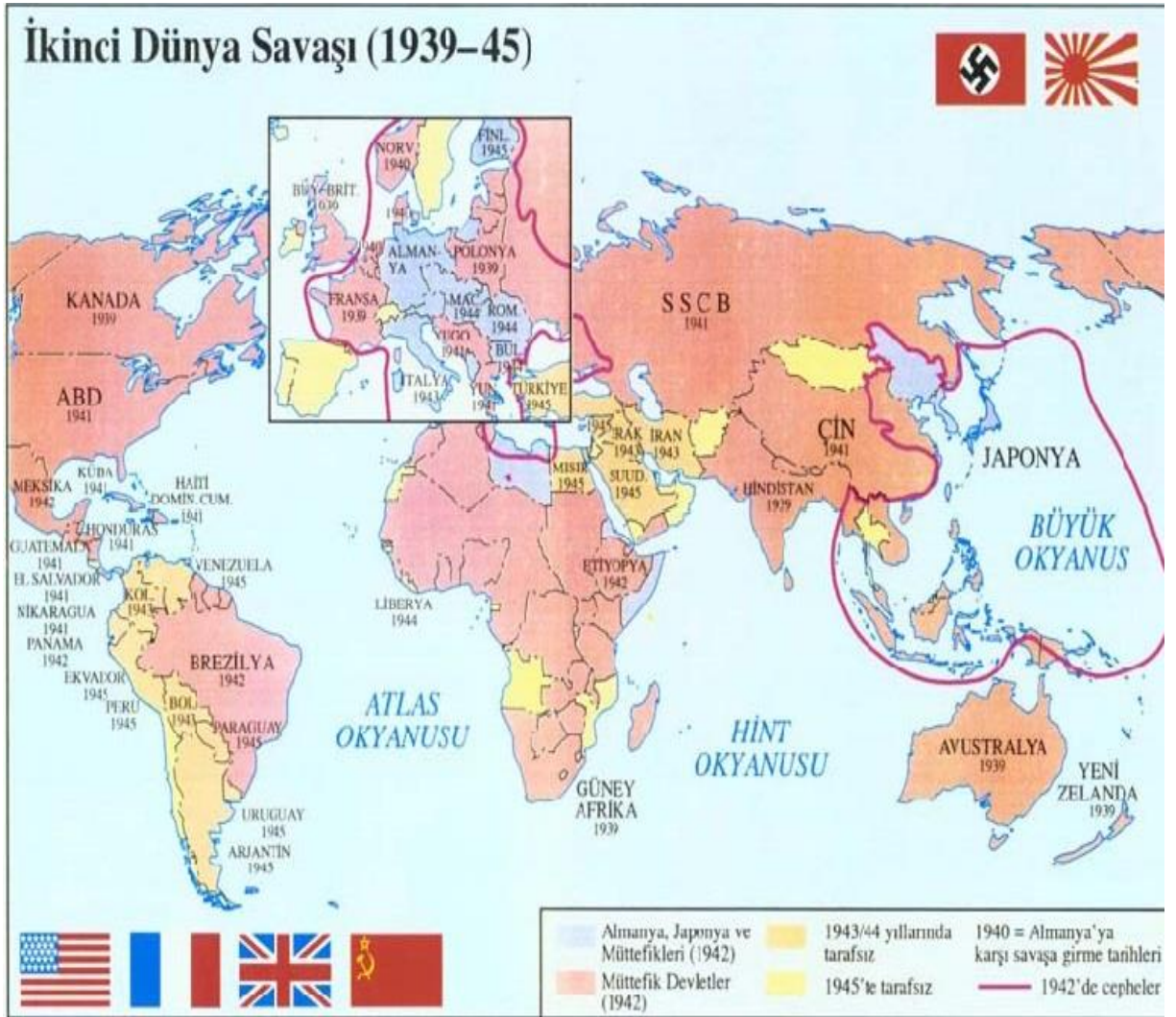
9 EKİM - Fransız Millî Güvenlik Teşkilâtı, Paris'te ve diğer illerde kapatılan Komünist Partisi'ne mensup ve Moskova yanlısı 35 milletvekilini tutuklamıştır. Tutuklanan milletvekilleri, kapatılan Komünist Partisini gizli cemiyet haline getirmek ve III. Enternasyonal'in yasaklanan sloganlarını yaymakla suçlanıyorlar.

FRANSA'DA KOMÜNİST PARTİ KAPATILDI

27 EYLÜL - Fransa'da dün, Bakanlar Kurulu'nun oybirliği ile aldığı bir kararla Komünist Partisi kapatılmıştır. Komünist propagandası da yasaklanmış, III. Enternasyonal'in haberlerine ve sloganlarına yer verilmemesi basına bildirilmiştir.

⁸Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 272.

EK 1.3. İkinci Dünya Savaşı'nın Yayıldığı Alan⁹

⁹ <http://www.tarihibilinci.com/media/ikinci-dunya-savasi-1939-1945-haritasi.153/>
18.01.2018.

EK 1.4. Almanya'nın Sovyet Rusya'ya Saldırması¹⁰

EK 1.5. Almanya-Sovyet Rusya Savaşı'nın Gidişatı¹¹

Rus cephesinde durum tersine döndü

1941 yılında Moskova yakınlarına kadar ilerleyen, 1942'de duraklamaya başlayan Alman orduları, bu yılın ilk günlerinden itibaren ağır kayıplar vererek çekilmeye başlamışlardır.

Bu yılın başından beri Almanlar aleyhine olan gelişmenin özeti şöyledir:

2 OCAK - Harabeye dönen Stalingrad'da kuşatılmış bulunan VI. Alman Ordusu ve iki Rumen tümeni, sekiz hafta süren direnişten sonra Ruslara teslim olmuştur. 200 bin kadar askeriyle teslim olan Mareşal Paulus'un ordusunda ölenlerin sayısı da 100 bin civarındadır.

22 OCAK - 1941 yazından beri kuşatma altında bulunan Leningrad'da sivil halk çetin bir direniş göstermiş, sonunda Rus birlikleri Alman çemberini yarmışlardır.

5 ŞUBAT - Rus kuvvetleri Almanların elinde bulunan Don nehri üzerindeki Rostov'a girmek üzeredir.

18 MART - Harkof şehrinde ve dolaylarında çok kanlı çarpışmalar olmaktadır. Almanlar şehri tahliye etmeye başlamıştır.

5 TEMMUZ - Ruslar Kursk dolaylarında Alman hücumunu püskürtmüş ve karşı hücumu geçirmişlerdir.

TEMMUZ/AĞUSTOS - General De Gaulle'un emriyle Fransız havacılarından oluşan bir filo Rus kumandanlarının emrinde Almanlara karşı savaşa katılmış ve bu havacıların üçte ikisi ölmüştür.

10 AĞUSTOS - Harkof'un kuzeyinde saldırıya ge-

Stalingrad'da 200 bin kişilik ordusuyla teslim olan Feldmareşal Paulus, Rus subayları tarafından Sovyet karargâhına götürülüyor.

çen Sovyet orduları batıya doğru ilerleyerek Bielograd ve Orel şehirlerini geri almışlardır. Şimdi Dinyeper havzasına doğru ilerlemektedirler.

23 ARALIK - Rus orduları bütün cephelerde ilerlemeye başlamış, Almanlar Smolensk, Kiev, Kafkasya ve Kırım'ı tahliye etmişlerdir.

Almanlarınkine göre ye-

dekleri çok fazla olan ve Amerika'dan akıl almaz ölçüde yardım gören Ruslar bu imkânlarını en çok ve en iyi şekilde Stalingrad'da kullanmışlar ve böylece, savaşın gidişini kendi lehlerine çevirmişlerdir. Stalingrad'ın düşmesi halinde Rusların bir daha toparlanamayacakları biliniyordu.

¹¹ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 311.

EK 1.6. Pearl Harbor Baskını¹²

USS Virginia ve USS Tennessee, Japonlar'ın baskınında imha olan gemilerden sadece ikisi.

PEARL HARBOR BASKINI

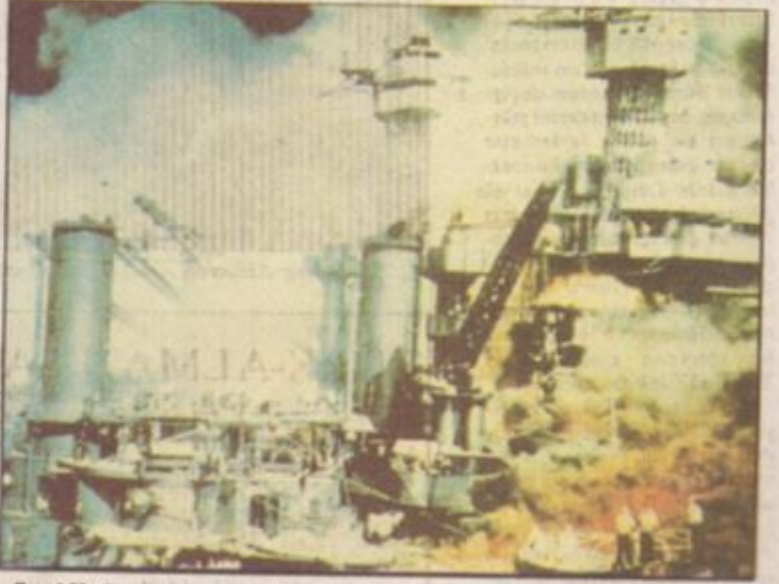
7 ARALIK - Amerika'nın Havalı adalarındaki Pearl Harbor üssüne ansızın saldıran Japonya, ABD ve İngiltere'ye savaş ilân etmiştir. Savaş ilânı Amerika'ya, baskından ancak 20 dakika önce ulaşabilmektedir. Başka bir deyişle, Japonya önce hücumu geçirmiş, sonra savaş ilân etmiştir.

Pearl Harbor baskınında Japonlar, limanda demir atmış olan Oklahoma zırhlısını batırarak, birçok gemiyi de ağır hasara uğratmıştır. Aynı anda Japon birlikleri Amerika'ya ait Guam adasına, Filipinler'e ve Malezya'nın kuzeyine çıkarma yapmış, Hong-Kong'u bombalamıştır. Singapur'da bulunan İngiliz filosuna da saldıran Japonlar Prince of Wales ve Repulse zırhlılarını batırmıştır.

Şimdi ABD, İngiltere ve Rusya'nın müttefiki olarak savaşa girmiş bulunmaktadır.

Aralarındaki anlaşmadan dolayı Japonya ile birlikte Almanya ve İtalya da Amerika'ya savaş ilân etmiş sayılmaktadır.

Bu ikinci büyük savaş aslında şimdi Dünya Savaşı (İkinci Dünya Savaşı) niteliğini kazanmıştır ve durumun bundan sonra müttefikler lehine değişmesi çok büyük ihtimal olarak görülüyor.

Pearl Harbor'a ansızın saldıran Japonlar, savaş ilânı Amerika'ya ulaşana kadar, Oklahoma zırhlısını batırdılar, birçok gemiyi ağır hasara uğrattılar ve limanı alevler içinde bıraktılar.

¹²Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 291.

EK 1.7. Yalta Konferansı¹³

Churchill (solda), Roosevelt (ortada) ve Stalin Yalta'da dünyanın geleceğini tayin eden çok önemli kararlar aldı.

Yalta Konferansı'nda galip devletler dünyayı paylaştılar

• Yalnız Avrupa'da değil dünyanın pek çok yerinde haritalar değişecek.

13 ŞUBAT - Roosevelt, Churchill ve Stalin, Kım'ın Yalta şehrinde bir araya gelerek, galip devletlerin etki alanlarını belirlemiş, dünyanın geleceğini tayin eden çok önemli kararlar almışlardır.

Bu önemli zirve konferansında alınan kararların özeti şudur:

□Müttefikler Alman ordusunun tamamen imhasına kararlıdır ve Almanya kayıtsız şartsız teslim oluncaya kadar savaş sürdürülecektir.

□Almanya toprakları üç işgal bölgesine ayrılacaktır. Amerika, İngiltere ve Rusya arasında paylaşılacak bu bölgelere daha sonra Fransa da katılacak ve sınırına yakın bir bölgeyi işgal edecektir. Berlin'de bu dört devleti temsil eden bir komisyon kurulacak, merkezî kontrol bu komisyona verilecektir.

□Almanya silahsız, askersiz ve nazilerden tamamen arınmış bir duruma getirilecektir. Savaş suçluları uluslararası bir divanda yargılanacaktır. Al-

manya, milletler topluluğunda bir muhatap olarak ancak nazizm tamamen yok olduktan sonra yer alabilecektir.

□Barış ve huzurun sürekliliğini sağlamak için, San Francisco'da uluslararası bir konferans toplanacaktır. Bu konferansın önümüzdeki Nisan ayının 25'inde yapılması kararlaştırılmıştır. Konferansın organizasyonu için, üç büyük devletten başka Çin ve Fransa da davet edileceklerdir.

□Kurtarılmış Avrupa'da, özellikle Almanya'nın eski müttefikleri olan ülkelerde, süratle yeni demokratik hükümetler kurulacaktır. Müttefikler, geçici bir süre, ülkeleri en iyi temsil edecek hükümetlerin kurulmasına yardımcı olacaklardır (!).

□Polonya yeniden kurulacaktır. Bu ülkenin doğu sınırı Curzon'da bitecek, Curzon'un doğusu tamamen Rusya'ya bırakılacaktır. Böylece Rusya, Batıya iyice sokulmuş olacaktır. Polonya'da yeni hükümet Rusya'nın denetiminde kurulacaktır.

¹³ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 331.

EK 1.8. Rus Ordusunun Berlin'e Giriş¹⁴

1944 Ruslar için zafer yılı oldu

Ruslar'ın zafer gününde Berlin'deki Alman parlamentosuna kırmızı bayrak asıldı.

OCAK - Sovyet kuvvetleri Leningrad'ı Alman kuşatmasından kurtardılar.

2 NİSAN - General Koniuev'in kumandasındaki Sovyet kuvvetlerinin 3 Şubat'ta başlatılan hücum başarılı olmuş ve Rus askerleri Romanya sınırına ulaşmışlardır.

9 MAYIS - General Tolbuhin'in kumandasındaki Rus ordusu Kırım ve Sivastopol'a girdi.

3 TEMMUZ - Sovyet ordusu 23 Haziran'da Beyaz Rusya'dan çok büyük kuvvetlerle başlatılan hücumdan sonra Minsk dolaylarına ulaştı.

10 TEMMUZ - Kızıl Or-

du Finlandiya'ya girdi.

23 TEMMUZ - İleri hareketlerine devam eden Sovyet kuvvetleri Polonya'da Brest-Litvsk'u zaptetti.

30 TEMMUZ - Sovyet orduları Riga körfezine ulaştı ve Baltık devletlerinin sınırlarını aştı.

1 EYLÜL - Rus ordusu Besarabya'yı alınca Romanya ateşkes istedi ve empoze edilen şartları kabul ederek Müttefikler safında yer aldığını ilân etti. Sovyet ordusu Bükreş'e girdi.

6 EYLÜL - Rus ordusu Bulgaristan'a girdi ve Bulgar hükümeti ateşkes istedi.

2 EKİM - Varşova, işgalci Alman kuvvetlerine karşı ayaklandı. Fakat Ruslardan yardım görmediği için başarı sağlayamadı. Bu ayaklanma **255.000 sivilin ölümüne sebep oldu.**

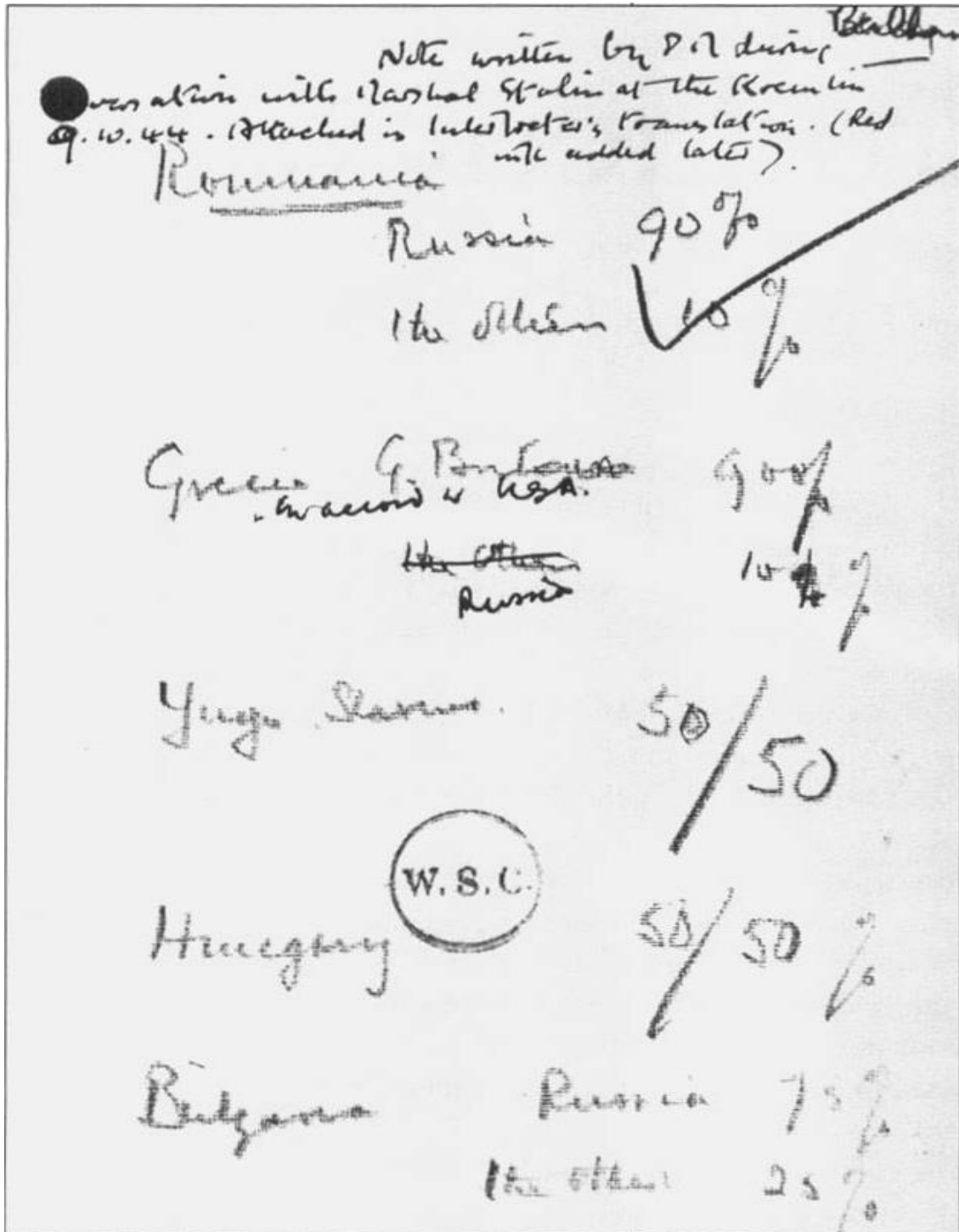
21 EKİM - Ruslar iki koldan ilerliyorlar. Bir kol Königsberg ve Danzig'i, öteki kol Budapeşte'yi hedef seçmiş durumda.

General Tolbuhin'in kumandasındaki Rus kuvvetleri dün Belgrad'ı işgal etti.

ARALIK - Rus orduları nihai darbeyi indirmek için Almanya'nın merkezine hücumu hazırlıyorlar.

¹⁴ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 325.

EK 1.9. Churchill ve Stalin Arasında Yapılan Yüzdeler Anlaşması¹⁵

¹⁵ Allan M. Winkler, *The Cold War A History in Documents*, Oxford University Press, New York-2003, p. 12.

EK 1.10. Japonya'nın Teslim Olması ve İkinci Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi¹⁶

Japonya teslim oldu

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI BİTTİ

14 AĞUSTOS - Bugün, ABD Başkanı Truman ve İngiliz Başbakanı Attlee, Japonya'nın teslim olmayı kabul ettiğini açıklamışlardır. Japonya'nın bir tek şartı var: **İmparator Hiro Hito'ya dokunulmaması.** Bunun dışında kayıtsız şartsız teslim olmayı kabul ediyor. Savaşı bitirmek isteyen Amerika, İmparatora dokunmama şartını kabul etmiştir. Fakat Japonya işgal ettiği toprakları ve sömürgelerini bırakacak, bir ada devleti olarak kalacak, demokratik idareye geçecek, savaş endüstrisi imha edilecek, ordusu dağıtılacak ve ağır harp tazminatı ödeyecektir.

Japonya çaresizdi. İki atom bombası yemişti ve Amerikalılar üçüncü atom bombasını Tokyo'ya atacaklarını bildirmişlerdi. Tokyo'nun haritadan silinmesi halinde Japonlar bir daha toparlanamazlardı. Pasifik'te donanmaları mağlup olmuş, Amerikan kuvvetleri anavatanlarının kıyısına gelip dayanmışlardı. ABD denizaltılarının batırdığı Japon ticaret gemilerinin sayısı 1089, savaş gemisi sayısı ise 167 idi. Bu arada Japonlar da 437 Amerikan uçağı düşürmüşlerdi ama, bu, kendi kayıplarıyla kıyaslanamayacak kadar azdı.

Üstelik, ikinci atom bombasını yedikleri 9 Ağustos günü Rusya da durumdan yararlanarak Japonya'ya savaş ilân etmiş ve Mançurya'yı işgale başlamıştı.

İşte bu durumda, Japon İmparatoru Hiro Hito, Tokyo Radyosu'ndan savaşta yenildiklerini ilân etti. Müttefik fi-lolar Japon limanlarına girmeye başladılar. Amerika'nın meşhur uçak gemisi **Missouri** de Tokyo körfezine demir atmıştı. **2 Eylül 1945 günü Japonya'nın teslim antlaşması bu gemide imzalandı.** Amerikalılar bütün Japonya'yı işgal ettiler. Böylece, İkinci Dünya Savaşı bitmiş oldu.

Amerikan askerleri Iwo-Jima'daki Suribachi Tepesi'ne bayrak dikerken

1945 Nobel ödülünü kazananlar

☐ BARİŞ: Cordell Hull (Amerikalı) ☐ EDEBİYAT: Gabriela Mistral (Şili) ☐ FİZİK: Wolfgang Pauli (Avusturyalı)	☐ KİMYA: Artturi Virtanen (Finlandiyalı) ☐ TIP: Sir Alexander Fleming (İngiliz), Ernst B. Chain (İngiliz), Sir Howard W. Florey (İngiliz)

¹⁶ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 341.

EK 1.11. İkinci Dünya Savaşı'nın Sonuçlarının Boyutu¹⁷

Zaferin bedeli: 55 milyon ölü!

Bir zamanların eğlence merkezi Dresden, geceyarısı bombardımanından sonra bu hale geldi.

Ülke	Ölen Asker Sayısı	Ölen Sivil Sayısı	Toplam
Sovyet Rusya	13.920.000	7.400.000	21.320.000
Almanya	3.700.000	3.800.000	7.500.000
Polonya	1.200.000	4.000.000	5.200.000
Yugoslavya	300.000	1.310.000	1.610.000
Çin	4.500.000	9.000.000	13.500.000
Japonya	1.700.000	370.000	2.070.000
İngiltere İmp.	440.000	80.000	520.000
Fransa	260.000	340.000	600.000

- Polonya, Yugoslavya, Çin, Fransa ve Almanya'da savaş yüzünden ölen sivillerin sayısı cephede ölen asker sayısından daha çok.

- Kayıplara, yaralı oldukları için terhis edilen askerler ve yaralı siviller dahil değil.

ALMANLAR ACINACAK HALDE

Savaşta ağır bir şekilde yenilen Almanlar sefalet içinde. Bütün günlerini yiyecek aramakla geçiren Almanlar bundan arta kalan zamanlarında da, kıştan önce sığınacak bir yer bulabilme umuduyla harabeleri elleriyle temizlemeye uğraşıyorlar. Bir grup Alman ise Nazi kurbanlarının iskeletlerini temizlemek üzere temerküz kamplarında çalıştıkları. Artık uğrunda savaşacak hiçbir şeyi kalmamış olan bu Alman subayı ise harabelerin içinde oturmuş kara kara düşünüyor.

ARALIK- İkinci Dünya Savaş'ında ölen sivil ve askerlerin sayısı 55 milyondan fazladır. Polonya, Yugoslavya, Çin, Fransa ve Almanya'da savaş yüzünden ölen sivillerin sayısı cephede ölen asker sayısından daha çoktur.

Savaşa giren diğer devletler de kayıplar vermişlerdir. Bütün bunlara yaralı oldukları için terhis edilen askerler ve yaralı siviller dahil değildir. Sayısız silâh, araç, gereç, fabrika, ev vb. tahrip edilmiştir ki, bunun hesabını yapmak yakın zamanda mümkün olmayacaktır.

¹⁷ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 342.

Sömürgeler uyanıyor ve ayaklanıyor

8 MART/26 HAZİRAN - İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi, Batılılar'ın Asya ve Afrika'daki sömürgelerinde, bağımsızlık mücadelesinin hızlanmasına sebep oldu. Sömürgelerden toplanan askerler, sömürgesi oldukları devletlere zafer kazandırmak için dövüştüler, öldüler. Şimdi, haklı olarak hürriyet ve bağımsızlıklarını istiyor, artık kendi vatanları için dövüşeceklerini ve gerekirse öleceklerini söylüyorlar.

Fakat, sömürgeci devletler, savaş sırasında dolaylı da olsa vaadettikleri bağımsızlığı vermek niyetinde görünmüyorlar. İngiltere Hindistan'dan, Fransa Çin Hindi'nden ve Afrika'daki sömürgelerinden çıkmaya niyetli değiller.

Savaşa dönüşme eğilimi gösteren ilk ayaklanma Çin Hindi'nde görüldü. Burada Ho Şi Minh'in başkanlığında

kurulan bir sosyalist hükûmet, tam bağımsızlığının tanınmasını istiyor. Fransa ise kendi denetiminde bir "Federal Fransız Birliği içinde Otonom Çin Hindi Federasyonu" gibi, adında bile kavram kargaşası bulunan bir kuruluş teklif ediyor. Fransızlar'a göre "Çin Hindi Federasyonu", Annam İmparatorluğu ve Kimer (Kamboçya) krallığı, Tonkin ve Laos devletleriyle Koşinşin" kolonisinden oluşacak. Ho Şi Minh bunu derhal reddetti. "Hükmetmek için bölmek politikasından artık vazgeçiniz" şeklinde uyarıda da bulundu.

Fransa Çin Hindi'ni bölmeyi başardı ama, bölgeye önemli miktarda asker sevk etmiş olmasına rağmen, artık duruma hâkim olamıyor. Bölünen gruplar ayrı ayrı da olsa evvela Fransa'ya karşı çıkıyorlar.

¹⁸ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 352.

EK 1.13. Türkiye'nin Endişesi ve Hitler'in İnönü'ye Mektup Göndermesi¹⁹

Hitler İnönü'ye yolladığı mektupta “Saldırı amacımız yok” dedi

Türkiye, savaş dışı kalmak için yoğun çaba gösteriyor

4 MART- Amerika ve İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma gayretleri karşısında Hitler de İnönü'ye bir mektup yazmış, Türkiye'ye karşı saldırı niyeti olmadığını, Alman ordularının Türk sınırından 50 km. uzakta duracağını bildirmiştir.

Hitler, Berlin'deki Türk büyükelçisine Boğazlar üzerindeki Sovyet isteklerinden de söz ederek, Türkiye'nin Sovyetlere karşı duyduğu kuşku ve endişeyi arttırmak istemiştir.

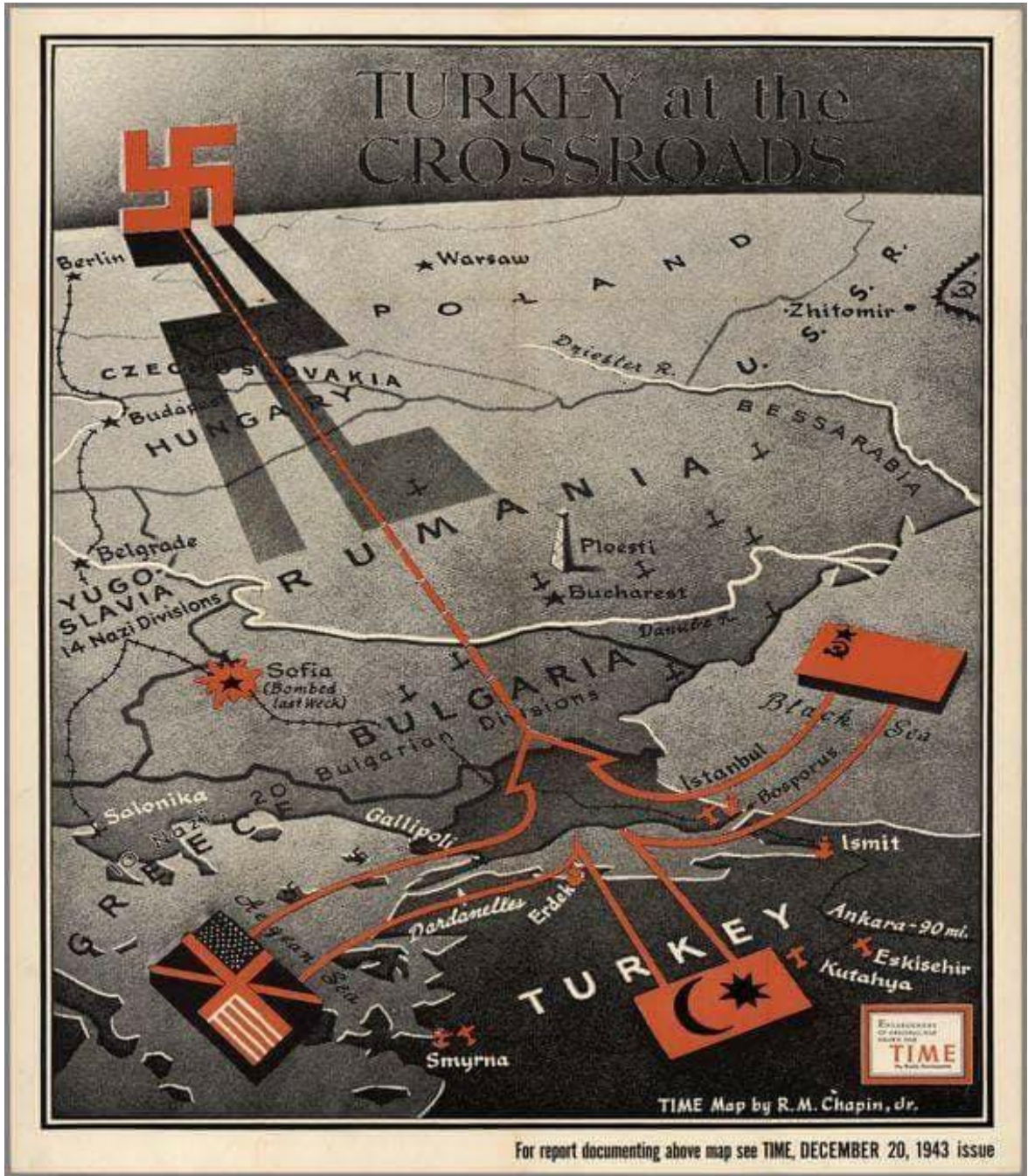
Türk Hükümeti bir yandan müttefiklerin, öte yandan Almanya'nın taleplerinden, hem ABD'nin savaşa katılacağını, hem de Almanların Rusya'ya saldıracağını kesin olarak anlamış bulunmaktadır. Bu durumda tarafsızlığını korumak, savaş dışı kalmak ve herhangi bir yabancı kuvvetin topraklarına girmemesini sağlamak için yoğun bir diplomatik çaba göstermektedir.

Alman ordularının Türk sınırından 50 kilometre uzakta duracağını bildiriliyor.

¹⁹ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 287.

EK 1.14. Balkanlar Üzerinden Açılması Düşünülen İkinci Cephe²⁰

For report documenting above map see TIME, DECEMBER 20, 1943 issue

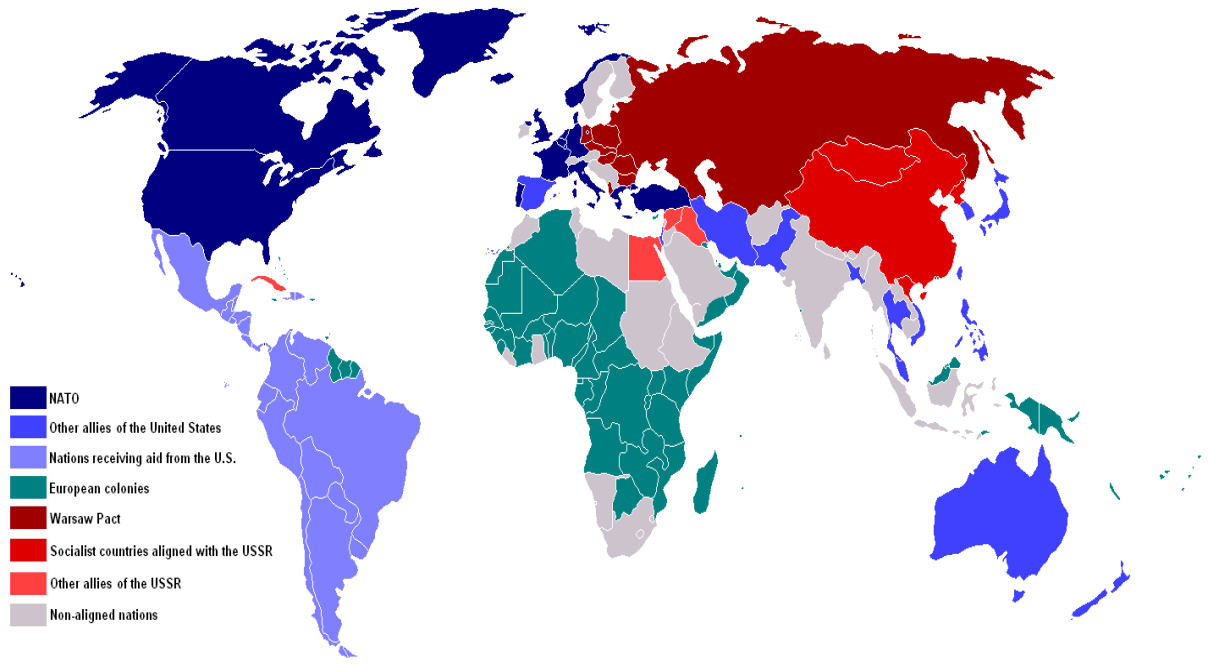
²⁰ Time, 20 Aralık 1943, s. 2.

EK 2.1. Berlin'in Müttefikler Arasında Paylaşımı²¹

²¹ <http://www.tarihsinifi.com/6821/6821.html>

EK 2.2. İki Kutuplu Dünyanın Tarafları²²

EK 2.3. George Spykman'ın Heartlan'dı Çevrelemek İçin Rimland Projesi²³

²² <http://dersimiztarih.net/3-unite-soguk-savas-donemi.html>

²³ Mustafa Kocakınar, "Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler", <http://www.tasam.org/>, Erişim tarihi: 19.10.2016.

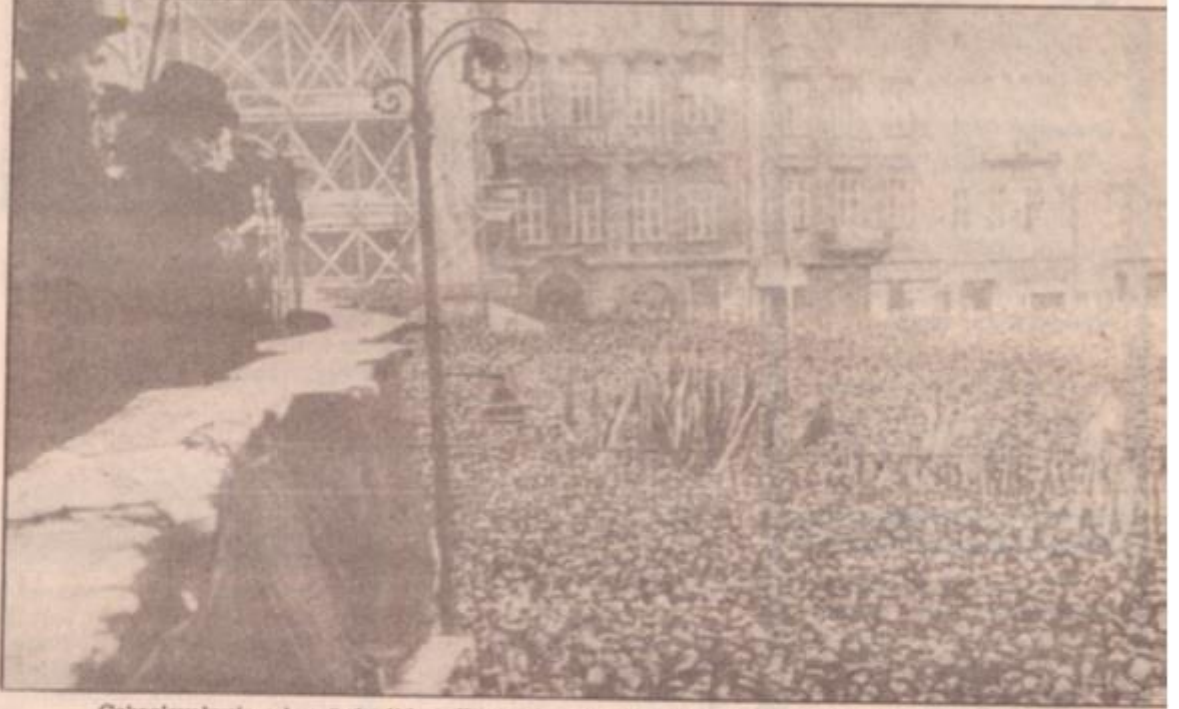
EK 2.4. Sovyetler Birliği'nin Güney Siyaseti Muhtemel Güzergahları²⁴

²⁴ Bu harita Sovyetler Birliği'nin güney politikasının incelenmesi sonucu tarafımızdan çizilmiştir.

EK 2.5. Komünistlerin Prag Darbesi²⁵

Çekoslovakya'da komünistler iktidarı ele geçirdiler

Çekoslovakya'nın komünist lideri, Kinsky Sarayı'nın önündeki göstericilere nutuk çekerken.

- Devlet Başkanı Beneş bu akşam yapacağı radyo konuşmasını iptal etti. Devlet Başkanı'nın Komünistler'in hâkimiyeti altına girdiğinden korkuluyor...

27 ŞUBAT: Çekoslovakya'da komünistler iktidarı ele geçirdiler. Komünist Başbakan **Klement Gottwald**, Devlet Başkanı **Beneş**'in 12 merkez ve sağ kanat bakanlarının istifasını kabul ettiğini açıkladı.

Gottwald yeni Bakanlar Kurulu listesinin Devlet Başkanı **Beneş** tarafından kabul

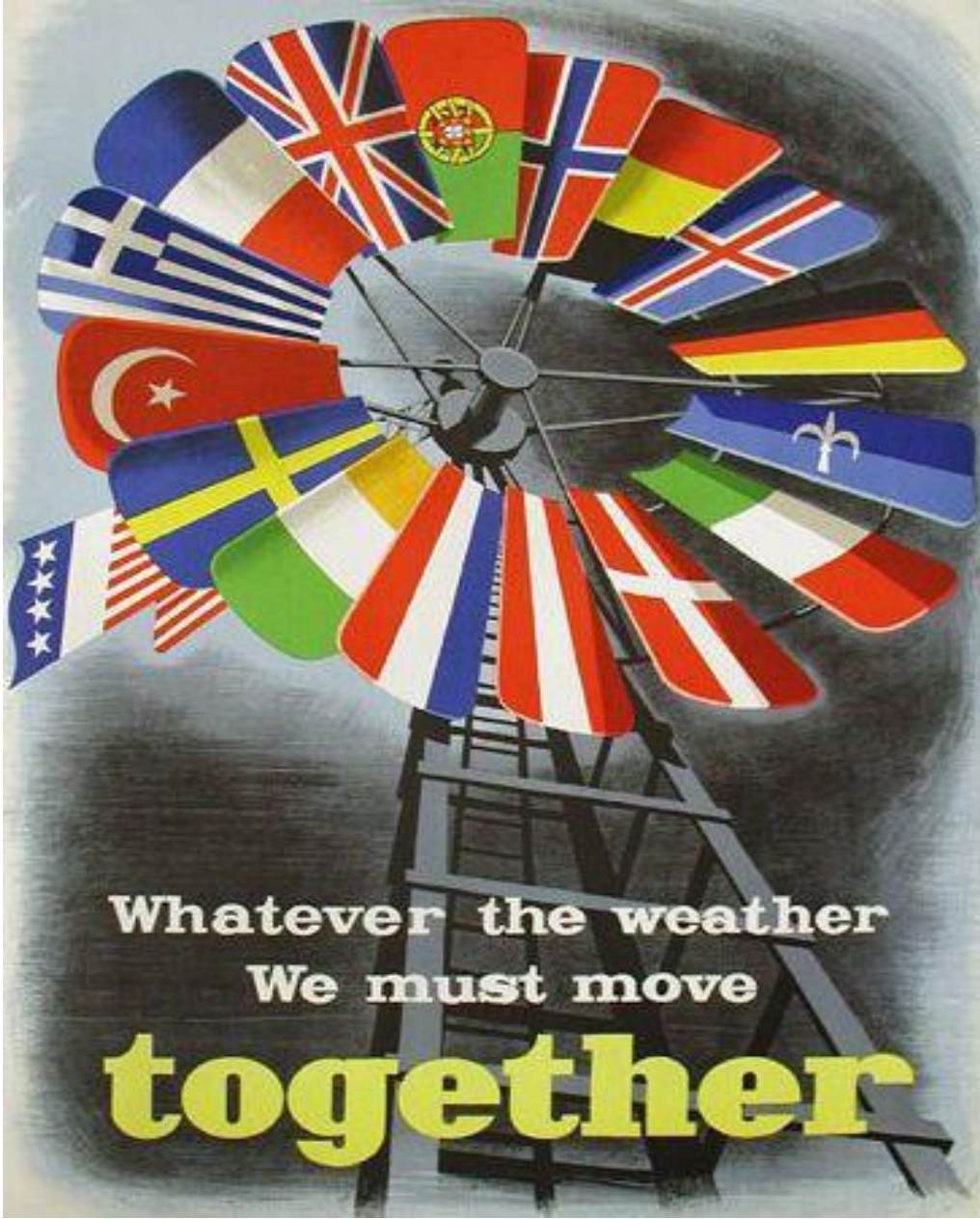
edildiğini söyledi. Yeni hükümette komünistler ve müttefikleri sosyal demokratlar hemen hemen bütün önemli bakanlıkları aldılar.

Beneş'in bu gelişmeler hakkındaki görüşlerini kimse bilmiyor; bu akşam yapacağı radyo konuşmasını da iptal etti. İkinci defa böyle bir ertelemeye başvuran Devlet Başka-

ni'nin komünistlerin hâkimiyeti altına girdiğinden korkuluyor.

Komünistler ve sendikacılar yeni hükümeti destekleyen büyük kitle gösterileri yaptılar. Buna karşılık bir gösteri de cumhuriyetin eski günlerini, hür sistemi savunan öğrenciler tarafından düzenlendi. Öğrenciler başkanlık sarayına girmek istedilerse de polis tarafından geri çevrildiler. Sendikaların düzeni sağlamakla görevli olan işçi milisleri de kollarında bantlar ve silâhlarıyla polise yardımcı oldular.

²⁵ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 3, İstanbul-1990, s. 404.

EK 2.6. NATO'nun Kurulmasından Sonra Birlikteliği Simgeleyen Sembol²⁶

Hava nasıl olursa olsun biz birlikte hareket etmeliyiz

²⁶ www.vintagepostersnyc.com/p/erp_marshall_plan_whatever_the_weather_we_must_move_together_1930.html

EK 3.1. Rusların Türkiye'yi Sovyet Cumhuriyetlerine Böldüğü Harita²⁷

EK 3.2. Türkiye Müttefiklerin Baskıları Sonucu Almanya ile İlişkiler Kesti²⁸

²⁷Cenk Şen, "Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri", *SDÜSBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta-2006, s. 216

²⁸ *Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul-1990, s. 325.

**ALBAYRAK
PİRİNCİ
KUBURAT
ÜNLÜSÜ**

1924 yılında İstanbul'da doğdu. 1941 yılında İstanbul'da öldü. 1941 yılında İstanbul'da öldü. 1941 yılında İstanbul'da öldü.

Cumhuriyet

Kuruluşu: 1924 Yılı 10 Nisan 1924 Tarihinde Kurulmuştur. İlk Sayısı: 10 Nisan 1924 Tarihinde Çıktı. İlk Sayısı: 10 Nisan 1924 Tarihinde Çıktı.

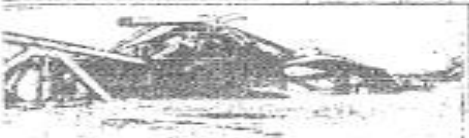
**SİR KADININ
MAYAYI**

SİR KADININ MAYAYI... SİR KADININ MAYAYI... SİR KADININ MAYAYI...

21. İddiye Sayı: 7202
Perşembe 23 Mart 1945

Türk - Sovyet Muahedesi Uzatılmıyacak

Moskova, dostluk ve tarafsızlık muahedelerini feshetmek arzusunda bulunduğunu hükûmetimize bildirdi

Moskova'daki Sovyet Hükûmeti, Türk Hükûmeti'ne, Moskova'daki Sovyet Hükûmeti'ne, Moskova'daki Sovyet Hükûmeti'ne...

Moskovadaki Büyük Elçimize tevdi olunan deklarasyon

Deklarasyonda muahedenin artık yeni şartlara uymadığı ve ciddi tadiller istediği bildiriliyor

Moskova'daki Sovyet Hükûmeti, Türk Hükûmeti'ne, Moskova'daki Sovyet Hükûmeti'ne, Moskova'daki Sovyet Hükûmeti'ne...

Birçok Alman şehirleri teslim olmağa başladı

Almanya'da, Almanya'da, Almanya'da, Almanya'da, Almanya'da, Almanya'da, Almanya'da, Almanya'da, Almanya'da, Almanya'da...

Muahedenin metni

17 Nisan 1925'te Paris'te imzalandı. 1925, 1931 ve 1935 yıllarında imzalandı. 1925, 1931 ve 1935 yıllarında imzalandı.

Mr. Eden'in demeci

Mr. Eden'in demeci, Mr. Eden'in demeci, Mr. Eden'in demeci, Mr. Eden'in demeci, Mr. Eden'in demeci, Mr. Eden'in demeci...

Adanadaki zelzele

Adanadaki zelzele, Adanadaki zelzele, Adanadaki zelzele, Adanadaki zelzele, Adanadaki zelzele, Adanadaki zelzele...

Amerikan donanması Japon sularına girdi

Amerikan donanması Japon sularına girdi, Amerikan donanması Japon sularına girdi, Amerikan donanması Japon sularına girdi...

Doğu Prusya

Doğu Prusya, Doğu Prusya, Doğu Prusya, Doğu Prusya, Doğu Prusya, Doğu Prusya, Doğu Prusya, Doğu Prusya...

Beledi Bir Gün..

Beledi Bir Gün.. Belediye Bir Gün.. Belediye Bir Gün.. Belediye Bir Gün.. Belediye Bir Gün.. Belediye Bir Gün..

²⁹ Cumhuriyet 22 Mart 1945, s. 1.

EK 3.4. Sovyetlerin Türkiye'den İstekleri³⁰

Ruslar Türkiye topraklarına göz dikti

• Boğazlar'da üs, ayrıca Kars-Ardahan ve Artvin'i istiyor

HAZİRAN-ARALIK - Türkiye'ye bir nota veren Sovyet Rusya, Boğazlar statüsünün değiştirilmesini, Boğazlar'da kendisine üs verilmesini, ayrıca Kars, Ardahan ve Artvin'in Rusya'ya bırakılmasını istemiştir.

Rusya, Mart ayında da, Türkiye'ye bir nota vererek, 1925'te iki devlet arasında imzalanan tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşmasının kendisi

İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında yer alan Sovyetler Birliği, Türkiye'den Kars, Ardahan ve Artvin'in kendilerine verilmesini, ayrıca Boğazlar'da da üs kurma hakkı tanınmasını istedi. Stalin'in bu isteklerini Moskova Büyükelçimiz Selim Sarper, Cumhurbaşkanı İnönü'ye iletti.

tarafından iptal edildiğini bildirmişti.

Moskova Büyükelçimiz olan Selim Sarper, Sovyetler Birliği lideri Stalin'in bu isteklerini Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye getirdi. Ankara'da büyük bir tedirginlik ve tepki yaratan bu istekler Türkiye kadar Batılılar'ı da endişelendirdi.

Batılı müttefiklerinin ölçsüz yardımları ve desteği ile İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında yer alan Rusya'nın fırsattan yararlanarak, Avrupa'da işgal ettiği topraklarla yetinmeyip Türkiye'den de toprak istemesi, hele Türkiye'nin istemeden demek olan Boğazlar'da üslenmeye çalışması, Türk yöneticileri ve halkı tarafından nefretle ve büyük tepkiyle karşılanmıştır.

Rusya'nın istekleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmüş ve reddedilmiştir.

Türkiye aynı zamanda Batılı devletlere de birer muhtıra vererek Rusya'nın yayılmacı politikasına dikkatleri çekmiştir.

Türkiye amatör liglerinde bu yılın şampiyon takımları

İstanbul Amatör Ligi Şampiyonu: Beşiktaş
Ankara Amatör Ligi Şampiyonu: Harb Okulu
İzmir Amatör Ligi Şampiyonu: Altınordu
Trabzon Amatör Ligi Şampiyonu: Lise

Türkiye Futbol Şampiyonası
Birincisi: Harb Okulu
Millî Küme Şampiyonu: Fenerbahçe

³⁰ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 343.

EK 3.5. Potsdam Konferansında Sovyet İstekleri³¹

Potsdam Konferansı'nda önemli kararlar alındı

Potsdam Konferansı'nda iki yeni yüz: Attlee ve Truman.

• Boğazlar statüsü- nün değiştirilmesin- de ısrar ediliyor.

3 AĞUSTOS.- İki aya-
mada yapılan Potsdam Kon-
feransı'nda, Avrupa'nın gele-
ceğiyle ilgili çok önemli karar-
lar alınmıştır. 17-25 Temmuz
arasında yapılan toplantılara
Churchill, Truman ve Stalin
katılmıştır. 28 Temmuz-2
Ağustos arasında yapılan top-
lantılara ise, Churchill'in yer-
ine başbakan olan Clement
Attlee, Truman ve Stalin ile,
bunların dışıgleri bakanları
(Bevin, Byrnes, Molotov) ka-
tılmışlardır.

Konferansta alınan başlıca
kararlar şunlardır:

□ Bir "Dışışleri Bakanları
Konseyi" kurulacak ve buna
üye olarak beş müttefikin dı-
ışışleri bakanları katılacaklardır.
Konsey sürekli olacaktır. Kon-
seyin görevleri arasında İtal-
ya, Bulgaristan, Finlandiya,
Macaristan ve Romanya ile
başış antlaşmaları imzalamak,

Almanya'nın durumunu belir-
lemek gibi hususlar yer ala-
caktır.

□ Polonya, Çekoslovakya ve
Macaristan'da bulunan Al-
manlar, Almanya'nın yeniden
çizilecek sınırları içine nakle-
dileceklerdir.

□ Prusya'nın doğusu (Kö-
nigsberg şehri) Ruslara bırakı-
lacaktır.

□ Almanya'nın, dört devletin
denetiminde bulunan işgal

bölgelerinde anarşiler yar-
lacaktır.

□ Bu konferansın Tarihçisi
en çok ilgilendiren yıldı. Bo-
ğazlar rejiminin tartışılması-
masıdır. Bu konuda alınan
kararlar henüz açıklanmamış
olmakla beraber, Sarayel-
in Boğazlarda üs üs edilişini
min edilmektedir. Çanık
Rusya 1940'tan beri Boğazlar
statüsünün değiştirilmesini is-
temektedir.

Nüfusumuz 18.790.174

Bu yıl yapılan sayımda nü-
fusumuzun bir önceki sayıma
göre 969.224 kişi artarak
18.790.174'e ulaştığı anlaşılmış-
tır. Artış oranı binde
10,5'tir. Bu, daha önceki sa-
yımlara göre düşük bir oran-
dır. Bunun da sebebi, İkinci
Dünya Savaşı yüzünden ol-
dukça sıkıntılı, gelecek baki-
mından kuşkulu bir dönem

geçirilmiş olmasıdır.

Bu sayımda çalışan nüfus-
sumuzun %73,7'sinin tarım
kesiminde, %8,5'nin sanayi-
de, %17,8'inin ise hizmet kıl-
lanında çalıştıkları, ayrıca top-
lam nüfusun %65,8'nin oku-
yorsa olduğu anlaşılmıştır.

6 yaşından yukarı olan nü-
fusta okur-yazar oranı
%28,9'dur.

³¹ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 339.

EK 3.6. Sovyetlerin Toprak Talepleri³²

EK 3.7. Missouri Gemisinin Gelişi ile Basında ABD'nin Dost Olduğu Vurgulanmıştır³³

AKŞAM

YERİ YUNAN KABİNESİ

Aziz dostlarımız hoş geldiniz

Missouri dretnotu ile Providence kruvazörü ve Power muhribi

Bu sabah 8,50 de Istanbula gelerek Dolmabahçe önünde demirlediler

Binlerce halk, sahilforden dost gemileri seyretili

Missouri dretnotu İstanbula gelerek Dolmabahçe önünde demirledi

Yeni Yunan kabinesi

Yeni Yunan kabinesi...

İngiliz-Amerika münasebeti kısıldı

İngiliz-Amerika münasebeti...

Oramiral Henry Hewitin beyanati

Oramiral Henry Hewitin beyanati...

KONSEYİN DÜNKÜ KARARI

İran dâvası altı mayısa bırakıldı

Konseyn dünkü kararı...

DİĞER HABERLER

Amatörlerin...

Amatörlerin...

Amatörlerin...

Amatörlerin...

Amatörlerin...

³³ Akşam, 20 Nisan 1946, s. 1.

EK 3.8. 1946 yılında İstanbul'a gelen "Missouri" uçak gemisinde bulunan heyet³⁴

³⁴ Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk...*, Ekler Bölümü.

EK 3.9. Truman Doktrini'nin İlanı³⁵

ABD, Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık yardım yapacak

12/14 MART- Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyetler Birliği tarafından tehdit edildiğini söyleyen ABD Başkanı **Truman**, bu iki devlete yeterli yardım yapılacağını bildirdi.

Truman'ın Türkiye ve Yunanistan'a yapılmasını düşündüğü ve Senato'nun onaylamasını istediği yardım tutarı 400 milyon dolardır. Bunun büyük kısmı Türkiye'ye verilecektir.

Truman, yardım gerekçesini açıklarken sözlerine şunu da ilâve etti: **"... Türkiye'nin bağımsız olarak kalmasının önemi büyüktür."**

Başkan Truman'ın konuşmasından sonra Amerikan fir-

Truman

maları Türk firmalarına kredi açacaklarını ve siparişleri süratle teslim edeceklerini bildirmeye başladılar.

³⁵ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 377.

EK 3.10. Türkiye'ye Yapılacak Yardımlar Hakkında Anlaşma³⁶

Türkiye Hükümeti, Türkiye'nin hürriyetini ve bağımsızlığını korumak için ihtiyacı olan güvenlik kuvvetlerinin takviyesini temin ve aynı zamanda ekonomisinin istikrarını muhafazaya devam maksadıyla Birleşik Devletler Hükümetinin yardımını istediğinden ve Birleşik Devletler Kongresi, 22 Mayıs 1947 tarihinde tasdik edilen kanun ile, Birleşik Devletler Başkanına, Türkiye'ye her iki memleketin egemen bağımsızlığına ve güvenliğine uygun Sartlar dairesinde, böyle bir yardımda bulunmak yetkisini verdiğinden; ve Türkiye Hükümeti ile Birleşik Devletler Hükümeti, böyle bir yardım yapılmasının Birleşmiş Milletler Antlaşmasının esas gayelerine ulaşmayı sağlayacağı gibi münasebetlerinde hayırlı bir devre açarak Türk ve Amerikan Milletleri arasındaki dostluk bağlarını daha çok takviye edeceğine kani bulunduklarından; Bu maksatla kendi hükümetleri tarafından usulü dairesinde verilmiş yetkileri haiz olan ve aşağıda imzası bulunan zevat su hususları kararlaştırmışlardır:

MADDE – 1

Birleşik Devletler Hükümeti, Birleşik Devletler Başkanının 22 Mayıs 1947 tarihinde tasdik edilen Kongre Kanunu ve bunu değiştiren veya buna ek kanunlar hükümleri gereğince yapılmasına müsaade edebileceği yardımı Türkiye Hükümetine sağlayacaktır. Türkiye Hükümeti bu kabil herhangi bir yardımı bu anlaşma hükümleri gereğince fiilen kullanacaktır.

MADDE – 2

Birleşik Devletler Başkanı tarafından bu maksatla tayin edilen bir Türkiye Misyonu Şefi bu anlaşma gereğince sağlanacak yardıma müteallik meselelerde Birleşik Devletler Hükümetini temsil edecektir. Misyon Şefi bu Anlaşma gereğince peyderpey yapılacak olan muayyen yardımın kayıt ve Sartlarını Türkiye Hükümeti temsilcileriyle danışarak tespit edecektir. Ancak yapılacak bu muayyen yardımın mali Sartları, peyderpey, iki Hükümetin mutabakatı ile evvelden tespit edilecektir. Misyon Şefi, Türkiye Hükümetine, bu Anlaşma gereğince sağlanan yardımın gayelerinin elde edilmesine yarayabilecek malumatı ve teknik yardımı sağlayacaktır.

Türkiye Hükümeti yapılan yardımı tahsis edilmiş bulunduğu gayeler uğrunda kullanılacaktır. Sorumluluklarının icrası sırasında görevini serbestçe yapabilmesini

³⁶ Merih, *Soğuk Savaş ve....*, s. 108-112.

mümkün kılmak için, bu Hükümet, Misyon Sefine ve temsilcilerine, yapılan yardımın kullanılışı ve ilerleyişi hakkında rapor, malumat ve müşahede seklinde isteyebileceği her türlü kolaylık ve yardımı sağlayacaktır.

MADDE – 3

Türkiye Hükümeti ile Birleşik Devletler Hükümeti, Türk ve Birleşik Devletler Milletlerine bu anlaşma gereğince yapılan yardım hususunda tam bilgi temini için işbirliği yapacaklardır. Bu maksatla ve iki memleketin güvenliği ile kabili telif olduğu nispette:

1-Birleşik Devletler basın ve radyo temsilcilerine, bu yardımın kullanılmasını serbestçe müşahade etmelerine ve bu müşahadelerini tam olarak bildirmelerine müsaade edilecektir ve

2-Türkiye Hükümeti bu yardımın amacı, kaynağı, mahiyeti, genişliği, miktar ve ilerleyişi hakkında Türkiye’de tam ve devamlı yayın yapacaktır.

MADDE – 4

Bu anlaşma gereğince Türkiye Hükümeti tarafından elde edilen her madde, hizmet veya malumatın emniyetini sağlamak azminde bulunan ve bunda aynı derecede menfaattar olan Türkiye ve Birleşik Devletler Hükümetleri, bedel müşavere, bu uğurda diğer Hükümetin lüzumlu addedebileceği tedbirleri, karşılıklı olarak, alacaklardır. Türkiye Hükümeti, Birleşik Devletler Hükümetinin muvafakati olmadan, bu neviden hiçbir madde veya malumatın mülkiyet veya zilyetliğini devretmeyeceği gibi, aynı muvafakat olmadan Türkiye Hükümetinin Subay, memur veya ajan sıfatını haiz bulunmayan bir kimse tarafından bu maddelerin veya malumatın bu sıfatı olmayan bir kimseye açıklanmasına ve bu maddeler ve bu malumatın verdirdikleri gayeden başka bir gayede kullanılmasına müsaade etmeyecektir.

MADDE – 5

Türkiye Hükümeti bu Anlaşma gereğince verilen herhangi bir ikraz, Kredi, hibe veya diğer şekillerdeki yardımların hasılatının hiçbir kısmını diğer herhangi yabancı bir devlet tarafından kendisine verilmiş olan herhangi bir ikrazın resülmal veya faizin tediyesinde kullanılmayacaktır.

MADDE – 6

Bu anlaşma gereğince yapılmasına müsaade olunan yardım kısmen veya tamamen:

1-Türkiye Hükümeti talep ederse;

2-Birlesmis Milletler Güvenlik Konseyinin (bu hususta Birleşik Devletler herhangi bir vetonun kullanılmasına nazarı itibara almayacaktır) veya Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun, Birleşmiş Milletler tarafından alınan tedbir veya yapılan yardım neticesinde, bu anlaşma mucibince Birleşik Devletler Hükümeti tarafından yapılan yardımın devamını lüzumsuz veya gayrı matlup addetmesi halinde ve

3-Yukarda anılan Kongre kanununun 5 inci bölümünde musarrah diğer herhangi bir vaziyette veya Birleşik Devletler Başkanının yardımının kesilmesini Birleşik Devletlerin menfaatlerine uygun görmesi halinde; nihayet bulacaktır.

MADDE – 7

Bu anlaşma bugünden itibaren yürürlüğe girecek ve her iki Hükümet tarafından tespit edilecek tarihe kadar yürürlükte kalacaktır.

MADDE – 8

Bu anlaşma Birleşmiş Milletler nezdinde tescil edilecektir. Türk ve İngiliz dillerinde, iki nüsha olarak Ankara’da 12 Temmuz 1947 tarihinde yapılmıştır.

(İmza edenler) :

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına: HASAN SAKA

Amerika Birlesik Devletler Hükümeti adına: EDWIN C. WILSON

EK 3.11. Türkiye'nin İsrail Devleti'ni Tanıma Kararı³⁷

T. C.
BAŞBAKANLIK
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
Kararlar Müdürlüğü
Kısmi Karar
1
8942

KARAR

BAŞBAKANLIK
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
Kararlar Müdürlüğü

İsrail Devleti'nin devleti tanınması ; Dışişleri Bakanlığı
nın 24/3/1948 tarihli ve 35870/115 sayılı yasası üzerine, Bakanlar
Kurulunun 24/3/1948 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başbakan İ. Gönültaş	Dışişleri Bakanı Cemal Gürsel	İçişleri Bakanı N. Sadık	Adliye Bakanı K. K. K.
Orta Kurumlar Bakanı M. K.	İçişleri Bakanı C. E.	Hariciye Bakanı N. Sadık	Millî Eğitim Bakanı B. Ö.
Millî Eğitim Bakanı T. B.	Hariciye Bakanı S. K.	Hariciye Bakanı N. Sadık	Hariciye Bakanı S. K.
G. ve Ticaret Bakanı B. T. G.	Ticaret Bakanı C. Ö.	Hariciye Bakanı N. Sadık	Hariciye Bakanı S. K.

112 102 3

³⁷ BCA, 30..18.1.2/118.108..3.

EK 3.12. Türk Askeri'nin Kore'ye Gönderilmesi³⁸

TÜRK TUGAYI KORE'DE

17 EKİM - 4500 asker-den oluşan ve **Birleşmiş Milletler** emrinde, Güney

Kore'yi komünistlere karşı savunmak için savaşacak olan Türk Tugayı bugün Kore'ye

ulaştı ve törenle karşılandı. Tugay, 25 Temmuz'da BM emrine verilmişti.

MacArthur: 'Türk askeri ile gurur duyuyorum'

31 EKİM - Japonya'da Müttefik İlgali Kuvvetleri ve Uzak-Doğu Birleşmiş Milletler Başkomutanı General Mac Arthur, Türk Tugayı'nın Kore'ye gelmesi münasebetiyle

Türk Milleti'ne aşağıdaki mesajı gönderdi:

Türk Milleti'ne, Birleşmiş Milletler safında yer alan Türk Askeri Kuvvetleri'yle işbirliği yapmaktan büyük bir memnuniyet ve gurur duyuyorum. Türkler'in ana-nevi cengaverliği ve geçmiş tecrübelerine güvenerek Türk askerinin muharebe teknikindeki ilyakatinden ve örnek cesaretinden şüphelenmiyorum. Türk askeri hakkındaki takdir duygularının Kore'de daha ziyade artacağından eminim. Birliğimize katılan bu muazzam kuvvetin bana, Türkiye'nin ilk Cumhurbaşkanı ve dünyanın en büyük askeri liderlerinden biri olan Kemal ATATÜRK ile yakın dostluğumu hatırlatmış olmasından sonsuz bir haz duyuyorum. Bu mesajımın Türk Milleti'ne, Hürriyet Gazetesi vasıtasıyla duyurulmasını Mister

Hikmet Feridun Es'ten rica ederim.

Japonya'da Müttefik İlgali Kuvvetleri ve Uzak-Doğu'da Birleşmiş Milletler Başkomutanı Douglas Mac Arthur

NÜFUSUMUZ 20 MİLYONU AŞTI

22 EKİM -Bu yıl yapılan sayımda nüfusumuzun 20.947.188'e ulaştığı anlaşıldı. Bunun 10.527.085'i erkek, 10.420.103'ü kadındır. Kilometre kareye 27 kişi düşüyor. Bir önceki (1945) sayıma göre artış sayısı 2.157.014, artış oranı % 2,1'dir.

Bu sayımda milyonluk bir şehrimiz de meydana çıktı: İstanbul'un nüfusu 1.000.022.

MacArthur bu defa Kore'de.

³⁸ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 3, İstanbul-1990, s. 468.

EK 3.13. Türk Askerinin Kore'deki Başarısı³⁹

DÜNYA, TÜRK TUGAYI'NIN KAHRAMANLIĞINI KONUŞUYOR

- Çok üstündüşman kuvvetlerinin geceli gündüzlü üç gün süren ağır baskısına rağmen kendisine verilen hattan çekilmedi ve koca Çin ordusunu durdurdu

- Türk Tugayı'nın bu başarısı, 8. Ordu'nun çembere alınmadan geri çekilebilmesini sağladı

27/30 KASIM - Kore'de, **Kunuri** bölgesinde, Komünist Çin Ordusu çok üstün kuvvetlerle anı ve büyük bir hücum başlattı. Müttefik 8. Ordu'nun kuşatılması gün, saat meselesi haline geldi. Fakat Türk Tugayı, sayıca çok üstün düşman kuvvetlerinin geceli gündüzlü üç günlük ağır baskısına rağmen, kendisine verilen hattan çekilmedi ve koca Çin Ordusu'nu durdurdu. Böylece 8. Ordu'ya çekilmesi için yetecek zamanı kazandırdı.

Müttefik 8. Ordu'nun imhasını ve çok değerli savaş malmelerinin düşman eline geçmesini önleyen Türk Tugayı, **Kunuri**'de toplam 237 şehit, 287 yaralı ve 201 kayıp verdi.

Türk Tugayı'nın Kunuri'deki başarısı, bütün Birleşmiş Milletler Ordusu'nun moralini yükselten ve bütün dünya basınında övgülerle anlatılan bir cesaret ve kahramanlık olayı oldu.

İşte kumandanlardan ve dünya basınından bazı cümleler:

Amerikalı General Marshall:

"Türk Tugayı 8. Ordu'ya üç altın gün kazandırdı".

8. Ordu Komutanı General Walton Walker:

"2. Tümen ile birlikte hareket eden Türk savaş birliği, gösterdiği kahramanca cesareti ile dört gün devam eden geciktirme savaşları sayesinde ordunun sarılmasına ve parçalanmasına mani olmuştur".

Amerikan Kara Kuvvetleri Komutanı General Collins:

"Türk Kuvvetleri Kore'de yaptığı savaşlarda ümidin fevkinde bir başarı göstermiştir. Kahramanlığıyla övünebilirsiniz".

İngiliz Milli Savunma Bakanı Emanuel Shawell:

"... Binlerce Birleşmiş Milletler askerinin muhakkak bir çemberden kurtuluşunu Türk askerinin kahramanlığına borçluyuz".

İspanyol basınından:

"... Batı dünyası Türk aske-

rinin mâneviyatı derecesinde asker yetiştirmeye muvaffak olursa Avrupa rahat yaşayabilir".

İsrail basınından:

"... Komünist kuvvetlerin ilerlemesini, Türkler'in parlak müdafaası durdurmuştur".

Batı Almanya basınından:

"... Kore'deki savaşların sürprizi artık Çinliler değil, Türkler oldu. Çinliler açtıkları gediği genişlettikleri vakit Türk Tugayı birden bire bütün Birleşmiş Milletler cephesinin aç noktasında hayret verici bir tarzda mihlandı ve dayandı. Türkler'in yaptıkları savaşlarda gösterdikleri kahramanlıkları anlatacak bir kelime bulmak şu anda mümkün değildir".

Türk Tugayı'nın üstün başarı gösterdiği Kore Savaşı'ndan bir an.

³⁹ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 3, İstanbul-1990, s. 470.

EK 3.14. Türkiye'nin NATO'ya Katılması⁴⁰

TÜRKİYE NATO'YA GİRDİ

Dışişleri Bakanı Prof. Fuat Köprülü, Türkiye'nin NATO ittifakına katılması münasebetiyle TBMM'de geniş açıklamalar yaptı

20-24 EYLÜL- Otto- wa'da toplanan Kuzey Atlan- tİK Paktı Konseyi'ne dahil 12 devletin temsilcileri, Türkiye'- nin tam selahiyetli üye olarak pakta alınmasını tavsiye eden kararı ittifakla tasdik etmişler- dir. Bu karar, şimdi ilgili dev- letlerin parlamentoları tarafın- dan da tasdik edilecektir. An- cak bundan sonra tavsiye ka- rarı kesinlik kazanacak ve Türkiye resmen Atlantik Paktı üyesi sayılacaktır.

Başbakan Adnan Mende- res, Türkiye'nin eşit haklara sahip bir üye sıfatıyla Atlan- tİK Paktı'na kabulünün büyük bir memnuniyetle karşılandığını belirterek, "Bu müsbet gelişmeye hükümetimizin ta- kip etmekte olduğu ve millî bir politika olarak umumî ef- kânımızın da kuvvetle destek- lemekte bulunduğu müstakar, barışçı ve âzamlı siyasetin ta- bii bir neticesi nazariyle bak- mak doğru olur" dedi.

İsmet İnönü, muhalefetin

görüşü olarak şunları söyle- tir: "Bundan sonra dünya sul- hü bakımından vazifelerimiz de artmış oluyor. Eşit haklar- la, milletimizin kendisine te- veccüh edecek vazifeyi en iyi şekilde ifâ edeceğine şüphe yoktur".

Menderes, muhalefetin bu düşüncesine karşı, "Mem- leket içindeki memnunluk, bağımsızlığına ve toprak büt- ünlüğüne herhangi bir taraf- tan yönetilebilecek bir taarru- za sonuna kadar karşı koy- mak azminde olduğu herkes- ce bilinen Türk milletinin ken- disini müdafaa da yalnız ken- di imkânlarıyla iktifaya mec- bur kalmayıp başta Birleşik Amerika olmak üzere bütün batı demokrasilerinin fi'î işbir- liğinden faydalanmayı sogla- mış bulunmasından ileri gelmektedir" dedi.

Dışişleri Bakanı **Fuat Köprülü** de: "Bu pakt, Türkiye ile beraber bütün dünyanın emniyetini de sağlayacaktır" dedi.

İkinci Dünya Savaşı resmen sona erdi

8 EYLÜL - Japonya, 48 ülkeyle birden barış anlaşması imzalayarak bugün **İkinci Dünya Savaşı**'nı resmen sona erdirdi. Hemen ardın- dan, yeni elde ettiği egemen devlet statüsünü kullanarak, ülkesine ABD üsleri kurulma- sına izin veren anlaşmayı da tamamladı. Barış anlaşması- na göre Japonya imparator- luk topraklarının çoğunu kay- bediyor ve yeniden silâhlân- ması yasaklanıyor. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı **And- rei Gromiko**, bu cezanın çok hafif olduğunu söyledi ve ABD ile yapılan anlaşmaya da "**yenî bir savaşa hazırlık**" diye saldırıda bu- lundu. ABD'nin Japonya'da iki tümen askerî bulunuyor.

⁴⁰ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 3, İstanbul-1990, s. 487.

EK 3.15. Sovyetlerin İsteklerinden Vazgeçmeyeceklerini Gösteren Telgraf⁴¹

Gönderen Kurum		Alınan Kurum	
Gönderen Yeri	Tel. Merkez No	Verildiği T. S.	Alındığı T. S.
Bern	Şifreli Yazı	?	?
Gönderen G. T. S.	Alınan G. T. S.	Şifre No. su	Alınan İsmi
25/Mart/1947	25/Mart/1947	26/45050	Yb. Cantez

Gencikurmay Başkanlığına

Şifreli Yazı

1-Daima doğru haber verdiği iddia edilen Bir kaynaktan Öğrenildiğine göre :

A)Moskova konfransı Sonuna kadar Anglosaksuları Güçendirmemek için Summaya tercih eden Sovyet Hükümetinin ,Mayıs Ayında ve Konfrans Sonunda,Boğazlar ve Şark Vilâyetleri Konusuna Tekrar Dönerek Türkiye Üzerinde Siyasi Tazyiklerini Tekrar edeceklerdir.

B)Muhtelit Sovyet Cumhuriyetlerinde Boğazlar ve Şark Vilâyetleri işinin Sovyetler için bir Perestij Konusu olduğu ve bundan hiç bir zaman Dönülmeceği hakkında Propagandalar Yapılmaktadır.Soygı ile Arzederim.

2-6/Mart/1947 ve 26 Sayılıdır.

Kurt Tekin

030 01 111 700 3

⁴¹ BCA, 30..1.0.0/111.700...3.

EK 3.16. “Akıllı Hayvan” karikatürü⁴²

Nuh’un gemisinden kalma kalıntıları inceleme kararı alan Amerikalılar.

Eşek: -Efendim, ben de sizinle gelebilir miyim?

-Neden?

-Çünkü burada Nuh’un gemisini incelediğinize başka kim inanır ki?

⁴² Крокодил, год: 1949, номер: 13

EK 3.17. “Şiir okuyan ABD’li asker” karikatürü⁴³

Şapkasında dolar işareti ve elinde Çanakkale boğazının haritası olan ABD’li asker, şiir okumakta.

⁴³ Крокодил, год: 1949, номер: 14

EK 3.18. “Dostluğun Bedeli” karikatürü⁴⁴

Цена «дружбы»,

23-44 dolarlık arkadaşlar, hoş geldiniz

⁴⁴ Крокотил, год: 1949, номер: 19.

EK 3.19. “ABD’nin Ayakları Altında” karikatürü⁴⁵

**Türkler ve Amerikalılar Kore’ye asker gönderme konusunda anlaşılırsa;
-İleri marş**

⁴⁵ *Огонек*, год: 1950, номер: 23

EK 4.1. Demokrat Parti'nin Kuruluşu⁴⁶

Türkiye çok partili döneme geçiyor

Celâl Bayar ve Adnan Menderes, hürriyetlerin elde edilmesi ve savunulmasında iş ve gönül birliği yaptılar

DEMOKRAT PARTİ KURULDU

- Yeni partinin kurucuları Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'dür. Celâl Bayar partinin Genel Başkanlığı'na getirildi

1946

OCAK

1 Ocak: Japon İmparatoru "Tanrı soyundan oima" sıfatını kullanmaktan vazgeçti.

7 Ocak: Türkiye'de Demokrat Parti kuruldu.

11 Ocak: Arnavutluk Kralı Zogu tahttan indirildi, ülkede Halk Cumhuriyeti ilân edildi.

16 Ocak: Mısır ve Suudi Arabistan, Filistin'in bir Arap ülkesi olduğunu ve öyle kalamacağını söylediler.

7 OCAK - Bugün Türkiye'de "**Demokrat Parti**" adıyla yeni bir siyasî parti kurulmuştur. Kurucular Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'dür. Partinin genel başkanlığına Celâl Bayar getirildi.

Yeni kurulan partinin temel ilkeleri "**liberalizm**" ve "**demokrasî**"dir. Kurucular, daha önce CHP grubuna verdikleri ve "**Dörtüncü Tahrir**" diye anılan önergede "**... Büyük Millet Meclisi'nde, hakiki bir mürakabenin sağlanmasını, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve Anayasanın hâfızası ruhuna sırtlayan bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzü-**

günde de yine bu maksatların gerektirdiği değişikliklere hemen geçilmesini..." istemişlerdi. Bu önergeleri reddedildi. Bunun üzerine Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, Vatan gazetesinde haklılıklarını anlatan, artık gerçek demokrasiye, tek dereceli seçime, çok partili hayata geçmek gerektiği konusunda yazılar yazdılar.

Bu yazılarından dolayı Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, CHP'den çıkarıldılar. Bunun üzerine Refik Koraltan da partiden çıkarılan arkadaşlarını savunan bir yazı yazdı ve o da bu yüzden çıkarıldı. Celâl Bayar ise çıkarılmayı beklemeden, önce milletvekili olduğundan, sonra da CHP'ye tifa etti.

⁴⁶ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 287.

EK 4.2. Milli Şef Uygulamasının Kaldırılması⁴⁷

“Millî Şef” deyimini CHP tüzüğünden çıkarıldı

İnönü tekrar CHP Genel Başkanı

10/11 MAYIS - CHP olağanüstü kurultayında şu kararlar alındı:

1- Tek dereceli seçim sistemi kabul edilecek ve bunun için parti programı değiştirilecektir.

2- Cemiyetlerin ve siyasi partilerin sınıf esasına göre kurulmasını yasaklayan kanun maddesi kaldırılacaktır.

3- ‘**Millî Şef**’ ve ‘**Değişmez Başkan**’lık de-

yimleri ve ilkeleri parti tüzüğünden çıkarılacaktır (çıkarıldı).

4- CHP içindeki bağımsız grup sistemi kaldırıldı.

Bu toplantıda **İsmet İnönü** tekrar CHP Genel Başkanı seçildi. Başkan vekilliğine **Şükrü Saraçoğlu**, Genel Sekreterliğe **Nafi Atif Kano** seçildiler. Ayrıca, yine seçimle, Genel İdare Kurulu’nun 12 üyesi belirlendi.

⁴⁷ Tercüman 1900 Yılından 1990’a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 287.

EK 4.3. 12 Temmuz Beyannamesi⁴⁸

İNÖNÜ, PEKER'E KARŞI ÇIKTI

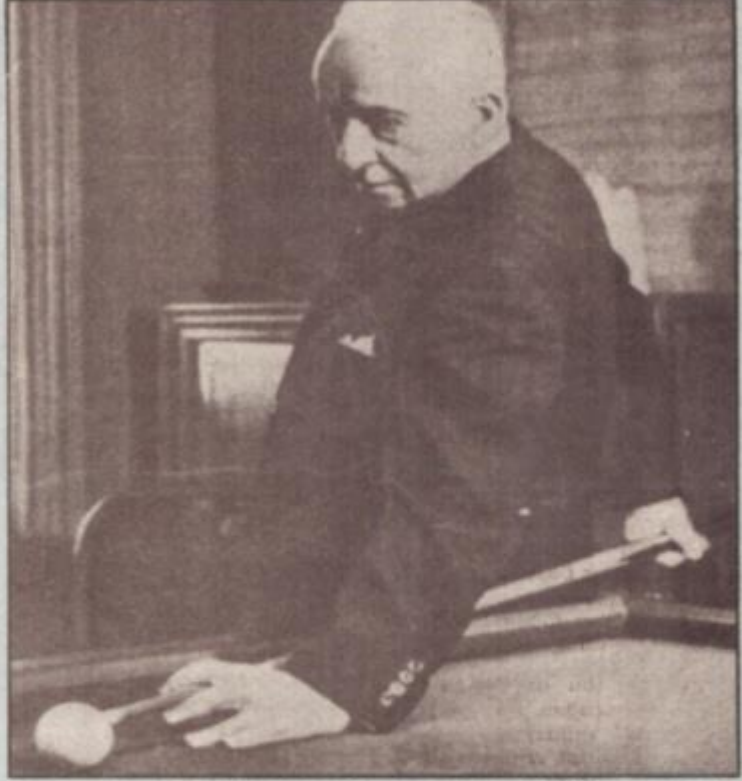
• Cumhurbaşkanı yayınladığı 12 Temmuz beyannamesinde Başbakan Recep Peker'in "ihtilâlcı bir parti" olarak suçladığı DP'yi savundu ve Peker'e karşı çıktı...

12 TEMMUZ- Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bugün yayınladığı bir bildiride, Başbakan Recep Peker'in "ihtilâlcı bir parti" olarak suçladığı DP'yi savundu ve Peker'e karşı çıktı.

İnönü'nün bildirisi aynen şöyledir:

Hükûmet Reisi ve Muhalefet Lideri ile son günlerde memleketin iç durumu üzerindeki konuşmalarını ve bu hususta kanaatlerimi ve fikirlerimi söylemek zamanı gelmiştir.

7 Haziran tarihinde görüşmek üzere çağırdığım Bay Celâl Bayar bana, Demokrat Parti'nin, idare mekanizmasının baskısı altında bulunduğunu beyan ve şikâyet etti. Haberdar ettiğim Başbakan, aynı mevzulan daha evvel aralarında görüştüklerini hikâye ederek, böyle bir baskının olmadığını, idare mekanizmasının memleketin huzurunu bozacak mahiyette tahriklere karşı çok güç durumda kaldığını beyan eyledi. Bundan sonra, iki tarafı bir arada dinlemek için, 14 Haziran tarihli buluşmayı tanzim ettim. Başbakan ve yardımcısı Devlet Bakanı ile Demokrat Parti

Başkanı hazır bulundular. İki taraf arasında karşılıklı tartışma içinde iki buçuk saat devam eden bu konuşma, başladığı noktada bitti.

Demokrat Parti Başkanı, partisinin baskısı altında bulunduğu noktasında ısrar ve partisinin kanun dışı maksatlar ve ihtilâl usûlleri takip ettiğine dair ithamları reddetti. Hükûmet Reisi, idare mekanizmasının baskı yaptığı iddiasını kabul edemeyeceğini ve şikâyet

vesikalarını tetkik ve takibe hazır olduğunu tekrar söyledi ve muhalif partinin çalışma usûllerini düzeltmesi lâzım olduğu iddiasında kaldı.

17 Haziran tarihinde Bay Bayar'ı tekrar kabul ettim. Bana, vaziyeti arkadaşlarıyla tekrar görüştüğünü, benim durumuma karşı teşekkürle mütehasıs olduklarını söyledikten sonra, baskı vardır kanesatinde olduklarını teyid eyledi.

Bunun üzerine, iki defa gö-

⁴⁸ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 287.

rüştüğüm Başbakan, iktidar partisi ile muhalefet partisinin Büyük Meclis'teki münasebetleri ve karşılıklı çalışmaları yolunda hayırlı terakkiler olduğunu takdirle söyledikten sonra:

"— Biz de kendimize düşen vazifeleri sadakatle ifa edeceğiz, size söz veriyorum."

Dedi. Ve iki ay sonra Büyük Meclis toplanınca kadar partilerin münasebetlerinde itimadı arttıran terakkiler olacağına ümidi kuvvetli olduğunu ilâve eyledi.

Bu beyanatı Bay Bayar'a 24 Haziran tarihinde naklettim. Bay Bayar, fiilî neticeye intizar edilmesi lâzım geleceğini bildirdi. Bundan sonraki tartışmalar Muhalefet Lideri'nin Sivas nutkunda ve Hükümet Reisi'nin 2 Temmuz tarihli beyanatında ve ondan sonraki karşılıklı cevaplarda görülmüştür. Vaziyet hülâsa olunursa, iki taraf şikâyetlerinde ve savunmasında ısrar etmiş ve şiddetli tartışmalar esnasında karşılıklı iyi niyetlerin ifadesi olan bazı tatmin edici parçalar hatırlarda kalmıştır.

Siyasî havayı yumuşatan bir iyilik olmak üzere, dertleri bilenlerin, kendiliklerinden, karşı tarafı teskin edici tedbirler alacakları ümidi uyanmıştır. Bunun dışında olarak, durum Muhalefet Partisi Lideri'nin "fiilî bir netice beklemek" şeklinde ifade ettiği hükümde görülür. Yani bir başka türlü söylenirse, vaziyet karşılıklı iddialar bakımından düğüm halini muhafaza etmiştir.

Şimdi ben, bu düğümü çözmeye çalışacağım. İki tarafın şikâyet ve müdafaaolarının delillerini tafsil etmekte fayda görmüyorum. Zaten bunlar umumî efkârca da کافی derecede bilinmektedir. Gördüm ki, taraflardan hangisinin haksız, yahut hangisi daha evvel karşısındakini kırmağa başlamış olduğunu ara-makta da fayda yoktur.

Ben, idare mekanizmasının baskı yaptığını Hükümet Reisi'nin kabul etmemesini, böyle bir hareketi tasvip etmeyeceğini katıyetle beyan etmesini, bir teminat ifadesi ola-

rak aldım ve bunu Bay Bayar'a söyledim. Ben, Muhalefet Lideri'nin kanun dışı mak-satlar ve metotlar isnadını reddetmesini, muhalif parti çalışması içinde kalmak esasının gözönünde tutulduğuna ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettim ve Başbakan'a bunu söyledim.

Her iki tarafa uzun konuşmadan çıkardığım bu netice-lere inanmak istiyorum ve inanıyorum. Bizi bu inancı getiren bugünkü durumu, memlekette siyasî partilerin çalışıp gelişebileceğine kafi ümit veren en mühim merhale sayıyorum. Şimdiye kadar memlekette geçen iktidar ve muhalefet tecrübesinin muvaffak olmamasını, bir seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler, onların dayanamamış ve bugünkü siyasî durumu elde edememiş olmalarında görüyorum. Benim kanaatimce, birbuçuk seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler ağır ve bazen ümit kırıcı olmuştur; ama, gelecek için her türlü ümitleri haklı çıkaracak bir muvaffakiyet de temin edilmiştir.

Bu durumu muhafaza etmek ve onun gelişmesini sağlamak, iktidar ve muhalefet partilerinin vazifeleri olmak lâzım gelir. Gelecek için tedbirler, benim kabul ettiğim gibi, şu noktadan hareket etmekle bulunabilir. Benim bu son dinlediğim karşılıklı şikâyetler içinde mübalâğa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. İhtilâli bir teşekkül değil bir kanunî siyasî partinin metotları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lâzımdır. Bu zeminde, ben, Devlet Reisi olarak, kendimi her iki partiye karşı mü-savi derecede vazifeli görürüm.

İdare mekanizması, yani valilerimiz ve maiyetleri, bir seneden beri çok ağır bir tecrübe geçirmişlerdir. Öyle zamanlar oldu ki, memlekette hükümetin mevcut olup olmadığı bile şüpheli görür id.

Sırumlu hükümetin huzur

ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez. Fakat, meşru ve kanunî siyasî partilere karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyeti, siyasî hayat emniyetinin temel şartıdır. Bu arada, siyasî partilere mensup olan veya görünen hususî maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icap eder.

Siyasî partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin, onlar, idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette olacaklarına inandırılacaklardır.

Zannediyorum ki Hükümet Reisi ile Muhalefet Lideri arasındaki son tartışmada, iki tarafı sebat ettikleri noktadan ayırmak gayretine düşmeksiniz, her iki tarafın bekledikleri şeyleri söylemiş ve temin etmiş oluyorum.

Vatandaşlarıma, Hükümet'e ve İktidar Partisi ile Muhalefet Partisi arasında sızışma ve araya girme safhalarını olduğu gibi anlatmış olduğumu ümit ederim. Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan, memleketin emniyeti mânasını taşıdığı için, benim gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır.

İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kitlesi ise, iktidar bu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir. Bu neticeye varmak için karşılaştığım güçlükler, çok zaman, yalnız ruhl mahiyette olan âmillerdir.

Bu güçlükleri yenmek için, siyasî hayatımızı idare eden, iktidarda ve muhalefetteki liderlerin samimî yardımlarını isterim.

Bu beyanatımı, neşrinden önce, Başbakan'la Muhalefet Lideri görmüşlerdir.

İsmet İNÖNÜ

EK 4.4. Demokrat Parti'nin 1950 Seçimlerini Kazanması⁴⁹

1950 seçimi ile 27 yıllık CHP iktidarı sona erdi
Demokrat Parti kazandı

* DP, oyların yüzde 53,59'unu, CHP ise yüzde 39,08'ini aldı.

15 MAYIS - Dünyanın milletvekili seçimleri Demokrat Parti'nin en büyük çoğunlukla kazandığı bugünkü güne kadar en büyük seçimdir.

Seçimler, kütüklerle kapalı 8.905.576 seçmenden 7.916.091'i katıldı. Buna göre kazananın oranı % 53,59'dur. DP oyları 4.242.831'ler (% 53,59'unu) olarak 408 milletvekili, CHP ise 3.165.096 (% 39,98) oy alarak 69 milletvekili çıkardı. Yalnız 22 ilde seçimlerin Millet Partisi 240.209 (% 3,09) oy aldı ve ancak 2 milletvekili çıkarabildi.

Oy yündeleryle partilerin kazandığı milletvekilleri arasındaki çekişme, seçimde çoğunluk sisteminin kullandığından ileri geliyor.

Celâl Bayar Cumhurbaşkanı seçildi

15/22 MAYIS - Milletvekili seçimleri büyük bir çoğunlukla kazanan Demokrat Parti, iktidarı devralmaya hazırlanıyor.

19 Mayıs tarihine kadar en büyük toplantı (22 Mayıs) olan Büyük Millet Meclisi'ne en büyük üye olan Hâşim Caki Yıldız başkanlık etti ve IX. dönem çalışmalarına başladı.

Bugünkü toplantı sırasında Meclis, 66 adayla oya koyup 387 lehle oyla Celâl Bayar'ı Cumhurbaşkanı seçti. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar partisi hükümeti kurma görevini Adnan Menderes'e verdi. Meclis Bayar'ın nazırı Bekir Kösehan seçti.

Demokrat Parti Genel Başkanı Celâl Bayar 66 adayla oya koyup 387 lehle oyla Cumhurbaşkanı seçildi.

⁴⁹ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 287.

EK 5.1. Adnan Menderes'in Tarafsız Kalınamayacağı Yönündeki Beyanatı⁵⁰

ADNAN MENDERES: 'Bir ülke için bugün tarafsız kalmak mümkün değildir'

Aydın milletvekili Adnan Menderes, "Bugün dünyamızda bir ülke için tarafsız kalmak imkânsız hale gelmiştir" dedi

- "Amerika ve Rusya'nın önderlik ettikleri iki ayrı blokun ortasında kalmak her ülke için hatalı bir yoldur..."

27 AĞUSTOS - Dün İzmir'de bir konuşma yapan **Adnan Menderes**, partisinin dış politikasına temas ederek şöyle dedi: "Bugün dünyamızda bir ülke için ta-

rafsız kalmak imkânsız hale gelmiştir. Amerika ve Rusya'nın önderlik ettikleri iki ayrı blokun ortasında kalmak, her ülke için hatalı bir yoldur. Millî veya bağımsız diye adlandırıl-

lan dış siyaset, gerçekte Birleşmiş Milletler'deki demokrasi anlayışından uzaklaşmak demektir. Aynı zamanda bu, eğer Rusya'nın siyaseti aynı kalacaksa, Türkiye'nin kısa zamanda demirperde grubunun bir parçası haline gelmeye mahkûm olması demektir".

⁵⁰ Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 287.

EK 5.2. Marshall Planı Kapsamında ABD'den Gelen Tarım Uzmanları⁵¹

2.- Amerika'dan uzman celbi :

Teknik yardımdan faydalanarak memleketimizde iki yıl tetkiklerde bulunmak üzere Amerika'dan 8 uzman celbi hakkında yaptığı-
mız teklif kabul olmuştur. Bunlardan aşağıda adları yazılı 7 müte-
hassıs 28/Mart/1950 günü memleketimize gelmişler ve tetkiklerine
başlamışlardır. Halen bu uzmanlar Çukurova ve cenubî şarkî vilâyetle-
rimizle Ege, Marmara, Trakya ve havalı bölgelerinde tetkiklerini ta-
maşlamışlardır. Yakında şarkî ve şimalî Anadolu'da da tetkiklere
başlayacaklardır. Bu tetkikler sona erdikten sonra uzmanlar Türkiye
için yeni bir ziraat teşkilâtı programı hazırlayacaklardır.

Uzmanlar :

Mr. Elmer Starch	Ziraî organizasyon uzmanı
Mr. Gould	Ziraî yayım (extension)
Mr. Winchester	Zootekni uzmanı
Mr. Hansmeier	Toprak hayatîyetini muhafaza (Conservation)
Mr. Smith	Ziraat alet ve makinaları uzmanı
Mr. Killough	Pamukçuluk
Mr. Ward	Sulu Ziraat

Yine teknik yardımdan faydalanarak beş ay müddetle bir
melez mısır uzmanı 18/Mayıs/1950 günü memleketimize gelmiştir. Bu

030 01 80 507 5 ./.6

EK 5.3. Marshall Planı'nın Uygulandığı Alanlarla İlgili Rapor⁵²

F İ H R İ S T

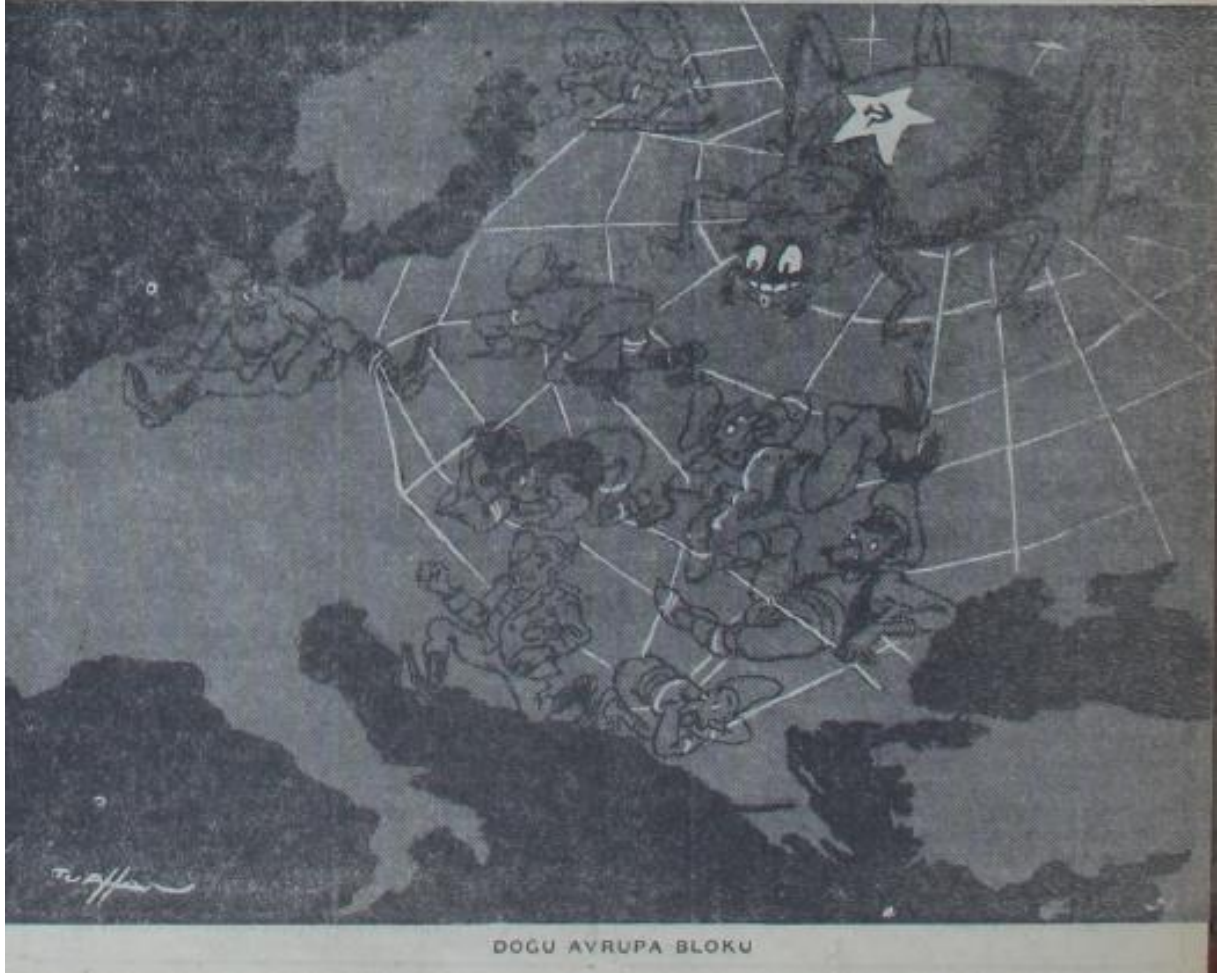
	Sahife
I — ÖNSÖZ	7
II — ÜZEL TEŞEBBÜS	11
III — TAREM	13
IV — BAYINDIRLIK	18
a) Karayolları	18
b) Su İşleri	21
c) Elektrik Etüd İşeri	24
d) Demiryollar ve Limanlar İnşaatı	25
e) Hava Meydanları	26
V — ULAŞTIRMA	27
a) Devlet Demiryolları	27
b) Devlet Denizyolları	30
VI — İŞLETMELEK	34
a) Etibank	34
b) Sümerbank	50
c) Maden ve Tetkik Arama Enstitüsü	51
VII — TEKEK (Tuzlalar)	52
VIII — SAĞLIK (Sıtma Mücadelesi)	54
IX — EKONOMİ VE TİCARET	55
a) Piyasa	55
b) Et ve Bahk	56
c) Buğday	59
d) Petrol	60
X — ÇEŞİTLİ MEVZULAR	61
a) İstatistik Makineleri	61
b) Harita Malzemesi	61
c) Millî Savunma İhtiyaçları	61

⁵¹ BCA, 30.1.0.0/80.507.5.

⁵² BCA, 30.10.0.0/268.807.3.

EK 5.4. Domates Püresi İthalatıyla Dalga Geçen Bir Şiir

Ankara'daki ev kadını
Çok büyük bir telaşta
Ya Amerikan püresi
Kabarır da taşarsa
Amerikan Türk Pazarında
Pek canlı bir ticarettir gidiyor
New York'a altın giderken
İstanbul'a domates geliyor
Domates Türkiye'de yetişir
Ama Kutudaki domates suyunu
İşini bilen Yanki yetiştirir
Domatesler ambarlara sığmayınca
Ediliyor hepsi bir güzel boca
Ateşli tezahürat olunca
Tribünlerden savruluyor bolca

EK 6.1. Sovyetlerin Doğu Avrupa'yı kendine bağlamasını simgeleyen karikatür⁵³

⁵³ Yeni İstanbul, 5 Aralık 1949

EK 6.2. Nazım Hikmet'in Moskova'nın Vnukova Havalimanı'nda Karşılması

EK 6.3. Türkiye-ABD Karma Komisyon Anlaşması⁵⁴

1951

Nations Unies — Recueil des Traités

143

TURKISH TEXT — TEXTE TURC

No. 1361. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ HÜKÜMETİ İLE TÜRKİYE CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ ARASINDA 27 ŞUBAT 1946 TARİHİNDE KAHİRE'DE İMZA EDİLEN ANLAŞMA GEREĞİNCE TEMİN EDİLEN PARALARIN KULLANILMASINA DAİR AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ HÜKÜMETİ İLE TÜRKİYE CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ ARASINDA ANLAŞMA

Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti ve Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti;

Eğitim sahasında yapılacak temaslara bilginin ve meslekî istidad sahiplerinin daha geniş mikyasta mübadelesi suretile Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Cumhuriyeti milletleri arasında karşılıklı anlaşmayı daha ziyade inkişaf ettirmek arzusunda bulunduklarından;

79-uncu Kongrece kabul edilen 584 sayılı Kanun ile muaddel 1944 tarihli Birleşik Devletler Emval Fazlasına Mûteallik Kanunun 32 (b) fısalının, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanının emval fazlasının elden çıkarılmasından iktisap edilen herhangi bir ecnebi Hükûmet parası veya para kredilerinin bazı eğitim faaliyetleri için kullanılması zımında mezkûr Hükûmetle bir anlaşmaya girişebileceğini derpiş eylemekte olduğunu mütalâa ederek; ve

Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti arasında 27 Şubat 1946 tarihinde Kahire'de imza olunan Anlaşmanın (ki aşağıda "Kredi Anlaşması" ismile anılmıştır) İinci faslı ahkâmı gereğince Amerika Birleşik Devletlerinin herhangi bir sene zarfında, herhangi bir tarihte, veya zaman zaman, tediye tarihinde hesap edilen faiz de dahil olmak üzere, Kredi Anlaşmasının ahkâmınca verilen kredi gereğince o tarihte ödenmesi matlup bakiye yekûnun yarısına kadar herhangi bir meblâğın veya meblâğların resmî rayiç üzerinden Türk Lirası olarak tediyesini isteyebileceği, ve bu suretle talep olunan Türk Lirası meblâğlarının Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasında hususî bir hesaba yatırılarak, diğer maksatlar meyanında kültür, eğitim ve insani gayeler için kullanılabileceği tasrih edilmiş bulunduğunu nazarı itibara alarak,

Aşağıdaki hususlarda mutabık kalmışlardır :

⁵⁴ Dışişleri Bakanlığı Arşivi-abd-7460-5596 tr.

Madde 1

Türkiye'de Birleşik Devletler Eğitim Komisyonu (ki aşağıda " Komisyon " ismile anılmıştır) namı altında bir Komisyon teşkil olunacak ve bu Komisyon işbu Anlaşmanın hükümleri dairesinde Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti tarafından temin edilen paralarla finanse edilecek olan eğitim programının idaresini kolaylaştırmak için ihdas ve tesis edilmiş bir teşekkül olarak Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri tarafından tanınacaktır. Bu Anlaşmanın üçüncü maddesinde derpiş olunan hüküm müstesna olmak üzere, Komisyon, işbu Anlaşmada tesbit edilen gayeler için tahsis edilen paralar ve para kredilerinin istimal ve sarfına müteallik hususlarda Amerika Birleşik Devletlerinin dahili ve mahalli Kanunlarından muaf bulunacaktır. Bu paralar Türkiye Cumhuriyeti dahilinde yabancı bir Hükûmete ait emval olarak telâkki olunacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti tarafından işbu Anlaşma gereğince temin edilen paralar, muaddel 1944 tarihli Birleşik Devletler Emval Fazlasına Müteallik Kanunun 32 (b) faslında tasrih edildiği veçhile, aşağıda tesbit edilen şartlar ve hadler dairesinde, zirdeki maksadlar için, Komisyonun, veya Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri arasında takarrür edecek herhangi diğer bir teşekkülün emrine âmade kılınacaktır :

(1) Türkiye'de kâin okul ve yüksek öğretim müesseselerinde Amerika Birleşik Devletleri vatandaşları tarafından veya bunlar namına yapılacak tahsil, araştırma, öğretim, ve sair eğitim faaliyetlerini veya nefsi Birleşik Devletler, Hawaii, Alaska (Aleutian Adaları dahil), Puerto Rico ve Virgin Adaları haricinde kâin Birleşik Devletler okul ve yüksek öğretim müesseselerinde Türkiye vatandaşlarının tahsil, araştırma, öğretim ve sair eğitim faaliyetlerini, nakliye, tahsil ücreti, maiyet ve öğretimle ilgili diğer masrafların tediyesi de dahil olmak üzere, finanse etmek, veya

(2) Nefsi Birleşik Devletler, Hawaii, Alaska (Aleutian Adaları dahil), Puerto Rico ve Virgin Adalarında kâin Birleşik Devletler okul ve yüksek öğretim müesseselerine devam etmek arzusunda bulunan Türkiye vatandaşlarının, bu müesseselere devamları Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarını bu kabil okul ve müesseselere devam imkânlarından mahrum kılmamak şartıyla, seyahat imkânlarını temin etmek.

Madde 2

Komisyon, yukarıda zikredilen gayelerin temini için, işbu Anlaşmanın 10-uncu maddesindeki hükümler dairesinde, bu Anlaşma ile derpiş edilen gayenin tahakkuku zımında, aşağıda sayılanlar da dahil olmak üzere, lüzumlu bilcümle selâhiyetleri kullanabilir :

(1) Komisyon Veznedarını veya Komisyon tarafından tensip edilecek diğer bir şahsa, mezkûr Veznedar veya diğer şahıs namına açılacak Banka

hesaplarına yatırılmak üzere, para tesellümüne mezun kılmak, Veznedarın veya bu suretle memur kılınan şahsın tayini Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı tarafından tasvip edilecek ve tesellüm edilen paralar Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı tarafından tesbit edilecek bir depoziter veya depoziterler nezdine yatırılacaktır.

(2) İşbu Anlaşmada tesbit edilen şart ve kayıtlar dahilinde, işbu Anlaşma ile kabul edilen gayelerin tahakkuku için, tediyat yapılmasına, para ba ğışlarında bulunulmasına ve avans verilmesine Komisyon Veznedarını veya Komisyonca tensip edilecek diğer bir şahsı selâhiyettar kılmak.

(3) Muaddel 1944 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Emval Fazlasına Mûteallik Kanunun 32 (b) faslında tasrih olunan gayeler ve işbu Anlaşma ile tayin edilen maksatlar dairesinde programlar tanzim etmek, bunları kabul ve tatbik etmek.

(4) Muaddel 1944 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Emval Fazlasına Mûteallik Kanunda tasrih olunan Ecnebilere Ait Burslar Heyetine yukarıda zikredilen Kanun gereğince programa iştirâk için ehliyetli Türkiye'de mukim talebe, profesör, araştırma bilginleri ve Türkiye müesseselerini tavsiye etmek.

(5) Komisyonun maksat ve gayelerine erişilmesi için programa iştirâk edeceklerin intihabında riayet edilmesini lüzumlu göreceği evsaf ve şerait hakkında yukarıda ismi geçen Ecnebilere Ait Burslar Heyetine tavsiyelerde bulunmak.

(6) Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı tarafından seçilecek murakıpların tayin edeceği şekilde Komisyon Veznedarının hesaplarının muayyen devrelerde kontrolünü temin etmek.

(7) İdare ve büro memurlarını tayin etmek, maaş ve ücretlerini tesbit ederek tesviyesine mezuniyet vermek.

Madde 3

Komisyonca tasvip edilen bilûmun sarfiyat, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanının kabul edeceği senelik bir bütçe ve tesbit edebileceği nizamname mucibince ifa olunacaktır.

Madde 4

Komisyon Veznedarı, fiilen mevcut paraların fevkinde olarak Komisyonu ilzam edecek hiçbir teahhüde girişemeyeceği veya bir mükellefiyet ihdas edemeyeceği gibi, işbu Anlaşma ile tasvip edilen maksatlara matuf olanlar müstesna olmak üzere diğer emval iştirâ ve tasarruf edemez, veya elden çıkaramaz.

Madde 5

Komisyon, dördü Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı ve dördü Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak üzere sekiz azadan müteşekkıl bulunacaktır. Bunlara ilâveten Amerika Birleşik Devletlerinin Türkiye'deki diplomatik heyetinin başı (ki aşağıda " Misyon Şefi " ismile anılacaktır) Komisyonun fahri Başkanı olacaktır. Misyon Şefi Komisyonda reylerin tesavvisi halinde kat'i reyi verecek ve Komisyon Başkanını tayin edecektir. Başkan, Komisyonun fiili üyesi sıfatıyla rey hakkını haiz bulunacaktır. Misyon Şefi, en az ikisi Amerika Birleşik Devletlerinin Türkiye'deki Hariciye teşkilâtının muvazzaf memurlarından olmak üzere, Komisyondaki Birleşik Devletler vatandaşlarını tayin ve tebdil etmek selâhiyetini haiz olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti Komisyondaki Türkiye vatandaşlarını tayin ve tebdil selâhiyetini haiz bulunacaktır.

Âzalar, tayin edildikleri tarihten itibaren müteakip 31 Aralık tarihine kadar ifayı vazife edecekler ve tekrar tayin edilebileceklerdir. İstifa, ikamet mahallinin Türkiye haricine nakli, vazife müddetinin hitama ermesi sebepleriyle veya sair suretle vukubulacak münhaller, bu madde ile tesbit edilen hükümler dairesinde doldurulacaktır.

Âzalar, ücretsiz olarak ifayı vazife edeceklerdir. Bununla beraber Komisyon, âzaların toplantılarda hazır bulunmalarına muktazi masrafları ödemeğe selâhiyettardır.

Madde 6

Komisyon, işlerinin tedviri için lüzum göreceği nizamnameleri kabul ve icap eden Komiteleri tayin edecektir.

Madde 7

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı tarafından tayin edilecek şekilde Komisyonun faaliyeti hakkında her sene bir rapor tanzim edilerek Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanına ve Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetine tevdi olunacaktır.

Madde 8

Komisyonun merkezi, Türkiye Cumhuriyetinin başkentinde bulunacaktır. Ancak Komisyonun veya Komitelerinden herhangi birinin toplantıları, Komisyonun icabı hale göre tesbit edeceği diğer mahallerde akdedilebileceği gibi Komisyon âmir ve memurlarından herhangi biri Komisyonca tensip edilecek mahallerde icrayı faaliyet edebilecektir.

Madde 9

Komisyon bir Müdür tayin ve onun maaş ve hizmet müddetini tesbit edebilir. Ancak Komisyonun, Başkanca kabule şayan bir Müdür tayin etmeği

EK 6.4. Okullarda Din Dersi Okutulmasıyla İlgili Karma Komisyon Kararı⁵⁵

T. C.
BAŞBAKANLIK
MÜHÜRAT İŞLERİ MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Kısmi 1930

KARAR

1930

Okullarda okutulacak din derslerinin programları kitapları ve öğretmenlerinin aydınlatılması hususları üzerinde incelemeler yapmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı'nda toplanan yetkili karma komisyonun raporuna dayanılarak:

- 1- Türk çocuklarının diğer ihtiyaçlarına olduğu gibi dini ihtiyaçlarına da cevap vermek üzere ilk okullarda din öğretimi yapılmasının uygun olduğu,
- 2- Bakanlıkca bastırılmış olan ilk okul din dersleri kitaplarının gımdilik maksada yettiği,
- 3- Bu hususta öğretmenlere rehber olacak bir kitabın hazırlanması gerektiği,
- 4- Çok öğretmenli ilkokullarda din derslerinin bu dersleri bilhassa okutmak isteyen öğretmenlere verilmesi, bunlar da çok olduğu takdirde işlerinden daha yaglılarının tercih edilmesi muvafık olduğu,
- 5- Çocuklarına din derslerini okutmak isteyen ebeveyn bu hususta vane bağında okul idaresine yazı ile bildirdikleri takdirde bu çocukların bu ders ve imtihanından muaf tutulmaları,

Bakanlar Kurulunun 4/11/1930 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI
C. Zeynep

Rektör A. Zeynep	Dinî İşler Bakanlığı B. Zeynep	Dinî İşler Bakanlığı C. Zeynep	Adliye Bakanlığı D. Zeynep
MİT Başkanı E. Zeynep	İçişleri Bakanlığı F. Zeynep	Ulaştırma Bakanlığı G. Zeynep	Millî Eğitim Bakanlığı H. Zeynep
MİT Başkanı I. Zeynep	Barış ve Temin Bakanlığı J. Zeynep	Barış ve Temin Bakanlığı K. Zeynep	Barış ve Temin Bakanlığı L. Zeynep
C. ve T. Bakanlığı M. Zeynep	Ticaret Bakanlığı N. Zeynep	Ulaştırma Bakanlığı O. Zeynep	Barış ve Temin Bakanlığı P. Zeynep
		Barış ve Temin Bakanlığı Q. Zeynep	Barış ve Temin Bakanlığı R. Zeynep

⁵⁵ BCA, 30.18.1.2/124.81.15.

EK 6.5. CELAL İNCE'YE AİT DOSTLUK ŞARKISI

Amerika, Amerika/Türkler dünya durdukça/beraberdır seninle/ hürriyet savaşında

Bu bir dostluk şarkısıdır/kardeşliğin yankısıdır/Kore'de olduk kan kardeşi/sönmez bu dostluğun ateşi

Azmimizdir hür yaşamak/dünyada sulhu sağlamak/ kavgalar hep bu uğurda/istiklal aşkı ruhumuzda

Senin New York'un/ yükselir göklere/ benim İstanbul'um/destandır dillere

Ankara ile Washington/İzmirim San Fransisco'n/benzer derler birbirine/doyulmaz güzelliklerine

O muhteşem beldelerin/pınarların nehirlerin/ünlü şelalen Niagara/ Türkler dünya durdukça/beraberdır seninle/hürriyet savaşında

EK 6.6. Kore'de Hayatını Kaybeden Askerin Annesine ABD'li Subay Tarafından Madalya Takılırken⁵⁶

⁵⁶ Cumhuriyet, 1951.

ÖZ GEÇMİŞ

09.02.1982 Yılında Isparta'nın Şarkikaraağaç İlçesinde Doğdum. İlköğretimi Köprü Köyü İlkokulunda tamamladım. Ortaokulu İnönü Ortaokulu'nda tamamladım. Lise öğrenimimi ise Şarkikaraağaç Lisesi'nde bitirdim. 2005 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden Mezun oldum. 2011 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde “İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Muhalif Basın (1939-1945)” tezi ile Yüksek Lisansımı bitirdim. 2012 yılında Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladım. 2013 yılı Şubat ayında Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doktora eğitimime başladım. 6 yıldır Fırat Üniversitesinde görevime devam etmekteyim.